891.99
7-45

891.99
Պ-45
-6 NOV 2011

ՏԱՂՔ

ԵՒ

ԹԱՏԵՐԳՈՒԹԻՒՆՔ

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԿՈՉՆԱԿ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ
(Վաւերացուած)

Նիւ Եօրք, Ն. Ե.

1917

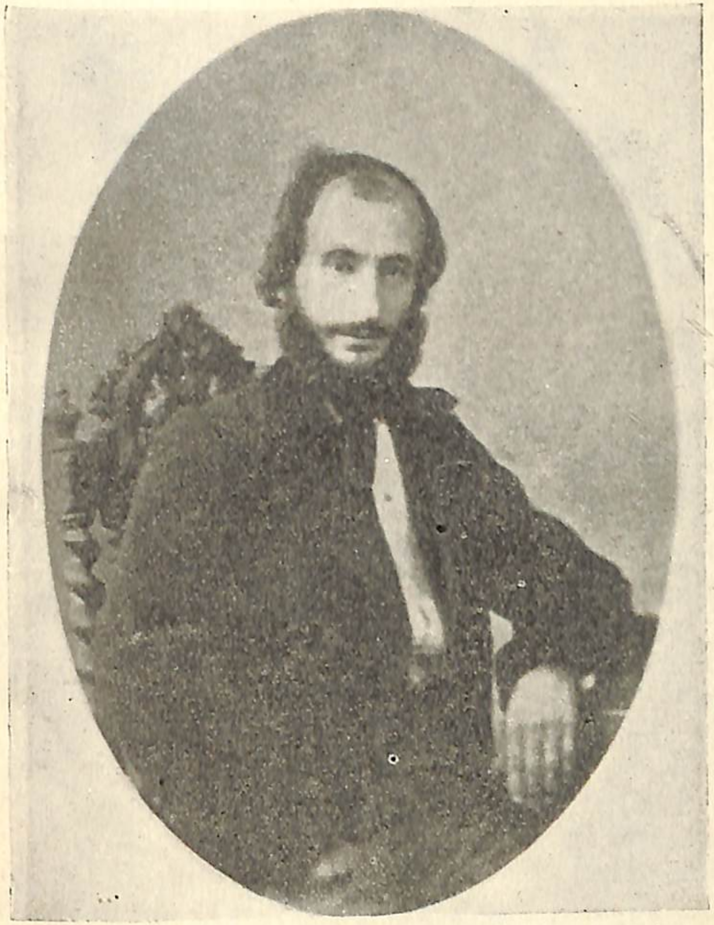

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

19.07.2013

50525

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Մինչ գրական ամէն գործունէութիւն եւ մինչեւ անգամ տպագրական ամէն գործ Թուրք բռնապետութեան ճնշումով դադրած է Պոլսոյ — Թուրքիոյ Հայութեան գրական կեդրոնին — մէջ, եւ մինչ Կովկաս ալ պատերազմի արհաւիրքներուն մէջ անկարող է Հայ գրականութեան ոեւէ նպաստ մատուցանել՝ ուզեցինք Ամերիկայի մէջ ընել այս ձեռնարկը եւ վերհրատարակել տասնիններորդ դարու ոսկեբերան Հայ երգիչին տաղերն ու թատերգութիւնները։ Գրեթէ հինգ հարիւր գրասէր Հայերու մեր ձեռնարկին յաջողութեան համար կանխաւ բաժանորդագրուիլը, ցոյց տուաւ թէ Հայութեան ոգին անպարտելի է։ Թշնամիին սուրը, բնաջնջումի ծրագիրները չեն կարող ընկճել Հայը։

Շնորհապարտ կը զգանք այն ամէնուն որոնք իրենց բաժանորդագրութեամբ Պէշիկթաշլեանի այս անմահ գործերու հրատարակութեան նպաստեցին։ Եւ հպարտ ենք այն հայրենասիրական ոգիին համար՝ որ անոնք այս կերպով արտայայտեցին։

3940-86

Գրքիս առաջին մասին մէջ իբր յաւելուած կը հրատարակենք Պէշիկթաշլեանի եօթը ընտիր ոտանաւոր թէ արձակ բանաստեղծութիւնները, զորս Պ. Երուանդ Սարըեան՝ զանազան թերթերու եւ պարբերականներու մէջէն հաւաքելով, յղած էր մեզի, հրատարակելու համար զանոնք Տաղք եւ Թատերգութիւնք հատորին մէջ։ Այս գոհար բանաստեղծութիւնները Պէշիկթաշլեանի գործերուն Պոլսական տըպագրութեան մէջ չկան. գոհութիւն պատճառելու համար մեր ընթերցողներուն եւ գրասէր Հայութեան, զանոնք կ՚ամփոփենք այս հատորին մէջ։

«ԿՈՉՆԱԿ»Ի ՀՐԱՏ. ԸՆԿ.

(ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ)

ՔՆԱՐ ԿՈՒՍԻՆ*

Նըստէի ի մութ գիշեր ի բարձրադէտ բլրոյն կատար
Եւ զուրականս ամպոց յեթեր հիւսիս վարէր հալածական
Մերթ ընդ մերթ փայլատակունք ցոլանային ի հանդիպոյ
Թուէր ոգւոյն ամպրոպաց ըղհրանըշոյլ սուր իւր ճօճել
Բազմահոյլք իսկ յիմ ճակատ տատանէին ծուփք խորհըրդոց
Հայրենիք իմ աշխարհ յիշատակօք արտասուելի
Եւ ամենայն շիջեալ իւր փառք կանգնեալ կային ինձ յանդիման
Եւ միտք իմ բարձաթռիչ եղեալ արծւոյ հանդունատիպ,
Խոյանայր եւ թափառիկ շըրջէր ի դաշտ Հայաստանի,
Եւ դաղարէր մօտ ի բըլուր դերեզմանաց իւր դիւցազանց.
Անդ խիտ առ խիտ նոճեաց շարք ամբառնային նըսեմաստուեր,
Եւ ուռենիք արտասուաթորք՝ սըգալից սարքըն վայրահակ.

---

*«Քնար Կուսին», 1872ին «Մասիս» լրագրին մէջ առաջին անգամ հրատարակուած է։

Ոչ մի ձայն, ոչ մի շըշունչ, մահ եւ մռայլ բազմին անդէն:
Խուլ հնչիւն միայն հողմոց ընդ սօսափիւն Թաւուտ ոստոց
Ցօրինէին եղերերգ, Թըւէր մեռեալ ոգւոց մըրմունջ,
Կամ ողբոց ձայնակցութիւնք գերեզմանաց ի գերեզմանս:
Եւ ահա բացան յանկարծ շիրիմքըն, վէմք Թաւալեցան
Ի վե՛ր ընդ ոստեան հոյլք մեռելատիպ ուրուականաց՝
Գիշերոյ որպէս հըսկայք՝ ի խորանիստ իւրեանց յայրէն.
Այս մեծամեծս ընդ զօրս բոլոր շուրջանակի յաճեցուցեալ,
Աւաղելի կերկեր հառաչ խոր ի սրտից հեղձամըղձուկ
Հընչեցուցին յամայիս առիւծատիպ որպէս մըռընչիւն
«Ո՜հ, մի՛ տըխրիկ, ո՛վ հեղինակք եւ փառք Հայոց աշխարհի,
Մըռայլ ի վեհ ապագայից խոնարհեցէք հըսկայաբար
Գալ առ Ձեզ տեսչինք յանժամ համատարած ըղձեր համբաւ
Ի Թեւս սըրարշաւ ժամանակացն ուղեւորեալ.
Տեսչիք զանուան ձեր արձագանգ Թըռուցիկ դար ի դարէ»:
Քերթողուհի կոյսն էր Հայոց որ նուագէր զայս քընարաւ,
Կոյս զոր գեղ եւ փափկութիւն փայփայէին եւ գըգուէին,
Ում աստղունք ըղձողն անբիծ եւ զփայլն իւրեանց շընորհեալ,
Եւ ծաղկունք ըղձոյր իւրեանց բոլոր նըմա տըւեալ պարգեւ
Եւ սոխակ գիշերախօս զիւր ըղձայնիկ հոգեզըւարճ.
Զի նազելի եւ գըգուելի էր կոյսն համայն անմահ բնութեան:
Դարձեալ երգեաց, եւ յանկարծ երկնից մութ դէմք պայծառացան,
Լոյս ըսփռեցաւ յանտառին, ի շող աստեղց փայլին նոճիք.
Զըւարթացան հըսկայքն Հայոց, ելին ի պար բոլորեցան,
Ի Թինդ արից կայթեցին վերայ վիմաց դամբանական:
Եւ կոյսն երգէր, եւ հըսկայքն մըտին իւրեանց ի քընարանն
Եւ քնարն անուշ փափուկ Կուսին դեռ որորէ ըզքուն նոցա:

ԱՌ ՆՈՐԱԿԵՐՏ ՇԻՆՈՒԱԾ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՆ ՀԱՄԱԶԳԵԱՑ*

Ողջո՜յն քեզ, ով հրաշակերտ տաճար վեհին իմաստութեան
Իբր ըզկամար ականակապ կամ պանծալի սիւն յաղթական,
Հրաւիրօք ազգային սիրոյն նիւթովքըն ու ճգամբք

* Առ Նորակերտ Շինուած Ընկերութեանն Համազգեաց առաջին անգամ հրատարակուած է Եղիա Տէմիրճիպաշեանի (1886) «Երկրագունդ» Հանդէսին մէջ (էջ 172):

Դու ի կայս անխախտելի վերամբարձեալ եւ
  կառուցար։

Ողջո՜յն քեզ, կոթող վըկայդ ուսումնասէր մեր
  բաղձանաց,

Դու զբարգաւաճանս ազգիս ընդ քեզ բարձեալ ունիս,
Յերկիր կործան վիմարդեալ տապալեցին
  բարձրապարիսպք

Գագաթունք աստեղաճեմ բըրգանց անկցին
  հողաթաւալ։

Յաղթ եղեւինք ամբարձուղէշք ի սաստկաշունչ
  բախեալ հողմոց

Արմատքն ի վեր գլուխն ի փոշի դիակնացին
  տերեւազերծ

Իսկ քոյդ հիմունք խոր կայկայեալք ի սիրտըս մեր
  կուռ ամրապինդ

Միշտ անկործան դարուց ի դարս կեցցեն յաղթող
  ժամանակաց։

Այն ինչ երբեմըն շուրջ ըզքեւ հուր խանձեցաւ
  առհասարակ

Գետք հրեղէնք ահագնացայտք հըջածաւալ եւ
  լափլիզող

Ողողեալ բոցակոհակ ալեօքն ի մարտ արշաւէին
Յանժամ Ոգին ի բարձանց սլացան Երկնիցըն
  գըթութեանց։

Շուրջ ճախրելով ընդդիմամարտ բոցոյն ըզքեզ
  պաշտպանէին

Ակնածեաց կիզիչն անգութ եւ ընդ ոտիւքըդ
  նըւաղէր.

Այսպէս միշտ, մաղթեմ երկինք հըզօր ձեռացդ ընդ
  հովանեաւ

Պահեսցի անդըծելի ի հարուածոց սեաւ նախանձու։

Ի ՎԵՐԱՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ*
ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

Ի զուր ամպերն որոտացին
  Ու ամենուն սիրտ դող առաւ
Ի զուր Հրեշտակ Մասեաց Սարին
Հայոց բաղդին վըրայ լացաւ
Սեւ փոթորկաց մէջէն սրավար
Տեսէք ինչպէս կ'ելլէ պայծառ
    Ու գայ ցնծալով
    Ընծայ բերելով
    Բիւր երջանկութիւն
    Սահմանադրութիւն։

Ողջո՜յն աւուրն այն գերապանծ
  Ուր բարձրացաւ ի յոյս յաղթող
Արդարութեան եւ իրաւանց
Եւ Ազգութեան յաւէրժ կոթող
Արկողն ի հիմունս անդնդալիր
Եւ մեծ գործոյն հանդիսադիր

* «Ի վերահաստատութիւն Ազգային Սահմանադրութեան» առաջին անգամ երեւցած է Կ. Պոլսոյ «Ժամանակ» հանդէսին մէջ 1763ին, (Ստեփան Պօղոս Փափազեանի խմբագրութեամբ)։

Կուգայ ցնծալով
Ընծայ բերելով
Բիւր երջանկութիւն,
Սահմանադրութիւն
Սահմանադրութիւն։

Նա բարձրացաւ, ու սեւադէմ
Ատելութեան խրոխտ ամբարտակ
Ինկաւ կործան ու լուսաձեմ
Թռաւ առ մեզ Սէր անուշակ․
Որ զամբարտակն այն խորտակեց
Ու զսէրն անուշ մեզի խրկեց։
Կուգայ ցնծալով... Եւայլն։

Ո՛հ, բնագաւառ մեր Հայաստան
Գերեզմանաց դու հայրենիք
Նոցա վերայ փշրոց փոխան
Բուսնին զըւարթ հոյլ վարդենիք
Ահա ցաւած ճակտիդ թառամ
Կապել պըսակ մի անթառամ
Կուգայ ցնծալով... Եւայլն։

Միթէ տեսնէ՞ք դուք հեռըւանց
Հայոց սրաթեւ մեծ ապագայ
Որոյ վերայ յերկնից բարձանց
Փայլէ հրաշէկ աստղըն Հայկայ.
Ձայն ասպարէզ մեզ տալ հրաւէր
Եւ առաջնորդ աւետաբեր։
Կուգայ ցնծալով... Եւայլն։

ԻԷ**

Մինչեն մայրիք, հրոստան ամպեր
Նստի Հըրանտ ի ծովեզեր.
Ի մռայլ գիշեր հեծէ տըխուր,
Կոհակք ընդ ժայռս ցայտեն փրփուր։

ՀՐԱՆՏ

Մեռեալ է սիրտ, Թափուր երկիր,
Հուր տենչք ի հող կան անշարիր
Կոչեա՛ զիս, մայր, մեկնիմ աստի,
Շատ է, կեցի եւ սիրեցի։

ՄԱՅՐ

Ի զուր, Հըրանտ, արտասուես դու,
Ոչ ի շիրիմ իջցես այդու.
Սակայն ասա՛, առ սիրտ ցաւած,
Զոր սէր լքեալ Թռեաւ ի բաց։
Միթէ զուցէ՝ դեղ կենսաբեր,
Իւղ անուշակ՝ հեղուլ ի վէր,
Գոդչիր, Հըրանտ իմ դալկադէմ,
Ես զայն երկնից քեզ առաքեմ։

ՀՐԱՆՏ

Թէ իմ վիրաց, ա՛հ, ոչ գոյ ճար,
Մի՛ արտասուքս առցեն վըճար
Յետ երանեաց անճառ սիրոյ
Ինձ քաղցրագոյն են ցաւք սիրոյ։

** 1892 Պոլսոյ «Մասիս» Շաբաթաթերթին մէջ հրատարակուած է առաջին անգամ։

ՈՂԲԵՐԳ*

Շաղ մարգարտեայ եւ զեփիւռիկ
Գգուեն ըղձողդ, ցօլակ, հեզիկ,
Որորեսցեն զոգեակըս ձեր.
Մոխակք անուշ ի դայլայլիկ:

Ուսցին մանկիկք ի գիրդ տեսք
Ուսցին փափկիկ դարերք Հայոց
Երգ մի տխուր Թօթօվլի բան,
Զօնել ընծայ չիրմանց ձերոց:

Ջեռն ի ձեռին շուրջ պարաւոր
Գայցեն փոքրիկ հրեշտակք բոլոր
Վարդըս կարմիր գայցեն սփռել
Ցերկնից դրախտէն փնջին բոլոր:

Անդ կխպարոյն ի յոստ ցամաք
Կախեմ ըղքնարս ողբանըւադ
Ի շունչ հողմոյն Թող մրմնջէ,
Ձեզ քունդ անուշ, հեզիկ ցօլակ:

---

* «Ողբերգ»ը Կ. Պոլսոյ «Մասիս» Տարաթաթերթին մէջ (1892) հրատարակուած է առաջին անգամ:

«Ողբերգ», Մոնչեն մայրիք...: Եւ քնար Կուսին միայն Զօպանեանի Պէշիկթաշլեանի երկասիրութեան մէջ երեւցած են»:

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ*
ՀԱՆԸՄԵԱՆ Հ. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Ընդ անձուկ վիմաւս տըխուր մահարձան,
Հանգչի Բառնաբաս ծնունդ Հանըմեան.
Յերեսուն եւ չորս հասակին իւր ամ
Ծաղկեալ լի արդեամբք հաստաւ տարաժամ.
Առաթուր զաշխարհ եւ յերկրէ պանդուխտ
Զանձըն ձօնի եա երկնից յաւերժ ուխտ.
Դիմեաց ի Վիէննա ի քաղաքամայր
Ընկալաւ ի գիրկ ըղնա Մխիթար
Դարձ ի մեծն աստէն Կոստանդին քաղաք.
Երկնից տեսութեան վառի սուրբ փափաք.
Աւանդեաց զանբիծ ըղհոգին կուսան,
Ի ծոց անմահին յոր արդարքն յուսան,
Ընդ ծով կենցաղոյս բարեօք ակադձուն
Նաւեալ աստ եհաս փոթորկաւ մահուն,
Բերկրեսցի ի հեմ յաստեղաց կայան
Որ ազգասոհմին թող աստ սուգ փոխան:

ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ
ՎԵՐՋԻՆ ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐԸ**

Երեւցաւ նա ինձ, ո՛վ Աստուած իմ, արդեօ՞ք կին մ'էր նա թէ երեւոյթ աքանչելի: Քնքուշ էր նորա հայեացքը, նման նայուածոց լուսնակին, բիբ ցայ-

---

* «Տապանագիր»ը Կ. Պոլսոյ Կարապետ Իւթիւճեանի «Մասիս»ին մէջ առաջին անգամ լոյս տեսած է:

** «Պէշիկթաշլեանի Վերջին Մտածումները» առաջին անգամ երեւցած է 1892 «Մասիս» Տարաթաթերթին մէջ:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм.ССР
им. А. Мясникяна

դալկան թերաթացիկ գիշերոյս վրայ: Կը քայլէր նա ու թռչնիկ մը թուեցաւ ինձ որ կ'ոստոստէր տերեւէ տերեւ:

Անոյշ էր նորա ձայնն ինչպէս ժպիտ մը նորափըթիթ կուսի որ հիացիկ կ'զմայլի իւր երկնատուր գեղոյն դիմաց:

Եթէ ոլորակ մը իւր ձայնէն կը գլորի օդոյ մէջ, անբաւութիւնը կը խայտայ երանութեամբ: Այնպէս չէ՞ Աստուածք իմ, եւ քու զուարթունքդ չերկիր կը խոնարհին իրենք եւս ունկնդիր ըլլալու: Եթէ լուսանիւթ թելի մը վրայ, անհուն իբրեւ քու անբաւութիւնդ, չեռուս բոլոր լոյսերդ եւ ամենազօր ձեռամբդ ցոյց տաս այդ հրաշարուեստ շղթային, չեմ գիտեր թէ իր անկենդան ձայնն կրնա՞յ այնքան գեղեցիկ ըլլալ որքան նորա հոգւոյն արձկած մէկ մրմունջը:

Ով քոյր իմ, այո՛, քու ձայնդ նուագ մ'է վճիտ ներդաշնակութեան մը, ո՛հ, երգէ ուրեմն: Երգէ միշտ: Թող նորածին առաւօտուն եւ համասփիւռ գիշերուան ծոցոյն մէջ քու երկնասլաց մեղեդիքդ ծաւալանան:

Երգէ հեզամնչիւն թռչնոյ, կեղերջական կոհակին հառաչաձայն հովուն հետ: Երգէ՛ սպառնացայտ եթերին հետ եւ խառնէ՛ ձայնդ նորա մեծասաստ ձայնին հետ: Քու աւաչներդ միւսներէն զատուելով պիտի դողդողան ընդ ոլորտս: Երգէ եւ քու ձայնդ հոլաթեւ անբաւութեան մէջ նման խնկոց ներդաշնակութեան:

Երգէ՛ եւ թող հրեշտակք ի լուր երգոցդ ըսեն. «Երկիրս կ'արժէ արքայութիւն մը»: Երգէ եւ թոյլ տուր ինձ խանդաշարժ որոտիլ:

ՏԱՂՔ

Ի ԹԵՐԱՆՈՑ ՄԱՆԿԱՆ
ԱՌ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒՀԻՆ

Տէ՛ր, աղբիւր յորդ բարեաց,
Դեռաբոյս իմ կենաց
Գորովովըն ամբաւ
Հայրաբար զութ կալաւ.

Ո՛վ առատ պարգեւաց.
Զի կրկին շընորհեաց
Հըրեշտակս պահապանս՝
Հովանի մանկութեանս՝

Ինձ զուարթնոյն ըզտիպար
Զիսկուհին տալով մայր.
Որպէս զով շաղ հեզիկ
Դալարեացըն փափկիկ՝

Այնպէս զութ իւր եւ խնամք
Անուշիկ են ինձ կեանք.
Հե՛ղ եւ դու քաղցրաբուղխ
Վեհ նորայն 'ի գըլուխ՝

Շընորհաց քոյ ըզցօղ,
Ո՛վ անմահդ Ըստեղծող:

ՆՈՒԱԳ
Ի ՄԱՀՆ ՅԻՍՈՒՍԻ

Կայր բարձրացեալ անմեղն Յիսուս՝ յիւր փրկական
ի խաչին՝
Բոսորատիպ յարեան թաթաւ գեղեցկագեղ իւր մարմին.
Այլ յայն տագնապ չարալլուկ արտասուաթոր զաչս
ի վեր՝
«Հա՜յր, թո՛ղ դոցա» մեծաբարբառ առ Տէրունին
աղերսէր:
Զիւր մօտալուտ ըղձաւըն մահ տարերք ընդ հուպ
զուժեցին.
Թնդաց երկիր, որոտընդոստ ձայն արձակեաց ահագին.
Դղըրդեցան լերինք հիմամբք, շանթիւ տեղեալ
հըրացան՝
Երկրի սպառնան աշխարհաւեր կորուստ ածել
անդարման:
Ընդէ՞ր աղէ, մահկանացո՛ւք, ահիւ պակեալ
մեծապէս՝
Մխոք ալէկոծ եւ ի մրայլ յուզիք խորհուրդս ի պէս
պէս,
Ո՞ւր խուսափէք խիստ տագնապաւ՝ անքոյթ խնդրել
ձեզ դադար.
Ահա Աստուած մընայ մահու դիւրին յաղթել չարաչար.
Հօր բարձրելոյն այն ինչ ի ձեռս զիւր սուրբ զհոգին
աւանդեաց՝
«Մահըն կորեաւ, զերծաւ Ադամ» գոչեաց հրեշտակն
ի բարձանց:

ՅԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ
Վ. Հ. ԳԷՈՐԳԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԱԲԲԱՅ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՈՒԽՏԷՆ

ԵՐԳ

Ո՜ Հայրենիք, ուրախութեան առ երգ յոսկի ի քընար,
Եւ դուք, ծընո՛ղք պերճ դիւցազանց, ելէք ի թինդ
գեղապար.
Ոգն անմահ այսօր յերկիր ձայն հընչեցոյց աւետեաց,
Ըզտըրտմութեան խաւարազգեստ քօղ փարատել
ի դիմաց.
Խաղաղութեան աստ թեւաւոր զեփիւռ շընչեալ
քաղցրասիւք,
Եւ ժամանել մեզ զարնայնոյ թըռչնոց ի հեշտ
դայլայլիկ,
Փողեն ի մեզ ըղձանկալոյն շըքեղ փառաց զաւետիս.
Օ՜ն ցընծութեան առեալ նըւագ ելէք ի պար հանդիսիս.
Աղէ եւ դու, մուսա՛յդ անմահ, երգեա՛ ո՞րպէս մինչ
ի սուգ
Նըստեալ Ոգին Հայաստանեայց դառըն ցօղէր
արտասուք
Ի լուր փառացըն Գէորգայ եւ ի նորայն պերճ համբաւ
Մերժեալ ըզսուգն աղէխորով զըւարթ յոտին
կանգնեցաւ:
Այրարատայ հանդէպ լերին է լայնաձիգ դաշտավայր՝

Գեղապըսարճ նըստեալ ի դիր, ծաղկեալ ի բոյս
ի դալար.
Մանուածաւալ անդ ի պըտոյտ դընալ Երասխ
սըրընթաց,
Եւ ի ծաղկունս բազմաբուրեան պըճնին ափունք
գեղապանծ.
Ի միջավայր դաշտին այնմիկ լայնատարած է անտառ,
Ուր թաւուտեան նոճիք տըխուր երկայնաձիգ կան
ի շար,
Ամբարձուղէշ յաղթ եղեւին խոր կանգնեալ ի յերկրի՝
Զըւարթարար ի սիւք հեզիկ ձըգէ ախորժ հովանի,
Եւ անդանօր յաւեժական հնչեալ զեփիւռ քաղցրաշունչ՝
Շարժէ զտերեւըս վարսագեղ ծառոցըն մեղմ
ի մըրմունջ.
Համատարած խոր լըռութիւն և մութ ահեղ եւ նըսեմ՝
Ո՜հ, ի տըխուր միայնութեան կան ի տեղին անդ վըսեմ.
Եւ հոյակապ պերճ մահարձանք, կոթողք շիրմաց
մեծասքանչ՝
Աստ անդ ի ցիր կիսականգուն կան ի տեսիլ վեհապանծ.
Անդ դիւցազունք մեր, որ երբեմն արիական ի հանդէս՝
Կազմեալ ի կռիւ ահեղասաստ գուպարայաղթ
ասպարէզ՝
Գոռ նահատակք ընդ արքայից բերեալ ահեղ
ի պայքար՝
Յաղթանակաց ըղձակ ի գլուխ բոլորէին դերափառ,
Եւ մեծաշուք տիրեալ փառօք աշխարհակալ աթոռոց՝
Յորտընդոստ խօշիւն զինուց զերկիր սարսեն ի խորոց,
Եւ որ հըզօր երբեմն ի ձեռըս ունէին գաւազան՝
Աճիւնացեալ են արդ ի հող, ի սեաւ մահուն ի կայան.

Անդ կայծակունք շիջեալ ոչ եւս ճայթեն ի դաշտ
խազմարար,
Արքունական թագք ի փոշի անկեալ դընին փայրապար,
Եւ պերճ համբաւ նոցին, աւա՜ղ, ծածկեալ է մութ
ի գիշեր.
Ոչ ոք տըխուր զայ արտասուս ձօնել շիրմացն ի նըւէր.
Եւ Հայաստան անփառունակ, թափուր յորդւոց
քաջազանց,
Անկարեկիր կայ ի տեսիլն, եւ ըզնոքօք առնէ զանց:
Այլ մենաւոր անդր ի նոճիս Հայաստանեայց վեհ
թագին՝
Թափառական շըրջէր ի ճեմ, ի սուգ թաղձեալ
տըրտմագին,
Մերթ եւս նըստեալ անդ ուր Երասխ թափէ պըղտոր
եւ զալիս,
Զեռն ի ծընօտ, եղերական հեղոյր արտօսր եւ լալիս
Եւ ըզնախկին փառս Թորգոմայ բերեալ աչացն
յանդիման՝
Զաշխարհաւեր արդ ըզկորուստ ողբայր նորա
անդարման.
Մերթ յանտառին շիրմացն հանդէպ նըստէր թաղձեալ
եւ տըխուր,
Աղիողորմ ի ձայն ողբոց հընչէր ողջոյն տեղին լուռ.
«Աւա՜ղ, գոչէր, կենդանարար կորոյս երկիրն իմ զարև,
Եւ սեւամաղձ մըթին խաւար պատեաց զնովաւ
մշտատեւ.
Ա՜հ, դու, Արա՛մ, ընդ ծանրակիր հեծես շըղթայս
անմըռունչ.
Ո՞ր ձեռն անգութ ի քում գըլխոյ գըրքեղ զարդուց
կապտեաց փունջ.
Ըզգեղանի քոյ զայդ դիտակ եւ զայն երես փայելուչ՝

Յարինացայտ կայլակ վիժեալ արդ տեսանեմ թաթաւուն.
Ողբամ ըզքեզ, Հայո՛ց աշխարհ, ըզքեզ ողբամ դառն ի կոծ.
Վա՜յ եւ եղո՜ւկ քեզ եղկելույդ, աւա՜ղ փառացդ անցելոց.
Ո՞ւր թագաւորք քո վեհափառ գեղապաճոյճ ի հանդէս,
Եւ քաջազանց վաշտից փաղանգ վառեալ փառաց յասպարէզ.
Աստէն գոռոզ Ներբովթըն Բէլ դիաթաւալ ի յերկիր.
Ի լայնալիճ աղեղանէ անկաւ Հայկայ դըրկալիր.
Քաջակորովն անդէն Արամ դոռ ի մարտի նահատակ
Ըզժանտաժուտ Նիւքար ի յօդ տայ աշխարհի նըշաւակ.
Դիւցանըմանն ահա Տիգրան գոռայ ի մարտ դըժընդակ,
Ի ճապաղիս յարեան վըտակ դընէ ի լիւղ զԱժդահակ.
Առաքինին աստ Վաղարշակ օրէնըսդիր գերիմաստ՝
Ըզցանկալին զիւր Հայաստան փութայր գործել բարեբաստ.
Մեծն Արտաշէս սպառազինօք ծածկեալ զերկիր պատ ի պատ՝
Տիեզերաց ընդդէմ ահեղ վառեալ կազմի ի ճակատ.
Աշխարհ համայն երկիւղարեկ դէտ ակն ի նա հիքարար՝
Ոչ խիզախէ ընդդիմամարտ բերել նըմա ի պայքար.
Տիգրան գոռոզ յաղթող զինուք շանթս արձակէ ի յերկիր,
Ահեղախրոխտ սէգ թըշնամւոյն փառքըն դարձան ի մոխիր,
Աբգար ըզգօնն իւր տէրունւոյն վառեալ ի սէր խանդակաթ՝
Ըզհաւատոյ կապեաց ի գլուխ գեղապարոյր ըզպըսակ.
Աստ Տըրդատէս հըսկայազօր երագաթեւ ի յընթաց

Կոխէր զալիս, 'ւ ի քայլ ոտին դողայր երկիր ի հիմանց.
Ի կռիւ ապա վառեալ զինու խաչին ընդդէմ անդընդոց՝
Զարադաւթից դիւացն ըզխումբ հոսեաց ի վիհ դըժոխոց.
Քաջըդ Վարդան, պըսակաւոր առաքինիդ նահատակ,
Դիւամոլից զաշխարհդ ընդդէմ դու կազմեցեր ի բանակ.
Խաւարաբորբ Սանդարամետք հուր ժայթքեցին ի խորոց,
Այլ հիջուցեր բոսորաբուղխ արեամբդ ըզհրոյն կիզիչ բոց:
Զարթիք աղէ, ո՜ Արամեան պերճ դիւցազունք քաջայաղթ,
Զարթիք տեսէք զաւաղելին ըզԹորգոմայ նըկուն բազդ.
Շիջաւ նորա աստղըն փառաց՝ որ լուսափայլ շողշողէր,
Եւ արդ յողորմ նըստի ի սուգ նըսեմաստուեր ի գիշեր
Այն որ պըճնէր վայելչագեղ երբեմն ի շուք իւր յաւէժ՝
Մերկ եւ թափուր անդընդախոր անկաւ ի վիհ դահավէժ.
Եւ որ երբեմն իշխան գոռոզ մեծափարթամ ճոխանայր,
Ի մեծաշուք կապտեալ փառաց արդ կայ տընանկ ապիկար.
Աւա՜ղ նըմա, ըզ ցանկալին լըքեալ զերկիր հայրենի,
Կեայ խուժդուժից ի մէջ ազգաց, ի տար աշխարհ վայրենի:
Վա՜հ եղկելոյն, որ հայրենեաց մերկ կենսաձիր յարեւէն՝
Թափառական ընդ անծանօթ շըրջի զաւառ տարադէմ.
Աղէ՜, զարթիք... այլ, ո՛հ, նոքա դընին ի հող մահակիր,

Եւ Հայաստան անյիշատակ նընջէ ի քուն անյարիր . . .»
Այսպէս Ոգին ի լուռ անտառն հանապազորդ էր սովոր՝
Աշխարհելի ի ձայն ողորմ եղերերգել մենաւոր.
Մերթ այս մերթ այն շիրմին վերայ ձօնեալ աղի արտասուս
Ըղձագելի դըլուխն ի կախ ճեմէր ի վայրըն անլոյս.
Այլ միշտ անդ աստ հայէր տըխուր աչօքն յուսով ինչ բարեաց՝
Ծագէ՞ արդեօք լոյս կենսաձիր յաճխնացեալ ոսկերաց՝
Մինչ արփենին վեհ Մըխիթար ծագեաց յերկիր լուսագեղ,
Խընդաց Ոգին, եւ բերկրաձայն երգեաց ըզնա ի գեղգեղ,
Եւ ես զորդիս նորա, զաստեղս պայծառափայլ ճաճանչ,
Ծագեալ յաշխարհըն Թորգոմայ զըւարթ ի լոյս գեղապանծ.
Այլ աստ մինչդեռ շողն արփաւոր խաւարեցաւ արեւուն՝
Ըզտխրականն արկաւ զանձամբ ըզմութ հանդերձ սեւագոյն.
Ողբաց ըզնա, ողբաց յաւով զազգն ի հօրէն անտերունչ,
Լընոյր լալեօք զանտառն ողջոյն հանապազորդ ի մըրմունջ.
Այլ ո՛հ, ո՞ւստի քաղցրանըւագ հընչեն քընարք օրհնաբան.
Ո՞ւր բազմամբոխ ժողովըրդոց պարըն դիմէ բերկրական.
Ահա տաճարն աստուածաբնակ պըճնեալ ի զարդ գեղապանծ.

Փայլեն աստեղք անդ լուսալիր պայծառագեղ ի ցոլմանց.
Քահանայից դաս լուսերամ շուրջ պար առեալ երգեցիկ՝
Ըզմեծաշուք հանդէս վեհին կազմեն ի կարգ գեղեցիկ.
Եկըն, տեսէ՛ք, մուտ ի փառս իւր առաքինին հանճարեղ՝
Հեզահամբոյր ի կերպարան եւ ի տեսիլ փառահեղ.
Յաստուածարեալ կալեալ ձեռին ըզշնորհազարդ գաւազան,
Ի քայլ վըսեմ և մեղմընթաց, մատեաւ ի բեմ սըրբազան.
Եդեալ ի գըլուխն ի խոհական գեղապաճոյճ վեհ ըզթագ՝
Եւ յօրինեալ պըսակաւոր՝ որպէս յաղթող նահատակ.
Ի նոյն եւ փողք, վին·եւ տաւիղ դաշնակաւոր յերգ յամբաւ՝
Հընչեն զանուն նորա հըքնաղ եւ հըռչակեն ի համբաւ.
«Կեցցէ՛ս» գոչեն միաբարբառ ազգ և ազինք համօրէն.
«Կեցցես յաւէժ, և մեծաձիր ընկալ պարգեւս ի հօրէն.
Վաստաբախտիկ կացցես Հայկայ ակընկալիք մեծայոյս.
Մատաղերամ և իւր որդւոց լիցիս ի մեծ ի խրախոյս:»
Զայս բերկրանաց լըւաւ նըւագ Ոգին, անդէն և յարեաւ.
Առաքինին ակընկառոյց՝ ասէ. «Եկիր դու բարեաւ.
Ինձ զուարթարար քո է գալուստ, պըսակ փառաց Թորգոմայ.
Քանի՞ արդեօք խինդ բերկրալիր ո՛հ յաւելցես դու նըմա»:
Որպէս յորժամ գորովաղէտ մայր կողկողեալ ի Թախանձ՝
Ողբայ զորդեակն իւր ի ժանիս ծախեալ գայլոյ մարդախանձ,
Յանկարծ նըմա թէ աւետեաց ձայն հնչեսցէ խընդական,
Եւ ըզմատաղն իւր ըզմանուկ տեսցէ աչացն յանդիման՝

Հրճուեալ յոգին բերկրապատար մերժէ ըզկոծ մահաբեր,
Եւ մոռացօնք լինին նըմա ցաւքըն տաղտուկ վըշտըմբեր,
Այսպէս Ոգին վեհին ի տես, և շուք անմահ ճակատուն
Փայլեաց գեղով խորու զպարզել ի թուխ ամպոց արփենւոյն.
Անդէն ի թաւ փայլակնացայտ լոյս ծագեցաւ յանտառին.
Եւ բարեբաստ Յոյս ի յերկնից էջ ի յաշխարհ ըստորին.
Ի նոյն եւ վեհն ձայնեաց. «Տեղի տուք հեռ, նախանձ վայրենիք.
Իսկ դու յաւէրժ կեցցես այո՛, ո՛ իմ հըքնաղ հայրենիք.
Կենդանարար ցորչափ զայեր շընչեմ կենաց քաղցրաշունչ՝
Ահ, մի՛ երբէք վատաբախտիկ՝ լըքեալ թողցես անտէրունչ.
Քեզ զայս ուրեմն երդումն անսուտ յինէն ընկալ ի նըւէր:»
Ասաց եւ յուժ զօրովեցան աղիքն ազգին առ ի սէր.
Զայս բան վեհին, ո՛ քաղցրաշունչ տարէք զեփիւռք առ Ոգին,
Եւ կարեվէր ի սիրտ նորա ցօղ տեղասցէ զովագին.
Զայս ի գեղգեղ յեղանակել առէք թռչունք բազմերանգ.
Աւետաւոր զայս բան յաւէրժ թող հընչեսցէ արձագանք.
Ի թինդ ոտին գեղապարեալ ձայն ետ Ոգին ցնծութեան.
Ի մահառիթ թըմբրութենէն զարթիր ի լոյս, Հայաստա՛ն.
Քեզ երանիս այսուհետեւ մեծաբարբառ փողեմ արդ.
Ել ընդ առաջ աղէ վեհին՝ պճնեալ ի շուք գեղազարդ.

Դա մեզ անշուշտ հըքնաղ պարգեւ ընծայեցաւ երկնառաք.
Անմահ ի գլուխ առաքինւոյն բոլորեսցուք պերճ պըսակ.
Քեզ անձկայրեաց, վեհա՛գըն դու, սիրտ իմ մընայր բազմատենչ.
Բիւր նըւագաց օրհներգութիւնք յաճախեսցին առ ի մէնջ.
Դու զարտասուաց կայլակահոս սըրբեցեր զուխն ապաժոյժ.
Արամազնեայց ի մութ սըրտէն ցաւք մերժեցան մահագոյժ.
Հայաստանեայց երկնաբընակք, եւ դուք, հովի՛ւք լուսաճեմ,
Իջէք ի տես այս վեհագին անմահ յերկնից ի գահէն.
Դա սըրբափայլ վարուց ձերոց բերէ յանձին ըզ տիպար:
Լըւան անմահքն, և ի յերկիր իջին թեթեւ գարշապար,
Փայլակնաշող լոյս սփռեցաւ, ըզ վայրն ելից գեղապանծ,
Եւ ոսկեթոյր ամպք ծալ ի ծալ ծածանեցան ի բարձանց.
Հայրըն բարձրեալ յՈղիւմպոսէն որոտընդոստ հուր տեղաց.
Զուարթունք անդ չորք լուսապարփակ փայլին նըման աստեղաց.
Մեծըն Գրիգոր, Ներսէս, Սահակ, ոսկի մական ի ձեռին,
Սեբաստիոյ ծընունդըն պերճ անդ Մըխիթար քաջարին,
Ի մեծայաղթ կալեալ յաջոյն ըզջահըն մեծ լուսավառ՝
Որով ի մէնջ զանգիտութեան մերժեաց զահեղն ըզ խաւար՝
Փակ ըզնոքօք բազմագունին ոսկեկամար ծիածան.
Յօդ պարզեցաւ լուսացընցուղ երկնահանդէսն ի կայան.

Նըման յորժամ գեղանըշոյլ շողք լուսափիւռ արփենույն
Կապուտագեղ չանթեն յալիս խաղաղանիստ ովկեանուն,
Զեփիւռ քաղցրիկ շուրջ թեւածէ, լուռ են այերք եւ անդոյր,
Անդ վետ ի վետ գեղապարեալ շողան ալիքն ոսկեթոյր՝
Այնպէս շողայր օդըն տարած և դիպ վէհիցն հոգեղէն
Եւ ճաճանչեղ յամպոյ միջի ցոլմունք ցայտեն բոցեղէն,
Քայլեն նոքա հանդարտահետ՝ լոյս յառաջոյ փայլակէր՝
Որպէս թըռչնոյ հոյլք տարմաբար թռուցեալք թեթեւ ընդ այեր·
Այն ինչ մինչդեռ զառաքինին ի յակն արկին յանդիման,
Սիրտք խայտացին հոգեգորով վէհիցն ի խինդ անպայման·
Ժըպիտ ծաղու քաղցրահամբոյր նոցուն ի դէմըս փայլեաց,
Եւ շողշողեաց վայելչագեղ գոյն կարմրերփեան երեսաց·
Վեհք ընդ վեհին ոգեխառնին խանդաղակաթ ի գորով,
Զեղուն անձինք նոցին մաքուր՝ անմահական սերտ սիրով,
Եւ անդ համբուն լեալ ցընծազգեաց հաւատոյ հայրըն Գրիգոր՝
Արժանագով ի ներբողեան շարժեաց շըրթունս երկնաւոր·
«Ողջոյն վեհագըն շնորհափայլ, հըքնաղ պարգեւ երկնաձիր,
Խաւարարգել Հայաստանեայց ծագել արփի լուսալիր·
Առ քեզ տարփմամբ ցընծայ հոգիս երանութեանց դու աղբիւր,
Համբաւդ ի լուր աւետերաց տարածեսցի համափիւռ·

Տուք պարծանաց զարմին Հայկայ գոլ և պըսակ գեղապանծ,
Տուք եւ կրօնիցն աստուածաւանդ՝ զիմոյս բերեալ ըզ նախանձ,
Ըզհաւատոյ վառեալ յինէն լոյսն յաշխարհի բերկրատար
Քեւ ի նըշոյլ ճաճանչաւէտ բորբոքեսցի վառ ի վառ·
Քեզ աջ Տեառն ամենազօր հովանասցի ի բարձանց,
Տարտարոսին դըղրդեալ անդունդք սասանեսցին ի հիմանց»:
Զայս լուսազգեաց Մեծն Հայրապետ մաղթեաց վեհին բարեփառ·
Իսկ եւ Ներսէս, ժիր նահատակ, զայս հրճուանաց ետ բարբառ·
«Ողջո՜յն վեհիդ, շնորհաց հոգւոյն վայելչազարդ յօրինուած,
Պայծառագեղ դու Թորգոմայ ճառագայթեալ լոյս փառաց,
Որ աղեկէզ ի հեծութիւն վիրաւորեալ ի հոգի,
Եւ քըրձազգեաց դընէր անկեալ հողաթաւալ ի փոշի՝
Ի քեզ միայն ակնկառոյց վերամբառնայ ըզգըլուխ,
Եւ զապաժոյժ սըրբէ յաչաց ըզգերարտօսր յորդաբուխ·
Վերածնանի նորափետուր, զի մահացեալ յոյս նորա
Վերածնանին եւ հայրենիք աւերակացն 'ի վերայ·
Տեսցէ նա զքեզ ընդդիմազէն հանդիսացեալ ախոյեան,
Զաղիտաբեր մերժել չարիս ակնարկելովըդ միայն·
Ցանդորր ըզնա յանկուցանել վաստակաբեկ ի յոգի՝
Զաջ քոյ հըզօր լայնատարած կարդեալ նըմա հովանի·
Եւ թօթափեալ ըզթախծութիւն յանձնէ զաճիւն եւ ըզքուրձ,
Զայն ցընծութեան բերկրապատար տացէ ազանցըն հանուրց·

Առաքինւոյդ յո՞յց երանեաց, իսկ ես հիւսեմ քեզ պըսակ:»
Բարբառեցաւ աստուածարեալ Պարթեւազունըն Սահակ.
«Քեւ խըրթնացեալ վայելչութիւն պայծառասցի Թորգոմայ,
Մատաղերամ հօյլք մանկըտեաց ըզլոյս տեսցեն գերակայ.
Զի դու եղծեալ ըզրանդն ուր կան ի մութ աշեղ եւ նըսեմ՝
Իմաստութեան ծաղկափըթըթ ածցես յուղին լուսաճեմ,
Եւ ի նորայն բարձրադիտակ լուսաճաճանչն ի տաճար
Ծոյտ սաւառնեալ թեւապարիկք դադարեսցեն ի կատար.
Անտի 'մաստից եւ հանճարոյ փայլատակեալ ճառագայթ,
Եւ յաննըշոյլ երկիրն Հայկայ բոց վառեսցի հըրացայտ.
Ամպրոպայոյզ գնասցեն մըրրիկք եւ դառնաշունչ ձըմերունք,
Եւ փըթթեսցին անուշահոտ յարագըւարճ նոր գարունք.
Իմաստութեան վերընձիւղեալ նորաբողբոջ ծաղկանց փունջ,
Թըռչունք ի յոստս ըզքոյդ անուն առցեն երգոց ի մըրմունջ».
«Ո՛հ, յիս քանի՛ հոգեզըւարճ գեղուն հըճուանք խընդարար՝
Որդւոյս ի տես իմ անձկալւէտ, արին գոչեաց Մըխիթար.
Ի նորատունկ բուսեալ դըրախտէն տունկըդ մատաղ աճեցուն,

Զի՛ գեղեցիկ յանկարծ զդըլուխ բարձեր ի միրգ ակաղձուն.
Յաւուր յորում պըսակազարդ ցուցար փառօք յերեւան,
Եւ պարզեցեր ըզվեհ ճակատդ ապշեալ ազանցն յանդիման,
Տօն խմբեցաւ հանդիսակիր առ խորանաւն աստեղեայ,
Մատունք անմահ նըւագածուաց հարին զքնար տասնաղեայ,
Եւ խընդակից ինձ երկնախումբ լուսերամից եղեն պարք
Զի դու որդեակդ իմ ծագեցար տանըս ի մոյ հըքեղ փառք:
Օ՛ն ըզբաժակ արբեալ հոգւոյն եւ 'ի հանդէս նահատակ,
Քեզ ի գըխին կացեալ յերկնից զաջ կարկառեմ օժանդակ,
Մի՛ բախտ դըժխեմ չարանախանձ կամ թէ աղէտք դըժընդակ
Քեզ 'ի դիմի արձանացեալ կայցեն ձեռինդ հակառակ.
Այլ աղջամուղջ տըգիտութեան եւ չարակնող խեռ նախանձ
Ի թուխ գիշեր դարանամուտ, ժանիս սըրեալ գիշախանձ
Յանկարծ 'ի դուրս արշաւելով ահեղասուրէջ 'ի դալար
Թոյն մահահոտ ամենասփիւռ ճարակեսցեն քոյդ յաշխարհ,
Եւ քեզ ընդդէմ նախանձաբեկ թէ յուզեսցին տարապարտ,
Արի՛ եւ դու, զիմաստութեան դիր 'ի գըլուխդ սաղաւարտ
Կա՛լ 'ի ձեռինդ զայս զիմ աւանդ, գիտութեան ջահ լուսավառ,
Զանգիտութեան մերժել 'ի բաց զաշխարհակուլն ըզխաւար
Սուր հանճարոյդ հըրաբորբոք փայլակնեցո՛ ըզսուսեր

3910-88

Անկցին ոսոխքըն գլխագրաւք զոռ խիզախողքն
'ի վըսեր·
Յերկնից յանժամ հանդիսատես Բարձրեալն 'ի քօղ
յաղթանակ,
Աստեղազարդ պըսակ 'ի գլուխըդ կշռեսցէ մրցանակ
Այն հովանի, աչք խոր անքուն լիցին հսկող պահապան
Մենարանիդ, Քեզ և Քոյոդ մընալ յաւերժ անսասան—:
Զայս ասացին, սաւառնաթև Թռեան յերկինս լուսաճեմ,
Եւ Աւետիս բերկրեալ Ոգին սփռեաց յաշխարհ համօրէն:

Ի ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ

ԵՐԳ

Դըժոխք 'ի մարտ արշաւեն
Գոռ բանակաւ սեւագունդ,
Արի՛ք ընդդէմ քաջազէն
Վառեալք յասպար 'ի մըկունդ
Թորգոմեան դիւցազունք
Նահատակք աննըկունք:
Ահա արին յարեաւ Վարդան
Դըռոյթ 'ի դաշտ տալ փառաց,
Գուպարայաղթ քաջացն 'ի կուխ
Որոտընդոստ ձայն գոռաց,
Վառեցարո՛ւք յասպարէզ
Հուր ըզգեցեալ բոցակէզ
Թորգոմեան դիւցազունք
Նահատակք աննըկունք:

Յարեաւ Աստուած 'ի յաթոռոյն
Ճշմարտութեան ախոյեան,
Եւ լուսաթռիչ Հաւատքըն սուրբ
Ճախրեաց Վեհին յանդիման:
Վառեցարուք յասպարէզ
Հուր ըզգեցեալ բոցակէզ
Թորգոմեան դիւցազունք
Նահատակք աննըկունք:
Ահա ըզսուրն շարժեաց Վարդան
Եւ սեաւ անդունդք սարսեցին,
Ահա արին անկաւ Վարդան
Երկինք 'ի խինդ պարեցին:
Վառեցարուք յասպարէզ
Հուր ըզգեցեալ բոցակէզ
Թորգոմեան դիւցազունք
Նահատակք աննըկունք:

ԵՐԳ

Վարդ մի գունեան եւ յոյժ փափկիկ
Փթթեալ թերթիւք բոյր 'ի բոյր,
Նըւաղեցաւ մերկ 'ի գեղոյն
Ի՞ տապ բոցոյ անմաքուր:
Վայրընկեցիկ 'ի փառաց
Ո՞ այլ դիցէ նըմին շուք,
Կամ պըճնեսցէ ըզգըլուխ
Թառամելոյ այն ծաղկամբ:

Պատանեկլին խանդաղակաթ
Եղուկ սիրոյն դժրանաց,
Դառըն լեղի էր ըմպելոց
Ոչ թէ վայելք դըղուանաց։
Վայրընկեցիկ 'ի փառաց
Ո՞ այլ դիցէ նըմին շուք
Կամ պըճնեսցէ ըզգըլուխ
Թառամելոյ այն ծաղկամբ։

ԵՐԳ ՀԱՅՐԵՆԻ

ԹԱՐԳՄԱՆՕՐԷՆ

Մինչդեռ յուսով խայտայ բնութիւն
Յետ դառնաշունչ ձըմերայնւոյն,
Եւ 'ի դաւառն իմ Հայրենի
Գեղածիծաղ դառնայ գարուն,
Մինչ բոյր 'ի բոյր փըթթին ծաղկունք
Եւ ճըռուողեն նորեկ ծիծառունք,
Ի քեզ ես դարձ առնեմ յայնժամ
Ո՛վ ցանկալիդ իմ Հայաստան։

Ոչ Հելուետեան ինձ դաշտավայրք
Եւ կամ զըւարթ մարգագետինք,
Ոչ քան ըզքեզ չքնաղագեղ
Իտալական պայծառ երկինք.

Հեռի 'ի քէն պանդուխտ գոլով.
Քոյովըդ յար տապիմ անձկով,
Ի խանձարուրդ իմոց կենաց
Ո՛վ Հայաստան առնեմ ես դարձ։

Գայցեն աւուրք ուր մանկութեան
Անկցի տիոցս իմ գեղ դալար
Եւ յինէն խոյս տացեն վայելք
Կենաց թեթեւ 'ի դարշապար.
Ուր հէգ Մուսայս մատն 'ի յերեր
Մոռանայցէ երգել ըզսէր,
Ըզնինջ 'ի ծոցդ առնում յայնժամ
Ո՛վ ցանկալիդ իմ Հայաստան։

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ

ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ՄԱՆԿԱՆ

Ի դըրկաց գիրդ գորովոյ թըռեար հրեշտակդ անմեղուկ,
Անշաղախ 'ի յերկրէս պաշեալ զոտկունսըդ փափուկ։
Ի դառըն բաժակէ կենաց միայն զանուշակ
Մայրենի կաթին առեալ եւ զգուանացն ըզճաշակ
Հանգի՛ր աստ, գերդ յօրոցիդ, քեզ երանի ո՛վ մանկիկ,
Ոչ ծանեար զարտասուս, զոր մեզ հեղուլ տաս այժմիկ։

ԱՌ Հ. ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ

Ո՛վ գերաթռիչ արծիւըդ վեհ օդապար,
Երկնասլացիկ բնակեալ Մասեա՜ց 'ի կատար,
Անտի զօդոյն հատեալ զամրաւն յասպարէզ
Ճախր յանդիման առնուս արփւոյն բոցակէզ,
Զանմահն յերկնից ծըծեալ ըզսիւդ եթերայ
Հուր 'ի ծոցոյդ ժայթքես եւ շանթ կայծականց.
Դու զբոցաշունչ պարզեալ քոյին ըզ լեզու,
Արփինոսոդ թըռչիս ընդ դաշտն Արտազու
Անդ 'ի միջի դըժոխըմբեր արհաւրաց
Պաշտօնէից մինչեւ ընդդէմ տարերաց.
Դու եւ երբեմն հեզամընչիկ աղաւնեակ
Եւ կուսական կամ թէ փոքր ողբերգակ,
Վըտակահոս 'ի վարդադոյն ճապաղիս
Ողորմ ողորմ մընչես մընչիւնս դառնաղիս.
Մերթ դու սոխակ քաղցրախօսիկ 'ի մըրմունջ
Աւետաւոր գաս մեզ օդոց բարեշունչ,
Եւ 'ի կարմիր վարդին բուրեան տերեւոց
Յարագըւարճ մաղթես գարունըս Հայոց,
Ո՛հ յիրաւի հաս գարունիկդ աւասիկ,
Ի փունջ վարդից պճնեաց Հայոց աշխարհիկ՝
Յարեաւ սոխակդ որ քեզ ըզնոյն գեղգեղէ,
Զի՛րդ փափուկ ըզդայլայլիկն յօրինէ.
Մերթ դու հրեշտակ խաղաղութեան 'ի համբոյր
Մեռելատիպ պատեալ 'ի քօղ սեւաթոյր
Ի սեւաստուեր տըխուր վիմին 'ի սըճար
Ողբանըւագ եղերերգես 'ի քընար.
Նա զի՞նչ ասեմ, թողեալ զերկիր դու 'ի վեր

Թեւս 'ի թեթեւ սաւառնեցեալ ընդ եթեր,
Թըռեար 'ի գլուխ անդամանդեայ սիւնակին
Եւ խօսակից եղեր ընդ վեհ դիւցազին.
Ըզհոյլս հոգեացն ըզմայլեցոյց անմահից
Քաղցրածաւալ ծորանք երգոցդ անուշից.
Անդ 'ի տախտակ մըտացդ էիցըս տիպար
Հանեալ ճըշգրիտ գեղեցկաթոյր 'ի նըկար,
Անդ 'ի թաւալ խուժէ 'ի ներքս ովկիան,
Եւ փըրփրադէզ ցայտէ 'ի դուրս միւսանգամ.
Մերթ դու Հեղեղ ուղխահոս ճոխ աւարաւ,
Եռանդնաշարժ գըլես զալիս սուրարշաւ,
Եւ մերթ յանդորր ոլորտացեալ անապակ
Զերդ բիւրեղեայն ծիծաղաժպիտ ջինջ վըտակ.
Եւ յայնժամ ոչ գեղեցկատիպ բընաւ էք
Քոյդ քաղցրութեան հաւասարեն ինչ երբէք.
Ոչ ծաղկաւէր փըթթեալ չքնաղըն գարուն,
Գողտրիկ Շուշան, յասմիկ եւ վարդ ցօղասուն,
Ոչ զեփիւռիկ զարնան խընդից պարառաջ
Ոչ օդաթռիչ հաւուց մըրմունջք քաղցրաւաչ:
Այրարատեան ո՛վ դիւցազունք իմ Հայոց,
Զոյս ոխերիմ ծածկէ դեռ հող յիւրն 'ի ծոց.
Օն զաղջամուղջ լըքեալ մահուն ըզդամբան,
Անմահութեան վերաթեւէք յօթեւան.
Եւ ոսկեփունջ առէք 'ի գլուխ պերճ պըսակ,
Զոր Ձեզ Ղեւոնդ հիւսէ մատամբք գերունակ:

Ի ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ՄԱՀ

ՈՍԿԵԱՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ՊԱՏԱՆՒՈՅ

Ճարտարարուեստ Նկարչի

ԵՂԵՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Ով, զի՛ ճարտար է մահ յընտրել ըղձունս 'ի սայր դերանդւոյն:

Ըղբարին եւ զգեղեցիկ միշտ ժանտ աչօքն որոնէ,
Մինչ շուշան և քնքուշ փըթթին ծաղկունք 'ի գարնան,
Արագ արագ խամրէ զնոսին 'ի մահատիպ գոյն դալկան:
Ո՛վ Պետրէ, մինչդեռ այն ինչ մըտեր կենացս յասպարէզ,

Զի՞րդ բոլոր փափկութեամբ ծիծաղեցաւ քեզ կենցաղ
Վայելչութիւն և գեղ դիմաց, շուք հասակիդ և շընորհ
Մանկութիւն գեղածաղիկ խաղապատեալ չուրջ ըզքեւ,
Ի կոչունս վայելից կենաց տային քեզ հրաւէր·
Այլ մահ 'ի դառըն ժըպիտ կացեալ հեռուստ ծիծաղէր·
Դու 'ի պատրանըս փաղաքուշ հըրապուրեալ կենցաղոյս,

Ծափ ըզծափի պարելով ոստեար կենացդ 'ի պարտէզ·
Եւ լիաձեռըն ծաղկունս անմեղ խընդից բերկրաւէտ,
Քաղէիր, այլ զո՞ արդեօք զարդարեսցես դու նոքօք,
Ըզգլուխդ, փունջ երփներանգ յօրինելով քեզ պըսակ:
Անպըղտոր երանութեամբ խայտալ ոգւոյդ 'ի գարնան,
Եղո՛ւկ քեզ, նոքին հուպ մեռելակիր դագաղոյդ,
Եդեալ 'ի զարդ, 'ի ողխուր թառամեսցին 'ի դամբան,
Մահ ըղհետոցդ ընթացեալ դիտէր զոտիցդ զարշապար,

Զտեսեր զնա որ զանխուլ սողոսկելով ծաղկանց մէջ,
Ընդ ոտիւքըդ մահաշունչ իբր ըզվիշապ գալարէր·
Եւ մինչ դու վըրձինդ 'ի ծայր նըկարելով ըզբնութիւն,
Զերկինս զերկիր ամփոփէիր համայն 'ի դոյզն 'ի տախտակ
Նա 'ի սուր սայր դերանդւոյն զշիրիմդ 'ի հող նըկարէր,
Եւ ապա քեզ ընդ առաջ յանկարծ ոստեաւ մոլեգին.
Կազմեցաւ ըզմահացուն ածել յետինն ըղհարուած.
Գութ չարկին 'ի նա հասակդ նորափըթիթ 'ի բողբոջ,
Ոչ կայտառ եւ գեղանի դէմքըդ շնորհաց օթեւան,
Ոչ աչկունքըդ ծաւիք, ականողիք սեւաթոյր·
Եհար ըզքեզ անագորոյնն աւաղ 'ի խոց կարեվէր·
Եւ յաղթ բազկաւ գըլորեցոյց խոր 'ի մահիճըս ցաւոց,
Սեւափետուր թեւօքըն պինդ անդէն ըզքեւ պատեցաւ,
Փըչեաց ըզշունչ իւր 'ի քեզ ըզժահահոտն եւ զազիր·
Այլադունեաց ըզկարմրութիւն այդ վարդագեղ այտերուդ,
Եւ մարմին նըւաղեցաւ մեռելատիպ 'ի դալկան:
Իսկ դու լըռե՞ս և անտրտո՞ւնջ կաս եղկելի պատանիդ,
Եւ ոչ 'ի յողբ անմըխիթար հեծես 'ի սուդ աղեխարշ·
Ոչ յողոք անկեալ մահու ըզգըթութիւն պաղատիս,
Ոչ յոգւոց հանելով 'ի վեր յերկինս բողոքես.
Կենացս անցաւորի խաբեպատիրն բաժակ,
Ա՛հ, թոյն մատոյց քեզ դառնորակ զուարճութեանցըն փոխան,
Աղբիւր կենացըդ վըճիտ դառնայ 'ի հուն իւր 'ի հող,
Թօթափեցան եւ խամրեցան ծաղիկք չքնաղ մանկութեանդ:
Իսկ դու լըռե՞ս և անտրտո՞ւնջ կաս եղկելի պատանիդ,
Այո, այո, ըղնազելին խոնարհեցոյց իւր գըլուխ
Որպէս շուշանն 'ի հովտի հարեալ 'ի խիստ խորշակէ.

Ավշեցաւ մահ ինքնին մարդկան ոսոխըն դժնեայ,
Ոչ այնչափ արիութիւն յառոյց ոգւոյն յուսալով։
Պետրէ, եղբայր իմ սիրելի, ո՛վ կէս հոգւոյս իմ հատոր
Աւա՜ղ ննջես արդ 'ի հող ըզքուն մահուն անյարիր·
Ո՞ տայր ինձ 'ի ժանիս լինել մահուն քո փոխան·
Քանիցս ըզնա ողոքեցի կըտրել ըզթել իմ կենաց
Եւ 'ի քոյդ հիւսել չըքնաղ երջանկաւէտ ընդ աւուրց,
Եւ կամ դէթ գլխ մահակից դընել մահճիդ առ ընթեր·
Այլ ոչ այնպէս յերկնից մեզ վիճակեցաւ երկոցուն·
Քեզ մեռանել, ինձ արտասուք՝ ողբալ ըզմահ քո յաւէրժ,
Ընդ գեղեցիկ երկնաւ ուսմանց և իմաստից 'ի տաճար
Կըրթեցաք 'ի միասին 'ի գերապանծ ասպարէզ·
Եւ կապեցաք մըտերմական սիրով հոգի ընդ հոգւոյ
Այլ ինձ եղո՜ւկ, բիւր աւա՜ղ, զի կանխեցեր դու քան
զիս·
Դեռ ոչ իսկ վայելեալ զարդիւնս անմահ վաստակոցդ,
Յոյժ տարաժամ հասեալ վերայ մահուն մըռայլ
աղջամուղջ·
Ըզգեղեցիկ ապագայից հիւսոյց զծրագըն պայծառ·
Եւ արդ 'ի սիրտ նընջես երկրի ըզքուն յաւերժ անյարիր·
Այլ ոչ, յերկինս կենդանի շնչես դու զօդ կենսունակ·
Ո՛վ, Թեւապարիկք հոյլք անմահից լուսերամ,
Դուք ըզնա խառնեցէք 'ի խումբ դասուդ գեղապար
Ընդ մանկութեան նորա զգարուն փըթթեցուցէք
անթառամ,
Յանմահ ծաղկանց յօրինեցէք պըսակ 'ի գլուխ
գեղափայլ·
Պետրէ, տեսցուք դարձեալ զիրեարս յերանաւէտ
յայն կայան։

Ի ՄԱՀ
ՅԱԿՈԲԱՅ ՁԱՄՋԵԱՆ

Եկու քընար աղէկըտուր թելերով
Զուարթ պըճնած երբեմն անոյշ վարդերով·
Ոհ այն փունջեր թափթըփեցան իմ չորս դին
Զի սիրելին իմ գոցուեցաւ 'ի շիրիմ։
Եկու կապեմ ճակտէդ նոճեայ մի պըսակ,
Սեւ տխրութեանց ոգիք զարնեն քու նըւագ·
Քու մըրմընջիդ հետ խառնըւած գեփիւռիկ
Թող փըչէ ցուրտ հոն ուր հանգչի Յակոբիկ։

Ազնիւ հոգի ու սիրեցեալ ամենէն
Ինչպէս շուտով ելար կենաց պարտիզէն.
Ու հասակիդ ծաղիկներով զարդարուած
Ա՞յդպէս կանուխ իջեր 'ի հող տխրամած.
Ամբողջ գարուն մի չի տեսած այս կեանքին,
Մըթին գաղտնիք շիրմին ըզքեզ պատեցին.
Քոյդ մըտերմաց, որոց էիր քաղցրիկ սէր,
Տես ի՞նչ աւանդ թողուցիր, սեւ կսկիծներ։

Գերեզմանին դըռնէն մտար դու երկինք,
Ուր անթարշամ կենաց բազմիս 'ի հարկինք·
Հոգիդ սլացաւ մաքուր մարմնէդ առ Աստուած
Ինչպէս անուշ հոտ մը ծաղկէն բաժնըւած.
Փափուկ գըրկէն հէք քուրերուդ սըգաւոր
Թըռեար 'ի ծոց վաղամեռիկ հօր եւ մօր·
Բայց մինչ քեզմով խնդան հայրիկդ ու մայրիկ
Ահ ի՞նչ կըլլեն եղբարք ու քորք նազելիք։

Երիցըս որբ, նստած դարձեալ 'ի սեւեր
Այլ ո՞վ սրբէ անոնց աչքին արցունքներ․
Սիրաբողբոջ տունկեր դեռ նոր ծաղկած դուք
Այս քանի հեղ զարնէ վրանիդ մահուան շուք․
Դու որ անոնց էիր եղբայր մի սիրուն
Յիշէ՛, կրկին ունիս այժմիկ գողտր անուն,
Այդ սրտակէզ հարազատացդ անբաժան
Հոլաթեւիկ եղբայր, հրեշտակ մի պահպան։

Ելլէ լուսնակ գերեզմանաց այցելու
Քող մի դէմքին ձըգած ճերմակ ամպերու,
Մութ կամարին վերայ տժգոյն թափառկոտ
Տես զայ շիրմիդ, զերդ տըխուր կոյս ամըչկոտ
Մինչ զովագին փըչէ հովիկ անուշակ
Ու չորս կողմէն բուրեն յասմիկ մանուշակ
Ո՛հ մօտ եկուր յայնժամ առ սիրտըս ցաւած
Հեզիկ թեւով հսկէ 'ի քուն սիրելեաց։

Ծաղկէ նաեւ հոն միշտ շուշան ըսպիտակ
Անմեղութեան սրտիդ ամբիծ նըշանակ․
Վարդըն կարմրիկ ծաղկէ հոն սուր փուշերով
Յայտնել ի՞նչպէս քու կեանքդ էր լի խոցերով․
Խանդաղակաթ տեսեր ըզմահ ծընողաց
Դառն հարուածով մահուն եւ դու զարնըւած
Մընաս բարով ըսիր կենացդ արեւուն
Եւ մանկութեան ծիծաղադէմ օրերուն։

Ի ՄԱՀ
ԱԶՆԻՒԻ ԼՈՒԹՖԵԱՆ

Ո՞ւր ես Ազնիւ, տեսանք երթալդ
Ուրախ դարձիդ չառինք մենք լուր․
Քեզ գրկելով ճամբայ դըրինք
Գըրկերնիս բաց կ'սպասենք զուր․
Ո՛հ, ամենուն տըխուր ձայնիւ
Կը հարցընենք, ո՞ւր է Ազնիւ։

Ի՞նչ աւանդներ յանձնեցինք քեզ
Մօրդ ու քրոջդ արտասուագին
Հարազատիդ եւ մըտերմաց
Այրած սրտերն ու'ողջոյնն յետին՝
Երբ գաս մեզի ուրախ դարձիւ
Ի՞նչ փոխարէն բերես Ազնիւ։

Ու դեռ ինչե՞ր ենք պատրաստեր
Թէ զքեզ նորէն գրկենք սիրով,
Քեզի նըման ծաղկի փունջեր
Ու հանդէսներ ցնծուն պարով,
Բայց սրտերնիս լի է ահիւ
Ո՛հ կուշանաս, ինչո՞ւ Ազնիւ։

Աւա՛ղ, տեսէք սուգ առաւ ծով,
Զինքը տանող դարձաւ հովիկ,
Թեւերըն կախ փըչէ տրտում․
Ի՞նչ լուր բերիր մեզի հո՛վիկ,
Այն ձեր սրտի հատորն ազնիւ
Թըռաւ գընաց, մեռաւ Ազնիւ։

Վա՛խ չունեցար սիրուն Աղնիւ
Գոնէ տըխուր հողին վրայ
Արցունքներով մէկ թաց շիրիմ
Այս խօսքերով կանգնէր վըկայ·
«Հոս իր բարքով դիմօքն ազնիւ
Ծաղկահասակ ննջէ Աղնիւ»:

Ու չը լըսես պիտի ափսո՛ս
Քու սիրելեաց չորս դին բոլոր
Աղեկիզիկ հառաչանքներն,
Ոչ սոխակին երգ սըգաւոր,
Եւ ոչ երկինք ու՚աստղունք անթիւ
Անոյշ ցօղով լան քեզ Աղնիւ:

Թառամեցաւ ծովընկեցիկ
Փափկասուն վարդ իւր հասակին,
Աղի ալեաց անդունդին մէջ
Ծիջաւ արեւ այն կորիճին,
Յաւերժհարսունք գիսախըռիւ
Ծովուն մինակ լան քեզ Աղնիւ:

ԵՐԳ

Բացան դըռունք նոր տարւոյս հայր ցանկալի,
Բացցին եւ քեզ նոր գանձք շնորհաց անըսպառ·
Հրեշտակք ըզքեւ կացցեն հըզօր հովանի
Զի անսասան կեցցես բազում ամաց չար:

Ականակիտ աւուրքդ յաւերժ պերճափառ,
Եւ մեր ի քոյդ ոլորեսցեն կենաց թելք·
Կեցցէ գըլխովդ երանութեան աստղըն վառ·
Մընան յերկինս անմահութեան քեզ վայելք:

Համբաւըդ պերճ բացցէ ուղի դիւրահորդ
Մանկականաց մերոց ոտից դայլթ ի դայլթ,
Ի բազմափայլ հոգւոյդ ձըրից լուսայորդ
Որդւոյդ ի մեզ հատցի անջինջ ճառագայթ:

ԵՐԳ

Ո՛վ երջանիկ դու նըժդեհ
Հիւր մեզ եկեալ պանծալի
Խաղաղութեան ոսկեփունջ
Փայլէ յաջոյդ ձիթենի:
Ճախրեն ըզքեւ թեւապար
Հաւատ եւ Սէր լուսաթռիչ
Ծագեալ Յուսոյ կենսաւէտ
Ներշոյլ ի սիրտ բոլորից:
Հայրըն հոգւոց մեր Գրիգոր
Սերկեան աւուր ի հանդէս,
Զըւարթ ի Քեզ ակնարկէ
Եկեալ իւրում տանն ի տես:
Ըզքեւ ակումբ լուսերամ
Առեալ խայտամք գեղապար,
Աստեղազարդ Քեւ այս մեր
Ցնծայ ողջոյն սուրբ Տաճար:

ԵՐԳ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱԼ Ի ԳԱՂՂԻԱԿԱՆԷ

Մի՛ ի շաւիղ ընդ մոլար
Ուր ընթանայն մեղաւոր
Այլ ՚նդ Տէրունեան ճանապարհ
Գնայցես որդեակ անխոտոր․
Լեր ուսանող եւ զըւարթ
Զանմեղութիւն ի քեզ պահեա գեղազարդ։

Լիջիր խոնարհ եւ ցածուն,
Մի՛ մեծատան բազմազանձ
Եւ վեհից փառք անկայուն
Արկցեն ի սիրտըդ նախանձ․
Զի ոյժ փառաց յաղթական
Սիրտն անմեղիկ եւ անարատ մանկութեան։

Ըզբերդըս կուռ բարձրաձիդ
Տէր ընդ ոտիւք տապալէ,
Այլ մամռապատ ի բունիկ
Միշտ հաշտ ակամբ ակնարկէ,
Ուր մայրն ի յերգս հըրճուալիս
Սընուցանէ ամբիծ սիրոյն ըղխայրիս։

ՔԵՐԹՈՂԱԿԱՆ ՈԳԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒ Ի ՔՈՒՆ

ԵՐԳ

Ապողոնի որդիդ նընջե՛ս ընդ ուռեննացն հովանեաւ
Պըսակաւորդ ՚ի հիւս դափնեաց նորա յաւէժ անթառամ,
Քեզ ըզպաշտօն հարկանեն անմահ Մուսայքն անուշիկք,
Եւ ՚ի մեղմիկ մընչէ աւա՛ղ կացեալ քընարդ առ ընթեր։
Գեղածաւալ որպէս աղբիւր զեղեալ ՚ի սուրբ ականէ,
Այնպէս խանդից ՚ի ծոցոյդ ցայտեն ծորանք
քաղցրաբուխ,
Դաշնակութիւնք ՚ի լեզուէդ կաթեն առատ մեղրածոր․
Եւ դու նընջե՞ս ընդ վարսաւեղ ընդ ուռեննացն
հովանեաւ
Ապողոնեան ՚ի հիւս դափնեաց պըսակաւորդ ՚ի ճակատ․
Օն արի՛, եւ ՚ի հանդէս, աշխարհհալուր հա՛ր ըզփողդ,
Հընչեցո՛ ՚ի լուր հայկեան զուպարայաղթ դիւցազանց
Քունելոց յանդընդային ՚ի վայր մահուն աղջամուղջ․
Եւ կանգնեսցին միանգամայն խոր ՚ի չիրմացն
յարուցեալք
Քեզ ժըպիտ հըրճուանաց հանեալ ՚ի դէմս վեհափառ
Ճախրեսցին լուսաթռիչ վեհից յաւերժն ՚ի կայան
Անմահութեան ըմպել ՚ի քէն մատըռւակեալն ըզբաժակ։

ԳԻՇԵՐ

Խաղաղական ժամ պարապոյ էր անդորր,
Եւ տիեզերք պատեալ 'ի քող սեւաթոյր·
Բնութիւնն համայն անկեալ 'ի խոր 'ի թմբրիր
Վաստակաբեկ հանգչէր 'ի քուն եւ երկիր·
Համատարած սեւադէմ մութն ահաւոր
Բազմէր իշխան յաղջամղջին յիւր աթոռ,
Խեռայր ընդ լոյս եւ ընդ արփին լուսափառ,
Կամէր զի սպառ լիցի երկիր իւր աւեր։
Մակաղէին խաշինք յարօտն 'ի դադար,
Եւ օդականք առեալ 'ի յոստս ըզդալար·
Լըքեալ լերինք, լըքեալ եւ դաշտք ամայի,
Միայնութիւն բնակէր միայն 'ի յերկրի·
Փունջք խունկներամ ծաղկան վարդից կոտորակ,
Մարգարտաշար լըցեալ շաղով կենսունակ,
Ի սիւք հեզիկ ծածանէին վէտ 'ի վէտ,
Բուրումն անոյշ ծաւալանայր խընկաւէտ։
Գիշերախօս անդուստ եւ այն երգեցիկ
Եղանակէր գեղգեղ 'ի յիւր դայլայլիկ·
Նա միայնակ արարածոց յանդիման
Ի լռութեան ժամու կացեալ մեզ թարգման,
Օրհնաբանեալ հաստչին ըզվեհ սքանչելիս,
Յերկինս նըմա վերառաքէր դըրուատիս,
Ո՛վ նազելի թռչնիկ ճարտար երաժիշտ,
Քոյդ երգ սիրոյ գիւրիչ ոգւոյ բազմավիշտ·
Ո՛վ ամոքիչ սըրտից զեփիւռ ըղձական,
Մինչդեռ զերկիր պատեալ է քող տըխրական,

Եւ բնութիւն համայն սքօղեալ 'ի մըթար,
Ո՜հ, դուք միայն, դուք աշխարհիս մըխիթար·
Սակայն երկին չողայր վըսեմ վառ 'ի վառ,
Ջահազգեստեալ եթերաճեմն էր կամար·
Արծաթափայլ դըշխոյն 'ի դահ բոցակէզ
Ճեմէր դաշտին լայնածաւալ յասպարէզ·
Անդ պաղպաջուն հոյլք գընդից շուրջ պարաւոր,
Բոլորելով ակումբ 'ի կարգ գեղաւոր,
Ոսկեճաճանչ ակնապարար 'ի զարդու
Պատուասիրեն ըզնա շըքեղ 'ի սպասու.
Ո՜հ, երկնաճեմ աստղունք 'ի փայլ լուսազգեաց,
Դուք ճառագայթք աստուածային վեհ փառաց,
Մինչդեռ 'ի խոր նընջեն 'ի քուն տիեզերք,
Լուռ են երկինք երկիր եւ ծով եւ այերք,
Դուք 'ի զովեստ անցեալ վեհին 'ի հանդէս,
Կայուտագեղ ընդ սըրարշաւն ասպարէզ,
Մըշտամըրմունջ երկնից քընարք բազմաղեայ
Երգաբանէք զարքայն յաւէժ Ոլիմպեայ·
Ո՜հ, ես 'ի թաւ յայս զարեւանդ հովասուն,
Ուր 'ի ծործորս խաղայ վըտակ կարկաջուն,
Ուր 'ի համբոյր ըզծաղկանց բոյլըս քընքուշ,
Շուրջ թեւածեալ զըդուէ զեփիւռ փաղաքուշ,
Խորհըրդազգաց առեալ ըզնիստ ես աստէն,
Տէր, ամայի կացեալ երկրիս համօրէն,
Ի ձեզ աստղունք 'ի ձեզ յառեալ զաչս 'ի վեր,
Ի հոգեզուարճ թըմբրիր պըշնում ընդ եթեր·
Այլ դուք մարմինք արդեօք իցէք օդապարք,
Եթէ զուարթնոց լուսեղինաց հուլից պարք·
Աստղունք աստղունք, մինչ 'ի գիշեր զովագին·
Նըշոյլք 'ի ձէնջ կաթեն 'ի շաղ ցօղագին,

Յարչաւասոյր լուսաչաւիղ ձեր 'ի ճեմ
Ի ձեզ զանմահ ծընունդս երկրի նըկատեմ.
Ո՛վ իմ Հայոց չըքնաղ երկիր դրախտավայր,
Տես զի որդւոցըդ զիւցազանց վեհից պար
Երկնապարիկ յեթերս աստեղք բազմահոյլ,
Ոսկեծըղի փայլեն յաւէժ 'ի նըշոյլ։

ԵՐԳ ՄՕՐ

Ի ՎԵՐԱՅ ՄԱՆԿԱՆ ՔՈՒՆԵԼՈՅ

Նընջեա՛ մանուկս աչօք վըճիտ
Նընջեա՛ անույշ յօրորոցիդ։
Այդ հրաշագեղ գոհար բըբունք,
Որ յարթնութեանդ միշտ երերունք,
Ոհ, զի՞ խաղաղ եւ անշարժիկ
Փակեալ 'ի նինջ են աւասիկ.
Շըրթունքդ շուշանք լցեալ շաղով
Եւ գիրգ մարմինդ երկնից դեղով։
Նընջեա՛ մանուկս աչօք վըճիտ
Նընջեա՛ անույշ յօրորոցիդ։ —
Ցօղն 'ի վերայ վարդին թերթից
Իմ ցօղ աչաց վառ վառ այտիցդ
Թշուառ մանկիկ, քեզ մօր միակ
Ո՜հ անժըպիտ են գորովանք,
Զուրկ դեռափթիթ 'ի տիսդ ամբիծ
Հօր կաթողին 'ի համբուրից

Որ 'ի դըգուանս իւր սիրակէզ
Այսպէս փափկիկ ծընաւ ըզքեզ.
Աւա՜ղ 'ի մէնջ գընաց հեռի,
Թող ըզքեզ որբ եւ զիս այրի
Զանդրանիկ իւր որդեակ չըքնաղ
Եւ զտարփալի հարսնըն մատաղ.
Ոչ գեղանի քեզ այլ եղբայր
Լիցի ընկեր սիրապատար,
Անմեղունակդ իմ աղաւնեակ
Դու ինձ միայն մնացեր որդեակ.
Այլ մեք լըքեալ թողաք անտէր,
Եւ մինչ ես մայրդ քեզ առընթեր
Ըզցայգ ցերեկ 'ի կոծ ամբաւ
Սրտահառաչ մաշիմ 'ի ցաւ,
Ժպտես ճըչես քաղցրազըրուցիկ
Կամ յօրոցիդ հանդչիս հեզիկ.
Եւ հայր քոյին 'ի հող տըխուր
Գերեզմանաց անդր 'ի բըլուր
Շուրջ պարառեալ նոճեաց 'ի սեաւ
Նընջէ մահուն ընդ ցուրտ շիրմաւ,
Արդ 'ի շըրթունդ իսկ վարդաձոյլ
Զըւարթութեան փայլէ նըշոյլ.
Ընդէ՞ր երեսքըդ ժըպտեցան,
Հրեշտա՞կք եղեն քեզ յանդիման
Որ յերազիդ քում ոսկեթել
Մօտին զայտերըդ համբուրել,
Ոմն զձիւնափայլ պարանոցիկդ
Այլ ըզթաթիկըս քո փափկիկ.
Կամ յանուանէդ ըզքեզ ձայնեն

Կամ լուրջ ըղձեւ պար բոլորեն.
Այլք խաղալով ընդ քոյդ օրոց
Յունկնըդ մինչեն ձայնիւ երգոց
«Ի քո քաղցրիկ մօրէդ ծածուկ
Մանկիկ յերկինս ե՛կ փախիցուք:»
Եւ քո արդեօք թուեա՞ւ հոգեակ.
Զարթի՛ր զարթի՛ր իմ աղաւնեակ.
Կաթն անուշիկ քընոյդ փոխան
Քեզ ջամբեցից մեղրածորան:

ՈՂԲ ՄԱՆԿԱՆ

Ի ԹՌՉՆԻԿՆ ԻՒՐ ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ

Ո՛վ իմ թռչնիկ քաղցրալեզուի
Հիւր եւ բընակ ընդելական
Անուշահոտ մեր պարտէզին,
Որ տանձենւոյն զըւարթափթիթ
Վարսագեղիցն 'ի տերեւոց
Մշտամըմունջ յերգ անուշիկ
Ծըւիկ ծըւիկ ինձ ձայնէիր,
Աւաղ ընդէ՞ր այդպէս անշարժ
Կաս դու լռիկ եւ անբարբառ.
Պուտ պուտ գունով փոքրիկ դըլուխդ
Կախեալ 'ի վայր, ողորմ տեսիլ.
Ո՛ւր քոյդ պարել վազեալ 'ի թինդ
Ոստոց 'ի յոստ շոյտ ոստոստելդ.
Ի կոչ ձայնիս քեզ սիրալուր
Շուրջ ըզգլխովս առեալ թըռիչս

Ընդ խոպոպիս իմ խաղայիր,
Զիս սուր 'ի քիթ փայփայէիր.
Այլ ո՛հ այժմիկ մեռա՞ր արդեօք.
Ահա սեւուկ քոյին աչկունք
Են նուաղեալ թերաբացիկ.
Եկ նազելիս տաց քեզ հողոյ
Ի'աղօթեցից վասն հեզ ոգւոյդ.
Զի 'ի պարտէզըն Յիսուսի,
(Են են անշուշտ եւ անդ թռչնիկք),
Ոսկեճամուկ 'ի նոր փետուրս
Աստ անդ երգով թեւապարիկ
Զունկն Յիսուսի զմայլեցուսցես.
Սակայն խնդրե՛մ, անտի դարձեալ
Ծըւիկ ծըւիկ ինձ ձայնիցես:

ՀՐԱՒԷՐ Ի ՄԱՐՏ ԽՈՍՐՈՎՈՒ ՄԵԾԻ

ԵՐԳ

Ի գահոյս Արամեան
Պերճ առիւծ սիգախրոխտ
Խոսրով արքայ դիւցազանց
Մըռընչէ ահաւոր
Դող առին Սասանեանք.
Գուպարաւորաց շողան զէնք
Ի մարտամբոխ դըղին 'ի ռազմ:
Ահագնատրոփ 'ի քայլ ոտից
Հեծեն կայանքն անդընդային,
Յոլաց արփին 'ի դաշտ փառաց

Ել հանդիսակից Հայ փառաց,
Շարժին ահեղ 'ի հողմոց
Ի բարձրութիւնս արծուեդրօշք:
Յարամեան դահոյից
Ելանէր արքայն մեծ
Գոչիւնք փողոցն որոտմանց
Զարխնուշողն հրաւէր
Հընչեցին սոսկալի
Զարթեան արձագանք դղորդմամբ
Խոսրով արքայ նայէր 'ի ճեմ,
Խնդացին վաշտք նահատակաց
Լըուեալ խաղմից զաւետիս գոռ
Խնդացին վաշտք նահատակաց
Վեհազնոյն 'ի տես արքային.
«Հայկեան փառացն ախոյեանք
Ողջոյն ընդ Ձեզ իմ կորիւնք:
«Ընդ Ձեզ քաջք իմ ելից
Գոռոզին Սասանեան
Առնել ըղդահ բոցակէզ.
Յաղթութիւն ճախրէ զմեօք
Պճնեսցին ուսերք մեր
Բոսորակայլակ ճապաղեօք
Հալածեսցին պիղծ մոխրաշունչք,
Ո՛հ իմ պայծառ փայլէ ճակատ
Տեսէ՛ք յեռանդ ձեր ապաժոյժ:
Ո՛հ իմ պայծառ փայլէ ճակատ
Ի շողին յաղթանակաց պերճ:
Եւ ոչ 'ի ծագս աշխարհի
Կացցեն անահ թշնամիք:

ԵՐԳ

Անուշ աշխոյժ կերպարան
Շնորհաց սիրոյ բնակարան,
Բարքով հեզիկ Աղաւնի
Խօսքըն մընչիւն գեղանի,
Ո՞վ է արդեօք թող գրուցեն —
Նափիմէն:

Այն երեսէն հուր ելաւ
Այն աչքերէն նետ թըռաւ.
Չեմ դիմանար բիւր ցաւոց
Զանփորձ հասակս ծախէ բոց.
Ո՞վ զիս զարկաւ թող գրուցեն —
Նափիմէն:

Ո՞վ երջանիկ Իւսկիւտար
Ըզքեզ ա՛լ թող չեմ 'ի տար
Այնպէս քեզի կապուեցայ
Բաժնըւելու ճար չըկայ.
Ո՞վ զիս բռնեց թող գրուցեն —
Նափիմէն:

ԵՐԳ

Անմահ անուշ դու գինի
Շատ սիրելի ես քաջին,
Զի գոյնդ արեան նմանի
Պատերազմաց 'ի դաշտին.
Բոսորափայլ քո փրփուր
Որ մեզ 'ի կոխ փըչէ հուր
Թէ հաշտութիւն գայ արդար
Փոխի 'ի ցօղ զովարար:

Դափնիք քեզմով կառնեն ույժ.
Կարմիր կրակոտ դու գինի
Քեզմով զըւարթ եւ աշխույժ
Կըլլայ հեզիկ ձիթենի,
Քեզմով վառի բոցագոյն
Օրիորդին համեստ գոյն.
Կեցցէ՛ն մեր քաջ պատանիք
Եւ նազելի գեղեցիկ:

ՀԱՆԵԼՈՒԿ

Թէ որ կուզես զիս ճանչնալ
Վերարկուէս մի՛ խաբուիր.
Իմ մականունս չունեցող
Պըտուղք համով չեն ուտուիր.
Տաճկերէն ինչ ըսել եմ
Զանա' աղէկ գիտնալու

Առանց անոր կարկանդակ
Դուն չես կրնար ուտելու.
Երկրորդն յեօթանց բռնաւոր
Տիրէ սրտի իմ վրայ,
Ու ես անոր զօրութեամբն
Մատենագիր մը եղայ.
Իմ անունըս իմաստունք
Յիշեն արդար բարկութեամբ,
Սարկաւագունք երգելով,
Տգէտք անմիտ յարգութեամբ.
Անունով մեծ ճգնաւոր
Ու եմ հովիւ պաշտօնով
Գործքով գիտնաս ինչ ըլլալս
Պիտի դողաս սարսափով:

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ԱՇԱԿԵՐՏԱՑ
ԱՌ ՄԻՔԱՅԷԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՇԷՔԵԱՆ

ԹՈՒՂԹ

Մխիթարեա՛նց եմք աշակերտ,
Վարժեալք նոցուն 'ի դաստակերտ
Զի՛ զմեզ առնես արդ դաստաւետ
Է՛ Շէքեան դու վարդապետ:
Թէ ոչ վաստակ նոցին զըրչաց
Կոփէր զանհարթ միտս հայազգեաց,
Էիք արդ դու Պօրճոնեան
Բեռին բարձողք 'ի Նաւարան:

Անշուք ծնողաց 'ի խոր խաւար
Տգիտութեան, իմաստիւք վառ
Փայլեն որդիքն 'ի դարուց դարս,
Իբրու զվարսամ յաստեղաց պարս:
Դաստիարակ հանուրց ազգիս,
Զոսա միայն գիտեմք յաստիս.
Իշխե՛ս զուգել նոցին փայլման
Նըսեմաստուե՛ր դու է՛ Ճէքեան:
Անխծակո՛ւռ անկցին յերկիր
Որք չար խօսին անկարեկիր.
Թո՛ղ Կայենի առցեն բաժին
Եղբայրատեացք 'ի հուր մաշին:
Յորչափ շրնչեմք զօդ 'ի ռընգունս,
Խաղայ արիւն մեր յերակունս,
Եւ ցորչափ զայս երգէ Պըւէտ,
Մխիթարեանք կեցցե՛ն յաւէտ:

15 Օգոստոս 1852

ԳՆԱՑԷՔ ԻՄ ՏԱՂՔ

Գնացէ՛ք իմ տաղք, ոչ թէ յեթեր
Ուր շող եւ փայլ եւ հով ժպտին,
Եւ ուր զուարթնոյն վարսք լուսահեր
Ծալ ծալ 'ի ճեմս իւր ծածանին:
Գնացէ՛ք իմ տաղք, ոչ 'ի կամար
Ուր լուսափթիթ ծաղկունք երկնից
Իբր ըզդրասանդ ականց գոհար
Կախեալ ցոլան յոլորս փնջից:

Գնացէ՛ք իմ տաղք, ոչ թէ 'ի ծոց
Զարմանահրաշ սիրոյ բնութեան
Որ 'ի յաւիտն 'ի հուր եւ 'ի բոց
Վառէ, դրդէ տածէ զհամայն:
Գնացէ՛ք իմ տաղք, ոչ 'ի պարերգ
Օդաթըռիչ այն Սիլֆիտաց
Որ յասպարէզ կապուտաներկ
Կայթեն հողմոյն 'ի սոյլ նուագաց:
Գնացէ՛ք իմ տաղք. գնացէ՛ք առ կոյս
Գնացէք մեղմով եւ պատկառոտ
Ծաւի աչաց նորա 'ի լոյս
Զուարթացէ՛ք անձկակարօտ:
Եւ թէ անոյշ ձեզ ակնարկեաց,
Իբրեւ զերամ թռչնոց, յուշիկ
Դուք թառեցէ՛ք իւր խոպոպեաց
Վերայ, ձեռաց եւ յուս փափկիկ:
Եւ երգս աղու յօրինելով
Յունկըն նորա ճռուողեցէք,
Թէ յարթմընի թէ զքընով
Միշտ ըղնովաւ թեւածեցէք:
Իցի՛ւ, յորժամ ոչ եւս իմ ձայն
Հասցէ առ նա՝ եւ կամ իմ շունչ
Ու 'ի մոռացօնս անկայց համայն
Գոնեա լըսէր ըղձեր մրմունջ:

ԱՇՈՒՆ

ԵՐԳ

ԱՌ ՆԷ

Ո՞ւր էք ծաղկունք դուք փայլփըլունք·
Ո՞ւր ձեր այտեր անուշ հոտով·
Ո՞ւր ձեր պչրանք ու փափկութիւն
Եւ ծոց լըցեալ շաղ մարգարտով։

Ինչո՞ւ հովիկ, անգո՛ւթ հովիկ
Ցուրտ համբոյրներ կուտայ ձեզի,
Մոռցա՞ւ արդեօք իւր սէր գողտրիկ
Եւ իւր գգուանք փայփայելի։

Ո՞ւր թիթեռնիկ հոլաթեւեան
Ձեր բաժակին հիւթոց կարօտ,
Որ գայր թերթից ձերոց դունեան
Տանել ըղբոյր հեռու եւ մօտ։

Ա՛հ, ո՞ւր սոխակն իմ սիրակէզ
Որ տերեւոց նստած 'ի շուք
Հալէր կարմրիկ վարդին 'ի տես
Եւ կողկողէր սրտամաշուք։

Չըկա՛յ զեփիւռ, չըկա՛յ ծաղիկ
Եւ ծաղկատարփ չըկայ թիթեռ,
Չըկայ սոխակ, ոչ վարդենիք
Լցեալ ցօղով մարգրտայեռ։

Սակայն կուսի՛կ մի կայ փափուկ
Բոլոր անձէն շնչէ գարուն,
Կուսիկ որ դեռ թըլի մանուկ,
Հրեշտակ 'ի թուխ վարս ոլորուն։

Այլ ի՞նչ պիտին ծաղկանց փունջեր
Յորժամ նորա այտերն հայիս,
Այլ ինչ պիտին վարդից հոտեր
Յորժամ նորա մօտ գըտնըւիս։

Ոհ մի՛ երթար դու տեսնելու
Ճերմակ շուշանն թէ յիւր ճիւղիկ
Ի՞նչպէս նազի գլուխըն աղու
Երբ հովն իրեն տայ ողջունիկ։

Տե՛ս թէ կուսին փափուկ ուլան
Վերայ ի՞նչպէս կը տատանի
Հոյլ հոպոպեօք գեղածածան
Զքնաղ գլխիկ իւր նազելի։

Լո՛ւռ կաց գիշերց սիրուն խօսնա՛կ
Լռէ մէյ մ'ալ քու դայլայլիկ,
Լո՛ւռ կաց, կուսին երբ 'ի դաշնակ
Երթեւեկեն մատու թաթիկք։

Ո՛վ հրաշագեղ կոյս օրիորդ,
Յիմ հայրենիս թէ դու էիր,
Հայոց շիրմաց՝ արտասուայորդ
Ուռենիներն թէ տեսնէիր։

Եւ իւր վտակն ողբանըւէր
Ի սըրբափայլ իւր հայելի
Տայր որորել այն քու պատկեր
Որ հրեշտակաց է տարփելի։

Աննըմանեակ աչերդ մեղոյշ
Նորա երկինք թէ տեսնէին,
Ու մէկ նայեաց, նայեաց մ'անոյշ
Արձըկէի՛ր նորա հոգին։

Յանժամ սոխակ շիրմացն Հայոց
Որ միշտ ողբայ հողմոց 'ի մռունչ
Գէթ մի անգամ լսեալ ըղկոծ
Քեզ ողջունէր յուրախ մըրմունջ։

ԱՌ ԶԵՓԻՒՌՆ ԱԼԵՄՏԱՂԻՒ

ԵՐԳ

Դու փափկաթեւ մանկիկ զեփիւռ
Աղբերց վրայէն լուսակարկաջ
Անուշ հոտով ծաղկանց բափիւռ
Ի՞նչպէս թռչիս ինձ ընդառաջ,
Ու խունկ եւ զով ընծայելով
Զիս ողջունես հեզիկ շնչով։

Ո՜հ կը սիրեմ ըզքեզ հովմիկ
Երբ դու փութաս ինծի գալու
Ի պար 'ի թռիչ 'ի սոյլ մեղմիկ

Այրած ճակտիս իմ այցելու,
Ծաղիկ հոգւոյս քեւ զովացած
Բացուի 'ի լոյս ախորժ կենաց։

Սլացի՛ր փափկիկ դու սուրհանդակ
Լուր տա՛ր հովտին ու ծործորին
Ու անտառաց բարձրադիտակ,
Ուր երամով սոխակք թառին,
Թէ մըտերիմն իւրեանց եկաւ
Բիւր ըղձայլմանց յիշատակաւ։

Ո՛հ կորսուած իմ հաճոյքներ,
Հոս վերըստին գըտնեմ ըզձեզ,
Ծառոց շըքով էք ծածկըւեր
Ու փըրփըրով առուակին հեզ.
Ահա կայտռէք 'ի յայս ծըմակ
Ի յայս թըփուտ հովանոցակ։

Հոս դառն հոգեր մէկիկ մէկիկ
Ճակտէս 'ի բաց հեռանային
Ու փունջք ժամուց գեղապարիկ
Սիրտըս թեթեւ օրորէին,
Եւ բընութիւն՝ մայր որդեսէր
Քնքուշ գրկաց մէջ զիս գըգուէր։

Հոս ճեմէին երեկոյեան
Ի զով ըստուեր պար մի կուսից,
Մազերն հովուն բազմաբուրեան
Սիրտք ընծայուած հեշտ վայելից.
Շող լուսնակին, Կոյս ու ծաղիկ
Զիրար չոյեն սիրատարփիկ։

Մըտերմութի՛ւն, Սէր կրակուբոց
Ի՛նչ անուշ էք յայս տեսարան,
Ուր բիւր ղալարք ձեղ Հանդըստոց
Ու՝ անՀուն ղաշտեր ղբօսարան.
Մըտերմութի՛ւն, ինձ երանի՛
Թէ Հոս ծոցէդ Հոգիս Թռանի:

Դու փափկաթեւ մանկիկ զեփիւռ
Աղբերց վրայէն քաղցրակարկաջ,
Անուշ Հոտով ծաղկանց բափիւռ
Թըռի՛ր Թըռի՛ր ինձ ընդ առաջ,
Ու խունկ եւ զով ընծայելով
Պարէ՛ չորս դիս Հեղիկ շնչով:

ԵՐԳ

յԱլէմտաղըն այն գեղեցիկ
Գացի ժուռ գալ անՀոգ մոլար
Ուր բիւր վըտակ բիւրեղ ծոցիկ
Մատուցանեն տնկոց ղալար,
Երբ փայլփըլուն ծաղէ արեւ
Ոսկի ցանուի լերանց վերայ,
Շող արձըկէ ամեն տերեւ
Զեփիւռ Թփոց Հետ կը խաղայ:
Բայց քան զամեն Հովիկ քնքուշ
Հրեշտակ մի անդ կը Թեւածէր
Ու քան զամեն երգերն անուշ
Այն նազելոյն ձայնիկն Հնչէր:

Թըռի՛ր ինծի, աՀա մըռայլ
Անտառին մէջ իջաւ գիշեր,
Կանչէ պըլպուլ լուսնին 'ի փայլ
Բաց անոնցմէ չունինք ընկեր:
Սա Հովանիքն անուշաբոյր
Տեսնեն ըզմեզ Թեւ ընդ Թեւով
Աղխս ծաղիկ անդին Համբոյր
Փունջ փունջ սիրոյ ընծայելով:
Պարանոցիս մարգըրիտ մանեակ
Կախէ՛ սպիտակ քուկին Թեւեր,
Մազերդ գըլխիս իմ Հովանեակ
Ու լուռ մընջիկ սաՀին ժամեր:
Երբ բընուԹիւն անխօս կենայ
ՄաՀկանացուք ձայն չեն Հաներ
Լուռ է ամեն ինչ որ չուրջ կայ,
Աւելի տա՛ք խօսին սրտեր:
Շուշանափայլ բարձ մի փափկիկ
Ըլլայ քու ծոցդ ինձ առ 'ի քուն.
Բայց Թէ այն սէրդ է խաբուսիկ
Լաւ է չտեսնամ ըլլոյս առտուն:

ԵՐԳ

Ո՞ւր էր Թէ զեփիւռիկ
Ըլլայի Թափառիկ
ՈսկեԹել մազերուդ
Տայի Համբուրիկ.

Ո՛ւր էր թէ վարդ գոհար
Ըլլայի վառ ՚ի վառ,
Ընտրէի ինձ բազմոց
Կուրծքըդ ձիւնափայլ.
Ո՛ւր էր թէ քնարիկ
Ըլլայի ես թռչնիկ,
Թռչիլ գալ ու չոյել
Դէմքըդ գեղեցիկ.
Կամ երազ խուսափուկ
Որ գայի մինակուկ
Քունիդ մէջ խռովել
Քու սիրտըդ փափուկ:
Ի՛նչ ըրի ես քեզի
Որ ցաւոց այդպիսի
Եւ անբոյժ հարուածոց
Ըլլամ արժանի:
Հըրեշտակ էր թռաւ
Երազ էր որ անցաւ
Այդ քու սէրըդ փափուկ
Շուտով թոռմեցաւ:

ԵՐԳ

Ի՞նչու երկինք որոտալով
Զարդարուեցաւ պայծառ ամպով,
Տեղան ամպրոպք կրակէ նիզակ.—
Չի բարձրացաւ յօդ աւազակ.
. . . .

ԱՐՏԱՍՈՒՔ ԿՈՒՍԻՆ

ԵՐԳ

Լա՛ց ո՛ կուսիկ. զի արտասուք
Կուսին ՚ի բիբ են մարգըրիտ.
Լա՛ց ո՛ կուսիկ. զի տրտմասուգ
Զքնաղ եւս են աչկունք վըճիտ:
Ըզփափկամէջք սիրեմ ծաղիկ
Որ ՚ի դաշտին կայ պատկառուկ,
Ըզնա գիշերց պճնէ ցօղիկ
Արտօսր ըզգլուխն առնէ կախուկ:
Սիրեմ ըզշողս ես լուսարփի
Որ ՚ի նամէտ ծոցոյ ամպոյն
Ի ծով ծաւալ փայլ ըզփայլի
Ոսկի հերաց ցոլան հանդոյն:
Զանմահ փափուկ սիրեմ հրեշտակ
Որ ըզդիմօքն ածեալ թեւեր
Մատունք ՚ի քնար տխրահընչակ
Լայ ըզմարդկան ու՚ երկրի զաւեր:
Լա՛ց ո՛ կուսիկ, եւ գըթութիւն
Ոչ սրբէ զայն չիթս անուշիկ,
Այլ կայ յակճիռ եւ ըզմայլուն,
Այնքա՛ն, թէ լաս, ես գեղեցիկ:
Լա՛ց ո՛ կուսիկ, մինչեւ յերկնից
Իջցէ դալար Երջանկութիւն
Եւ գգուեսցէ զայտերդ ամբիծ
Եւ ըզգըլխիկդ այն գրգասո՛ւն,
Թուխ աղերոյդ տացէ համբոյր

Զարտօսր անտի սրբել 'ի սպառ,
Եւ իբր 'ի բոց անուշաբոյր
Հալեան ցնդին շիթք լուսավառ:

ԵՐԳ
ՄԵՐՑ Ի ՄԱՀՈՒԱՆ ԵՂԵՐԵՐԳԵԱԼ

Հեծեա՛ց զերդ սոսափիւն գիշերական պաղեալ հողմոց,
Տո՛ւր ձայնիս ծաւալանալ հանդոյն ջայլից
գուժաւորաց.
Ի գիրկս իմ ե՛կ և մրմընջեա՛ հուսկ մրմունջ չե՛ւ
փըշրեալ ըզքեզ
Եւ ըզբեկորըս քո արկեալ կոխան ոտից անցաւորաց:
Արշալոյս ծիծղուն կենաց 'ի մէգ մըռայլ կայ խորասոյզ,
Ապագայն իմ ըսքօղեալ ընդ Թուխ ամպովք
փայլակնացայտ,
Եւ ներկայս որ 'ի ձեռին քամեալ 'ի փուշ և 'ի դժնիկ
Ո՛ Քընար և սիրտ իմ խոնջ է ընդ բեռամբք յիշատակաց:
Ի նախընծայ լարըս քոյին մինչ կայտռէին մատունք
զըւարճ
Պարք հաւուց խայտանըկար զիս ունէին ընկեր նուագաց,
Մուսայն իմ լոգանայր 'ի ճախրահոս բնութեան աղբիւր,
Ինձ մեղր անտի մատուցանէր և ծաղկահոտ
անուշութիւնս:
Մի եւ եթ օր անամպ փայլեցաւ այն երջանկութիւն
Եւ երկրորդն առաւօտ չունէր ըզնոյն գեղ դիտակի.
Ցանձնիւր աւուրն 'ի ծոցոյ ծնեալ խաւար բարկ
փոթորիկ,
Մէն մի ծաղիկ 'ի փընջոյս կապտէր, սուրայր յանհետ
փախուստ

Արդ առաջի իմ սոսկադէմ արձանացաւ Թշուառութիւն:
Ուղեւորն հէք 'ի տեսիլ արիւնըռուշտ հուղկահարին
Ըզբեռն 'ի բաց դընէ զումպէտ, մի սուսերին լիցի
խափան,
Ի բաց ըզքնարն ես արկանեմ 'ի տես խոժոռ ախոյենին:
Հեծեա՛ց զերդ սոսափիւն գիշերական պաղեալ հողմոց,
Տո՛ւր ձայնիս ծաւալանալ հանդոյն ջայլից
գուժաւորաց,
Ի գիրկս իմ ե՛կ և մրմընջեա՛ հուսկ մրմունջ չե՛ւ
փըշրեալ ըզքեզ
Եւ ըզբեկորըս քո արկեալ կոխան ոտից անցաւորաց:
Զի հանդոյն շողից լուսնի զորովք փարել ըղձայ մանուկ
Սրտահեշտ ձօնիք կենաց Թօթափեցան յիմոց ձեռաց,
Ոչք զաշխոյժս իմ տածէին բոցանըշոյլ շիջան հըրատք,
Հաս սեաւ գիշեր՝ յոր ըսպիտակ ուղիս հանդէպ
տարածանի:
Ընթացա՛յց մենաւոր ըղձանապարհն ամայութեան,
Ոչ եւս յԱդինն իմ դարձուցից ըզբիրս որ այլ չունին
արտօսր.
Եւ զի՛նչ պէտք նըւագաւոր երգոց անդարձ աքսորելոյն.
Փշրեա՛ց Քընա՛ր. ես լուռ ցաւեր խնդրեմ և լո՛ւռ
գերեզման:—

ՎԵՐԱԴԱՐՁ

Ասէր ողեակ մանուշակին,
«Թերթք իմ անկան, բեկաւ ծըղօտ,
Բոյր իմ, երթամ, եւ ցօղագին
Լացցէ վաղիւ զիս առաւօտ,

Այլ ոչ ընդ բաղդն իմ հառաչեմ
Որ զիս ընկճէ 'ի դալարւոջ,
Յորժամ գարուն գայ ծաղկաճեմ
Նազիմ դարձեալ ես յիմ բողբոջ»:

Իսկ ես, ասէր, այգուց ցօղիկ
«Ի տերեւոց գգուեմ 'ի ծոց
Ինձ փարելի ծաղկանց ցեղիկ
Նոցա աչեր ինձ հանդըստոց.
Այլ զիս կիզու ո՛հ, արեւակ...
Մի՛ մի՛ տխրիր վարդ սիրեցեալ
Գայցէ գիշեր եւ կարմրորակ
Ի քո ծոցիկ եկից դարձեալ»:

Անդուստ սոխակ 'ի պուրակին
Յետին նըւագ զայս յեղյեղէր.
«Ողջա՛մբ մընայք ջուրք առուակին,
Ողջա՛մբ ծըմակք նըսեմաստուեր.
Այլ մինչ նորոգ գայ Ապրիլ
Եւ զարթիցեն գեղ դալարիք
Յիմ հովանիս եկից թառել,
Սլասցին դարձեալ իմ դայլայլիք»:

Եւ դու վըտակ տխրակարկաջ
Ջի՞ այդ մըմունջ քո սրտացաւ.
«Լըռարուք դաշտք ո՛հ, զիմ հառաչ,
Վըճիտ աղբերս ցամաքեցաւ.
Այլ ձիւնաբերք մինչ 'ի լերանց
Գայցեն զերկիր արբուցանել,
Ես 'ի միջոյ փափուկ ծըղեաց
Եկից դարձեալ հեղիկ սահել»:

Շողն արփենւոյն ընդ երեկոյս
Յիւրն օրհասին ամպոց վերայ
Ադօտափայլ դողդոջ մի լոյս
Տայր ընդ ոլորտըս բացակայ.
«Սակայն, ասէր, երկիր ծաւալ
Ծով ծիրանի, առնում ձեզ այց.
Ընդ աչալուրջ վաղիւ դարձեալ
Յուժ առաւել ես փայլեցայց»:

Այսպէս ահա ծաղիկ եւ ցօղ
Սոխակն անոյշ, անոյշ առուակ,
Եւ արփենւոյն կենսաբեր շող
Մեկնին, սակայն դառնան երագ.
Եւ դո՛ւ կուսիկ դու որ դեռ նոր
Ծածկեալ 'ի հող մատաղ ըղձիս
Տարեր ըղձեղդ ըղբօյր եւ չնորհ,
Ա՜հ դո՛ւ միայն ո՞չ եւս դարձցիս:

ՁԵՄՔ Ի ԼԵԱՌՆ ՀՍԿԱՅԻՆ

ԵՐԳ

Ծովըն ցոլայր եւ ծըփծըփայր
Սուրայր ակատն 'ի մէջ ալեաց,
Հովն հեզաթուիչ երթայր ու գայր
Վազվըռտելով ամեն դիաց:
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր:

Մըրմընջէին մանըր ալեակք
Նաւուն կողից տալով համբոյր,
Եւ կոյս՝ բաժնիշտ Ոգւոյս նմանեակ
Երգ ծաւալէր 'ի ծով անդոյր։
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Ի՜նչ չուտ հասանք եւ հանդարտիկ...
Կարծես ծովուն վըհուկ գըթոտ
Մեզ գգուելով 'ի ծոցն յուշիկ
Բերաւ 'ի զով յայս ըստորոտ.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Ձերդ գեղավարս յաղթող հսկայ
Որ խրոխտ նայի ընդ չորս բոլոր,
Այնպէս լեռն ալ մեզի մօտ կայ
Անտառներով պըսակաւոր.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Թռչնոյ մը պէս կուսիկն անուշ
Տըւած մազերն հովուն 'ի ծուփ,
Կը թռչըտի ընդ քար ընդ փուշ
Դարէ 'ի դար թուփէ 'ի թուփ.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Դար վե՛ր դար վե՛ր. ո՜հ ինչ վըսեմ
Ընդարձակի կապոյտ եթեր.
Դար վե՛ր, ահա ծովուն նըսեմ

Դիտեմ հեռուանց աղեղ պատկեր.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Մխոք իմ անժոյժ եւ սուրարշաւ
Թըռա՛ւ յանկարծ իւր ալեաց մէջ,
Խաղաց, ծըփաց, թաւալեցաւ
Թուխ կոհակաց ընդ ել եւ էջ։
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Ու ձիւնափայլ այն փրփուրներ
Որ անդընդին ցայտեն մէջէն,
Կարծես ճերմակ վարդից թերթեր
Որ յիւր ծոցէն կը բողբոջէն.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Հուր հեր արփւոյն կը ծաւալի
Ի դաշտ յարօտ գեղաժըպիտ,
Ծովն 'ի չերկինըս կ'ըզմայլի
Երկինք 'ի ծով ծիծաղախիտ.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Ի՞նչ սխրալի ես դու բնութիւն
Երբ կենսունակ քուկին շնչով
Գայ պարաւոր աղուոր գարուն
Գունակերպիկ ծաղիկներով.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Ի՞նչ գեղանի ես դու բնութիւն
Երբ շաղն ու ցօղ ծոցէդ տեղան,
Եւ քու մէջքիդ գօտի անհուն
Եօթնակամար կապես ծիածան.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Ու երբ գիշերն կը բանայ
Իւր աստղազարդ ամպհովանի,
Լուսնին զարդով ճակտին վերայ
Նայի ծովուն 'ի հայելի.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Ի՞նչ վեհ, ի՞նչ մեծ ես դու բնութիւն
Որոյ նայուածքն է սուր փայլակ,
Իւր ձայն՝ մրրկոտ ալեաց մռնչիւն
Երբ ամպերէն վազէ կայծակ.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Ու այս ամէն ըսքանչելիք
Աւելի վեհ կուգան 'ի տես
Ու վառեն զիս սիրտ եւ ոգիք
Երբ 'ի բարձանց դիտեմ ըզքեզ.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Ո՛հ, զայս բնութիւն երգէ՛ կուսա՛ն.
Իւր զարդերէն մէկն այլ դու չե՞ս.
Քենէ չքնաղ կ'ըլլա՞յ դուսան

Որ ձայնիկովդ երկինք դիւթես.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Ահա խօսի... լըցան բոցով
Իւր սեւաթոյր ականողիք.
Ահա երգէ... լըցաւ խանդով
Հովիտ ու մարդ ու՝ ամէն տեղիք.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Ծունչք եւ մըմունջք զաղարեցին,
Միայն հոզմիկ փըչէր համբոյր,
Ու 'ի վերայ մաքուր ճակտին
Օրօրուէին հոպոպք սամոյր.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Ու լուսափայլ ամպիկ բարակ
Գլխուն վերեւ հեզիկ խաղայր,
Եւ հովանին զով ու՝ ախորժակ
Դէմքին վերայ ծաւալանայր.
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

Անշուշտ 'ի յայն ծածկեալ էին
Զոյգ մի հրեշտակ օդապարիկ
Որ իրարու փըսփըսային
«Ի՞նչ անուշ մեր երգէ քուրիկ...»
Բացէ՛ք հաճոյք փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն 'ի վեր։

ՄԱՀ ՊԱՆԴԽՏԻՆ

(ՆՄԱՆՕՂՈՒԹԻՒՆ)

Մի՛ լայք հայր իմ ու մայրիկ
Կոյս մի՛ լար. Թէ երթամ
Յօտար երկիր պանդխտիկ
Այլ չուտով ես դառնամ.
Դառնա՛մ առ քեզ Հայաստան
Եւ հովիտք ծաղկաբոյր.
Ո՛հ մէկ աւանդ սիրական
Տո՛ւր ինձ մա՛յր քու համբոյր:
Առաւ համբոյրն ու գընաց.
Այլ 'ի տար աշխարհին
Թըռաւ արեւն իւր կենաց
Ի ծաղիկ հասակին.
Լացէ՛ք հայր իմ ու մայրիկ
Լաց ո՛ կոյս զի երթամ
Յօտար երկիր պանդխտիկ
Մեռանիմ ես անժամ:

ԴԻՒՑԱԶՈՒՆՔ ՀԱՅՈՑ

ԳԻՇԵՐ

Ժա՛մ էր պարապոյ խաղաղական եւ յանկուցիչ.
Երկիր 'ի քօղ սեւաթոյր ըզլռութեամբ փարեալ անոյշ
Խոր 'ի քուն Թանձրութեան հանգչէր համայն
վաստակաբեկ:
Իբրեւ հսկայ Թըխատեսակ յանդնդախոս վազեալ յայրէն

Սեւադէմ ոստեաւ գիշեր ծաղաց 'ի ծագս տիեզերաց.
Լըռէր բնութիւն առ հեշտեաւ լըսել ըզսոյլ հովուին
սրնգի,
Ըզնուրբ շըշունչ շըթանց սիրոյ զերդ մօր յօրրանն
'ի քաղցրաձռինչ
Ըզկարեւէր սրտից հառաչ և զաղօթկեր մըմունջ ծերոյն՝
Ի փարախս օթագայեալ մակաղէին հօտք և անդեայք,
Եւ օդականք սաղարթախիտ առեալ 'ի յոստըս դադար.
Փունջք խունկերամ փարդից ծաղկանց մարգարտաշար
լըցեալ շաղով
Ի սիւգ հեզիկ ծածանէին եւ խունկ անոյշ ծաւալանայր
Հնչէր անդուստ փափուկ նըւեմաստուեր ը՝ իթաւ
մայրեաց
Գիշերախօս երգեցիկն նըւագաւորըն դայլայլիկ,
Նա միայնակ լըռութեան ժամուն կացեալ ընդ մեր
Թարգման
Ըզմըմունջն օրհներգութեանց երկրի յերկին
վերառաքէր.
Եւ երկինք ջահազգեստեալ շողայր վըսեմ եւ վառ
'ի վառ,
Լուսին ամպեղէն քող լուսափիւռ արկեալ զիւրեաւ
Նայէր 'ի պարս աստեղաց շուրջ ըզնովաւ ակըմբահոյլք:
Ո՛հ, ես 'ի յայս բուրազուարթ և հովասուն 'ի դարեանդ
Ուստ 'ի ծործոր խաղայ վըտակ սահուն ալեօքըն
կարկաջոտ,
Ուր 'ի համբոյր զըոյլըս ծաղկանց զգուէ զեփիւռ
փաղաքշելով,
Խորհրդազգած առեալ ըզնիստ, տէր ամայի կացեալ
երկրիս,
Միտք իմ ընդ քեզ ճեմեն լուսնակ 'ի հրաշազարդ
դաշտըս երկնից

Եւ 'ի ձեզ Աստղունք փայլունք, 'ի ձեզ յակճիռս ակընկառոյց
Կապուտափայլն ընդ կամար յառեալ պշնում հոգեզըւարճ.
Այլ դուք մարմի՞նք իցէք արդեօք, եթէ զուարթնոց պա՛րք լուսեղէն.
Լուսատուք տիեզերաց միթէ լապտե՞րք մշտաբորբոք,
Առկախեալք 'ի դահլիճս Աստուածութեան օթարանաց,
Թէ բոցեղէն հովանոցք ուր մէն մի դահք են Անմահին:
Մինչ 'ի գիշեր զովագին, Աստղունք, աստղունք գեղեցկաշարք
Նշոյլք 'ի ձէնջ վայրաբերեն կաթիլք 'ի շաղ ցօղատարափ,
Ի ձե՛զ զանմահական երկրի ծընունդս ես նըկատեմ:
Ո՛վ դու դըրախտավայր երկիր, երկիր Թորգոմական
Կառո՛ 'ի վեր զաչըս քո տես ըզդիւցազանց որդւոցդ ըզհոյլս.
Եւ այնք աստեղք երկնապարիկք եթերականն 'ի կամար,
Եւ այնք յաւէժ 'ի նըշո՛յլ փայլեն շողշող ոսկեծըղի:
Ահա Ներսէս, Սահակ, Մեսրոպ, Տըրդատ, Վարդան, Ղեւոնդ Սըմբատ...
Այլ ո՞ւր այժմիկ սըրավարեալ, ասա՛ երկիր իմ հայրենի
Ո՞ւր բախտդ և փառք ամենապանծք անցին ը՛ի սպառ անհետացան.
Արդ մերկացեալ ցըրտասարսուռ աւերակաց բնակեալ 'ի մէջ.
Վայրապար անցաւորաց դողդոջ ըղձեռսըդ տատանես,
Որպէս այր մեծափարթամ մուրացաւ ճանապարհի
Աւազակաց մատնեալ 'ի ձեռս, պերճ 'ի զարդուցըն կողոպուտ
Մահացու հարեալ վիրօք արիւնազանգ կայ 'ի փոշւոջ

Հծծիւն նըւագ ողեգորով միայն ողորմ հընչեցուցեալ.
Ա՞յս է ազգին դիւցազանց յետին փառացըն արձագանգ.
Դու Ոգիդ հոլա՛թեւեան, դէտ հինաւուրց ժամանակաց.
Ջայս մի նուագ մաղթեմ պարգեւ՛ 'ի վեր ըզմութըն վարագոյր,
Իղձ 'ի սրտիս կարօտակէզ անկաւ տեսոյն իմ հայրենեաց.
Ըզնախնին նորա տեսից ըզկերպարանըս վեհափառ.
Բացա՛ւ, ո՛հ... վերա՛ցաւ... լըցան սըրտիս տենչ եւ անձուկք.
Ո՛վ անցելոյն ահեղահրաշ տեսիլ ծաւալ իշխանութեան.
Անպարագիծ Ովկիան յար ալեատնջ ը՛անդընդախոր,
Յորձեռանդըն պըտոյտքեալ սուրայ վազիւք արշաւասոյր
Ի վիհ ինչ անյատակ յահեղ կարկաջ չառաչելով.
Դարք վաթսուն կոհակաւէտ 'իյուս նորա դընան թաւալ.
Ամպրոպաձայն փոթորիկ կայծակնացայտ հոլաթեւօք
Մըղէ անդուլ ըզնոսա յուղի անդարձ ճեպեցուցեալ.
Միթէ չունչ անմահական իցէ՞ արդեօք նա բարձրելոյն.
Անդ վեհավայր չէնք եւ քաղաքք հըզօր և պերճ արքայութիւնք
Մի ըզմիով թաւալագլոր հարեալք փըշրին կուռ դըղորդմամբ.
Եւ այն գոչիւն կականաւոր յանդընդային ելեալ վըհէն
Մըրընչիւնք են սոսկալի ազգաց յանխուըն վարելոց.
Ահա եւ իմ Հայրենիք եւ դիւցազունք զուպարայաղթ,
Ահա դրօշքն եւ ահագին Տիգրանակերտ, Վաղարշապատ,
Ահա հըսկայքըն Հայկազունք Հայկ եւ Արամ, Տիգրան, Վահագն,
Ահա եւ քաջք Պարթեւազունք Արշակ, Խոսրով, Գոռն Արտաշէս,

Երազաթռիչ ալեացն 'ի թեւս եւ նոքին ո՛հ վարեալ յապշոյ
Սլանան չոյս եւ նըւաղեալ լինին յաչացս աներեւոյթ.
Ո՞ւր փախչիք, ո՛վ դուք պարծանք եւ փառք յաւէժ Հայաստանեայց.

Ո՞ւր ըղձէք Հայրենիս թողուք այսպէս վտարբախտիկ:
Ամենակալ Տէր, աստուածեան այլ իմըն չունչ յղեա՛ մաղթեմ,

Յետս ընդ կրունկըն դիմեսցէ յափըշտակիչ այս Ովկիան
Սփռեալ յերկիր զիմ դիւցազունս, ըղձաստակերտըն հոյակապ,

Ըզփառսըն Հայրենի նորոգ այսրէն դարձուցանել:
Ընդունա՛յն ազերս և իմ ամբոխեալ միտք բանդագուշեն.
Ի ձեզ Աստղունք Աստղունք Հայոց, վերամբառնամ զաչս իմ անդրէն՝

Զայսոսիկ ողոքանօր հեղլով մաղթանս կողկողագին.
Զահք մըշտավառք լուսատու լերուք Երկրին ձեր պանծալի,

Փայլեսցէ անաղօտ ընդ ձեր լուսոյ և փառք նորին.
Բոցատիպ նըշոյլ և շաղ հեղէք աստէն քաղցրածաւալ,
Մի յանլոյս 'ի գիշեր ծածկեալ երբէք խարխափեսցի.
Տեղացէ՛ք հուր 'ի յերկնից սիրաբորբոք վառարանէն,
Յարիցեն ժառանգաւորք 'ի ջերմ մոխրոց հին դիւցազանց

Նոր կենդանութիւն շնորհել Ազգիս եւ Հայրենեաց:

ԶԲՕՍԱՆՔ ԱՐՏԱՇԷՍԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

Ելէք 'ի դաշտ սէգ իմ կորիւնք դուոյթ տուք խաղից յասպարէզ,
Գոռ հըսկայից դոչէր հրաւէր հըսկայազօրն Արտաշէս:

Ելին փաշտք փաշտք քաջաց ձայնին ըզհետ աշխարհաւեր
Վառեալք 'ի բոցափայլ պըղընձակուռ յասպար 'ի զրահ.
Այլ զի՞ այդչափ խուռն ամբոխ հուր 'ի զայրոյթ բորբոքելոց
Եւ չըռինդն յուզեալ սաստիկ իբր ըզճայթմունըս ամպրոպաց.
Զի՞ այդչափ դափր 'ի գետին դըընդիւն յոխորտ երիվարաց,
Կամիցի՞ն պեղել ըզհող և մարտ դնել ընդ անդընդոց.
Ո՞ր ըզվրէժ լուծցեն այս քաջք, կամ յո՞ր վըտանգըս դիմագրաւք.
Նազեսցին պար առեալ 'ի ճաճանչի յաղթանակաց.
Մի՛թէ՛ զերկիր 'ի հիմանցն յաւիտենից քայքայեսցեն
Կամ ծովուն ընդդէմ ցասման ահեղախրոխտ բերցեն պայքար:

Ըզբօսանք Արտաշէսի ընդ աշխարհիս և ընդ ազգաց:—
Ինքն 'ի կառըս վերելեալ, սանձն 'ի ձեռին ձիոց վեցից
Արշաւէր նախընթացիկ մեղմ 'ի ժըպիտ և զուարթադէմ.
Մերթ 'ի ճախր ըզձիս ածէր եւ մերթ հեզիկ յաշխոյժ 'ի պար,
Որպէս կայծակն 'ի մէջ ամպոց այնպէս անուոցն որոտալով՝
Մերթ առ իւրըն դարձ ընդ կրունկըն հրամայէր դոյզըն պատուէր
Յարուցանել յանկարծօրէն կարկառակոյտ լեառըն վիմարդ
Կամ նետիւըն տարափով քօղ արկանել զարեգակամբ
Եւ խաղ առնել ըզնովաւ և զրոցակէզ ճառագայթիւքն:
Տեսին ազգք դիզացեալ փոշի յերկինս որպէս ըզծուխ՝
Այն էր նըշան դուժարբեր պերճըն ճեմոց Արտաշէսի.
Անչընչացան 'ի զօփալոյն զօրհասական տեսեալ ըզժամ:

Անցանէր Արտաշէս, տապալելին բարձրապարիսպք,
Անցանէր մըրըրկաբար, դաշտանային 'ի դիւր քաղիք,
Անցանէր և ընդ քարշ ձըգէր զարքայս և զժողովուրդս·
Եւ ընդ քեզ ընդ վայրենւոյդ խաղաց, ո՛ ծով, եւ ըզբօսաւ,
Իբրու զաղան չըղթայակապ 'ի զուր մոլեալ մըռընչեցեր·
Ցիւր երկիր տեղափոխեաց ըզդիւցընկէց վեհից կայանս:
Զերթ հըսկայ Ոգի յաղթող թեւատարած ճախրեաց 'ի վեր
Կալաւ զաշխարհ 'ի ձեռին որպէս մանկունք զընտակ 'ի խաղ,
Խաղաց նովաւ և ըզբօսաւ, այն էր իւր խաղ արքայական:
Ծառ է արդ Արտաշէս, աստուածացեալ և դու հըզօրդ·
Զօրս ընդ աթուր կոխեցեր, քեզ մահացուք հարցեն պաշտօն·
Դարձիր 'ի զբօսանացդ… այլ ընդէ՞ր սուրք փայլատակեն,
Զերթ Ովկիան ալեատանջ ինքն ընդ անձին իւր ոդորի
Հիմ փոթորկեալ զեռայ խուժան և յո՞ սուրայ Արտաշէս,
Զի՞նչ այն աղմուկ խառնադոչ… ոչ մի հըշունչ… լռութիւն մահու…
Դիակնացաւ աշխարհակալդ, տեսէ՛ք, բանակն յաղթողական.
Տեսէ՛ք կողք քաջազանցն են ապաժոյժ աղբերք արեանց.
Գործի փառացն Հըզօրին իւր արեւուն ած բատուերած:
Ո՞վ Մեծդ, ըզքոյդ յետին վըսեմութեան բարբառ հըրթանց
Առ 'ի խրատ աշխարհին՝ որ 'ի յաջոյդ սարսեալ դողաց,
Քանդակեցին շիրմիդ վերայ. «Աւաղ փառացս անցաւորի:»

ՄԵՐՆ ՎԱՀԱՅ

ԵՐԳ

Մո՛ւթ է գիշերս, ինչպէս սիրտս ալ
Եւ թուխ ալիք մշտափրփուր
Վանայ ծովուն ծիածաւալ
Հառաչանօք լի են տըխուր.
Գոց են ամպով աստղունք… եւ յոյս.
Դեռ շատ հեռու է Արշալոյս:

Ո՛վ Նազուհի դուստր իմ Մեհեկ
Ծուշան եւ վարդ դաշտաց մերոց
Եկո՛ւ, ու հօրդ ծերուկ եւ հէք
Առաջնորդէ՛ 'ի Զօրն Հայոց.
Գոց են ամպով աստղունք… եւ յոյս.
Դեռ շատ հեռու է Արշալոյս:

Քու սիրատարփ կորիճ Արտակ
Տըխուր երգեց, ո՛հ, այս գիշեր.
Սէրն էր երգոց իւր նըպատակ
Բայց Թորգոմայ զաղէտն յիշէր.
Գոց են ամպով աստղունք… եւ յոյս.
Դեռ շատ հեռու է Արշալոյս:

«Ո՛հ, ինչուան ե՞րբ հաճոյք եւ սէր
Առանց սուգի պիտի հըլլան.»
Այսպէս 'ի քնարն իւր նա երգէր
Ու արցունքով աչք մեր լըցան.
Գոց են ամպով աստղունք… եւ յոյս.
Դեռ շատ հեռու է Արշալոյս:

Հոս են շիրիմք մեր նախահարց,
Նոճ մի ունի ամէն դամբան·
Երբ փոթորիկ դոռայ յանկարծ,
Հեծեն, ննջող ոգւոց փոխան,
Գոց են ամպով աստղունք... եւ յոյս·
Դեռ շատ հեռու է Արշալոյս։
Հին են ցաւերս, հեծեմ եւ ես
Ժամ է իջնամ ՚ի գերեզման
Երթամ վեհից Հայոցն ՚ի տես
Վանայ կոհակք թո՛ղ գիս ողբան։
Եւ դու Մեհեկ կուլա՞ս անյոյս·
Ո՛հ, ո՛չ, դընա՛... գայ Արշալոյս։

ՔՆԱՐ ԵՒ ՏԻՐԻՄ

Որպէս եւ սիրտ իմ փշրեցաւ եւ դու Քընա՛ր բեկցիս ջաղջախ·
Շատ իսկ ՚ի յողբս ու ՚ի թախիծ վաստակեցաք ՚ի միասին·
Հանդոյն կողերց ուռեննեաց թելքդ արտասուաց լըցան ցօղով·
Զեղերերդ ցաւոց միայն դառեալ առ քեզ յարմարադէպ
Ողորմ մահուան իմ սիրելեաց գնացեր յաճախ յուղարկաւոր·
Եւ կոծակից լեալ սոխակին հողմոց ՚ի սոյլ ցրտաշունչ,
Առ սընարըս նոցին շիրմաց դու ընդ լուսնին ցանդ հըսկեցեր։
Յետ անուշիկ ձայնին մօր առ մանկութեանն իմ որրանաւ,

Որ ըղմանկիկ հոգեակն իմ դրդէր ՚ի ծոց սիրոյն անճառ,
Որպէս աղու աղաւնեակ գգուէ ըղձագ իւր նորաբոյս,
Ի հըմայս մայրենի անհուն դըթոյն գիս վարժելով
Թեւածել անփորձ կենաց ՚ի ծաղկաւէտն ՚ի գրգարան,
Ա՛հ, է՞ր ոչ այլ ձայն քաղցրութեան ինձ հրաւիրակ չեղեւ խնդի·
Է՞ր եւ դու Քընարդ իմ ոչ պըսակեցար յոլորս վարդից։
Յակումբ պարու գեղեցկահոյլ ուր զուարթութիւն խայտայ ՚ի թինդ
Եւ յոյզ ծաղկանց փրփրադէզ մատուըւակէ քաղցր օշարակ,
Դու՛ ոչ ընկեր հաճխս լինել այն հրճուանաց անապակին,
Ոչ երգարան մնչեւ յորդոր օրխորդաց ՚ի պըսակին
Որք ՚ի խորան մատչին սիրոյ կապտեալ ըղթերթըս վարդենեաց·
Զա՞յն խորհիցիս թէ զերդ ծաղկունս են վաղանցուկք հարսունք սիրոյ։
Ի խրախճանս իսկ մըտերմաց և ՚ի կայտիռ փափկիկ ուխց
Ընդ որպիսո՞ւմ դու սեաւ ոգւոյ լինիս արդեօք գաղտ խօսակից,
Զի յանկարծ նըսեմաստուեր թուխս փոխեալ յանտառ նոճեաց,
Հեռի ՚ի ծաղկոցաց ուր կոյսք ճեմեն ւ՚անբիծ տատրակք,
Հեռի յամենայնէ որ չնչեն սիւդ երանութեան
Եւ մօտ միայն ուր բու ՚ի լուռ հեծէ կեղերջ մահաշըշուկ։
Ի սառնասոյզ վերայ լերանց ւ ՚ի ծաղկածիր դաշտըս Հայոց
Քանի՛ցս անժոյժ թռուցեալ թեւօք գորովաղէտ դու գուսա՛ն,
Երգս հայրենիս փորձեցիր· քեզ զգարձուած եռուն աւերք

Եւ շիրիմք նոճեպարփակ ողբահնչակ կրկնեցին վանդ:-
Քընա՛ր քո միանգամ եւեթ դադարեցին արտասուաց չիթք·

Եւ կոյս մատամբ Յոյս ըզտխուր պատառէր քօղ ըղձակատուդ,
Մինչ սէր ոսկի եւր թեւօք պարայածիկ եկեալ ըզքեւ
Շարժէր ըզլարսդ յաղերախ յերգս 'ի մրմունջ սրտահաճոյ

Առ մեղուշըն Նազենիկ առ աչադեղըն կոյս քնքոյշ·
Յանժամ զիա՛րդ 'ի ծոցոյդ ծաւալեցան դաշնակութիւնք

Մշտահոսան իբր յաղբերէ յիմ սիրտ ցամաք եւ ծարաւուտ·

Զի՛ գեղեցիկ կոյսն էր ամբիծ եւ փարելի հոգւոյս իմոյ·
Այլ աւա՛ղ 'ի բարձրադէտ 'ի դարեւանդ Եդեմական
Տնկեալ էր նա վարդ անմահից, դուք կաթողին հրեշտակաց

Խնամածուք նըմին 'ի լոյս 'ի ցօղ աստեղց սընանելում:
Իմ յոյժ նըրբին էին թեւք եւ բիւր տենչանք վառեալ 'ի ծոց,

Ուստի զայս առ ստորեաւ ոգեմ ուղերձ սիրատարփիկ·
«Զի՛ խանդակաթ ես օրհո՛րդ, դուստրըդ սիրոյ եւ փափկութեան
Զի՛ տարփալի իցեն երկինք ն'աստղունք թէ քո պէս ծիծաղին
Եւ հրեշտակք արքայութեան թէ քո նըման իցեն փափկիկք·
Ո՛հ, ե՛կ թըռիր առ իս Քո՛յր իմ, եւ յանապատ սրտի իմոյ

Դու փթթեսցիս անուշաբոյր, եւ զերդ պիւլպիւլ դիւրագորով
Անդ մընչեսցէ սէր քոյին երջանկութեան ընծայաբեր·
Եւ թէ 'ի քոյդ 'ի փափկալուր առ իս 'ի ձայն բարեբաստիկ
Ողենորոդ զարթնու հոգիս ն'առոյգ տիոցս իմ դալար,
Նուիրեցից քեզ ըզծաղիկս երիտասարդ իմոյ կենաց·
Վասըն քո իմոյ քնարիս զուարթասցին լարք տխրական
Ըզքոյդ միայն ցանկալի մըմընջելով անուն չքնաղ·
Եկ սպիտակ իմ Նազելիս, յորմէ հետէ տեսի ըզքեզ
Երանութիւն լուսածըղի բաղկօք զինեւ փարեցաւ.
Յոյժ առաւել լուսապայծառ զգեցաւ հանդերձ բնութիւնն անհուն,
Առաւել քաղցր հնչեցին տիեզերաց դաշնակութիւնք·
Եւ ոսկեթոյր մանկութեան աւուրք կենաց դեղածաղիկ,
Հիւսեալք ընդ վարդս 'ի մի փունջ առաջնորդեալք 'ի յուսոյ
Ինձ յանդիման եկեալ ըզհէք անձն իմ լցին անուշութեամբ:
Եկ քոյր իմ, թէ եւ ընդ հուպ ակնարկեսցէ ինձ մահ խոժոռ
Ի մի համբոյր եւ 'ի նայեացդ կեցից ես դարս բիւրապատիկ:

Յարեաւ Քընարս 'ի գեղգեղել, այլ ոչ եւս էր Նազելին այն
Մահկանացու այն հրեշտակ թէպէտ անթեւ, այլ չոգաւ փախեաւ·
Եւ ո՞ւր արդեօք ծածկեցար դու… լեղի՛ է յոյժ յետինն ողջոյն,
Որ անճաշակ 'ի քաղցրութեան գընայ յետին համբուրի:

Տրտմագդեցի՛կ իմ Քընա՛ր, ե՛կ ընդ իս այլ ոչ խաբեսցիս,
Առաւել հաճոյ եւ անկ գիտեմ լիցեն քեզ եղերերգք:

Ի խորշ ուրեք Վոսփորոնի բըլուր մի կայ ապառաժուտ
Որ զինքն 'ի ծովըն նայի ծիծաղ ծաւալ առ իւր ոտիւք·
Ոչ առ նովաւ ոսկեհունձ ծածանին մարգք և արտորայք,
Ոչ վարսագեղ ծառոց շարք, ոչ արծաթի ջուրց խոխոջանք·
Հողմն որ անդէն փըչէ ըզթեւս թացեալ յալիս Եղլեսպոնտեայ
Տխրագին թափառի զի չիք ծաղիկ առ 'ի գգուել·
Ոչ անդ շըքեղ դաստակերտք, ոչ հանդըրուանք անդէորդաց,
Այլ 'ի գագաթըն մի ծառ եւ մի բնակիչ կայ ընդ ծառով,
Մի բնակիչ անդ ընդ ծառով, և այն ծածկեալ է 'ի հող,
Եւ այն եղբայր իմ է, աւա՜ղ, բարձեալ յինէն վաղամեռիկ:
Եղբա՛յր իմ, դու ընդ այս ծառովս ախորժէիր բազմիլ ըստէպ
Որ զհովանին շնորհէր քեզ· ըզփուտ տերեւս իւր արդ սփռէ
Ի վերայ շիրմիդ՝ ուր ես բազմիմ տրտում եւ մտախոհ·
Նախանձեցայ քում հանգստեանդ, ընկա՛լ եւ զիս, ո՜հ, ոչ թողից
Վարատական տերեւոց լինել միակ ընկեր շիրմիդ···
Այլ այս ուստի՞ յանկարծ հնչեն երգք 'ի ժամուն խաղաղական·
Ձինջ 'ի նըշոյլ լուսնակին որ ծիծաղի յերեսըս ջուրց
Բազմահոյլ գիտեմ ամբոխ երկայնաձիգ առ ծովափամբ

Ճեմ զճեմի եւ զուարթառատ խայտան 'ի գիրկ զբօսանաց·
Աստեղք կաճառք լուսահոս որ 'ի կամար ցոլան երկնից
Թըւին ըզխինդ եւ զբերկրանս տեղալ յերկիր ընդ շող իւրեանց,
Ի զեփիւռին մեղմիկ շունչ եւ 'ի գեղգեղս երաժշտաց
Սահարկեալ զընան մարդիկ երջանկութեան յալիս վըճիտ·
Աստ ուր կամս շիրիմ մահու, եւ անդ հաճոյք բերկրապատար·
Այդ չափ մօ՜տ իրերաց սուգ տրտմութիւն և հեշտ վայելք:
Այլ գիշերըն տխրամած ահա պատէ տակաւ զերկիր
Ձերդ սեւադէմ թշուառութիւն զոսկեղինիկ աւուրց ըզդէմս,
Լռեցին նուագք եւ ամենայն ընկլաւ 'ի խորըս մըթութեան:

Այլ դու կաց մընա՛ լուսին· մի՛ զմտերիմդ թողուցուս զուրկ,
Մի՛ եւ զայս վէմ ցրտահար· ո՜հ, սիրեցի ես ըզլոյս քո
Ի մատաղ տիոց իմոց, զի դալկահար ես իբրեւ զիս·
Իբր յիմ ճակատ եւ 'ի քոյդ մելամաղձիկ բնակին խորհուրդք·
Սիրեցի ըզփայլդ հեզիկ որպէս զայտից իմ Նազենկան,
Եւ զճառագայթըս քոյին իբր ոսկեթել զիւր խոպոպիս·
Տե՛ս փշրեմ աստ զիմ Քընար· լուսի՛ն՝ մաղթեմ յետին հայցուած,
Մի՛ զուրկ թողուս ըզմտերմիդ ըզցուրտ դամբան մենաւոր:

ԵՂԲԱՅՐ ԵՄՔ ՄԵՔ

ԵՐԳ

Ի բիւր ձայնից բնութեան չքեղ
Թէ երգք Թռչին սիրողաբար,
Մատունք կուսին ամենագեղ
Թէ որ զարնեն փափուկ քընար·
Չունին ձայն մի այնքան սիրուն
Քան զանձկալլի Եղբայր անուն:
Տո՛ւր ինձ քու ձեռքդ, եղբա՛յր եմք մեք
Որ մրրկաւ էինք զատուած,
Բաղդին ամեն ոխ չարանենդ
Ի մի համբոյր ցրուին 'ի բաց·
Ընդ աստեղօք ի՛նչ կայ սիրուն
Քան զանձկալլի Եղբայր անուն:
Երբ ալեւոր Մայրն Հայաստան
Տեսնէ զորդիս իւր քովէ քով,
Սրտին խորունկ վէրքըն դաժան
Քաղցր արտասուաց բուժին ցօղով
Ընդ աստեղօք ի՛նչ կայ սիրուն
Քան զանձկալլի Եղբայր անուն:
Մէկտեղ լացինք մենք 'ի հընում...
Եկէք դարձեալ յար անբաժան
Խառնենք զարտօսր եւ ըզխնդում
Որ բազմածնունդ ըլլայ մեր ջան·
Ընդ աստեղօք ի՛նչ կայ սիրուն
Քան զանձկալլի Եղբայր անուն:

Մէկտեղ յոգնինք, մէկտեղ ցանենք,
Մէկտեղ Թափին մեր քրտինքներ,
Ըղձունձ բարեաց յերկինս հանենք
Որ կեանք առնուն Հայոց դաշտեր·
Ընդ աստեղօք ի՛նչ կայ սիրուն
Քան զանձկալլի Եղբայր անուն:

Ի ՀԱՆԴԷՍ

ՊԱՐԳԵՒԱԲԱՇԽՈՒԹԵԱՆ ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԵԱՑ
ՍՐԲՈՅ ՀՌԻՓՍԻՄԵԱՆՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ ՕՐԹԱԳԻՒՂԻ
ԱՌ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՕՐԻՈՐԴՍ

ԵՐԳ

Շատ դարերու ցաւերով
Տրտում տխուր ողբական,
Ի գերեզմանս նստելով
Արցունք Թափէ Հայաստան·
Ո՛ կոյսք փունջ մի քաղեցէք
Եկէք իրեն մօտեցէ՛ք:
Եւ պար առեալ վայելուչ
Ո՛վ դուք ժպիտք Հայ յուսոյ,
Երգեցէք յերգ սրտառուչ
Ըզդարձ բախտին եւ լուսոյ·
Ո՛ կոյսք փունջ մի քաղեցէք
Եկէք իրեն մօտեցէ՛ք:

Փունջ մ՚ալ անդին իմաստից
Եւ գիտութեանց ծաղկաւէտ,
Պարկեշտագեղ բարոյից
Որով պարծի նա յաւէտ.
Ո՛ կոյսք փունջ մի քաղեցէք
Եւ զայն իրեն մատուցէ՛ք:
Հրաւէր տուէ՛ք սրտաթունդ
Ու քաջալանջ պատանիք,
Թող սլանան գունդագունդ
Հոն ուր կոչէն Հայրենիք.
Ո՛ կոյսք փունջ մի քաղեցէք
Նոցա ճակտին մատուցէ՛ք:
Ճարտար մատամբ ձեր յորդոր
Գեղեցկահիւս բանուածով,
Դուք Հայ փառաց սըրդաւոր
Յօրինեցէք թագ շուտով.
Ո՛ կոյսք իրեն մօտեցէք
Ու զայն իւր գլուխը դրէք:
Դադրին նըւագք ողբերգու
Սրբէ արցունքն Հայաստան,
Զի յոյս զըւարթ օրերու
Աղջկունք Հայոց իրեն տան.
Ո՛ կոյսք իրեն մօտեցէք
Ու թագն իւր գլուխը դրէք:

ԳԱՐՈՒՆ

Ո՜հ ի՛նչ անուշ եւ ի՛նչպէս զով
Առաւօտուց փըչես հովիկ,
Ծաղկանց վըրայ գուրգուրալով
Եւ մազերուն կուսին փափկիկ,
Բայց չես հովիկ իմ Հայրենեաց
Գընա՛ անցի՛ր սըրտէս 'ի բաց: } Կրկին

Ո՜հ ի՛նչ աղու եւ սրտագին
Ծառոց մէջէն երգես թռչնիկ,
Սիրոյ ժամերն 'ի յանտառին
Ըզմայլեցան 'ի քո ձայնիկ.
Բայց չես թռչնիկ իմ Հայրենեաց
Գընա՛ երգէ՛ սըրտէս 'ի բաց: } Կրկին

Ո՜հ ի՛նչ մըմունջ հանես վըտակ
Ականակիտ եւ հանդարտիկ,
Քու հայելւոյդ մէջ անապակ
Նային զիրենք վարդն ու աղջիկ.
Բայց չես վըտակ իմ Հայրենեաց
Գընա՛ հոսէ՛ սըրտէս 'ի բաց: } Կրկին

Թէպէտ թռչնիկն ու հովն Հայոց
Աւերակաց շրջին վերայ,
Թէպէտ պղտոր վըտակն Հայոց
Նոճիներու'ն մէջ կը սողայ,
Նոքա հառա՛չք են Հայրենեաց
Նոքա չերթա՛ն սըրտէս 'ի բաց: } Կրկին

ԵՐԳ

Ի ՄԱՀ ԽՈՍՐՈՎՈՒ ՄԵԾԻ

Վա՜յ քեզ Խոսրով, դու սուգ յամայր
Ըղձիւցապամբք արկեր Հայոց,
Առ քոյդ շիրիմ եղերամայր
Սեաւ տխրութեանցն Ողիքն 'ի կոծ
Գոյժ անողորմ տացեն Մասեաց
Մահաշըշուկ ըսպառնալեաց:
Պերճ Յաղթութիւն երկնասլացիկ
Ըզցանկալին իւր օթեւան
Անմխիթար եթող ելիք
Զերանութեա՛նցն իմ Հայաստան:
Յարփին Հայոց ամպ թըխաթոյր
Էած լուսոյ այր անարժան,
Զանիւ բաղդին արշաւասոյր
Գլորեաց 'ի վիհ ձեռըն դրուժան.
Խոսրով դու ոչ 'ի դաշտ արեանց
Վիրաւորեալ 'ի մահ փառաց.
Մինչ հաշտութեան կարկառեցեր
Զաջ դիւարախ նենգաւորին,
Փոխան ընդդէմ սուր կարեվէր
Եղ մահաբեր կենաց քոյին:

Ի ՍՐԲԱՆՈՒԷՐ ՕԾՈՒՄՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՊԱՏԻՒ ՏԵԱՌՆ ԵԴՈՒԱՐԴԱՅ
ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՀԻՒՐՄԻՒԶԵԱՆ
ՅԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՇԻՐԱԿԱՅ Ի ՀՌՈՎՄ

ՏԱՂ

Ո՞ւր ընթանաս երագաթեւ դու Համբաւ
Եւ ո՞ւր զըւարթ դիմէ խուժան այդ ամբաւ.
Ընդէ՞ր ատեղք շողեալ եւ ջահք լուսավառ
Ակընախտիղ փայլեն շըքեղ 'ի տաճար.
Է՞ր քաղցրախօս հընչին քընարք բազմաղեայ,
Եւ վէտ 'ի վէտ խայտան ալիք Տիբերեայ:
Դու լցես Հայր որ մեծաշուք 'ի հանդէս
Ի գերահրաշ ելեալ կրօնից յասպարէզ
Պըսակաւոր մատչիս 'ի բեմ սըրբազան,
Թագ ըղձնորհաց առնուլ եւ պերճ գաւազան.
Ահա երկնից ատեղազարդ 'ի գահէն
Աստուածադրոշմ փայլեաց կընիք բոցեղէն
Որ 'ի քոյին հարաւ վըսեմ 'ի ճակատ՝
Տըպաւորեալ զանմահ անուան ճառագայթ,
Առատաձիր պարգեւս օժիտ քեզ հարուստ
Կենդանարար ձօնեաց Հոգին 'ի վերուստ
Եւ պըսակեալ իբր ըզյաղթող աններման,
Ի հիացումն ազգաց ցուցար յանդիման:
Ի լուր փառացդ այսօր 'ի կայթ 'ի քընար,

Բոյդ մենարան պարէ ՚ի Թինդ գեղապար·
Ազգըս ցնծայ ՚ի խընդութիւն անվըրթար,
Հոգեզըւարճ հրճուի յերկինս Մըխիթար:
Այլ մինչ աշխարհ խընդայ ամեն բերկրալիք
Ահ, զի՞ գործեն աստէն քոյին սիրելիք
Զորս անտէրունչ դու ՚ի յերկիր տարադէմ
Որբ կացուցեր անօք եւ զուրկ առ ՚ի քէն.
Որք եւ ՚ի սուղ ժամանակի ՚ի սահման,
Զըքնաղ ՚ի զոյգ յակընկալեաց զըրկեցան
Որք ՚ի համայն ըսփոփմանց անճաշակ
Զյետին արբին արդ դառնութեան ըզբաժակ.
Զի՞ գործեցին. յոզբ եւ յաշխարհ դառնագին,
Աղեխորով հիւծեալ ՚ի սուգ մաշեցին.
Ընդ օտարաց ուրախ երգոցըն ՚ի հիւս
Եղերական խառնեալ աղի արտասուս
Ընդ հոյակապ տանըս այս բաղդ մոլեգին
Յանդ Թշնամի հանդիսացաւ ոխերիմ,
Եւ մահ նըմին, ո՛հ յիշատակ վըշտըմբեր
Արիւնըռուշտ կացեալ դահիճ առ ընթեր.
Վեհից կենաց հընձեաց ըզթելըն չըքնաղ,
Յիւր սայրասուր արիւնադանդն ՚ի մանդաղ.
Դուք երկօքին զերծայք ահեղ ՚ի ժանեաց
Թերեւս ՚ի ձեզ խըռովայր դիմել դիւազդեաց.
Այլ յԱստուածեան պատմուճանէն լուսափայլ
Շըրտեաւ եւ յետս դարձոյց զոտիցըն ըզքայլ.
Մխյնացեալ տանըս մնացէք դուք նեցուկք,
Ձեզ ՚ի սրտէ բերեալ տարփումն եւ անձուկ
Կարօտակէզ այրիմք բոցով տենչանաց,
Ո՞վ դուք իմոց զըւարթարար լոյս աչաց
Զ՞որ երանի կարդամ նմին ՚ի սրտէս,
Որ անձկաւէտ դորովական ձեր ՚ի տես

Ձեզ առ ընթեր առ ՚ի վայել կացեալ միշտ
Կեանըս վարէ բարերաստիկ եւ անվիշտ:

ՎԻՐԳԻԼ Ի ՊԱՌՆԱՍԵԱՅ

ԱՌ ԹԱԳՐԱՏՈՒՆԻՆ ՄԵԾ

Որ Աւոնեան փողոյս ընդ նուրբ երկրագործին
նուագող զարդիւնս
Հայկական ոլորեալ երգս ըզկէս փառաց իմ կապտեցեր
Անմահականն ՚ի Պառնաս սիւդ անուշիկ հնչեաց երգոցդ
Յաւէրժ մայրեացն աստուածանուէր մըրմընչեցին
վարսք ՚ի գեղգեղ:
Անդ ՚ի բազմոցըս փափկութեանց ՚ի դարեւանդն
ուր անմահից
Հոյլ շուշանաց ՚ի գեղաթոյր Թերթից ւ՚երփնից
պարարին աչք
Ուր Կաստալն արծաթի պաղպաջափայլ ճեմի ալեօք
Կանգնեսցուք կըճեայ տաճար Քեզ ՚ի ծաղկանց պնճեալ
բոլոր
Մատունք քնքուշ Մուսայից բուրեան ըզփունջըն
կապեսցեն:
Տուրջ ըզնովաւ ՚ի պարանցիկս երաժըշտացըն հանդէս
Ի գովեստ հնչեսցեն Քեզ նուագաւոր դաշնակութիւնս
Ապոլոն, Պինդարոս, Տիբուլ, Կատուլ նախանձընդդէմ:
Ես ՚ի կայտառըս պարառաջ, պըսակ ՚ի գլուխս իմ
դափնեփունջ

Համասպրամըն ծաղկունս ծաւալեցից չուրջանակի·
Եւ բարձրագէտ 'ի ճակատուն քանդակեցից 'ի տառ ոսկի
«Գահ Արսենի 'ի Պինդոս ընծայեցաւ ,ի Վիրգիլէ»:

ԱՌ Հ. ԱՐՍԷՆ Կ. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

Ի հալոցացըդ խանդից
Երգ մի եւ ինձ աղաչեմ
Կիզուլ 'ի բոցդ եւ 'ի հուր
Թռանիլ ընդ թռիչսըդ վըսեմ:
Կամ թէ կամիս երգ աղու
Գորովանաց եւ սիրոյ
Թոթրակ տաւղիդ 'ի նուրբ թելս
Շարժեալ առ իս հնչեցո,
Ո՛հ ոչ այնպէս 'ի գիրգ ծոց
Յունկըն փափկիկ քաղցրասցի
Մանկանն 'ի քուն անուշից
Օրոր դըլթոյն մայրենի
Ոչ 'ի կուսին յերգ 'ի քնար
Մանու մատանց քնքշենի
Յակճիռըս կայ իւր տարփող
Սրտատրոփիկ պատանի,
Ոչ դայլայլիկք սոխակին
Ի պուրակին լուռ ըստուեր
Մելամաղձիցըն ոգւոց
Եւ կամ սրտից կարեվէր·

Ինձ քաղցրասցին որչափ քո
Դաշնակութեանցըդ ծորանք
Որ յիս յաւերժ հնչեսցեն
Ջերթ մշտախօս արձագանք:

ԱՌ ԳՐԻԳՈՐ ԷՖԷՆՏԻ ՕՏԵԱՆ

Գիտեմ ազնիւդ, ըզգառնութիւն գիտեմ անդարձ բաժանման·
Գիտեմ ո՛հ, թէ ի՛նչ կ'զգայ սիրտ բոցաթեւ որ կը թռչի
Գորովանացն յիւր բունիկ, ու զայն պարապ կը գտնայ,
Պարա՛պ ծոցիկն հայրենի որ չէր հոգներ 'ի գգուելոյ
Ու անշէջ սիրոյն ջերմութեամբ միշտ տաքցընէր ըզսիրտ, որդւոց,
Եւ ուր անժոյժ զիմէին զութ և կարօտ իւր նազելեաց
Իղձք հարսին և դստերաց և թոռնեկին մանրիկ ժըպիտ
Որ վարդափթիթ շրթունքներով կեանըս մաղթէր անուշ պապուն:
Գիտեմ թէ ի՞նչ կ'ըզգայ սիրտ երբ որբ մնայ 'ի համբուրէն
Որ մի միայն շըքեղ է վարձ և քաջալեր սիրաչորդոր,
Քան զոր պայծառ յաղթանակ չըկայ քըտանց իւր որդեկին
Եւ ոչ դափնիք այնչափ փառքեր թափեն անոր ճակտին վըրայ:
Ա՛հ, մանկութեան իմ օրերուս անցայ լեղի այդ փորձէն
Եւ ո՞ր հաճոյք կրնան ըզքեզ գրկել երբ գոց են հօր գրկերն,
Համբոյր չունին իւր շրթներն, հայեաց չունին վառվռուն աչկունք

Եւ ուրիշ բան չի մընար իրմէ. . . բայց սուրբ յիշատա՛կ:
Սակայն ոչ թէ միայն սուրբ այլեւ անմեռ է յիշատակ
Որով անեղծ եւ կենդանի 'ի շրջանակն իսկ տապանին
Պիտի տեսնես ըզպատկեր քու սիրայնոյ վեհաղըն հօր,
Պիտի տեսնես ըզկերպարանն եւ ըզճակատ լայնակամար՝
Ուր ձեռք ձեռքի վըսեմութիւն և հեզութիւն բընակէին
Եւ ուր խորհուրդք առաքինիք կարծես 'ի դաշ միշտ
բազմէին.

Եւ թէ երբեմն 'ի գիշերի նըսեմաստուեր նոճեաց մէջէն
Ձայն մի ականջըդ դարնէ, ո՛հ մի կարծեր ո՛վ բարեկամ
Թէ ողբական շըշունչ է այն հողմակոծիկ տերեւներուն,
Զէ՛ այն վըտակ որ հառաչէ, չէ՛ այն թռչուն որ
ճըւճըւայ

Ձա՛յն հեշտալուր է ծընողին, ձա՛յն որ ըզքեզ դըրդէ
դարձեալ

Սիրել ինչ որ գեղեցիկ է, ինչ որ բարի եւ վըսեմ:
Վե՛ր կաց ուրեմն 'ի դամբանէն, նայէ՛ չորս դի,
Հը կա՛յ քու հայր. . .

Բայց աղեկէզ կայ մայրիկ, բայց կան քուրեր
արտասուաթոր

Ընկերք ցաւոց կան քեզ եղբարք եւ պէս եղբօր մէկ
բարեկամ

Ու աստնցմէ շատ աւելի կա՛յ սըգաւոր մէկ Հայրենիք. . .

ԱՌ ԳՈՀԱՐԻԿ

Ո՞վ է պզտիկն այն աղջիկ
Սիրուն ազւոր եւ փափկիկ,
Սեւ մազերով սեւ աչքով
Ինքը բոլոր խատուտիկ.
Ո՛հ, այն աղջիկ
Է Գոհարիկ:
Երբոր իջնայ պարտէզիկ
Քաղել ըզվարդ կամ յասմիկ.
Դու չես կրնար որոշել
Ո՞վ է վարդ, ո՞վ Գոհարիկ.
Ո՛հ, այն աղջիկ
Է Գոհարիկ:
Երբոր թռչուն ճըւճըւայ
Երբոր վառեակ կըտկըտայ.
Դու չես գիտեր թռչո՞ւնն է
Չէ նէ Գոհա՞ր որ ձայն տայ.
Ո՛հ, այն աղջիկ
Է Գոհարիկ:
Գոհարիկն է այն ծաղիկ,
Գոհարիկն է այն թռչնիկ,
Որ այս տղիս փոխարէն
Ինծի տուաւ մէկ պաչիկ:
Ո՛հ, այն աղջիկ
Է Գոհարիկ:
Ո՞վ է պզտիկն այն աղջիկ
Անհնազանդ չարաճճիկ,

Որ շատ անգամ տունին մէջ
Յարուցանէ փոթորիկ.
Չէ, այն աղջիկ
Չէ Գոհարիկ։

Ի ՏԱՐԱԺԱՄ ՄԱՀ

ԳԱԲՐԻԷԼԻ ԵՐԱՄԵԱՆ

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔՆԱՐԻ

Քու ցուրտ շիրմիդ վրայ ուր, վա՜հ, կայ թաղուած,
Անոյշ հասակդ եւ սըրտիդ հուր երկնաւոր
Չէ թէ միայն սփռենք ծաղիկ լի ձեռքով,
Չէ թէ միայն արցունք անհուն ցաւերով.
Այլ եւ ձօնենք վշտահար,
Երգերն անուշ Քնարին,
Որոյ փափուկ թելերը
Դու հիւսեցիր սրտադին։
Այն նուագներն որ քու բերնէդ սլացան,
Երթալ յողջոյն աւերակաց ցիր եւ ցան,
Լսեց զանոնք 'ի զամբանացն Հայրենիք
Եւ սփոփեցան Հայաստանեայց վեհ ոգիք։
Լսէ՛ զանոնք եւ դու այլ,
Մահուան քունէն արթընցիր,
Այն Քնարին թելերով
Յանմահութիւն ե՛լ թռիր։

ԹՈՅԼ ՏՈՒՐ

Եւ զի ընդ իս հաշտեցաւ բախտն իմ եւ քաղցր
ինձ ակնարկէ,
Եւ առաջնոց զառն հարուածոց 'ի քաւութիւն
ու'ի մոռացօնս
Ըղձեռանէ իմմէ կալեալ, ընդ լոյս եւ շող հորդեալ
շաւիղ
Նազելուդ նազելեաց զիս առ ընթեր կացոյց գըթով,
Եւ զի այդքան ծանօթացար, ո՛ կոյս, աչացս իմ և սրտիս,
Ա՜հ թոյլ տուր այն հէք սրտին, այն ցրտահար ճնճղուկին
Ի փոթորկաց մազապուր եւ փետրաթափ 'ի քում սրտիդ
Գտցէ անքոյթ զիւր բունիկ եւ ջեռուցու, եւ անդ նըմա
Քո կուսական գըթութիւնդ մայրօրինակ լիցի
պաշտպան.
Թոյլ տուր աչացս իմ, ո՛ կոյս, 'ի բոց աչացդ
աննըմանեաց
Հայել ըղձիւթս իւր զառնողիս, զերկինս, ըզքե՛զ
դիտել յատակ,
Սիրել՝ գըկել ըզբնութիւն, զի դու 'ի նմա ես ամփոփեալ։
Թոյլ տուր մատանցս իմ, ո՛ կոյս, 'ի փափկաթել
հերացըդ հոյլս
Առնուլ զողորիկ երթեւեկ ու 'նդ հովանեաւ նոցա
ծաղկիլ
Թոյլ տուր շնչել զօդ զոր շնչես զի նա միայն տայ
սնունդ կենաց,
Թոյլ տուր ըղձայնըդ լսել զի խօսքդ եւ ձայն թըւին
դգուանք.
Թոյլ տուր հանդէպ պատկերիդ աղերսահայց կալ
ուխտաւոր.

Տիեզերաց Հաստի՛չդ անմահ, թէ այլ աշխարհ ածցես 'ի դոյ
Եւ 'ի նըմա յոյժ առաւել պայծառ արեւ փայլեցուսցես
Եւ առաւել չըքեղ աստղունս զիւրն 'ի կամար տացես ցոլալ
Եւ առաւել բուրագուարճ յօրինեսցես զիւր ըզգարուն,
Թոյլ տուր, Հաստիչըդ անմահ, ինձ 'ի խոնարհ ընդ այս երկնիւք
Կեալ եւ շնչել ուր եւ նա կեայ եւ շնչէ... ես ա՛նդ մեռայց:

ՆԵՐԵԱ՛ ԻՆՁ ԿՈՅՍ

Ներեա՛ ինձ կոյս. մի՛ զտարփելի զերեսդ յինէն դարձուցանէր.
Գիտե՞ս, ըզդէմդ եթէ ծածկես գիշեր լինի ինձ ո՛վ կոյս.
Ըզշող բըբացդ թէ ամփոփես աչկունքս իմ լոյս ոչ տեսանեն
Եւ զանդաչեմ յաղջամուղջ կայս, եւ կարկառեմ բազուկ դողդոջ,
Խնդրեմ ըզքեզ, խնդրեմ զերկինս, խնդրեմ զարեւ եւ զաստեղս...
Ա՛հ դու ոչ գաս, եւ մոլորեալ պանդուխտ որդին եմ ես բնութեան.
Զայնիկ մի ինձ լըսեցո՛, եւ այն լիցի ինձ առաջնորդ.
Որպէս ոգիք զերեզմանաց երկնահնչակ նուագաց 'ի թեւս

Լըքեալ շիրմաց ըզմութ մըրայլ 'ի վեր 'ի վեր ճախրեն մեղմով,
Զայնիկ մը ինձ լըսեցո՛, զորպիսի դու միայն ունիս
Եւ վերըստին զըտանեմ ըզլոյս, զաստեղս, զամենայն ինչ:
Ներեա՛ ինձ կոյս, մի՛թէ չիցե՞ս գըթած, քընքուշ, չիցե՞ս հրեշտակ:
Մի՛թէ հրեշտակք բարկանայցե՞ն, մի՛թէ զեփիւռ սըրտմըտիցէ՞.
Մի՛թէ ծաղկո՛ւնք բուրմանց փոխան ըզհուր եւ բոց ծաւալիցե՞ն.
Ներեա՛ ինձ կոյս, ներեա՛ հրեշտակդ, ո՛հ միանգամ թէ գիտէի՛ր
Յո՞ր աւերակս թշուառ սրտիս զիս նազելին եգիտ քո սէր.
Յո՞ր փըշաբեր ամայութեանց զիս 'ի դըրախտ վերադարձոյց,
Մի՛թէ անպէն յետըս ընդ կրունկն ես 'ի շնորհացդ յաքսո՞ր դարձայց
Եւ դու ըզշուս արտասուաթոր տեսցես աչօք անկարեկիր.
Ներեա՛ ինձ կոյս, յերկնացեղիկ առ քո ոգեակ ես աղերսեմ
Ա՛րկ ըզըբեհեզ զըթութեանդ որ ծածկեսցէ ըզյանցանս իմ.
Ներեա՛ ինձ կոյս, եթէ սաստիկ բանք քո հարին յիս վըրդովս
Զի խոր անդունդ է ծով սրտիս. վասն այն ուժգին փոթորկեցաւ
Ներեա՛ ինձ կոյս . . . .

ՅԵՏԻՆ ՀԱՌԱՉՔ

Որպէս այր օրհասական 'ի յանկողնոյն իւր 'ի ցաւոց
Ըղձուսկ ողջոյն եւ ըղկարօտ թըռուցանէ առ լոյս արփւոյն,
Առ ծով, առ մարգարօտս, առ դաշտավայր և առ հովիտ,
Առ հովանիս անտառակին, առ զովութիւնս վըտականւոյն,
Առ ամենայն որ խայտայ զարդու, գեղով, դաշնակութեամբ,
Առ ամենայն՝ որ շընչէ, ցոլայ, ժըպտի և նըւագէ,
Հանդոյն և ես զիմ հուսկ ողջոյն, զիմ հուսկ կարօտ հըրատաչոր
Տամ սլանալ առ քեզ, ո՛ կոյս, թոյլ տուր յետին եւ այս նըւագ
Հայել 'ի քեզ, պըշնուլ 'ի դէմդ, եւ աչերոյդ լուղիլ 'ի լոյս,
Ի քոյդ խոպոպս զընալ ծածան, որպէս եւ այնք յայտիցդ 'ի վայր,
Յետոյ մեկնիլ 'ի նոցունց, սըրտակըտո՛ւր մեկնիլ 'ի քէն,
Ըզպըսակն երջանկութեան իմոյ առ ոտըս քո եդեալ
Զոր 'ի քնքուշ ձեռանէդ և 'ի գըթոյդ ես ընկալայ,
Զոր պահեցի սըրտիս կրակով, ցօղով աչացս ոռոգեցի,
Եւ արդ թափուր յիւր 'ի գեղոյն եւ լուսափթիթ կայ 'ի թերթիցն:
Ա՛ռ. քո ընծայն էր այն, աւա՜ղ, տե՛ս լիցէ՞ նոյն զոր ինձ ետուրդ...
Մեկնիմ 'ի քէն, եւ դու ինձ ո՛չ զանձառ նայեացդ յուղարկ դիցես,
Տեսանել թէ յո՛ գընայ այն դալկահարն եւ որբ պանդուխտ.

Մեկնիմ 'ի քէն, եւ դու ըզգըլուխդ շարժելով աղաւնակերպ
Վուվուս ըղձեա իմ չարկցես թէ «յո՞ գընաս ա՛յ թըշուառիկ»...

. . . .

. . . .

Լո՛ւր ինձ Հրանոյշ, ամպք բարձրադէզ զերթ սեաւ ճիւաղ թեւօք խաւար
Պատեցան ըզլուսնիւ եւ ըզռութիւն աներերուն
Տեղի տըւեալ մըթութեան, հողապատեան կայանս էր ցո՛ւրտ.
Եւ թօթափեալ ըղձող չիրմիս՝ քեզ 'ի խընդիր եկի Հրանոյշ.
Զի ոչ մահուն ժանտ երես, ոչ գերեզմանն անդընդափոր
Կորզել ըզքեզ ինչ կարացին 'ի սըրտ զըրկաց իմ ոգւոյս.
Խորութիւնք յաւիտենից զիս ոչ 'ի քէն անջատեցին.
Արեւ կենացս իմ թըռեաւ, հարեալ անկայ երիտասարդ,
Այլ պինդ ըզսէր քո ունէի, այն ընդ իս էր երբ իջուցին
Զիս յաշխարհ ըստուերաց մոռացութեան և մըռայլից:
Լո՛ւր ինձ Հրանոյշ... այլ է՞ր նըւաղ ձայնիս չըտա՛ս դու դարձուած.
Զե՛ս կենդանի, եւ է՞ր փակես զաչսըդ զիս ոչ տեսանել,
Զե՛ս կենդանի, և է՞ր 'ի բաց խոժոռ ըզդէմըդ շըրջես.
Եկեալ չեմ գիշերազըրօս ձեր զըրգուանաց դընել կըրճիմն,
Եւ ոչ համայն զօրութեամբ մեռելութեան եւ դամբանին
Ամբաւութեան իմոյ սիրոյս փոխան ըզսէր քո պահանջել.
Զոր կենդանեաւս ինձ զըլացար, միթէ մահո՞ւս տացես շնորհ:

Լուր ինձ Հրանո՛յշ, զամ հարցանել թէ երանեա՛լ լցե՞ս եւ գոհ
Բոցատերեւ աշխոյժք եւ խանդք քեզ ընդ ոսկեք փըթթի՞ն դարձեալ,
Ջըւարթութիւն և խընծիղ գեռ փայլակե՞ն 'ի դէմըս քո·
Առաւել վըճիտ շողա՞ն աչկունքըդ զերծք ինձ զխոկելոյ·
Ըզչորաբեկ տերեւիկս յիշատակիս 'ի քոյին սիրտ,
Բաշխիկ 'ի բաց վարեցե՛ր, զի անարգել և ընդարձակ
Մուտ տացես նորոգ բաղձից զխոկեալ յուղւոջդ իմ տապանին,
Անժոյժ ոստեա՞ր ըղնովաւ յայլում 'ի ծոց սըլանալ չոյտ·
Դու կենդանիդ մոռացա՞ր զայն՝ որ 'ի մահուն իսկ յիշէ զքեզ
Այո՛, Հրանո՛յշ, յիշեմ ըզքեզ, հոգիս սիրո՛վդ է խարուկեալ,
Ընդ թեւովք անմահութեան խրոյ պատեաց սէրըն զայն·
Ոչ հանդարտէ մըշտատոչոր աճեղ բոցոյն բռնութեան,
Արագագոյն քան զաստեղս եւ քան ըզսայլ հրաշէկ զընդլին
Ընդ անոլորտ տապարէզ տիեզերաց սըարշաւէ,
Եւ 'ի սլացս իւր առաւել բոցն այն վառեալ բորբոքի:
Այո՛ Հրանոյշ յիշե՛մ ըզքեզ, և ընդ ուրուի մօրն իմոյ
Հանապազ ըզքէն խօսիմ, եւ զայստսիկ ասեմ նըմա·
«Ներեա՛ ինձ մայր, թէ որբացեալ 'ի քէն՝ սակայն եւ ապրեցայ,
Եւ որբ կացեալ 'ի նմանէ՝ հաստատ արեւս 'ի գերեզման·
Ըսքանչելի էր, մա՛յր, կոյսն այն քան զամենայն սքանչելիս·
Զոր ինչ երկինք եւ բնութիւն ունին զարդեր եւ գեղ եւ լոյս

Ցիւր դէմս ա'ի բիբսն էին ամփոփ, յիս 'ի նոցունց ցոլանայլին·
Ծըրթունքն եւ վարսք մեղր ունէին վասըն բոլոր սըրտիս վիրաց:
Թըւէ՛ր ինձ, մայր, յանդարձական յինէն 'ի քում հրաժեշտին
Դու բարեզո՛ւթ մաղթեցեր զերկինս յըղել յիւր զուարթնոց
Բան զամենայն տարփելին եւ զըզուելին եւ մանկագոյնն
Ինձ մօր և քեռ լինել փոխան, փոխան ամեն սփոփանաց·
Սիրոյ հրեշտակ ես կարծեցի, մահուա՛ն հրեշտակ էր նա, մա՛յր իմ:

ՀՐԱԺԵՇՏ

(ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԱՂՂԻԱԿԱՆԷ)

Մեռանի՛մ ես, մանէ անժամ կենացս արեւ·
Պէտք է երթալ եկ ընդունէ զիմ հուսկ բարեւ:
Դու որ լաս զիս, ով իմ ազնւոր հրեշտակ գըթած
Մէկ մ'ալ դարձու ինծի, այդ քու անոյշ նայեաց:
Այդ աչերուդ լուսով թուչիմ յերկինս 'ի վեր
Ու հետ տանիմ հառաչդ որ ինձ գորովլի տէր·
Ու երբ տեսնաս իյնան տերեւք չոր դալկահար
Թէ սիրեցիր զիս, աղօթէ ո՛հ ինձ համար:
Նորեկ գարուն ցանէ չիրմիս ծաղիկ ու բոյս
Վերջին անգամ ծագէ արեւ իմ աչերույս,
Մէ՛ն մի ծաղիկ փըթթած ոժգոյն այս ծառերէն

Դժնէ մահուն ցուրտ կերպարանն ինձ ցուցանեն.
Ծըւծըւալով թռչնոց երամ անցնին երթան
Անոնց ձայնին ականջք իմ խուլ պիտի ըլլան.
Ու երբ տեսնաս ինկնան տերեւք չոր դալկահար
Թէ սիրեցիր զիս, աղօթէ ո՜հ ինձ համար:
Թէ չըլլայիր դու, այն փափուկ սէրդ չըլլա՛ր
Ես անտրտունջ թողուի զկեանս այս վշտահար,
Առոյգ հասակս զարնըւելով ընդ քար ընդ փուշ
Մահուան մրրկին մընար երթալ յափունս անյուշ,
Բայց երբ ինձի դէմ սլանային բաղդին նետեր
Քու թեւերուդ մէջ կենայի ես անվեհեր.
Ու երբ տեսնաս ինկնան տերեւք չոր դալկահար
Թէ սիրեցի՛ր զիս, ո՜հ աղօթէ ինձ համար:

ԵՐԳ

Ուստի՞ յանկարծ ծագէ այս լոյս 'ի յամայւոջ սրտիս խաւար
Զերթ արեւուն շող թափանց 'ի թուխս անտառ գերեզմանաց:—
Յո՛յս գեղանի, ոսկեթեւ զըւարթաթռիչ դու թիթեռնիկ,
Քանի՞ցս արդեօք թեւածեալ զմելամաղձիկ իմ սրտիւ
Հարար 'ի բախտն իմ անողոք. եւ քըծքըծեալ քո ծիրանիք
Հանդերձ զարդուքդ անդամանդեայ աւա՜ղ յերկիր թօթափեցան.
Ընդվայր խմոլրս ձեռամբ ես ըղձակաթ քո պճնեցի,

Դափնիզեալ մի ընձիւղ ոլորեցի քեզ 'ի պըսակ
Եւ նըշուլիւ մի սիրոյ ըզքո թեւերդ զարդարեցի.
Հէ՛ք թիթեռնիկ, արդ անկենդան անկեալ դընիս յիմ սրտիկ
Եւ կորուսեալ զամենայն ծածկիմ Ոգւոյս 'ի վիհ մըռայլ.
Զաչըս փակեմ չըտեսանել եթէ զիա՞րդ պարեն աստեղք
Զիա՞րդ ծաղկունք փունջ կապեն եւ կամ բնութիւն նազի յիւր գահ,
Իբրեւ ճըղիկ մի կիպարի ես խոնարհիմ 'ի գերեզմանն
Յուսից իմոց և բաստից և լուսաթոյր երջանկութեան:—
Սակայն ուստի՞ ծագէ յանկարծ լոյս 'ի խաւար իմ սրտիս...
Ո՜հ զի՞նչ տեսիլ. միթէ հրեշտա՞կ, կո՛յս, կամ մանո՛ւկ գեղաշնորհ
Որ յիս մօտի եւ մատնանիշ առնէ զգաւառս ինձ լուսոյ
Որ ատելի եւ անհանդուրժ էին տեսերք աչաց իմոց
Նա արդ բնութեան գեղով, զարդու, շըքով լինի ինձ յանդիման.
Ո՞ լիցես դու արդեօք. զուարթո՛ւնք անշուշտ դուք ճանաչէք,
Զի քոյր թըւի Նա հրեշտակաց. դուք ճանաչէք ըզմաքրափայլ
Ըզճակատն՝ ուր զայն նստի ժպտի չիկնի պարկեշտութիւն,
Եւ զայն ծիծաղ իւր շրթանց ոյր չիք անուն յազանց լեզուս,
Եւ զմանկունի իւր աչերն, և ըզխոպոպսն գեղահոյլ
Եւ զերկինս որ 'ի շողշող լուսապարեն 'ի սեաւ աչկունս
Ըզսիրտ նորա եւ ըզհոգեակ անշուշտ հրեշտակք դուք ճանաչէք,

Ամենեւին 'ի պատկեր չըքնաղ մարմնոյն ձեւեալ է այն:
Եկ ո՛ կուսիկ, որ 'ի փըշուտ յուղի կենացս երեւեցար
Հրեշտակային երեւոյթ, եւ զճանապարհն իմ լցուցեր
Խնկով վարսիցդ եւ երեսաց, լուսով բըբացդ եւ նայուածոց,
Մինչչեւ անցեալ, ե՛կ ո՛ կուսիկ, չուշանափայլ քո զուլանէդ
Կախեմ մանեակ ըզտաղս իմ զայս ընդելուզեալ յայն մի արտօսր
Ապա ա՛նց զնա՛ թըռի՛ր, ո՛ կոյս, ես մընացից յամայութեանս
Զի անձըշան միջատի չիք թոյլ յերկնից աստեղս թեւել:—

ԵՐԳ

Ցի՜շեա՛ զիս կո՛յս յորժամ գըլուխդ հանգչի 'ի բարձ փափկիկ թեւոցդ,
Եւ զթաչնեկին ննջես ըզքուն. յի՜շեա՛ զիս կոյս յորժամ անուրջք
Աչխոյժ եւ հոյլ երամով գեղապարեն առ սընարաւդ.
Ցի՜շեա՛ զիս կոյս յորժամ զաչկունսըդ մեծամեծ եւ լուսալիր
Բանաս յողջոյն չողից արփւոյն թողեալ ըզմահիճ
Ըզբոյնն զայն այնքան գեղոյ այնքան չնորհաց պարկեշտասուն
Ցի՜շեա՛ զիս կոյս յորժամ յայգուն ճեմիս 'ի մարգ ցօղատարափ

Զի սնունդ տայցես մըտացըդ քո եւ երկնաթռիչ խանդից հոգւոյդ
Զեփիւռի առաւօտուց եւ արփենւոյն նըշուլից,
Համասփիւռ բուրմամբ ծաղկանց և սոխակին նըւագաց.
Եւ ասասջիր, յորմէ հետէ ետես զիս նա՝ վասն է՞ր արդեօք
Ոչ եւս սիրէ ըզծաղիկ ոչ ըզգեփիւռ առաւօտուց,
Վասըն իւր ցօղատարափ պարտէզ չունին անուշութիւն
Ոչ երկինք նըշուլազարդ, ոչ աղաւնեակ և ոչ սոխակ.
Ցի՜շեա՛ զիս կոյս երբ նայելով 'ի հայելիդ գոչես խաբեալ՝
Զի՞ գեղեցիկ զի՞ սիրուն զի՞ չարաճճիկ է այս պատկեր,
Եւ բիւր մանեակս յօրինես 'ի չոլորից սամոյր վարսիցդ
Եւ մանկական զողորիկ ձեւօք ժպտիս խաղաս ընդ պատկերիդ.
Ո՜հ ասասջիր եւ յայնժամ կոյս, Քանզի անգամ ջանացաւ նա
Համոզակեր զիս առնել եթէ աչկունքս են աննըման,
Եւ թէ մեղուք զայտըս իմ եւ ըզչըրթունս կարծեն ծաղիկ,
Եւ հրեշտակա՜ց եմ հանգոյն. արդեօք իրա՞ւ զոր ինչ ասաց.
Ցի՜շեա՛ զիս կոյս երբ բերկրանք ձեռն 'ի ձեռին քեզ տարփացեալ
Փարին ըզգիրդ քո մարմնով և փայփայեն զերեսըս քո.
Ցի՜շեա՛ զիս կոյս, երբ տրտմութիւն ըզնազելի գլխիկդ հակէ.
Զերթ ցօղալիր վարդից կոկոն, զաչերն իմ դընեմ այնըմ նեցուկ.

Յիշեա՛ զիս կոյս երբ ըզվայրի ո՛հ տեսանես դու
ըզծաղիկ
. . . .
Որ հըսկէ 'ի վերա՛յ իմ մենաւոր գերեզմանին:

ԵՐԳ ԱՌ ՄԱՆԿԱՆ

Եկու բըչիկ եկու մընչիկ
Տուր երեսիկդ, առ մի պաչիկ.
Շէքէր կուզե՞ս կամ պատեմիկ
Բայց դուն ալ տուր ինծի պաչիկ:

Պաչիկներու ձայնըն ինծի
Չ'գիտեմ ինչու անուշ կուգայ
Երբ քեզ պագնեմ սիրտըս բացուի
Քեզմէ ինծի պաչիկ չիկա՞յ:

Յառաւօտուց դեռ յանկողին
Մէկտեղ տեսնեմ պաչիկ ու՚արեւ
Երբ գիշերով 'ի քուն հանգչիմ
Թռչի պաչիկ գլխուս վերեւ:

Եկու պըտիկ եկու բըչիկ
Ա՛յ կը պօռաս, ինչու մընչիկ.
Վախ իմ աղջիկ վախ բըչըչիկ
Առ մէկ պաչիկ կեցիր լըռիկ:

ԵՐԳ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ՅԻՏԱԼԱԿԱՆԷ

Մնացե՛ս բարեաւ, սէ՛ր իմ սէր.
Հրաւէր մարտից որոտաց՝
Թէ չեմ քաջաց ես ընկեր
Զըկա՛յ բաժին ինձ փառաց:
Մի՛ լար հոգւոյս իմ հատոր
Գուցէ դառնամ ոհ մի՛ լար,
Թ' անկայց մարտին ես 'ի գոռ
Տեսցուք յերկինս մեք զիրեար:
Եղբայրադաւ չէ՛ նախանձ
Որ բորբոքեալ յիս վառի.
Ի սուրբ հողոյ Հայրենեաց
Բառնամ ըզլուծ օտարի:

ՀԱՅ ՔԱՋՈՐԴԻ

Ա.

ԵՐԳ

Ապառաժուտ լերան մը կող
Ցեցեալ 'ի քար գերեզմանի,
Աչք մերթ յերկինս եւ մերթ 'ի հող
Խարտիշադեղ կայր պատանի.
Ո՛վ դու որդիդ լերանց հովտաց
Ինչո՞ւ այդպէս սիրտդ է ցաւած:

Կուզե՞ս որ մեծ փոթորկեալ ծով
 Մատուցանէ քեզ մխիթար
 Կոհակաշարժ իւր լարերով
 Երգեալ 'ի շունչ մըրրկավար·
 Ո՛վ դու որդիդ լերանց հովտաց
 Ի՞նչու այդպէս սիրտդ է ցաւած:
Կուզե՞ս որ քեզ ահեղաչուք
 Խնդալ կամարն աստեղց անթիւ,
 Եւ բընութիւն պայծառ զարդուք
 Ժըպտի ծաղկամբ եւ զեփիւռիւ·
 Ո՞վ դու որդիդ լերանց հովտաց
 Ի՞նչու այդպէս սիրտդ է ցաւած:
Կամ փափկագոյն այլ ըսփոփանք
 Միթէ կուզե՞ս մօր քաղցունենի
 Ու սիրուհւոյ անոյշ գգուանք
 Որ քու կսկիծըդ փարատի·
Դեռ ի՞նչ կուզես, ո՛հ մի' ծածկեր...
 — Կուզե'մ վառօդ եւ գնդակներ:

ՄԱՀ ՔԱՋՈՐԴԻՈՅՆ

Բ.

ԵՐԳ

Դու զո՞վ խնդրես մա'յր իմ անոյշ·
 Ե'կ, մի' դողար, մօտեցի'ր հոս·
 Անլաց աչօք դիտէ զորդիդ
 Ու իւր վէրքերն արիւնահոս:
 Թըքաց մայրեր թող լան՝ ու դուն
 Ուրախ լուրեր տար 'ի Զէյթուն:

Ինչպէս երբեմն որրանիս մէջ
 Կակուղ ձեռքով փայփայելով
 Մանկիկ մարմնոյս հանգիստ տայիր
 Իբրեւ հրեշտակ նըւագելով,
 Զիս հանգչեցու 'ի հող՝ եւ դուն
 Ուրախ լուրեր տար 'ի Զէյթուն:

«Նորեկ որդւոյս կենացն արեւ
 Զեզի համար փայլի՛ Հայեր»
 Այսպէս յայնժամ դու կերգէիր
 Օրրոցիս նստեալ քովեր·
 Անոնց համար չիջաւ, եւ դուն
 Ուրախ լուրեր տար 'ի Զէյթուն:

Կարմիր կայլակք ցայտին վէրքէս
 Սակայն մայր իմ նայէ' չորս դին,
 Զարիւնըռուշտ ոսոխքն տե'ս
 Հազարներով փռուած գետին,
 Կերաւ զանոնք սուր մեր, ու դուն
 Ուրախ լուրեր տար 'ի Զէյթուն:

Մըռընչեցին ինչպէս վիշապ
 Ու մեր վրայ յարձակեցան,
 Ո՛հ Հայրենիք, 'ի հուր 'ի բոց
 Քո համար մեր սիրտք վառեցան
 Կարմիր ներկան ձորք մեր, ու դուն,
 Ուրախ լուրեր տար 'ի Զէյթուն:

Ու ծափ զարկին մեր հարց ոսկերք
 Զի չէ' մեռած Հայոց կըրակ,
 Ու ցնծացին այնչափ զոհեր
 Զի լուծաւ վրէժ յարեան վըտակ·
 Խնտաց Մասիս, մայր իմ եւ դուն
 Ուրախ լուրեր տար 'ի Զէյթուն:

Վերջի՛ն համբոյր տամ քեզ մայրիկ
Հատուցանե՛ս դաշն սիրուհոյս.
Վերջի՛ն անգամ դրկեմ մեր հող
Ուր արդ կիջնամ 'ի ծոցն անլոյս,
Խաչ մը տնկէ վըրաս, ու դուն
Ուրախ լուրեր տար 'ի Զէյթուն:

ԹԱՂՈՒՄՆ ՔԱՋՈՐԴՒՈՅՆ

ՊԱՐ ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱՑ

Ոչ փող զարկինք ոչ արձագանք լեռնատոյց
Սարէ 'ի սար չարաշըշուկ տարին լուր
Ու չերգեցինք ողբոց երգեր սրտալոյզ
Երբ պատանւոյն բացինք մըռայլ փոսին դուռ:
Գիշերական մունջ ըստուերներ շուրջ կային
Երբ հրացանի կոթով ըզհող փորեցինք
Լուսին միայն դողդոջ շողայր մեր գլխին
Սուգ էր պատեր ըզդաշտ բլուր եւ երկինք:
Պէտք չէր դագաղ, եւ ոչ ճերմակ պատանքներ
Որով գոցուէր ազատորդի քաջորդին,
Նա յետ մարտին կարծես հոգնած կուհանգչէր
Ու վերարկուն կարմիր բաւէր իւր անձին:
Անձայն ու կարճ ննջեցելոց մի զրուցեց
Մեր քաջ Տէրտէրն, զինուոր Հայոց ւ'Աստուծոյ
Գովեց ըզմահն եւ զքաջութիւնն իւր օրհնեց
Թոյլ չի տըւաւ հառաչ մ'ու ճիչ հանելոյ:

Բայց երբ դըլուխն 'ի բարձ դըրինք հողաշէն
Տեսանք ըզդեղ ճակտին ու վէրքըն պայծառ,
Ո՛վ պատանեակ, ըսինք ամենքս մէկ բերնէն
Վասն հայրենեաց մեռար, դու չա՛տ ապրեցար:
Գընա՛ զրուցէ՛ հայկազարմից մեծ ոգւոց
Որ կան այս տեղ ազատ ու քաջ դեռ Հայեր,
Որոնք 'ի բիւր պատերազմաց թէպէտ խոց
Մէջ ամպրոպաց 'ի ժայռ կանգուն են կեցեր...
Մէյ մ'ալ քամի յանկարծ փըչեց ցրտաշունչ
Լուսին շողերն եկաւ գոցեց մըթին ամպ
Ու մեր սարերն գերթ ուրուականք անմըռունչ
Սեւ գըլուխնին անկած գետեն ապշութեամբ:
Յանժամ ցուրտ ցուրտ հող լեցուցինք իւր վրան.
Խաչ մը դրինք, ինչպէս իւր մօր պատուէր եր.
Ո՛չ այլ շըքեղ արձանագիր ո՛չ տապան,
Զէնքըն մինա՛կ թաղուցինք իւր փառքին հետ:

ՀԱՅ ՔԱՋՈՒՀԻՆ

Ա՛յն ո՞ւր կերթայ զըւարթադէմ
Եւ սուրալով լերանց վըրան
Փափուկ թեթեւ ոտիցն 'ի ճեմ
Ուսից վըրայ հերքըն ծըփան:
Արդեօք չքնաղ եկա՞ւ դարուն
Կամ աւետիս ետ ծիծառնուկ
. . . .
. . . .

Եւ նա խնտում եւ զարդարուած
  Ու նազելով աշխուժաբար
  Կերթայ ընդ պարս ընկերուհեաց
  Քաղել նարկիզ եւ նունուփար։
Սակայն ոչ ոք կայ իրեն քով·
  Ձայն մը լսուի, բայց ծիծռան չէ,
  Թեւիցը տակ չունի կողով
  Ուր որ ծաղկի փունջեր չարէ։
Բոթ մի փըչեց ինչպէս մրրիկ,
  Ու այն տեղի անտառներուն
  Յաղթահասակ դողան մայրիք·
  Ցցուեց առիւծ բաշ գալարուն։
Այն բարձրաբերձ սարից պահպան
  Ազատութիւնն՝ ել սըլացաւ,
  Հովտաց դաշտաց հիւղից վըրան,
  Թեւատարած հովանացաւ։
Արի՛ք 'ի զէն· խուժն ահարկու
  Լողաց եղբարց յարեան 'ի ծով,
  Արդ 'ի մեր կոյս վազըս կառնու
  Արիւնթաթախ ճիրաններով։
Ու կանգնեցան հսկայաբար
  Հազարաւորք աչք բոցահատ
  Իրենց ահեղ սարից հաւասար
  Բարձրացուցած դոռող ճակատ։—
Բայց ո՞ւր կերթայ այն գեղադէմ
  Աղջիկ թռուցեալ լերանց վըրան,
  Փախուկ թեթեւ ոտիցն 'ի ճեմ
  Ուսից վըրան հերքըն ծըփան։
Ի՞նչ է այն որ կուրծքըն սըխմէ
  — Բոցանըշոյլ զըրա՛հ մի լայն

  Ի՞նչ զգուանօք նա համբուրէ·
  — Ճակատամուղ երկա՛թն է այն։
Նա այլ զգուանք եւ այլ համբոյր
  Կուսան անբիծ՝ դեռ չ'գիտէր,
  Երախայրի սրտին 'ի բոյր
  Ցոլաց միայն ազգին իւր Սէր։
Օրհնեա՛լ անմահ դու քաջութիւն
  Պըսակ լանջաց Ազատութեան,
  Որ զհրեղէն վառես Ջուարթուն
  Եւ զսիրտ քնքուշ Հայ աղջըկան։
Դու մէկ օր մ'ալ յանհուն թեւեր
  Պիտի թռչիս 'ի Հայաստան,
  . . . .
  . . . .
Տե՛ս ինչպէս քաջ կոյս Հայկուհին
  Խրախոյս կարդայ գոռ բարբառով,
  Յառա՛ջ, մօտ կայ ժանտ թշնամին
  Զինք վանեցէ՛ք կոտորածով։
Տեսին Հսկայք զայն ահաւոր,
  Ծափ ըզծափի մեծ աղաղակ
  Որոտացին ցվիհըս խոր,
  Կարծես բոմբիւն հանեց կայծակ։
Հայկուհին է· տեսէ՛ք ահա
  Կրակներ թափին իւր աչքերէն
  Հայկուհին է որ թռչի գայ
  Ինչպէս հրեշտակ ըսպառազէն։
Որպէս շանթից հրավառ նիզակ
  Զարնէ կառափ մեր յաղթ լերանց,
  Այնպէս զարնենք այն աւազակ
  Խուժին գըլուխն արիւնախանձ։

Ինչպէս մղեալ 'ի փոթորկաց
Գլորին ժայռից մեր հատորներ,
Հապա՛, այնպէս մէջ թշնամեաց
Իյնանք թաւալ օրհասաբեր:
Հայկուհին է, կորիճ եղէք,
Հայկուհին տայ խրախոյս յորդոր,
Ժանտից վըրայ հուր տեղացէք
Մինչեւ մոխիր դառնան բոլոր:—
Ու շանթեցին. հարցէ՛ք, ո՞ւր է
Այն բազմամբոխ խուժից բանակ,
— Սեւափրփուր շունչն արձըկէ
Հայորերոյն ոտքերուն տակ:
Այդ կոյսն աղւոր ո՞ւստի կուգայ
Թռուցեալ ըլւարթ լերանց վըրան
— Պատերազմէ՛ն նա կու դառնայ,
Հերաց վըրայ դափնիք շողան:

ՎԻՔԹՕՐ ՀԻՒԿՕՅԻ

ՈՒՐՈՒԱԿԱՆՔ

(ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ)

Ա.

Քանի՞ս աւա՛ղ տեսի ես աղջկունս անժամ կենազրաւ
Ճակատագրին են օրէնք, հարկ է մահուան իւր աւար.
Հարկ է խոտոյ անկանիլ ընդ սայրասուր մանգաղաւ
Հարկ է պարուց 'ի հանդէս զուարճ կայթից սրավար
Կոխել ըզփունջըս վարդից:

Հարկ է ուղխից ըսպառիլ յընթանալոյն 'ի ծործոր.
Հարկ է ցոլալ փայլակին, ու՚ի նոյն հապճեպ առնուլ վերջ.
Հարկ է Ապրիլ նախանձոտ դիցէ պաղիւ 'ի տոչոր
Ըզգեղանին խնձորի աստղափըթիթ ծաղկամբ պերճ,
Անուշաբոյր ձի՛ւն գարնան:

Զի ա՚յս են կեանք, յետ լուսոյ երկթամած գայ գիշեր
Յետ ամէն 'ի զարթնութիւն 'ի վիհ դժոխոց կամ յերկին.
Աշխարհախումբն 'ի խրախճան անյագ ակումբըն բազմէր
Սակայն քանի՛ բազմական լըքեալ պարապ զիւր տեղին.
Եւ ել գընաց տարաժամ:

Բ.

Քանի՛ս տեսի կենազրաւ. մին վարդագոյն և ճերմակ,
Միւսըն թըւէր ականջել երկնախօսիկ նըւագաց.
Այլ ոք, կըթոտ, ըզմի թեւ դընէր ճակտին իւր խեչակ
Եւ զերթ թռչուն հոլաթեւ թեքէ զճիւղն յիւր 'ի սլաց.
Հոգեակն երեկ զիւր մարմին:

Մին 'ի նոսա շըջմոլիկ, ցնորակոծ, դալկահար,
Հծծէր յուշիկ անուն մի զոր ածէ ոչ ոք 'ի միտ.
Այլ ոք անկեալ թալանայր հանդոյն երգոց 'ի քնար.
Եւ այլն 'ի շունչ օրհասին ունէր զանոյշըն ժըպիտ
Յերկնից նորեկ հրեշտակին:

Համայնք ծաղկունք վաղանցիկք, եւ կեանք, աւա՛ղ, կարճատեւ.
Ագկլոփնեայք ծովասոյզ հանդերձ բընկօքն երերուն,
Ագու տատրակք զոյս երկինք տուեալ երկրիս էր պարգեւ,
Ոյք շընորհօք եւ սիրով եւ մանկութեամբ զարդարուն,
Զամսըն գարնամբք հաշուէին:

Զիա՛րդ, ո՞չ եւս են նոքա, ա՞յդպէս կանուխ հողեցան.
Այդքան չըքնաղ աղջըկունք աներեւա՛կ եւ անխօս.
Տիջեւլափար ա՛յդքան ջահք, այդքա՛ն ծաղկունք ցիր
եւ ցան,
Ա՜հ, թոյլ տուք ինձ առաթուր կոխեալ ըզդէզ
թերթից գօս
Գընալ յանտառըս մոլար:

Անո՛յշ ուրուք, անդ ՚ի մութ մինչ մըտախոհ կամ
դեգեր·
Նոքա անձնիւր գան, խօսիմ, խօսին ընդ իս նոքա այլ·
Բեկբեկ ՚ի լոյս մերթ ՚ի յայտ գան, մերթ ծածկին
՚ի յըստուեր
Եւ ՚ի միջոյ կողերաց եւ սաղարթուցըն մըռայլ
Դիտեմ զաչաց նոցին ցոլս:

Քոյր է հոգիս գեղաղէշ ուրուատեսիկ այն ոգւոց·
Եւ մեք վաղեմք զօրինօք գերեզմանին եւ կենաց·
Մերթ զուգաճեմ եւ մերթ բուռն հարուամ նոցին
ըղթեւոց·
Անճա՛ռ տեսիլ, ուր ես եմ նոցա նըման մահացած
Այնք կենդանի ինձ նըման:

Ըզձեւս իւրեանց ընծայեն իմ խորհըրդոցըս բոլոր·
Դիտեմ, գիտեմ ըզնոսա եւ ասեն ինձ ե՛կ առ մեզ,
Ձեռն ՚ի ձեռին կայթեն շուրջ յետոյ պչիրմաւ պարաւոր
Յետոյ տակաւ սուզանին անհետ ՚ի մութն ապարէզ
Եւ ես խորհիմ եւ յիշեմ . . . :

Գ.

Մին մանաւանդ.— Հրեշտակ մի, պատանուհի Ըսպանիկ·
Ունէր թաթիկ ձիւնաթոյր ուռնոյր ՚ի հեծ լանջքն յանմեղ
Աչք սեւորակ, յոր շողա՛ն զաղթածնի ակնարկիք·
Եւ անծանօթն այն հրապոյր, եւ այն պըսակ լուսագեղ
Զարդ ճակատուց նորատի:

Եւ մեռա՛ւ նա, ոչ առ սէր, զի ՚ի ճակատն այն անամբ
Հաճոյք սիրոյ եւ մըրցմունք դեռ ոչ էին ազդեցիկ,
Ձայնըր ամեն զիմեցմունս վանէր սըրտին ապստամբ·
Ի տես նորին մինչ համայնք զոչէին, զի՜ գեղեցիկ,
Զասէր ոք զայն յունկանէ:

Նա յոյժ սիրող էր պարուց, ա՞յս է մահուն իւր պատճառ
Սիրող պարուց հանդիսին ակնախըտիղ եւ ցընծուն·
Դեռ խըլըրտի աճիւն իւր եւ դողդոջէ մեղմարար
Մինչ ըզվըճիտ գիշերաւ ճերմակ ամպիկ մի փայլուն
Պարէ զերկնիցըն մահկաւ:

Նա յոյժ սիրող էր պարուց, մինչ տօնախումբ գայր
՚ի խինդ,
Յայն մըտածումն կայր ըզտիւս, այն գիշերացն էր երազ
Եւ երաժիշտք և թմբկիչք և պարանցիկք յահուր թինդ
Ազմըկելով ըզքուն իւր եւ ըզդխոմն առեալ վազ,
Բառնան քրքիջ եւ հըչուկ:

Յետոյ գոհար և մանեակ աչացն հանդէպ շողշողէր
Գօտի կամար բեհեզեայ կոհակակերպ ծըփալով·
Եւ անկուածոյք նըրբաթել քան ըզմեղուացըն թեւեր·
Դրասանդ եւ ծոպք հոյլ ՚ի հոյլ ոստովք լընոյր բիւր
կողով,
Տեղատարա՛փ եւ ծաղկանց:

Յըսկըսանիլ հանդիսին ծիծաղաղէտ ընդ իւր քոյս
Գայր խաղալով, ու՚ի մատունս իւրն հովահար ծածանէր.
Յետոյ նըստէր մետաքսեայ փափկուն ձորձոցըն յոլորս
Եւ սիրտ զըւարթ զերդ բամբիռս 'ի ծոց խնդայր եւ
վաղէր
Ընդ բիւրաձայն կընդընդոցս:

Էր տեսանել զաղջիկն այն 'ի կայթ ոտին սուրարշաւ.
Ոսկիանից իւր քղանցք տան 'ի շարժ փայլ ըզփայլ
Եւ Թոյրաթուխ մեծ աչկունք ցոլան ընդ սեաւ
կերպասեաւ
Որպէս զիշերց 'ի ճակատ աստեղաց զոյգ մի փառի
Ի ծոպս ամպոցըն մըռայլ:

Եւ խընդամո՛լ էր աղջիկն, համայն խնծիղ եւ կայտիռ
Թուէ՛ր մանուկ. հիացումն էր մեր ժամուց տխրագրօս
Զի ոչ պարուց յակըմբին սիրտ բողբոջէ ցնծալիր.
Ո՛հ, անդ փոշիք մըրըրկեալ ընդ ծիրանիս տան հըրոս
Եւ սեաւ տաղտուկք ընդ հաճոյս:

Սակայն կայթից 'ի դոփիւն նա սրաթռիչ պարառաջ
Հոլաթեւէր դարձադարձ չառնէր շընչոյ ատր եւ առ
Եւ արբենայր մըրմընջով աղերախից քաղցրաւաչ,
Ծաղկամբ մոլիչ հանդիսին ու՚ոսկի ջահիւք բոցավառ
Զայնից ու՚ոտից աղմըկաւ:

Զի՛ հեշտալի 'ի յամբոխն յապշոպ ընդոստ սըլանալ
Ըզգալ զի պարն յաւելու ըզկիրս հոգւոյդ բիւրաւոր
Եւ չը գիտել Թէ արդեօք զընա՛ս ընդ ամպն 'ի Թաւալ
Թէ խոյսյերկրէն տաս խուճապ, Թէ ընդ ոտիւք պարաւոր
Կոխես զալիս պըտոյտքեալ:

Սակայն աւա՛ղ, զի հարկ էր ' դալ շողից այգածին
Մեկնիլ 'ի բաց եւ առ սեամըս մընալ լօդկին սընդուսոյ
Եւ էր յայնժամ՝ զի յաճախ այն կաքաւիչ աղաւնին
Ըզգայր 'ի դողդոփալով 'ի վայր մերկիկ 'ի յուսոյ
Սողալ այգուց շընչոյն զով:

Զի՛ վաղորդայնն է տխուր, կայթառօնից հրճուական.
Ողջա՛մբ մընայք դուք զարդեր, պարք եւ ծիծաղք
մանկունակ
Հայն անողոք յաջորդէ դաշնակութեանցըն փոխան
Եւ վարդաղէմ եւ զալար հաճոյից տե՛նդ կապուտակ.
Աչկունք շողշող նըւաղին:

Դ.

Մեռա՛ւ կենացն 'ի զարուն, աղւ՛որ, դըգուեա՛լ,
երանեա՛կ.
Մեռա՛ւ, ելեալ 'ի պարուց որ զմեզ 'ի Թուխս
համակեաց.
Մեռա՛ւ, աւա՛ղ, ու՚ի ծոցոյ խելայեղ մօրն անուշակ,
Իւր ամենայն զարդերով ցուրտ մահ ըզնա Թօթափեաց՝
Դընել 'ի քուն 'ի դագաղ:

Դեռ չատ կայտիռս հարկանել յակումբ պարուց
պատրաստ էր,
Մահ այդքան բուռն հապճեպով էառ զչըքնաղ զիւր
մարմին,
Եւ առօրեայ այն ծաղկունք որովք զըլուխ իւր պըճնէր
Որ դեռ յերէկ յերախանս ամենաբոյր փըԹԹէին,
Ի հող շիրմին խամրեցան:

Վա՛հ եղկելի իւր մայրիկ որ անգիտակ իւր բաղդին
Այնքան 'ի սէր կաթոգնէր 'ի գիւրաբեկն յայն ծըղօտ
Մինչ տըղայն էր եւ հիւանդ, տըքնէր 'ի գլուխ իւր
բարձին
Եւ զլալագին իւր մանուկ այնքան գիշեր՝ խընամոտ
Հանգուցանէր յօրօրան:

Զո՛ւր մայրենի գորովանք, արդ այն աղջիկ վաղամեռ
Ընդ կապարեաւ դագաղին, կապուտակեալ, որդնահար
Նընջէ, ւ'ի փոս դամբանին ուր գնա եռլին ձեռքըն մեր,
Մեռելական յինչ հանդէս եթէ զարթնու սառնահար
Զըմրան հըքնաղ գիշերով,

Դառնաժըպիտ հրէշ ճիւաղ գայ մունջ ըզնա զարդարել
Փոխանակ մօրըն քընքուշ. աւէ, ե՛լ, ժա՛մն է աւհա.
Եւ սառնամած մի համբոյր տըւեալ չըրթանցն աներեր
Խաղալ մատամբքն անճառուտ սողեալք ձեռացն
յոսկորեայ
Երկա՛յն ծըփուն իւր հերովք:

Յետոյ ածէ դողդոջուն ըզնա 'ի պար գիւթաճեմ
Յակըմբահոյլ օդայն որ 'ի խաւար ճախրասլաց.
Եւ թըփայօրդ կայ յոլորտս լուսին ոժգոյն լայնադէմ
Եւ չափիւղեայ ներկեն չողք ծիածանին գիշերաց
Ամպոց ըզծոպս արծաթեայ:

Ե.

Դո՛ւք, զոյս 'ի խաղս իւր կոչէ պարահանդէսն
եռանդուն
Զըսպանուհին յուշ ածէք որոյ չիջաւ կենաց լոյս.
Ծաղկահասա՛կ աղջկունք, նազիրդ ձեռամբ զըւարթուն

կենաց ըզվարդըս հընձէր, ըզմանկութիւն, ըզհաճոյս,
Ըզգեղ փափուկ եւ ըզսէր:

Թշուառ մանուկըն տօնից 'ի տօնըս յար դիմեցիկ
Զարմանազան յօրինէր զերփնիս սիրուն այն փընջին,
Այլ խիստ բախտին հարուածով զիա՛րդ եղեւ վաղանցիկ
Զերթ Ոփելիա 'ի յալեաց յափըշտակեալ գետակին
Մեռա՛ւ ծաղկունս քաղելով:

ՄԵՐՁ Ի ՄԱՀ ԳՐՎԱԾ

Կարծեցի մեռանել, ոչ գիտացի չափել ըստոյգ
Զանդունդ խորայատակ սրտիս որ լին էր երազօք.
Ո՞հ յիշատակք ույք հանգոյն ահեղամռունչ մըրրկոտ ալեաց
Խուժեն անդուլլիմ վերայ. 'ի վեր 'ի վեր տանիմ ըզցաւս
Եւ համարիմ թեթեւանալ, խոր եւս 'ի վիհ թաւալի նա:
Ընդ վայր բուռն ահուր տրոփմանց առնեմ սրտիս
եռանդնազայր,
Ընդ վայր 'ի հող և 'ի վէմ անկանի գլուխըս մայրամած,
Ոչ դադարին խոյանք սրտիս, ոչ հոլանայ հուր
ճակատուս:
Այս ընդ անձին դուպարած գրգռէ ըզցաւ որ զիս լափէ.
Ա՛հ զի՞նչ առնել է ինձ ո՛ Տէր. յոյս իմ եւ ջահ
իմոց կենաց
Ի մի եւ եթ փայլէր նայեաց եւ այն յինէն ծածկեցաւ
արդ.
Թուխ աչկունք նորա ըզծիր կենացս յոսկի ներկանէն
Ըզնա 'ի դանձըս երկնից ընտրեցի ես՝ զամենադեղն.

Էր նա շունչ իմ շրթներուս, հոգի էր նա ոգւոյս իմոյ,
Նա իմ խորհուրդն էր անճառ յաւերժական եւ բարձրագահ:
Զըղոյր ուսաւք ինձ երկինք, զօր այնքանի չքնաղ ւ՚անոյշ
Մահուն դիմաց խիկ ընծայէր ո՛հ չըգիտեմ որպիսի դեղ.
Եւ թըւէր ինձ մահ կլին մի խորհրդաւոր քօղածածուկ
Որ գալոց էր յաւուր միում ժըմխոս ածեալ շըթանց իւրոց
Ծիծուցանել ըղաէր իմ յետ դըերանըշոյլ տալոյն ըղփայլ.
Կամ գիւր փըշէր շունչ ցըտիկ ն՚անկանէին այլադունեալ
Երկու յիրար կից վարդենիք ըղքաղցըրագոյնն արձակեալ բոյր.
Աղու ցնորք իմ սրտիս ա՛հ յո՞ գնացէք անհետացայք.
Արդ եկիք եթող նա զիս, հուր արտասուք են իմ բաժին,
Պատեցայ 'ի ծալըս սեաւ դառնահամբոյր թշուառութեան
Զի՞նչ առնել է ինձ ո՞ Տէր, եւ ո՞ երբէք հաւատայր
Զի հրեշտակն որ յիւր ձայնիկ փոքր ինչ յառաջ գըթածաբար
Զիս յափանց գերեզմանին անդրէն 'ի կեանս վերակոչեաց
Նոյն ինքըն արդ անգութ ձեռամբ զիս անդանօր դահավիժէ:—

Այսպէս անձն իմ ընկճեցաւ ընդ բեռամբ եւ եթ մտածման,
Ծիրանեփայլ ոլորտ կենացս ահա 'ի գոյն հարաւ դալկան
Շա՛տ իսկ տեսի, շատ իսկ կրեցի, յոյս ե՛րթ փախի՛ր, չկամիմ ըզքեզ.

Մի՛ ըզհանգիստ իմ խռովէք ո՛վ ձայնք սիրոյ եւ բերկրանաց.
Ողջա՛մբ մնացէք ոսկեակ անուրջք, լուսատեսիկ երեւոյթք,
Որ այնքան բոյր եւ այնքան զարդս ածիք աւուրց իմ գեղաշուք:
Սիրո՛ւն մոլորութիւնք, մեղըր անոյշ եւ մահածու,
Արբեցութիւն, որոյ զըկումն աղխարբեր է սրտի,
Դուք ոչ եւս էք, ա՛հ ոչ եւս էք, փախեան երազք քերթողականք,
Ողջա՛մբ գնացէք. սփռեալ յուղւոյս ըզբիւր պատրանս եւ յոյս զամէն
Դիմեմ յուշիկ 'ի գերեզման, այն հանգստոց զիս ոչ խաբէ.
Առ սիրելեօքըս վաղամեռ. անդ 'ի տեղի ինձ առանձնակ
Հանգեայց եւ ես գոհ ն՚անտրտում, զէթ անդանօր չեմ անոքիկ:

Այո՛ վայրն է առանձին եւ անվեհեր իջանեմ անդ,
Եւ երբ հողմըն մեռելոց զայցէ զաճիւնն իմ խըլրտել
Ըսպիտակն իմ ճակատ ձըմեռնական մըրկաց 'ի մռունչ
Ի բաց զպատանսն արասցէ, եւ բազմելով շիրմիս վերայ
Ե՛կ, գոչեսցիս առ նա ե՛կ, չեմ նոյն յորմէ խորշէիր դու.
Տե՛ս զիա՛րդ գեղեցկացոյց զիս մահ, արար զիս տարփելի.
Միթէ դարձեալ ատիցե՞ս զիս եւ անդրագոյն քան ըզշիրիմ...
— Ո՛վ բանդագուշանք, նա ոչ լըսէ՝ ոչինչ յիշէ — :
Ի հանգիստ իմ հողոյ մըտից անդրէն ընկողմանեալ,
Եւ 'ի խոխոջ վըտակին 'ի յուշ ածից զխաղաղութիւն

Իմ հեզաշարժ օրօրոցիս, եւ զարեգակըն մանկութեանս
Որ 'ի դաշտիկն իմ ցոլայր, զանոյշ իմ խաղս եւ զարշաւանս
Ընդ հովանեաւ ծառաստանին որ զիւր տերեւս թափէր յիմ գլուխ
Եւ ուր սոխակըն թագուցեալ երգէր առ իս զիւր երգ գորով.
Ո՜հ մերթ հոգիս ըղձայլեալ գայցէ վայրացն այն այցելու.
Գտցէ ըղձարդ, գտցէ զպուրակ եւ զերգեցիկըն թռչնիկ
Եւ զքեզ քաղցրի՜կ բարեկամ որ զիս միայնդ յիշես եւ լաս: —

ԽՕՍԵՑԵԱԼ Ի ԿԱՃԱՌՍ

ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱԶԳԵԱՑ

Ժամանակը իր թեթեւ ընթացքին մէջ, առանց կենալու փախչելու վրայ է միշտ. բայց ինքը մինակ չերթար, այլ իր ընթացքին մէջ ինչ բանի որ հանդիպի, մէկտեղ կը յափշտակէ կը տանի. Ժամանակը ճարտար գող մըն է, որ միայն աշխարհքիս կողոպուտներովը կը հարստանայ. դարձնենք մէյ մը աչքերնիս անցելոյն վրայ. ո՛վ, որչափ հզօր ու փառաւոր թագաւորութիւններ, մեծամեծ շինուածներ, հոյակապ քաղաքներ, մարդկային մտաց գեղեցիկ ծնունդները, որոնցմէ մէկ քանիին հիմայ հազիւ թէ միայն յիշատակը մնացեր է, կը տեսնամ ես հոն մէկզմէկու վրայ դիզուած:

Աս ամեն բաները մտքիս առջեւ բերելով կը վախնամ, կը դողամ որ չըլլայ թէ ... բայց դուք սիրելի ընկերք իմ, դուք ինչո՞ւ զուարթ, աներկիւղ և ուրախ կեցեր էք. յոյսը ու վստահութիւնը կը տեսնամ ձեր դէմքին վրայ նկարած. սրտերնիդ անխռով ու լի գեղեցիկ ակնկալութեամբ. ա՜հ, չէ՞ք վախնար, ան տարին որ ահա անցաւ գնաց, ու ո՛վ գիտէ թէ քանի՜ քանի՜ մեծամեծ գործողութիւններ յաւիտենական մութին մէջ ծածկեց. ձեր յոյսն ալ, վստահութիւնը, ձեր ազգօգուտ խորհուրդները ու ձեռնարկութիւնները, իրեն հետ մէկ տեղ տանի ու անոնց վրայ անցելոյ մթապատ վարագոյրը քաշէ, ու թողու զձեզ խռոված, սրտաթափ, ունայն ու զուրկ ամեն մխիթարութենէ, չէ՞ք

վախնար... ա՜հ, ոչ, մէկ բան մը կայ միայն ժամանակին յաղթող, Իմաստութիւն, եւ ահա այս անքակտելի հիման վրայ հաստատած է ձեր գերազանց գործքը, Ազգասիրութիւնը ու Միաբանութիւնը, իբր երկու մեծամուր պարիսպներ կանգնած են անոր քովը, անոր համար ձեր սիրտը զուարթ է, վասն զի աղէկ գիտէք թէ ժամանակը կարող պիտի չըլլայ խախտել զայն տեղէն, այլ աւելի պիտի հաստատէ, ու միշտ ձեր ըրած բարերարութեանը յիշատակը առջեւնիդ պիտի ունենաք, վասն զի բոլոր կեանքերնիդ՝ բարերարութիւն ու երախտիք պիտի ըլլայ։

Բայց ես չեմ կրնար չզարմանալ ու սրտիս հաճութիւնը չի ցցնել տեսնելով առջեւս այս իմաստնախումբ ժողովը իմ հասակակից գեղահասակ ընկերներուս, և կամ արդոյ կատարելամիտ ու խորհրդաւոր արանց, բոլորն ալ հայրենեաց գեղեցիկ յոյսը ու ակնկալութիւնը. ու կաղաղակեմ հիացմամբ. ո՞վ զձեզ միաբանեց հոս, ո՛վ ձեր երիտասարդ սրտերը շարժեց ու գրգռեց մէկ տեղ ժողվըվելու, միակամ, միախորհուրդ ու միենոյն ճշմարիտ եւ օգտակար դիտմամբ ու վախճանով, Հայրենեաց Սէրը, որով դիտեցիք տեսաք Հայրենեաց պիտոյքը ու կարօտանքը, ու իմացաք թէ, անոր պիտոյքը լեցնելու ու կարօտութիւնը հոգալու համար, Միաբանութիւնը պէտք է։ Ուրեմն երանի այն տարւոյն որ սկիզբն եղաւ այսպիսի արդիւնաւոր ընկերութեան, երանի ներկային ալ, որ աւելի պիտի հաստատէ զայն ու ծաղկեցնէ, երանի ապագային ալ, որուն հասունացեալ պտուղը պիտի վայելեն։

Ուստի Սէր Հայրենեաց ու Միաբանութիւնը են երկու կարեւոր ու առաջին պատճառ ազգի մը ծաղկելուն ու երջանկութեանը։ Հազար ու բիւր երանի ինծի

թէ որ իմ տկար ու նուաստ ձայնս կարենար այսօր ինչպէս որ պէտք է ցցնել Հայրենասիրութեան ու Միաբանութեան ազնուութիւնը, ու անոնց մեծաշահ օգուտները, ու աւելի բորբոքել զանոնք ձեր առաքինի սրտից մէջ. դարձեալ երանի ինծի, թէ որ այս իմ սակաւարան խօսքերս ձեր ներողամտութեանը հանդիպէին, որուն վստահացայ ես, այսպիսի իմ կարողութենէս վեր պաշտօնի մը մէջ մտնալով։

Հա՜յրենիք. ո՛ր ազգասէր սիրտը չի թնդար այս գեղեցիկ ու վսեմ անունս լսելով, Հա՜յրենիք, չիկայ ասկէ աւելի ցանկալի ու սրտի հաճոյական անուն մը. Հայրենեաց սէրը սաստիկ բոց մըն է որ կը բորբոքի ազգասիրին սրտին մէջը, որով կը մաշի անիկայ, չի կրնար հանդարտիլ, պատեհաւոր առիթ մը կ'սպասէ ան սրտին մէջի վառած բոցը դուրս թափելու, ու այս կրակը չի մարիր բայց միայն մահուամբ։ Մէկը որչափ անպիտան անհանճար ու մարդկային կենցաղավարութեան բոլորովին անօգուտ անձ մը ըլլայ նէ ալ, իր Հայրենեացը փառաւոր անունը բաւական կը սեպէ իրեն, ու անով կը պարծի օտարներուն առջին. իսկ առաքինին ու հանճարաւորը միայն անով գոհ չըլլար, կը նայի որ բոլոր իր մտքին զօրութիւնը, կարողութիւնը, բոլոր իր ունեցածը ու ինչուան նաեւ իր անձը Հայրենեացը նուիրէ. ու անով կը ջանայ անոր անունը աւելի պայծառացնելու. իր ազգին ամեն մէկ թշուառութեանցը մէջ միշտ պատրաստ է օգնելու. թէ որ աղքատութիւն է նէ, կը բանայ իր բարերար գանձերը անոր առջին, կը հոգայ անոր ամեն մէկ կարօտութիւնը. ու կը ջանայ որ որչափ կարելի է նէ հալածէ ան վնասակար թշնամին մարդկութեան, ան խափանարար արգելքը

ազգային յառաջդիմութեան, և այնպէս իր եղկելի ազգակից եղբայրները կը մխիթարէ, ու ազգը ոտքի վրայ կը կայնեցնէ. տեսնելով որ տգիտութեան թանձր մշուշը պաշարեր է իր ազգը, ու խղդել կուզէ զան սոսկալի խաւարի մը մէջ, միտքը կը դնէ շուտով դարման տանիլ այն ահագին թշուառութեանը. ամեն տեղ իմաստութեան՝ գիտութեան ճրագները կը վառէ, կը փարատէ մշուշ խաւարը, տգիտութիւնը ամչնալով իրմէ կը փախչի. ու ազգը կը խնդայ: Ճշմարիտ ազգասէրը իր Հայրենիքին մէջ բնակիլն ալ մեծ երջանկութիւն կը սեպէ. ու թէ որ անողոքելի բախտին հրամանովը ըստիպուի թողուլ իր ծննդեան տեղը, ու օտար երկիրներ պանդխտանալ, սիրտը Հայրենեացը մէջ կը թողու. տրտում աչքերը միշտ ան կողմը կը դարձնէ, ուր որ կը բնակին իր սիրելի ազգակիցները, ու քանի որ պանդխտութիւնը երկննայ, այնչափ ալ Հայրենեաց տեսութեան տենչալի փափաքը կաւելնայ սրտին մէջ: Ճըշմարիտ ազգասէրը Հայրենիքին պաշտպանութեանը, ու անոր փառքը եւ պարծանքը պահելու համար իր կեանքն ալ բանի տեղ չի դներ, որով եւ յօժարութեամբ զոհ կըլլայ անոր: Հայրենասիրին սիրտը անյաղթելի է. չը կայ մէկ սոսկալի դժբաղդութիւն մը որ կարենայ ընկճել անոր հաստատուն ու ամուր միտքը եւ հոգին. ու թէեւ վիշտք, նեղութիւնք, տառապանք, հալածումն, իրեն անհաշտ թշնամութիւն կալեն, ու սկսին անոր հետ կռուըտիլ, ինքը անշարժ կը կենայ իբր մէկ քար մը կատաղի ալիքներուն դէմ, երկայնմտութեամբ, ու միայն ազգին բարիք ընելու նախանձովը, անխռով ամեն բանին կը յաղթէ: Այնպիսիները իրենց կենդանութեան առեննին բոլոր աշխարհքիս յարգութիւնը ու մեծարանքը կը վայելեն, հայր ու բարերար Հայրեն-

եաց կը կոչուին. իսկ իրենց մահուան առենը, բոլոր ազգին սիրտը, կսկիծը, ցաւը ու տրտմութիւնը մէկտեղ գերեզման կը տանին, քաղցր ու երախտագէտ արտասուք կը թրջեն ան ցուրտ քարը՝ որ անոր մարմնոյն վրայ կանգնուած է իբրեւ վերջին պսակ անուանը. ու յաւերժական նշանակ մը, որ կը ցցնէ թէ՝ հոն կը հանգչի առաքինութիւնը. իսկ անո՛ւնը. անմահ է անունը. ու դարէ դար ընծայուելով յաւիտեան կենդանի կը պահուի:

Չեմ կրնար յիշել հոս առանց արտասուաց, ան հայրենասէր առաքինի երիտասարդը (1), որ իր դեռաբողբոջ հասակին մէջ, ողորմելի հնձուեցաւ անգութ մահուան մանգաղովը. եւ որուն տխուր գերեզմանին վրայ առաքինութիւնը ու ազգասիրութիւնը ձեռք ձեռքի տուած, անմխիթար կողբան իրենց ցանկալի ու մտերիմ բարեկամը:

Բանանք մէյմը, աչքերնուս առջեւէն անցընենք հին եւ նոր պատմութեանց գրքերը, որոնք մարդկային գործոց յիշատակարաններն են, ո՞վ են անոնք որ դիւցազն՝ քաջ ու արդար անուամբ կը գովուին, ու մեր առջեւը դրուած են իբր ընտիր օրինակներ առաքինութեանց, եւ որոնց վարքը մի միայն ճամբայ է անմահութեան հասնելու. ո՞վ են անոնք, որոնց փառաւոր անունը ինչուան հիմա ամենուն բերանն է, ու ամէնքը զարմացմամբ ու մեծարանքով կը յիշեն զանոնք. Հայրենասէրներն են. հոս կը տեսնանք մէկը որ ուրիշ բանի չի ցանկար, բայց միայն ազգին բարիք ընելու. ու ազգը իրեն դէմ ապերախտ գտնուելով, անոր աքսորանացը վճիռը կը կարէ. բայց անիկայ անխռով կըն-

---

(1) Մանուկ Ալլահվէրտեան:

դունի այն վճիռը, և ո՞վ է արդեօք, Արիստիդէս․ անդին մէկ ուրիշ մը, որուն բոլոր կեանքը անընդհատ բարերարութիւն եղեր է Հայրենեացը, չարաչար մահուան կը դատապարտուի, ու իրեն վերջի կտակը որ կը թողու որդւոյը, Անյիշաչարութիւնն է․ ո՛հ, առաքինին Փոկիոն։ Մէկ ուրիշ մըն ալ ինքզինքը կամաւոր զոհ կը մատուցանէ Հայրենեաց ազատութեանը համար։ Քանի՞ քանի՞ այսպիսի գեղեցիկ օրինակներ կը գտնենք Հայոց առաքինի քաջերուն մէջն ալ․ ո՞վ էր այն որ երեքթեւեան նետը թռուց քաջին Հայկայ ձեռքէն, ու ամբարտաւան հսկան գետինը վարեց, սէր Հայրենեաց․ ո՞վ էր դրող Նիւքարը Արամայ ձեռքովը աշտարակին ծայրը գամելով, բոլոր աշխարհքիս առջեւը խայտառակեց՝ դարձեալ նոյն ազնուական սէրը․ անիկայ էր իմաստուն Վաղարշակին օրէնսդրութիւններուն, ու կարգադրութեանցը առաջնորդը, ու վախճանը․ անիկայ էր Սրբոց Սահակայ, Մեսրոպայ, Մեծին Ներսէսի բարերարութեանց գրգիռը, ու պատճառը․ ո՛վ է այն քաջը որ զէնքերով զարդարուած, քրիստոսախումբ բանակի մը գլուխը անցած, կը դիմէ անվեհեր ու զուարթութեամբ մահուան դիմացը, ա՛հ Վարդան առաքինի նահատակդ, չե՞ս տեսներ որ բոլոր դժոխք իրենց ահագին զօրութիւնը քեզի դէմ պատրաստեր են․ ի՞նչ կըսէ, Հայրենիք իր օրհասական վտանգին մէջն է, միթէ կարո՞ղ է մահը ազգասէր սրտի յաղթող ըլլալ․ ու ինքզինքը Հաւատոյ եւ Հայրենեաց զոհ կը մատուցանէ։ Այս է ահա Հայրենասիրութիւնը։

Բայց որչափ անիկայ ազնուական, ցանկալի, օգտակար ու գեղեցիկ առաքինութիւն է նէ, անոր հակառակը, Ազգատեցութիւնն ալ այնչափ բիրտ, զզուելի, վնասակար ու ագեղ է․ Ազգատեացը կը սիրէ

օտարին խաբեբայ փետուրներովը զարդարուիլ․ ու անով պարծիլ օտարներուն առջին․ ողորմելին չիգիտեր որ վերջապէս անոնք կը փետտուին ու ինքը կը մնայ մերկ ու խայտառակ․ հարցնենք մէկմը այսպիսիին թէ ինքը ի՞նչ ազգէ է, Հայ չէ, վասն զի ոչ Հայութիւն կը խոստովանի եւ ոչ ալ անոր լեզուն կընդունի․ բայց չիկարծէ որ օտարը ընդունի զայն, որ բուն իր ազգը չուզեր ճանչնալ։ Ուրեմն այսպիսին անհարազատ կամ խորթ զաւակ մըն է որ շուտով պէտք է հալածել, շուտով կտրելու է ան փտտած անդամը որ բոլոր մարմինն ալ չապականէ։ Ազգատեացը թէ որ իր ազգը պայծառութեան ու խաղաղ երջանկութեան մէջ տեսնայ, նախանձէն սիրտը կը ճաթի ու առիթ մը կը փնտռէ իր անհաշտ ոխակալութիւնը հանելու․ ու գտնալուն պէս՝ ինքը առջինը կըլլայ ոտնհար ըլլալու Հայրենեաց ու մեծամեծ թշուառութեանց մէջ կը թաղէ զայն։ Բայց վերջապէս ամենէն թողված, անարգուած, զզուելի ու գարշելի ամենուն աչքին, փախստական Հայրենիքէն որ ամենեւին ճանչնալ չուզեր, չարաչար կը կորսուի օտար երկիրներ․ եղո՛ւկ թշուառականին, իր մահուան մահճին քովը չունի մէկ սիրական մը, որ կարեկից ըլլայ անոր դառն ցաւոց, ու մէկ քանի արցունք թափէ անծանօթ գերեզմանին վրայ։ Հայրենիքը զինք կանիծէ, ու իր զաւկըներուն կարգէն դուրս կը հանէ, ու կը կորսնցնէ յիշատակը․ իսկ անունը՝ յաւիտենական նախատինք է յետագայ ժամանակաց։

Ա՛հ, Հայրենասէր ունկնդիրներս, աս սոսկալի մոլութիւնս չէ՞ր մի Հայաստանը կործանողը, անիկայ չէ՛ր մի մեր թշուառութեանց պատճառը․ ատեն մը ազգերնիս Հայրենասիրութեամբ ու Միաբանութեամբ կը ծաղկէր ու կը պայծառանար, իր հզօր Թագաւորու-

թիւնը բոլոր աշխարհք կը դողացնէր, հինգ հատ մեծ թագաւորներ գոռոզ Տիգրանին առջեւը բարեւ բռնած գերիի պէս կը ծառայէին. Հայկայ ու Արամայ փառաւոր անունները ամեն տեղ յարգութեամբ ու մեծարանքով կը յիշուէին. ինչուան նաեւ ամբարտաւան ու փառամոլ Հռովման կը պատկառէր անոնցմէ. իմաստուն թագաւորներ հետզհետէ բարի կրթութեամբ քաղաքավարութեամբ ու մեծագործութեամբ կը ծաղկեցընէին ազգը. ինչուան որ քրիստոնէութեան համատարած արեւը, փարատեց կռապաշտութեան խաւարը, որ ատենն ալ գիտութիւնները եւ ուսմունքը իրենց լուսափայլ ճրագները վառեցին ան աշխարհին մէջ, ու միտքերը սկսան լուսաւորվիլ. իմաստութիւնը իր տաճարները կանգնեց, ու անգին գանձերը սկսաւ աննախանձ բաժնել ամենուն. Հայաստան մէկ գեղեցիկ պարտէզի մը պէս զարդարուեցաւ զանազան գիտութեանց ծաղկըներովը, որոնց անուշահոտութիւնը ամեն տեղ կը բուրէր, եւ ուսմանց բարեկից ծառերովը, որոնց քաղցր պտուղները անօթի միտքերը կը կշտացնէին. իմաստուն մշակներ ժիրաժիր մեղուներու պէս կաշխատէին, ու իրենց պատուական արդիւնքը բոլոր աշխարհքին չորս դին կը տարածուէր. Հայաստան նախանձելի երկիր մը եղաւ ամեն ազգաց, բայց աւա՜ղ. ո՜վ երջանկութեան օրեր, դուք շատ երկայն չտեւեցիք, Անմիաբանութիւնը ու Ատելութիւնը խոժոռ աչքով կը նայէին աս աղուոր վիճակին վրայ. վերջապէս կատղած գազանի մը պէս վազեցին Հայաստան, կործանեցին գահը, ու երկիրը փլատակներու մէջ թաղեցին, իմաստութեան տաճարները փլան, մէկէն տգիտութեան թուխ ամպը եկաւ գոցեց Հայրենիքը, գիտութեանց ճրագները մարեցան, ու Հայաստան մնաց մութ խաւարի մէջ. անկէ

ետքը խեղճութենէ խեղճութիւն գլորելով, քանի գնաց թշուառութիւնը էվելցաւ. կամաց կամաց կորստեան վհին կը մօտենար. այն զարհուրելի վիճակին մէջ Հայրենիքը տկար գլուխը վեր վերցուցած, տողդողուն ձեռքերը ասդին անդին կը շարժէր. ա՜հ մէկ օգնական մը... բայց խեղճը խաւարէն ուրիշ բան չէր տեսնար, կը հառաչէր սրտին խորունկէն ա՛հ որդեակք իմ, զիս ասանկ կը թողուք. չէ՞ք տեսներ իմ ամենաթշուառ վիճակս... ձեզի կաղաչեմ որդեակք... բայց մէկ տեղէ մը օգնութեան ձայն չէր լսուեր. արդէն կորստեան անդունդին եզերքը մէկ ոտքը դրեր էր. տգիտութեան մշուշը զինքը չարաչար խղդել կուզէր, ատելութիւնը իր գիշատիչ ճանկերը անոր վրան նետած աղիքը կը կրծէր. մէկ պզտի ընթացք մը, շարժում մը զինքը պիտի գահավէժ գլորէր. ահա ահա պիտ՝ իյնայ... կերթայ կոր... ծագեցաւ Մխիթար, ու կը պատրաստուի այն յետին վտանգէն ազատելու Հայրենիքը. կատղեցաւ տգիտութիւնը տեսնելով իր աւարոյն ձեռքէ երթալը, որ կլլելու վրայ էր. գումարեց ատելութիւնը, անմիաբանութիւնը, հալածումը, վիշտերը Մխիթարայ դէմ. իսկ անիկայ համբերութիւնը, ազգասիրութիւնը ու իմաստութիւնը իրեն օգնական ունէր. գիտութեան լուսավառ ջահ մը ձեռքը բռնած, վազեց մտաւ ան մութ խաւարին մէջ. հալածեց զանիկայ, գետինը զարկաւ ատելութիւնը. Հայրենեաց շատոնցմէ մարած ճրագը վառեց, բռնեց անոր ձեռքէն, մէկդի բերաւ ու հանգչեցուց զանիկայ. ու ազգասիրութեամբ Հայրենիքը ազատելէն ետքը, ուզեց օգտակար ու առաքինի միաբանութեամբ զանիկայ նորոգել ու առջի վայելչութեան մէջ խօթել. ասոր համար ժողվեց շատ ընտրեալ անձինք առանձին տեղ մը, ուսկից սկսաւ տա-

բածել գիտութեանց սկզբունքները ու ազգը կամաց կամաց հոգի առաւ։ Աս մեծին Մխիթարայ կանգնած միաբանութիւնը հետզհետէ ծաղկեցաւ, որ արեւու պէս բարձր տեղ մը կեցած, սկսաւ զամէնքը լուսաւորել ու կենդանացնել. ու երբոր քիչ առենէն ետքը Մուրատ ու Ռափայէլ անմահական յիշատակի մարդիկներ, ազգասէր սրտէ շարժեալ, ուզեցին հայրենեաց երախտիք մը ընելու, անոր լուսոյն պայծառութենէն շլացած, ոտքը բերին իրենց բարերարութեան նուէրը. անկէ մէկ ճառագայթ մըն ալ ձեր վրայ ծագեցաւ, սիրելիք, ու ձեր ազգասէր սրտերը ի՞նչպէս շուտով բորբոքեցաւ հայրենեաց սիրովը. ու դուք ալ աս ցանկալի միաբանութեան հիմը դրիք. ո՛հ, գովելի միաբանութիւն որ ամէն սրտերը, թէեւ օտար ալ ըլլան. մէկզմէկու հետ կը կապէ, կը վառէ զանոնք ազնուական սիրով, որով ամէն տեսակ ցաւոց դեղ կըլլայ, դարման կը տանի թշուառութեանց, տխրութիւնը կը հալածէ, ատելութիւնը կը մարէ ու բոլոր ազգի մը կանգման ու պայծառութեան պատճառ կըլլայ. ասիկայ չէ՞ մի տէրութեանց մեծնալուն, մեծամեծ քաղաքներուն ծաղկման, ազգաց բարեկրթութեան, գիտութեանց յառաջանալուն պատճառը. ասով չէ՞ մի որ Եւրոպան հիմայ իմաստութեան լուսովը գեղեցիկ կը փայլի. ա՛հ սիրելիք, ի՞նչ աղէկ գիտցաք դուք ալ ասոր մեծաչահ օգուտները. այո՛, հայրենիքը ինչուան հիմայ իրեն եղած մեծամեծ բարերարութեանց կարգը դնէ պիտի աս բազմօգուտ ընկերութիւնը, վերէն ազգերնուս լուսաւորիչները աչքերնին մեր վրայ դարձուցած, կը խընդան կոր տեսնելով որ մենք գովելի եռանդով, միաբանասէր ջանքով, իրենց ճամբան կը քալենք. բոլոր ազգը մեզ կը դիտէ, ու սէրը կը թնդայ լի ակնկալու-

թեամբ. ա՛հ, բարենշան օրեր, հասաք դուք ուրե՛մն, եկան ուրե՛մն ան գեղեցիկ օրերը, որոնք երջանկութիւնը հետերնին բերած, մեր մտացը առաջարկութիւններուն կատարմանը կը սպասեն, վայելել տալու մեզ զայն. հա՛պա, ջանքերնիս էւելցնենք. սկսանք, անշուշտ պիտի լմնցընենք. միթէ մենք նախնի դիւցազն Հայերուն սերունդը չե՞նք, միթէ մենք Սրբոց Սահակայ՝ Մեսրոպայ՝ Մեծի Ներսեսի հայրենակիցները չէ՞նք մի. մեր ճակտին վրայ Հայկայ անմահ անունը գրուած չէ՞ մի. թող տեսնայ Եւրոպան, որ ճշմարիտ Հայուն սիրտը թէ որ մէյմը գիտութեան սէրը վառես, կրնայ իրեն հաւասարիլ։ Բայց որպէս զի աս աստիճան կատարելութեան հասնինք մենք, ու հասցնենք ուրիշները, մեր Միաբանութեան վախճանը ի՞նչ պիտի ըլլայ, ու ի՞նչ կերպով առաջ պիտի տանինք զանիկայ. աս միջոցները, սիրելի ընկերք իմ, թէպէտ ինծմէ շատ աղէկ գիտէք, բայց կարծեմ որ անհաճոյ չըլլար ձեր ազգասէր լսելեաց երկրորդել այն բաները, որ այնչափ փափաքելի է ձեզի. ուստի նախ եւ առաջ պարծանք սեպենք մեր անձանց Հայ ըլլալնուս համար, ու ետքը անոր ճշմարտութիւնը գործքով ցըցընենք. այն վսեմ լեզուն որ Ադամ կը խօսէր, այն գեղեցիկ լեզուն, ջանանք տարածել մեր ազգակից եղբարցը մէջ. վասն զի լեզուն հաստատուն կապ մըն է միութեան եւ սիրոյ ու ազգութեան հիմը. Հայրենեաց օգուտը՝ աս ըլլայ մեր առջեւի նպատակը, ու անոր հասնելու համար՝ նեղութիւն, նախատինք, ու ուրիշ ի՛նչ եւ իցէ արգելք բանի տեղ չի սեպենք. թէպէտ մեծ ու փառաւոր է մեր առջեւի բացուած ասպարէզը, բայց դժուարընթաց ու տաժանելի կրնայ ըլլալ, միայն մեր սիրտը անյաղթելի պիտի ըլլայ, մտքերնիս ամուր ու ազգասիրութեամբ

լեցուած, ան ատենը կրնանք յաղթել ամենայն դըժուարութեանց, ու մեր գեղեցիկ վախճանին կը հասնինք. Ի՞նչ պէտք է որ ամեն մէկերնիս ալ մասնաւոր անուն ընելու ջանանք, երբ նոյն իսկ Միաբանութիւնը, մեր ամենուն ալ անունը անմահացնէ պիտի. մենք մեր անունը Միաբանութեան ընծայենք, ու անիկայ ալ անմահութեան ընծայէ զանոնք: Այսու կերպով յաջողեցաւ Մեծին Մխիթարայ երկրորդ լուսաւորիչ ըլլալ ազգին, այնպիսի օգտակար Միաբանութեան հիմը դնել, ու ուսմանց եւ գիտութեանց ախորժալուր ձայնը հասցընել ինչուան հեռաւոր աշխարհք, ինչպէս Պոլիս, Ղըրըմ, Պատուա ու ինչուան նաեւ Բարիզ քաղաքականութեան կեդրոնը: Ասանկով հիմա ծաղկեալ ազգերուն ուսումնական ընկերութիւնները չուտով առաջ կերթան, ու մեծամեծ օգտից պատճառ կըլլան կոր. այսպէս մէկ օր մըն ալ մեր ընկերութիւնը պիտի ծաղկի, ու վերջի կատարելութեան հասնի. ո՛հ, քանի բաղդաւոր գտնուեր ենք մենք որ ասանկ օգտակար գործքերու կանցնենք ժամանակնիս ու ազգերնուս երջանկութիւնը կը պատրաստենք. յիրաւի գեղեցիկ բաղդ. անգութ ժամանակը, որ ինչպէս ըսի, ամէն բան կը կորսնցընէ, ինչուան նաեւ օգտակար գործքերը. պատկառի պիտի մեր փառաւոր անուններէն, ու ոսկի դիրերով փորագրէ զանոնք հետզհետէ ապագայ ժամանակաց: Ո՛հ, ցանկալի է ինծի հիմայ, մտքիս աչքին առջեւը բերել մեր բարեկիրթ ընկերութեան վախճանը ու արդիւնքները. որպիսի՞ փոփոխութիւն, ահա ուսմանց ու քաղաքականութեան արեւուն ճառագայթներով ամէնքը տաքցած, մտքերը լուսաւորուած, իմաստութեան տաճարները ասդին անդին կանգնած որոնց ամենուն ճակտին վրայ կը տեսնամ Համազգեաց ընկե-

րութեան չքեղ անունը. հոն գիտութեանց յստակ ու մաքուր ջուրը իբր կենդանի աղբիւրէ մը կը բղխէ անդադար, ուր որ բոլոր ծարաւի ժողովուրդ մը կը վազէ, ծարաւը անցնելու. հոս մէկը պիտանի գրութեան մը զբաղած, հոն ուրիշ մը միտքը կը յոգնեցնէ նոր ու կարեւոր գիւտ մը հնարելու, վերջապէս ամեն տեղ Միաբանութիւնը, Ազգասիրութիւնը, ու Քաղաքականութիւնը տիրած, Հայաստանի ոսկեղէն դարը նորոգուած, Սրբոց Սահակայ՝ Մեսրոպայ ժամանակները հասած, Հայրենիքը հանգստացած խաղաղ երջանկութեան պտուղը կը վայելէ, Հայու ազգը պատուաւոր ու մեծարոյ եղած ուրիշ բարեկիրթ ազգերուն առջեւը: Ա՛հ, Հայրենիք, Հայրենիք իմ, վերցուր մէջմը գլուխդ, տես, կը ճանչնա՞ս արդեօք քու հիմակուան վիճակդ առջինը յիշելով. տես քու առաքինի որդիքներդ որ հայրենասէր ջանքով կը փափաքին երջանկութեան պսակը կապել գլուխդ, զարդարել զքեզ իմաստութեան զգեստներով, գեղեցկացնել ուսմունքներով ու զքեզ կրթուած ու ծաղկեալ ազգերուն կարգը անցնել. անշուշտ պիտի տեսնան զքեզ մէկ օր մը այն աստիճան իմաստութեան բարձր գահը բազմած, ու չորս կողմդ պար առած սիրասուն որդիքներ, որոնցմով կը ցնծաս կատարեալ ուրախութեամբ: Երանի՜ այն ժամանակին. բայց հիմակուընէ աս քու որդիքներդ քեզի կը նուիրեն իրենց քրտինքը ու աշխատութիւնը, քեզի կը նուիրեն իրենց բոլոր մտքին կարողութիւնը, քեզ կը նուիրեմ ես ալ այսօր իմ տկար ու անզօր ձայնս, որ անշուշտ քեզմով ազդու եւ զօրաւոր եղաւ եւ ընդունելի իմ սիրեցեալ ընկերներուս:

Ողջոյն քեզի ալ բարենշան տարի, քանի՜, քանի՜ մեծամեծ գործողութեանց վկայ պիտի ըլլաս դու. որ-

չափ սիրոյ եւ հաւատարմութեան, մինչեւ ջանքերնիս պսակուի, փափաքնիս կատարուի, ու համազգեաց ընկերութիւնը աւելի փառաւորուի եւ պայծառանայ:

Ի ՆՈՐԱԿԵՐՏ ԺՈՂՈՎԱՐԱՆՆ ՀԱՄԱԶԳԵԱՑ

ԽՕՍԵՑԵԱԼ

Ի՛նչ գեղեցիկ, ու ամեն դարու ժամանակաց ու՛ մարդկանց փափաքելի բաղդ սեպուած է, անմահ յիշատակով անուն մը՝ անվերջ արձագանքի մը պէս հնչեցնել աշխարհքիս վրայ:

Բայց վերցնենք մէյմը աչքերնիս ան բարձր տաճարը փառաց ու Անմահութեան, որ այնչափ հեռուէն ալ իր պայծառ լուսովը աչքերնիս կը շլացնէ. իրաւ է որ հոն կը տեսնենք Առաքինութեանց, ու Հայրենասիրութեան արժանաւոր վարձքը ու պսակը, բայց նայեցէք կաղաչեմ հոն ելլելու ճամբուն սոսկալի դժուարութիւններուն վրայ. դիտեցէք սա փուշերը ու ժայռերը ներկած արեան նշանները, որ հոնկից անցնող քաջ դիւցազուններուն ոտքը թողուցեր է. ճանչցէք ան տաճարին մէջ մեր դիւցազուններն ալ, մանաւանդ Տրդատը, Մեծն Ներսէս, ինչ վսեմ փառքով կը փայլին. բայց ինչո՞ւ է ան ձեռքերնին բռնած լի թունօք մահահոտ բաժակը: Ճանչցէք հոն իր փառաւորութեանը մէջ նաեւ Սահակ մեծը. բայց ինչո՞ւ համար երեսին վրայ սգոյ ու տրտմութեան նշաններ կան, որ կարծես թէ դեռ իր հայրենեաց թշուառութեանը վրայ կուլայ, ու բոլոր ազգի մը ապերախտութեան ու սարսափելի անելութեան խառնագոչ աղաղակները դեռ իր ականջը կը հնչեն: Այսպէս թէ որ ամեն մէկուն հարցնես թէ ինչ կերպով աշխարհքիս վրայ յաւեժական ու անջնջելի յիշատակ մը թողլով այնչափ բարձրութեան հասեր է. մէկը կը ցուցնէ քեզի սուր մը որ իր կենացը թելը կտրեր է, մէկալը մարդկանց կատաղութեան իր

մարմնոյն վրայ թողուած նշանները, մէկ ուրիշ մը իր
անտանելի վշտաց պատմութեան գիրքը կը բանայ աչ-
քին առջին, ուր կը տեսնես որ աշխարհքս իր բարե-
րարներուն փոխարէն ինչ տեսակ հատուցմունք կընէ:
Վերջապէս ամէնքը մէկէն վերէն վար կանգնած սան-
դուղ մը կը ցուցնեն քեզի որուն աստիճաններուն վրայ
դերեզմանական ուրուականներուն պէս վայրադ ու ան-
գութ դէմքով մէյմէկ թշուառութիւն նստած է:
Այսպէս դժուար է ուրեմն աշխարհքիս բարիք ը-
նել եւ առաքինութեան գործքերով ճշմարիտ փառք ու
համբաւ ստանալ: Եւ սակայն ասիկայ է մեծանձն մարդ-
կանց ճակատագիրը, մեծ ըլլալ, բայց դժբաղդ. ճրա-
գի պէս ուրիշները լուսաւորելով իրենց հատնիլ: Բայց
մինթէ ասոր համար կը հրաժարի՞ն արդեօք իրենց ազ-
նուական գիտաւորութիւնը 'ի գործ դնելէն, կամ քայլ
մը ետ կառնե՞ն ճշմարտութեան դուռը հանող չխտակ
ու լուսաւոր ճամբէն. ոչ երբէք. հրավառ նիւթեր երկ-
րիս անդունդները այնչափ սաստիկ չեն տաղնապեր որ-
չափ որ աս երկնային հուրը, այսինքն հայրենեաց ու
մարդկային ազգին օգտակար ըլլալու սէրը մարդուս սիրտը կը
թորբոքէ եւ պէտք է ան բոցը դուրս թափել որ հանդ-
չի. պէտք է որ այնպիսին մարդկութեան սահմանին մէջ
երկայն ճամբորդութիւններ ընէ որ դեռ չատ անծա-
նօթ կորսուած ու իրական բարիքներ գտնայ ու ընծայէ
անոր: Եւ թէպէտ յառաջ քան զճամբայ ելլելը ճար-
տար ու իմաստուն նաւապետի մը պէս գիտէ թէ քա-
նի աշազին ժայռերու ու փոթորիկներու պիտի հան-
դիպի, բայց ինքը իր բազմափորձ հմտութեանը վըս-
տահ, ու խոհեմութեան ղեկին ապաւինելով, կը դիմէ
աներկիւղ ու քաջութեամբ իր առջեւը բացուած փո-
թօրկալից ասպարէզին մէջ:

Չեն ուշանար անընկճելի ու արիւն քրտինք թափել
տուող հազար ու բիւր տեսակ արգելքները մէկէն յար-
ձըկիլ անոր դէմ: Ու աս հակառակամարտ եւ անհաշ-
տելի կռիւը, որ առաքինի կընէ թշուառութեանց հետ
ու անոնց վրայ վաստկած փառաւոր յաղթութիւնը ա-
ւելի դժնդակ ու պանծալի է, քան թէ աշխարհակալ
թագաւորներու անթիւ բանակով ըրած արիւնահեղ
պատերազմները, ու վաստկած կորստեան յաղթութիւն-
ները: Փուճ տեղը մահը իր մանգաղը ու սուրը փայլա-
կի պէս կը ցոլացնէ անոր դէմ. փուճ տեղը, աքսորը,
հալածումը, նախատինք, ու ամեն տեսակ վիշտեր՝ ի-
րենց կայծակները կորոտան անոր գլխուն վրայ. անոնք
ուրիշ բան չեն ըներ բայց եթէ նիւթ ըլլալ անոր սրտին
մէջի վառուած հնոցին: Տեսնելով որ ինքը երկնային
կնիք մը կը բերէ ճակտին վրայ, ու իբր թէ Աստուա-
ծահրաման ձայն մը կը հնչէ իրեն թէ, գնա՛ քարոզէ
ժողովրդոց իմաստունը, ու միաբանութիւնը. հալածէ
ագիտութիւնը, որ չղթայակապ ըրեր է զմարդիկ. մա-
րէ՛ ատելութեան ու նախանձու կրակները, բոլոր
մտքին զօրութիւնը ու անձին ուժը կը ժողվէ իր բարձր
պաշտօնին արժանի ըլլալու, եւ իր դիւցազնական գործ-
քերովը ան ձայնին պատասխանելու համար. եւ ինչպէս
որ հեռուէն ծագած լապտերին լոյսը գիշերային մթու-
թեան մէջ ալէկոծեալ նաւու մը առաջնորդելովը կա-
ղատէ զան կորստեան վտանգէն, սանկ ալ այնպիսին
իր մտքին վսեմ գիտաւորութիւնը որ իրեն նպատակն է
լապտերի պէս առջեւը կանգնած, ոչ երբէք աչքէն
կորսնցընելով ամենեւին չի մոլորիր ու չի վախնար ոչ
ալեաց կատաղութենէն եւ ոչ խիստ հողմերու բռնու-
թենէն, նա մանաւանդ այնպիսի դժուարին ու վտան-
գաւոր ժամանակ մը, ուր չորս կողմէն պաշարուած է

դառն որոգայթներէ, աչք մը կը նետէ անցելոց վրայ ու կը տեսնայ որ բոլոր անոնք որ ինչուան հիմա աշխարհքիս յարգութիւնը ու մեծարանքը կը վայելեն, առ ճամբէն անցեր են. աչք մըն ալ կը նետէ հանդերձեալ ժամանակաց վրայ, կը տեսնայ որ ամեն իմաստուն ու առաքինի մարդիկները իրեն ծափ կը զարնեն ու անոնց միաբերան գովութեանց աղաղակները իր ականջը կուգան կը հասնին: Այս ամեն քաջալերական երեւոյթներով խրախոյս ու գրգիռ առած, վերջապէս ոտքի տակ կառնէ իր թշնամի արգելքները ու կատարեալ յաղթութեան նշանը կը կանգնէ. բայց ի՞նչպէս, կը տեսնա՞ք սա քաջ զինուորը որ սեւ մոխիրներուն մէջ պարապէն վեր կելլայ: Հազար մահացու գնդակներ կը թռչին գլխուն վրայէն. զէնքերը կտոր կտոր եղած, ինքը արիւնլուայ ու խոց վիրաւոր, ահա ահա թռաւ պատին վրայ, ինկա՜ւ… ու արեանը մէջ կը տապլտըկի, բայց յաղթութեան նշանը կը ծածանի օդոյն մէջ անոր մարմնոյն վրայ իբր արձան կամ կոթող կանգնուելով:

Ասանկ ալ շատ անգամ առաքինին իր անձնանուէր եռանդեանը զոհ կըլլայ, ըրած հաւատարմութիւնը մատնութիւն կը սեպուի. երկայնամիտ ու անյաղթելի ոգւոյն արիութիւնը, պնդագլուխ յամառութիւն. բարիք ընելու նախանձը. ունայն փառաց ցանկութիւն մը. Սոկրատին պաշտօնասիրութիւնը՝ անաստուածութիւն կը համարուի, Մեծին Ներսէսի երկնային ու անվեհեր համարձակութիւնը լիրբ յանդգնութիւն:

Բայց երբոր ժամանակը հեղեղի պէս քշելով անդարձ կը տանի զմեզ ու Անցելոց Ովկիանոսին մէջ կը խառնէ, երբոր մենք չոր տերեւներու պէս մահուան խիստ հողմէն կը յափշտակուինք կերթանք, ու մար-

դուս իրմէ ետքը միայն իւր բարի կամ չար յօժարութիւնները ու գործքերը կենդանի կը մնան: Այն ատեն Ապագան կելլայ արդար կշիռը ձեռքը անաչառ ու խիստ դատաւոր. ո՛վ, ինչ սոսկալի վճիռ է կտրած վճիռը, երբ ահաւոր ձայնը ինչուան մեր գերեզմաններուն մէջ հասցնելով հարցնէ պիտի. ըսէ՛ ո՛վ մարդ, ի՞նչ յիշատակ թողուցիր երկրիս վրայ ուրիշներուն, վա՛յ է անոր երբոր իր անկարգ բաղձանքները, ընդունայն փառասիրութիւնը, ատելութեան ու անիրաւ վրէժխնդրութեան կիրքերը, զինքը յետին անարգանաց ու ամօթոյ մէջ ձգեն, ու բոլոր դարերուն յաւիտենական նախատանաց անջնջելի կնիքը դրոշմեն անուանը վրայ. լաւ է անոր անծանօթութեան փոշւոյն մէջ թաղուիլ, և կամ մոռացութեան ամպէն բոլորովին ծածկուիլ: Իսկ երանի՛ ու բիւր երանի՛ այն համեստ բարերարին, այն բազմավիշտ առաքինւոյն, որուն բոլոր մարդկութեան ու հայրենեաց թողուցած առատ ու պատուական հունձքը ու զանազան բարերարութեանց յիշատակները, իրեն համբաւոյն այնպիսի արձան մը կը կանգնեն, որ աւելի բարձր, վեհ ու տեւական է, քան թէ գլուխնին ամպերու մէջ ծածկող հսկայաձեւ բուրգերը:

Այսպիսիներն են, որ երբ թշուառ մարդկութիւնը բաղդին դառն հարուածներէն հոգին բերանը եկած կը տառապի օրհասական աղեկէզ հառաչանքներով: Ահարոնի պէս կենաց ու մահուան մէջ տեղը կը կանգնին, եւ որոց ձեռքը Աստուածային սիրոյ երկնահոտ բուրվառը կը ծխայ:

Այսպիսի եղան մեր սուրբ ու բազմերախտ Հայերը, Ներսէս, Սահակ եւ այլն: Ո՛հ երանի մեզի եթէ անոնց սրտին անսասանելի արիութեան մաքուր բոցոյն մէկ պզտիկ մասը ժառանգեցինք, մենք որ ասանկ ծանր

ու դժուարին պաշտօն մը վրանիս յանձն առեր ենք· ուստի գուցէ ամենէն աւելի մենք պարտական ենք Ապագայից համար տալու, թէ արդեօք ինչուան եօքը սուրբ ու մաքուր պահեցի՞նք այն կրակը որ սրտերնիս մէջ վառեց Հայրենեաց Ոգին, եւ թէ ի՞նչ շահաւոր արդիւնքներ հանեցինք անկէ, այդ կողմանէ կարծեմ մինչեւ հիմա խիղճերնիս հանդիստ, ճակտերնիս պայծառ, ու դէմքերնիս զուարթ եղած է։ Վասն զի երբ մեր ընկերութեան նաւը, իբր թէ հայրենեաց գեղեցիկ բաղդը բեռնաւորած, ազգասիրութեան անուշ հովին փըչելով յարատեւութիւնն ու յոյսը իրեն խարիսխ առած ապահով կը քալէր, այն յանկարծահաս փոթորկին ատենը որ անոր յետին վտանգ ու կորուստ կը սպառնար, մեր արտասուալից ու սրտեռանդ ուխտերովն էր որ ճշմարտութեան աստղը ոչ երբէք գլխոմնուս վըրայէն կորսուեցաւ, ու քիչ ատենէն հաշտութեան ծիածա՛նը ձգուեցաւ։ Յոգնած նաւաստին հեռուէն տեսնելով իր քաղցր հայրենեաց ցանկալի ափունքը, երկի՛ր երկի՛ր աղաղակելով այնպիսի ցնծութիւն չը զգար, ինչպէս մենք, հայրենի՛ք հայրենի՛ք կանչելով ինքզինքնիս հոս կը նետենք հիմայ եւ ուրախութեան արցունքներով կը թրջենք ու կը համբուրենք այս գետինը։ Վերջապէս գտանք ուրեմն դարձեալ մէկզմէկ ու մէկըզմէկու տեսքով կրնանք ուրեմն երկարատեւ ու միշտ ալէկոծեալ ուղեւորութեան մը վիշտերը բոլորն ալ մոռնալ· ո՛հ, հոս ուրախութեան չափազանց զգացմունքը լեզուս կը կապէ ու դժուարաւ խօսքս առաջ կրնամ տանիլ։ Այս նորակերպ ժողովարանի մէջ, որ մեր անյողդողդ ջանքովը ու աշխատութեամբը կանգնեցինք, կարծեմ թէ բոլոր հայրենիքս ամփոփուած է, այս պատերէս չեմ գիտեր ինչ ազդու ձայն մը կազդէ սրտիս խորուն-

կը· կը կարծեմ թէ հոս գիմացս Հայրենեաց Ոգին աւերակաց վրայ նստած Հայոց ազգին կենդանութիւն կը փչէ։ Թող տուէք ուրեմն որ սլանամ թռչիմ մեր դըժբաղդ բայց ամենասիրելի Հայաստանին տխուր գերեզմանացը մէջ ուր վեհ քուն մը կառնեն Հայկ, Արամ, Տրդատ, ու անոնց ոսկերաց աճիւնը երկրին հողոյն հետ առնեմ բերեմ, ու հոս իբր անդին աւանդ մը պահեմ, ո՛հ, այն մեռած հողը, ո՞րչափ պտղաբեր պիտի ըլլայ մեզի, այն ցուրտ մոխիրներէն, ի՞նչ սաստիկ կայծեր պիտի թռչին ամենուս սրտին մէջ... բայց աւա՜ղ, Հայաստանին ամեն փառացը ու ցանկալի յիշատակներուն հետ իր դիւցազանց մոխիրներն ալ հովերը յափշտակեր ցրուեր են· գոնէ անոնց վսեմ կերպարանքը ճարտար ձեռք մը աս պատերուս վրայ կենդանի նկարէ, որպէս զի միշտ վկայ ու ականատես ըլլան մեր ամեն գործքերուն ու խորհրդոցը ու մեզի արիութիւն, երկայնամըտութիւն, խոհեմութիւն, ու իմաստութիւն քարոզեն իրենց բազմախօս լռութեամբը։ Անոնք սորվեցնեն մեզի այդչափ ծանր փորձերէն խրատուիլ ու օգուտ քաղել։ Անոնք մատով ցուցնեն մեզի վտանգաւոր ժայռերը, սուր քարերը ու ծանծաղը· վերջապէս անոնք դրդուեն ու քաջալերեն զմեզ բան մը չի խնայել, ամեն բան զոհել ազգին բարոյական եւ ուսումնական կոթողը նորէն կանգնելու համար։

Վասն զի կարծեմ ալ ժամանակը հասած է։ Ի՞նչ, երբ ամեն ազգեր արեւ ու լոյս կը վայելեն, մենք միայն մթութեան մէջ կենանք· ուրեմն միշտ ատելութեան ոգին մեր մտքին որոշմանը եւ գործադրութեանը մէջ ահագին պատ մը պիտի քաշէ, ու Հայոց ազգը Կայենի նման, չէ թէ Աստուծոյ, այլ բաղդին անջնջելի անէծքը միշտ ճակտին վրայ բերելով, իմաստութեան ճամ-

բէն մոլորեալ, թափառական պտըտի միշտ. ու վերջապէս ուրիշ բան պիտի չըլլայ բայց եթէ ճամբաներու վրայ ձգուած ողորմելի դիակ մը. ո՛հ, հեռու, հեռու մեզմէ աս տխուր մտածութիւնը, որ մարդուս մըտքին սարսափ եւ յուսահատութիւն կը բերէ: Չէ, կըսեմ դարձեալ, փուճ տեղը չաշխատեցան Ներսէս մը, Սահակ մը, Մխիթար մը, որ ատեն ատեն բարերար ոգիներու պէս, երեւցան մեր հայրենի հողին վրայ, ու բաղդին եւ տգիտութեան հարուածներուն դէմ իրենց արիական կուրծքը վահան կանգնելով, փշրեցին զանոնք. և ան կորստեան վիհը, ուր հայրենիքը իյնալու վտանգի մէջ էր, իրենք նետուելով, գոցեցին զան իրենց վրայ:

Մեզի ուրիշ բան չի մնար՝ բայց եթէ չի կորսնցընել անոնց բազմավաստակ ոտից նշանները, անոնց ցանած բարեբեր սերմունքը ցանել, ու մտքերնուս մէջ յաւ մը հաստատել որ հալածմունք ու վիշտք, բարերարութիւնը, երախտիքը, եւ օգտակար ջանքը, իբր մէյմէկ անդին գոհարներով կը զարդարեն, ու անոնց յարգը կէւելցնեն:

Ահա ապագայ երջանկութեան մը գեղեցիկ հորիզոնը աչքերնուս առջեւը կը փայլի, ո՛հ, փութանք փութանք հոն հասնելու:

Թող աս ժողովարանիս վրայէն ծածանին օդոյն մէջ Գիտութեան, Միաբանութեան, ու Խոհեմութեան դրօշները, ու ազգը իմաստութեան կոչունքին հրաւիրեն:

Բայց նախ եւ առաջ ձեռքերնիս երկինք վերցնելով խնդրենք մեր վրայ Աստուածային օրհնութիւնը ու սէրը. այդ սէրը, որ երկնից մէջ ամենէն մեծ երջանկութիւնն է. այդ սէրը, որ ամենայն բարեաց աղբիւրն է, եւ առանց որոյ տիեզերք կոտրած քարի նման ոչ կարգ

եւ ոչ դաշնակութիւն ունի. այդ սէրը կըսեմ, իջնայ վերջապէս մեր մէջն ալ ու հալածէ սեւափրփուր նախանձը, որ այդչափ դարերէ 'ի վեր չի դադրիր իւր բոյն ու թոյնը շինելէն ազգերնուս սիրտը: Անիկայ հընացեալ ոխութեան խորունկ վէրքերուն վրայ իւր անուշիկ դեղերը թափէ, ու հաշտութեան ձեռք երկնցընէ ամենուն. անիկայ մեզի նոր ու պայծառ երկինք մը բանայ, ու երջանկութեան արեւը փայլեցնէ միշտ գլխունուս վրայ:

ՕՐԹԱԳԻՒՂԻ ԱՂՔԱՏԱԽՆԱՄ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ Ի ՆՊԱՍՏ

ԽԱՂՑՈՒԱԾ ԹԱՏՐՈՆԻՆ ՀԱՆԴԻՍԷՆ ՎԵՐՋԸ ԽՕՍԵՑԵԱԼ

Տեարք եւ Տիկնայք·

Յառաջ քան վերջին ողջոյն մը տալու այս փոքրիկ թատերաբեմին, հաճեցէք ունկնդիր ըլլալ քանի մը խօսքերուս՝ զոր կը թելադրեն ինձ սրտիս լիալիր զգացմունքը, եւ նիւթոյն կարեւորութիւնը:

Փոքրիկ ըսի այս հանդէսին· բայց որպիսի՛ խորհրդաւոր մեծատարած տեսարան մը բացաւ մեր մտքին եւ մտաց առջեւը· ժիրաժիր անվեհեր երիտասարդք, ոչ 'ի հուր եւ 'ի սուր արշաւելով արենացայտ դաշտիք 'ի գլուխ կը մատչին առ հայրենիս, եւ ոչ մենամարտ խաղուց եւ մրցանաց մէջ յաղթականք քրտնահար ճակատնին կը մատուցանեն մօր մը խանդաղատելի համբուրից· ա՛յլ են սոցա խաղերը, ուրիշ կերպով թափեցան սոցա քրտինք, ա՛յլ են սոցա յաղթանակն ու դափնիք· նոցա կողոպտած գանձերն եւ ճոխ աւարներն չը կանգնեցին եւ չը զարդարեցին բարձրաբերձ պարիսպներ եւ պալատներ, փարթամ վայելից և չքաւորութեան ճարակ չմատուցին, այլ աղքատին դատարկ գիրկը լեցուեցան, նորա արցունքը դադրեցուցին, թշուառութեան ճիրաններէն յափշտակեցին զնա որ հիացմամբ կը հարցնէ, թէ ուստի՞ եկան իրեն այս նոր բարերարները: Ուստի՞ եկան.— գթութեան ոգին ղրկեց զիրենք·

այն որ իր երկնային բնակարաններէն իջնալով՝ երկրիս վրայ կը դեգերի միշտ, թշուառ մարդկութեան դողդոջ քայլերը առջեւ լոյս եւ մխիթարութիւն կը սփռէ, անողոք բաղդին հարուածներ կը դարմանէ, արեանց վրայ ծաղիկ կը ցանէ, եւ աւերակաց վրայ լոյս կը ծաւալէ· ուր որ ինքը կերեւայ, ամենայն ինչ կը ժպտի, ամենայն ինչ նորոգ կը ծաղկի ու կը կենդանանայ· ինքն է որ փափուկ ու վեհ սրտերը իրեն օթեւան ընելով՝ մարդկային ցեղը տագնապող աղետից դէմ խնամակալու անձինքներ կը յարուցանէ, որ չեն սպասեր թէ աղքատը իրենց գայ, իրենք աղքատին կերթան, հացը ձեռքերնին, անուշ եւ սփոփիչ խօսքեր 'ի շրթունս· այսուհետեւ աղքատը գիշերն 'ի բուն յուսահատութեան եւ հեծութեանց մէջ պիտի չոքնի, կամ ցաւոց անկողնոյն մէջ տարածուած խղասպառ կանթեղին առկայծեալ լոյսը մինակ պիտի չհսկէ իւր վրան· ո՛հ, եթէ երկնից աչքին քան զընաւս սխրալի և հաճելի տեսարան մը կայ, մարդոց առ մարդն ցոյց տուած գթասիրութեան տեսարանն է· մէկը որ կիյնայ եւ միւսը որ անոր ձեռքը կը կարկառէ, մէկը որ կուլայ եւ միւսն որ նորա արցունքը կը սրբէ, մէկը որ վիրաւոր կը հեծէ եւ միւսը նորա վէրքը կը պատէ· այսպէս գթոյ և թըշուառութեան, ցաւոց և մխիթարութեան, խորհրդաւոր եւ անքննելի լծորդութեամբն եւ հակադրութեամբը կը վերականգնի կը վսեմանայ եւ բարձրագլուխ յառաջ կը քալէ առ նպատակն իւր տիեզերաց ներդաշնակութեանց մէջէն:

Բայց մինակ մարդասիրութեան օրինակը ու գաղափարը չէ որ ընծայեցին մեզ այս երիտասարդները, այլ անցեալոյն մթին վարագոյրն ալ բացին մեր մտաց առջեւ, եւ տեսանք, բա՛բէ, տեսանք հոն մեր ազգն ալ,

մեր հայրենիքն ալ, իւր դիւցազունքը իւր թշուառութիւնքը, իւր թաղեալ մեծութիւնը: Արշակայ նման թագաւորդ եղեռնագործք 'ի վիհ կորստեան կը գլորեն ազգը, եւ Անյուշ բերդին արհաւրացը մէջէն իրենց խղճին, անյուսութեան եւ շղթայից ձայները կը խառնեն համակործան խորտակմանց շառաչմանցը. ատելութիւն, նախանձ, մատնութիւն, կը դաշնակցին արտաքին թշնամեաց հետ, 'ի զուր Վահան եւ իւր նմանները հրաշալի քաջութեան եւ հայրենախանձ սիրոյ փայլ մը կը ցոլացընեն այդ տխուր ժամանակաց վրայ. Հայ ազգը դարերու հոսանքին մէջ ապառաժէ ապառաժ զարնուելով ողեսպառ ինկաւ, և մօտ էր իւր ոսկորները խառնելու ընդ ոսկերս այնքան մեռեալ ժողովրդոց, որք աստուածային խորախորհուրդ ակնարկութեամբ երեւցան փայլեցան եւ աներեւոյթ եղան. սակայն նոյն դարուց մէջէն ձայն մը լսուած է, թէ «Պէտք չէ յուսահատիլ ազգի մը փրկութենէն եթէ յանձն առնու կրթուիլ, եւ թէ նախախնամական եւ բարոյական մեծագոյն օրինաց մէկը դաստիարակութիւնն է և անով Աստուած բժշկելի ըրաւ ազգերը»: Այդ փրկաւէտ ձայնէն շուտով արթնցաւ ու շարժեցաւ Հայութիւնը. եւ յանկարծ կանգնեցան վարժարանք եւ ուսումնարանք, յորոց մին է նաեւ այս յարկը որ զմեզ հոս հաւաքեր է, եւ զոր կառուցին բազմերախտ ձեռքեր որպէս զի դաստիարակութիւնը իր ամենէն քաղցր եւ ամենէն մաքուր աղբիւրներէն բղխի՝ այսինքն մայրենի սրտէն: Այդքան ճիգ եւ այդքան զոհ, որ 'ի գործ կը դրուին այժմ ազգին մէջ կրթութեան բարիքը ու լոյսը ընդհանուր ծաւալելու, մեծ երաշխաւորութիւն մ'են ուրեմն որ հին քաղաքականութեան փլատակաց վրայ նոր քաղաքականութեան մը շէնքը պիտի բարձ-

րանայ ընդ հովանեաւ մեր բարեխնամ եւ մեծազօր Տէրութեան. եւ թէ սէրն ու միութիւնը պիտի քաւեն նախանձու եւ ատելութեան ոճիրները, եւ ծեր Հայաստան՝ նման Յակոբայ Նահապետին՝ սքանչելեօք աչքերն 'ի լոյս բացուելով, իւր ծոցը պիտի գգուէ վերջապէս իրարու հետ հաշտուած իւր ամեն որդիքը:

Իսկ դուք, ազնիւ երիտասարդք, որոնց այս գործը մեզի համար մեծ դաս եւ յիշատակելի դէպք մ'է, մի' կարծէք որ ձեր անձնուիրութեան հանդէսը անվարձ պիտի մնայ. երբ աղքատին շնորհապարտ սրտէն ու շրթունքէն հրավառ մաղթանքներ սլանան երկինք իրենց խնամակալուաց համար, երբ օրհնութեանց ձայներ մինչեւ անմահութեան աթոռը բարձրանան, յիշեցէք, որ ձեզի համար ալ անոնց մէջ մեծագոյն բաժին մը կայ. յիշեցէք, որ աղքատին սրտին մէջ անկեղծ արձան մը եւ ազգին մէջ նախանձելի օրինակ մը կանգնեցիք:

ԽՕՍԵՑԵԱԼ Ի ԽՆՋՈՅՍ

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ԵՒ ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ

ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Տեարք.

Երկրիս վրայ ամենայն ինչ մշտաշարժ եւ յառաջախաղաց ազդեցութեամբ տնօրինեալ է։ Մարդկային սերնդոց անցած ճամբաներուն վրայ յայտ յանդիման կը տեսնեմք այս անփոփոխ օրէնքը։ Այս օրինաց հըպատակելու համար ազգերն ամեն կողմ ծաւալելով, ամեն կողմ ցանուելով եւ ամեն տեղ խոր արմատներ ձգելով, բողբոջեցին, աճեցան ու բարձրացան. սերունդ սերնդոց յաջորդելով՝ ազգ զազգ մղելով լեցուցին զաշխարհ, կանգնեցին քաղաքներ եւ պետութիւններ, լեռները հարթեցին եւ հարթայատակ գետնէն երկնաչափ շինուածներ բարձրացուցին. անդունդները հետազօտեցին, եւ ծովը սանձելով անհուն սահմանները համառօտեցին. 'ի զուր մահը զանոնք կը հնձէ. 'ի զուր ժամանակը զանոնք իր ոտքին տակը կը ճմլէ, հսկայակերպ կոթողներն ու շէնքերը հող կը դարձնէ, ու իր թեւերուն վրայ կը յափշտակէ կը տանի փլատակաց փոշին. անխոնջ եւ անընկճելի գործաւորք միշտ դարձեալ կը կանգնին ու դարձեալ կը կանգնեն, երբեմն ստութիւնը պաշտելով, երբեմն ճշմարտութեան ծունր դնելով, երբեմն սրով ու կրակով արիւնալից ճամբայ մը բանալով, երբեմն ալ քան զսուր եւ զկրակ զօրաւոր իրաւանց եւ բանականութեան զինուքը յաղթանա-

կելով։ Անոնցմէ ոմանք Սինայի որոտմունքներէն օրէնքներ կընդունին. ոմանք լիբէական աւազուտին մէջ բրգանց վրայէն ապագայ ժամանակաց ասպարէզ կը կարդան, այլք Աղէքսանդրի՝ Կեսարու՝ Մեծին Կարոլոսի ու Նաբոլէոնի հետ դերանդաղէն կառքով երկրիս շրջանը կընեն. եւ ուրիշները անդնդոց վրայ ուղեւորեալ փոթորկաց մէջէն նոր աշխարհքներ դուրս կը հանեն. մերթ բռնութեան լուծին տակ ընկճելով, եւ մերթ բռնութիւնը չանթահարելով, ու ստութեան եւ բռնութեան փչմունքովը մարմրած բոցերն ու լոյսը՝ միշտ իրենց զօրաւոր շնչովը կենդանացնելով յառաջ քալած են ազգերն. վասն զի տիեզերաց օրէնքին մէջ դադարման կամ հանդստեան միջոց չկայ. անընդհատակաց ույժ մը կը մղէ զիրենք դէպ 'ի յառաջ. ու քանի որ յառաջացեր՝ այնչափ ալ մարդկութեան հորիզոնը ընդլայներ ընդարձակեր է աչքերնուն առջին ու իրենք չեն ընկըրկած անբաւութեան դիմաց։ Այդ ազգերուն մէջ մէկ ազգ մը կայ, ու այդ ազգը Հայոց ազգն է։ Վանայ ծովուն հանդիպակաց դաշտէն սկսեալ ուր Հայու արիւնը առաջին անգամ վազեց ամենասուրբ իրաւունքի մը համար, ու գերեզմանաց բլրէն, ուրկէ ազգութիւնը բարձրացաւ բռնութեան հողամած դիակին վրայ, մինչեւ Կապան բերդը, ու անկէ մինչեւ մեր օրերը ի՜նչ շարժում. ի՜նչ ժամանակի շրջան, ո՜րչափ դիւցազունք, ո՜րչափ արիական գործեր ու վեհ առաքինութիւնք, ո՜րչափ փառաց ու զարմանաց յիշատակներ. բայց եւ որչափ թշուառութիւնք եւ ոճիրք, ո՜րչափ արիւն արտասուք, կործանումն եւ աւերակք... բայց ես սրտահառաչ ձայնիւ կը հրաւիրեմ զձեզ, կը հրաւիրեմ բոլոր ազգը, ու ծունր դնելով մեր պատմութեան անհուն դամբանին առջին, կը յորդորեմ զամենքն ալ

մէկ դի դարձեալ աչքերը աւերակաց վրայէն, վեր առնուլ գլուխները անցելոց վհէն ու դիմաց նայիլ ու յառաջ քալել. յառա՛ջ. այս է մշտաթաւալ աստեղաց ձայնը, բոլոր բնութեան ձայնը՝ վերջապէս Աստուծոյ ձայնը. յառա՛ջ ժամանակիս յուսովը. յառա՛ջ դէպ 'ի այն ճամբան ուր առաջնորդ կեցած են այնչափ վսեմ հանճարներ՝ ու բարերարներ, ուր առաջնորդ կեցած են նաեւ Մուրատ եւ Ռափայէլ. Հարկ էր այս երկու անուններուն դիմաց մեծարանօք կանգ առնուլ ու խօսիլ ինչ որ ժամանակը ու երախտագէտ պատմութիւնը պիտի խօսին իրենց վրայ. Հարկ էր յիշել մեր մանկութեան երջանկաւէտ օրերը օտար բայց բարերար աստեղաց տակ. սակայն անոնց վեհագուն ոգիքը ժամանակ չ'են ի տար ինծի ու յետս կը կոչեն, յառա՛ջ առ զարգացումն եւ առ լոյս. ու այդ անեզր ճամբորդութեանց դժուարութեանց ու վտանգացը մէջ զիրար աւելի աղէկ ճանչնալու համար իրարու եղբայր անունը տուէք. աւելի ապահով կոխելու համար ձեռք ձեռքի տուէք. աւելի զօրաւոր եւ աննկուն ըլլալու համար ամենքնիդ ալ մէկ սիրտ եղէք. եւ եթէ փորձանք եւ արգելք բուռն զօրութեամբ կանգնին ձեր դիմացը մի՛ երկնչիք անոնցմէ. ալեկոծմունք եւ փոթորիկք աւելի յառաջ պիտի մղեն զմեզ ժամանակաց ճամբուն վրայ. մինչեւ հասնինք Աստուծոյ մեզի մատնանիշ ըրած լուսաւոր ժամակէտը. ու երանի մեզի եթէ ետ մնացողներէն չ'ըլլամք, մենք որդիք Հայկայ՝ ծնունդք երախտեաց Մուրատայ եւ Ռափայէլի:

ԿՈՌՆԱԿ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ՀԻՆԳ ԱՐԱՐՈՒԱԾ

ԱՆՁԻՆՔ

ԿՈՌՆԱԿ	Նախարար Բզնունեաց
ՆԵՐՍԷՍ	Նախարար Մանաւազեանց
ՀԵՁԻԿ, ՑՈԼԱԿ	Որդիք Ներսէսի
ՎԱՂԱՐՇ	Ծերունի, դաստիարակ եւ վերակացու տանն Ներսէսի
ԶԱՒԷՆ	Խորհրդական Կոռնակայ
ՎԱՀԱՆ	Իշխան մեծ Ամատունի

Զօրականք Կոռնակայ եւ Վահանայ:

ՀԱՆԴԻՍ Ա.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՏԵՍԱՐԱՆՆ Է ԲԵՐԴԻ

ԳԻՇԵՐ

ԿՈՌՆԱԿ ԵՐԿԻՆՔԸ ԴԻՏԵԼՈՎ

Տխուր է գիշերուան երեսը, փայլակներ կը ցոլան սեւ ամպերուն վրայ, փոթորիկը կը գոռայ, կարծես թէ երկինք թշնամւոյս դաշնակից Բզնունեաց վրայ ժողվեր են իրենց բարկութիւնը. բայց իմ ներսի դիս աւելի կատաղի փոթորիկ մը կը գոռայ. բաղդը իր երկաթի ձեռքովը ինչուան հոս մղեց զիս ու քայլ մը անդին վիհ կայ դահավէժ, աս խարխուլ բերդս ինծի պալատ, դահ ու վերջին ապաւէն թողուց, ու թագաւորավայել տեսարան արեանց հեղեղներ, պատերազմաց խառնակութիւն, հսկայաձեւ բաբաններուն հարուածները որ բերդիս հիմունքը կը խախտեն, գերանդաղէն կառաց անիւներուն որոտալը: Աս գիշեր տեսայ, ո՜վ ահռելի տեսիլ, տեսայ դարձեալ աս արիւնաթաթաւ ստուերը իր սարսափելի ողջոյնը մնջեց դարձեալ ականջս ու արթնցուց զիս: Այսչափ ուրեմն մեծ զօրութիւն ունի ոճիրը, որ երկնից մարդկանց ու դերեզմանական ոգիներուն բոլոր կատաղութիւնը իրեն դէմ կը շարժէ, (կերթայ կը նայի բերդին լուսամուտէն) *ահա անհուն դաշտին երեսը ու բլուրներուն վրայ աղէխ ան-*

դէն վառուած կրակները ու խարոյկները գիշերուան թանձր մթութիւնը փարատելով կիմացնեն ինծի՝ որ իր հանգստեան քնոյն մէջն ալ թշնամւոյն կատաղութիւնը միշտ արթուն է: Բայց Զաւէնը դեռ չի դարձաւ, ո՛վ իմ քաջ առիւծս Զաւէն, փուճ տեղը խարխուլ նախաբարութեանս սիւները կուզես բռնել, Բգնունեաց ու Կոռնակայ եաքի ժամը հասած է. դուցէ վերջի անգամուն արեւը Բգնունեաց վրայ կը ծագի եւ կամ ասկէ ետքը անոր տխուր աւերակները պիտի լուսաւորէ, բայց ահա իմ Զաւէնս:

ՏԵՍԻԼ Բ.

ԶԱՒԷՆ, ԿՈՌՆԱԿ

ԶԱՒ. Տէ՛ր, ուրախացի՛ր, աս գիշեր մեր դիւցազնական քաջութեան հրաշալիքներովը փայլեցաւ. վատ թշնամիք որ չէին գիտեր թէ մեր ձեռքը Հայկայ սուրը կը ցոլայ, արեւուն ճառագայթիցը կսպասէին իրենց կատաղութեան ու զէնքերուն ձայնը մեր ականջը թնդացնելու ու յաղթութեան դրօշները մեր բերդին վրայ տնկելու համար. բայց գիշերը կանխեց ատ գեղեցիկ յոյսերնին կլլեց ու մահուան գիրկը արթնցան:

ԿՈՌ. Ըսէ՛ ինծի Զաւէն, ուսկի՞ց կուգայ քեզի ատ յանկարծական մտաց յափշտակութիւնը. ըսէ՛ ինծի նայիմ ինչո՞ւ երեւակայութիւնդ այդչափ բորբոքեր է. եւ կամ ի՞նչ բարեգուշակ լուրեր կը բերես ինծի:

ԶԱՒ. Մտիկ ըրէ Տէր իմ ու դատէ՛. մտաց յափըշտակութի՞ւն է չէ նէ փառաւոր ճշմարտութիւն մը. գիտե՞ս տէր իմ, քանի քանի անգամ գանգատեր եմ քեզի թէ ինչուան ե՞րբ, ե՞րբ փակուած պիտի մնանք աս բերդիս մէջ չորս կողմէն պաշարուած, ինչուան ե՞րբ թշնամւոյն նախատանացը համբերենք. թո՛ղ տուր մէկ մը ազատ դաշտին մէջ ցնենք ճակատնիս անոնց. բայց դուն քու վատ խոհեմութեանդ ձայնին մտիկ ըրիր. անով մեր փառքը մթնցաւ, անով թշնամին յանդգնեցաւ ու գոռոզացաւ: Այս գիշեր երբ իմ սովորական պահպանութիւնս ընելու գացեր էի պարսպին ան կողմը որ բանակներուն հարուածներէն քայքայեր ու լայն խրամատ մը բացուեր էր, միտքս հակառակ խորհուրդներու մէջ կը ծփար. Հայրենեացս ներկայ ու ապագայ թշուառութիւնները աչքերս կը կեղեքէին, ու պահ մը լեղի արցունքներ վազեցին աչուըներէս. լուռ ու մութ էր ամէն բան, միայն հեռուէն Եփրատայ կարկաջանքը որ կարծես թէ իր ափանցը վրայ կը հառաչէր իմ ականջս կը զարնէր. մէկ մըն ալ յանկարծ հսկայ դիւցազն մը կարծեցի տեսնել, չեմ գիտեր Հայկն էր չէ նէ Տրդատ. երեսին վրայ սգոյ նշաններ կային. դէպի ինծի մօտենալով ահաւոր ձայնով մը որոտաց. Զա՛ւէն, Հայաստան իր կործանման վհին մօտեցեր է. ու մատովը անդունդ մը ցցուց ինծի՝ դուցէ դու միայն կարենաս փըրկել զինքը, ու նոյն ատենը Մասիսին ձիւնապատ վսեմ գագաթը որուն վրայ աստղները կը փայփլէին աչքիս դպաւ. աս տեսքը սրտիս մէջ յուսոյ քաջալերութեան ու վրիժուց կրակները վառեց. ձայն տալով իմ քաջերուս, զօրականք ըսի, նայեցէ՛ք աս ընդարձակ դաշտը մեր թշնամեաց բազմութեամբը լեցուած, երթա՛նք. ու անոնց դիակներովը ծածկենք զանիկայ, իրենց արեանը

մէջ թո՛ղ խղդուկին. երթանք ու մեր փառաց ու քաջութեան քարոզ եւ վկայ Մասիսը թողունք որ աչա իր վեհ գլուխը վեր վերցուցած ամպերուն մէջէն զմեզ կը դիտէ: Ուրախութեան աղաղակներով ընդունեցան անոնք աս իմ հրաւէրս. ամենուս ձեռքը մէյ մէկ ջահ վառուած բացինք բերդին դռները ու յարձակեցանք սաստկութեամբ թշնամեաց վրայ որ խորունկ քունի մէջ թաղուած կը խորդային, ու սկսանք զարնել, կործանել, երել. լափող բոցը՝ արեանց հեղեղները ու թանձր ծուխը մէկզմէկու խառնուեցան. ալ ո՞վ կրնայ աս գիշերուան ահռելի տեսարանները նկարագրել չփոթութիւնը, խառնագոչ աղաղակները, վիրաւորաց ողբն ու վայնասունը. շատ զարեր պիտի ողբան Մանուաղեանք աս գիշերուան մէջ ըրած կորուստնին, բայց դուն տէր իմ, ինչո՞ւ լուռ տրտում գլուխդ կախեր ես:

ԿՈՌ. Ա՜հ Զաւէն, նայէ՛ արշալոյսը ինչպէս աղօտ փայլեցաւ, արեւուն երեսը արիւնագոյն ներկուած է, մահաբեր օր մը ծագեցաւ մեզի. ա՜հ, աս օրս կուզէի որ ժամանակին մութ ծոցին մէջ յաւիտեան ծածկուած մնար:

ԶԱՒ. Ո՞վ գիտէ. դուցէ քու աթոռդ աւելի հաստատելու, ու պայծառացնելու համար ծնաւ մեզի աս օրս:

ԿՈՌ. Ի՞նչ կը կարծես Զաւէն, որ ազգիս բնաբարձ ջնջուիլը ու գահիս կործանումը բանի մը տեղ կը սեպեմ ես. է՜հ, դուն չես գիտեր թէ իշխանական թագին զարդերը՝ խայթոցներ փուշեր նեղութիւն հոգն ու տագնապն է, ու իշխան ըսածդ ընծայներով զարդարած զոհ մըն է. չէ՛ չէ՛, տա մտածութիւնները չեն որ իմ սրտիս վրայ երկաթի պէս կը նստին. չի տեսա՞ր Զաւէն, քանի՜ քանի անգամ ձեռքս ճակտիս վրայ տա-

րեր եմ, ու հոն մէկ ահռելի յիշատակ մը, նշան մը բռնի ուզեր եմ աւրել. այսչափ տարուընէ 'ի վեր չե՛ս գիտեր Զաւէն որ ամենուն աչքէն ու՝ ինքզինքէս ալ կուզեմ պահուըտիլ, ամեն բանի վրայ տրտմութիւն մահ ու սարսափ կը տեսնամ. աս արեւուն լոյսն ալ կատեմ ես որ բոլոր բնութեան երեսը կենդանութիւն ու զուարթութիւն կը փայլեցնէ:

ԶԱՒ. Սիրտ ա՛ռ քաջալերուէ՛. մի՛ այդչափ ինքզինքդ նուաստացներ. ո՞ւր են Կոռնակայ անընկճելի արիութիւնը, անյաղթելի սիրտը ու քաջութիւնը:

ԿՈՌ. Ամեն բան կորուսի ես՝ քաջութիւն, սիրտ ու փառք, զօրութիւնս ու բախտս. հիմայ երկնից ատելի ու մահկանացուաց յետին անարգ արարածն եմ:

ԶԱՒ. Կը տեսնամ Տէր իմ որ մէկ սեւ մտածմունք մը կամ գաղտնիք մը կը պահես ինձմէ:

ԿՈՌ. Այո՛ Զաւէն մէկ սեւ մտածմունք մը ու չե՞ս գիտեր թէ որչափ զառն ու սոսկալի է, աչուըներդ սրտիս մէջ չեն անցնիր ու չես տեսնար որ մէկ ահագին փոթորիկ մը մրրիկ մը վեր 'ի վայր կընէ աս սիրտս. ա՜հ, չես գիտեր թէ որչափ դժբաղդ եմ ես. չես գիտեր որ ես մէկ անօրէն անիծեալ ու երկնից բարկութեան ձեռքը մատնուած անձ մըն եմ:

ԶԱՒ. Տէ՛ր, չըլլայ որ երեւակայութիւնդ մութ ու տխուր երեւոյթներ ստեղծելով քու միտքդ այլայլած ու չփոթած ըլլայ. ո՜հ, մարդկային տկարութիւնը միշտ պատրաստ է ինքզինքը փուճ պատճառներով թշուառացնելու. շատ անգամ արեւուն ճառագայթները իր գլխուն վրայ կախուած մէյմէկ սուրեր կը կարծէ. ամեն ծաղկանց մէջ թունաւոր օձեր կը տեսնայ, ամեն մէկ քայլ առնելուն կարծէ թէ վհերու մէջ պիտի իյնայ.

ամեն գեղեցիկ գոյն ու լոյս սեւ ու դալկահար կերեւայ իր աչքին:

ԿՈՌ. Երանի թէ տատանկ ըլլար. բայց կը ճանչնա՞ս դուն թէ ո՞վ եմ ես. գիտե՞ս թէ աս ձեռքս որչափ արեանց մէջ լողացեր է. տեսե՞ր ես դուն գերեզմաններուն բացուիլը ու մեռելոց ոգիներուն դուրս ցատկելը գիս դահէս վար գլտորելու ու գլխուս վրայէն թագս յափշտակելու համար. կը լսե՞ս դուն ամեն օր մէկ ձայնի մը կայծակի պէս որոտալը, մեռի՛ր արիւնարբու. այո՛, պիտի մեռնի՛մ, պատրաստ եմ. ահա քեզի իմ կուրծքս, զա՛րկ, թափէ՛ արիւնս որ մէյ մըն ալ չի տեսնամ զքեզ ո՛վ անգութ ուրուական, ու նախարարութեանս թագը գետինը զարկէ՛ք, կտոր կտոր ըրէ՛ք, երեցէք մոխիր դարձուցէք ու փոշին աշխարհքիս չորս կողմը ցրուեցէ՛ք ու քարոզեցէ՛ք որ անիրաւութիւնն ու ոճիրը... բայց ի՞նչ կը խօսիմ ես:

ԶԱՒ. Քու խօսքերդ սարսափով կը լեցնեն զիս Տէր. կը տեսնամ որ խղճմտանքիդ խայթոցը զքեզ սաստիկ կը տանջէ. բայց ո՞րն է աս ոճիրը ու անիրաւութիւնը որ երկնից բարկութիւնը քեզի դէմ գրգռեր են: Տէր, բա՛ց քու սիրտդ, հաւատարիմ Զաւէնիդ, որ միայն քեզի ու Հայաստանին համար աս օդս կը շնչէ. որ քու վրադ իր կեանքը դնելով այնչափ արիւնալից յաղթութիւններ վաստկեցաւ, ու քու եւ Հայաստանի փառացը համար այսչափ թշնամիներ զոհեց. մի՛ ծածկեր ինծմէ քու թշուառութեանցդ պատճառը, գիտե՞ս որ աղեկէզ վշտաց թոյնը զանոնք ուրիշի հաղորդելով մինակ դուրս կը թափուի:

ԿՈՌ. Իմ վիշտերս ուրիշի յայտնելով աւելի պիտի ծանրանան սրտիս վրայ. ա՛հ, մի՛ ստիպեր զիս սոսկալի գաղտնիք ու ճշմարտութիւն մը դուրս հանելու. անանկ

մէկ գաղտնիք մը որ գիշատիչ հրէշի մը պէս ներսի զիս կուտէ ու կը փճացնէ ու աս ատելի կեանքս հատցնելով կը սպանէ. անանկ մէկ գաղտնիք մը որ եթէ դուրս հանեմ զարհուրի պիտի բնութիւնը ու քու արիւնդ երակներուդ մէջ պիտի պաղի. մի՛ բռնադատեր թո՛ղ զիս Զաւէն, կաղաչեմ:

ԶԱՒ. Ինծի ամենէն սոսկալի բանը քու եւ իմ Հայրենեացս թշուառութիւնն է, ուրիշ բանէ մը չի վախնար Զաւէն. յայտնէ՛ ինծի քու գաղտնիքդ Տէր, ու անկէ ետքը թո՛ղ զիս իմ առիւծներուս հետ թշնամեաց դէմ. բայց ահա քու ոտուըներդ իյնալով կաղաչեմ քեզի Տէր, կտրէ՛ աս մահաբեր լռութիւնդ, չէ նէ հիմա հոս աս սուրս իմ կեանքս կը վերցնէ:

ԿՈՌ. Կուզե՞ս, կը խնդրե՞ս Զաւէն, ելի՛ր ոտք:
(Կը հանէ սուրը:)

ԶԱՒ. Ո՛հ, ի՞նչ սուր է անիկայ:

ԿՈՌ. Սուր մահուան, ու գիտե՞ս թէ որո՞նց արիւնովը կը մխայ:

ԶԱՒ. Որո՞նց արիւնովը, Տէր:

ԿՈՌ. Լսէ՛ ու սոսկացիր, աս սուրս է որ փոխանակ օտար թշնամեաց սիրտը խոթուելու իմ հպատակներուս արեանը մէջ շողաց, աս սուրս է որ Կամսարականաց ցեղը արմատէն կտրեց ձգեց. ասիկայ է որ եղբօրորդւոյս Վասակին կեանքը վերցուց. աս սուրս է որ Հայաստանին վրայ գազան թշնամիները, թշուառութիւնները սովն ու գերութիւնը հրաւիրելով աւերակներուն տակը թաղեց զանիկայ. աս սուրս է որ իմ իշխանութեանս պատմութիւնը արիւնագիծ տառերով գրեց Հայաստանին պարիսպներուն դաշտերուն ու քաղաքացը վրայ. եթէ մէյ մը շարժելու ըլլամ՝ կը տեսնաս որչափ կարմիր կաթիլներ կը սրսկէ. վերջապէս

աս սուրս է որ երկնից անէծքը յափշտակելով ճակտիս վրայ անջնջելի դրոշմեց. լսեցի՞ր իմացա՞ր Զաւէն, լուռ կը կենաս, չե՞ս խօսիր:

ԶԱՒ. Լսեցի իմացայ. բայց կաղաչեմ տո՛ւր ինծի աս սուրը:

ԿՈՌ. Քեզի՞ մի տամ, թո՛ղ տուր աս գազանը իմ քովս, դեռ կշտացած չէ:

ԶԱՒ. Ալ ի՞նչ բանի կրնայ ծառայել քեզի, Տէր:

ԿՈՌ. Ի՞նչ բանի կրնայ ծառայել ինծի, երբոր յաւիտենականութեան մէջ մահուան հրեշտակը դժոխքին կատաղիներուն աւետիս տալով կենացս վերջի ժամը զարնէ, աս սուրս դահիճ պիտի զրկեմ աղիքներուս:

ԶԱՒ. Ո՛հ, ահով ու սարսափով կը լեցուիմ ես:

ԿՈՌ. Դեռ բան մը չի լսեցիր Զաւէն ու կը սարսափի՞ս, վասն զի լսածներդ թեթեւ ու գրեթէ ոչինչ բաներ էին. բայց որովհետեւ ստիպեցիր զիս, մտիկ ըրէ՛ ինչուան վերջը ու տես թէ իմ իշխանութեանս էն փառաւոր գործը ո՞րն եղած է. երբոր ես բոլոր Աստուածային ու մարդկային իրաւունք ոտքի տակ առնելով ամեն տեսակ չարիք ու անգթութիւն ինծի զբօսանք ու հաճոյք ըրեր էի, հօրս Աշոտէն թուղթ մը ընդունեցայ. գիտես որ դահակալութեան փափաքով վառուած մերժեր էի հայրս աթոռէն, որ սրտին ցաւէն աչուըները կուրցած Ներսէսին քով ապաւիներ էր. ես խընդրեցի Ներսէսէն որ չընդունի զինքը, անիկայ գիտես որ մտիկ չըրաւ ու անկէ բռնկեցան մեր թշնամութիւնները ու մէկ հատիկ սիրական զաւակս պատերազմի սուրը հնձեց ծաղիկ հասակին մէջ:

ԶԱՒ. Այո՛ գիտեմ ասոնք. բայց ըսէ՛ ինծի թղթին մէջ ի՞նչ գրուած էր:

ԿՈՌ. Թղթին մէջ մոլորական գրերով ասանկ գըր-

ուած էր. «Կը լսեմ որդեակ որ դուն ալ անօրէնութեան ճամբուն վրայ կը քալես. ա՛հ, կը դողամ, կը վախնամ որ ինծմէ աւելի չար ըլլաս, ու աւելի չարեաց մէջ չի թաղես Հայաստանը. լսէ՛ որդեակ քու հօրդ ձայնին որուն աչուըները յաւիտենական մութի մէջ դողդըղած մատըներով աս խօսքերս քեզի կը գրէ. ու խիստ ուշ զղջալով իր ըրածներուն վրայ կաղաչէ քեզի որ իր հասուցած վնասներն անդարմանելի չընես. ե՛տ դարձիր աս ճամբէն, անոր ծայրը վիհ կայ որուն մէջ բոլոր ազգդ քեզի հետ քաշքըրտելով կրնաս իյնալ դուն». գիտե՞ս ինչ ազդեցութիւն ըրին սրտիս վրան աս խօսքերս, ու աս թղթիս ի՞նչպէս պատասխանեցի:

ԶԱՒ. Ի՞նչ, Տէր:

ԿՈՌ. Ծանր եկաւ ինծի հօրս զիս իրաւամբ կըշտամբելը ու հայրական սիրոյ խրատները փոխանակ զգաստացնելու զիս՝ թոյն ու լեղի խմցուցին ինծի, անլուր ու դժոխային կատաղութեամբ ցնորած հօրս պահապանին կաշառք կերուցի ու անոր ձեռքովը խեղդել տուի հայրս:

ԶԱՒ. Ի՞նչ կը լսեմ ես. ուրեմն հայրասպան, մարդկութեան նախատինք հրէշ մըն ես, ու ես քեզի համար այնչափ արիւն քրտինք թափեցի:

ԿՈՌ. Տե՛ս թէ իմ թշուառութիւններս ինչպիսի դառն աղբիւրներէ կը բղխին: Տե՛ս թէ Աստուածային զարհուրելի վրէժխնդրութիւնը աս բերդիս մէջ իւր բոցեղէն թեւերովը զիս պաշարեր է, չէ թէ վատ Մանաւազեանք: Անկէց 'ի վեր է որ գիշեր ցորեկ ուր որ երթամ ինծի հետ մէկտեղ կը տանիմ անմեռ թունաւոր որդ մը որ սրտիս պլլուած ուրախութիւնը երակներէս կը ծծէ, ծաղրը երեսէս կը կորէ, ու ամեն զուարճութիւն լեղի ու մաղձ կը դարձնէ ինծի համար: Անկէց

ի վեր է հօրս ուրուականը ամէն օր ամէն ժամ ամէն վայրկեան աչքիս առջեւը կը տեսնամ, որ ինծի անէծք մահ կը պոռայ. գիշերուան անհանդարտ խռովայոյզ քունիս մէջն ալ, վասն զի կա՞յ մի անօրէնին հանդարտ հանգիստ քուն, կը տեսնամ զինքը որ գերեզմանէն դուրս ելլելով ճերմակ պատանքներովը կամաց կամաց ինծի կը մօտենայ, ու նորանշան գետնարնակ հրեշի մը պէս անկողինիս վրայ կը տարածի, պաղած ու ոսկոր դարձած թեւերը վիզս փաթթելով կուզէ խեղդել զիս. ո՜հ, անիկայ մահուանս ցուրտ դամբանին վրայ ալ նըստելով պիտի սպասէ ինծի ինչուան վերջի ահաւոր օրը ու երբ յաւիտենից քունէն արթննամ ես, մազերէս բըռնած պիտի քաշքըռտէ զիս արդարութեան դահին դիմացը ու վրէ՛ժ վրէ՛ժ պիտի պոռայ:

ԶԱՒ. Տէր, քու խօսքերդ անանկ սարսափով ու ապշութեամբ լեցուցին զիս, որ ինչուան հիմա լսածներս անհաւատալի կերեւնար ինծի. անգութ բաղդը աչուըներդ կուրցուցեր ու ձեռքիդ առաջնորդեր է. բայց աւելի լաւ չէ՞ որ աս սոսկալի գաղտնիքները մութ քողի մը տակ ծածկենք. իրաւ մեծ եղեր են քու յանցանքներդ, սակայն անշուշտ անկեղծ զղջումդ ու խղճմտանքիդ տանջանքները երկնից արդարութեան գութը շարժեցին քու վրադ. թո՛ղ տուր մեռելները հանգիստ իրենց գերեզմաններուն մէջ. աւելի հարկաւոր նիւթերու վրայ դարձնենք մտածութիւննիս. պատերազմի կրակը մեր չորս կողմը կը վառի, անշուշտ թշնամին գայ պիտի իր աս գիշերուան մէջ կրած վնասներուն հատուցում պահանջելու. բայց կը յուսամ...:

ԿՈՌ. Ի՞նչ յուսալ. է՜հ, մէկդի, մէկդի դրէք աս խաբեբայ յոյսերը, ամենքնիդ ալ լացէ՛ք, գլուխնիդ հողու ու մոխիրներու մէջ թաթխեցէք. վասն զի Հայաս-

տանի վերջի օրհասական հոգեվարքի ժամը հասաւ. մութ ամպ մը բերդիս վրայ իջաւ, թանձրացաւ. կը լսէ՞ք կայծակներուն որոտալը որ իւր սեւ ծոցէն մեր վրայ կը թափէ. լսեց արթնցաւ մահուան ոգին, ձայն տուաւ իւր պաշտօնէից ու վազեցին մէկտեղ արեանց ու դիակներու կոչունքին. ահա բերդիս չորս կողմը ձեռք ձեռքի տուած մռնչելով ուրախութեան պար կը բռնեն. փայտակոյտները դիզուեցան, բոցը բերդիս հիմունքը կը լզէ, բարձրացա՛ւ, վիշապի պէս վեր ցաթկեց, թո՛ղ տուէք որ ես ալ մէջը մոխիր դառնամ...:

ԶԱՒ. (Բռնելով զինքը) Կոռնակ ինքզինքդ եկուր. տե՛ս քու հաւատարիմ Զաւէնդ քու քովդ պատրաստ ինչուան վերջի կաթիլը արեան պաշտպանելու զքեզ. ես ալ քեզմէ աւելի կը փափաքիմ մահուան, Տէր իմ, բայց ի՞նչպիսի մահուան. երթանք հոն պատերազմի դաշտը ու Զաւէնը սորվեցնէ քեզի թէ ի՞նչպէս պէտք է մեռնիլ:

ԿՈՌ. Աս ի՞նչ ձայն է որ զիս կը կանչէ, ո՞ւր եմ ես Զաւէն. ո՞ւր փախան աս սեւ ամպերը ու մահուան եւ պատերազմի տեսարանները. երեւակայութեանս ցնորքները ո՞ւր զիս տարեր յափշտակեր են. ո՜հ, իմ Զաւէնս եկուր գրկեմ զքեզ. երբոր երկինք ու երկիր զիս անիծեր ու երեսէ թողուցեր են դուն մինակ ինծմէ չես զարշիր. դուն մինակ ինծի ձեռնտու ու պաշտպան կը կենաս. բայց ըսէ՛ ինծի Զաւէն շատ թշուառ չե՞մ մի ես:

ԶԱՒ. Այո՛ տէր իմ թշուառ ու շատ թշուառ ես. բայց կաղաչեմ մէկդի թողունք աս սեւ մտածութիւնները. երթա՛նք մեր քաջ զօրականներուն քով. դուցէ հիմա փողերուն ձայները պատերազմի նշանը տան. բայց չըլլայ թէ տխուր դէմքովդ անոնց սիրտը կոտ-

րես. այս քանի օր է որ մեզի համար այնչափ վտանգներէ անցան ու դուն դեռ մէկ ժպիտով մը՝ մէկ քաջալերական խօսքով մը իրենց քաջութիւնը չի վարձատրեցիր:

ԿՈՌ. Երթանք. բայց թշնամւոյն բանակը մարդ խրկեցի հաշտութեան ճար մը գտնելու յուսով. պատասխան մը չեկաւ. հոգ չէ, երթանք պարսպին վրայ. այսօր կը յուսամ որ իշխանի արժանի մահ ունենամ. ատեն մը կեանք ու մահ միանգամայն դառն ու անտանելի կերեւային ինծի, բայց չեմ գիտեր ուսկի՞ց ծնաւ հիմա սրտիս մէջ աս փափաքը:

ԶԱՒ. Երթանք տէր. բայց երբ թշնամիին մեզի ըրած անարգանացը հատուցանենք ու վատութեան կեղտը արեամբ սրբենք, ան ատենը գերեզման իջնանք. ան ատեն գեղեցիկ ու փառաւոր է մահը. մեռնինք վրէժխնդրութեան ժպիտը մեր շրթունքներուն վրայ. մեռնինք մահուան վատ երկիւղը թշնամւոյն սիրտը ձգելով: Բայց ահա ես քեզմէ առաջ երեւնամ զօրաց պատրաստելու համար զանոնք:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԿՈՌՆԱԿ ԵՒ ԶՕՐԱԿԱՆ ՄԸ

ԶՕՐ. Տէ՛ր, Ներսէսի կողմանէ դեսպանութեամբ պատգամաւոր մը եկեր ձեր առջեւը ներկայանալ կը խնդրէ:

ԿՈՌ. Թո՛ղ գայ: (Զօրականը կերթայ):

ՏԵՍԻԼ Դ.

ԿՈՌՆԱԿ ԵՒ ՆԵՐՍԷՍ ԾՊՏԵԱԼ

ԿՈՌ. Մօտեցի՛ր. նայինք ի՞նչ լուր կը բերես մեզի. սուր անդո՛րմ՝ չէ նէ խաղաղութեան ձիթենի. թէպէտ եւ Ներսէսի կողմանէ ուրիշ բան չսպասուիր, բայց միայն դառնութիւն ու պատերազմ:

ՆԵՐՍԷՍ. Կը խաբուիս. Ներսէս խաղաղութիւն կը ցանկայ, ու իմ ձեռքովս կը մատուցանէ քեզի հաշտութեան ձիթենին. կը փափաքի որ աս արիւնահեղ թշնամութիւնները դադրին վերջապէս, որոնց դառն պտուղը կորուստ եւ ապականութիւն է հայրենեաց, ու ծանր կուգան իր ճակտին վրայ համազգի եղբարց արիւնովը գնուած դափնիները:

ԿՈՌ. Այսպէս չէր մտածեր ատեն մը Ներսէս, կերեւայ թէ աս գիշերուան դէպքը կերպարանափոխ ըրեր է զինքը եւ խրատուեր է փորձէն աւելի հեզ ու մարդասէր ըլլալու:

ՆԵՐՍԷՍ. Ոչ երբէք. աւազակաց գիշերախառն յարձակում մըն էր այն, չէ թէ քաջերու օրինաւոր պատերազմ. երբ արեւուն լոյսը ծագեց վայրի գազաններու նման հալածուեցան դարձեալ իրենց որջը, ու պիտի չի կրնան երկայն ատեն դիմանալ. բայց մէկդի թողունք անօգուտ խօսքերը ու փութամ իմ պաշտօնս կատարել: Որովհետեւ այնչափ նեղը ինկած էք ու չորս կողմէն սաստիկ պաշարուած՝ ալ յիմարութիւն է դէմ դնելը ու անձնատուր ըլլալը իմաստութիւն. աս է ահա հաշտութեան պայմանը Ներսէսին որ չուզեր ձեր կորուստը:

ԿՈՌ. Թէ որ Ներսէս կարեկից կըլլայ մեզի, իմացո՛ւր որ ինքն է մեր թշուառութեանց պատճառը. թէ որ հաշտութիւն կը փափաքի թո՛ղ ետ քաշէ իր բանակը ու վերցնէ պաշարումը:

ՆԵՐՍԷՍ. Յաղթողը ուրեմն յաղթուողի՞ն խոնարհի. նորաձե՛ւ կարգ. մոռցա՞ր արդեօք որ դուն եղար առաջինը հաշտութիւն ուզելու: Ներսէս թէ որ սուրը ձեռքը առաւ՝ հայրենիքը պաշտպանելու եւ բռնութիւնը վանելու համար էր չէ թէ աշխարհակալութեան փափաքով. եւ ի՞նչպէս կարենայ վստահիլ ուխտադրուժ թշնամւոյ մը որ զինքը ազատ թողու:

ԿՈՌ. Սանձէ՛ լեզուիդ խրոխտալը. նայէ՛ չորս կողմդ դեռ աս բերդիս տէրն եմ ես որուն պատերը ձեր արեամբը ներկուեցան. ես անձնատո՞ւր ըլլամ Ներսէսին, չըլլայ թէ աս անմիտ յոյսը խաբէ զինքը. դեռ աս բերդս կանգուն կը կենայ ու իր փլատակներուն տակը պիտի թաղէ զիս, գուցէ զինքն ու իր բոլոր բանակն ալ. բայց ոչ, որովհետեւ Ներսէս ուզած հաշտութեանս շուտով խոնարհեցաւ, ուրեմն ճանչցաւ իր տկարութիւնը, ուրեմն վատին մէկն է, ուրեմն դուն ալ ան-

պիտան ծառայ մըն ես վատազգի տիրոջ մը ու անարժան իմ դիմացս երեւնալու. ելի՛ր դուրս, ըսէ՛ քու տիրոջդ որ Կոռնակին սուրը իջնայ պիտի իր գլուխը ու լափէ զինքը ու իր ամեն զօրքերը:

ՆԵՐՍԷՍ. Բայց նախ եւ առաջ բոց ու մոխիր պիտի դարձնէ զքեզ քու բերդիդ հետ, կատաղի գազան որ կը խածնես քեզի բարերար ձեռքը ու պիղծ բերնովդ նախատինք կը պոռթկաս խաղաղութեան պատգամաւորի մը դէմ. ո՛հ, վրիժխնդիրն Աստուած մեր ձեռքովը պիտի մաքրէ երկիրս քեզի պէս մարդակերպ հըրէշէ մը որուն ձեռքը արիւն կը թափէ, ոտուըները արեան մէջ կը թաթխին, արիւն կը շնչէ, արեան հոտէն կ՚ախորժի ու արեան մէջ պիտի խղդուի վերջապէս:

ԿՈՌ. Եւ ո՞վ ես դուն որ իմ դիմացս այնչափ կը յանդգնիս. է՛հ, չեմ խաբուիր դուն ես Ներսէս, ուրիշ մը չէր կրնար այս աստիճան լրբութեամբ խօսիլ. այո՛ իմ ոխութիւնս ու կատաղութիւնս կիմացնեն ինծի որ դուն ես Ներսէս իմ անհաշտ թշնամիս. եկեր ես ուրեմն մատնութեամբ բերդիս տիրելու. վա՛յ ու հազար վա՛յ քեզի:

ՆԵՐ. Այո՛ ես եմ Ներսէս, ինչո՞ւ պիտի վախնամ ըսելու (վրայէն կը նետէ վերարկուն) դուն ահագին բանակի մը գլուխ եղած ատենդ ու արձակ դաշտի մէջ քանի քանի անգամ դողացիր իմ անունէս ու փախար, ու հիմայ պիտի դողա՞մ ես քու առջեւդ. չէ, մի՛ յուսար, պղտիկ վնաս մըն ալ չես կրնար հասցնել ինծի առանց քու խոստմունքդ ու ազգաց իրաւունքը ոտքի տակ առնելու:

ԿՈՌ. Խօսք չտուի ես մատնիչ դաւաճանի մը. ես քեզ ազա՞տ թողում, է՛հ մի՛ կարծեր. առջի անգամ երբ քեզ տեսայ, թէպէտ անծանօթ երեւցար ինծի բայց

բոլոր ոխս վրէժխնդրութիւնս ու կատաղութիւն արթընցան ու մռնչեցին սրտիս մէջ ու սիրտս ճանչցաւ զքեզ, զքեզ իւր առեղի մահացու թշնամին. այ իմին ձեռքս ես գուն. դու ինքնիրենդ որոգայթ ինկար, ոչ երկինք եւ ոչ դժոխք կրնան ազատել զքեզ իմ ձեռքէս. զօ՛րականք տարէ՛ք զինքը բերդիս բանտին մէջ:

ՆԵՐ. *Անիրաւ հարուածդ քեզի դէմ պիտի դառնայ ու զարնէ գլուխդ. մի՛ տարակուսիր. կորուստդ մօտ է:* (Կերթայ զինուորներով):

ՏԵՍԻԼ Ե.

ԿՌՆԱԿ ՄԻՆԱԿ

Անկարծելի՜ բաղդ. ես որ ինքզինքս թշուառութեանց անյատակ վիհը կը կարծէի եւ յուսահատ խորհուրդներ միտքս պաշարեր էին, խաբուած եմ եղեր: Ներսէսը իմ ձեռքս ինկաւ ուրեմն բաղդս ինծի կը խնդայ դեռ. այլ մոռնամ հայրս ու քիչ մըն ալ որդիս մտածեմ, որուն արիւնը վրէժ կը բողոքէ: (Կերթայ):

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՀԱՆԴԻՍ Բ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԿՌՌՆԱԿ ՄՏԱՑՈՅՑ

Այո՛ որոշեցի, անդառնալի է վճիռը. փուճ տեղը Զաւէն կուզես համոզել զիս. մեռնի պիտի, արիւնը պիտի զովացնէ ծարաւի սիրտս. ամեն բան կանցնի կը մոռցուի, բայց վրէժխնդրութիւնը միշտ արթուն է սուրը ձեռքը, որ ինչուան արեան մէջ չթաթխուի, չիյնար գետին: Տեսայ դարձեալ աս գիշեր որդւոյս ըստուերը, իր կողին վրայ բացուած վէրքերէն արեան կայլակներ ցատկեցին վրաս, սարսափելի ձայնով որոտաց ականջէս վար, կատարեցի՞ր վրէժը. ո՜հ, աս ձայնը անողոքելի է. ուր որ երթամ, ուր որ նստիմ, քունի և արթնութեան մէջ միշտ մահը վրէժ կը պատուիրէ ինծի. երբեմն երբեմն սիրտս հանդարտ պարզութեան մէջ կը գտնուի, ատելութեան տեղ գութ ու սէր կը փոխանակէ ու ես իմ անձիս այսպիսի փոփոխութեանը վրայ կապշիմ կը զարմանամ. բայց ահա յանկարծ աս գուժարեր ձայնը կը հնչէ, խաղաղութիւն ու հանդարտութիւն մէկէն աներեւոյթ կ՚ըլլան. այսպէս մէկ կողմանէ խղճիս խայթոցները, մէկալ կողմանէ վրէժխնդրութեան բոցը սոսկալի տեսարաններու ասպարէզ ըրեր են սիրտս. ճար չկայ, պէտք է ազատիլ աս տագնապէն. ջանամ մէյմը աս դաշհիճ անգութ խղճմտանքին ձայնը խղդել. թափուի՛ արիւնը:

ՏԵՍԻԼ Թ.

ԶԱՒԷՆ, ԿՈՌՆԱԿ

ԶԱՒ. *Ընտրեցի՞ր, տէր:*

ԿՈՌ. *Այո՛ ընտրեցի:*

ԶԱՒ. *Ի՞նչ, տէր:*

ԿՈՌ. *Մահ:*

ԶԱՒ. *Երկնից անէծքը ընտրեր ես գլխուդ վրայ:*

ԿՈՌ. *Ա՛լ վերջանան Զաւէն հոգերն ու մտածութիւնները. հնացեալ ոխն ու վրէժխնդրութիւնը թող կշտանան, թո՛ղ հանգչի միտքս իր ալէկոծ խռովութենէն, թո՛ղ հանգչի սուրս իր պատեանին մէջ. բաւական եղաւ Ներսէսին իմ ոխերիմ թշնամւոյս մութ ու անդնդային բանտին մէջ երկարատեւ բնակութիւնը, ազատենք զինքը:*

ԶԱՒ. *Չեմ կրնար անտարբեր աչքով նայիլ այդ քու հիմակուան ցաւալի վիճակիդ վրայ. տէր իմ ձեռքս սուրը ու լեզուս ճշմարտութիւնը գործածեր է միշտ. այո՛ ճշմարտութիւնը յաղթող է միշտ ամեն բանի, ու կատաղի խաւարային կիրքերը չեն կրնար անոր լուսաւոր ճառագայթները ծածկել. անով հիմայ պիտի խօսիմ քեզի հետ, եւ որուն ձայնը արդէն վարժած ես լսելու. կը տեսնամ քու վրադ տխուր ու դառն հանդատութիւն մը առաքինի անձի մը թշուառութեանը վրայ, զորն որ դուն քու ոխերիմ թշնամիդ կը կոչես. բայց ըսէ՛ ինծի կ'աղաչեմ, մէկ վրէժխնդիր ձայն մը չի՞ հնչեր սրտիդ խորունկը, ինչպէս ատեն մը, թէ վա՜յ անիրաւաց. ըսէ՛ ինծի կ'աղաչեմ, խղճմտանքիդ սուր խայթոցը...:*

ԿՈՌ. *Ե՜հ դեռ չես ճանչցեր ուրեմն թէ ով է Կոռնակ. գիտե՞ս մանկութեանս խաղալիքները և զբօսանքները որոնք եղեր են. պատերազմ, արիւն եւ խառնաշփոթ խռովութեանց աղաղակ. սրոյս փայլակը հազարաւոր թշնամիներուն աչքը շլացուցեր է. բոլոր կեանքս փոթորիկ մը եղած է. ուստի կրնաս իմանալ թէ՝ ոչ այդպիսի ձայն մը ականջս կը զարնէ եւ ոչ խայթոցներ...:*

ԶԱՒ. *Մի՛ տէր իմ, մի՛ խօսիր այդպէս. այդ խայթոցը ատեն մը կատաղի գազան մը դարձած քու սիրտդ իրեն որջ ընելով երբ անիրաւութիւններդ ու սոսկալի ոճիրներդ կը դրդուէին զինքը, կ'սկսէր կրծել ու խածատել զքեզ. այդ ձայնն ալ՝ որուն վրայ կը ծիծաղիս, ատեն մը գիշեր ցորեկ անդադար կը գոռար ու կը սարսէր զքեզ. այդ ձայնը աստուածային արդարութեան ձայնն է, որ հիմայ ալ պիտի հարցնէ քեզի թէ ի՞նչ ըրաւ այդ թշուառ Ներսէսը որ զինքը այդպէս կ'ատես ու կը տանջես:*

ԿՈՌ. *Պէտք չէ ինծի քննել իւր յանցանքը. բաւական է որ իր ցեղը միշտ իմինիս թշնամի եղած է. բաւական է որ իմ որդիս մահուան անկողնին մէջ ինծի ան ցեղին դէմ յաւիտենական ատելութիւն ու ոխ ժառանգութիւն թողուց ու աս սուրս որ պատին վրայ կախուած էր, դողդոջուն մատներովը ինծի ցուցնելով, ասով ջնջես հայր իմ, ըսաւ, Մանուազեանց ցեղին գարշելի կորիւնները. ու ես ալ երդում ըրի անոր. գիտես որ իմ որդիս Ընձակ պատերազմի մէջ Ներսէսէն առած վէրքէն մեռաւ դեռաբոյս հասակին մէջ. այո՛ որդեակ իմ, հաւատարիմ եմ ու պիտի ըլլամ երդմանս վրայ, ուրախանայ ու գոհ ըլլայ ուրուականդ գերեզ-*

մանին մէջ, վասն զի քու ետքի պատուէրդ կատարեցի:

ԶԱՒ. Բայց սակայն գիտցիր որ երկնից բարկութեան կայծակը չուշանար անիրաւին գլուխը զարնելու. թէ եւ ան չըլլայ՝ երկրիս վրայ մարդկային արդարութիւնը դատաւոր կըլլայ անօրէնութեան դէմ:

ԿՈՌ. Է՜հ, ո՞ւր է արդարութիւնը. մեռաւ Հայաստանին առիւծը Տրդատ, ուսկից միայն կը վախնային ու կը դողային ես, ու անոր հետ մէկտեղ Հայկեան փառաց արեւը ծածկեցաւ ու աներեւոյթ եղաւ. անիշխանութիւնը կը տիրէ հիմայ. ամեն մարդուն իր կամքն ու հաճոյքը իր իշխաններն են, մէկը մէկալին գործոցը համար չի պահանջեր. կարելի՞ բան է, որ այդպիսի խռովայոյզ միջոց մը յարմար առիթ մը չի սեպեմ վրէժս հանելու, երբ անդին Սանատրուկ ինքնագլուխ Արշակունեաց թագը իր գլուխը կը դնէ, երբ Բակուր Աղձնեաց բդեշխը իր գաւառին ազատութիւն կը պարգեւէ:

ԶԱՒ. Գոնէ քաջութեամբ ու պատերազմական իրաւամբ կշտացնէիր քու անյագ ոխակալութեանդ ցանկութիւնը, եւ ոչ թէ վատութեամբ թշնամւոյդ կեանքին դարանակալ ըլլալով, զքեզ ու բոլոր ցեղիդ պատիւը աղտեղէիր:

ԿՈՌ. Ի՞նչ, վատութի՜ւն, միթէ աչքիդ առջեւը չեն մի այն սոսկալի ու անհաշտ կռիւները. երկուքնիս ալ ես ու Ներսէս, սուր ու հրդեհ ձեռքերնիս առած էինք, աւերն ու ապականութիւնը մեր ոտքին նշաններն էին. աս սուրս Մանաւազեանց ցեղին ընտիր ընտիր քաջերը հնձեց անողորմ. գնա՛ հարցո՛ւր անոնց մօրերնուն, ու երբ անոնց գոռում գոչումն, ողբն ու վայերը քեզի պատասխանեն՝ ալ մի՛ տարակուսիր որ Կոռնակին

ճակատը վատութեան նշան մը չկայ. իրաւ է որ այդչափ պատերազմաց ու արիւնհեղութեանց վերջ տալու համար ճարտար խորամանկութիւն քաջութեան հետ խառնեցի ու Ներսէսը դիւրութեամբ ժանիքներուս մէջ բռնուեցաւ. թո՛ղ այդ խաբէութեանս վրայ չնորհակալ ըլլան Մանաւազեանք, եթէ այդ չըլլար, կատաղութեանս ու բարկութեանս բոցը այրեր մրկեր պիտի բոլոր իրենց գաւառը:

ԶԱՒ. Ուրեմն ի՞նչ է հիմայ քու միտքդ:

ԿՈՌ. Իմ միտքս Ներսէսը թշուառութեան վհին յատակը գլորելն է:

ԶԱՒ. Ետքը՞...:

ԿՈՌ. Ետքը ետքը անոր թշուառութեամբը զուարճանալն է, եւ կամ եթէ հաճոյքս այնպէս պահանջեն, անոր արիւնը խմելն է:

ԶԱՒ. Ո՜վ արժանի ըմպելիք բռնաւորաց:

ԿՈՌ. Դուն չես գիտեր Զաւէն, թէ ինչպէս վրէժխնդրութեան ոգին իւր բոցն ու թոյնը կը ձնչէ մարդուս սրտին մէջ. պարիսպներ պատնէշներ կանգնէ՛ անոր դէմ, վհեր անդունդներ բա՛ց ոտքին տակը, փո՛ւճ հնարք. պէտք է ամեն բան տապլըտկէ, ամեն բանին վրայէն ցատկոտէ թռչի անցնի. սուր, հուր, թոյն ու մահ իր գործիքներն են. բայց երբ միանգամ իր փափաքին հասաւ, կը հանդչի կը զովանայ, գոհ կ'ըլլայ ու այնպիսի ճաշակ ու համ կ'զգայ, որ շատ անգամ արիւնահոտ սուրին բերանը կը հոտուըտայ ու կը լզէ որ այն քաղցրութիւնը նորոգուի իր լեզուին վրայ:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԿՈՌՆԱԿ, ԶԱՒԷՆ, ԶՕՐԱԿԱՆ ՄԸ

ԶՕՐ. *Տէր, ժողովուրդը ապստամբեցաւ. ամենքը զինուած Ներսէսին բանտը կը վազեն զինքը ազատելու համար, մօտ են դռները խորտակելու. պահապանները չի կրնան պիտի երկար ատեն դիմանալ սաստիկ յարձակման դէմ. փութա՛ վազէ՛ Տէր, մեռցի բռնաւորն աղաղակը չորս կողմէն կը հնչէ։*

ԿՈՌ. *Մեռցի՛ մանաւանդ ամբոխն անմիտ. բայց Կոռնակին միայն նայուածքը բաւական է զանոնք ամենն ալ գետինը զարնելու, կը վազեմ ես։* (Կերթայ զօրականով մէկտեղ)։

ՏԵՍԻԼ Դ.

ԶԱՒԷՆ

Ահա անիրաւ իշխանութեան դառն պտուղները. Կոռնակ կորուստդ մօտ է. կարծես թէ աւելի փառաւո՞ր է գահը որ արեանց մէջ կը լողայ. չէ, ճշմարտութիւնը վերջապէս իւր իրաւունքը կը պահանջէ ու վրէժխնդիր կ'ելլէ անոր դէմ որ իր փառաց շողինը ոտքի տակ առած ժողովրդեան թշուառ ճակտին վրայ կարծէ տեսնել. բայց աղաղակն ու շփոթութիւնը երթալով կաւելնան. ո՛վ գիտէ որչափ հիմայ անմեղ արիւններ գետինը կը խմէ. ո՛վ Տրդատ դիւցազն թագաւոր, քեզի հետ մէկտեղ խաղաղութիւն ու փառք աներեւոյթ եղան մեր աշխարհքէն։ Թշնամիք որ քու առջեւդ խաղալիք էին, հսկայ կերեւնան հիմայ մեր աչքին։ Հայաստան որ քու ատենդ գաղանակերպ թշնամեաց գերեզման եղաւ, հիմայ իւր որդւոց դիակները ծածկելու չունի բաւական տեղ. մեղք ինծի որ սանկ բռնաւոր հայրասպանի մը նուիրեր եմ իմ կեանքս ու արիւնս։

ՏԵՍԻԼ Ե.

ԿՈՌՆԱԿ ՍՈՒՍԵՐԱՄԵՐԿ, ԶՕՐԱԿԱՆՔ, ԶԱՒԷՆ

ԿՈՌ. *Սուղ գնեցին անմիտները իրենց լիրբ յանդգնութիւնը։*

ԶԱՒ. *Բայց ե՞րբ պիտի հանգչի սուրդ, Տէր։*

ԿՈՌ. *Քաջաց սուրը չի կրնար ամենեւին անգործ կենալ։*

ԶԱՒ. *Այո՛ պատերազմի դաշտին մէջ, եւ ոչ անմեղ արիւն խմելով։*

ԿՈՌ. *Ներսէսը ազատե՛լ ուր որ Կոռնակ մը առիւծի աչուըներով անոր վրայ կը հսկէ. Ներսէսը ազատե՞լ. այո՛ պիտի ազատի։*

ԶԱՒ. *Քու բարւոյդ ցանկալով ու քու սիրոյդ համար կըսեմ Տէր իմ, մէկդի թո՛ղ այս ատելութեանդ կիրքը որ զքեզ մարդկային բնութենէ հանելով գազանային վիճակի մէջ դրեր է. թո՛ղ ազատ այս թշուառ Ներսէսը։*

ԿՈՌ. *Բաւական է Զաւէն. կը ճանչնամ քու խիստ բնաւորութիւնդ ու վարքդ. համարձակախօսութիւնդ հաճոյ է ինծի. գիտեմ որ անկեղծ սէրն ու հաւատարմութիւնն է որ կը շարժեն զքեզ կարծեցեալ ճշմար-*

տուԹիւն մը քարոզելու· բայց ես ալ ունիմ իմ պատ-ճառներս· Հրաման քեզի, ողբա՛, լա՛ց, ցաւակից եղիր Ներսէսին վրան· բայց կեցի՛ր հոն ու ալ անդին չանց-նիս, ապա Թէ ոչ կը ճանչնաս Կոռնակը։ (Կերթայ)։

ՏԵՍԻԼ Զ.

ԶԱՒԷՆ

Ի՞նչ, կը կարծե՞ս որ քու սպառնալիքներէդ կը դո-ղամ ես· է՜հ ոչ· երանի Թէ ինչուան հիմայ պատե-րազմի դաշտին մէջ ինկած ըլլայի քան Թէ այսչափ չար-եաց վկայ ըլլային աչուըներս· բայց երԹամ տեսնելու խեղճ Ներսէսը· գոնէ աս մխիԹարուԹիւնը ունիմ որ բռնաւորը ինծի յանձնեց անոր բանտին պահպանու-Թիւնը, որ երբեմն երբեմն կրնամ ԹեԹեւցնել իր ցա-ւերը· բայց ո՞վ է աս ծերունի որ հոս կը մօտենայ։

ՏԵՍԻԼ Է.

ՎԱՂԱՐՇ, ԶԱՒԷՆ

ՎԱՂ. (Առանց տեսնելու Զաւէնը) Ո՜վ ամենակալ Աստուած, դուն ինծի առաջնորդեցիր մինչեւ աս տը-խուր տեղս հասնելու· մի՛ վերցներ կաղաչեմ վրայէս ամենազօր պաշտպանուԹեանդ հովանին· հոս կը բնա-

կի անգուԹ իշխան մը ու իմ Թշուառ Տէրս Ներսէսը· կամ ո՞վ գիտէ դուցէ ինչուան հիմայ զոհ եղած է բռ-նաւորին կատաղուԹեանը· ա՜հ... (կը տեսնայ Զաւէ-նը) ըսէ՛ ինծի ո՞վ ես դուն։

ԶԱՒ. Առաքինեաց ու Թշուառացելոց բարեկամ։

ՎԱՂ. Եկո՛ւ ուրեմն գիրկս առաքինիդ Զաւէն։

ԶԱՒ. Բայց դուն ալ ո՞վ ես որ անվախ ու միայ-նակ հոս կը մօտենաս։

ՎԱՂ. Չե՞ս ճանչնար ծերունին Վաղարշը Ներսէ-սին մտերիմը ու անոր տանը վերակացուն։

ԶԱՒ. Ո՜վ իմաստուն Վաղարշ հիմայ կը ճանչնամ զքեզ, դեռ աս ընտանի կռիւները չսկսած քեզի հետ սիրալիր բարեկամուԹեան կապով կապուած էի· բայց ասանկ ատեն մը ուր որ հայրը որդւոյն, որդին հօրը, եղբայրը եղբօր ատելին ու Թշնամի է, ի՞նչ զարմանք որ բարեկամներն ալ մէկզմէկ չի ճանչնան, մանաւանդ դուն որ այսչափ փոխուեր ես հիմայ· ծերուԹիւնը վը-րադ ծանրացեր է ու ժամանակէն առաջ մօրուքներդ ճերմկցեր են։

ՎԱՂ. ԹշուառուԹիւնք ու վիշտք զիս աս վիճա-կիս մէջ դրին։

ԶԱՒ. Ի՞նչ է քուկին հոս գալուդ պատճառը։

ՎԱՂ. Եկայ իմ տէրս ազատելու եւ կամ անոր հետ մեռնելու։

ԶԱՒ. Չե՞ս գիտեր ուրեմն Թէ ով է Կոռնակ· չե՞ս գիտեր ուրեմն որ աս բռնաւորը Թշնամի է առաքինի մարդիկներու, մանաւանդ երբ լսէ որ Ներսէսի ցեղէն մարդ մը... ա՜հ կը դողամ քեզի համար· փախիր հոս-կէց կաղաչեմ, փախի՛ր աս մահաբեր տեղէն· չըլլայ Թէ բռնաւորը կասկածի երԹայ։

ՎԱՂ. Ըսի քեզի որ մահէն ամենեւին չեմ վախնար. թէ որ դուն ալ ամեն օր ողբ ու վայ լսէիր, ու մատաղ անօգնական մանկանց խղճալի լացերը ականջդ զարնէին որ իրենց հայրը կը փնտռեն. դուն ալ ան ատենը մահը կը փափաքէիր. բայց ըսէ՛ ինծի կաղաչեմ կենդանի՞ է դեռ Ներսէս, չէ նէ....:

ԶԱԻ. Կենդանի է Ներսէս, բայց իր կեանքը մահէն աւելի դառն է:

ՎԱՂ. Կրնա՞մ ուրեմն տեսնել զինքը:

ԶԱԻ. Ինչո՞ւ չէ, ինծի յանձնուած է անոր բանտին պահպանութիւնը:

ՎԱՂ. Ո՛վ առաքինիդ Զաւէն. ըրէ՛ ինծի աս շնորհքս:

ԶԱԻ. Եկո՛ւր ինծի հետ ու երանի թէ մէկը չիմանար: (Կերթան):

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՀԱՆԴԻՍ Գ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԲԱՆՏ

ՆԵՐՍԷՍ ՇՂԹԱՅԱԿԱՊ

Սոսկալի՛ բանտ, մահուան սպառնալիք ու աս ծանր շղթաները ընդունեցայ ես փոխարէն իշխանական պատուոյս ու փառացս, ախո՛ւր բանտ, զրկուիլ կենաց լուսէն ու գերեզմանական մթութեան մէջ ապրիլ իբրեւ անարգ որդ մը՝ գետնի վրայ սողալ քիչ մը հանգիստ առնելու համար. ու այդ դառն յիշատակը որ սիրտդ կտոր կտոր կ'ընէ, թէ հայրենիք մը ունիս, ընտանիք եւ որդիքներ թշուառութեան մէջ. ա՞ս է ուրեմն իմ վիճակս. ինչո՞ւ, վասն զի ձեռքս անմեղ արիւն չթափեցին, նենգութիւն դաւ եւ ոճիր սրտիս մէջ ամենեւին տեղիք չգտան ու խիղճս չբողոքեր ինծի դէմ անիրաւութեան մը համար. բայց թող բռնութիւնը, սեւ նախանձն ու ատելութիւնը յաղթանակեն, թող արդարութեան ձայնը ինչուան բարձրագոյն ատեաններու մէջ խղդուի, թող ճշմարտութեան ու իրաւանց վրայ կրթընողները իյնան կործանին. կուգայ վերջապէս վրէժխնդիր ժամանակ մը բոլոր ազգին զարմացման լուսեղէն պսակը արդարոյն գլուխը կապելու ու անիրաւին ճակատը դրոշմելու բոլոր դարերու անէծքն ու նախատինքը. բայց ի՞նչ օգուտ. հիմա թշուառութեան յատակը գլորուեր ենք ես ու ազգս. ո՛հ, ինքզինքէս աւելի

զքեզ ողբամ թշուառ ազգ. օտար սուրը մէկ կողմանէ կուտէ զքեզ, մէկալ կողմանէ հայութեան նախատինք, ազգուրաց մատնիչներու ձեռք մատնուած սիրտդ կը կրծեն ու կը լափեն, ու խստասիրտ բռնաւոր մը օձու պէս սրտէդ բուսեր ամեն կողմ կը սողայ ու կը սուլէ, ո՛հ թշուա՛ռ ժամանակ, թշուա՛ռ ազգ: (կայ ցաւած, մտայոյզ):

ՏԵՍԻԼ Թ.

ՎԱՂԱՐՇ, ԶԱՒԷՆ, ՆԵՐՍԷՍ

ՎԱՂ. Տէր իմ վերցուր աչուըներդ, քու հաւատարիմ...:

ՆԵՐ. Ո՛հ աս ի՞նչ ձայն է որ ականջս կը զարնէ. ձայն մը որ կարծեմ թէ ինծի անծանօթ չէ. ձայն մը որ ինչուան սրտիս խորունկը կ'ազդէ. ըսէ՛ ինծի ո՛վ ծերունիդ, ո՞վ ես դուն, արդեօք երկնային հրեշտակ մը որ եկեր ես զիս ազատելու աս ցաւալի կեանքէս, արդեօք...

ՎԱՂ. Ճանչցի՛ր քու հաւատարիմ Վաղարշդ Տէր իմ:

ՆԵՐ. Վաղա՛րշ. եկո՛ւր գիրկս. ա՛հ, ներէ՛ ինծի, աչուըներուս վրայ ցաւոց թանձր ամպ մը պատած է. մթութիւն ու գիշերային զարհուրելի երեւոյթներ տեսնելու աւելի վարժած, քան թէ մարդկային կերպարանք. եթէ յանկարծ լոյս մըն ալ աչքս զարնէ, գըլխուս վրայ սուրին շողալը կը կարծեմ. ամեն ոտնաձայն դահճին գալուստը կիմացնեն ինծի. բայց դուն ինչպիսի հրաշքով անվտանգ ինչուան հոս եկեր ես,

անշուշտ բարերար ոգի մը զքեզ իւր թեւերուն տակ առեր է եւ կամ բռնաւորին աչքերը մութ քօղով ծածկեր է:

ՎԱՂ. Տէր իմ քու վրադ ունեցած սէրս ու հաւատարմութիւնս շարժեցին զիս մահը ու վտանգները բանի մը տեղ չի սեպել ու խրախոյս մը տուին ինծի աներկիւղ դիմել հոս քու ազատութեանդ համար. մանաւանդ բոլոր ցեղիդ ընտանեացդ ու որդւոցդ:

ՆԵՐ. Ո՛հ, սիրուն որդեակք. ի՛նչ կըլլեն արդեօք հիմայ, ո՞վ է իրենց պաշտպանը, կը յիշե՞ն արդեօք իրենց հայրը:

ՎԱՂ. Իրենց պաշտպան ու օգնական Աստուած է ամենուս հայրը. բայց կարելի՞ բան է որ չյիշեն զքեզ. ամեն օր խեղճերուն ողբն ու հառաչանքները ամենուն սիրտը կը ծակեն. հեղեղի պէս արցունք թափելը իրենց տխուր սովորութիւն մը եղած է. ո՛չ մայրագութ գորովանք եւ ո՛չ ալ իմ սիրալիր գգուանքներս կրնան քիչ մը մխիթարել զիրենք:

ՆԵՐ. Վա՛յ ինծի. ո՞վ Վաղարշ Վաղարշ, իմ անձիս թշուառութիւնը ամենեւին չեմ հոգար. բայց ան սիրուն որդւոց ողորմելի վիճակը որ իրենց մատաղ հասակին մէջ որբ ու անտերունջ մնացին չորս կողմէն դառն որոգայթներէ պաշարուած. ա՛հ, աս է որ իմ սիրտս անբժշկելի խոցերով կը վիրաւորէ. ո՛վ, ինչպէս փոփոխական ու խաբուսիկ է բախտը. ո՞ր բարձրութենէն ո՞ր անդունդը գլորեցայ. երբ խաղաղութեամբ ու գոհ սրտով հանդիստ կեանք մը կը վայելէի իմ օրինաւոր իշխանութեանս ու նախարարութեանս պատիւը ուրիշը երջանիկ ընելու մինակ գործածելով. աշխարհաւեր պատերազմ մը բռնկեցաւ, ու անօրէն թշնամի մը սրով ու կրակով երկիրս կոխեց. իմ անձիս պատիւը ու հպա–

տակներուս փրկութիւնը կը պահանջէին որ ես ալ սուրը ձեռքս առնեմ, առի ու քաջութեամբ շողացուցի Թըշնամիս դէմ. իմ ձեռքովս բռնաւորին գոռոզ որդին գերեզման իջեցուցի, կորիճ զինուորներս չարաչար զարկին Կոռնակին բանակը երկու անգամ ու զինքն ալ քիչ մնաց գերի պիտի բռնէին. բայց չարերը միշտ վատասիրտ են, ու իր ոտքերուն արագութիւնը փրկեցին զինքը իր բերդին մէջ: Տեսնելով որ իր բռնութիւնը ու կատաղութիւնը փշրեցան իմ քաջ բանակիս զօրութեանը դէմ, կեղծաւորեցաւ անօրէնը ու հաշտութիւն խնդրեց. ու զիս, երբոր վստահութեամբ ու քիչ մարդով իրեն գացի անձամբ խօսելու խաղաղութեան վրայ, բռնելն ու շղթայի զարնելը հաշտութեան առաջին պայմանն ըրաւ. տանելով ահա դառնութեան եսքի բաժակը խմեցի. բռնաւորին ամենէն մեծ անգթութիւնը ինծի իմ կեանքս շնորհելն եղաւ: Ո՛վ տէր, դուն զոնէ գթա՛ ինծի ու վերցուր ա՛ռ ինծմէ աս ողորմելի կեանքս. վասն զի ապագայ վիշտերը որ կը գուշակեմ, հիմակուան քաշածներուս քով բան մը չեն. կը տեսնամ բոլոր իմ ցեղս ու Մանաւազեանց գաւառը բոցերու մատնուած. կը տեսնամ երկու դեռաբուսիկ որդիքներս, որ իրենց անմեղ արեանը մէջ կը լողան. ա՜հ, վերցուցէ՛ք դիմացէս աս զարհուրելի պատկերը, վասն զի ա՜հ չեմ կրնար դիմանալ. ճակտէս պաղ քրտինք մը կը վազէ. կարծես թէ մահուան ձեռքը դպաւ հոն:

ՎԱՂ. Ո՛վ տէր իմ, տէր իմ, մի՛ այդչափ յուսահատութեան խորը նետուիր:

ՁԱՒ. Ինքզինքիդ եկուր Ներսէս, զօրացի՛ր, յիշէ որ ճշմարիտ քաջութիւնը դժբաղդութենէ չի յաղթուիլն է:

ՎԱՂ. Սիրտ ա՛ռ, քաջալերուէ՛, վասն զի դեռ ամէն յոյս կորած չէ:

ՆԵՐ. Ըսէ՛ ինծի, ի՞նչ բանի վրայ կրնամ ալ յոյս ունենալ:

ՎԱՂ. Աստուծոյ, իմ ու աս առաքինի Զաւէնին վրայ:

ՆԵՐ. Այո՛. Աստուածմէ, իր ամենակալ աջը համբուրելով որ գլխուս վրայ ծանրացեր է, իմ մահս միայն կը խնդրեմ. կը ճանչնամ քու անձնանուէր հաւատարմութիւնդ ալ Վաղարշ. իսկ քեզի, ո՛վ Զաւէն, ո՛րչափ պարտական եմ քու բարերարութեանցդ համար՝ որ շատ անգամ խիստ գերութեանս դառնութիւնը քաղցրացուցեր ես. երկինք վարձահատոյց ըլլան քեզի:

ՎԱՂ. Ահա աս Զաւէնը օգնական ու բարերար պիտի ըլլայ ինծի ու քեզի. կը կարծե՞ս տէր իմ, որ ծերութեանս դժուար հասակին մէջ այնչափ վտանգներու մէջէն անցնելով, եկայ հոս մինակ քու ցաւերդ նորոգելու. չէ՛, չէ՛, ուրիշ աւելի մեծ ազնուական ու օգտակար դիտմունք մը ունէի. այն է քու ազատութիւնդ: Այո՛ Զաւէն, քեզի սովորական եղած առաքինութիւններդ կը պահանջեն քեզմէ որ օգնես ինծի ու գործակից ըլլաս իմ տիրոջս ազատութեանը:

ՆԵՐ. Ի՞նչ կը խօսիս Վաղարշ, թէեւ ինքը զիջանի աղաչանքիդ, կարծես որ ես յօժարիմ զինքը իմ տեղս Կոռնակին կատաղութեանը մատնել:

ՁԱՒ. Ո՞ւր էր թէ իմ ձեռքս ըլլար աս մեծ շնորհքը ընելու. կեանքիս կորուստը մեծ վնաս մը չեմ համարիր, բայց չեմ կրնար հաւատարմութեանս ու պարտքիս դէմ մեղանչել: Ի՞նչ աղաչանքներ չըրի տիրոջս քարացեալ սիրտը կակղցնելու համար. քանի՞ անգամ ոտուըները ջերմ արցունքներով թրջեցի քու ազատու-

թիւնդ խնդրելով․ հիմայ ալ կրնամ դարձեալ նոյնը ու աւելին ընել․ կրնամ իմ կեանքս քեզի համար տալ, կը ցաւիմ իմ ամբողջ կուրութեանը վրայ, կը դատապարտեմ իր անիրաւ վրէժխնդրութեան փափաքն ու անգթութիւնը, բայց չեմ կրնար մոռնել զինքը։

ՆԵՐ․ Արդար կը խօսիս Զաւէն․ թո՛ղ Վաղարշ, մէկդի թո՛ղ ատ մտածմունքդ, ամեն ջանքդ անօգուտ պիտի ըլլան․ դարձի՛ր որդիներուս քով, մխիթարութիւն, պաշտպան ու ճշմարիտ հայր եղի՛ր անոնց։

ՎԱՂ․ Կա՛մ քեզի հետ կը դառնամ, կա՛մ քեզի հետ կը մեռնիմ հոս, եւ ան ատենը որդինե՞րդ։

ՆԵՐ․ Ա՛հ, մի՛ կեղեքեր սիրտս․․․։

ՎԱՂ․ Ան ատենը որդիներդ անգութ գայլերէ կը յափշտակուին․ ան ատենը կոռնակ կապուած վազեր նման կուգայ քու երկիրդ ու անոր բնակչաց ողորմելի մնացորդը լափելու, ան ատենը․․․։

ՆԵՐ․ Մի՛, ալ մի՛ տանիր առաջ։

ՎԱՂ․ Քեզի կը դառնամ հիմայ Զաւէն, գիտե՞ս որ քու պարտքէդ ու հաւատարմութենէդ պակսիլը ի՞նչ մեծ բարերարութիւն ընել տալ պիտի քեզի․ միթէ աչքիդ առջեւը բան մը չէ՞ անմեղ անձի մը գթալը ու բոլոր ընտանեաց ու գաւառի մը երեսի վրայէն սգոյ ու տրտմութեան քողը քու ձեռքովդ փարատելը։

ԶԱԻ․ Մեծ երախտիք են անոնք, կը ճանչնամ Վաղարշ, բայց երբ կը յիշեմ․․․

ՎԱՂ․ Յիշէ՛ որ այնչափ թշուառացեալ անձինք երբ յանկարծ քեզմով կատարեալ երջանկութեան ծայրը հասնին, ո՞րչափ օրհնութեան ցօղեր պիտի թափին գլխուդ վրայ, ո՞րչափ երախտագիտութեան ձայներ պիտի թռչին երկինք քեզի համար․ յիշէ՛ որ երբ առջին անգամ քու ո՛վ ըլլալդ հարցուցի, առաքինեաց ու թըշ-

ուառացելոց բարեկամ կոչեցիր ինքզինքդ․ ահա թըշուառ անձ մը շղթաներով կապած, ցցո՛ւր գործքով որ արժանի ես ատ անունը կրելու վրադ․ դուն ալ մեզի հետ փախիր Զաւէն, թո՛ղ ատ զարշելի բնակութիւնը, փախի՛ր դաժան ու անգութ իշխանի մը քովէն․ աչուըներդ դեռ չե՞ն ձանձրացեր ամեն ոճիր, անիրաւութիւն ու սպանութիւն տեսնելով։

ԶԱԻ․ Այո՛, բայց չեմ կրնար։

ՎԱՂ․ Չե՞ս կրնար․ ուրեմն ահա տկար ծնկուըններուս գետինը կը խոնարհիմ, աս լեղի արցունքներս որ ձերմակ մօրուքներուս վրայէն կը վազեն, կ'աղաչեն քեզի։

ԶԱԻ․ Ի՞նչ կ'ընես Վաղարշ, ելիր ոտք․ (վերցնելով զինքը)։

ՎԱՂ․ Չէ՛, ինչուան որ․․․։

ԶԱԻ․ Ելի՛ր կ'ըսեմ, բաւական է ալ, սիրտս չի դիմանար․ ազատեմ պիտի տէրդ։

ՎԱՂ․ Ո՛վ առաքինի սիրտ։

ՆԵՐ․ Բայց սակայն․․․

ԶԱԻ․ Աւելորդ խօսքերով ժամանակ չանցընեմ․ աս սիրտս որ քու թշուառութեանցդ վրայ կը հալէր ու կը մաշէր, բոլորովին յաղթուեցաւ ու անձնատուր եղաւ աս իմաստուն ծերունւոյն թախանձանացը․ երթանք․ (կը քակէ Ներսէսին շղթաները ու երեքը մէկտեղ կը փախչին)։

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՀԱՆԴԷՍ Դ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՀԵՁԻԿ, ՅՈԼԱԿ

ՅՈԼ. *Սրբէ՛ աս արցունքներդ եղբայր իմ, ամէն օր լալէն ու հառաչելէն ուրիշ բան չես գիտեր. բաւական է ալ, ո՛հ, ե՞րբ արդեօք պիտի վերնայ մեր տանը վրայէն սուգն ու լացը:*

ՀԵՁ. *Սիրելի Յօլակ, միթէ անծանօ՞թ է քեզի մեր թշուառութեան պատճառը:*

ՅՈԼ. *Ի՞նչպէս կարելի է որ անծանօթ ըլլայ. գիտեմ եղբայր իմ, գիտեմ որ սիրական հօր մը կորուստը աս ամէն կսկիծներուն պատճառն է. միթէ ես ալ շատ անգամ իմ արցունքներովս քեզի հետ ցաւակից չէ՞ի մի. բայց աս գիշեր չեմ գիտեր, կարծեմ ազուոր Հրեշտակ մըն էր որ ինծի երեւցաւ լուսաւոր դէմքով, ու անուշ մը ժպտելով, ինչո՞ւ այդչափ արցունք կը թափես Յօ՛լակ ըսաւ, քու հայրդ դեռ կենդանի է ու քիչ ատենէն կը տեսնէք զինքը: Սրտիս չափազանց ուրախութենէն քունս կտրեցաւ ու մէկէն արթնցայ: Մխիթարուէ՛ ուրեմն. անշուշտ ան բարի Հրեշտակը գիս չի խաբեց:*

ՀԵՁ. *Երանի քեզի Յօլակ, որ այդպիսի մխիթարական երեւոյթներով սրտիդ ցաւը քիչ մը ատեն կը մոռնաս: Ես ալ տեսիլք մը տեսայ աս գիշեր. բայց ո՛վ անմահ Տէր, ո՞րչափ տարբեր քուկինէդ. կը տեսնայի հայրս մութ բանտի մը մէջ երկաթներով կապած. մէյ-*

մըն ալ յանկարծ փայլակի նման լոյս մը ցոլաց ու գազանի դէմքով դահիճ մը տեսայ արիւնոտ սուրը ձեռքը որ ինչուան իմ վրաս արեան կաթիլներ ցաթկեցին. աս սոսկալի տեսիլքէն սարսափած, մէկէն արթընցայ ու մօրս գիրկը վազեցի որ ան ալ արթուն ծածուկ արցունքներ կը թափէր. ի՞նչ ունիս որդեակ իմ ըսաւ. ա՜հ, մայր իմ մայր իմ. իմ հայրս, սիրելի հայրս… լեզուս կապուեցաւ ու ալ չի կրցայ առաջ տանիլ խօսքս:

ՅՈԼ. *Փարատէ՛ մտքիդ մէջէն աս տխրական մշուշը: Աստուած ամենաբարին որ պզտիկ թռչուններուն ու անմեղ գառնուկներուն վրայ հոգ կը տանի, անշուշտ մեզ ալ երբեք չի ձգեր ու անգութ գայլերու ձեռք չի մատներ:*

ՀԵՁ. *Ո՞ւր էր թէ ըսածիդ պէս ըլլար. բայց ես..:*

ՅՈԼ. *Եկո՛ւր սիրելի Հեզիկ. ծունկ չոքենք ու մեր հօրը համար աղօթենք. կըսեն թէ Աստուած անմեղներուն ձայնէն շատ կ'ախորժի ու հաճութեամբ մտիկ կ'ընէ.* (Կը չոքեն):

ՅՈԼ. *Ո՜վ Աստուած ամենաբարի. նայէ՛ մեր արցունքներուն, գթա՛ մեր մօրը վրայ ու պարգեւէ մեզի սիրական հայրերնիս:*

ՀԵՁ. *Այո՛, դարձուր մեզի մեր հայրը, ո՜վ հայր աշխարհի. կամ թէ որ զանիկայ քու քովդ առեր ես, մեզ ալ կանչէ քեզի շուտով կաղաչենք:*

ՏԵՍԻԼ Բ.

ՎԱՂԱՐՇ, ՅՈԼԱԿ, ՀԵՋԻԿ

ՎԱՂ. *Ո՛վ սիրելի որդեակք. ի՞նչ կընէիք կոր հոս մինակ։*

ՅՈԼ. *Մեր հօրը համար կաղօթէինք։*

ՎԱՂ. *Շատ աղէկ. անշուշտ լսելի եղան ձեր աղօթքները։*

ՀԵՋ. *Բայց դուն ո՞ւսկից կուգաս բարի Վաղարշ. ինչո՞ւ այսչափ ատեն է հեռացար մեզմէ. թէ որ դուն ալ մեզ թողուս, ո՞վ է ան ատենը մեր հայրն ու պաշտպանը։*

ՎԱՂ. *Կարելի՞ բան է որ զձեզ թողում ես. ո՛հ չէ չէ. սիրտս որչափ սէր ու գութ ունի նէ ամենն ալ ձերինն է. պաղած երակներուս մէջ որչափ արիւն կայ նէ, ձեզի համար տալու պատրաստ եմ. բայց մխիթարուեցէք, ձեր անմեղ կեանքը մի՛ մաշէք անդադար հառաչանքներով. մի՛ որդեակք իմ. թանձր ու մութ ամպերուն մէջէն արեւուն գեղեցիկ ճառագայթները կըրնան ծագել. ամեն բանի վերջ կայ. նեղութիւնք ու վիշտք ալ վերջապէս կանցնին։*

ՀԵՋ. *Ի՞նչ կըսես Վաղարշ. ինչուան որ մեր հայրը չի դառնայ, ի՞նչպէս կրնանք ուրախանալ մենք, ու մեր վիշտերը ի՞նչպէս կը դադրին։*

ՅՈԼ. *Ո՛հ, ո՞ւր է արդեօք անիկայ. կաղաչենք Վաղարշ տա՛ր զմեզ ալ անոր քովը, թէ որ երկինք է նէ, հրեշտակներու պէս թեւեր առնենք ու թռչինք. եթէ երկրիս վրայ ու աշխարհքիս մէկ ծայրը, տա՛ր դարձեալ զմեզ. թ՛ող չի տեսնանք աս գեղեցիկ արեւը, միայն թէ իր քովը ըլլանք. իսկ թէ որ մեռած է նէ, ո՛հ,*

աղաչէ՛ դուն ալ հրեշտակներուն որ մեր հոգիներն ալ առնեն, բայց մեր սիրելի մօրը բան մը չըսես։

ՀԵՋ. *Եւ կամ գոնէ մեզ իր գերեզմանին քովը տար. թրջենք արցունքներով իր մարմնոյն վրայի հողը. աղուոր ծաղիկներ սփռենք գերեզմանին վրայ, խօսինք իր հետը ու ըսենք. սիրելի հայրիկ, ելի՛ եկո՛ւր քու որդւոցդ, ինչո՞ւ հեռացար մեզմէ։*

ՎԱՂ. *Բաւական է որդեակք իմ. ձեր ուզածը հոս է, եկէ՛ք երթա՛նք։*

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՆԵՐՍԷՍ

Ողջոյն քեզ ո՛վ իմ հայրենի բնակութիւնս. վերջապէս ձեր ցանկալի տեսութիւնը կը վայելեմ դարձեալ. բայց աւա՞ղ, ի՞նչ վիճակի մէջ թողուցի զձեզ ու հիմայ ի՞նչ վիճակի մէջ կը գտնեմ. ո՛հ, հայրենիք չէ մընացեր ինծի. Կոռնակին կատաղութիւնը բոցի պէս պըտըտեր է հոս, կը ճանչնամ իր ոտքին նշանները։ Ո՞ւր է իմ հաւատարիմ ժողովուրդս. ինչո՞ւ ուրախական երգերով դիմացս չելլեր զիս ընդունելու համար. ո՞ւր են իմ քաջ զօրականներս. ինչո՞ւ չեն փութար իրենց իշխանին քով գալու ժողուելու որուն ձայնը կը հրաւիրէր երբեմն զիրենք պատերազմի ու յաղթութեանց դաշտը. ձայն չկայ. մահուան լռութիւն մը չորս դին կը տիրէ հոս. հայրենի երկիրս իրեն որդւոցը գերեզման եղեր է։ Աս աւերակներու վրա՞յ հաստատեմ ուրեմն իշխանութեանս աթոռը, չէ՛. աս աւերակներուն

մէջէն կելլէ սրտալով իմ մահացու վճիռս ալ. հոս, ուր ժողովուրդս ու զօրքերս ինկան իրենց արեանը մէջ, պէտք է իյնամ ես ալ: Ո՞ւր էք որդեակք իմ, ո՞ւր մընացիր Վաղարշ որ պիտի բերէիր ինծի զանոնք. եկէ՛ք. ո՛հ, դեռ ամպերը գլխուս վրայ չի ժողվուած, դեռ կայծակը գլխուս չի զարկած գրկեմ զձեզ մի անգամ մը ու անկէ ետքը դոհ սրտով մատնեմ ինքզինքս թշուառութեան ինչպէս անմեղ մահապարտ մը դահճին ձեռքը. ո՞ւր է Հեզիկ ու Ցօլակ:

ՀԵԶ. (Ներսէսին) *Հեզիկ ու Ցօլակ կը կանչէ. ըսէ՛ մեզի Վաղարշ ո՞վ է ան մարդը:*

ՑՕԼ. *Զըլլայ թէ մեր հայրն ըլլայ:*

ՎԱՂ. *Այո՛ որդեակք. անիկայ է, վազեցէ՛ք իր քովը:*

ՏԵՍԻԼ Դ.

ՀԵԶԻԿ, ՑՕԼԱԿ, ՎԱՂԱՐՇ, ՆԵՐՍԷՍ

ՀԵԶ. ՑՕԼ. (Վազելով Ներսէսին քով) *Հայր, հայր, դուն ես, ո՞ւսկից կուգաս:*

ՆԵՐ. *Ո՛հ, որդեակք իմ.* (կը պլլուի):

ՀԵԶ. *Մենք այնչափ լացինք, այնչափ լացինք քու վրադ ու այնչափ աղօթեցինք քեզի համար, որ բարին Աստուծոյ գութը շարժեցաւ ու զքեզ պարգեւեց մեզի:*

ՑՕԼ. *Բայց չըլլայ թէ մեզմէ հեռանաս դարձեալ. կամ չէ նէ զմեզ ալ քեզի հետ տա՛ր ուր որ կուզես. ինչո՞ւ այնչափ ատեն մոռցար մեզ:*

ՆԵՐ. *Ի՞նչ մոռնալ, ի՞նչ կըսէք սիրելի որդեակք ո՛, բանտիս սոսկալի մթութիւնը շատ անգամ ձեր անուշ յիշատակը իբր լուսաւոր ճրագ մը կը փարատէր. շատ անգամ սիրտս այդ դժբաղդ հեռաւորութենէն անհամբեր ձեր քովը կը թռչէր. շատ վիշտեր ու նեղութիւններ քաշեցի որդեակք. Աստուած աստանկ կարգաւորեց. բայց հիմայ որ զձեզ տեսայ ու գրկեցի, ալ ամէն բան մոռցայ. ամէն ցաւագին յիշատակ մտքէս հեռացաւ աներեւոյթ եղաւ. ալ ասկէ ետքը բանէ մը չեմ վախնար. կրնամ հանդիստ սրտով ոտքս գերեզման դնել:*

ՎԱՂ. *Ինչո՞ւ համար այնպիսի խօսքեր կը խօսիս Տէր. բաւական չէ՞ որ քու հայրենիքդ ու որդիքներդ ստացար դարձեալ. փոխանակ այդպէս ինքզինքդ տըխուր մտածութեանց տալու ու անմեղ որդւոցդ սիրտը պատռելու, վերցուր աչուըներդ դէպ ի՛ երկինք, շնորհակալ եղիր ու համբուրէ ատ բարերար ձեռքը որ քու խիստ գերութեանդ շղթաները քակեց ու կոտրեց:*

ՆԵՐ. *Ո՛վ իմ հաւատարիմ Վաղարշս. դու չես գիտեր որ կենացս վտակը պղտորեցաւ մէկ մը. ան օրուընէ ի՛ վեր որ բախտիս դիւրափոփոխ անիւը բռնաւորին ձեռքը մատնեց զիս, ան օրուընէ 'ի վեր սեւ ու չարագուշակ նշան մը տպուեցաւ ճակտիս վրայ. աչքս ո՛ր կողմը դարձնեմ, մահուան դէմքը միշտ դիմացս կը տեսնամ. ու հիմայ ալ որ սիրելի որդւոցս գրկախառնութեանց մէջ ինքզինքս երջանիկ կը կարծեմ, չեմ գիտեր ի՛նչ բօթաբեր ձայն նէ որ ականջս կը զարնէ, վա՛յ քեզի Ներսէս:*

ՎԱՂ. *Մի՛ կասկածիր տէր իմ, ես ամէն բան պատրաստեցի. ժողովուրդը իմանալով քու դալուստդ ուրախութեամբ լեցուեցան, ու ամէնքը, պատրաստ ենք ըսին, մեր սիրելի տիրոջը կեանքերնիս զոհելու:*

ՆԵՐ. *Եկէ՛ք սիրելի որդեակք, մէկ անգամ մըն ալ զձեզ գրկեմ, գուցէ աս վերջինն ըլլայ:*

ՏԵՍԻԼ Ե.

ԶԱՒԷՆ ՈՒ ԱՌՋԻՆՆԵՐԸ

ԶԱՒ. (վազելով ու շփոթած). *Վա՛յ մեզի, բաներնիս լմնցաւ:*

ՎԱՂ. *Ի՞նչ կայ, ի՞նչ եղաւ:*

ԶԱՒ. (Ներսէսին) *Կոռնակ բազմութեամբ զօրաց վիշապի նման հոս մեր վրայ կը յարձակի ու ամեն տեղ զքեզ կը փնտռէ:*

ՆԵՐ. *Ա՛հ, որդեակք իմ:*

ԶԱՒ. *Փախի՛ր տէր, քանի որ ժամանակ կայ:*

ՆԵՐ. *Ե՞ս փախչիմ ու հայրենի երկրիս բացը հեռուէն տեսնամ. չէ՛, անոր մոխիրներուն տակ կուզեմ թաղուիլ:*

ՎԱՂ. *Տէ՛ր, բռնաւորը չի հասած փախի՛ր ու ազատէ քեզի հետ քու որդիքներդ:*

ԶԱՒ. *Ա՛լ ամեն յոյս կորաւ:*

ՀԵԶ. *Ի՞նչ կ'ըսեն ասոնք, հայր, ինչո՞ւ լուռ ու տրտում կեցեր ես:*

ՅՈՎ. *Զքեզ տանելո՞ւ համար կուգան դարձեալ հայր, ո՛հ, փախչինք, փախչինք:*

ՆԵՐ. *Չեմ գիտեր ի՞նչ ընեմ. մութ ամպ մը միտքս պաշարեց, ծնկուըներս կը դողան. բաղդին ձեռքը կը ծանրանայ ճակտիս վրայ, ուրախութեանց դուռը մահուան մշուշը դիմացս ելաւ: Եկէ՛ք որդեակք, երթանք*

հոն, ուր որ աստուածային ձեռքը մեզի կ'առաջնորդէ:
(Ձեռքերնին բռնած երթալու ատեն դիմացը կելլէ յանկարծ Կոռնակ զինուորներով):

ՏԵՍԻԼ Զ.

ԿՈՌՆԱԿ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԿՈՌ. *Ո՞ւր կը փախչիս անօրէն վատազգի. զօ՛րականք, շղթայներու զարկէք աս մարդն ու մատնիչ Զաւէնը. կարծէիք դուք իմ սրտմտութեանս կայծակէն ազա՞տ մնալ. զքեզ, Զաւէն, քու հաւատարմութեանդ փոխարէն մարմինդ գազաններու կերակուր պիտի տամ, ու զքեզ Ներսէս բոցերու կենդանի զոհ պիտի ընեմ, ու վրէժխնդրութեանս կրակները կարկուտի պէս պիտի թափեմ քու անիծեալ երկրիդ դաշտերուն ու քաղաքացը վրայ:*

ՆԵՐ. *Կեցի՛ր հոն ա՛յ հպարտ գազանամիտ. դուն որ Սադայէլի նման դժոխային բնակովդ երկնից ու ինծի դէմ կը գոռաս ու սպառնալից ձայնովդ չորս դին կը դողացնես, ո՞վ ես դուն, ոտքիս տակի փոշիէն անարգ որ վատութեամբ զինուած տկարներուն ու անմեղաց թշուառութեամբը ու անոնց արիւնը խմելով կը պարծիս. ելլանք պատերազմի դաշտը եթէ կրնաս յանդըգնիլ, ու երբ զարշելի արիւնդ որդւոյդ արեանը հետ խառնելով հողին տակը ինջեցնենք զքեզ, հոն հանդարտիս գազանութենէդ. բայց հիմայ ալ կըսեմ քեզի, փախցի՛ր սոսկացի՛ր Կոռնակ. դուն որ չարութեան մէջ քա-*

բացեր պնդացեր ես, ու նենգութեամբ խարդախ հընարքներով եւ անհաշտ ատելութեամբ իրաւանց եւ արդարութեան դէմ կը պատերազմիս, ու ժպիրհ ձեռքովդ թոյն կը սերմանես ազգիդ մէջ, մի՛ պարծիր անարգ յաղթանակովդ. վասն յաղթութեանդ պսակները կայծակէն զարնուած մոխիր պիտի դառնան ճակտիդ վրայ. բռնութեամբ յափշտակած աթոռէդ կրակներ ու բոցեր պիտի ցատկեն զքեզ լափելու համար. անունդ զարշելի պիտի ըլլայ յիշատակդ յետագայ դարերուն:

ԿՈՌ. Զօ՛րականք սուրը ատ ամբարտաւանին խօսքերուն թելը ու գլուխը կարէ մէկտեղ. (զինուորին մէկը սուրը կը քաշէ Ներսէսին վրայ կը յարձակի. նոյն ատենը կը վազէ Ներսէն):

ՏԵՍԻԼ Է.

ԶՕՐԱԿԱՆ ՄԸ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԶՕՐ. Տէր, Հայաստանի գահին վրայ Խոսրով Մեծին Տրդատայ որդին նստեր է. ամեն բան կարգի դըրուեր է, ու Վահան մեծ իշխանը զօրաւոր բանակով քու վրադ կուգայ ու մօտ է:

ԿՈՌ. Ո՞ւսկից իմացար:

ԶՕՐ. Հեռուէն ամպի նման փոշի մը երեւցաւ ու զէնքերու ձայներ լսուեցան. ու գունդ մը ձիաւորներ դէպ 'ի հոս կը վազէին, յաղթութի՜ւն, յաղթութի՜ւն պոռալով:

ԿՈՌ. Ի՞նչ կը լսեմ ես:

ՎԱՂ. Տէր Աստուած, օրհնեալ ըլլայ քու անունդ:

ՀԵԶ. ՅՕՂ. Հա՛յր հա՛յր, բարի հրեշտակ մը հասեր է մեզի:

ՆԵՐ. Արդարութիւն, իջիր անաչառ կշիռդ ձեռքդ:

ՁԱՒ. Յուսոյ ճառագայթ մը ծագեցաւ սրտիս մէջ:

ՏԵՍԻԼ Ը.

ՎԱՀԱՆ ԻՇԽԱՆ ԶՕՐՔԵՐՈՎ ԵՒ ԱՌՋԻՆՆԵՐԸ

ՎԱՀ. (Ապշութեամբ չորս դին նայելով) Ի՞նչ կը տեսնան աչքերս. ո՞վ են ասոնք շղթաներով կապած: Հայաստանի ընդհանուր խաղաղութեանը ատենը ո՞վ է ան յանդուգն մարդը, որ խռովութեամբ ու անիրաւութեամբ աս գաւառս տակն ու վրայ կընէ. զօրականք, քակեցէ՛ք ասոնց շղթաները: (Զօրքերը կը քակեն)

ԿՈՌ. Եւ դուն ո՞վ ես որ դառնաբար ինծի դէմ կը խրոխտաս. ո՞վ դրաւ զքեզ տէր եւ իշխան մեր վըրայ, միթէ օրէ՞նք տալու համար եկար հոս:

ՎԱՀ. Ո՛վ դրաւ զիս տէր եւ իշխան, իմ ու Հայաստանի օրինաւոր թագաւորը Խոսրով Բ. ինքզինքիդ եկուր Կոռնակ, Հայաստան առջինը չէ. անիրաւութիւնք եւ չարիք անպատիժ չեն կրնար մնալ հիմայ. անիշխանութեան եւ խռովութեանց փոթորիկը անցաւ գնաց մեր վրայէն, եւ Մեծին Տրդատայ սուրը իր որդւոյն ձեռքն է. ապստամբութիւնները ու ապստամբները ջնջուեցան ամեն տեղէն, ու քու անիրաւութիւննե՞րդ միայն իրենց արդար հատուցումը պիտի չընդունէին. չէ, չէ. լսեց, իմացաւ թագաւորը որ դուն ինքնիշխան և անսանձ ուզածիդ պէս մարդ կ'սպաննես, բանտ կը

ղնես, կը չափշտակես, կաւրըշտըկես, ու զիս խրկեց այդչափ զըկանաց ու բռնութեանց վերջ տալու. ըսէ՛ ինծի նայիմ, որո՞վ իշխանութեամբ և ի՞նչ իրաւամբ․․․:

ԿՈՌ. Սրոյս եւ զօրութեանս իրաւամբ:

ՎԱՀ. Արդարութիւն չե՞ս ճանչնար ուրեմն:

ԿՈՌ. Արդարութիւն, իմ կամքիս ուզածն է:

ՎԱՀ. Բայց յիշէ որ եկած հասած է քու պատիժդ:

ԿՈՌ. Պատիժը սուրիս բերանն է, փորձով կրնաս տեսնալ:

ՎԱՀ. Օրէնք եւ իրաւունք․․․

ԿՈՌ. Օրէնք եւ իրաւունք ոտքիս տակն է:

ՎԱՀ. Ի՞նչ բանի վրայ դրեր ես քու յոյսդ որ այդչափ կը յանդգնիս:

ԿՈՌ. Ու դուն ի՞նչ բանի վրայ:

ՎԱՀ. Իմ Թագաւորիս ու արդարութեանը վրայ:

ԿՈՌ. Ես ալ իմ զօրքերուս քաջութեանը վրայ:

ՎԱՀ. Չե՞ս ճանչնար ուրեմն Խոսրով Թագաւորը:

ԿՈՌ. Ըսի քեզի, զիս ու իմ կամքս կը ճանչնամ միայն:

ՎԱՀ. Զօ՛րականք, հանեցէ՛ք սուրերնիդ, ապըստամբ է, զարկէ՛ք:

ԿՈՌ. Զօրականք վատին մէկն է մի՛ վախնաք զարկէ՛ք:

(Վահան ու Կոռնակ կը պատերազմին. Կոռնակ կը յաղթուի, ու տեսնելով որ կեանքը վտանգի մէջ է, յանկարծ Ներսէսին որդւոցը մէկը յափշտակելով սուրը կուրծքը կը դնէ ու կը պոռայ):

ԿՈՌ. Մէկը չի մօտենայ ինծի, ապա թէ ոչ աղիքները դուս կը թափեմ:

ՀԵԶ. Հայր, հայր, ի՞նչ կուզեն ընել զիս:

ՆԵՐ. (Վահանին) Կ'աղաչեմ, ազատէ՛ որդիս ու ես մեռնիմ:

ՎԱՂ. Ո՛վ անգութ գազան. փութա՛ տէր իմ, հիմայ իր որսը պատառ պատառ կ'ընէ:

ՎԱՀ. Կոռնակ, ճանչցի՛ր հիմայ թէ ամեն գործքի արդար հատուցում կայ. բաւական է ինծի որ քու ակարութիւնդ իմացար. զարձի՛ր ինքզինքիդ ասկէ ետքը, ու մարդավայել վարմունք մը ստացիր ու փոխանակ անմեղները ատելու ու տանջելու սիրէ՛ զանոնք, կը շնորհեմ քեզի քու կեանքդ, ու կրնամ Թագաւորին քեզի համար կատարեալ թողութիւն խնդրել ու զքեզ քու իշխանութեանդ մէջ հաստատել դարձեալ, միայն թէ թո՛ղ ատ անմեղը:

ԿՈՌ. (Տղան թողլով) Այո՛, հիմայ կը ճանչնամ իմ չարութիւնս ու ինքզինքս արժանի կը սեպեմ մեծամեծ պատժոց. վրէժխնդրութեան ոգին զիս կուրցուցեր էր. ներէ՛ առաքինիդ Ներսէս, իմ քեզի հասուցած այնչափ չարեացը. ասկէ ետքը պիտի ջանամ եթէ կարելի է, մոռցնել տալու քեզի անոնց յիշատակը յաւիտենական սէր ու բարեկամութիւն պահելով հետդ:

ՎԱՀ. Հիմայ կը գովեմ զքեզ Կոռնակ. վասն զի կը վայլէ՞ որ մենք մէկ ազգ՝ մէկ արիւն ըլլալով մէկզմէկու կորստեան դուռը փորենք ու հայրենիքը ընտանի պատերազմներով թշնամութեամբ ահ ու դողով լեցնենք. ու ան սուրերը որ թշնամեաց արեանը մէջ կրնանք փառաւորել, մեր ազգայնոց սիրտը խոթելով պղծենք բոլորովին: Ո՛վ ցաւալի ու սիրելի Հայոց ազգ. ատելութիւնն ու նախանձը ի՞նչ փոսերու մէջ ձգեցին զքեզ, եւ ինչուան ո՞ւր կրնայիր բարձրանալ սիրով եւ միութեամբ. այո՛ հայրենակիցք իմ, ատելութեան ու նախանձու բացած վէրքերը պէտք է որ սէրը բժշկէ, ու-

րեմն թօթափեցէ՛ք, հեռացուցէ՛ք ձեր վրայէն ատ կոյր թշնամութեանց ու վրէժխնդրութեան ոգին եւ ապգակործան երկպառակութիւնները։ Հաշտութեան ձեռք տուէք մէկզմէկու ու մէկմէկու գիրկը նետուելով մոռցէ՛ք մարեցէք ձեր սրտին մէջի ոխութեան ու ատելութեան բոցերը։ (Կոռնակ ու Ներսէս հաշտութեան ձեռք կուտան մէկզմէկու) ինծի մեծ պարծանք կը սեպեմ որ այսպիսի դժուարին գործք մը յաջողութեամբ իմ ձեռքովս լմնցաւ. երթա՛նք ու զուարճութեան խնջոյք մը հաստատէ ձեր մէջի խաղաղութեան, հաշտութեան ու սիրոյ կապը։ (Ամենքը կրթան բացի Վահանէ ու իր զօրքերէն)։

ՏԵՍԻԼ Թ.

ՎԱՀԱՆ

ՎԱՀ. Եւ սակայն կը կասկածիմ ես դաւաճանութենէ մը. զօրականք զգոյշ կեցէ՛ք պզտիկ ակնարկութեանս ալ ու չորս դին զարանի կեցէ՛ք։ (Կերթան)։

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՀԱՆԴԷՍ Ե.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՃՐԱԳՆԵՐՈՎ ԵՒ ԾԱՂԻԿՆԵՐՈՎ ԶԱՐԴԱՐՈՒԱԾ ՓԱՌԱՒՈՐ ՍԵՂԱՆ

ՎԱՀԱՆ, ԿՈՌՆԱԿ, ՆԵՐՍԷՍ, ՎԱՂԱՐՇ, ԶԱՒԷՆ ՀԵԶԻԿ, ՑՈԼԱԿ, ԱՄԵՆՆ ԱԼ ՆՍՏԱԾ

ՎԱՀ. Քաղցր ու ախորժելի են այս կերակուրները վասն զի մեր սիրելի հողին բերքերն են. անուշ են աս ծաղկի փունջերն ալ վասն զի մեր Հայաստանին հողէն բուսեր ու անոր օդովը սնաներ են. պայծառ կը վառին աս ճրագները, նաանկ ալ պայծառ փայլին քու վրադ երջանկութիւնն ու փառքը ո՛վ Հայաստան։

ԿՈՌ. Ո՛վ քաջ հայրենակիցք իմ, չէք գիտեր որչափ ուրախութեամբ լեցուած է սիրտս ձեզի պէս առաքինի ու գիւցազն անձանց հետ սեղանակից ըլլալու պատիւը ունենալուս համար. այս առաջին անգամ է որ Կոռնակը հանգիստ սեղանի կը նստի, ուրիշ ատեն գըրեթէ միշտ բանակներու ու պատերազմի մէջ կուտէր կերակուրը, երբ Տրդատ, որուն քաջասակը անմահ ըլլայ, բոլոր աշխարհք կը լեցնէր իր ու Հայաստանի փառաց հռչակովը, խրախոյսէ մեծ մարդ էր Տրդատ ու այնչափ զօրաւոր՝ որ Կոռնակ մըն ալ կը վախնար իրմէ. ո՛վ փառաւոր ժամանակներ, ո՞ւր էք դուք հիմայ, ուր բոլոր Հայաստան պատերազմի դաշտ մը դարձեր էր ու

սարսափելի որոգայթ մը, ուր կը բռնուէին Պարսիկք, Բասլանք եւ Սկիւթացիք, ու մենք անոնց վրայ հրականերու պէս կը ցատկէինք. ան ատենը Հայութիւն ըսելը, քաջութիւն յաղթութիւն ու փառք ըսել էր:

ՎԱՂ. Հիմայ ալ Հայութիւն ըսելը ատելութիւն անմիաբանութիւն ու նախանձ ըսել է: Ջանանք ուրեմն հայրենակիցք իմ չի մոռնալ մեր նախնեաց առաքինութիւնները, այլ նոր առաքինութիւններով պարծանք ըլլանք թէ մենք մեզի եւ թէ մեր անմահ դիւցազանց:

ՎԱՀ. Անուշ է գինին որ պատերազմի մէջ կրակ կը փչէ քաջերուն սիրտը ու խաղաղութեան ատեն զուարթ ցօղ մը կը դառնայ. կեցցէ՛ ուրեմն գինին, բայց մանաւանդ կեցցէ խաղաղութիւնն, կեցցէ՛ դիւցազուն ժողովուրդ Հայկայ:

ՆԵՐ. Քաղցր է գինին եթէ կրնայ վրէժխնդրութեան բոցը մարել ու սիրոյ զուարթ հով մը փչել մարդուս սրտին մէջ. կեցցէ՛ ուրեմն գինին եւ կեցցեն սէր եւ միաբանութիւն:

ԿՈՌ. Անուշ է գինին վասն զի կրակի պէս կը փայլի եւ գոյնը արեան կը նմանի ու պատերազմի բոցին մէջ իբրեւ ծաղիկներու վրայ խաղալ կուտայ մարդուս. կեցցէ ուրեմն գինին, բայց մանաւանդ կեցցեն անմահ քաջութիւն ու պատերազմ:

ԶԱՒ. Քաղցր է հաշտարար գինին կեցցէ ուրեմն հաշտութիւն, բայց հալածուին նենգութիւնք եւ չարութիւնք:

ՎԱՂ. Քաղցր է գինին եթէ կրնայ մարել ատելութեան բոցը ու ոխակալ սրտերը հաշտեցնել. բայց մանաւանդ կեցցէ ճշմարտութիւն որ Աստուծմէ կը բղխի, վարձահատոյց եւ վրէժխնդիր է միանգամայն:

(Գինին կը խմեն երգելով ու կերթան, վարագոյրը կիջնայ, սեղանը կը վերնայ, անմիջապէս նորէն կը բացուի վարագոյրը):

ՏԵՍԻԼ Թ.

ԿՈՌՆԱԿ ԶՕՐԱԿԱՆՕՔ

Ահա կերթամ ես... բայց ոչ. կենամ քիչ մը ու տեսնամ թէ ինչ համ ունին վրէժխնդրութեան պտուղները. ո՛հ, ի՛նչ փառաւոր սեղան էր, ինչ փառաւոր լուսաւորութիւն. անմի՛տ Ներսէս որ այնչափ կանթեղաց ու ճրագներու լուսով, չի տեսաւ սեղանին վրայ սեւադէմ մահը որ իր քովը նստեցուցեր էի... ո՛վ սոսկալի բաղմական. կը կարծէր որ աս սիրտս, որուն վրայ երկաթի գիրերով վրէժ ու արիւն գրուած են. իրեն գթայ ու ներէ. ի՛նչ. գթա՛լ, ներե՛լ. ատ չէ Կոռնակին բնութիւնը եւ սովորութիւնը. շատ անգամ աս սիրտս ինծի դէմ բողոքեց. ե՞րբ, ե՞րբ պիտի հասնի ժամանակը. է՛հ, ժամանակը հասաւ, աս է, հոս է ատ ժամանակը. քիչ մը ետքը կիմանաք: Բայց ի՞նչ ըրի ես. արդարութեան Աստուած մը սրտիս մէջ կը խօսէր ու կը գոռար ու ես յանդգնեցայ մեղքերով զինեալ ապստամբել ու խռոխտալ իրեն դէմ. ինչուան որ չար գործքերու երկաթի շղթայ մը այս վիզը քաշկռտեց դի՝ ասկէց անդին դժոխքն է բոցավառ. բայց ալ ուշ է ետ դառնալը. ալ ատեն չկայ խօսեցնել ու մտիկ ընել խղճմտանքին ձայնը. ինչուան ատ աղետալի ճամբան եկողը, պէտք է ալ անդին դիմել գահավէժ. երթանք

ուրեմն, փախչինք, քանի որ չփոթած են Երկինք ու մարդիկ արժանի պատիժ մը գտնելու Կոմսակայ. մնաք բարով Մանուշաղեանք, մնա՛ս բարով Ներսէս. Կոմսակը ասանկ նշան կը թողու, այսպիսի կոթող կը կանգնէ իր գացած տեղը. ես կերթամ իմ Հայրենի երկիրս. դուն Ներսէս, դուն ալ պիտի երթաս քու Հայրենի երկիրդ։ Երթանք. բայց աւելի լաւ չէ որ քիչ մ'ալ հոս սպասեմ ու հանդիսակից ըլլամ բացուելու տեսարանին. ի՜նչ տեսարան. գարշելի դիակունք. ժողովուրդ մը սգոյ ու տրտմութեան մէջ թաղուած. մահուան հառաչանք, ողբ, աղաղակ ու վայ. ո՜հ, ի՜նչ անուշ դաշնակութիւն, ի՞նչ քաղցր ձայներ սատանաներու ականջին համար. բայց ոտքի ձայն է, մէկը կը մօտենայ հոս (դիտելով) այո՛ մէկը կը մօտենայ հոս. Ներսէսին որդիքներն են, խե՛ղճ ողորմելիներ, կը ցատկտեն կուրախանան կը խնդան, բայց քիչ մը ետքը ... (Կերթայ գլուխը շարժելով կատաղութեամբ)։

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՀԵՋԻԿ, ՑՈԼԱԿ

ՑՈԼ. Տեսա՞ր սիրելիդ Հեղիկ. ի՞նչպէս հաշտուեցան մէկզմէկու հետ Հայրս ու Կոմսակը. տեսա՞ր որ իմ բարի հրեշտակս գիս չի խաբեց։

ՀԵՋ. Իրաւունք ունիս սիրելիս. ո՜հ, հիմայ իմ սիրտս այնչափ ուրախ՝ այնչափ ուրախ է, որ ինքզինքէս դուրս կելլամ. երբ կը մտածեմ որ մեր ամեն օրուան ողբերուն ու արցունքներուն տեղ կատարեալ ու-

րախութիւն, զուարճութիւն, խաղ խնդում պիտի ունենանք մեր սիրելի հայրն ալ մինչ մեր քովը ըլլալով։ Ես մանաւանդ քեզմէ աւելի իրաւունք ունիմ ուրախանալու, վասն զի անդութ մահուանէ մը ազատեցայ. տեսա՞ր դուն, երբոր այս սարսափելի մարդը որուն Կոմսակ կըսեն, գիս յափշտակեց, սուրը կուրծքիս վրան դրաւ, ու մօտ էր գիս կլլելու ինչպէս չար կենդանի մը պզտիկ թռչուն մը կուտէ. տեսա՞ր կըսեմ ... բայց ինչո՞ւ համար ասանկ տխրական բաներ կը խօսիմ, անոնք ամենը անցան. ուրախանա՛նք ուրախանա՛նք հիմայ, անանկ չէ՞ մի Ցոլակ։

ՑՈԼ. Այո՛ այո՛, ուրախանանք սիրելի եղբայր, անոնք եւ ոչ միտքս կուգան հիմայ։ Բայց ի՜նչ աղուոր հանդէս էր, ի՜նչ փառաւորութիւն, ի՜նչ ծիծաղ ու զուարթութիւն. կանթեղները աստղերու պէս կը փայլէին նուագարանները երգերը եւ ուրախութեան ձայները անանկ անուշ կուգային ականջիս որ ինքզինքս հրեշտակներու մէկ փառաւոր հանդէսի մը մէջ կարծեցի. եւ մանաւանդ այս բարեմաղթութիւնները որ ամենքը լեցուն բաժակներ ձեռքերնին մեր հօրը համար կընէին, կեցցե՛ս յաւերժ որդուովքդ, ըսելով։ Ամենէն ետքն ալ Կոմսակ, երբ ոսկիէ բաժակին մէջ փայլուն գինին լեցնելով հօրս տուաւ, ու ինքն ալ ուրիշ գաւաթ մը ձեռքը կենդանութեանդ ըսելով մէկտեղ խմեցին. ան ատենը աս Կոմսակը սիրելս եկաւ. ան ատենը կարծես թէ նոյն կատաղի ու գազան մարդը չէր։

ՀԵՋ. Սակայն ես քեզի բան մը ըսե՞մ, սիրելի Ցոլակ, ես ամենեւին չի կրցայ հաշտուիլ ան մարդուն հետ. թէպէտեւ հայրս հաշտուեցաւ։ Սեղանին վրայ ատեն ատեն մեր վրայ այնպիսի սոսկալի աչքեր կը նետէր, որ կարծես թէ կրակ կը ցատկեցնէին. որ կողմն

որ երթայի միշտ անոր նայուածքին կը հանդիպէի․ Նաև հօրս գինիով բաժակը տալու ատենը, դիտեցի՞ր Յօլակ, այնպիսի ժպիտ մը արձկեց որ կարծես թէ ակռայ կը կրճտէր։

ՅՕԼ․ Ես սրտիս չափազանց ուրախութենէն ատեն չունէի քու ըրած դիտողութիւններդ ընելու․ կը զարմանամ եղբայր իմ, որ ինչպէս դեռ չի կրցար երեւակայութեանդ ու մտքիդ չփոթութիւնը փարատելու․ ուրախանանք ուրախանանք կըսեմ, ու դուն ինքիրմէդ տխուր մտածութեանց մէջ կիյնաս․ բայց ահա հոս կուգայ մեր սիրելի Վաղարշը։ Եկո՛ւ Վա՛ղարշ, ու համոզէ եղբայրս որ մէկդի թողու իր դէշ մտածութիւնները որ մեր ուրախութիւնը կը թունաւորէ։

ՏԵՍԻԼ Դ.

ՎԱՂԱՐՇ, ՀԵՋԻԿ, ՅՕԼԱԿ

ՀԵՋ․ Վա՛ղարշ, ո՞ւր է մեր սիրելի հայրը։

ՎԱՂ․ Ալ ի՞նչ բանի վրայ կը կասկածիս որդեակ․ բաւական չէ՞ որ քու հայրդ գտար, ու դուն և բոլոր ընտանիքդ անգութ մահուան վտանգներէն հրաշքով ազատեցաք։ Ալ մի՛ տարակուսիք․ ատելութեան բոցը մարեցաւ, ու մահաշունչ վիշապին կատաղութիւնը փճացաւ․ քու հայրդ մեր թագաւորին ու Աստուծոյ հզօր պաշտպանութեանը տակ աներկիւղ ու ապահով է։ Բայց սիրելի որդեակք անսովոր այլայլութիւն մը կը տեսնամ ձեր վրայ․ ինչո՞ւ համար երեսներնուդ գոյնը նետեր է ու ատեն ատեն կը դողդըղաք։

ՅՕԼ․ Բան չկայ, բան չկայ Վաղարշ․ քու աչքիդ անանկ կերեւայ կոր․ կը տեսնեմ որ դուն ալ չփոթեր ես։

ՎԱՂ․ Եկէ՛ք գրկեմ զձեզ որդեակք, անշուշտ այնչափ ահաւոր դէպքերն ու սոսկալի մահուան մը վտանգները ձեր մատաղ սրտին վրայ ցաւագին տպաւորութիւններ ըրած են․ ո՛հ, հայրագորով սիրոյս բոլոր ջերմութեամբը տաքցընեմ զձեզ․ որդեակք իմ, դուք իմին դողդոջուն ծերութեանս մէկ հատիկ յոյսն ու մխիթարութիւնն էք։ Բայց ահա կուգայ ձեր սիրելի հայրը․ դուցէ իր տեսութիւնը բոլորովին ջնջէ ձեր մտքին մէջէն ատ դառն յիշատակները։

ՏԵՍԻԼ Ե.

ՆԵՐՍԷՍ, ՎԱՀԱՆ, ԶԱՒԷՆ, ԶՕՐԱԿԱՆՔ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ՅՕԼ․ Ի՛նչպէս ուրախ ենք հայր որ ալ չի բաժնուիս պիտի մեզմէ։

ՀԵՋ․ Այո՛ հայր․ աս ի՛նչ մեծ հրաշք էր որ եղաւ․ ատ անգութ մարդո՛ւն քեզի հետ հաշտուիլը անկարելի կերեւնար ինծի։

ՆԵՐ․ Աս մեծ հրաշքը Աստուծոյ մեր վրայ ունեցած գթոյն արդիւնքն է սիրելի որդեակք․ շնորհակալ ըլլանք իրեն որ զմեզ յանկարծ թշուառութեան գուբէն երջանկութեան ծայրը հանեց։ Շնորհակալ ու երախտագէտ ըլլանք նաեւ մեր Խոսրով թագաւորին որն որ նախախնամութիւնը իրեն գործիք առաւ բոլոր Հայաստանը ու զմեզ ազատելու համար․ նոյնպէս աս քաջ ու ա-

ռաքինի Վահան մեծ իշխանին որուն անունը ու սուրը, Հայաստանի թշնամեաց հարուած ու սարսափ կը բերէ:

ՎԱՀ. Ես թէպէտեւ պարտքէս աւելի բան մը չըրի, սակայն և այնպէս քեզի մատուցած աս պզտի ծառայութիւնս կեանքիս էն փառաւոր գործքը պիտի համարիմ. քեզի պէս առաքինի անձի մը փրկութիւնը կարեւոր ու օգտակար էր մեր Հայրենեաց. կեցցե՛ս ուրեմն մեր թագաւորին ու որդւոցդ. ու վայելէ հանդիստ խաղաղութեան ցանկալի պարգեւները. ալ չի զարնեն ականջդ պատերազմական փողոց սոսկալի ձայները, եւ ոչ արեան ծարաւի սուսերք շողան գլխուդ վրայ ու ապականեն քու երկրիդ վայելչութիւնը: Ահա կերթամ ես Խոսրով մեծ թագաւորին աս բարեգուշակ լուրը տանելու:

ՎԱՂ. ԶԱՒ. ԶՕՐ. Կեցցէ՛ առիւծն Ամատունի Վահան իշխան մեծ: (Նոյն ատեն Հեզիկ ու Ցօլակ դողդըղալով մէկը Վաղարշին, մէկալն ալ Զաւէնին գիրկը կիյնան):

ՆԵՐ. Ի՞նչ կայ. ի՞նչ եղաք որդեակք:

ՀԵԶ. Չգիտեմ հայր. ներսիդիս կարծես թէ կրակ կը վառի:

ՑՕԼ. Իմ սիրտս ալ կարծես թէ որդ մը կուտէ:

ՀԵԶ. Ո՛հ, շատ կը տանջուիմ հայր:

ՑՕԼ. Օգնէ ինծի սիրելի Վաղարշ, ինչո՞ւ համար ... գլուխս կը դառնայ ... ու պաղ քրտինք մը ... կը վազէ... ճակտէս:

ՆԵՐ. Ի՞նչ եղաք սիրելի որդեակք... չըլլայ թէ ... բայց կարելի՞ բան է ... մահաբեր գուշակութիւն մը...:

ՎԱՀ. Դաւաճանութի՛ւն դաւաճանութի՛ւն. զօ՛-

րականք վազեցէ՛ք շուտ մը բռնաւորին ետեւէն, ու շըղթաներու զարկած բերէ՛ք հոս:

ՆԵՐ: Բայց դուք արթնցէ՛ք սիրելի որդեակք. ինչո՞ւ կը քնանաք. չէ՞ք ճանչնար ես ձեր հայրն եմ. առջի անգամ երբ բանտէս ձեզի եկայ, այնչափ ուրախացաք ցատկռտեցիք, վիզս պլլուեցաք. իսկ հիմայ անշարժ, քարի պէս ցուրտ, բերաննիդ լուռ, աչուըննիդ գոց. ինչո՞ւ, ինչո՞ւ ըսէ՛ք ինծի. ո՛վ դըրաւ ձեզ աս վիճակս. ո՛վ Կոռնակ, մեր տանը սոսկալի հարուածը. բայց ձեզմէ ի՞նչ կուզէր աս գազանը, դուք անմեղ էիք, անմեղ հրեշտակներու պէս. զիս թո՛ղ ուտէր, թո՛ղ զիս լափէր, ուրախութեանց հանդէսին մէջ խածաւ զձեզ աս օձը ու մահ փչեց ձեր սրտին մէջ... ալ ինչո՞ւ կապրիմ ես ձեզմէ ետքը (ինքզինքը կուզէ զարնել՝ վահան կը բռնէ ձեռքէն ու սուրը կառնէ) Անէծք քեզի Կոռնակ. դժոխքն ալ քու սրտիդ մէջը ըլլայ... բայց ոչ... ներեցէ՛ք յուսահատութեանս...:

ՏԵՍԻԼ Զ.

ԿՈՌՆԱԿ ՇՂԹԱՅԱԿԱՊ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ՎԱՀ. Մօտեցի՛ր, մօտեցի՛ր ա՛յ անօրէն, տե՛ս վայելէ՛ դժոխային անգթութեանդ պտուղը, ու քիչ ատենէն պատիժը. վրէժխնդիր սուր մը զարշելի կենացդ թելը կտրէ. ու արինալից գլուխդ մեր յաղթական նիզակներէն կախուի որ ամէնքը տեսնան ու իմանան որ արդար վրէժխնդրութիւնը կատարուեր է ու գազանային ոճիրը իւր հատուցումը ընդուներ է:

ԿՈՌ. Չի կարծես որ քու փուճ սպառնալիքներէդ կը դողամ ես. բախտը զքեզ յաղթող ըրաւ. բայց սրբտիս քաջութիւնը իմ քովս է դեռ ու անյաղթելի է: Այո՛ կը ճանչնամ հոս իմ ոխութեանս արժանի հարուածները. բայց դուն Ներսէս դեռ կենդանի՛ ես:

ՆԵՐ. Կենդանի եմ ես. բայց երանի թէ չըլլայի ու քեզի պէս նորօրինակ հրէշ մը աչքերս չի տեսնային. կենդանի եմ ես, բայց չկարծես թէ քեզմէ վրէժ առնելու համար. չէ՛, արժանի չես ատելութեանս. չէ՛, գնա՛, կորի՛ր բոցեղէն անդունդներու մէջ ու սատանաները սարսափին ու զզուին քեզմէ. մեռելոց ոսկորները դարչին ու փախչին ոսկորներէդ. գնա՛ կորի՛ր հոն որ ասկէ ետքը քեզի վայելուչ բնակութիւն է ու մէկտեղ տա՛ր բոլոր աշխարհքին անէծքին հետ Ներսէսին ներումը. այո՛, վկայ են հոս անմեղ որդւոցս դիակները որ ես կը ներեմ քեզի չի կրնալով ու չի գիտնալով անիծելու կերպը. այդ ներումը ճակտիդ վրայ խորունկ պիտի տպաւորուի ու բոլոր Կոռնակի մը կատաղութիւնը չի կրնայ պիտի գիշատիչ ժանիքներովը աւրել ու քերել զանիկայ:

ԿՈՌ. Ես գերեզմանէս անդին ալ պիտի ատեմ ըզքեզ. ու դժոխքին մէջ իմ ուրուականս քու ուրուականդ միշտ պիտի տանջէ ու հալածէ. ի՞նչ, քեզի խնայեցի՞, չխմեցի՞ր ուրեմն աս բաժակը. (յանկարծակի այլայլութեամբ) բայց ներսիդիս հրդեհ մը կը բորբոքի. կարծես թէ բոլոր դժոխքը սրտիս մէջ փոխադրուեր է. վա՜յ ինծի, Կոռնակ, ձեռքիդ հարուածը քեզի դէմ դարձեր է. ուրախացի՛ր Ներսէս. աս օձը որ քու վրադ նետեցի դարձեր գլխս խածեր է ու հիմայ երակներուս մէջ կը սողայ. մահուան բաժակը աղիքներուս մէջ ծաւալեր է:

ՆԵՐ. Ո՜վ սոսկալի արդարութիւն Աստուածային:

ՎԱՀ. Արժանի պատիժ դաւաճանային կատաղութեան:

ԿՈՌ. Բայց ահա երկրիս անդունդները կը բացուին. ո՞վ են անոնք որ գերեզմանական սեւ քողերով երեսնին ծածկած, արիւնաշաղախ մազերնին իրենց գլխուն վրայ տնկած ինծի կը մօտենան... ի՞նչ կուզէք ինծմէ անգութ ուրուականներ... ո՜հ, աս ի՜նչ ձայն է որ կը լսեմ «Մեռի՛ր մեռի՛ր անօրէն, տե՛ս, կը ճանչնաս աս վէրքերը որ քու ձեռքդ մեր մարմնոյն վրայ բացաւ» փախչիմ, փախչիմ... բայց աս դիէն ալ ի՞նչ աղաղակ ու երկաթի ոտքերու դղրդիւն կելլայ... տարտարոսին կատաղիքներն են. դժոխային ջահեր ձեռքերնին բռնած... ահա, ահա կը մօտենան ինծի, մազերէս բռնած կուզեն քաշկռտել զիս... ո՜հ, ի՜նչ կատաղութիւն. ես մեռնիմ ու դուն կենդանի՞ Ներսէս. եկո՛ւ մօտեցի՛ր ինծի, որ բոցախառն շնչովս երեմ մոխիր դարձնեմ զքեզ, ու մէկտեղ դժոխք իջնանք. ոտուըներուս վրայ չեմ կրնար կենալ. աչուըներս թանձր մշուշ մը պատեց... անէծք ձեզի երկինք... անէծք քեզի ալ Ներսէս... (կիյնայ կը մեռնի):

ՎԱՀ. Քաշկռտեցէք աս գարշելի դիակը աչքիս առջեւէն:

Վերջ

ԱՐՇԱԿ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ՀԻՆԳ ԱՐԱՐՈՒԱԾ

ԱՆՁԻՆՔ

ԱՐՇԱԿ	*Թագաւոր Հայոց*
ՍԻՍԱԿ	*Որդի նորա*
ՎԱՂԻՆԱԿ	*Զօրավար Հայոց*
ՇԱՊՈՒՀ	*Թագաւոր Պարսից*
ՈՐՄԻԶԴ	*Որդի նորա*
ՄՈՒՇԿԱՆ	*Զօրավար Պարսից*
ՆԵՐՍԷՍ	*Հայրապետ*
ԲԱՆՏԱՊԱՀ	*Սիսակայ*

Զօրականք Հայոց եւ Պարսից

ԱՐՇԱԿ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Ա.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԱՆՏԱՌ ՈՒ ՀԵՌՈՒԷՆ ՏԱՃԱՐ ՄԸ

ԱՐՇԱԿ, ՍԻՍԱԿ, ՎԱՂԻՆԱԿ ԵՒ ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ՍԻՍ. *Գացէ՛ք ցրուեցէ՛ք անտառին մէջ, բաւական կռուեցանք բոլոր օրը, հանգչեցէ՛ք քիչ մըն ալ. դուն Վաղինակ, քանի մը զօրականներով անքուն հսկէ բոլոր գիշերը:* (Կերթան զօրքերը)

ԱՐՇ. *Ո՞ւր ենք Սիսակ. թանձր մթութիւնը պատեր է զմեզ. աստղ մը չի փայլիր երկինքին երեսը, եւ ոչ փայլակի մը լոյսը, որ առաջնորդէ փախստական թագաւորի մը մոլորեալ քայլերուն, ուրիշ լուսոյ արժանի չեմ ես. երկինք երես դարձուցին ինծմէ, ու դժոխք իրենց խաւարն ու սարսափները տարածեցին ոտքիս տակը:*

ՍԻՍ. *Մի՛ կասկածիր հայր. Նպատ լեռան ստորոտը ապահով տեղ ենք. Պարսիկները ու Մերուժան փախուցին ոտքերնին իրենց ժանիքներէն. հոս, աս անտառիս մէջ մեր սակաւաթիւ՝ բայց ընտիր զօրաց խումբը, ու աս բարձր նոճիներն ու ժայռք պիտի պաշտպանեն զմեզ երկայն ատեն:*

ԱՐՇ. Բախտիս արժանի է իմ յետին ապաւէնս. ա՜հ, ո՞ւր էր թէ աս սեւ նոճիներուն տակը հանգչեցնէի գլուխս, կայծակ մը զարնէր զիս, ու վերջի շունչս ու մոխիրներս ընդունէր այս մթապատ անտառս:

ՍԻՍ. Բայց ի՞նչ պիտի ըլլան մեր հայրենիքն ու ազգը:

ԱՐՇ. Միթէ հայրենի՞ք մնաց ինծի. դարձո՛ւր Սիսակ աչուըներդ Հայաստանին վրայ. տե՛ս արքունի գահն որ արեանց ծովու մէջ կը լողայ, անողորմ բախտին ժայռերուն դէմ փշրեցաւ. սարսափն ու թշուառութիւնք ու Պարսիկք պատեր են Հայկազնեան երկիրը. թշուառական ու անմխիթար ժողովուրդը մոխիրներու մէջ նստած շղթայակապ ձեռուըները երկինք վերցնելով՝ ինչուան Յաւիտենական աթոռը կը թռցնէ վրէժխնդրութեան բողոքը ու սարսափելի անէծք մը որ յուսահատութեան վերջին հառաչանքն է, անէծք ու մահ Արշակայ դէմ:

ՍԻՍ. Միշտ անիծից ու մահուան վրա՞յ պիտի խօսիս Հայր:

ԱՐՇ. Բաւական ապրեցաւ Արշակ. ա՜հ, ի՞նչպէս ահարկու է կենաց ճամբան, երբ աչքդ կորած ասպարէզիդ վրայ դարձնելով կը տեսնաս որ անիրաւ ձեռքով սերմանած դառն հունտերդ իրենց հունձքը բարձրացուցեր են ինչուան երկինք. թոյն ու ժանտախտ է պտուղնին, ու մահացու շունչ մը կը տարածեն ժողովրդոց. Արշակին ձեռքովը Հայաստան գերեզման կիջնայ, ու դուն կուզես որ ապրի՞ Արշակ:

ՍԻՍ. Ու կուզե՞ս թողուլ զիս մինակ երկրիս վրայ. ո՛վ Հայր իմ. Պապ մեծ եղբայրս Պօլսոյ մէջ պանդուխտ կը տառապի, ես միայն մնացի քեզի. ինչուան հիմայ սիրտս, արիւնս, ու սուրս քեզի ու Հայաստանին

չի նուիրեցի՞ ես. քու անձիդ ատելիներն ու թշնամիները անգութ զէնքերնին սրտիդ դէմ դարձուցեր են. վրէժխնդիր երկինք կը մռնչէն գլխուդ վրայ. ու դուն կուզե՞ս որբ ու անտերունչ թողուլ քու որդիդ, որ գուցէ մինակ կրնայ Աստուծոյ ու մարդկանց բարկութեան նետերը դարձնել գլխուդ վրայէն իւր սիրտը ընդունելով ու ինքնանուէր զոհ մատուցանելով ինքզինքը հայրական ու ազգային սիրոյ սեղանին վրայ. ա՜հ, Հայր, թող որոտան երկինք, իւր կայծակները չի կրնան պիտի զիս բաժնել քու գրկէդ ինչուան վերջի շունչս:

ԱՐՇ. Սիրո՜ւն որդեակ. ո՜րչափ կը վշտանաս դուն ալ ինծի համար. ա՜հ, ո՞ւր էր թէ կեանքիս ամեն ոճիրներն ու չարիքները հետս գերեզման թաղէի, ու վատանուն համբաւս քեզի ժառանգութիւն չի մնար. թշուառ պատանի, փոխանակ երջանիկ ու արքայազուն որդւոյ արժանի փառաւորեալ կեանք մը պատրաստելու քեզի, նայէ՛, ի՞նչ փուշերու մէջ պատառոտեց հայրդ քու երիտասարդ ծաղիկ հասակդ. ինծմով քու առաքինութիւններդ ոչինչ ու անօգուտ եղան. անիծաբեր շունչս թոռմեցուց խղդեց հոգւոյդ գեղեցիկ ձիրքերը ու իմ թշուառութեանս մէջ պատեցար դուն ալ. բայց դուն կօրհնես զիս ու անփորձ եւ անմեղ կեանքիդ վարդերը կուզես սփռել իմ ճամբուս վրայ որ գերեզման կը տանի. ա՜հ, ո՞ւսկից կուգայ քեզի աս որդիական հրեշտակային գութը. ես ալ հայր մը ունէի, բայց ո՛վ սոսկումն, ո՛վ անլուր եւ անօրէն ոճիր, ո՛վ զարհուրելի յիշատակ, իրեն հայրական յորդորանացը փոխարէն, գութ, սէր, ու որդիական յարգութիւն չի մատուցի. սիրտս ու ձեռուըներս չի բարձրացուցի զինքը օրհնելու, այլ զինքը խղդել տալու համար:

ՍԻՍ. Մի՛ նորոգեր կ'աղաչեմ սրտիդ մէջ այդ հին վէրքերը։

ԱՐՇ. Ո՜վ սիրելի ձայն, ի՜նչպէս անուշ հոգւոյս մէջ կիջնայ ու կը հանդարտեցնէ սրտիս փոթորիկները. խօսէ՛ որդեակ, խօսէ՛ դուն, որ լռեն ու դադրին խղճիս տանջանքները. գիտեմ որ ինծի համար ա՛լ փրկութիւն չկայ. կործանեցի Հայաստանը ու իր փլատակներուն տակ պէտք է որ անհետ ըլլամ ես ալ. անցեալ կեանքս խղճի խայթոցներով լի է ու ապագան սարսափով. բայց երբ դուն կը խօսիս յուսահատութեան տըխուր երեւոյթներն ու Հայաստանին ծխաշունչ աւերակները կը ծածկուին աչքերէս եւ աւելի թեթեւ օդ մը կ'սկսիմ շնչել. ո՜հ, ի՞նչ անուշ բան է սիրելի որդւոյ մը վրայ կռթընիլ, վհի մէջ ցատկելու ատենդ ալ։

ՍԻՍ. Յոյսդ մի՛ կորսունցներ հա՛յր, դեռ քաջութիւն ու սուրերն չեն պակսիր մեզի պարսիկները վանելու ու քուկին գահդ աւելի ամուր հաստատելու համար. հիմայ լեղի բաժակ մը կը խմցնէ Աստուած Հայաստանին. բայց ո՞վ գիտէ գուցէ մեր արտասուաց ու արեանց ծուխը ինչուան իրեն աթոռոյն առջեւը հասան. գուցէ դադրեցաւ բարկութենէն. ու բարեգուշակ օրերու հաշտարար ծիածանը գուցէ քիչ ատենէն պիտի տեսնանք Մասեաց գագաթը ձգուած։

(Հեռուէն տաճարին մէջ երգերու ձայներ կը լսուին)

ԱՐՇ. Ո՞ւսկից կուգան աս ձայները։

ՍԻՍ. Բլուրին վրայի եկեղեցիէն։

ԱՐՇ. Ի՞նչ կըսես, Աստուծոյ տաճա՛ր մը. ա՜հ, գուցէ մարդասէր ըլլայ ինծի Աստուած. գնա՛ շուտով հոն... ո՛չ կեցիր... վայրկեան մը քեզմէ հեռու չեմ կրնար կենալ. կը վախնամ որ ցաւերս ու գիշերուան մթութիւնը աւելի ծանր կիջնան սրտիս վրայ. գուցէ

աս սրբազան շէնքը ուր Աստուած կը բնակի իմ ցաւերուս... ա՜հ, գերեզմանէն մինակ խաղաղութիւն կը խնդրէ Արշակ, չէ թէ խորաններէն։

ՍԻՍ. Թո՛ղ տուր հայր որ փափաքդ կատարեմ. երթամ տեղեկանամ թէ ի՞նչ սրբազան անձինքներ կը բնակին աս տաճարին մէջ։

ԱՐՇ. Գնա՛ որդեակ ու փութով ետ դարձիր։

ՏԵՍԻԼ Թ.

ԱՐՇԱԿ

Հեռացաւ գնաց, մինակ մնացի ես. ո՛րչափ դառն է միայնութիւնը թշուառ ու մեղապարտ անձի մը. առաքինիդ Սիսակ, ինչո՞ւ այդչափ գորովանօք կուգես անբաժին ընկեր ըլլալ հօրդ անտանելի բաղդին. քու հօրդ, որուն սրտին մէջ դժոխքին կատաղիքները կը բնակին. իրեն համար մեռած է լոյսը, ու բոլոր աշխարհք գերեզմանի փոս մը. ո՜հ, թէ որ ապագայից վըհին մէջ մէյ մը գլուխս երկնցնելու ըլլամ, ի՞նչպէս սոսկալի պիտի ներկայանայ ինծի Արշակին յիշատակը ժամանակին թեւերուն վրայ ու Հայաստանին աւերակացը մէջ. գլխուս վրայ երկնից կայծակը իջաւ. արցունք ու որդիական սիրոյ գգուանքները չեն կրնար զովացնել բոցակէզ ճակատս. դարձի՛ր որդեակ, Արշակ ինքզինքէն կը սոսկայ ու կը տանջուի. գուցէ իւր ատելի կենացը ինքզինքէն աւելի արժանի դահիճ մը չը կարենայ գտնալ. աս գիշերային խաւարէն աւելի մութ են խորհուրդներս. դարձիր որդեակ, ոտուըներս անդունդի

մը քովերը կը պտըտին· ո՜հ, երկնցո՛ւր ինծի սիրելի ձեռուըներդ։

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԱՐՇԱԿ, ՍԻՍԱԿ

ԱՐՇ· Եկո՛ւ որդեակ, մխիթարէ՛ հայրդ· լսեմ բերնէդ աւետաբեր լուր մը· ըսէ՛ ինծի, ո՞վ տեսար։

ՍԻՍ· Ո՜հ, հայր իմ, մի՛ հարցներ։

ԱՐՇ· Պարապ տեղը կուզես ծածկել ինծմէ· Արշակին գլուխը գալու ուրիշ չարիք չի մնաց, ի՞նչ բանէ կը վախնաս։

ՍԻՍ· Ո՜վ Աստուած, բերանս տալ չերթար...։

ԱՐՇ· Ըսէ՛, ո՞վ տեսար, ի՞նչ է իր անունը։

ՍԻՍ· Քեզի ահաւոր, ու Հայաստանին սիրելի անուն մը։

ԱՐՇ· Զրուցէ՛։

ՍԻՍ· Չեմ կրնար։

ԱՐՇ· Կը հրամայեմ քեզի։

ՍԻՍ· Փախչի՛նք հայր, աս անտառէն։

ԱՐՇ· Ասա՞նկ կը հնազանդիս քու հօրդ· կ՚ատեմ քու գթութիւնդ· ա՛լ որդի չունի Արշակ· հոս մինա՛կ պիտի մեռնիմ։

ՍԻՍ· Ներէ՛ հայր...։

ԱՐՇ· Մտիկ ըրէ՛ հօրդ։

ՍԻՍ· Պիտի ըսեմ...։

ԱՐՇ· Ո՞վ է։

ՍԻՍ· Ներսէս։

ԱՐՇ· Ա՜հ, ի՜նչ սարսափ պատեց զիս։

ՍԻՍ· Ո՞ւր կը փախչիս հայր։

ԱՐՇ· Ինքզինքէս կը փախչիմ· դժոխքին մէջ կը յուսամ պահուըտիլ ու չի տեսնալ անոր դէմքը· ո՜հ, մեռած աչուըները կը բացուին· որդեա՛կ ծածկէ՛ իմ դէմքս· կը տեսնամ, կը տեսնամ ինքն է· սեւ պատանքով գոցած է երեսը· արքունական ծիրանին կտոր կըտոր եղած, ու ճերմակ մազերը արիւնով ներկուած· ա՜հ, կը ճանչնամ զքեզ հայր իմ, ե՛ս սպաննեցի զքեզ։

ՍԻՍ· Հանդարտէ՛, եկո՛ւր գիրկս։

ԱՐՇ· Դողա՛ ինծմէ· մի՛ մօտենար, փախի՛ր, ես Արշակն եմ։

ՍԻՍ· Գթացէ՛ք երկինք մեր վրայ։

ԱՐՇ· Հեռացէ՛ք ինծմէ ամենքնիդ ալ· ո՞ւր է հոս գերեզմանական ցուրտ քար մը· ա՛ն պէտք է մինակ դրկեմ ես· կամ երթամ նստիմ Հայաստանին արիւնոտ ապառաժներուն վրայ· տեսնամ իմ թագաւորութեանս երի՛լը· իմ շնչովս սաստկացնեմ բոցը· մէկ ձեռքովս հայրս խղդեցի, մէկալ ձեռքովս Հայաստանը· անոր մուխին մէջ խղդուիմ ես ալ ու Հայաստան իմ խարոյկս ըլլայ։

ՍԻՍ· Ա՜հ, ո՞ւսկից օգնութիւն մը գտնամ· որո՞ւ հետ կը խօսիս հայր, մինակ ենք հոս։

ԱՐՇ· Ո՞ւր էր թէ մինակ ըլլայի· դժոխքին կատաղիքներովը լեցուն է աս անտառս· դուն փախի՛ր Սիսակ, մի՛ վախնար, թող գան Պարսիկները· չեն կրնար կենդանի գտնել Արշակը։

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՆԵՐՍԷՍ, ԱՐՇԱԿ, ՍԻՍԱԿ

ՆԵՐ. Ո՞վ է անիկայ որ ողբաձայն աղաղակներով կը խռովէ սա սրբազան անտառին լռութիւնը. դո՞ւն ես Սիսակ. իսկ այն մարդը ո՞վ է. ինչո՞ւ դէմքը ձեռուըներովը գոցեր է:

ՍԻՍ. Թշուառ անձին մէկն է Տէր:

ՆԵՐ. Եւ ո՞վ թշուառ չէ սա աղետալի ժամանակիս մէջ. Արշակին ձեռքովը կը փլչի Հայաստան. ու իմ ձեռուըներս որ կարող չեղան Արշակը ու Հայրենիքս կորստեան ճամբէն հեռացնել, հիմայ միայն առ Աստուած կը բարձրանան իրենց համար. անդադար աղաչանքներով կը խնդրեմ իրմէ յիշել իւր ողորմութիւնը, ու մոռնալ իւր արդար բարկութիւնը. եկէ՛ք դուք ալ ինծի հետ, ծունր դնենք Ամենակալին դիմացը հոն իւր տաճարին մէջ, ինչուան որ իւր փոթորիկը անցնի մեր գլխուն վրայէն. եկո՛ւ դուն ալ վշտացեալդ անծանօթ, երթանք հոն ուր որ ցաւերը սոսկ մխիթարութիւն կը գտնան, ո՛րչափ ալ ծանր ըլլան:

ՍԻՍ. Թո՛ղ տուր զինքը հայր. անմխիթար են իւր խղճին վիշտերը:

ՆԵՐ. Խղճմտա՞նքն է զինքը տանջողը. թող գիտնայ որ Աստուծոյ դիմացը անքաւելի յանցանք մը չըկայ. թէեւ, բայց կը դողամ ըսելու, անգութ ձեռուըները իւր ազգին ու հօրը արեանը մէջ թաթխած ըլլայ:

ԱՐՇ. Ե՛ս եմ ձեռուըներս հօրս ու ազգիս արեանը մէջ պղծողը. ճանչցի՛ր ու դողա՛, Արշակն եմ ես, եւ ո՞ւր կուգես տանիլ զիս հետդ. Աստուծոյ՝ տաճարին մէջ. չե՞ս վախնար որ ոտուըներուս տակը սասանի եկեղեցւոյն յատակը. պատերն ու գմբէթները իյնան կործանին ու սրբոց պատկերները խոժոռ նային քու երեսդ, որ կը յանդգնիս պղծել իմ ներկայութեամբս խաղաղութեան ու սրբութեան բնակարանը որ քիչ ատենէն Շապուհին արիւնախանձ զօրքերովը լեցուի, վասն զի Արշակը հոն է. եւ ո՞վ պաշտպանէ ան ատենը զիս ու զքեզ:

ՆԵՐ. Աստուծոյ ծառան Ներսէսը. ի՞նչ կը կարծես Արշակ. Աստուծոյ ընտրելոյն դիմացը չկան վտանգ ու արգելք. իւր ոտուըներուն տակը պարիսպներ բերդեր ու բարձր լեռները կը շտկուին, դիւրագնաց կըլլան. ու սպառազէն բանակներու սուրերն ու նիզակները կը խոնարհին:

ԱՐՇ. Ես ո՛չ Աստուծոյ ընտրեալն եմ, ո՛չ ծառան. միայն քու անունէդ ու ձայնէդ դողացի ես. ի՞նչ պէտի ըլլայ ինծի քու անաչառ Աստուծոյդ ահաւոր ներկայութիւնը:

ՆԵՐ. Դուն իմ ձայնէ՞ս դողացիր. ինչո՞ւ համար. միթէ չի ճանչցա՞ր ան ձայնը որ քեզի թշնամի թագաւորաց անողոքելի սիրտը կակղցուց, անոնց ձեռքէն քու գլուխդ զարնելու կայծակները յափշտակեց. չի ճանչցա՞ր սա ձեռուըները որ զքեզ շատ անգամ վհերու բերնէն ասդին առաւ ու քու ձեռքիդ բացած խորունկ վէրքերը այնչափ խնամով բժշկելու կը ջանար. ո՛հ, ինչո՞ւ չի ճանչցար այն ձայնը որուն եթէ միշտ ականջ դնելու ըլլայիր, հիմայ դուն ու Հայաստանը այս վիճակիս մէջ չէիք գտնուիր:

ԱՐՇ. Անողորմ ճակատագիր մը ու իմ ոճիրներս մեծ փոսերու մէջ գահավիժեցին զիս. մնացածը քու անիծիցդ պտուղներն են:

ՆԵՐ. Ո՛վ կուրացեալ Արշակ. ինչուան ե՞րբ աչուըներդ պիտի չի բացուին ճշմարտութիւնը տեսնալու համար. Վաղենդիանոսին ու Թէոդոսին բարկութենէն զքեզ ազատողը ո՞վ էր. ո՞վ էր որ քեզի համար վայրենի ու անմարդաբնակ կղզիի մը մէջ խիստ աքսորանաց տառապանքները կրեց. ատելութեան ու վրէժխնդրութեան ժանիքներէն այնչափ անգամ զքեզ յափշտակողը ո՞վ էր. միթէ Ներսէսը չէ՞ր. բայց աւա՛ղ. այնչափ երախտիքը որ Աստուած իմ ձեռքովս քեզի կընէր՝ դուն անպտուղ ըրիր. երբոր ես հայրագութ սիրով զքեզ քու մոլորական ճամբէդ ետ դարձնելու համար եռեւէդ կը վազէի ու քաղցր ձայնով զքեզ կը կանչէի, դուն ի՞նչպէս կը պատասխանէիր ինծի. կարել կուզէիր այն ձեռքը որ քու շղթաներդ քակել կուզէր. ու երբ խաղաղութեան ձիթենին քեզի բերելով կաղաչէի որ դուն ալ քու աշխարհիդ խաղաղութիւն ու հանդըստութիւն պարգեւես, դուն սուրը ձեռքդ աւերածոց ու քաղաքական պատերազմաց նշան կուտայիր, իմին դոցած վէրքերս անգութ ձեռքով նորէն կը բանայիր կը պատռէիր. ու աս ամեն չարիքները կը յանդգնիս իմ անէծքներուս պտուղը կոչելու. ճշմարիտ քահանայից սուրը, զէնքը, վահանը ու բոլոր սպառազինութիւնը Աստուծոյ խօսքն է. անով կը խոնարհեցնեն ամբարշտին գոռոզ ճակատը, որ գլուխը վեր բարձրացուցած երկնից դէմ պատերազմ կը հրատարակէ. ճշմարտութիւնը հալածողին ու չարեաց մէջ պնդացողին գլուխը աստուածասաստ անիծից կայծակը կորոտան: Արշակ, լսէ՛ ուրեմն. ես ըսեմ քեզի թէ ո՞ւսկից կը բղխին քու վրադ աս ամեն չարիքները. քու անօրէնութեանցդ բարձրութիւնը ու անպարտ արեանց վրիժարեր բողոքը ինչուան երկինք հասան. Աստուած տեսնալով որ

իր անսպառ երկայնմտութեան ու գթութեանց աղբիւրները հատան քու վրադ, արթնցուց իր աչաւոր բարկութիւնը ու յաւիտենական դահէն թռուց կորստեանդ արագաթեւ վճիռը: Արշակ, դո՛նէ խոնարհեցո՛ւր գլուխդ ու զղջական շրթունքներով համբուրէ՛ այն ամենակալ աջը որ կը փրկէ զարնելու ատենն ալ. ուրիշ ի՞նչ բան կրնայ օգնութիւն մատուցանել քեզի:

ԱՐՇ. Սուրս որ գահիս փոշւոյ մէջ գլորելու ատեն դեռ ձեռքս մնաց. սուրս որ վարժած է արիւն թափելու՝ կրնայ սրտիս ճամբան ալ գտնալ, թէ որ յուսահատ կատաղութիւնս չիկարենայ Հայաստանին աւերակներէն բանակներ յարուցանել Պարսից դէմ:

ՆԵՐ. Այսպէս ուրեմն Արշակ, ճշմարտութեան և աստուածախօս պատգամաց ձայնին միշտ խո՞ւլ պիտի ըլլաս, անօրէն է քու յոյսդ ու խաբէական է վստահութիւնդ՝ երբ երկնից վրայ չէ. Աստուծոյ հրաբորբոք բարկութեան գիմացը, ամեն բերդեր, պարիսպներ ու լեռներ մոմի պէս կը հալին. մի՛ մերժեր Արշակ իմ քեզի մատուցած ետքի օգնութիւնս:

ՍԻՍ. Ո՛վ հայր, եթէ այնչափ հզօր է միջնորդութիւնդ Աստուծոյ քով, եթէ կուզես վերջին օգնութիւն մը մատուցանել թշուառ հօրս, պաղատէ՛ երկնից, որ ի՛մ գլխուս վրայ դարձնէ իւր հարուածները. ահա կեցեր եմ ես, պատրաստ եմ սրտիս վրայ ընդունելու ամեն կերպ մահեր, որպէս զի ապրի հայրս. ու անմեղ ո՛րդւոյ մը գերեզմանին վրայ թո՛ղ հաշտուի երկնից վրէժխնդիր արդարութիւնը:

ՆԵՐ. Ո՛հ, եթէ գիտնայիք որ աս սիրտս ո՞րչափ սիրով, կարեկցութեամբ ու գթութեամբ կը մորմոքի ձեր վրայ. եթէ գիտնայիր ո՛րչափ ցաւով ու դառնութեամբ կերի ու կը հալի քու ու Հայաստանի թշուա-

ութեանցը վրայ. տե՛ս Արշակ, տե՛ս մէյմը աս Հայաստանը, քու գեղեցիկ թագաւորութիւնդ ի՞նչ վիճակի մէջ մտեր է. Հայաստան երկիր երանութեանց, դիւցազանց ու վեհից տառապեալ այրիի մը պէս իւր ամեն փառքէն մերկացեր է. դրախտանման վայելչութիւնք թոռմեր անհետացեր է. անմահութեան օդը շնչող երկիրը արիւնոտեր ապականեր է. թշնամիներէն ոտնակոխ՝ իբր թէ գազաններու որջ դարձեր է, իւր իսկ որդիքները, որ իւր մայրենի սիրոյն դգուանքներովը ու կաթամբը սնան, անոր սիրտը կը կրծեն: Մերուժան, ազգը ու Աստուծոյ ուրացող Մերուժանը, գայլի նման անտերունչ մնացած հօտը կը ցրուէ ու կը գիշատէ. ա՛լ ի՞նչ ըսեմ. Աստուծոյ վրէժխնդիր բարկութիւնը բոցի պէս կը պտըտի Հայաստանին վրայ, ու իւր արդարութեան սուրը սրեալ է, ո՜հ Արշակ. եթէ դքեզ միայն կարենայի փրկել ընդհանուր պատուհասէն, եթէ դքեզ, իմ մոլորեալ սիրելի ոչխարս, կարենայի դրկել ու բառնալ ուսերուս վրայ, ու իմ Փրկչիս, իբր հաճոյական ընծայ նուիրել դքեզ... վաթսունը հինգ հատ տարի իրենց ցաւագին կնճիռը ճակտիս վրայ ձգելով անցան գնացին. կեանքիս դառնահամ ծովը ահագին փոթորիկներով անցուցեր եմ. քու եւ ազգիս սիրոյն համար հայրապետական աթոռէս շատ անգամ թշնամի արտմտեալ բանակներու ու անկէց ալ կայսերաց ու արքայից դահերուն դիմացը վազեր եմ. ու հիմայ ո՜վ գիտէ, գուցէ մօտ է այն ժամը որ իմ դժբաղդ, բայց սիրելի Հայաստանս թողում երթամ յաւիտեան. բայց երանի ինծի, եթէ կենացս վերջի շունչը տալու ատենս Հայաստանին երջանկութեան աւետեացը ձայնը հնչէր ականջս. ու դեռ հոգիս մարմինէս չելած աս վայելքը անմահական երջանկութեանս մէջ խառնուէր:

ԱՐՇ. Կ'աղաչեմ քեզի Ներսէս, թո՛ղ զիս հեռացի՛ր ասկէց. քու խօսքերդ սաստիկ հողմոյ մը պէս շարժեցին ու խռովեցուցին սիրտս. ա՜հ, չեմ գիտեր ո՞ւր դիմեմ. անհնար է ինծի Աստուծոյ դառնալ. երկուքներնուս մէջ տեղը հայրս ու բիւր անիրաւութիւնք ահագին պատնէշ մը կանգնած են. չեն կրնար թափանցել զայն արցունք, հառաչանք ու զղջական աղաչանքներ: Տե՛ս թէ ի՞նչպէս խաւարային սիրտս յուսոյ եւ մխիթարութեան գոցուած է. տե՛ս, ցաւէ՛ իմ վրաս, յուսահատէ՛ ու թող զիս:

ՆԵՐ. Կը թողում դքեզ. բայց գիտցիր դուն ալ որ ցուրտ երակներուս մէջ ազգիս սէրը բոլոր իր սաստկութեամբը կը վառի. անոր համար թէպէտ դուն մոլորեալ կոյր ու մեղապարտ ըլլաս, թէպէտ ձեռքերդ անմեղ արեանց մէջ թաթխուած ըլլան, թէպէտ երկինք քու վճիռդ կտրած ըլլան, սակայն եւ այնպէս դուն իմ Արշակունի թագաւորաց արիւնն ես, ու զիս քեզի գորովալից հայր կը ճանչնամ. ինչուան վերջը քեզի նեցուկ, ամրութիւն, յոյս եւ խորհրդատու ըլլալը սուրբ պարտք մը ըրեր եմ ինծի. փուճ տեղը Արշակ, պիտի մերժես, հալածես ու արհամարհես զիս, փուճ տեղը մահուան սպառնալիքները պիտի դոռացնես ինծի դէմ. մթին բանտերու ու խորունկ վիրապներու մէջ պիտի իջնամ քեզի հետ. մահուան անկողնիդ քովը պիտի հըսկեմ անքուն, ու աղօթեմ հառաչանքներով անմահութեան լոյսը կաթեցնելու մթագնեալ աչուըներուդ ու սրտիդ վրայ. եթէ կարելի է ինչուան գերեզմանիդ մէջ պիտի պաշտպանեմ դքեզ բոլոր դժոխոց զօրութեանը դէմ:

ՏԵՍԻԼ Ե.

ԱՐՇԱԿ, ՍԻՍԱԿ

ՍԻՍ. *Ի՞նչ զարմանալի անձ է այս Ներսէսը Հայր, որ երբեմն սպառնալից մարգարէի մը պէս ահաւոր պատգամներ կը տայ. երբեմն ալ կարծես թէ հեզութեան հրեշտակ մըն է յուսոյ ու խաղաղութեան աւետաբեր:*

ԱՐՇ. *Ա՛հ, ինչո՞ւ կուշանայ առաւօտը ծագելու. իմանայի մէյ մը թէ Ներսէսին հոս ինծի հանդիպիլը, յուսո՞յ չէ նէ սպառնալեաց նշան էր:* (Ներսէն ձայներ կը լսուին):

ՏԵՍԻԼ Զ.

ԱՐՇԱԿ, ՍԻՍԱԿ ԵՒ ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ԶՕՐ. *Տէ՛ր, Պարսիկները բազմութեամբ անտառը կոխեցին ու մթութեան մէջ զարնուեցանք անոնց հետ. կեանքդ վտանգի մէջ է, դեռ փախչելու ատեն կայ տէր:*

ԱՐՇ. *Փախի՛ր դուն Սիսակ, ու թո՛ղ զիս մինակ. Պարսիկք կը գտնան հոս Արշակին դիակը:*

ՍԻՍ. (Սուրը կը հանէ) *Կերթամ ես, բայց քեզի հետ* (թեւէն բռնելով) *Հայաստանին աւերակացը մէջ,*

անոր վերջի սիւնին կռթնած, սուրը ձեռքս պիտի սպասեմ թշնամւոյն. թո՛ղ Հայաստան իր վերջի շունչը իմ բերնէս տայ: (Արշակին թեւէն բռնած մէկ կողմէն երթալու ատեն Պարսիկք վրայ կը հասնին):

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Ը.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԲԱՆԱԿԱՏԵՂԻ ՊԱՐՍԻՑ

ՄՈՒՇԿԱՆ, ՈՐՄԻԶԴ

ՄՈՒ. *Ո՞ւր էիր ինչուան հիմայ որդիդ մեծի ար-
քային. պատերազմին ատենը զքեզ աչքէս կորսնցուցի,
ու մեր սիրտը վախով լեցուեցաւ:*

ՈՐՄ. *Ո՛վ Մուշկան. մահաբեր վտանգէ մը ազա-
տեցայ ես, ու չեմ գիտեր որո՞ւ ձեռքով:*

ՄՈՒ. *Մի՞թէ փախստական Հայոց ձե՞ռքը ինկար
անտառին մէջ:*

ՈՐՄ. *Այո՛, ու անոնց մէկուն վեհանձնութեանը
պարտական եմ իմ կեանքս:*

ՄՈՒ. *Ի՞նչպէս:*

ՈՐՄ. *Պատերազմի մէջ անուն մը հանելու փառա-
սէր եռանդը մղեց զիս ալ անտառին մէջ, ուր գիտէի
որ Հայոց Թագաւորը պահուըտած էր իւր հաւատարիմ
որդւոյն ու զօրականներովը:*

ՄՈՒ. *Ի՞նչպէս, դո՞ւն միայն:*

ՈՐՄ. *Ոչ, այլ ձայն տուի մէկ քանի խումբ քաջ
զօրականներու որ ինծի հետ գան. դեռ արշալոյսը չէր
սկսեր ծագիլ, մտանք անտառին մէջ փառաւոր որս մը
ընելու յոյսով. ու յանկարծ կոխեցին ապստամբ Թա-
գաւորին յետին ապաստանը. Հայերը սարսափած զէն-
քի վազեցին. ու թէպէտ քիչ թուով, բայց յանդգնե-
ցան սաստկութեամբ պատերազմիլ մեզի դէմ. խառն
գիշերուան մթութեան հետ երկարեցաւ կռիւը. ու ես
իմ օրինակովս քաջալերելով իմիններս, վերջապէս կա-
տարեալ յաղթութիւն մը պիտի վաստկէի, ու Հայերը
սկսեր էին արդէն փախչելու, երբ յանկարծ պատանի
զինուոր մը դէպի իրենց վազելով, ո՞ւր կը փախչիք,
ինծի հետ եկէք, ըսաւ ու այնպիսի կատաղի զօրու-
թեամբ յարձակեցաւ մեր վրայ, որ մերինները չի կըր-
նալով դիմանալ՝ ցիր ու ցան եղան անտառին մէջ. ա-
մօթով ու բարկութեամբ լեցուած պարապ տեղը ջա-
նացի սիրտ տալ անոնց. միայն մնացի քաջերու բազ-
մութեան դէմ. միայն մնացի, բայց չի փախայ. ար-
քայից արքային որդւոյ մը չէր վայլեր աչդպիսի վա-
տութիւն մը. սուրը ձեռքս միտքս դրի յուսահատ քա-
ջութեամբ սուղ ծախել իմ կեանքս. ու անշուշտ էր ՝իմ
կորուստս, թէ որ նոյն երիտասարդ զինուորը պատե-
րազմողներու մէջ նետուելով չարգիլեր այն մահացու
հարուածները որ սրտիս վրայ չուկուած էին. մի՛ զար-
նէք, ո՛վ զօրականք, ըսաւ իրեններուն. Հայերը գիտեն
քինչով բազմութեան յաղթել, բայց կը շնորհեն անօգ-
նական մնացող քաջի մը կեանքը. ըսաւ, ու հեռացուց
ինծմէ իւր զինուորները. իրեն պարտեւն է կենայս
շունչը. բայց ափսո՛ս որ ինքը հոս իմ քովս ինծի ըն-
կեր ու բարեկամ չէ:*

ՄՈՒ. *Ինչո՞ւ չաղաչեցիր զինքը թողուլ իւր վա-
տաբախտ թագաւորն ու ազգը, ու քեզի հետ լաւագոյն
վիճակի մը արժանի ըլլալ:*

ՈՐՄ. *Ամեն հնարքներս փուճը ելան. երբ միայն
մնացինք ու տեսայ իւր ազնիւ ու կարիճ կերպարանքը,
զարմացմամբ ու երախտագիտութեամբ լեցուած՝ սիր-
տըս կապուեցաւ անոր հետ. հարցուցի իրեն ո՛վ ըլլա-
լը, ինքն ալ ինծի նոյնպէս. բայց երբ իմացաւ որ Շա-*

պուհին որդին եմ, գոյնը նետեց ու դէմքին վրայ նկարուեցաւ բարկութիւն գթութեան հետ խառնուած. գընա՛, ըսաւ ինծի, ազատեցի ես քու կեանքդ որ պէտք էր կորսնցնել. մի՛ հարցներ իմ անունս, գուցէ աւելի յարմար ատեն պիտի ճանչնաս զիս. տո՛ւր ինծի մէկ յիշատակ մը որ նշան ըլլայ մեր ծանօթութեանը: Մէկզմէկու հետ փոխեցինք մեր սուրերը. պարապ տեղը ջանացի համոզել զինքը հետս գալու. քիչ ատենէն աներեւոյթ եղաւ անտառին մէջ:

ՄՈԽ. Անշուշտ եմ որ այդ անծանօթը երախտագէտ ու վեհանձն սրտիդ շնորհքները պիտի վայելէ շուտով:

ՈՐՄ. Ո՞ւր էր թէ այդ բաղձանքս կատարուէր. բայց դուն հրաման տուր պահապաններուն, եթէ տեսնեն մէկը որ իմ ոսկեզարդ սուրս կը կրէ, չըլլայ թէ թշնամանեն զինքը, այլ թող տան համարձակ իմ վըրանս մտնալու:

ՄՈԽ. Այնպէս ըլլայ. երթամ քու հրամանդ կատարելու, եւ իմ տիրոջս արքայից արքային ամեն բան պատմելու:

ՏԵՍԻԼ Թ.

ՈՐՄԻԶԴ

Զարմանալի դիպուած. սիրտս բարեկամութեան քաղցր սիրովը այնպիսի մէկու մը հետ կապուի որ թշնամի է իմ ազգիս ու հօրս. դեռ աչքիս առջեւն է իւր սիրելի ու վեհանձն կերպարանքը. երբէք այդպիսի զօրաւոր ու անծանօթ զգացում մը տիրած չէր սըր-

տիս մէջ. մանկութենէս 'ի վեր սիրեցի պատերազմին ահեղ տեսարանները. զէնքը գործածել ամենէն հաճելի զբօսանքս էր. բայց հիմայ կզգամ որ աւելի քաղցր հաճութիւն մը կայ եղեր մարդուս համար. բարեկամութիւնն ու սէրը. ո՜հ, ինչո՞ւ ուրեմն մարդիկ այնչափ կատաղութեամբ իրար կատեն ու կը պատռեն թէ որ այնչափ անուշ է մէկզմէկ սիրելը. ո՜վ օտարական բարեկամ, թէ որ դուն հիմայ իմ քովս ըլլայիր, արդեօք ի՞նչպիսի կարօտով պիտի գրկէի զքեզ, ու այս ձեռուըներովս որ քու հայրենիքիդ դէմ զէնք վերցուցին, քու ձեռուըներդ սխմելով, քեզի հետ անլոյծ բարեկամութեան դաշինք կը դնէի. քու սիրոյդ համար կը սիրէի նաեւ քու ազգդ, որուն քաջութեան յիշատակը երբէք պիտի չի մոռնամ. ինչո՞ւ այդչափ թշուառ է այս ազգը, որ այնչափ կարիճ է. բայց ահա իմ հայրս հոս կուգայ:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՇԱՊՈՒՀ, ՈՐՄԻԶԴ, ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ՇԱՊ. Զուարթ և գոհ սրտով կողջունեմ իմ յաղթական վրաններս, որ ոսկեզօծ զարդերէն աւելի Հայոց եւ Յունաց աւարներովը կը փայլին. այս քանի՛ անգամ է որ կը կոխկռտեմ Հայաստանը, ու դեռ աս ժողովուրդը չի կրցայ փոշի դարձնել ոտքիս տակը. սուրս իւր կողը մխեցի, ու դեռ կենդանութեան նշան կուտայ ու կը տապլըտըկի աշխարհակալ ձեռուըներուս մէջ. դեռ Արշակը շղթայակապ իմ դիմացս չեն քաշկռտեր. ու

փախստական Հայ զօրքերու ողորմելի մնացորդ մը կը յանդգնի իմ որդւոյս կեանքը վտանգի մէջ դնել. կերդնում մեր սքանչելին Աստուծոյ բարձր Արեւուն վրայ, որ իւր ճառագայթները պիտի չայտնեն ինծի Արշակը ուր որ ըլլայ. ու ձեռքս պիտի հասնի իւր ետեւէն անդնդոց մէջ ալ. բայց դուն ինչո՞ւ անտառներու մէջ անխոհեմութեամբ անոնց ձեռքն ինկար։

ՈՐՄ. Երիտասարդութեան կրակոտ եռանդը որ վախ չի գիտեր ամենեւին, դրդեց զիս հայր, պատերազմի փառաց մէջ քեզի արժանի որդի ըլլալու. բայց ո՛վ կը կարծէր, թշնամիներէն պարգեւ ընդունիմ ես կեանքս, որ անոնց կենացը դէմ սուրս վերուցեր էի։

ՇԱՊ. Աւելի է ինծի թշնամիի պարգեւը թէեւ կենաց լոյսը ըլլայ. վրէժխնդրութեանս կայծակները մարելու բաւական չէ այն. քանի որ Արշակը կենդանի է, թերի է յաղթութիւնս, ու ջնջուած չէ Շապուհին նախատինքը։

ՈՐՄ. Քու վեհ խորհուրդներդ պիտի կատարուին բովանդակ, ո՛վ հայր դիւցազուն. թո՛ղ քու անձիդ թշնամիները զգան ահեղ զօրութեանդ չափը. բայց տեսնայ նաեւ աշխարհք որ քու արդար վրէժխնդրութիւնդ վառող արքայական ցասմանդ կը հաւասարի նաեւ մեծասիրտ ու մարդասէր գթութիւնդ։ Չարերն ու բարեգործք տեսնան որ մեծազօր ձեռուըներդ միեւնոյն չափով գիտեն պատուհասել ու վարձատրել։ Իսկ Արշակին շուտով ձեռք իյնալուն վրայ բնաւ մի՛ տարակուսիր. մեր զօրքերը տիրած են Հայաստանի ամեն կողմին, ու անտառը պաշարուած՝ ուր փախեր է Արշակ իրեններովը. իւր ազգը իրեն չարագոյն թշնամին է. ու Պարսիկներէ առաջ գուցէ Հայերը մատնեն զինքը քու ձեռքդ։

ՇԱՊ. Իյնա՛յ մէյ մը իմ ձեռքս ու իմանայ թէ Շապուհին սուրը պարապ տեղը չի փայլատակեր ուխտազանց թագաւորի մը դէմ. իմանա՛յ որ պարապ է կռթնիլ Յունաց կայսերաց երերուն ու տկար դահին որ կրնայ իրեն հետ մէկտեղ փլչի՛լ. Հայաստան պէտք է ջնջուի՛. հոն պէտք է ահագին հարուածով մը սասանեցնել Կոստանդնուպոլսի քաղաքն ու բոլոր աշխարհք, ու իմ աշխարհակալ զինուցս հռչակը անմահ Արփւոյն ճառագայթներուն հետ տարածել տիեզերաց ամեն կողմը։

ՏԵՍԻԼ Դ.

ՄՈՒՇԿԱՆ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ՄՈՒ. Կեցցէ՛ Տէր իմ արքայից արքայ։

ՇԱՊ. Ի՞նչ լուր կը բերես ինծի։

ՄՈՒ. Արշակը մեր ձեռքն ինկաւ։

ՇԱՊ. Արշա՛կ։

ՄՈՒ. Այո՛, նոյն ինքն։

ՇԱՊ. Ո՞ւր բռնուեցաւ։

ՄՈՒ. Անտառին մէջ. ուր Հայերը ամեն մէկ ծառը մէյմէկ պատնէշ դարձնելով ահագին դիմադրութիւն մը ըրին մեզի. ու հարկ եղաւ մեծ մասը մեր բանակին ճակատ հանել զիրենք նուաճելու համար։

ՇԱՊ. Բռնուեցա՞ն ամենն ալ։

ՄՈՒ. Երկայն դիմադրութենէ վերջը ոմանք ձեռք ինկան ու մեծ մասը ցրուեցան անտառին մէջ. անոնց մէջն էր երիտասարդ զօրապետ մը, որ գլուխ էր այն

պզտիկ խումբին՝ Պարսից արիւնովը կշտացուց իւր սուրը․ այնչափ կատաղութեամբ կը պատերազմէր մեզի դէմ։

ՇԱՊ․ *Ու չի կրցա՞ք բռնել զինքը։*

ՄՈՒ․ *Կռուին ժամանակը հազիւ թէ արշալոյսը սկսէր էր ծագիլ, մթութեան օգնութեամբը փախաւ ինքը, սակայն մեր ձիաւորները կը հալածեն զինքը․ ու անշուշտ եմ արքայ որ քիչ ատենէն Արշակայ շղթաներուն ծանրութիւնը պիտի զգան իւր ձեռուըներն ալ։*

ՇԱՊ․ *Թէ որ ինքը ազատի մեր ձեռքէն, կորսուած է աւարին գեղեցկագոյն մասը․ անշուշտ անիկայ է ապըստամբ Արշակին անօրէն որդին․ իւր հօրը դաւաճանութեան պատուարն ու նեցուկը․ զօրավա՛րդ Մուշկան, թո՛ղ Հայոց թագաւորը բանակը դա՛լուն պէս շղթաներով կապած իմ դիմացս բերուի՛ իբրեւ վատ գերի մը։*

ՄՈՒ․ *Կատարեցի՛ հրաման տեառն իմոյ արքային․ բայց ուրիշ գերի մըն ալ, եթէ կը հաճիս, տէր արքայ, բերեմ հիմայ քու դիմացդ։*

ՇԱՊ․ *Ո՞վ է եւ ո՞ւսկից ձեռք ինկաւ։*

ՄՈՒ․ *Անտառին կռնակը բլրոյ մը վրայ քրիստոնէից եկեղեցի մը տեսանք․ վազեցինք հոն, կոտրեցինք դռները․ ու տեսանք խաչապաշտներու քահանաներ, որ անխռով ծունկի վրայ եկած բարձրաձայն երգերով կ՚աղօթէին․ թրէ անցուցինք զամենն ալ․ բայց իրենց գլխաւորին ահաւոր եւ սպառնալից կերպարանքէն ակնածելով, կենդանի պահեցինք զինքը քու դիմացդ բերելու համար։*

ՇԱՊ․ *Կուզեմ տեսնալ զինքը, շուտով թող գայ հոս․ դուն ալ Որմիզդ, գնա՛ բանակը Արշակը դիմաւորելու։*

ՏԵՍԻԼ Ե․

ՇԱՊՈՒՀ

Այսպէս մէկիկ մէկիկ պիտի կատարուին փառաց եւ վրէժխնդրութեան խորհուրդներս․ ու իմ անխախտելի գահիս լոյս ու ջերմութիւն տուող աստուածային կրակը, մոխիր պիտի դարձնէ Նազովրեցւոյն կրօնքն ու ժողովուրդը։

ՏԵՍԻԼ Զ․

ՇԱՊՈՒՀ, ՄՈՒՇԿԱՆ, ՆԵՐՍԷՍ

ՄՈՒ․ *Ահա, տէր արքայ, ձեռբակալ քահանայն։*

ՇԱՊ․ *Կարծեմ դուն ես Ներսէսը, կը ճանչնամ զքեզ, քու մեծ համբաւդ չի կրցաւ ազատել զքեզ գերութենէ․ ի՞նչ կընէիր, եւ ո՞ւր էիր դուն, երբ Շապուհին ոտքին տակը ողորմելի գիւղակի մը պէս տարածուեր է Հայաստանը։*

ՆԵՐ․ *Թէ որ Հայաստան իմ ձայնիս մտիկ ընէր, ոխերիմ թշնամիք չէին կրնար կոխելու տեղ մը գտնալ իւր հողոյն վրայ, եւ ոչ հպարտանալ անոր կործանմամբը․ կը հարցնե՞ս ինծի, թէ ի՞նչ կընէի, և ո՞ւր էի․ յաւիտենական Աստուծոյս տաճարին մէջ կը խնդրէի իրմէն իւր բարկութիւնը դարձնել վերջապէս իր անուանը թշնամիներուն դէմ․ ու չի մատնել Հայաստանը բռնութեան եւ թշուառութեան ձեռքը․ ո՛հ, գազանասիրտ զօրաց մռնչիւններուն ու մահուան հառաչանաց մէջ խղդուեցան մեր աղօթից ձայները։*

ՇԱՊ· Վասն զի ինծի դէմ էին։

ՆԵՐ· Եւ որո՞ւ դէմ կրնային ըլլալ· դուն չըսի՞ր հիմայ գոռոզութեամբ, որ ողորմելի դիակը մը պէս տարածուեր է Հայաստան ոտքիդ տակը· ո՞վ է այն որ կենդանութեան չի՛ փափաքիր, և մարդասպանին դէմ չի՛ բողոքեր երկնից վրէժխնդրութեան· ո՞վ է այն որ արդարադատ Աստուծոյ գթութիւնը չի՛ հրաւիրեր այն խոց վիրաւոր ու ողորմելի դիակ մը կարծուող ազգին վրայ, որ կենդանանայ կանգնի, զօրանայ ու վրէժխնդիր հսկայ մը դառնայ, զէնքը ոտքի տակ առնողին դէմ· այսպիսի բաղձանքով վառուած են ամեն ճշմարիտ Հայերը, եւ ամենէն աւելի Ներսէս։

ՇԱՊ· Պարապ տեղը կը խրոխտաս ինծի դէմ· իմացար փորձով որ անզօր էին քու աղօթքներդ եւ կամ անզօր էր քու Աստուածդ զանոնք կատարելու· Շապուհ ինչուան հիմայ սպառնալիքներ դոռաց ուրիշի դէմ, եւ ոչ երբէք ուրիշին սպառնալիքներէն դողաց։ Մտայ Հայաստան իբրև թշնամի, վասն զի չուզեց ճանչնալ զիս իբրեւ Տէր· մտայ հօն սրոյս վրայ կռթնած, եւ ո՞վ պիտի յափշտակէ զայն ձեռքէս

ՆԵՐ· Աստուած, որուն մատուըներուն գործն է այն արեւը զոր կը պաշտես դուն։

ՇԱՊ· Ուշացա՛ւ քու Աստուածդ օգնութեան հասնելու քեզի· Շապուհին հրամանովը ինկան կործանեցան իր տաճարները, ու պիտի դադրին այսուհետեւ իր անունը յիշելու Հայաստանին մէջ։

ՆԵՐ· Ո՛վ թագաւոր, սրոյդ վրա՞յ կռթներ ես դուն, չէ նէ անգթութեան· ո՛հ, իրաւ ես, սարսափելի ճշմարտութիւն մը ելաւ բերնէդ· Հայաստանին մէջ չի մնաց քար մը, բոյս մը ու ծաղիկ, որ Հայ արիւնով կարմրցած չըլլայ· բայց թէեւ բոլոր ժողովուրդ մը իր

արեանը մէջ խղդուի, թէեւ Աստուծոյ անուան արձագանգները լռեն կործանեալ եկեղեցիներու մէջ, միթէ կը լռէ՞ անմեղ արիւնը· մտիկ ըրէ՛ ո՛վ թագաւոր արեան բողոքանաց ձայնը արդարութեան թեւերուն վրայ բարձրանալով ահագին կը զարնէ երկնից դուռը, ու չի կրնար Աստուած խուլ ըլլալ ատ ձայնին։

ՇԱՊ· Իմ յաղթական սրոյս պէս, զօրաւոր է նաև բախտս· ո՛վ քահանայ, դուն վարժած ես խորաններու դիմաց աննշան ծառայի մը պէս խոնարհ աղօթքներ մրմնջել քու աստուծոյդ, որուն պարապ տեղը կը յուսաս· կուզե՞ս որ Շապուհն ալ քեզի պէս մտածէ· ասա՞նկ կը ճանչնաս դուն Շապուհը։

ՆԵՐ· Աստուծոյ բարկութեան հարուածը կը ճանչնամ ես զքեզ Հայաստանին վրայ· բայց մի՛ պարծիր յաղթանակներովդ· մի՛ պարծիր բաղդիդ ու սրոյդ վրայ· բաղդին անիւը շատ անգամ փոսերու մէջ կը սահի· ու սուրդ կրնայ փշրիլ քու ձեռքիդ մէջ· Թագաւոր էր նաև Արշակ, տե՛ս թէ ի՞նչ է հիմայ, տե՛ս թէ ո՞րչափ մօտ են իրարու արքունական գաւազանն ու գերութեան շղթաները։

ՇԱՊ· Դուն համարձակ կը խօսիս ո՛վ Ներսէս· բայց մի՛ կարծեր անով գրգռել զիս քեզի դէմ· քահանայ մը ես դուն ու սուր չես կրեր· ուստի ապահով ես արքայից արքային բարկութենէն· ազատ ես դուն, գնա՛ ուզածիդ չափ երկնից վրէժխնդրութիւնը գրգռէ՛ իմ գլխուս վրայ· բաւական է ինձի իմ սուրս, Արշակն ու Հայաստանը· զօ՛րականք, թողուցէք զինքը որ երթայ· զօրութիւնս ճանչցաւ ինքը, ճանչնայ նաեւ գթութիւնս։

ՆԵՐ· Ազգիս վրայ ցըցո՛ւր ատ գթութիւնը, որ Ներսէսի մը երախտագիտութեանն ալ արժանի ըլլաս·

Ի՞նչ օգուտ ինծի անձիս ազատութիւնը, թէ որ ազգս թշուառ ու գերի է:

ՏԵՍԻԼ Է.

ՇԱՊՈՒՀ, ՄՈՒՇԿԱՆ

ՄՈՒ. Կը հիանամ ո՛վ Տէր, քու մարդասէր վեհանձնութեանդ վրայ:

ՇԱՊ. Կը զարմանամ ես ալ այս մարդուն աներկիւղ համարձակութեանը վրայ. իր խօսքերը աւելի ազդեցին սրտիս, քան թէ բոլոր Յունաց եւ Հայոց բանակները:

ՏԵՍԻԼ Ը.

ՇԱՊՈՒՀ, ՄՈՒՇԿԱՆ, ՈՐՄԻԶԴ

ՈՐՄ. Հայր իմ վեհազուն, լրտեսները լուր բերին մեզի որ Հայաստան դեռ բոլորովին նուաճեալ չէ. Մուշեղ Մամիկոնեան եւ Սմբատ Բագրատունի իշխանները բազմաթիւ գնդերով կը պտըտին Հայաստանին մէջ ու յանկարծակի յարձակումներով կը զարնեն մեր յառաջապահ զօրքերը. ինչուան հոս, քու բանակիդ մէջ ալ յարձակելու դիտաւորութիւններ կան, Արշակը ազատելու համար:

ՇԱՊ. Թո՛ղ գան ամենքը, որ ամենքը մէկտեղ կորսուին. երթա՛նք, ու պէտք եղածը կարգի դնենք. ու դեռ Արշակը չի տեսած, Արշակին ազատիչները դիմաւորենք:

ՈՐՄ. Ո՞րչափ բարեբա՛ղդ պիտի ըլլամ ես ալ, թէ որ իմ ազատիչս կարենամ դիմաւորել:

ՁԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Գ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԱՐՔՈՒՆԻ ՎՐԱՆ

ՇԱՊՈՒՀ, ՄՈՒՇԿԱՆ, ԱՐՇԱԿ

ՄՈՒ. (Արշակին) *Տէ՛ր, մեծազօր արքայից արքայն Շապուհը որուն բարկութեան ձեռքն ես դուն:*

ՇԱՊ. *Վե՛ր վերցուր դոռոզ ճակատդ, ո՛վ Արշակ. տես թէ ո՞վ է այն որ այնչափ յանդգնութեամբ ժպըրհեցար նախատել. մի՛ նայիր ինծի իբրեւ աշխարհքիս յաղթանակը, այլ ապստամբ թագաւորի մը դատաւորը. թագաւորի մը, որ սոսկալի ապերախտութեամբ աղտոտեց իմ բարերարութեան պարգեւներս. կը ճանչնա՞ս զիս. ես եմ այն որ արքունի թագ մը ու գահ ընծայ ըրաւ քեզի. ու ես եմ այն, որուն դէմ զինեցար դուն, իմ բարիքներս թշնամութեան գործիք մը դարձընելով, եւ երդումն ու հաւատարմութիւնը ոտքի տակ առնելով. կը ճանճնամ ես զքեզ, կը ճանչնամ քու վատ եւ ուխտազանց ժողովուրդդ. բայց կը յուսայի որ եթէ բոլոր աշխարհքս, որ զինուցս ձայնէն կը դողայ ու քու նախորդացդ տխուր օրինակը, չի կարենան խրատ ըլլալ քեզի, գոնէ մեծապարգեւ երախտիքներս պիտի յաղթեն ապերախտ սրտիդ. բայց դուն ամեն յոյսերս պարապը հանեցիր. քեզի ընծայ ըրած թագս Յունաց ծախեցիր. գահիդ չորս կողմը ժողուեցիր բիւր ոճիրներ եւ անթիւ չարիք, ու վերջապէս ինծի դէմ, քու*

մեծ բարերարիդ Շապուհին դէմ համարձակեցար զէնք վերցնել. ու իմ բարերարութեանցս մեծութեանը հաւասարել քու անօրէն ապերախտութիւնդ. հիմայ դադրեցան բարիք եւ գթութիւն, վրէժխնդրութեան ատենն է ալ, դուն եւ Հայաստան իմ ձեռքս էք. յոյսը փախաւ քեզմէ, ու Շապուհին բարկութիւնը քու դիմացդ է. Մուշեղ եւ Սմբատ իշխանները աներեւոյթ եղան երբ ես երեւցայ. բայց չի կրցան զքեզ հետերնին տանել. մինակ մնացիր դուն Արեւուն դիմացը, որ ամենէն մեծ Աստուածն է. եւ նախատեցիր դուն երդումդ ոտքի տակ առնելով. մինակ ես Շապուհին դիմացն ալ որ ամենէն մեծ թագաւորն է, որուն բարիքները չի տեսնալու համար աչուըներդ գոցեցիր. հիմայ երկուքն ալ վրէժ կը պահանջեն քեզմէ, երկինք եւ Շապուհ ու երկուքին ալ արժանի պիտի ըլլայ ահագին պատուհասը, խօսէ՛, թէ որ կրնաս ինքզինքդ արդարացնել:

ԱՐՇ. *Ինչո՞ւ կ'ստիպես զիս խօսելու ո՛վ անգութ, երբ բաղդը քու կողմդ է. Աստուած մինակ կրնայ համար պահանջել թագաւորէ մը, եւ ո՛չ ուրիշը. եւ դուն ո՞վ ես. ինծի պէս թագաւոր մը. կշտացի՛ր իմ արիւնովս, դո՛ւն որ հայ արիւնով թաթխած ես, չեմ հակառակիր քեզի. բաղդէս ու կատաղութենէդ մեծ է իմ արիութիւնս. անարգ շղթաներով կապած են ձեռքերս, բայց մոռցած չեմ որ արքունի գաւազան կը կրէին ատենով. մի՛ կարծեր որ իբր յանցաւոր մը գթութիւն եւ ներումն խնդրելու համար քու դիմացդ կուգայ Հայու թագաւոր մը. կը համարձակի՛ս իմ թագաւորական վիճակս իբր յանցանք երեսս զարնել ինծի, որ իմ պաշտպանութիւնս է. ո՞րն է ատ թագաւորութիւնը որուն ինքնիշխան տէր կը կարծես ինքզինքդ. թէ որ Հայու թագաւորութիւնն է, իմ ժառանգութիւնս է ա-*

նիկայ ու դուն չես կրնար երակներուս մէջէն Արշակու-
նի արիւնը պարպել. Թէ որ աս հզօր իրաւունքս այդ-
պէս շուտո՛վ մոռցուցին քեզի իմ շղթաներս, թո՛ղ յի-
շեցնեն քեզի Արտաշէս, Խոսրով, եւ Տրդատ, որոնց
անունն ու սուրը դողացուցին Պարսից գահը. ու դուն
վա՞տ կը կոչես իմ ազգս, վատ կը կոչե՞ս այն ազգը որ
իւր տէրութեան գահը ամենէն աւելի Պարսից դէմ ըրած
յաղթանակներովը զարդարեց. ուխտազա՞նց կը կոչես
զիս, դո՛ւն որ միշտ նենգութեամբ ու խաբերայ հնարք-
ներով աւերեցիր Հայաստանը. դուն որ խարդախու-
թեամբ բռնելով իմ հայրս Տիրանը, զինքը իւր աթոռէն,
ազատութենէն ու աչքին լուսէն զրկեցիր միանգամայն.
Թէ որ ես յանցաւոր եմ քու սուտ Աստուծոյդ արեւուն,
ու մոխրաշունչ Պարսկի մը դիմացը. դուն որո՞ւն դէմ
յանցաւոր ես. ճշմարիտ ու ամենակալ Աստուծոյ, որուն
անունը կը հայհոյես, որուն տաճարները կը կործանես,
ու իւր ժողովուրդին մարդակոտոր դահիճն ես. Թէ որ
արդարութիւն եւ իրաւունք այդչափ սրբազան եւ մե-
ծարոյ են քեզի համար, դարձո՛ւր ուրեմն ինծի իմ
գահս, կանգնէ՛ նորէն հիմնայատակ եկեղեցիները, քա-
կէ՛ իմ ժողովուրդիս գերութեան կապերը. կշտացի՛ր
քու տէրութեանդ միահեծան իշխանութեամբը, ու աչք
մի՛ տնկեր օտարին ազատութեանը: Անմեղ չեմ ես,
բայց չէ թէ քեզի, իմ Աստուծոյս դէմ յանցաւոր եմ ես,
ու իմ ազգիս, որ պարսկական անբերելի լուծին տակը
կը տանջուի իմ պատճառովս. ո՜հ, ինչո՞ւ իւր Թագա-
ւորին հետ միաբան չէր աս ազգը, որ գուցէ ուրիշ վի-
ճակի մէջ կը տեսնայիր հիմայ Արշակը քու դիմացդ:

ՇԱՊ. Բաւական է այդչափ սնոտի ամբարտաւա-
նութիւնդ իմ համբերութեանս դէմ: Յաղթութիւնը,
տէրութիւնը ու գահը կորսնցնող գերի Թագաւորի մը

ի՞նչ կը մնայ շղթաներու հետ. ընդունայն գոռոզու-
թիւն, ու նախատական մեծարանութիւններ. լեզուո՞վ
կուզես յաղթել անոր, որուն դէմ փճացան բանակներդ.
կը յուսա՞ս խորխտապանծ յանդգնութեամբդ քերել ու
աւրել խիստ ճակատագիրդ որ Շապուհին ձեռքերը դրոշ
մեցին գլխուդ վրայ. մահացու խայթոցդ ոտքիս տակը
ճզմուեցաւ, ու գալարի՞լ կուզես դուն ոտքիս տակը.
ինչո՞ւ կը յիշեցնես ինծի Խոսրովին ու Տրդատին յաղ-
թանակները Պարսից դէմ, դուն որ քու նախնեացդ ա-
մօթն ու նախատինքն ես. եթէ իրաւ է որ անոնք սրով
ու կրակով Պարսից գահը դողացուցին ատենով, ուրեմն
աւելի վրէժ մը ունի պահանջել Շապուհ իրենց յաջոր-
դէն ու ազգէն. սրո՛վ պիտի բանամ աս սրտերը որ ա-
տելութիւնը ինծի դէմ գոյեց. տկար եղեգի մը պէս
խորտակեցաւ արքունի գաւազանդ. այսուհետեւ շղ-
թաներ կը վայլեն ձեռքիդ. զօ՛րականք, տարէ՛ք զինքը
ու պահեցէք բանտին մէջ:

ԱՐՇ. Շղթաներու մէջ գուցէ աւելի մեծ պիտի ե-
րեւնայ Արշակ, քան թէ Շապուհ իւր մեծապանծ գահին
վրայ:

ՏԵՍԻԼ Բ.

ՇԱՊՈՒՀ, ՄՈՒՇԿԱՆ, ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ՇԱՊ. Գոհութիւն լուսաճաճանչ Արեւուն, որ այդ-
պէս պայծառ փայլեցուց գլխուս վրայ յաղթութիւնն
ու փառքը. վրէժխնդրութիւնը միայն դեռ կատարեալ
չեղաւ, ու Արշակին կենացը բաղդը ձեռքիս մէջ դեռ
կը դողդղայ. բայց նախ եւ առաջ բոլոր Հայաստան ոտ-
ւըներուս առջեւ խոնարհի, ինչպէս որ Արշակ խոնար-

հեցաւ. ընդունի ձեռքէս գերութեան շղթաները, ինչպէս որ Արշակ ընդունեցաւ. եւ անկէ ետքը ապստամբ ու ապերախտ Թագաւորի մը կենաց վճիռը Շապուհին ակնարկութենէն կախում ունենայ. կերթամ ես բանակը. քիչ ատենէն պիտի քալենք Հայաստանին ամեն կողմը. տեսնենք ի՞նչպէս պիտի դիմաւորէ զմեզ այդ անգլուխ մնացած ազգը:

ՄՈՒ. Քու բարձր հրամանիդ ծառայ է Մուշկան:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՄՈՒՇԿԱՆ, ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ՄՈՒ. Ճշմարիտ է. յաղթութեան պարծանքը ուրախութեամբ կը լեցնէ բոլոր Պարսիկներուն սիրտը. բայց կարծես թէ մինակ Որմիզդն է որ անզգայ է ընդհանուր խնդութեան. անհաւատալի՛ բան. Հայաստանին նուաճութիւնն իրեն աւելի ցաւ, քան թէ ուրախութիւն կը պատճառէ:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՄՈՒՇԿԱՆ, ՍԻՍԱԿ

ՍԻՍ. Զօրավարդ Մուշկան, կը խնդրեմ որ արքայորդւոյն դիմացը հանես զիս:

ՄՈՒ. Ո՞վ ես դուն. ո՜հ, ճանչցայ զքեզ. Պարսից արիւնովը թաթխուած կը յանդգնիս մեր բանակը գալ·

Շապուհ արքային դիմա՛ցը պիտի տանիմ ես զքեզ չէ թէ արքայորդւոյն:

ՍԻՍ. Զե՞ս տեսնար որ ես յօժար կամօքս եկեր եմ հոս. ի՞նչ հարկ բռնել զիս. հեռո՛ւ ինծմէ. անպաշտպան չեմ ես. այս սուրը որ Պարսիկք աղէկ կը ճանչնան, անպատիժ պիտի չի թողու ինծի դէմ բռնութիւն գործածողը. տե՛ս ու ճանչցի՛ր դուն ալ:

ՄՈՒ. Արքայորդւոյն սուրն է. դո՞ւն ես ուրեմն իրեն կենաց ազատարարը. ի՞նչպէս պիտի ուրախանայ երբ զքեզ տեսնայ հոս. կերթամ իրեն աւետել քու գալուստդ:

ՏԵՍԻԼ Ե.

ՍԻՍԱԿ

Ո՜վ հայր իմ Արշակ, վերջապէս անողոքելի թշնամիներուն ձեռքը ինկար դուն. ու ես փոխ տեղը ուզեցի իմ կեանքս ողջակէզ ընել քու փրկութեանդ համար. այն թեւերը որ զիս այնչափ անգամ գրկելով կը մոռցնէին քեզի բաղդիդ դառնութիւնը, հիմայ երկաթներով կապուած են. ո՜հ, ի՞նչպէս պիտի կրնաս գրկել զիս ուրեմն, թէեւ տեսնաս զիս դարձեալ. ո՞վ է հիմայ զքեզ մխիթարողը. Սիսակի տեղը. ո՞ր ձայնն է հիմայ սրտիդ փոթորիկները հանդարտեցնողը. ա՜հ, բանտիդ տխրամած բնակութեանը մէջ անշուշտ հիմայ դուն Սիսակը կը մտածես. ու դառն աղետիցդ ալիքներուն մէջ ընկղմած, ձեռուըներդ քու որդւոյդ կերկնցնես, ու քու որդիդ հոս է. եկաւ ինքը քեզի հետ մեռնելու, վասն զի չի կրցաւ ազատիլ քեզի հետ:

ՏԵՍԻԼ Զ.

ՍԻՍԱԿ, ՈՐՄԻԶԴ

ՈՐՄ. Դուն հո՞ս ես բա՛րեկամ. ո՜հ, ի՞նչ բարեբաղդութիւն որ ազատիչս տեսնալով կզմայլին իմ աչուըներս. ո՜րչափ կարօտով կը փափաքէի տեսութեանդ. քու յիշատակովդ եւ անձիդ թշուառութեանը վրայ սիրտս կոտրած դառն կերեւնար ինծի իմ կեանքս որ դուն շնորհեցիր. բայց ինչո՞ւ այդպէս տխուր ես. միթէ կը տհաճի՞ս որ զիս վերստին տեսար. մի՛ կասկածիր ազնիւ բարեկամ. մոռցած չեմ ինծի ըրած բարիքդ. փարատէ՛ այդ տխրութիւնդ ու երջանիկ պիտի ըլլաս:

ՍԻՍ. Երջանի՜կ. շատոնցուընէ 'ի վեր անծանօթ է ինծի երջանկութիւնը:

ՈՐՄ. Եւ ո՞վ է արդելք:

ՍԻՍ. Բաղդը ու քու հայրդ՝ երկուքն ալ հաւասարապէս անգութ իմ ազգիս դէմ:

ՈՐՄ. Կը տեսնամ որ շատ կը սիրես դուն քու ազգդ:

ՍԻՍ. Կը սիրեմ իմ ազգս, վասն զի ինքը ծնաւ ու մեծցուց զիս. կը սիրեմ իմ հայրենիքս, վասն զի քաջութեան եւ փառաց գեղեցիկ հայրենիք էր առենօք. ու թէ որ հիմայ ամեն փառաց յիշատակները անցելոց մէջ ծածկուեցան գացին, թէ որ իւր անմոռանալի դիւցազունքը շիրիմներու մէջ փակուեցան, սակայն անոնց ոսկորները բարձրաբարբառ կը խօսին Հայկայ ճշմարիտ եւ հարազատ որդւոց սրտին մէջ, ու կը յորդորեն զանոնք սիրել Հայաստանը, ինչպէս որ իրենք սիրեցին.

սրբազան հող սեպել այն հողը որ իրենք կոխեցին եւ իրենց արիւնովը թրջած է. կը դրկեմ ու կը սիրեմ իմ ազգս, վասն զի ինծի պէս թշուառ աքսորեալ ու թափառական է:

ՈՐՄ. Միթէ կը թողո՞ւմ որ դուն թշուառ եւ թափառական ըլլաս. քեզի համար բա՛ց են անլոյծ բարեկամութեան փափուկ թեւերը. անոնց մէջ պիտի գըտնաս գեղեցիկ հայրենիք մը եւ մոռացութիւն վշտացդ աքսորանաց. իմ երկրիս մէջ ու պարսկական մեծափառ դահուն շուքին տակը, բարեբաստիկ կեանք մը պիտի պատրաստեմ քեզի. թէ որ հայրենիքդ բաղդդ ու երջանկութիւնդ կորուսիր, վստահ եղիր մտերիմդ իմ, որ բարեկամիդ սիրտը անկորուստ պիտի մնայ քեզի:

ՍԻՍ. Սիրելի ու մեծարոյ են ինծի ազնուագութ սրտիդ մտերմական զգացմունքները. բայց դուն չես գիտեր ո՞րչափ անուշութիւն ունի հայրենի երկիրը. եւ ո՞րչափ փափաքներ կը սնուցանէ աքսորը, Հայաստանը, եթէ ստիպուիմ ալ թողուլ, սակայն ո՛չ երբէք կըրնամ մոռնալ. փառաւոր երկիր է քու հայրենիքդ, բայց չունի յիշատակ մը որ սրտիս հետ խօսի, ու թէեւ պանդըխտիմ հոն, ինծի համար ամենէն սիրելի երկիրը այն պիտի ըլլայ, ուր որ կը գտնամ միշտ մտածմունքներս. հոն քալեցին ու կը ննջեն իմ նախնիքներս. կրնա՞յ Պարսկաստան անոնց սուրբ մոխիրները տխուր սափորի մը մէջ ժողուելով, իմ համբոյրներուս ու արտասուացս յանձնել զայն. միթէ քու երկրիդ հողն ու ջուրը, օդը, լեռներն ու ծառերը նոյն անուշութիւնը կրնա՞ն ունենալ ինծի համար. Շապուհի դահին շուքէն շատ քաղցր է իմ սրտիս, հայրենեացս ծառերուն շուքը, Պարսկաստանի վարդերէն աւելի, սիրելի են ինծի Հայաստանին

փուշերը. ա՜հ, օտարութեան մէջ լեղի ճաշակ մը ունին ամէն հաճութեանց վայելքները, ու արցունքները միայն անուշ են:

ՈՐՄ. Զի՛ս ալ կ'ստիպես լալու ո՜վ բարեկամ. աւա՜ղ ինծի. այնչափ կարօտով սպասելէն վերջը, կը տեսնամ զքեզ, թեւերս կը բանամ զքեզ ընդունելու, ու դուն կը մերժես իմ բարեկամութիւնս. փոխանակ սիրալիր խօսքերու հառաչանքներ կը լսեմ բերնէդ. փուճ տեղը ուրեմն ես այն վայրկեանին կը փափաքէի, երջանկութեան վայրկեան մը կարծելով զայն. թէ որ այնչափ կարհամարհես զիս ինչո՞ւ ազատեցիր իմ կեանքս:

ՍԻՍ. Դուն ապրէ՛, ողիդ վեհազուն. կը վայլէ քեզի կեանքը. ինծի պէս քու յոյսերդ կտոր կտոր եղած չեն. կենաց արշալոյսը քեզի համար առանց մթաբեր ամպերու կը փայլի. փափկութեանց ու վայելից մէջ կը սահին ծաղիկներով հիւսուած օրերդ. բայց ի՞նչ ալիքներու վրայ կը սահի իմ կենացս ծովածուփ բաղդը... հանդստութիւն եւ փառք եւ իշխանական պերճութիւնք չորս կողմդ պատեր են. քու հօրդ ձեռքը կը շողայ արքունի հզօր գաւազանը. իսկ իմ հայրս...:

ՈՐՄ. Ի՞նչ խօսքեր են ասոնք. մինակ ազգիդ թշուառութիւնը չէ՞ ուրեմն որ կը խոցոտէ քու սիրտդ. հա՞յր մը ունիս դուն որ ցաւոցդ ու արցունքներուդ գլխաւոր պատճառն է:

ՍԻՍ. Այո՛:

ՈՐՄ. Ո՞ւր է անիկայ:

ՍԻՍ. Կորսուած է:

ՈՐՄ. Միթէ անդա՞րձ է իր կորուստը:

ՍԻՍ. Ա՜հ, ինչե՜ր չըրի զինքը ազատելու համար:

ՈՐՄ. Ի՞նչ ընեմ ես ալ քու վիշտերդ մոռցնելու

համար. թէ որ զքեզ միայն սիրելը բաւական չէ, պիտի սիրեմ քու ազգդ. պիտի սիրեմ Հայաստանը որ մայր է քեզի պէս դիւցազանց. պիտի սիրեմ քու երկրիդ ջուրը, օդը, լեռները ու ծառերը, միայն թէ անոնց շուքին տակ մէկտեղ բազմինք. պատերազմի փառաց ու վտանգացը մէջ ալ մէկտեղ սլանանք, ու մահն անգամ չի կարենայ զմեզ իրարմէ բաժնել:

ՍԻՍ. Ի՞նչ կը յիշեցնես ինծի. պատերա՜զմ. ատեն մը երբ պատերազմաց փողը որոտաձայն հնչելով փառաց ասպարէզը կը հրաւիրէր քաջաց խումբերը, զուարթութեամբ կը վազէի արիւնոտ դաշտը. պարապ տեղը փոշւոյ մրրկի մէջ բիւր ահարկու ձեւերով կերեւութանար ինծի խոժոռադէմ մահը. հօրս աչքերը իմ վրաս տնկուած, լոյս եւ առաջնորդ էին ինծի այն շփոթութեան ու կոտորածոց մէջ. ու դիակներուն վրայէն անմոլար ճամբայ մը բանալով, կը վազէի սրտաթունդ հօրս եւ հայրենեաց ոտքը բերելու յաղթութեանս մրցանակները. աւա՜ղ, ո՞ւր են ատ փառաւոր օրերը. ո՞ւր են իմ հայրս ու հայրենիքս:

ՈՐՄ. Երբէք անփոփոխ չէ աշխարհքիս բաղդը. բայց երանի քեզի որ ճշմարիտ բարեկամի մը եռանդուն սիրտը վահան մը կը գտնաս քեզի բաղդին հարուածոցը դէմ. գեղեցիկ են պատերազմի փառաց մրցանակները. գեղեցիկ է հայրենի ազատութեանը վրայ թափուած արիւնը, բայց աւելի գեղեցիկ է մէկզմէկ սիրելը. ո՜հ, հաւատա՛ ինծի, սիրտս երբէք չի խաբուիր երբ սիրելի գլխուդ վրայ երջանկութեան եւ յուսոյ օրեր կը մաղթէ երկինքէն. բայց ահա իմ հայրս կուգայ, ու ինքը կատարէ՛ քու վրադ իմ ամէն բաղձանքներս:

ՏԵՍԻԼ Է.

ՍԻՍԱԿ, ՈՐՄԻԶԴ, ՇԱՊՈՒՀ

ՇԱՊ. *Լսեցի Մուշկանէն որ հոս է քու կենացդ ազատիչը. ուրախ եմ ո՛վ անծանօթդ Հայ, զքեզ տեսնելուս. բաւական եղան ինծի պատերազմի ու փառաց ծանր հոգերը. ձեռքս հոգնեցաւ յաղթական կառքս կառավարելէն. որուն սրարշաւ անիւները ազգաց ու աշխարհաց վրայէն կոխկռտելով անցան. վարժեցաւ Հայաստան դողալու ինծմէ. ալ քիչ մըն ալ գթութեան համար բացուին ձեռքերս. ու արքայական մեծապարգեւ շնորհքներ թափին անոնց վրայ որ արժանի են գըթութեանս. ըսէ՛ ինծի, ի՞նչ կը խնդրես ինծմէ:*

ՍԻՍ. *Ոչի՛նչ:*

ՇԱՊ. *Ո՞վ ես դուն:*

ՍԻՍ. *Հայկայ՝ Արամայ ու Տիգրանայ որդիքներէն եմ ես:*

ՇԱՊ. *Սակայն որդւոյս սուրը կախուած է մէջքդ, կը ճանչնամ զայն:*

ՍԻՍ. *Իմ սուրս աւելի ծանօթ էր Պարսից:*

ՇԱՊ. *Կը մեծարեմ քու արիական համարձակութիւնդ, ըսէ՛ ինծի, որո՞նք են հիմայ սրտիդ բաղձանքները:*

ՍԻՍ. *Ազատութիւն հայրենեաց եւ կամ մահ:*

ՇԱՊ. *Ազատ ըլլաս դուն, բայց ո՛չ հայրենիքդ:*

ՍԻՍ. *Քեզի՛ ըլլայ ուրեմն գթութիւնդ, ո՛վ թագաւոր:*

ՇԱՊ. *Ի՛նչ, կը մերժե՞ս դու զայն:*

ՍԻՍ. *Պէտքը չեն ինծի կեանք, թէ որ հայրենիքս կորսուած է:*

ՇԱՊ. *Այդչափ ապերա՞խտ կուզես ըլլալ արքունի բարերարութեանս:*

ՍԻՍ. *Բարիք չընդունեցայ երախտագէտ ըլլալու համար. չեկայ ես հոս գթութիւն մուրալու. բաղդը մատնեց զիս, բայց չի կրցաւ յաղթել ինծի. չեմ կրնար համբուրել ատ ձեռքը որ շղթաներով կապեցին իմ հայրենիքս. վարժած չեմ իբր վատազգի ծառայ մը հպարտ տիրոջ մը ծնկուներուն պլլուիլ ու աղաչանաց խօսքերու բանալ շրթունքներս. գիտե՞ս ո՛վ արքայ, ի՞նչ ճամբաներու մէջէն քալեցի, հոս գալու համար. Պարսիկներու դիակաց վրայէն անցնելով եկայ դիմացդ:*

ՈՐՄ. *Ներէ՛ հայր, թշուառ պատանւոյ մը յանդըգնական խօսքերուն. մոռցաւ ըսելու որ եկած է ցուցնելու համար թէ ի՛նքն է Շապուհի որդւոյն ազատիչը:*

ՇԱՊ. *Ու պիտի ընդունի արժանաւոր վարձքը. թշնամւոյս զէնքերը լռեցնելէն ետքը, թո՛ղ կուտամ որ բերանը խօսի. ո՛վ դու, պատանիդ Հայկազուն, անվախ համարձակութիւնդ, արի կերպարանքդ ու ամենէն աւելի որդւոյս կենացը ազատիչ ըսուելու իրաւունքդ, արժանի են իմ մեծարանացս ու վեհանձնութեանս պարգեւներուն. միեւնոյն չափով, որով կը պատուհասեմ ապստամբ ու գոռոզ գլուխները, պիտի վարձատրեմ արդիւնքն ու քաջութիւնը. դո՛ւն ազատ ես, ու արքունի պալատիս մէջ ինծի սիրելի պաշտօնեայ որդւոյս ընկերութեամբը. արիւնդ թափեցիր, կռուեցար իբրեւ քաջազն, հայրենիքդ պաշտպանելու համար. բայց հայրենիքդ ա՛լ չկայ, ոչի՛նչ եղաւ. վայելէ՛ ուրեմն ասկէ ետքը բաղդին բազմաշնորհ ընծաները. բերէ՛ք հոս Արշակը, թող տեսնայ թէ ի՛նչպէս կը վարուիմ բարեկամի հետ. ու ատ տեսքը իրեն ամենէն մեծ*

պատիժը սեպուի․ դուշակէ՛ թող ասկէց թէ ի՞նչպէս պիտի վարուիմ ուրեմն թշնամիներուս հետ։

ՏԵՍԻԼ Ը.

ՇԱՊՈՒՀ, ՈՐՄԻԶԴ, ՍԻՍԱԿ, ԱՐՇԱԿ

ՍԻՍ․ *Ա՛հ, հայր իմ։*

ԱՐՇ․ *Սիրուն որդեակ։* (իրարու կը պլլուին)։

ՇԱՊ․ *Ի՛նչ կը լսեմ։*

ՈՐՄ․ *Ո՛վ զարմանք։*

ԱՐՇ․ *Դուն ուրեմն դեռ կենդանի ես, ու կուլաս գրկիս մէջ։*

ՍԻՍ․ *Կենդանի եմ քեզի համար․ կուլամ այո՛, բայց ուրախութենէս։*

ՇԱՊ․ *Ասա՞նկ ուրեմն կը խաբէք ու ծաղր կընէք զիս ու չէք վախնար բարկութենէս․ դուն դերի թագաւոր, ու դուն փախստական ապերախտ Հայ։*

ՈՐՄ․ *Հա՛յր, մտիկ ըրէ՛ արդարոյդ, յիշէ՛ խոստմունքդ։*

ԱՐՇ․ *Ի՞նչ բանէ կուզես որ վախնամ․ ինծի հետ է որդիս․ յաղթեցի քեզի Շապուհ, տե՛ս ու ամչցիր․ ըրած կորուստներէս շատ աւելի մեծ է այս վայրկենական ցանկալի գիւտը․ յաղթեցի քեզի Շապուհ, զօրավարք․ զօրականք ու արքունի չքեղ զարդեր պատեր են զքեզ․ տե՛ս իմ որդւոյս սիրական թեւերը պատեր են զիս․ ո՛հ, այս վայրկեանը աւելի փառաւոր ու երջանիկ է ինծի, քան թէ բիւր յաղթութեանցս յիշատակը Պարսից դէմ։*

ՍԻՍ․ *Մեռցո՛ւր զմեզ․ աւելի ուրախութեամբ պիտի մեռնինք իրարու հետ։*

ՇԱՊ․ *Ալ կատաղութեանս չափը լեցուեցաւ․ աշխարհք պիտի լսէ դողալով վրէժխնդրութեանս համբաւը․ զօ՛րականք, բաժնեցէ՛ք զիրենք մէկզմէկէ։*

ՍԻՍ․ *Կը հեռանամ քեզմէ հայր, ո՛վ վաղանցուկ երջանկութիւն։*

ԱՐՇ․ *Արիացի՛ր որդեակ, տեսնայ Շապուհ ու աւելի կատղի։*

ՈՐՄ․ *Անզօր ու ոչինչ են ուրեմն քու դիմացդ հայր՝ որդւոյդ յորդորներն ու աղաչանքները։*

ՇԱՊ․ *Լռե՛ն թող ամէնքը, իմ բարկութիւնս է որ կը խօսի․ տարէ՛ք Արշակը Անյուշ բերդը ու իր որդին խոր բանտի մը մէջ․ քիչ մը ատեն ալ դեռ ապրին, ինչուան որ մտածեմ թէ ո՞րն է ամենէն չարաչար մահը արժանի այդպիսի եղեռնաւորաց։*

ՍԻՍ․ *Մնաս բարով հայր։*

ԱՐՇ․ *Ընդունէ՛ վերջին ողջոյնս որդեակ։* (Կերթան զինուորներով)։

ՏԵՍԻԼ Թ.

ՇԱՊՈՒՀ, ՈՐՄԻԶԴ

ՈՐՄ․ *Հա՛յր․ թէ որմէկը Արշակայ որդւոյն մազին դպչի, ա՛լ որդի չունիս դուն։*

ՇԱՊ․ *Ապստամբ որդի․ ասա՞նկ կը մեծարես դուն քու հայրդ․ ասա՞նկ պաշտպան կը կենաս իմ փառացս ու պատւոյս։*

ՈՐՄ. *Իմ պատիւս, իմ կեանքս ազատողին փրկութիւնը կը պահանջէ. ինչպէս քեզի, նոյնպէս ալ իրեն պարտական եմ իմ կեանքս:*

ՇԱՊ. *Անիկայ իմ թշնամիս է:*

ՈՐՄ. *Անիկայ իմ ազատիչս է:*

ՇԱՊ. *Բաւական է ալ. զայլ՛ յանդգնութիւնդ, ապա թէ ոչ՝ գիտեմ ես սանձել զքեզ:*

ՈՐՄ. *Մեացո՛ւր գլխ ալ անոր հետ. թէ որ այդչափ աննշան մէկն եմ ես քու դիմացդ. ահա գետինը կը զարնեմ սուրս, որ չի կրցաւ բարեկամիս պաշտպանութեանը համար գործածուիլ. ինքզինքէս դուրս ելած եմ հայր. կրնաս ըլլալ որ զղջաս ետքէն, բայց անօգուտ տեղը:* (Կերթայ):

ՏԵՍԻԼ Թ.

ՇԱՊ. *Ես չեմ զղջար, ու զղջալ կուտամ ուրիշները:*

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Դ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԲԱՆՏ

ՍԻՍԱԿ ԲԱՆՏԱՊԱՀ

ՍԻՍ. *Մինակ եմ ես. ինծի հետ չեն ո՛չ հայրս, ո՛չ սիրելիներս եւ ո՛չ սուրս որ պատերազմաց մէջ ինծի անբաժին ընկեր էր միշտ. գոնէ բանտիս աճարկու պատերուն մէջ յանկարծ բարեկամ հրեշտակ մը երեւնար, աւետեաց լուր մը բերանը առած ինծի բերելով, ու ըսէր, դուն ծշուառ ես Սիսակ. բայց հայրդ ու հայրենիքդ ազատեցան ու երջանիկ են. ո՛հ, ի՞նչպէս անուշ պիտի երեւնար ան ատենը իմ բանտս. ու փարդէ պըսակ մը դառնային ինծի ձեռքերուս պլլուած ծանր շղթաները: Ո՛վ ծաղկալից եւ արիւնով կարմրցած հայրենի դաշտեր ու բլուրներ. դուք աւելի գեղեցիկ կերեւնաք թշուառ բանտարկելոյն. աւա՛ղ ինծի, որ ալ պիտի չկարենամ շնչել ձեր մաքուր եւ կենսաբեր օդը: Գեղեցիկ ես հայրենիքդ իմ, պայծառ ու ծիծաղկոտ է քու արեւդ որ կը շողայ աւերակացդ ու գերեզմաններուդ վրայ. մինակ բախտդ տխուր ու սեւ է. ալ չտեսնամ պիտի Հայաստանին երկինքն ու ցանկալի հողը. հոս երկրասարդ հասակս պիտի թոռմի, փանզի հայրենեացս արեւուն ճառագայթները չեն ծագիր իմ վըրաս. փառաց ու յաղթութեա՛ն դաշտեր, ինչո՞ւ իմ արիւնովս ալ չկարմրեցաք դուք. ձեր վրայ այնչափ հայկազուն քաջեր պառկեցան ու պիտի չարթննան մէյմըն ալ. ինչուան մահուան մէջ իրարու ընկեր մնացին ա-*

նոնք ու մէկ մէկու քով կը քնանան. ա՛հ, ես միայն, ես միայն մինակ մնացի:

ԲԱՆ. Մինա՛կ չես դուն:

ՍԻՍ. Ո՞վ ես դուն, իմ բանտապահս, կը ճանչնամ զքեզ:

ԲԱՆ. Ես ծեր Հայ զինուոր մըն եմ:

ՍԻՍ. Դուն Հա՞յ ես, եկո՛ւ գիրկս, ո՛հ, մէյմըն ալ հանէ՛ բերնէդ այդ սիրելի անունը. այնչափ կարօտ եմ ազգակից եղբօր մը տեսութեանը. սիրտս ծարաւի է հայրենի լեզուովս բացատրուած անուշ ու վսեմ խօսքերու. բա՛րէ, ի՞նչ անկարծելի երջանկութիւնք կան, անմխիթար կարծուած թշուառութեան մէջ ալ. դուն Հա՛յ ես, բայց ի՞նչպէս հոս:

ԲԱՆ. Պարսից ձեռքը գերի ինկայ պատերազմի մէջ. Որմզդին հրամանովն գլխ պահապան դրին քու քովդ. չեմ զանգատիր բաղդիս վրայ, որովհետեւ կրնամ դեռ ծառայել թագաւորիս քաջազուն որդւոյն. կրնամ դեռ ինչուան գողգոջուն ծերութիւնս իմ նշխարեալ օրերս ազգիս նուիրել. աւիկայ է բուն կեանքը, վասն զի ով որ մինակ ինքզինքին համար կ՚ապրի, փուճ տեղ ծնաւ:

ՍԻՍ. Առաքինի ու գթած ծերունիդ, երանի՛ քեզի որ այդ հասակը հասեր ես ու դեռ երիտասարդ ու զօրաւոր է սիրտդ հայրենեաց համար:

ԲԱՆ. Սակայն մարդուս ամենէն դառն օրերը իւր վերջին ծերութեան օրերն են. թշուառ մահկանացու, որ կամ ծաղիկ հասակին մէջ պիտի մեռնի, կամ իւր սիրելեաց մահը պիտի տեսնայ միշտ երկայն ապրելով. ո՞ւր փախան իմ երիտասարդ գեղեցիկ տարիներս, երբ պատերազմի դաշտերու մէջ կը վազէի վառվռուն սըր-

տով ու զօրաւոր հարուածներով, ան ատենը մարած չէր սրտիս բոցը, դանդաղ չէին ոտուըներս, ճակտիս վրայ վշտահար կնճիռներ չկային, ու աչուըներս վկայ չէին հայրենեացս կործանմանը:

ՍԻՍ. Ես քեզմէ աւելի վատաբաղդ եմ, որ գրեթէ միշտ ազգիս թշուառութիւնը տեսան աչուըներս, ու անծանօթ են ինծի համար փառաւորութեան ժամանակները:

ԲԱՆ. Ո՛հ, տեսայ ես Հայաստանին գեղեցիկ օրերը. բայց ո՛վ Աստուած, տեսայ նաեւ անոր սեւ օրերը. Երբ գլուխս ճերմկցաւ ու կրակոտ հասակին աշխուժը տարիներուն բեռանը տակ մարեցաւ: Ի՞նչ բան է աշխարհք, եթէ ոչ մթին ձոր մը, ուր այնչափ փուշերու մէջ, հազիւ թէ մէկ ծաղիկ մը մինակ կրնայ քաղել մարդս. ինչո՞ւ այսչափ երկայն ապրեցայ. թող չի տեսնայի զազան թշնամիներու հեղեղներու պէս Հայաստան արշաւելը, չի տեսնայի եղբայր եղբօր սիրտը պատռելը, ատելութեան սրեալ սուրերով. ամեն ազգ օտարին զէնքերովն ու բռնութեամբը կը կործանի: Հայաստան, որդեակ, Հայաստան եղբայրասպանութեամբ ինկաւ. իւր որդւոց ձեռքերը նիւթեցին ու պատրաստեցին զինքը կապող շղթաները. ո՛հ. եթէ ինչուան վերջը այսպէս պիտի տեսնամ զինքը, աւելի աղէկ է որ հիմակուընէ ճերմակ մազերս գերեզմանին մէջ թափթըփին:

ՍԻՍ. Աւելի աղէկ է որ տարաժամ մարի իմ կենացս արեւը:

ԲԱՆ. Որդեակ իմ, ո՛հ, ներէ՛ ինծի այսպէս կոչել զքեզ. անզաւակ մնացի ես, չորս կորիւն որդիքներս պատերազմաց մէջ ինկան, ու հետերնին տարին իմ ամենէն քաղցր յոյսերս. մեռան, բայց ես ուրախ եմ,

վասն զի Հայրենեաց համար մեռան. անոնք ալ քեզի պէս ծաղկահասակ տարիքի մէջ կը փայլէին առաքինութեամբ ու քաջութեամբ... ա՛հ, արցունքներ եկան աչուըներուս:

ՍԻՍ. Ո՛րչափ կը նախանձիմ քու որդւոյդ վրայ. ես իրենց պէս չկրցայ մեռնիլ:

ԲԱՆ. Սիրտ ա՛ռ որդեակ, մարդուս ճշմարիտ քաջութիւնը այն է որ բախտին փոխուելու ատենն ալ ինքն անփոփոխ մնայ. ու միեւնոյն աչքով դիտէ կապանքները ու դափնիները. աչուընիս թող արցունքներ թափեն Հայրենեաց համար, վասն զի արտասուաց արժանի է. բայց սրտերնիս անշէջ բոցերու վառարան ըլլան զազգը վառելու ու կենդանացնելու համար. վասն զի ամեն բանէ աւելի կարօտ է իր որդւոց սիրոյն ու ձեռնտուութեանը:

ՍԻՍ. Ո՜վ վսեմ ծերունիդ. քու վեհ խօսքերուդ թեւերուն վրայ կը բարձրանայ հոգիս. դրախտ մը կերեւայ ինծի տխրաբնակ բանտը. արագընթաց կը սահին գերութեանս տխուր ու դանդաղ ժամերը, ու այնպէս կը կարծեմ որ ազատ եմ ես, ու ընդարձակ օդի մէջ կը թռչիմ. չկան ինծի համար սոսկալի պատեր ու կամարներ որ գլխուս վրայ ծանրանան. երկնից գեղեցիկ կապոյտը տարածուած է աչուըներուս առջեւ. ահա հոս է Հայաստան. հոս են մանկութեանս զբօսանաց տեղերը, զուարճալի պարտէզք եւ հովիտներ. հոս են պատերազմի դաշտերը ուր այնչափ դափնիներ ժողվեցի. հոս են... բայց ո՞ւր է հայրս:

ԲԱՆ. Գիտեն երկինք թէ ո՞ւր է: (Կերթայ):

ՍԻՍ. Բայց ես չեմ գիտեր. ա՜հ, սիրելի անձէ մը յաւիտեան բաժնուելէն դառն բան չկայ երկրիս վրայ. ասիկայ միայն փորձեցի անփորձ տարիքիս մէջ. ու զա-

նիկայ անհուն սիրով կը սիրէի ես. ու թէպէտեւ յանցաւոր, բայց դարձեալ չկայ մէկը որ իրմէ աւելի սըրտիս մօտիկ ըլլայ:

ՏԵՍԻԼ Թ.

ՍԻՍԱԿ, ՈՐՄԻԶԴ

ՈՐՄ. Մոռցա՞ր ուրեմն Որմիզդը:

ՍԻՍ. Դուն Որմիզդ հո՛ս:

ՈՐՄ. Այո՛ եկայ հոս մեծ պարտք մը հատուցանելու քեզի:

ՍԻՍ. Սիսակ միայն մահուան կ'սպասէ, չէ թէ վարձքերու:

ՈՐՄ. Թող տուր որ արցունքներովս թրջեմ շըղթայներդ:

ՍԻՍ. Դո՛ւն արքայորդիդ, գերիի մը վրայ այսչափ գո՜ւթ ունենաս:

ՈՐՄ. Քու առաքինութեանդ ու քաջութեանդ զարմացողն ու նախանձողն եմ ես. կրկին անգամ յաղթեցիր ինծի. մէկ մը զէնքով, մէկ մըն ալ անյաղթելի սըրտովդ:

ՍԻՍ. Իմ գերութիւնս է այդ մեծ յաղթանակը:

ՈՐՄ. Ճշմարիտ է. երբէք զքեզ այդչափ վեհագուն տեսած չէի, ինչպէս որ հիմայ կապանքներուդ մէջ կը տեսնամ. շատ անգամ յաղթանակներ կանգնեցիր թշնամեացդ դէմ. հիմայ յաղթական ես անձիդ ու բաղդին. քու դափնիներուդ վրայ կը նախանձէր սիրտս, հիմայ շղթաներդ ինծի պատկառանք կազդեն:

ՍԻՍ. *Բաւական է ո՛վ քաջ. ամենէն հաստատուն առաքինութիւններն ալ չեն կրնար դիմանալ չափազանց պղծութեանց. երախտագէտ եմ սիրոյդ որով կ՚սփոփես կենացս վերջին օրերը:*

ՈՐՄ. *Քու վերջին օրե՞րդ. պիտի ապրիս դուն բարեկամ, վասն զի Որմիզդն ալ դեռ կենդանի է ու մոռցած չէ որ քեզմով կապրի. բայց թէեւ այդ պարտականութիւնն ալ չունենայի, կը կարծես որ անտարբե՛ր աչքով նայէի Որմիզդ քեզի պէս անձի մը կորստեան վրայ:*

ՍԻՍ. *Ո՞ւսկից կուգայ քեզի այսչափ սէր եւ գութ թշուառ օտարականի մը համար:*

ՈՐՄ. *Դուն ինծի օտարակա՜ն, պարա՛պ տեղը ուրեմն իմ սիրտս քու սրտիդ հետ կապեցի. պարա՛պ տեղը Պարսից եւ Հայոց բանակները ու այդ սեւ անտառը մեր բարեկամութեանը եւ սիրոյն վկայ եւ ականատես եղան. պատերազմը, որ մահաշունչ ատելութեան կրակները կը թափէ ժողովրդոց վրայ, անիկայ իրարու մօտեցուց զմեզ ու փափուկ սիրոյն թեւերովը պնդեց մտերմութեան գեղեցկահիւս կապը. հիմայ աւելի կը սիրեմ իմ կեանքս, վասն զի քեզի պէս դիւցազնի մը ընծան է. ո՜հ, ի՛նչ քաղցր յոյսեր ծաղեցան սրտիս մէջ զքեզ ճանչնալէս 'ի վեր. ի՞նչպիսի զուարթութեամբ քեզի համար երջանկութեան պարտէզներ կը շինէի մտքիս մէջ, ուր ձեռք ձեռքի տուած, պիտի քալէի քեզի հետ քաղցրաշունչ հովերու եւ անուշահոտ ծաղկանց բանալով մեր սրտերը, իրարու կաթնած արհամարհելով նախանձոտ բաղդին նետերը: Դուն իմ կենացս ճամբուն առաջնորդն ու ընկերը պիտի ըլլայիր. ա՜հ, ուրեմն երկինք կը նախանձին անմեղ բաղձանքներուն վրայ, որ անկատար թողուցին իմ յոյսերս, ու դուն հոս ես:*

ՍԻՍ. *Ո՛վ առաքինիդ, որ զարմանալի բաղդով յանկարծ ինծի բարեկամ դառայ, ու պիտի կորսնցնեմ դարձեալ շուտով. երկինք չեն նախանձիր մարդկանց վրայ, որովհետեւ կը գթան ինծի, ու զքեզ խրկեցին երկնային հրաշագեղ ոգի, որ անուշութեամբ լեցնես գերեզմանիս եզերքները. ո՜հ, ինչուան վերջը հաւատարիմ եղիր վսեմ պաշտօնիդ, ու դարձո՛ւր ազնիւ սրտիդ մարդասիրութիւնը հօրս վրայ. թէ որ բարերար ձեռուըներդ տարածես ինչուան իւր բանտին վիհը ուր կապուած է եւ կը տանջուի, թէ որ վիշտերով ծանրացած գլուխը քեզմով բարձրանայ ու մխիթարուի, մահուընէ ետքը Սիսակին ոսկորներն անգամ երախտագէտ պիտի ըլլան քեզի:*

ՈՐՄ. *Ի՞նչ. ես զքեզ կորսնցնե՞մ:*

ՍԻՍ. *Ի՞նչ կը կարծես բարեկամ. մարդիկ երբ իրարու քով են, ան ատենը միայն իրարմէ բաժնուած չեն սեպուիր. ո՛չ, դուն զիս չես կորսնցներ. մահուընէ ետքն ալ աներեւոյթ ու խորհրդաւոր կապ մը կայ սիրելեաց մէջ որ անհնար է քակուի. մեռնելէս ետքը թող ապրի՛մ մտքիդ ու սրտիդ մէջ. դուն զիս յիշէ՛ անմոռաց սիրով ամեն վայրկեան, ամեն տեղ. ու երբ պատերազմի ձայնը դոռայ ականջիդ ու կանչէ զքեզ, միտքդ բեր որ ես ալ կը յուսայի մեռնիլ փառաց ասպարէզին մէջ, զէնքը ձեռքս, քու քովդ փառաց ու գեղեցկութեան թեւերուն մէջ:*

ՈՐՄ. *Բաւական չարժեցիր ալեկոծեալ սիրտս. լռէ՛ ալ. չէ՛, դուն պիտի չի մեռնիս. հայրս չի կատարեց իւր խոստումը, Որմզդին կիյնայ հատուցանել ինքը իւր պարտքը. դուն ինծի պարգեւեցիր իմ կեանքս, ընդունէ՛ փոխարէն, կենացդ հետ ազատութիւնդ ալ:* (Կը քակէ շղթաները):

ՍԻՍ. Ի՞նչ կընես Որմիզդ. հօրմէդ չե՞ս վախնար:

ՈՐՄ. Այնպիսի վայրկեաններ կան, ուր մարդս իւր սրտին ազդարար ձայնը մինակ պէտք է լսէ:

ՍԻՍ. Սակայն պէտք է անկեղծ խօսիմ քեզի հետ, ինչպէս որ քաջերու կը վայլէ. գիտցած ըլլաս վեհազունդ որ մեզմէ ընդունած ազատութիւնս Պարսից վընասուն պիտի գործածեմ. ձեռուըներս շղթաները ձըգելուն պէս զէնքը պիտի առնեն. ձայն պիտի տամ Հայոց քաջերուն որ գան ժողուըվին իմ քովս, ու անոնց գլուխը անցած պիտի վազեմ ջնջելու Հայաստանին թշնամիները:

ՈՐՄ. Այնպէս թող ըլլայ. եթէ բարեկամութեանդ պատուոյն արժանի սեպեցիր զիս, կը յուսամ որ անարժան թշնամի մըն ալ չըլլամ քեզի. փութա՛. բա՛ց են բանտին դռները:

ՍԻՍ. Զարմանալի բարեկամ, գրկեմ զքեզ. շնորհեն ինձ երկինք կամ միշտ ազատարար ընել զիս քու թանկագին կենացդ եւ կամ քեզի համար մեռնիլ:

ՈՐՄ. Շնորհե՛ն ինձ երկինք, որ չի զղջաս քու ազատութեանդ վրայ:

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Ե.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԱՆՑՈՒՇ ԲԵՐԴ

ԱՐՇԱԿ ԻԲՐ ՔՈՒՆԷՆ ԱՐԹՆՆԱԼՈՎ

Ի՞նչ անուշ տեսիլ էր այն որ քունիս մէջ երեւցաւ. եօթն անգամն էր որ Սիսակը տեսայ. անոր սիրուն երեւոյթը հալածեց աշարկու ուրուականները որ գլխուս չորս կողմը թըռչտելով երկայն թեւերնին սեւ պատանքի պէս կը տարածէին երեսիս վրայ. լուսաւոր էր երկինք Սիսակին կեցած տեղը, դէմքը կը փայլէր արիութեան յուսոյ եւ ցնծութեան նշաններովը. ու քաղցրախօս շրթունքներէն ձայն մը թռաւ ինծի, որ սա՛ղ, բանտիս չարաշուք պատերուն զարնելով ինկաւ, մարեցաւ. անշուշտ աւետեաց երջանիկ ձայն մըն էր այն. ինչո՞ւ զօրաւոր չի հնչեց ականջիս. ինչո՞ւ այդչափ շուտով արթնցայ… ո՞ւր եմ ես… ո՞ւր է Սիսակ… ո՞ւր են իմ գահս ու թագաւորութիւնս: Ա՜հ, կենդանի թաղուեցայ ես, այս խաւարամած բանտին մէջ: Անյուշ բերդն է ասիկայ, Արշակին հսկայաձեւ գերեզմանը. ասկէ՛ց պիտի նետեմ ինքզինքս յաւիտենականութեան անդնդին մէջ, ու ոչ ոք պիտի լայ զիս, ու պիտի խնդան դժոխք. աս բերդս բաժնած է զիս աշխարհքէն. ինծի համար լուռ եւ անկենդան են տիեզերք, մարդկային ձայն մը ինծի չի հասած՝ կը կորսուի անապատներու անհուն տարածութեանցը մէջ որ

կը պատմեն իմ բանտս. սակայն բիւր ոճիրներուս դուժարեր ձայնն ու ժողովրդոց անիծից ու վայոց սարսափելի աղաղակը, գլուխս կը թափանցեն այս Հաստ պատերը ու յուսահատութեանս մռնչիւններուն հետ խառնուելով կը գիշատեն զիս, ու փուճ տեղը կը տապըլտկին իբր շղթայակապ վիշապ մը իմ քարեղէն վանդակիս մէջ. ո՛հ, ի՞նչ վիհեր բացուած կան եղեր անիրաւ դաՀին տակը... Հա՛յր իմ, Տիրան, գուցէ դուն ես այս անյիշատակ բերդիս կատաղի պահապանը, որ անոր դռանը քով կեցած կ՚սպասես ինծի. գուցէ քուկին ձայնդ է ու անիծարեր բողոքդ հեղեղին մռնչիւնը, որ ժայռերէն վար կը գլտորի բերդիս մօտ. գուցէ քուկին հառաչանքներդ են գիշերադէմ թռչնոյն չարագուշակ վուվուները որ անդադար կը լսեմ... ա՛հ, ո՞ւր փախչիմ այս զարհուրելի ու մութ երեւոյթներէն. լոյս մը, մէկ լոյս մը բանտիս խաւարին մէջ, լոյս մը սրտիս մթութիւնը փարատելու... բանտիս պէս սեւ ու անողոքելի է աս բերդս. ո՛վ գիտէ դուրսը ի՞նչպէս գեղեցիկ կը փայլի երկինքը. արեւն ու աստեղք մարդկանց հետ դատապարտեցին զիս, ու մէկուն դէմքը չեմ տեսնար. Անյուշ բերդն է ասիկայ. բայց պիտի չի կարենայ անյիշատակ ընել Արշակը. Անյուշ բերդն է ասիկայ, բայց ասկէ ետքը պիտի հուշակուի ու պիտի յիշեն զայն ամենքը, վասն զի Արշակին բանտն ու գերեզմանը եղաւ. երկինք, երկիր ու դժոխք դատապարտեցին զիս. ամենէն առաջ Արշակ ինքզինքը դատապարտեց ու ինքը իւր անձին դահիճը պիտի ըլլայ. եկո՛ւր ուրեմն ծոցէս սո՛ւր, գործի անիրաւութեան. այսչափ ատեն զքեզ օձի պէս սրտիս վրայ կը պահէի որ մահաբեր ըլլաս կենացս, եւ որոշեալ ժամուն Արշակը ինքզինքէն ազատես. դոհ

եղիք դուք վրէժխնդիր երկի՛նք. ծափ զարկէք դժոխք, կշտացի՛ր եւ դուն արիւնովս, Հա՛յր: (Ինքզինքը զարնելու ատենը յանկարծ կը մտնէ Ներսէս):

ՏԵՍԻԼ Թ.

ԱՐՇԱԿ, ՆԵՐՍԷՍ

ԱՐՇ. (Սուրը ձեռքէն կիյնայ ու սարսափած) Ո՛հ, ի՞նչ տեսիլ է այս. ես քեզի կուգայի Տիրան Հայր իմ. գերեզմանէն ու մահուանէ աւելի սոսկալի ես դուն. ո՛հ, թէ որ շիրմիս մէջն ալ պիտի չի կարենամ ազատիլ ձեռքէդ, չէ, չեմ ուզեր մեռնիլ:

ՆԵՐ. Մտիկ ըրէ՛ ինծի, չե՞ս ճանչնար զիս:

ԱՐՇ. Մտիկ ընեմ քեզի. միթէ բաւական չեղա՞ւ կեանքիս մէջ ամեն օր՝ ամեն ժամ ու վայրկեան մտիկ ընել քու ուրուականիդ անէծքները, ես զքեզ չեմ ճանչնար. դուն ես Տիրան, ես եմ Արշակ, զարհուրելի պատմութիւն մը կայ այս երկու անուան մէջ:

ՆԵՐ. Ինքզինքիդ եկուր Արշակ, ես եմ...:

ԱՐՇ. Մի՛ մօտենար ինծի. չըլլայ որ վիզս պլլես այդ ձեռքերդ որ անշուշտ գերեզմանի քարէն աւելի ցուրտ են ու խեղդես զիս. խաւարեցան աչուըներս, երակներուս մէջ պաղեցաւ արիւնս. ա՛հ, գոնէ միանգամ գթա՛ ինծի Հայր, տե՛ս սա ծնկուըներս որ երբե՛ք երկնից դիմացը չի խոնարհեցան, քու առջեւդ կը խոնարհեցնեմ ու գթութի՛ւն, գթութի՛ւն կը պաղատիմ:

ՆԵՐ. Ի՞նչ կըսես Արշակ, ճանչցի՛ր, ես Ներսէսն եմ, Հայաստանին, քու եւ սիրելի որդւոյդ Սիսակին բարեկամը:

ԱՐՇ. Դուն Սիսակը կը սիրե՞ս, ուրեմն եկու գիրկըս, ա՛հ, ներէ՛ յուսահատ եւ խռովեալ մտացս շփոթութեանը. բեր ինծի Սիսակը հոս, ու անապատներու մէջ կանգնուած այս ահագնակերպ բերդս երջանկութեան բնակարան մը դառնայ ինծի. նայէ՛ գթած ծերունիդ, կորսնցուցի ազատութիւնս, տէրութիւնս, թագս, հայրենիքս ու ամեն յոյսերս. խղճիս տանջանքները մինակ մնացին ինծի. բայց դարձո՛ւր ինծի Սիսակը. ուրիշ բարիք չեմ ուզեր քեզմէ. անիկայ է իմ թագաւորութիւնս, հայրենիքս, յոյսս ու պաշտպանս ինքզինքիս դէմ. անիկայ է մի միայն անուշահոտ ծաղիկ սրտիս խաւարային փոսին մէջ. ա՛հ, գուցէ Պարսից անողորմ սուրը ինչուան հիմա կերաւ անոր գեղեցիկ կեանքը. գուցէ մեռաւ իւր հօրը անունը տալով ինչուան վերջի շունչը. ու գուցէ իւր մաքուր հոգին էր որ երեւցաւ ինծի այս գիշեր ու պիտի մօտենար անկողնոյս քով, բայց սարսափեցաւ իմ խղճուած հօրս մեռելատիպ ուրուականէն, որ Արշակին մինակ ընկերն է քունի եւ արթնութեան մէջ, ու թռաւ աներեւոյթ եղաւ. թէ որ կուզես ազատել զիս գերեզմանէն, հանէ՛ նախ անկէ իմ որդիս. դարձո՛ւր ինծի Սիսակը:

ՆԵՐ. Բայց նախ դարձի՛ր դուն առ Աստուած:

ԱՐՇ. Ես Աստուծո՞յ դառնամ. աւրէ՛ եթէ կրնաս նախ Աստուծոյ ճակտիս վրայ դրոշմած անիծից բոցեղէն գրերը. պատռէ՛ դատապարտութեանս սեւ մուրհակը, որ երկրիս ու երկնից մէջ կանգնուած բարձրացած կեցեր է. դադրեցո՛ւր Հայաստանին մշտամըռունչ հեծութեանց եւ հառաչանաց ձայները, որ հոգեվարք գլուխը գերեզմանէն վեր վերցուցած կը պահանջէ ինձմէ իւր կորուսեալ ազատութիւնը, կործանեալ գահը, հիմնայատակ քաղաքներն ու արեան հեղեղ-

ներու մէջ խեղդուած քաջազուն որդւոց բազմութիւնը: Ես Աստուծո՞յ դառնամ. երկուքներուս մէջը լայն, մթապատ ու ահագին վիհ մը կայ, որ իմ ոճիրներս մինակ կրցեր են լեցնել. անկէց անդին չեն կրնար անցնիլ ո՛չ Աստուծոյ գթութիւնք, եւ ո՛չ յուսոյ ճառագայթները: Ես երկնքին գիրկը նետուի՞մ. Արշա՛կն եմ ես, գիտե՞ս դու. թող լսէ աշխարհք սարսափելի խոստովանութիւնս՝ որ յաւիտենականութեան ափունքին մօտեցած, դատապարտեալ գլուխս բերդիս պատերուն զարնելով, կը տարածեմ ամենուն դիմաց. ե՛ս եմ Արշակ, որ ոտքի տակ առի արդարութիւն, իրաւունք, ազգ ու խիղճ, ու փոխարէն՝ այս կորստեան ու անյուսութեան վիհը ընդունեցայ. ե՛ս եմ Արշակ թագաւոր, սուրն էր իմ արքունի գաւազանս, սաղաւարտն էր իմ թագս, ու ամեն մէկ խօսքերս մահուան վճիռներ. ինծմով անորդի մնացին մայրերը, ու անապատ դաշտերն ու քաղաքները. լսէ՛ Հայաստան ու սարսափէ՛. լսէ՛ դուն ալ Հայոց ժողովուրդ. ո՛վ որ ինծի պէս իւր ազգին փառաւորը կուզէ բարձրանալ, ո՛վ որ ինծի պէս ատելութիւնն ու նախանձը ձեռքը գործիք առած, ընտանի կռիւ, թշնամութիւն ու քայքայումն կը պատճառէ իւր հայրենեացը մէջ, ու օտարներուն ձեռքը կը մատնէ իւր ազգը, իրեն բաժին ու ժառանգութիւն կը թողում ճակտիս վրայի անէծքը, ինքնադատ խիղճս ու անդարմանելի կորուստս, ուր դահավէժ կը կործանիմ ես:

ՆԵՐ. Մէկ խօսք մը միայն Արշա՛կ, բաւական է առնել զքեզ անդնդին եզերքը, ուր յուսահատութիւնը անհակառակելի բուռն զօրութեամբ կը մղէ զքեզ. ո՛հ, հանէ՛ ադ խօսքը բերնէդ, ու ինքիրեննուն իյնան բերդիդ լայն պատերը, քակուին, կոտրին շղթաներդ,

պահեան քեզի ազատութիւնն ու դաշը, ու մխիթարուի Հայաստան։

ԱՐՇ. Հայաստան ինծի պէս անյոյս ու անկանգնելի է։

ՆԵՐ. Ինչո՞ւ։

ԱՐՇ. Ես զարկի զինքը, ու երբ Արշակ կը զարնէ մահացու են իր հարուածները։

ՆԵՐ. Ո՛վ Տէր, դուն պատասխանէ իմ բերնովս այս յանդուգն մահացուին որ իր յուսահատութեան խաւարին մէջ կուզէ խղդել Հայաստանն ալ. Նինուէ, Բաբելոն, Կարթեղոն եւ Տիւրոս ժամանակին ոտքին տակը փռուած են. իսկ Հայաստան ո՞ւր է եւ ի՞նչ պիտի ըլլայ, Տէ՛ր։

ԱՐՇ. Արշակ գերեզմանական ահագին քար մը թաւալեցուց Հայաստանին վրայ որ պիտի չի շարժի յաւիտեան։

ՆԵՐ. Հայաստան բարձր ու կանգուն կեցած է իր հսկայակերպ Մասիսին գագաթան պէս ապառաժներով ու սառոյցներով պատած դրսէն, բայց ներսիդին կենդանութեան բոցեր կը վառին ու ահեղ որոտմունքներ կարձակէ սրտին բորբոքեալ հնոցէն. ո՛վ Աստուած, երկնային ճառագայթ մը փայլեցուր նուաղեալ աչուըներուս վրայ, որ փնտռեմ գտնամ մայրենի երկրիս կորուսեալ երանութիւնը. ո՞ւր կերթայ, ո՛վ Տէր, Հայաստանին նաւակոծեալ յոյսը, ժայռէ ժայռ զարնուելով, անդնդոց մէջ ընկղմելու մօտ է. բայց քու աչուըներդ լուսաւոր աստեղաց պէս կը շողան անոր վրայ. դուն ձեռքէ պիտի չի թողուս այն երկիրը որ այնչափ անգամ սքանչելեաց հանդիսարան եղաւ. մի՛ դարձներ գթութիւնդ անոր թագաւորէն ալ...։

ԱՐՇ. Արշակին անունը մի՛ տար, թէ որ չես ուզեր որ աւելի թշուառ ըլլայ Հայաստան։

ՆԵՐ. Բա՛րէ. հոգւոյս դիմացը կը բացուի ապագային լայնատարած վարագոյրը, ու աչուըներս արծւոյ պէս կը թռչին, կը թափանցեն անոր մթին գաղտնիքներուն մէջ. երկու անգամ Հայաստանի ճակտէն փոշւոյ մէջ կը թաւալի թագը. կը տեսնամ զինքը, գերեզմաններու, աւերակաց ու մոխրոյ մէջ նստած է խոց վիրաւոր. ըսէ՛ ինծի, ո՛վ իմ հայրենի երկիրս, ո՞ր վէրքերդ աւելի շատ են, թշնամիներէ՞դ, չէ նէ նոյն իսկ քու որդւոցդ ձեռքէն ընդունածներդ. ա՛հ, չար նախանձ ու ատելութիւնը կատաղի թշնամեաց սուրերէն աւելի քեզի դէմ գազանացեր սիրտդ կը պատռեն. ո՛հ, ի՞նչպէս թոռմած ու դալկահար է քու գեղեցիկ դէմքդ, հայրենի՛ք իմ։ աղեկէզ ողբոցդ արձագանքը կը հնչեն հեռաւոր դարեր. ու ամենէն ցաւագին գանգատներդ քու ժողովրդիդ, քու իշխաններուդ, եւ քու քահանայիցդ դէմ կարձակես. հրաշալի դիւցազուններ աննման քաջութեամբ կը մենամարտին ընտանի եւ օտար հարուածներու դէմ, բայց չեն կրնար արգիլել հայրենի սիւներուն կործանումը. դուն, ամենակալդ Աստուա՛ծ, դուն պիտի դարմանես ու բժշկես Հայաստանը. ատ սէրը, որ երկնքիդ մէջ ամենէն մեծ երջանկութիւնն է, եւ առանց որոյ տիեզերք կոտրած քնարի նման ոչ կարգ՝ ոչ դաշնակցութիւն ունին, իջնա՛յ վերջապէս Հայոց սրտին մէջն ալ, ճզմէ՛ ազգին երակներուն մէջ դարանեալ բազմադարեան օձաձեւ նախանձուն գլուխը, մոռնա՛յ Հայաստան հին ցաւերը իր ամեն որդիքը հաւասարապէս գգուելով իր մայրենի ծոցը, վարդեր բուսնին ու ծաղկեն այնչափ բազմաթիւ գերեզմաններուն հողը, սրբուին արեան նշանները որ հեղեղի պէս վազեց

հոն, ու երջանկութիւն յաջորդէ թշուառութեան։ Եւ դուն Արշակ, որդեակ իմ եւ թագաւոր, դուն որ ինքզինքդ Հայաստանին կը բաղդատէիր, տե՛ս, անիկայ կորսուած չէ. մի՛ կորսնցներ ինքզինքդ խղճիդ անդունդներուն մէջ, անիկայ պիտի ապրի, ապրէ՛ դուն ալ. անոր յոյսը մեռած չէ, բա՛յց քու սիրտդ ալ յուսոյ ճառագայթներուն, վերցո՛ւր ձեռուըներդ ինծի հետ դէպի երկինք։

ԱՐՇ. *Ես ձեռուըներս դէպի երկի՛նք վերցնեմ, այս ձեռքերը որ մինակ մահեր ու չարիք թափելու համար վերցուցեր եմ միշտ։*

ՆԵՐ. *Արշա՛կ, խնայէ՛ ալեւոր հասակիս. խնայէ՛ ինքզինքիդ. ինչուան հիմայ քեզի եւ Հայաստանին համար ապրեցայ, ձեզի համար ալ պիտի մեռնիմ. գերեզմանի մօտ են ոտուըներս, մահուան հրաւէրը՝ երկնային հրաւէր է ինծի համար, ու գերեզմանը երկնից դուռ, բայց...։*

ԱՐՇ. *Դժոխքին դուռն է ինծի համար գերեզմանը։*

ՆԵՐ. *Կը տեսնամ յոյսը, խաղաղութիւնը որ պըսակ մը կը կազմեն ձեռք ձեռքի տուած։*

ԱՐՇ. *Հուր, ծծումբ, օձեր, կորուստ, ապականութիւն ու մահ կը տեսնամ ես։*

ՆԵՐ. *Կերդուընցնեմ զքեզ սիրելի որդւոյդ Սիսակին վրայ։*

ԱՐՇ. *Սիսա՞կ, ո՛հ, ի՞նչ անուն ելաւ բերնէդ։*

ՆԵՐ. *Դարձի՛ր դուն Աստուծոյ, ու դառնայ քեզի Սիսակ։*

ԱՐՇ. *Ա՛հ, ատ անունը կը գիշատէ աղիքներս, սիրտս կը տոչորի ու կրից փոթորիկը կը յափշտակէ զիս. ո՞ւր է Սիսակ, կը խաբես ու ծաղր կընես զիս. Սիսակը*

մեռած է. գնաց, բաժնուեցաւ ինծմէ յաւիտեան ու մինակ թողուց զիս ինքզինքիս ձեռքը. ո՛հ, եթէ իրաւ մէյմը տեսնելու ըլլամ զինքը, եթէ միանգամ գրկեմ զինքը այս թեւերուս մէջ ու իր սիրտը բաբախէ իմ սրտիս վրայ, ան ատենը գուցէ դառնամ... բայց ի՞նչ կըսեմ։

ՆԵՐ. *Գուցէ դառնաս Աստուծոյ, հանէ՛ ադ խօսքը բերնէդ, ու Սիսակ թերեւս հոս է։* (Ներսէն աղաղակ կը լսուի)։

ԱՐՇ. *Պարսիկներն են. անէ՛ծք իմ բախտիս... բայց դաշոյնը իմ քովս է դեռ. մեռնի՛մ Արշակայ արժանի մահուամբ։* (Կը զարնէ ինքզինքը)։

ՆԵՐ. *Կեցի՛ր, ի՞նչ կընես. ա՛յ անօրէն հարուած։*

ԱՐՇ. *Լմնցաւ ամեն բան։*

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԱՐՇԱԿ, ՆԵՐՍԷՍ, ՍԻՍԱԿ, ԶՕՐԱԿԱՆՔ ԶԱՀԵՐՈՎ

ՍԻՍ. *Կեցցէ՛ Հայաստան. յաղթութիւնը մերն է. հալածեցինք Պարսիկները. գրկեմ զքեզ հայր իմ. որդւոյդ ձեռքով ընդունէ՛ ազատութիւնդ. բայց ի՞նչ վիճակի մէջ կը տեսնամ զքեզ։*

ԱՐՇ. *Դուն դեռ կենդանի՞ ես ուրեմն. եկո՛ւ գրկէ՛ հօրդ գլուխը. անողո՛րմ ճակատագիր. անիծեա՛լ հարուած. եթէ վայրկեան մըն ալ ուշանար, որդիս ու գահս պիտի ստանայի դարձեալ։*

ՍԻՍ. *Ո՞վ զարկաւ զքեզ հա՛յր. արիւնս թափեցի ես կենացդ համար, ու քու արիւնդ գետի պէս կը վազէ. աւա՛ղ։*

ԱՐՇ. *Անգութ վրէժխնդրութիւն երկնից, կշտացի՛ր իմ արիւնովս. որդեա՛կ, քու անուշ տեսութիւնդ չի կրնար փարատել գերեզմանին մթութիւնը որ կը պատէ աչուրներս. հիմայ անտանելի է ինծի մահը, վասն զի կը բաժնուիմ քեզմէ... կեանքիս սեւ յիշատակները... մէյմէկ սոսկալի դիմակ առած, աչքիս առջեւէն կանցնին ամենն ալ...:*

ՍԻՍ. *Ա՜հ, ինչո՞ւ չինկայ՝ չի մեռայ ես պատերազմի դաշտին մէջ հօս հասնելէս առաջ:*

ԱՐՇ. *Մինակ ես պէտք է մեռնիմ. մինակ իմ վրաս գոցուի գերեզմանին վիհը. հոն կսպասեն ինծի Տիրան իմ հայրս եւ արիւնոտ դալկահար ստուերներ. Արշակ իւր վերջի շունչը... կարձակէ... թո՛ղ շունչ... առնէ... Հայաստան ու աշխարհք:* (Կը մեռնի):

ՍԻՍ. *Հա՛յր, քեզի հետ կը մեռնի որդւոյդ յոյսն ու ուրախութիւնը. յոյսը, որ պիտի չի ծագէ Սիսակին արցունքներով թրջած գերեզմանիդ վրայ. ա՜հ, սեւ նօճիով պսակուեցաւ իմ յաղթութիւնս:*

ՆԵՐ. *Տէ՛ր, Արշակին վրայ գոհ ըլլայ արդարութիւնդ. քեզմով մխիթարուի ու զօրանայ նոր Հայաստանը ու Հայկեան երիտասարդութիւնը:* (Ձեռքը Սիսակին գլուխը դնելով):

ՎԵՐՋ

ՎԱՀԱՆ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԵՔ ԱՐԱՐՈՒԱԾ

ԱՆՁԻՆՔ

ՎԱՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ
ՍՈՒՐԷՆ, } *Որդիք նորա*
ԶԱՐԵՀ, }
ԳԱՐՁՈՅԼ *Նախարար*
ԴԱԽԱԿԻՑՔ
ԱՏՐՎՇՆԱՍՊ *Մարզպան Պարսից*

Զօրականք Հայոց եւ Պարսից:

ՎԱՀԱՆ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Ա.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՁՈՐ ԵՒ ԼԵՌԻՆՔ

ՎԱՀԱՆ, ԶԱՐԵՀ

ՎԱՀ. *Մօտեցաւ վսեմ ու ահաւոր վայրկեանը. արեւը իր ետքի ճառագայթները այս լերանց գագաթներէն ժողուելով, խորհրդաւոր ու մութ ասպարէզ մը կը թողու ազատութեան որ իր շղթաները կոտրէ, ու ասկէ սլանալով Հայաստանու ամեն կողմերը աւետաց ձայն մը հնչեցնէ, թէ խորտակեցան շղթայք ու հալածեցաւ բռնութիւնը. ըսէ՛ ինծի, Զարեհ որդեակ, պատրա՞ստ են մեր քաջերը հոս գալու ժողվուելու:*

ԶԱՐ. *Քիչ առենէն պիտի տեսնես զիրենք հոս, հայր. երբ քու հրամանդ տարի իրենց, ուրախութեան աղաղակներով թնդացուցին օդը ու գրկեցին զիս բիւր ցնծութեան նշաններով. հայրենի ազատութեան աւետաբեր սուրհանդակ կոչելով քու որդիդ. սուրերն ու նիզակները երկինք բարձրացան, ու ողջունեցին ատ հրամանը, անպարտ արեանց վրէժաբեր պիտի ըլլայ, ու պիտի կանգնի Թորգոմայ փառաց կործանեալ գահը:*

ՎԱՀ. *Որդեակ իմ Զարեհ, ինչ երջանիկ լուրեր կը բերես ինծի. ա՜հ, ո՞ւր էր թէ իմ ամեն դիւցազուն ըն-*

կերներս կարենայի անհուն սիրով գրկել այսպէս· բայց ո՞ւր է Սուրէն որդեակս· ինչո՞ւ զինքն ալ չեմ կրնար գրկել· ա՜հ, անիկայ անարժան սիրոյ գերի եղած, մատնիչ իւր հայրենեացը և փրկաւէտ սուրբ կրօնին, Պարսից բանակին մէջ կը թափառի, ուրացելոյ վատ անուան սեւ նշանը ճակտին վրայ բերելով· ո՜վ երկինք, պէ՞տք էր մի Վահանայ սրտին անմխիթար կսկիծ ու խոց ըլլար իւր որդին, երբ ինքը կը ջանայ ու պատրաստուէր է հայրենեաց երեսին վրայէն սրբել ցաւոց ու արտասուաց նշանները:

ՁԱՐ· Սակայն մի՛ յուսահատիր հայր, մոլորեալ է Սուրէն, բայց ոչ երբէք զուրկ առաքինութենէ· Պարսիկ օրիորդի մը կապուած է իւր սիրտը, բայց չէ բաժնուած բոլորովին իւր հայրենիքէն· մոլեգին սիրով կը սիրէ իւր տարփածուհին, բայց չատեր Հայաստանը: Ո՞վ գիտէ, որ մէկ օր մը չի դառնայ նորէն մեր գիրկը, ու դիւցազնական քաջութեան գործքերով չի քաւէ իւր մոլորութեան յանցանքը ու ուրացութեան կեղտ անունը վերցընէ իւր վրայէն:

ՎԱՀ· Ուրացութեան կեղտ անո՞ւնը· ի՞նչ դառն յիշատակ զարթուցիր մտքիս մէջ· ես ալ ատեն մը դժոխային մթութեան մէջ խարխափելով, յանդգնեցայ երկնից դէմ ապստամբ գլուխ մը վերցընել· ու թէ որ Արտազու դաշտին մէջ ինկած մեր անմահ դիւցազանց հոգեշունչ խրախուսանաց ձայները սրտիս մէջ չի գոռային անդադար, հիմայ Վահան, ո՜հ, կը սոսկամ ըսելու, հիմայ Վահան, երկնի ու երկրի նշաւակ դատապարտութեան հրէշ արձան մը պիտի կանգնուէր Հայաստանի մէջ կորստեան ճամբուն վրայ:

ՁԱՐ· Ես չեմ ուզեր յիշել հայր, քու յիշատակած թշուառ օրերդ· ինքզինքս ճանչնալէս 'ի վեր, միշտ

փառք տուեր եմ երկնից, քեզի պէս դիւցազնի մը որդի ըլլալուս· բիւր երանի թէ որ անարժան որդի չի գտնուիմ այնպիսի հօր մը:

ՎԱՀ· Ո՜վ սիրելիդ որդեակ, աչքիդ առջեւը ըլլայ միշտ քու հայրենիքդ իւր թշուառութեամբն, բիւր խոցերովն ու կիսակործան աւերակներովը· դուն ալ միշտ ինծի պէս սլացի՛ր մտքովդ Աւարայրի դաշտին մէջ, ուր Տղմուտ գետը արիւնով կարմրցած լալով կը պտըտի: Ուրացութենէս ետքը երբ մէկ գիշեր մը յուսահատ դալկահար եւ կնճռեալ դէմքով նստեր կը ծըփայի մըրկալից խորհրդոց մէջ, չեմ գիտեր ի՞նչ աներեւոյթ զօրութեամբ յափշտակուեցայ յանկարծակի Աւարայրի դաշտը· դալկահար լուսնին մթնշաղ լուսովը ու երերեալ ստուերներով կը պտըտէի արիւնաներկ դիականց մէջ, որ կարծես թէ ուրախութեամբ գրկեր էին հայրենի հողը ու անոր վրայ կը քնանային· մէյմըն ալ փառահեղ ու լուսատեսիլ ծերունի մը աչքիս երեւութացաւ· թրջեց մատը գետինը թափուած արիւնին մէջ ու ճակտիս քսելով, Դիւցազանց արեան ցօղը սրբէ՛ զքեզ ուրացութեան աղտեղութենէն ըսաւ· աս սուրն ալ, որ մեծին Վարդանայ ձեռքը շողաց Պարսից դէմ, ձեռքէդ մէ՛ ձգեր ինչուան որ նորէն կանգնուին հայրենի կրօնից սրբութիւնն ու ազատութեան գահը: Անկէց 'ի վեր է որ երդում ըրի յաւիտենական սէր առ Աստուածն իմ եւ ազգն, եւ անհաշտ ատելութիւն Պարսից դէմ: Դո՛ւն ալ որդեակ իմ, թէ որ ինծի պէս ցաւագին գիշերներ անքուն կը հսկես, թէ որ կախորժիս թափառիլ դիւցազանց շիրիմներու քով, թէ որ վրէժխնդրութենէ 'ի զատ ուրիշ զգացում մը չունիս սրտիդ մէջ, եկո՛ւր գիրկս, ինծի արժանի որդի

ես. ինծի ալ անծանօթ է հանգիստ քնոյ քաղցրութիւնը, բայց պարապ տեղը չէ իմ հսկումս, հիմա որ մեր բռնաւորները անկասկած քնոյ մէջ թաղուած են:

ԶԱՐ. *Հայր վեհագոյն. ո՛րչափ անհամբերութեամբ կսպասեմ այն օրուան որ առաջին անգամ պիտի կոխեմ փառաց ու առաքինութեան ասպարէզը. արիւնս կը բռնկի երակներուս մէջ, անհամբեր հայրենեաց ու քեզի համար թափուելու. քանի որ կենդանի ես դու հայր, թող չի յուսահատի Հայաստան, ու անկասկած հլլան Պարսիկք. բայց ահա կուգայ Գարջոյլ նախարարը մեր քաջ ընկերներով:*

ՏԵՍԻԼ Թ.

ԳԱՐՋՈՅԼ, ԴԱՒԱԿԻՑՔ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ՎԱՀ. *Առա՛ջ եկէք Հայոց քաջազունք. աս մութ գիշերուան մէջ ուզեցի ժողվել զձեզ, մութ ու սոսկալի՝ ինչպէս վրէժխնդրութիւնը. այս ահարկու լեռները իրենց հսկայ գլխուն վրայ պահեն մեր խորհուրդները սլանալէն ամպերու պէս, ինչուան որ ժամանակը գայ որոտալու բռնութեան դէմ. ու իրենց անդնդային հիմանը պէս յաւիտենական ու անխախտ ըլլայ մեր երդումը. Հո՛ս, աս գիշերուան ահաւոր լռութեանը մէջ, կը բարձրացնեմ ձայնս, ու թող արձագանք տան Հայոց լեռներն ու դաշտերը. Ազատութիւն և Հայրենիք, ելէ՛ք ձեր գերեզմաններէն. թո՛ղ դադրին արցունքները, ու արիւնը վազէ անոր տեղ. թո՛ղ դադրի եղբայր եղբօր դէմ պատերազմը, ու մեր դահիճներուն սիրտը դարձնենք*

սուրերնիս, ու վաղուան արեւը ազատ երկրի մը վրայ ծագէ. չէ՞ք լսեր, Արտազու դաշտէն նուաղաձայն աղաղակներ կելլան կը բարձրանան. վրէ՛ժ գոչելով կիյնան կը կործանին մեր հոյակապ քաղաքներն ու գետնատարած կը թաւալին փառաւոր եկեղեցիք ու դեռ բռնութիւնը կանգուն կը կենա՞յ. ո՛չ, առաքինի նահատակաց շիրիմներուն վրայ երդում ընենք պատերազմ ու մահ պարսից դէմ:

ԶԱՐ. *Այո՛, պատերազմ ու մահ կը պահանջեն ծնողաց արցունքները, փափկասուն կուսանաց աղեկտուր հեծութիւնները, որ շղթայակապ գերի կերթան պիղծ թշնամեաց բանակներու մէջ. անմեղ տղայոց ողբական ձայները, ու այնչափ անպարտ արիւնը որ ծածկեց մեր երկրին երեսը:*

ԳԱՐ. *Ինչուան հիմայ ծածուկ քօղի մը տակ ծածկուած էին ձեր խորհուրդները. հիմայ կը հաճիք յայտնել մեզի զանոնք. բայց երանի թէ Պարսիկք չիմանային ու նոր թշուառութեանց մէջ չգլորէր դարձեալ Հայաստան: Միթէ բաւական չեղա՞ն մեր երկրին աւերն ու կործանումը. միթէ բաւական արիւն չի թափուեցա՞ւ. ինչո՞ւ համար Աւարայրի դաշտին մէջ ինկած քաջերուն ուրուականները միշտ անհանգիստ կընէք իրենց գերեզմաններուն մէջ, վրէժխնդրութեան ու ատելութեան խորհուրդներ ընծայելով անոնց. ես կարծեմ որ աւելի պէտք էին խրատ մը տալու ձեզի որ մէկդի դնենք ազատութեան ու յաղթութեանց ընդունայն յոյսերը. եթէ վաթսուն հազար քաջերու բանակ մը ընկճեցաւ Պարսից զօրութեանը տակ, մենք ի՞նչ պիտի ըլլանք մէկ քանի հարիւր անձինք, անթիւ բազմութեան դէմ: Իրաւ է կործանեցան քաղաքներ ու եկեղեցիներ, բայց մենք շատ քիչ ենք զանոնք նորէն կանգնելու համար.*

չատ մը անպարտ արիւն թափուեցաւ, բայց ո՞վ է անիկայ որ թափուածէն աւելի արիւն վազցնելու տխուր պարծանքը կուզէ յափշտակել. թէ որ աւերակ աւերակի վրայ աւելցնելը ու սուրը ձեռքը արեան աղբիւրներ բանալ մեծ փառք մըն է, թող ուզողը փառաւորուի:

ՉԱՐ. Թո՛ղ ուզողը փառաւորուի ու քու ճակտիդ վրայ տպաւորուի ամօթն ու արհամարհութիւնը. ո՛վ վատասիրտ եւ նենգաւոր լեզու. ու ի՞նչպէս չամչցար մեր քաջերու ժողովքին ներկայ գտնուելու. ինչո՞ւ չիմացանք մենք ալ որ օտար թշնամիէն չարագոյն ընտանի թշնամի մը կայ մեր մէջը, ու անիկայ դուն ես, դո՛ւն վատի ծնունդ, որդի՛դ անարգութեան:

ԳԱՐ. Ժամանակ մը կուգայ որ գուցէ փոխել տամ քեզի քու լեզուդ. բայց որպէս զի իմանաք որ ես վատին մէկը չեմ, հոս, բացարձակ ու անվախ կը հրատարակեմ ձեր դիմացը. որ ձեր հայրենասիրութիւն ու քաջութիւն ըսածը, ես յիմարութիւն կը կոչեմ. ձեր կոխած ճամբան ստոյգ կորստեան կը տանի ու ես մաս չունիմ ձեզի հետ:

ՎԱՀ. Ու չե՛ս կրնար ունենալ. գնա՛ ուրեմն անօրէն Գարջոյլ, գնա՛, խոնարհեցո՛ւ պարանոցդ բռնաւորաց գաւազանին տակ, ու համբուրէ՛ անոնց ոտքին փոշին որ քեզմէ աւելի՛ վատ չէ. վասն զի գերիները արժանի չեն արեւուն երեսը նայելու. ո՛վ դժբաղդ Հայաստան, քու ամեն ժողովքներուդ մէջ ուրեմն միշտ մատնիչք ու դաւաճանք պակաս պիտի չըլլան վսեմ ու մեծամեծ խորհրդոց հակառակելու, սիրոյ եւ միութեան կապերը քակելու. վաթսուն հազար Հայոց քաջերու սուրերը եթէ չի կրցան Պարսից լուծը թօթափել տալ, քեզի պէս անօրէնի մը չարութիւնը եղաւ արդելք, ու

նշովելի Վասակ մը մեծին Վարդանայ բաղդին անիւը կոտրեց. բայց մենք կը հետեւինք անոնց, հայրենիքը զմեզ կը կանչէ, չենք հարցներ կենա՞ց եթէ մահուան, թէ որ ինքը հիմնայատակ կործանի, թէ որ մեռնի գերեզման իջնայ, մենք ալ իրեն հետ կործանինք ու թաղուինք իւր մոխիրներուն տակը:

ԴԱԻ. Այո՛, կը մեռնինք հայրենեաց համար:

ՉԱՐ. Բայց թող չի տանք որ մատնիչք ուրախանան մեր մահուան վրայ:

ԴԱԻ. Պարսիկներէն առաջ պէտք է ուրեմն այս դաւաճանը սատկեցնել. (Սուրերնին կը հանեն, կը յարձակին Գարջոյլին վրայ, ու Վահան կարգիլէ զիրենք):

ԳԱՐ. Մեռցուցէ՛ք զիս, ու իմ դիակիս վրայ կոխկռտելով վազեցէ՛ք այդ արինալից ազատութեան՝ որ իւր թեւերը բացեր է զձեզ խղդելու համար:

ՎԱՀ. Ո՛չ, պիտի ապրիս դուն վկայ ըլլալու համար շքեղ յաղթանակաց եւ կամ մեր փառաւոր մահուանը. ի՛նչ ալ ըլլայ մեր վիճակը, քաջութեամբ պիտի դիմանանք, առաքինութիւնը թող անմահ պսակներ հիւսէ մեր կենդանի ճակտին եւ կամ մեր շիրմին վրայ. բայց դաւաճան վատերուն գլուխը երկնից վրէժխնդրութեանը կը նուիրենք. գնա՛ ուրեմն, ելի՛ր դուրս. ու երանի թէ քու հետդ կորսուէին ամենայն մատնութեան խորհուրդներն ու ազգակործան չարութիւնք:

ԳԱՐ. Դուրս կելլամ ես. կը հեռանամ ձեզմէ. բայց պիտի գտնաք զիս ու կը տեսնուինք դարձեալ:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՎԱՀԱՆ, ԶԱՐԵՀ, ԴԱՒԱԿԻՑՔ

ՎԱՀ. *Երթա՛նք մենք ալ, ո՛վ քաջք ընկերք իմ. Հայաստան մեզի կսպասէ. երթանք անոր արցունքը սրբելու եւ կամ մեր արիւնը թափելու։*

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԶԱՐԵՀ

Ո՛րչափ աւելի պիտի ըլլար իմ խնդութիւնս թէ որ եղբայրս ալ, մոլորեալ, բայց սիրելի եղբայրս, կարենայի մասնակից ընել Հայրենի ազատութեան համար պատերազմելու ու զոհուելու փառացը. ո՛հ, եղբայր իմ Սուրէն, ո՞ւր էր թէ կարենայիր լսել այս սիրալիր ձայնը որ զքեզ կը կանչէ. արթնցան վրէժխնդրութիւնն ու քաջաց սուրերը. Հայաստան իր պատկառելի ու վիրաւոր գլուխը վեր վերցուցած զարմացմամբ իւր չորս կողմը կը տեսնայ առաքինի որդւոց բազմութիւնը. ու դուն մինակ անոնց մէջը չես, ի՞նչ կը տեսնամ. կը խաբուի՞մ արդեօք։

ՏԵՍԻԼ Ե.

ԶԱՐԵՀ ՍՈՒՐԷՆ

ՍՈՒ. *Զէ՛, չես խաբուիր եղբայր իմ, գրկեմ զքեզ սիրեցեալ Զարեհ։*

ԶԱՐ. *Դուն ուրեմն չես մոռցեր զմեզ, եղբայր իմ, ես կըսէի որ դուն չես ատեր Հայաստանը։*

ՍՈՒ. *Եւ ո՞վ կրնայ ատել Հայաստանը. այո՛, զօրաւոր են ո՛վ Զարեհ, մարդուս սրտին մէջ հայրենեաց զգացմունքները. բուռն ու բորբոքեալ սիրոյ մը վայելքները չի կրցան մոռցնել տալ ինծի հայրենեաց քաղցրութիւնը։*

ԶԱՐ. *Մանաւանդ տարաբաղդ ու կիսամահ հայրենեաց, ո՛վ Սուրէն. եթէ գիտնայիր ի՛նչ տառապանաց մէջ անցուցինք օրերնիս, երբ դուն Պարսից քովը թոյլ ու հանդիստ կեանք մը կը վարէիր...։*

ՍՈՒ. *Հանդիստ կեա՞նք, ո՛հ, Պարսից քովը անցուցած օրերս աղետալի օրեր էին. հաւատա՛ ինծի, եղբայր իմ, աչքիս առջեւը ունէի միշտ հօրս ու հայրենեացս բարկացայտ դէմքերը ու իւր որդւոյը չղթայակապ գերութիւնը, հայրենիք, սէր, առաքինութիւն, ոճիր ու հազար իրարու հակառակ զգացմունքներ կը կեղեքէին զիս. դաժան բռնաւորներու մտախռովապատ կերպարանքները տխուր ամպով մը կը ծածկէին այն արեւը որ հրաշագեղ Ասթինէին ճակտին վրայ կը ծագէր ինծի համար. ո՛հ, օրհնեալ են այն տեղերը ուր սուրբ են հայրենիք ու համարձակ կրնաս սիրել զայն։ Ո՛վ Զարեհ, զքեզ տեսնելով ամեն զգացմունքներս՝ որ ժամանակը չէր կրցած ջնջել, կարթննան սրտիս մէջ. կը կարծեմ որ թերեւս ծանր չղթայներէ ազատուելով քու թեւերուդ մէջ կը գտնամ ու կը գրկեմ բոլոր Հայաստանը. անիկայ է իմ խանձարուրքս. հոն քեզի հետ անցուցի իմ մանկութեանս երջանկաստահ ժամերը. դուն, հաւատարիմ քու պարտուցդ, քու Աստուծոյդ, հօրդ ու ազգիդ, երբեք չի կրեցիր սրտիս կրած տանջանքները. ու երանի թէ միշտ անծանօթ մնային քեզի. երանի թէ զանոնք միայն սիրէիր, եւ ուրիշ օտար սէր մը չի գրաւէր ու չի լափէր քու սիրտդ։*

ԶԱՐ. Եթէ հայրենեաց սէրն ու ազգակիցներուդ կարօտը այդչափ զօրաւոր կերպով կապդեն քու վրադ, կորէ՛ ուրեմն ամեն օտար կապանքները որ զքեզ կը հեռացնեն քու սիրելիներէդ. դարձի՛ր նորէն մեր գիւղը, ու դարձո՛ւր սուրդ մեր անգութ բռնաւորներուն դէմ. քիչ մը առաջ հոս չմտ մը քաջեր մեր հօրը առաջնորդութեամբը ժողվուելով, երդում ըրինք բնաջինջ ընել Պարսիկները Հայաստանէն, ու ազատութեան դրօշը բանալ. ահա ժամանակը, ո՛վ Սուրէն, սրբելու արեան մէջ ուրացութեանդ յանցանքը. չէ, չի կրնար ըլլալ որ Պարսիկ աղջկան մը զոհես քու հոգիդ՝ ազգդ ու պատիւդ:

ՍՈՒ. Ես ալ ատեն մը կը սիրէի հայրենեաց համար պատերազմիլը, ու հայրենի փառաց նուիրել սուրս ու արիւնս, ու պատերազմի մէջէն ծագեցան իմ կենացս ամեն դառնութիւնները: Մեծին Վարդանայ մահուընէ ետքը, իր եղբօրը քաջին Հմայեկայ զօրավարութեամբը յարձակեցանք մէկ օր մը Պարսից քաղքի մը վրայ. կոտորածն ու սարսափը տիրեց մէկէն թշուառ քաղքին մէջ. ամեն մէկերնիս կատաղի առիւծ դարձած չէինք յոգներ արիւնահեղ հարուածներէն. ու ես սուրըս վերուցեր էի Պարսիկ իշխանի մը գլուխը իջեցնելու համար, երբ յանկարծ աղջիկ մը հրաշալի ու աննման գեղեցկութեամբ, հերարձակ ու թուխ աչուըները արցունքով լեցուած, փափուկ ձեռուըները դէպի ինծի վերցնելով, ոտքս ինկաւ, ու մի՛ զարնէր, մի՛ զարներ, անիկայ իմ հայրս է ըսաւ, խնայէ՛ իմ հօրս, ու ես քու գերիդ ըլլամ: Տեսայ զինքը, կատաղութիւնս մարեցաւ, սուրը ձեռքէս ինկաւ. արեանց ու կոտորածոց դաշտը, ամենազուարճ դրախտ մը երեւցաւ ինծի. լռեցին փողերու, նիզակաց ու շփոթութեան աղաղակները. իրեն քաղցրալուր ձայնէն 'ի զատ ուրիշ

ձայն մը չէի լսեր. պատերազմին ահեղ տեսարանները աներեւոյթ եղան աչքէս, ու զինքը մինակ տեսայ դիմացս, գեղեցկութեան ու պարկեշտութեան ամեն հրապոյրքներովը զինուած զիս գերելու համար. այն՝ չեմ գիտեր աղետալի եւ կամ երջանիկ ժամէն 'ի վեր, երդում ըրի իրեն համար մինակ ապրելու. անլոյծ շղթաներով կապուած եմ իր հետը, բայց կը սիրեմ իմ շղթաներս:

ԶԱՐ. Ինչո՞ւ ուրեմն եկար հոս:

ՍՈՒ. Ա՜հ, սիրոյ մէջ ե՞րբ տեսնուած է տեւական ու անպղտոր երջանկութիւն. խղճի տագնապներ քիչ մը ետքը ալեկոծեցին սիրտս՝ որ սիրաշունչ հովերու յանձներ էր ինքզինքը. ու երբ գորովալիր խանդաղատանք եւ վայելից հաճոյքներ կը գգուէին զիս, դառն էր ինծի հօրս գրկէն զրկուելնուս յիշատակը. Թող ընդունի՛ զիս իմ հայրս, ընդունի իմ կենացս ու բախտիս կցորդ պարկեշտագեղ օրիորդն ալ...

ԶԱՐ. Ահա ինքը:

ՏԵՍԻԼ Զ.

ՎԱՀԱՆ, ԶԱՐԵՀ, ՍՈՒՐԷՆ

ՍՈՒ. Ո՜վ հայր...

ՎԱՀ. Ի՞նչ կը տեսնամ. ես Զարեհը կը փնտռէի ու Սուրէն հո՛ս:

ԶԱՐ. (Սուրէնին) Սիրտ ըրէ՛, մօտեցի՛ր:

ՍՈՒ. Յանցանքներս քաւելու համար եթէ բաւական է զղջումը, կը յուսամ որ գթաս ինծի. քու տեղդ

իմ սիրտս վրէժ խնդրեց ինձմէ, ու ոչ երբէք դադրեցաւ երեսս զարնելէ իմ ոճիրներս, անօրէն ու մատնիչ կոչելով զիս. չէ՛ս պատասխաներ հա՛յր, հայրական գութը չի՞ շարժեր զքեզ որդւոյդ ձայնը մտիկ ընելու. ինչո՞ւ երեսդ կը դարձնես ինձմէ. ա՜հ. ադ խիստ ճակատդ պայծառացո՛ւր հա՛յր, ահա քու ոտուըններուդ կիյնայ ցաւաբեկ ու զղջացեալ որդիդ... կը մերժե՞ս զիս... փո՛ւճ տեղը եկայ ես հոս... երթամ, փախչիմ ու յաւիտեան բաժնուիմ ձեզմէ:

ԶԱՐ. Ո՛չ, թող չեմ տար որ հեռանաս դուն:

ՍՈՒ. Կը տեսնաս, սիրտն ու թեւերը գոց են ինծի համար. անխօս են չրթունքները. ո՜վ սպառնալից ու սոսկալի լռութիւն. մնա՛ք բարով... ըսէ՛ իրեն եղբայր իմ, որ ես անիրաւին մէկն եմ, ու պարապ տեղը մեռնելէս առաջ հայրական ներումը խնդրեցի. խնդրէ՛ իրմէ արցունքներով... քու արցունքներդ անմեղ են, խնդրէ՛ իրմէ որ եթէ թողութեան արժանի չեմ, գոնէ հօրս ձայնը արժանի ըլլամ լսելու: (Կուլայ):

ՎԱՀ. Քու հօրդ ձա՞յնը կուզես լսել. ո՞ւր էիր դուն երբ ադ ձայնը բարձրացաւ Հայոց քաջերուն սիրտը վառելու պարսկային բռնութեան ու ամպարշտութեան դէմ. կուլա՞ս դուն. լա՛ց Հայաստանի վրայ. լա՛ց ինքզինքիդ վրայ որ ուրացար զայն, լա՛ց քու հօրդ վրայ ալ որուն կեանքը դառնացուցիր այսչափ ատեն. յառաջ քան քու հօրդ դիրկը, հայրենեաց դիրկը նետուէ՛, ու ինձմէ առաջ հայրենիք ներեն քեզ:

ՍՈՒ. Պատրաստ եմ հայր:

ՎԱՀ. Պատրա՞ստ ես ուրեմն երդնուլ մեզի պէս յաւիտենական ատելութիւն բոլոր Պարսից դէմ:

ՍՈՒ. Կատեմ բոլոր Պարսիկները բացի մէկէն:

ՎԱՀ. Եւ ո՞վ է այն:

ՍՈՒ. Պարկեշտուհին Ասթինէ:

ՎԱՀ. Ի՞նչ կը լսեմ. դեռ Պարսիկ աղջկան մը անունը բերանդ կը պտըտի. ու դուն Հայաստանի հողը կը կոխե՜ս. դուն Վահանայ որդին ես ու անոր հետ կը խօսի՜ս:

ՍՈՒ. Ո՜հ, եթէ գիտնայիր ո՛րչափ առաքինի ու գթութեանդ արժանի է հայր:

ՎԱՀ. Արժանի է իմ անմահ ատելութեանս այդ կախարդ աղջիկը որ մոռցնել տուաւ քեզի քու ամեն սուրբ պարտքերդ, ու ամօթապարտ ճամբու վրայ սահեցուց զքեզ. ու դո՛ւն դեռ զինքը կը յիշե՞ս, դեռ սրտիդ մէջ...:

ՍՈՒ. Սրտիս մէջ ինչուան վերջը պիտի ապրի ինքը:

ՎԱՀ. Զինք ծա՞ղր ընելու համար ուրեմն եկար դուն հոս որդի՛դ ապաշնորհ. չէ՛, իմ որդիս չե՛ս դուն. անօրինաց հե՛տ է քու բաժինդ. դո՛ւն որ ազգուրաց ու հայրատեաց չարիքներու դաշակէժ խորխորատ մը բացիր մեր երկրին մէջ, գնա՛, ա՛յ յանդուգն, կսպասէ քեզի քու հրապուրիչդ, ու քիչ ատենէն կսպասէ՛ քեզի արդարահատոյց պատիժը:

ԶԱՐ. Հանդարտէ՛ հայր իմ, դադրեցո՛ւ բարկութիւնդ. թէ որ չես ատեր զիս, մի՛ անարգեր Սուրէնն ալ. յանցաւոր է, բայց քու որդիդ ու իմ եղբայրս է:

ՎԱՀ. Որդեա՛կ, հաւատարիմ որդեա՛կ. քու վրադ հանգչի հօրդ ու նախահարցդ օրհնութիւնը. իսկ ասիկայ... ո՜հ, հայրենի չրթունքներս չեն կրնար անիծել իր մեղապարտ գլուխը. բայց անիծեալ ըլլայ այն մոլորեցուցիչ կինը որ օձու պէս սողալով որդւոյս սրտին մէջ, ապականեց ու թունաւորեց զայն:

ՍՈՒ. *Ա՜հ, մի՛ անիծեր այն ամբիծ ճակատը որ առաքինութեան հրաշակերտ հայելին է. քու բարկութիւնդ յուսահատութեան աղջամուղջ մը պատեց աչուըներուս վրայ. անողորմ ձեռքով գոցեցիր ինծի երկինքը. դժոխային ծուխ մը կը խղդէ զիս. ո՜վ անմեղ ու թշուառ Ասթինէ. սիրտս ինչուան հիմայ բաժնուած էր հօրս ու քու սիրոյդ մէջ, անիկայ մերժեց, ալ ամբողջ քուկդ է, քեզի կուգամ:*

ԶԱՐ. *Կեցի՛ր, ո՞ւր կը փախչիս:*

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Բ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԳԱՐՋՈՅԼ

Ուրացաք զիս ու անարգեցիք. կուրանամ զձեզ ու անմահ թշնամութիւն կերդնում ձեզի դէմ: Ունայն է առաքինութիւնը. սնոտի է հաւատարմութիւն, ու ընդունայն բառեր են ազգասիրութիւնն ու հայրենիք: Դառնացեալ սրտի մը կրած նախատինքը, վրէժ անարգանաց, կատաղի ատելութիւն ժպիրհ դաւողաց դէմ, այս կիրքերը միայն ստոյգ են ու կը տիրեն սրտիս մէջ. Հոս քիչ մը առաջ թունալից բերաններէ թշնամութեան սլաքներ թռան ինծի դէմ, ու Վահան իւր անբարտաւանութեան գահին վրայ գլուխը բարձրացուցած սպառնալից պատգամներ որոտաց ինծի. մահացու զէնքեր շտկուեցան կուրծքիս վրայ, ու մահ պոռացին, մահ Գարջոյլին դէմ. բայց կենդանի են ատելութիւնս ու վրէժխնդրութիւնս, ու մահ ձեր գլխուն վրայ. Հըպարտութեան ու փառասիրութեան գոռոզ ամբարտակը քու վրադ պիտի փլչի Վահան ու քու վատ ընկերներուդ վրայ. Գարջոյլն է քեզի ըսողը: Վազեցէ՛ք սրտիս մէջ, կատաղիք դժոխոց, ու ձեր բոցավառ ջահերովը բորբոքեցէ՛ք կատաղութիւնն ու ոխը, որպէս զի լափեն ու մոխիր դարձնեն ատելիներս:

ՏԵՍԻԼ Բ.

ԱՏՐՎՇՆԱՍՊ, ԳԱՐՋՈՅԼ, ՋՕՐԱԿԱՆՔ

ԱՏՐ. *Հո՛ս ուրեմն ժողովեցան ապստամբները. նենգաւոր խորհուրդներ նիւթելու արքայից արքային աշխարհակալ իշխանութեանը դէմ. կուզեն ուրեմն արթընցնել դարձեալ քնացած առիւծը, ու արքունի գըթութեան ու մարդասիրութեան գաւազանը խիստ պատուհասի երկաթէ գործիք դարձնել իրենց գլխուն վըրայ. գիտե՞ն արդեօք թէ զո՞վ կը գրգռեն, եւ որո՞ւն բարկութեան դիմացը յանդգնաբար իրենք զիրենք կը նետեն: Բայց դուն նախարարդ Գարջոյլ, արքայից արքային քաղցր ակնարկութեանը արժանի պիտի ըլլաս, որ այսպիսի վտանգաւոր դաւակցութիւն մը ժամանակին յայտնեցիր մեզի, մեծապարգեւ շնորհք ու փառաւոր պատիւներ պիտի ընդունիս փոխարէն հաւատարիմ ծառայութեանդ:*

ԳԱՐ. *Անհետ ըլլան, կործանին ու գետնի տակ անցնին իմ թշնամիներս. կշտանայ վրէժխնդրութիւնը, Գարջոյլ կարենայ ոտքին տակը ճզմել գլուխը նախատող արիւնախանձ գլուխները. ահա իմ վարձքս:*

ԱՏՐ. *Իրենց կորուստը անշուշտ է, բայց բոլոր Պարսկախումբ բանակին իմ քովս չգտնուիլը կը տագնապէ զիս. Հեփթաղներուն դէմ պատերազմը և Վախտանկայ ապստամբութիւնը, շատ կը վախնամ որ Վահանին դաւաճանութեանը չի նպաստեն ու ծանր խռովութիւններ չի ծագին Հայաստանի մէջ:*

ԳԱՐ. *Ո՞ւսկից կը վախնաս Տէր. մէկ քանի հարիւր խառնիճաղանճ զօրականք ի՞նչ կրնան ընել Պարսից զօրութեանը դէմ. հոս է իրենց ապստամբութեան որջը.*

քիչ մը ետքը հոս պիտի գան դարձեալ: Պաշարէ՛ զիրենք ամեն կողմէն, ու կորսնցո՛ւր զամենն ալ:

ԱՏՐ. *Քիչ են այո. բայց Վահանը իրենց հետ է:*

ԳԱՐ. *Աւելի աղէկ. յանկարծ կը բռնուի ու կը սատկի Վահան ու ապստամբութիւնը անգլուխ դիակ մը կը դառնայ:*

ԱՏՐ. *Քաջ է խորհուրդդ. բայց ըսի Սուրէնին որ հոս գայ. հօրը եւ ազգին դէմ քեզի պէս ատելութեամբ վառուած, անշուշտ անոնց դէմ պիտի դարձնէ իր քաջութիւնն ու սուրը: Ահա ինքը. դուն հեռացիր քիչ մը, ու աչուըներդ Վահանին ու դաւաճանաց վրայ ըլլան:*

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԱՏՐՎՇՆԱՍՊ, ՍՈՒՐԷՆ

ԱՏՐ. *Ողջոյն Հայկազն քաջիդ. իմացա՞ր Վահանին ապստամբութեան խորհուրդները. պէտք չէ ժամանակ տալ որ անօրէն դաւակցութիւնը ճարակի բոլոր Հայաստանի մէջ. քու սուրդ որ Հեփթաղաց դէմ չքեղ յաղթանակներով փառաւորուեցաւ, ատենն է որ գոռոզութեան դէմ փայլատակէ, ցրուէ՛ դաւաճանաց խումբը, ու երբ արքայից արքայն Պերոզ Հայաստան գայ, իր պալատին ճամբան Հայոց գլուխներովը սփռուած գըտնայ. ո՛րչափ գեղեցիկ պիտի ըլլայ այդ յաղթանակը. ի՞նչ փառաւոր վարձքեր պիտի ընդունինք մեր քաջութեանցը. փութանք ուրեմն, առաջնորդէ՛ պատերազմի մեր քաջ զինուորները ու քու օրինակդ յառաջ վարէ զիրենք:*

ՍՈՒ· Մեծախորհուրդ ու քաջասիրտ իշխանի մը պէս խօսեցար· բայց ո՞վ կրցաւ յաղթութիւնը ծառայ ընել իւր զինուցը· պատերազմաց բախտը անստոյգ կըշիռքի մը մէջ կը տատանի միշտ· յառաջ քան թշնամւոյն վրայ յարձակելը, նայինք թէ ով են անոնք· Հայոց սակաւաթիւ խումբ մը ապստամբութեան դրօշը բացեր է· բայց Վահանն է իրենց առաջնորդ· եւ ո՞վ գիտէ թէ բոլոր Հայերը չեն լսած արդէն Վահանայ ձայնը, ու մէկ քանի հարիւր անձանց պզտիկ գունդը քաջերու բանակ մը չէ դարձեր· մենք թշնամի երկրի մէջ ենք· զօրքերնիս ցրուած, ու Վիրք մեզի դէմ գլուխ վերցուցած· պէտք է ուրեմն արթուն կենալ եւ սպասել։

ԱՏՐ· Ի՞նչ կը լսեմ· ուսկի՞ց է քու վրադ այդ յեղակարծ փոփոխութիւնը· դուն որ այնչափ վառուած էիր ատելութեամբ ու բարկութեամբ Վահանին ու Հայոց դէմ, հիմայ վատ խոհեմութեան թելադրութիւնները պատերազմի փառքէն նախամեծար կը համարիս, ու հանդստութիւնը աւելի ցանկալի է քեզի քան թէ պերճ յաղթանակք· ո՞ւր են քու երդումդ ու խոստմունքներդ· երբ արքայից արքայն այնչափ ճոխութեամբ ու պատիւներով կը փառաւորէ զքեզ, դուն կը խորշիս իրեն համար պատերազմելէ· չէ թէ պատիւներուդ այլ քու քաջութեանդ վրայ կը նախանձին Պարսիկք· արժանացի՛ր ուրեմն արքայական վեհ բարերարութեանց ու է՛ջ այն ասպարէզը ուր փառք կը հրաւիրեն զքեզ։

ՍՈՒ· Ինչուան ե՞րբ պիտի տառապին երկու դրացի հզօր ազգեր անդադար պատերազմաց մէջ· իրաւ է որ բախտը ինչուան հիմայ Պարսից կողմն է, բայց ո՞րչափ սուղ կը գնէք ձեր անպտուղ յաղթանակները· այս

քանի՞ տարի է, քաջաց արիւնը հեղեղի պէս վազեց Հայաստան, ու որո՞նք եղան ձեր աշխարհակալութիւնները, աւերակներ ու անապատներ։ Նուաճեալ է Հայաստան՝ բայց ոչ երբէք յաղթուած, ազգաւէր մատնիչներու հայրենիք է, բայց աւելի շատ առաքինի ու անպարտելի դիւցազանց։

ԱՏՐ· Կը յանդգնի՞ս իմ դիմացս պաշտպանել Վահանը ու Հայերը։

ՍՈՒ· Վահան իմ հայրս է, ու Հայերը իմ ազգս են։

ԱՏՐ· Կը մոռնա՞ս Պարսից վեհանձնութենէ ընդունած պատիւներդ։

ՍՈՒ· Ո՞ւր էր թէ հայրենեաց համար ընդունած վէրքերով զարդարուէր կուրծքս։

ԱՏՐ· Զմեզ դաւաճանելու համար Պարսիկ ձեւացեր ես դուն· բայց չի կարծես որ անպատիժ կը մնայ նենգութիւնը· կը վազեմ պատերազմի Հայոց դէմ, բայց աչքերս քու վրադ են· պիտի ընդունին իրենց պատիժը ապստամբք, ու որոնք որ սրտակից են ապստամբաց։

ՍՈՒ· Վահանայ սրտին անծանօթ են ու պիտի ըլլան երկիւղ ու վատութիւն· գիտցի՛ր որ այդ կողմանէ անարժան որդի չեմ ես Վահանայ։

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԳԱՐԶՈՅԼ, ԱՏՐՎՇՆԱՍՊ, ՍՈՒՐԷՆ

ԳԱՐ· Վահանեանք կը մօտենան հոս· փութա՛ Տէր, արժանաւոր կերպով ընդունելու զիրենք։

ՍՈՒ· Ու հա՞յ մըն է աս լուրը բերողը։

ԳԱՐ· Ու հա՞յ մըն է հոս ինծի մտիկ ընողը։

ԱՏՐ. Զօ՛րականք ու դուն Գարջոյլ նախարար, դարանի կեցէ՛ք ամեն կողմը, լրտեսե՛նք քանի՞ հոգի են, ի՞նչ կը խօսին եւ ո՞ր հիման վրայ հաստատեր են իրենց գոռոզութեան շէնքը. երթա՛նք, կոյր վստահութիւնը պատէ՛ գլրենք, ու աներեւոյթ թշնամիներէ պաշարուին: (Կերթան):

ՏԵՍԻԼ Ե.

ՎԱՀԱՆ, ԶԱՐԵՀ, ԴԱՒԱԿԻՑՔ

ՎԱՀ. Ո՛վ քաջք, ահա դարձեալ ձեզի հետ է Վահանը:

ԴԱՒ. Կեցցէ՛ Վահան, կեցցէ՛ դիւցազն Հայոց:

ՎԱՀ. Բա՛րեկամք, Հայաստանի փառացը ու ազատութեանը ոխերիմ թշնամիները ժպիրհ բերնով կը քարոզեն որ մենք զուրկ ենք քաջութենէ և դիւցազնական առաքինութիւններէ: Հայաստան այնպիսի պատասխան մը տայ իրենց որ դարերու մէջ հնչէ. տեսէ՛ք մեր հայրենիքը, բռնութեան եւ մատնութեան սոսկալի ժայռերուն վրայ խորտակած, մենք մինակ ազատեցանք իւր ահագին նաւաբեկութենէն. վերին անքննելի Նախախնամութիւնը գերի մատնեց զմեզ մահաղէմ թշուառութեան ձեռքը, ու արցունքներով կը թրջենք մեր ժանգահար շղթաները... կուլամ այո՛, բայց կատաղութեան արցունքներ են թափած արցունքներս... սակայն, սակայն կը խնդան մեր թշնամիները, ու պարելով կը ցատկտեն դիւցազանց ոսկորները ծածկող հողին

վրայ. ո՛հ, չի տեսնան մեր արցունքները, որպէս զի իրենց խնտումը աւելի չըլլայ. մեր վրէժխնդրութեան ու զինուց որոտմունքներու մէջ խղդուին իրենց ծիծաղներուն բարձրաձայն աղաղակները. վրէ՛ժ գոչեն թող արքայազուն իշխանք եւ նախարարք, որ փոխանակ մեծագործ պալատներու, հողու ու մոխրոց մէջ կը նստին. վրէ՛ժ պոռան մայրերը որ անորդի մնացին, վրէ՛ժ, մանկունք դեռահասք, որ անտերունջ եւ որբ մնացին. վրէժխնդրութիւն պոռան երկրագործք, որոնց քրտնաթոր ճակատը անգութ թշնամիներու համար հողու վրայ կը խոնարհի, եւ որոնց սերմանածը բռնաւորք կը հընձեն. վրէժխնդրութիւն կը պոռայ հայրենիք, իւր խորունկ վէրքերը մեզի ցուցնելով. ո՛հ, այն վէրքերը պատելու համար, երթա՛նք, յափշտակենք Պարսից դրօշակները:

ԴԱՒ. Մենք Արտազու դաշտին քաջաց մնացորդներն ենք. տեսանք այն ահեղ պատերազմը, ուր Վարդան քիչ մնաց պիտի մարէր Պարսից արեւը. դեռ աչքերնուս առջեւն է այն սոսկալի տեսարաններու ահաւոր պատկերը որ սեւ սգոյ մէջ թաղեց Հայաստանը, ու դժբաղդ քաջութեան մահարձաններ կանգնեց իւր հողոյն վրայ. ինչո՞ւ չինկանք մենք հոն. ինչո՞ւ մեր արիւնն ալ չի խառնուեցաւ պսակաւոր նահատակաց արեանը հետ. բայց ահա ժամանակը. խնայեցին մեզի երկինք որ երկրորդ անգամ վկայ ըլլանք հսկայազօր հայրենավրէժ քաջութեան, ու Հայկազուն արիազունդ բանակին երկրորդ անգամ ոտքի տակ առնելը Պարսկական խրոխտ բռնութիւնն ու լուծը:

ԶԱՐ. Բայց ո՞ւր է Գարջոյլ. ո՞ւսկից դուրս պիտի ելլայ արդեօք այս գիշատիչ վիշապը ու պիտի գալարի մեր ոտուըներուն. զգուշանա՛նք, հայր, իւր կատա-

ղութենէն, ու ամենէն աւելի իւր անօրէն մատնութենէն։

ՎԱՀ. *Մերժեցէ՛ք ձեր սրտին մէջէն ամեն կասկածներն ու երկիւղը. Գարջոյլ կորսուեցաւ. բայց անոր տեղ նոր, քաջ ու հաւատարիմ գնդեր եկան միացան մեզի հետ. ատենն է ուրեմն մեր խորհուրդը 'ի գործ դնելու. դուն Կամսարական Ներսեհ, ու դուն Արշաւիր, պէտք է Դուին քաղաքը կենաք ու պաշտպանէք զայն. իսկ ես Զարեհին հետ կը յարձակինք Ատըրվըշնասպին վրայ, որ յանկարծակիի գալով չի կրնար անշուշտ երկայն դիմադրութիւն ընել մեզի. երկինք խրախոյս ու վահան ըլլան մեզի, ու դու անյաղթելի անմահ ու սուրբ հայրենասիրութիւն, առաջնորդէ՛ ու ցո՛յց մեզի փառաց եւ յաղթութեան լուսաճեմ ճամբան. իյնան թշնամիք մեր սրտմտութեան նիզակներուն ու աղեղամբը, ու անոնց դիակներուն վրայ անկենդան տարածուինք մենք ալ. մեր մահարձաններուն վրայ դուարթերես բազմին միշտ դարնեպսակ ազատութիւնը եւ կրօնք, ու պատկառանք եւ սարսափ ազդեն բռնաւորաց. հապա՛, եկէ՛ք, վազեցէ՛ք ինծի հետ։*

ՏԵՍԻԼ Ձ.

ԱՐՏՎՇՆԱՍՊ, ԳԱՐՋՈՅԼ, ՎԱՀԱՆ, ԶԱՐԵՀ, ԴԱՒԱԿԻՑՔ ԵՒ ԶՕՐԱԿԱՆՔ ՊԱՐՍԻԿՔ

ԱՏՐ. *Դողացէ՛ք ապստամբք, Ատրվշնասպ հոս է։*

ՎԱՀ. *Դողան անոնք, որո՛նք որ բռնաւոր են ու դաւաճան։*

ԶԱՐ. *Մենք զձեզ կը փնտռէինք, աղէկ ատենին հասաք. սուրը թող խօսի ձեզի հետ։* (Կը հանէ սուրը)։

ԴԱՒ. (Նոյնպէս ամենքն ալ) *Սատկի՛ն Պարսիկները։*

ԱՏՐ. *Սուրէն ու նիզակներէն առաջ թող գթութիւնը ու ձեր անձանց օգուտը խօսի ձեզի հետ. ո՞ւր կը վազէք գահավէժ կատաղութեամբ, պարսկական յաղթող զինուց դիմացը։*

ՎԱՀ. *Պարսկական յաղթող զէնքերը դաւաճանութիւնն է, ու մատնութեան վրայ կռթնիլ. վարձքով բռնել անզգամութիւնը, ու զէնք տալ անոր ձեռքը, եղբայրը դաւելու ու սպաննելու համար. թեւերը բանալ ու գրկել անօրէն որդին, որ երթայ իւր հայրը խղդէ ու անոր ցուրտ դիակը ձեր ոտուըներուն տակը նետէ. նենգ, ոճիրք, աւերածք, սպանութիւնք, ու ասոնցմէ ամենէն ատելին ու պիղծը Գարջոյլ, ահա՛ ձեր յաղթական զէնքերը։*

ԳԱՐ. *Ինչուան ե՞րբ համբերենք, քաջդ մարզպան, ասոնց ժպիրհ գոռոզութեանը։*

ԱՏՐ. *Մենք գիշերուան խաւարին մէջ չենք ծածկեր մեր քաջութիւնն ու խորհուրդները. ա՞յդ է ձեր զինուորական արիութիւնը. վատ ծառայի մը պէս, մըթութիւնը իրեն օգնական առնել քունի մէջ աւազակաբար իւր տէրը սպաննելու ու կողոպտելու համար։*

ՎԱՀ. *Դո՞ւք Հայաստանին տէրը. ո՞վ տուաւ ձեզի այդ իրաւունքը։*

ԱՏՐ. *Յաղթութիւնը։*

ՎԱՀ. *Մատնութիւնը տուաւ ձեզի զայն ու մեր զէնքերը պիտի յափշտակեն ձեզմէ. վասն զի մերն է Հայաստան.- մերն են իւր լեռներն ու դաշտերը որ իւր*

բռնամահ որդւոց ոսկորներովը ծածկուած են. մեր են իւր աւերակները որոնց վրայ կը պտըտի սրտմտեալ վրէժխնդրութիւնը. մեր են իւր գերեզմանները ուր կը ննջեն մեր դիւցազունք, անէ՛ծք մրմռալով ձեզի դէմ. մեր են իւր քաղաքները ու եկեղեցիք որոնց ամենէն ամուր ու անվանելի պարիսպները մեր կուրծքերը պիտի ըլլան:

ԱՏՐ. *Պատերա՞զմ կուզես ուրեմն. պատերազմը թող ճայթէ ձեր վրայ իւր ամեն աշխարհաւեր կայծակները. արի՞ւն կուզէք. ձեր գլխուն վրայ ըլլայ որչափ արիւն որ պիտի թափի. սուրը սուրին դէմը ելլայ. վրէժխնդրութիւնը վրէժխնդրութեան. աւերմանց ու կոտորածոց մէջ վազէ ցատկելով մարդախանձ ատելութիւնը. ու Պարսկաստան իւր նիզակը դարձեալ մըխէ Հայաստանին սիրտը: Դարձուցէ՛ք աչուըներդ Արտազու դաշտին վրայ, նայեցէ՛ք ի՛նչ կը տեսնաք հոն:*

ՎԱՀ. *Մեր Հայկեան քաջերու ոտից փառաւոր հետքերը կը տեսնանք հոն, ու հազարաւոր Պարսից դիակներ. սակայն լսէ՛ դուն հիմայ իմ բերնէս Հայաստանին եղքի խօսքը. թէ որ հիմայ, մէկէն, շուտով ետ չի քաշուիք ու չելլաք Հայաստանէն անդութ ստահակումն կսպառնանք ձեզի. մի՛ յուսար երկայն ատեն դիմանալ բոլոր ազգի մը համաշխարհական բորբոքեալ եռանդեանը դէմ:*

ԱՏՐ. *Քիչ մը եղքը աւելի ընդարձակ դաշտի մէջ պէտք եղած պատասխանը կուտամ քեզի. բայց թէ որ աւելի կտրիճ էք. . . :*

ԳԱՐ. *Թէ որ աւելի կտրիճ էք, Սուրէնին գլուխը կը խրկենք ձեզի որ պատասխանէ:* (Կերթան Պարսիկք):

ՏԵՍԻԼ Է.

ՎԱՀԱՆ, ԶԱՐԵՀ, ԴԱՒԱԿԻՑՔ

Ի՞նչ էր լսածս. . . Սուրէնին գլո՞ւխը. . . Սուրէն. Սուրէն յանցաւոր է, բայց իմ որդիս է. ո՛վ անակնկալ հարուած. ո՛վ հայրենիք. հայրագորով զգացմունքներ կը վրդովեն սիրտս. Զարեհ որդեակ ու դուք ո՞վ քաջք, քիչ մը ատեն մինակ թողուցէ՛ք զիս:

ՏԵՍԻԼ Ը.

ՎԱՀԱՆ

Ամենակալդ Տէր, քու իրաւանցդ ու փառացդ համար սպառազինեալ Աստուածամարտ բռնութեան դէմ. տե՛ս, ի՛նչպիսի արգելքներու վրայէն պէտք է անցնիմ. որդւոյս արիւնաթաթաւ գլուխը յաղթութեանս ճամբուն վրայ կը նետեն. եթէ աչուըներս գոցալով մէկդի դարձնեմ այն աղեկտուր տեսարանէն, հայրենի աւերակներու վրայ պէտք է որ թափառին. բռնութիւն եւ հայրենիք անգութ զէնքերով կը պատերազմին սրտիս հետ. ո՛վ տէր քու յաւիտենական աթոռէդ խրկէ՛ ինծի լոյս եւ արիութիւն գերմարդկային:

ՏԵՍԻԼ Թ.

ՎԱՀԱՆ, ՍՈՒՐԷՆ

ՍՈՒ. *Հա՛յր, մի՛ ուշանար հոս երկայն ատեն. Ատրվըշնասպ ու Գարջոյլ կը ժողվեն բոլոր Պարսից զօրքերը, ա՛հ, սիրտս կը դողայ քեզի համար:*

ՎԱՀ. *Իմ սիրտս ալ առաջին անգամ կը դողայ. կը դողայ այո՛, բայց չէ՛ թէ Պարսից բանակներէն, ա՛հ, քո՛ւ վրադ, միայն քեզի համար կը դողամ ես, անարժան՝ բայց դեռ սիրեցեալ որդի. մեծ յաղթանակ մը յափշտակեցիր ինձմէ այսօր. ընաջինջ կորսուեր էին այսօր Պարսիկք, թէ որ քու վտանգդ ձեռուըներս չի կապէր:*

ՍՈՒ. *Ինչո՞ւ հայր, ինչո՞ւ իմ վտանգս դողացուց զքեզ. գնա՛, զարկ ամպարիշտները. ցրուէ՛ ու հալածէ թշնամիները. բայց մի՛ յուսար որ քու որդիդ նորէն դառնայ քեզի. յաղթութիւնն ու փառք քեզ կսպասեն, ու ինձի կսպասէ անյոյս բախտ մը ու վատանուն մահ. անօրէն, որդի եմ ես, ու անարժան Հայկազուն. այսպիսի որդւոյ մը կորստեանը վրայ չըլլայ որ ցաւիս Հա՛յր:*

ՎԱՀ. *Քեզի հետ կը մեռնէի ես ալ հոս, թէ որ հայրենիք մը չունենայի. որպիսի՛ յուսահատ կիրք մը գերի ըրեր է զքեզ:*

ՍՈՒ. *Սէ՛ր, սէ՛ր, անհուն ու ամենաթշուառ սէր, չէ թէ այն սէրը որ երջանկութեան ծաղկեփունջ պըսակներովը լեցուած է, այլ սէր մը որ արցունքներով տրտմութեամբ, սրտի խայթոցներով կը սնանի. սիրելւոյս չըթունքներուն եւ դէմքին վրայ կարօտեալ ա-*

չուըներով պարապ տեղ կը փնտռեմ այդ խաղաղութիւնը որ անդարձ գնաց, հեռացաւ ինձմէ. երկնային պարզութեամբ փայլող աչուըներ աճագին փոթորիկներ կը յարուցանեն սրտիս մէջ, ու անոր մէկ ժպիտը, յուսահատութեան մէջ կը թաղէ զիս. հա՛յր, տե՛ս իմ դառնագին վիճակս. տե՛ս, ո՛րչափ կերպարանափոխ եղեր է որդիդ... կրից փոթորիկը կը յափշտակէ զիս. քու գիրկդ տո՛ւր ինծի ապաւէն մը հա՛յր:

ՎԱՀ. *Թշուա՞ռ պատանի. խաղաղութիւն կը փընտռես այն սիրտը ուր որ կնկան մը խարուսիկ սէրը տիրեր է. եկո՛ւ գիրկս, եկո՛ւ, դարձիր քու հայրենեացդ ու ազգայնոցդ գիրկը. հոն կը գտնաս խաղաղութիւնը փառքը ու քու պատիւդ. քեզի կ'սպասեն հայկեան քաջազունք. քեզի կ'սպասեն պատերազմական համբաւ, արիութիւնն ու ազատութիւնը. ա՛հ, որդեակ, Սուրէն որդեակ իմ, անկատար մ'ըներ քու հօրդ յաղթութիւնը. մի՛ տար Պարսից քու ձեռքովդ Վահանին սիրտը խոցելու պարծանքը. թէ որ կ'ուզես մեռնիլ, չեմ արգիլեր զքեզ, մեռի՛ր այո՛, բայց Հայ մեռիր. խարեբայ է սէրը ու աղետալի են արդիւնքը. բայց առաքինութիւնը ո՛րդեակ իմ, առաքինութիւնը ստոյգ և անարատ փառք կը պարգեւէ մեզի: Դարձի՛ր ուրեմն, դարձի՛ր մեզի, ու թօթափէ՛ անարժան սիրոյ մը վտանգաւոր հրապոյրքը:*

ՍՈՒ. *Դուն անիծեցիր զինքը հայր, ատ անէծքը իմ գլխուս վրայ ժողվեցի ես. ինքը անմեղ է հայր, ու սիրոյ եւ գթութեան արժանի: Ատ անէծքը անդառնալի կերպով յափշտակեց զիս ձեր գրկէն. ու մահը, մահը գուցէ ջնջէ զայն իմ ճակտիս վրայէն անոր տեղը հայրական օրհնութիւնն ու արցունքը թափել տալով, ուրիշ բաղձանք չունիմ հայր, մեռնիլ միայն, ու հայրենի*

հողոյն տակը թաղուիլ. անոր ծաղիկները միայն կարեկից ձեռքեր սփռեն գերեզմանիս վրայ:

ՎԱՀ. Ո՛չ, թող չեմ խտար որ կորստեանդ վազես դուն. տե՛ս քու հայրդ է որ քեզի կ'աղաչէ, կրնա՞ս ինչուան վերջը անգթութեամբ չի լսել իր ձայնը:

ՍՈՒ. Իր անողորմ բախտին յանձնէ՛ քու ապերախտ որդիդ... զէնքերու ձայներ կուգան. հեռացի՛ր հայր, դուցէ Պարսից բանակն է որ կը մօտենայ. սոսկալի վտանգի մէջ ես. թէ որ դուն կորսուիս, կորսուած է Հայաստան. գնա՛, հեռացի՛ր. մնաս բարով հայր: (Կերթայ):

ՎԱՀ. Ո՜հ, շատ թշուառ հայր եմ ես, բայց թո՛ղ բարեբաղդ ըլլան հայրենիք:

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Գ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՍՈՒՐԷՆ

Բոլոր բանակը քունի մէջ թաղուած է. ի՛մ աչուըներս մինակ չեն կրնար գոցուիլ: Ի՜նչպէս հանդարտ ու գեղեցիկ են երկինք. ի՜նչպէս անուշ կը փայլին աստեղք. ինչո՞ւ իրենց ճակտին վրայ ցոլացող երջանկաբեր խաղաղութիւնը սրտիս մէջ չի ծագիր. ի՛նչ, խաղաղութի՜ւն, երջանկութի՜ւն. ա՜հ, ինչ որ Ասթինէին աչուըներն ու սիրտը չեն կրնար շնորհել ինծի, պարապ տեղը երկնից աստեղներէն կը խնդրեմ ես: Սէր, աղբիւր դառնութեանց, երանի՜ թէ միշտ, ինչուան վերջը անծանօթ մնայիր ինծի. վաղը դարձեալ ասպարէզ պիտի իջնայ Հայաստան. նոր դիւցազուններ իրենց արիւնովը պիտի պսակեն յաղթութիւնն ու փառքը, ու իմ ձեռուըներս մինակ կապած պիտի մնան. ձեռուըներս կապած են, վասն զի սիրտս գերի է: Թշուառութեան հետ աս ըրած կռուիս վերջը թո՛ղ մահը ըլլայ. մահը լափէ թող կենացս ծաղիկը, ու ծածկէ հողոյն տակը իմ տարաբաղդ սէրս ու յանցանքներս: Բայց ո՛վ կը տեսնամ, ո՛վ բախտաւոր տեսութիւն, դո՞ւն ես Զարեհ. ի՜նչպէս անցար այդչափ մահաբեր ճամբաներէ. այո՛ դուն ես, թո՛ղ տուր որ քու գիրկդ նետուելով...:

ՏԵՍԻԼ Թ.

ԶԱՐԵՀ, ՍՈՒՐԷՆ

ԶԱՐ. *Այդչափ մի՛ փութար. գիտցիր որ մաքուր են ձեռուըներս մատնութեան պղծութենէն, ու ի՜նչպէս երկնցնեմ զքեզ գրկելու համար. քու քովդ եկայ ես, բայց հեռու ենք սրտով, մէկ խօսք մը միայն բաւական է այդ տխուր հեռաւորութեան միջոցը մեր մէջէն վերցնելու: Ըսէ՛ ինծի, Հայո՞ւ մը դիմացն եմ ես, չէ նէ թշնամւոյ մը. միթէ վա՞տ ստրուկ մըն ես դուն արիւնռուշտ բռնաւորաց ու անարգ լուծի մը տակ գըլուխդ ծռելով. մոռցա՞ր արդեօք բոլորովին որ դուն ազատ ծնած ես, հայրենիք մը ունիս ու եղբայրներ:*

ՍՈՒ. *Անգութ Զարեհ, ինչո՞ւ յանդիմանութեանդ նետերովը անբուժ վէրքեր կ՚աւելցնես սրտիս մէջ. փախստական հայրենիքէս, եւ օտարութեան դառնաճաշակ հացը ուտելով որ միշտ արցունքներով թրջած է, անյոյս եւ դատապարտ, երբ յուսահատութեան անդունդին քովերը կը պտըտիմ, տե՛ս իմ վիճակս եղբայր իմ, ու գթա՛ ինծի:*

ԶԱՐ. *Տե՛ս դուն Հայաստանը որ արեանց ու արցունքներու մէջ կը լողայ. մտիկ ըրէ՛ աւելի մեծ թըշուառութեանց եւ յուսահատութեան ձայները որ կը բարձրանան իւր ծոցէն. տե՛ս իւր վիճակը, ո՛ Սուրէն եւ գթա՛ մեզի:*

ՍՈՒ. *Ա՜հ, ինչո՞ւ աչուըներդ չեն կրնար թափանցել սրտիս մէջ. կ՚իմանայիր ան ատենը թէ ո՜րչափ կարեկցութեան արժանի եմ ես. երբ անթիւ թշուառութիւնք կը պաշարեն զիս ամեն կողմէն, երբ հայրենիք եւ բոլոր աշխարհք ինծի դէմ կը բողոքեն, դու միայն, դու միայն մի՛ մերժեր զիս :*

ԶԱՐ: *Ո՜վ յիրաւի վատաբախտիկ Սուրէն. կրնա՞ս մտքէդ անցնել որ անկարեկիր աչքով կը նայիմ քու վրադ. քեզի համար թշնամւոյն բանակին մէջէն գաղտուկ անցայ եկայ հոս. քեզի համար աչքս առի մահուան սոսկալի վտանգները. եկո՛ւ ինծի հետ. երկինք կ՚ախորժին ու կը պսակեն վսեմ քաջութիւն մը. երկուքնիս ալ հեռանանք ասկէց եւ կամ երկուքնիս ալ մէկտեղ մեռնինք. ամեն ճամբաները կը ճանչնամ ես. մեր յառաջապահները շատ հեռու չեն մեզմէ: Ընտրէ՛, հոն պիտի գտնաս փառքը, հոս ամօթն ու վատութիւնը. հոն պիտի գտնաս փրկութիւնը, հոս անդունդի մը քովերը կը պտըտիս, հայրենիք իմ ձայնովս կը կոչեն ըզքեզ, ու մէկ մօր մը որդիք կ՚սպասեն իրենց եղբօրը:*

ՍՈՒ. *Անհակառակելի զօրութիւն մը կապած է զիս հոս, տխուր ճակատագիր մը կը մղէ զիս սիրավառ փափկութեանց ծոցը, որոնց տակը վիհ մը ծածկուած է գիտեմ, բայց հարկ է դիմել յուսահատ. ատեցին զիս հայրենիք, ատեցին զիս երկինք. ա՞հ, թո՛ղ տուր, թո՛ղ տուր որ գոնէ չատէ զիս Ասթինէն. թո՛ղ տուր զիս, ու դուն փախիր Զարեհ, փախի՛ր, քու վտանգդ աւելի կը զայրացնեն վիշտերս:*

ԶԱՐ. *Ի՞նչ ըսեմ ուրեմն մեր հօրը, որ արցունքներով պատուիրեց ինծի առանց քեզի չի դառնալ բանակը. մթութեան մէջ թափառելով հիմայ անհամբեր իւր որդւոյն կ՚սպասէ ու չգիտեր, ա՜հ, չգիտեր ու դուն մոռնալ կ՚ուզես զինքը յաւիտեան:*

ՍՈՒ. *Թէ որ քիչ մը առաջ հայրական արցունքները բաւական չեղան համոզելու զիս իրմէ չի բաժնուե-*

լու, ի՞նչպէս չի մտածեց որ դուն պարապ տեղը մահաբեր վտանգի մէջ կ'իյնայիր ինծի համար․ դարձի՛ր իրեն, ո՛ Զարեհ, հոս աննշան մահ մը կ'սպառնայ քեզի, եթէ կ'ուզես մեռնիլ հոն իրեն քովը կռուելով քեզի արժանի փառաւոր մահուամբ մը վե՛րջ տուր կենացդ․ իմ կեանքս, մե՛ղք որ անդրժելի երդմամբ ուրիշի նուիրած եմ։

ԶԱՐ․ Անգո՛ւթ Սուրէն․ մինակ կը թողուս զիս յաղթութեան պարծանաց եւ կամ մահուան վտանգներուն մէջ․ չի կրնամ պիտի ուրեմն քեզի հետ արիւնոտ դափնիներ ժողվել պատերազմի դաշտէն, ու երբ թըշնամեաց կատաղութենէն ու զէնքերէն պաշարուիմ, պիտի չի կրնամ օգնութեան կոչել քու յաղթական վահանդ․ դուն պիտի չարգիլես սրտիս դէմ վազող հարուածները․ փոշւոյ մէջ պիտի թաւալի Զարեհ եղբայրդ, ու դուն հոն պիտի չըլլաս որ կիսամեռ գլուխը ծնկուըներուդ վրայ հանգչեցնես ու սրբես արիւնը․ Զարեհ չի կրնայ պիտի, աւա՛ղ, քու սիրալիր ծոցոյդ մէջ աւանդել քեզի իւր ետքի ողջոյնը ու ետքի շունչը։

ՍՈՒ․ Մի՛ խռովեր աւելի, եղբայր իմ, մրրկեալ սիրտս․ քու խօսքերդ մէյմէկ մահուան սլաքներ են ինծի համար․ ա՛հ, ի՛նչ ընեմ․․․ քեզի հետ գամ․․․ փախչիմ․․․ ի՛նչ, թողո՞ւմ ես զինքը․ երկի՛նք, ի՛նչ թալկահար երեւոյթ է որ կը տեսնամ․ տե՛ս, միայնութեան, ցաւոց ու հառաչանաց մէջ նազելի կեանքը մաշեցնելով, նուաղեալ աչքերն ու թեւերը երկինք վերցնելով, կ'անիծէ այդ ժամն ու տեղին, ուր որ տեսաւ ու սիրեց զիս․ կ'իյնայ կը տարածուի անկենդան, ու ես իւր քովը չեմ, իւր ետքի ողջոյնը ու շունչը ընդունելու համար․ ա՛հ, չէ՛ չէ՛, չի կայ զօրութիւն մը որ զիս բաժնէ քեզմէ․ դուն ալ հառաչէ՛ ու լա՛ց ինծի հետ եղբայր

իմ․ երբ սիրելւոյդ համար ալ չես կրնար ապրիլ, միմիայն մխիթարութիւն անոր քովը մեռնիլն է։ Դուն մինակ, դուն մինակ ապրէ՛ իմ հօրս համար․ փութա՛ Զարեհ, փութա՛, թանկագին են վայրկեանները․․․։

ԶԱՐ․ Ուրեմն անդարձ պիտի կորսնցնէ զքեզ իմ հայրս։

ՍՈՒ․ Ու զքեզ ալ մէկտեղ թէ որ աւելի ուշանաս հոս, դէհ կը կատարես որդիութեանդ պարտքը․ քանի որ դուն հոս ես, հօրս միտքը տարակուսանաց մէջ կը ծփայ․ ձեռուըները կապած են ու կը փախցնէ դուցէ Հայաստանի ազատութեան ցանկալի առիթը․ գնա՛, դարձի՛ր իր քովը, ըսէ՛ իրեն որ ալ յոյսը կտրէ ինձմէ․ ու աւելի բարկութեամբ կայծակնաբար դիմէ Պարսից վրայ․ դուն իմ տեղս իրեն կրկին որդի եղիր․ անդարձ չէ իմ կորուստս․ ո՛հ, պիտի գտնաք հոս Սուրէնը․․․ ցուրտ դիակ մը դարձած․․․։

ԶԱՐ․ Բօթաբեր դուժկան կը խաւրես զիս իմ հօրս․ ալ չեն կրնար շրթունքներս խօսք մը արտաբերել․ արցունքներս թող խօսին․․․ գրկեմ զքեզ եղբայր իմ, երկի՛նք, երկինքը չըլլա՛յ այս․․․։

ՍՈՒ․ Ի՛նչ աղաղակ է, ժամանակ մի՛ կորսնցներ, ո՛վ Զարեհ, ո՛հ, կուգան, կը հասնին, փախի՛ր․․․․

ԶԱՐ․ Սուրս ինծի ճամբայ կը բանայ անոնց մէջ։

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՍՈՒՐԷՆ

Երկի՛նք, ազատէ՛ իմ եղբայրս ու իմ վրաս թափէ՛ բոլոր բարկութիւնդ։

ՏԵՍԻԼ Դ.

ԳԱՐՋՈՅԼ, ԶՕՐԱԿԱՆՔ, ՍՈՒՐԷՆ

ԳԱՐ. *Ահա՛ մատնիչը. բռնեցէ՛ք զինքը:*

ՍՈՒ. *Առաջ մի՛ գաք յանդուգն մարդասպաններ. սուրիս ծայրը կեցած է մահը ու պիտի հնձէ զձեզ, եթէ յանդգնիք ձեռք վերցնել ինծի դէմ. ի՞նչ կուզէք ինձմէ. ո՞վ զձեզ խրկեց հոս. եթէ արեան ծարաւի էք ինչո՞ւ այդչափ բազմութեամբ մինակ մէկ հոգիի դէմ կատաղաբար կը յարձակիք. Թշնամիք ազատ դաշտի մէջ բանակնին կանգնած են. հո՛ն ցուցուցէ՛ք ձեր արիութիւնը. հեռացէ՛ք անմիտ զօրականք որ ամօթոյ ու վատութեան մէջ կը պղծէք ձեր զէնքերը. հեռացէ՛ք, չըլլայ թէ ծանր գնէք ձեր յանդգնութիւնը:*

ԳԱՐ. *Ատրվշնասպ մարզպանն է զմեզ հոս խրկողը. սուր աչուըներէս չի փախուր քու նենգութիւնդ. եղբօրդ հետ ի՞նչ դաւաճանութիւն կը լարէիր հոս, գիշերային խաւարը ձեզի պաշտպան կարծեցիք. չէիք գիտեր որ Գարջոյլին աչուըները փայլակի պէս մթութեան մէջ կը ցոլային ձեր վրայ:*

ՍՈՒ. *Ո՞րն է մեր յանցանքը:*

ԳԱՐ. *Վահանայ որդի ըլլալնիդ. զօրականք կատարեցէ՛ք մարզպանին հրամանը:*

ՍՈՒ. *Ուրեմն սատկեցուցէք զիս հոս վատ զօրականք աւելի վատ առաջնորդի մը. զարկէ՛ք ձեր զինուորակիցը որ այնչափ անգամ հարուստ աւարներով ու բարեօք լեցուց զձեզ, որուն կեանքերնին պարտական են ձեր մէջէն շատերը. ձեզմէ ամենէն քաջասիր-*

տը թո՛ղ առաջ գայ, ահա իմ սիրտս. ձեզի ըլլայ իմ արիւնս. ինչո՞ւ լուռ կեցեր էք, ո՞ւր է ձեր կատաղութիւնը:

ԳԱՐ. *Ահա Ատրվշնասպ ինքը:*

ՏԵՍԻԼ Ե.

ԱՏՐՎՇՆԱՍՊ, ԳԱՐՋՈՅԼ, ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ԱՏՐ. (Զօրքերուն) *Ի՞նչ է այս. անշարժ ու լուռ կեցե՛ր էք. սա՞նկ կը կատարէք ձեր իշխանին հրամանը:*

ԳԱՐ. *Ցանդիմանէ՛ իրենց վատութիւնը ո՛ իշխանդ. ես կերթամ կը հանիմ նենգաւորին դաւաճան եղբօրը:* (Կերթայ):

ՍՈՒ. *Ո՜ Ատրվշնասպ, ո՞ր ատենէ 'ի վեր է այդ սովորութիւնդ, զօրաց գունդ մը խրկել միայնակ անձի մը դէմ. պատերազմի վտանգներուն ու փառացը մէջ վարժեցայ ես միշտ զանոնք տեսնելու. ո՞վ սորվեցուց իրենց վատութեան ու անարգանաց նուիրել սուրերնին:*

ԱՏՐ. *Անիկայ որ փոխանորդն է հոս արքայից արքային, եւ իրաւունք ունի տիրաբար հրամայել բոլոր Հայաստանի. անիկա՛յ, որուն աչուըները սեւ մատնութեան մը գաղտնիքներուն մէջ կը թափանցէ, ու առաքինութեան քողին տակ կը տեսնայ ոճիրը, անիկայ է զանոնք խրկողը. ատենն է ալ անաչառ խստութիւնը ձեռք առնելու. բաւական եղաւ այսչափ ատեն նենգամիտ խորհրդոց վրայ աչք գոցելու. դողա՛, անհաւատարիմ Սուրէն, յանդգնութեանդ չափը լեցուցիր:*

ՍՈՒ. Այո՛ յանցաւոր եմ ես, յանցաւոր եմ որ փոխանակ ազգիս համար զոհուելու իւր ոխերիմ թշնամիներուն մատուցի իմ ծառայութիւնս. յանցաւոր եմ որ ապերախտներու համար պատերազմաց մէջ արիւնս թափեցի. բայց արդարադատ են երկինք, ու կը հատուցանեն հիմայ ինծի արժանի պատիժը. իմ բարիքներս վայելող երախտամոռաց Պարսիկք հիմայ իմ երեսս կը զարնեն անհաւատարմութիւնս. ալ ի՞նչ կուշանաս. ըսպառնալիքդ կատարէ՛. ամենէն սոսկալի մահը իբր մեծապարգեւ շնորհք մը պիտի ընդունիմ քու ձեռքէդ:

ԱՏՐ. Չես կրնար յանդուգն ամբարտաւանութեամբդ յանցանքներդ ծածկել. մատնեցիր հայրենիքդ ու հիմայ կուզես մատնել Պարսիկներն ալ ամօթալի փախըստեամբ. բայց ի՞նչ աղաղակ է:

ՏԵՍԻԼ Զ.

ԳԱՐՋՈՅԼ, ԶԱՐԵՀ ԿԱՊԵԱՆ, ԱՏՐՎՇՆԱՍՊ

ՍՈՒՐԷՆ, ԶՕՐՔ

ԳԱՐ. Տէր, աղէկ առենին հասայ ես. այս անօրէն կապեալը որ կը տեսնաս հոս զօրաց բազմութենէ պաշարուած իւր փախստեան առենը սուրը ձեռքը անոնց մէ շատերը գետինը գլտորելով արիւնոտ ճամբայ մը կը բանար իրեն ու մօտ էր ազատելու, երբ ես ուրիշ զօրաց գնդով մը վրայ հասայ ճամբան կտրեցի, ու բռնուեցաւ. ահա ինքը, թող քու բերնէդ լսէ իւր դատապարտութեան վճիռը:

ԱՏՐ. Դո՞ւն ես որ նենգութեամբ այս գիշեր յանդըգնեցար Պարսից բանակը մտնալու, քու բերնովդ պատմէ՛ ինծի քու ոճիրներդ:

ԶԱՐ. Արեանց գետերը որ վազցուցի Պարսից բանակին մէջ, թող իմ տեղս պատասխանեն քեզի:

ԱՏՐ. Անգութ պատուհաս, ու սարսափելի մահ մը կախուած է գլխուդ վրայ եթէ ծածկես խորհուրդներդ:

ԶԱՐ. Ուրախութեամբ կը մեռնիմ, վասն զի մահէն աւելի սեւ ու աւելի են ինծի բռնաւորաց ու մատնիչներու դէմքերը:

ԱՏՐ. Անամօթ ու լիրբ խօսքեր մեզի դէմ ժայթքելո՞ւ համար եկար դուն հոս:

ԶԱՐ. Վսեմ դիտաւորութիւն մը դրդեց զիս հոս գալու:

ԱՏՐ. Ո՞րն է:

ԶԱՐ. Դարձո՛ւր ինծի իմ սուրս, ու կը զրուցեմ քեզի:

ԱՏՐ. Չի կրնալով յաղթել, մարդասպանութեամբ կուզէք ուրեմն փառաւորուիլ դուք. ա՞յս է Հայ զօրականի մը քաջութիւնը:

ԶԱՐ. Համարձակէ՛ նախ միայն պարսկական զէնքով կռուիլ մեզի հետ. բայց դուք Հայը Հայու դէմ կը զինէք, եղբայրը եղբօր ու մատնութիւնը առաքինութիւն մը ըրեր էք. նայէ՛ ո՞վ կեցեր է քու քովդ. ա՛հ, ազատեցէ՛ք զիս ձեր ներկայութենէն. բաւական եղաւ ինծի դժոխադէմ դաւաճանի մը երեսը տեսնելու պատիժը:

ԳԱՐ. Համբերէ՛ քիչ մըն ալ ու տեսնաս թէ անկէ շատ սոսկալի պատիժներ կրնան ըլլալ. ի՞նչու կուշացընես, իշխանդ քաջդ, կատարելու իւր փափաքը:

ԱՏՐ. *Նախ խաւարային բանտի մը մէջ ձեռքերն ու ոտուըները շղթաներով թող կապուին, ու վաղը զարհուրելի տանջանքներուն մէջ հրապարակաւ գլուխը կտրուի։*

ԶԱՐ. *Զի խոնարհիր ճակատս քու բարկութեանդ դիմացը. սոսկալլի տանջանքներուն մէջ ազատ եմ ես. թող Գարշոյլ մը իւր սեւ ճակատը քաշ կոխկռտած փոշիիդ. ես ու ինծի պէս դեռ հարիւրաւոր Հայկազունք զուարթ դէմքով կը դիմենք մահուան դէմ։*

ՍՈՒ. *Տէ՛ր, այսչափ խիստ պատիժ մը...։*

ԱՏՐ. *Շատ թեթեւ է իրեն համար։*

ԶԱՐ. *Ինծի համար միջնորդութեան կը խոնարհիս, ո՛ Սուրէն. ո՞ւր է քու արիութիւնդ. մոռցա՞ր ուրեմն որ Վահանայ որդիք ենք մենք. մի՛ ղառնացներ իմ եռքի վայրկեաններս քու վատութեամբդ. մեռնի՛նք. մեր արեանց ծուխին մէջէն աւելի աչեղ փայլատակէ վրէժխնդրութիւնը ասոնց գլխուն վրայ. իմ եռքի ողջոյնս կը խրկեմ քեզի ո՛ Հայաստան. Զարեհ քեզի համար իւր առողջ կենացը արեւը մարեց հոս. քեզի համար իւր արիւնը կը թափէ. վաղէ՛, եկո՛ւր հոս իւր վրէժը առնելու։*

ՍՈՒ. *Անարժան եղբայր չեմ ես քեզի Զարեհ, ահա Սուրէն քու քովդ. թո՛ղ գայ հիմայ մահը ու իրարու գիրկը գտնայ զմեզ, ու մեր ատելիներն վախի ու ապշութեան մէջ վարանեալ։*

ԱՏՐ. *Ինչուան գերեզմանին դուռը հայհոյանքներ կը պոռթկաք մեզի դէմ. զօ՛րականք, կատարեցէք շուտով իմ հրամանս. տարէ՛ք երկուքն ալ. իրենց գլուխները ձեր նիզակներուն ծայրը կախեցէ՛ք. տեսնա՛ն, սարսափին Հայերը ու իմանան որ այսպէս պիտի ըլլան բոլոր տիրադրուժ ապստամբները։*

ՏԵՍԻԼ Է.

ՊԱՐՍԻԿ ԶՕՐԱԿԱՆ ՄԸ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԶՕՐ. *Իշխանդ մեծ. Վահան յանկարծ կոխեց մեր բանակը. պատերազմը արդէն սկսած է, փութա՛ տէր։*

ԱՏՐ. *Ա՛յդ աստիճան հասաւ իրենց յանդգնութիւնը. փութա՛նք, վազե՛նք զօրականք. մէկ վայրկեանէն կը ջնջուին ապստամբք ու կը դառնամ ձեզի։*

ՏԵՍԻԼ Ը.

ՍՈՒՐԷՆ, ԶԱՐԵՀ

ՍՈՒ. *Ահա փափաքելի ժամը եղբայր իմ. երկինք պսակեցին քու առաքինի քաջութիւնդ. իյնան շղթաներդ։* (Կը քակէ)։

ԶԱՐ. (Գետինը զարնելով շղթաները)։ *Ասա՛նկ պիտի կտրին Հայաստանին շղթաները։*

ՍՈՒ. *Պատերազմը կը սաստկանայ. փութա՛, խառնուէ՛ քաջաց վրէժխնդիր բանակին մէջ։*

ԶԱՐ. *Ա՛հ, անզէն եմ, ու սուր մը չունիմ մէջքս, բայց հոգ չէ, կերթամ կը բարձրացնեմ Հայաստանին դրօշը. տեսնան զայն Հայք ու բոց տեղան թշնամեաց վրայ. տեսնան զայն Պարսիկք ու սարսափին։*

ՍՈՒ. *Ո՛չ, ա՛ռ քեզի իմ սուրս, քեզմէ աւելի քաջագունի մը չեմ կրնար յանձնել զայն. քու ձեռքդ իւր առջի փառքը ստանայ, ու Պարսից արիւնին մէջ մաքրուի մատնութեան ժանգէն։*

ԶԱՐ. *Եկո՛ւ եղբայր իմ, եկո՛ւ ինծի հետ. եթէ գէնք ալ պակսին մեզի Պարսիկներէն յափշտակենք։*

ՍՈՒ. *Զէնք պէտքը չեն ինծի. կուգամ քեզի հետ. պատերազմի կրակին մէջ կը նետեմ ինքզինքս. հարուած մը ընդունիմ Հայոցմէ ըլլայ կամ Պարսիկներէն, հոգ չեմ ըներ. միայն թէ մահացու հարուած մը ըլլայ. ո՛վ Թշուառ Աստղինէ, ասկէ ետքը իմ չիրիմս գրկէ՛։* (Կերթան)։

ՏԵՍԻԼ Թ.

ԳԱՐՋՈՅԼ

Ո՜հ անհաւատալի դիպուած, ամօթալի պարտութիւն. իրեք հազար Պարսիկք ցիր ու ցան ըլլան ու ջընջուին չորս հարիւր Հայոց դիմացը։ Ո՞ւր էք իմ կատաղութիւնս ու բոցավառ վրէժխնդրութեանս կտոր կտոր եղած յոյսերը. Տաւարշանի դաշտը լափեց զամենն ալ ու Գարջոյլ մինակ մնաց. մինակ մնաց Գարջոյլ հալածական ու դատապարտ։

(Ներսէն) *Կեցցէ՛ Վահան, սատկեցան Պարսիկք։*

ԳԱՐ. *Կը մօտենայ Վահան. ո՜հ, թէ որ աղատութեան ամէն դռները գոց են ինծի համար, բացուեցէ՛ք ինծի դժոխք։* (Փախչելու ատեն)։

ՏԵՍԻԼ Ժ.

ՎԱՀԱՆ ԶՕՐԱԿԱՆՆԵՐՈՎ

ՎԱՀ. *Զօ՛րականք, բռնեցէ՛ք դաւաճանը. ո՞ւր պիտի փախչէիր մեր վրէժխնդրութեան ձեռքէն. պարսկական բռնութեան գահին կռթնած՝ անոր հետ մէկ տեղ կործանէ՛ դուն ալ, քու վրադ գոցուի կորստեան խորխորատը որ հայրենի հիմանցը տակ կուզէիր փորել. դուն պիտի սատկիս Գարջոյլ, քեզի կսպասեն գետնի վրայ տարածուած Պարսից դիակները։*

ԳԱՐ. *Ա՜հ, անիծեալ ըլլան այս ձեռքերը որ քեզմէ առաջ չի կրցան վերջ տալ ատելի կենացս. անիծեալ ըլլան աչուըներս որ չի կրցան տեսնալ քու կորուստդ. կերթամ ես մեռնելու, արիւնածարաւ սուր մը պիտի պատռէ սիրտս. բայց լսեցէ՛ք դժոխք ետքի խնդիրքս. Վահանայ սրտին վրայ ալ իջնայ հարուած մը, հարուած մը շատ աւելի խորունկ ու կատաղի սրոյ հարուածներէն, որ Գարջոյլին ոսկորները խնդան հողոյն տակը Վահանին յուսահատ հառաչանաց ձայները լսելով։*

ՎԱՀ. *Զօ՛րականք, տարէ՛ք անօրէնը. իջնայ տապարը իւր գլխուն վրայ ու լռեցնէ հայհոյիչ լեզուն. այս է ձեր բաժինը ազգաւէր մատնիչք ու հայրենատեաց ժանտ գլուխներ.* (կը տանին Գարջոյլը)։ *Այսպէս բնաջինջ եղան վատերը. Հայաստան, ուր իրենց բռնութեան գահը կանգներ էին, անոնց գերեզմանը եղաւ. մէկ օրուան մէջ հարիւր տարուան վրէժը լուծեցինք. բայց ո՞ւր է Զարեհ, շատ կը վախնամ որ ուշ հասայ ես. ի՞նչ կըսեմ, ժամանակին հասայ Հայաստանին բարեբաղդութեանը համար։*

ՏԵՍԻԼ ԺԱ.

ՍՈՒՐԷՆ ՎԻՐԱՒՈՐ ՈՒ ԶԱՐԵՀԻՆ ԿՌԹՆԱԾ

ՎԱՀ. *Ի՜նչ ողբալի տեսարան է այս։*

ԶԱՐ. *Տե՛ս հայր իմ, տե՛ս Սուրէնը արեանը մէջ*

թաթխուած, զարնուեցաւ, ու կը մեռնի իմ կեանքս ազատելով:

ՎԱՀ. *Ի՞նչ ըսել կուզես:*

ԶԱՐ. *Ազատեց զիս կրկին անգամ. նախ Ատրվըշնասպին շղթաներէն, ու հիմայ ալ աս փառաւոր պատերազմին մէջ, ինծի դէմ շտկուած հարուածի մը իւր կուրծքը վահան ընելով. ա՜հ, եղբայր իմ, ասա՞նկ պիտի դառնայիր դուն մեզի. ո՜վ դառն հարուած...:*

ՍՈՒ. *Երջանիկ հարուած, ո՛ Զարեհ, որ քու սիրելի կենացդ փրկութեան պատճառ եղաւ. ո՜հ, որովհետեւ երկի՜նք արժանի ըրին զիս այս ցանկալի բաղդին. ուրեմն հաշտուած են ինծի հետ. դուն հայր իմ, դուն դեռ սրդողա՞ծ ես որդւոյդ. աչուըներդ դարձո՛ւր ինծի, ու ետքի անգամ լսեմ ձայնդ. ձայն մը... գթութեան ու սիրոյ...:*

ՎԱՀ. *Ա՜հ, ո՞ւր դարձնեմ աչուըներս. արիւնլուայ որդւո՞յս վրայ. յաղթեցի Պարսից, բայց կը յաղթուիմ քու ցաւէդ որդեակ իմ. հայրական ներումս ու գութը ի՛նչպէս կրնամ ժխտել որդւոյ մը, զոր վերստին գտայ. բայց ի՛նչ վիճակի մէջ. աւա՜ղ, երկինք չուզեցին պարգեւել ինծի անտրտում յաղթութիւն մը:*

ՍՈՒ. *Կուլա՞ս իմ վրաս, հայր իմ, ո՜հ, այդ արցունքները թ՛ող ցօղին ճակտիս վրայ ու թեթեւցնեն զայն... անիծից ծանրութենէն... բայց ո՛չ, մի՛ ողբայք աս մահը որ ձեր գիրկը ու հայրենեացս ծոցը դարձուց զիս... հա՛յր, ընդունեցայ քու ներումդ. ու թէ որ գթութեանդ ալ արժանի եմ, մեռնելէս վերջը դարձո՛ւր այդ գթութիւնը անմեղ օրիորդին վրայ... իմ մահս հաշտեցնէ զքեզ իրեն հետ ալ. իսկ դու Զարեհ, եղբայր իմ, պատուիրեցի քեզի կրկին որդի ըլլալ իմ հօրս. անջինջ պահես մտքիդ մէջ իմ խօսքերս... մոռցո՛ւր*

իրեն բոլոր կենացս վարքը... բայց միշտ յիշեցուր իրեն... ո՜հ, յիշեցուր իմ մահս... (կը մեռնի):

ԶԱՐ. *Արիւնդ վազեց ինծի համար, ու ես, ա՜հ, չեմ կրնար... բայց եթէ արցունքներ նուիրել քեզի եղբայր իմ:*

ՎԱՀ. *Գրկեմ քու դիակդ ո՛ Սուրէն, վասն զի իբրեւ դիւցազն ու առաքինի Հայ մեռար:*

ԶՕՐԱԿԱՆ ՄԸ. (Գալով). *Տէր, Պարսիկները հալածեցինք բոլորովին, սատկեցուցինք Գարջոյլն ալ. քեզի կսպասեն մեր քաջերը:*

ՎԱՀ. *Զարեհ որդեակ, մխիթարուինք ուրեմն, տե՛ս մեր արեանց ու արցունքներուն մէջէն ծագեցաւ փառքն ու երջանկութիւնը Հայաստանին վրայ:*

ՎԵՐՋ

ՎԱՀԷ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԵՔ ԱՐԱՐՈՒԱԾ

ԱՆՁԻՆՔ

ՎԱՀԷ,	*Թագաւոր Հայոց:*
ԶԱՐՄԱՅՐ,	*Որդի նորա:*
ԱՐԴՈՒԽԱՐԴ,	*Իշխան Սիւնեաց:*
ՎԱՐԱԺ, ԱՐԲԱԿ, ՏԻՐԱՆ,	*Նախարարք Հայոց:*
ԱՐՏԱՎԱԶԴ,	*Մեծ Իշխան Հայկազուն:*
ԼՈՒՍԻՄԱՔՈՍ,	*Զօրավար Մակեդոնացի:*

Զօրականք Հայոց եւ Յունաց:

ՎԱՀԷ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Ա.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՍՐԱՀ ՍԻՒՆԱԶԱՐԴ ԵՒ ԳԱՀ

ՎԱՀԷ, ԶԱՐՄԱՅՐ

ՎԱՀ. *Ի՞նչ լուր, որդեակ իմ Զարմայր, ինձ կը բերես Արուսեակէն:*

ԶԱՐ. *Սօսեաց գլխանուէր անտառին խորհրդաւոր շուքերը ծաւալեցան իր կուսադեղ ճակտին վրայ. հոն փափաքեցաւ ծածկելու իր արտասուքը, հառաչանքներն ու թշուառ սէրը. իր ցաւոցը սփոփանք մը գտնելու համար մենաւոր անտառին ամայութեանցը դիմեց, որովհետեւ մարդոցմէ կորեց իր յոյսը, ու ոչ ոք կրցաւ բուժել Հայկեան օրիորդին կարեվէր սիրտը:*

ՎԱՀ. *Վահէին նիզակը գիտցաւ ինչուան հիմայ Հայաստանին լերանց ու դաշտացը վրայ ախոյեան կանգնիլ թշնամւոյն խրոխտ արձակմանցը դէմ. ինչուան հիմայ հաշտ ակամբ նայեցան ինձ դիք երկնից կամարէն. ու յաղթանակօք պսակեցին իմ ասպարս որ միշտ թորգոմական բախտին վրայ տարածեցի աննկուն բազկաւ. ինչո՞ւ անոր հովանւոյն տակ չուզեց ապաստանիլ իմ օրիորդս արքայադուստրն Արուսեակ. ինչո՞ւ անտառներու մթութեանցը մէջ խուսափելով պարապ կը թո-*

ղու հօր մը, այս սիրալիր հօր մը թեւերը, որ այնչափ ատեն սովորեր էին զինքը գգուելու· իր մէկ գրկածութեանը մէջ կը մոռնայի ես միահեծան թագին տաղնապը ու փառատենչ սրտի մը վրդովը· իր մէկ ժպիտը, մէկ նայուածքը, մէկ համբոյրը քրտնահար ճակտիս վրայ, կարծես թէ պատերազմաց շռինդը կը լռեցնէր ու այնպիսի երջանկութիւն մը կազդէր սրտիս՝ որն որ փառքը ու շողշողուն գահը չեն կրնար ընծայել· բայց Արուսեակ կը մոռնայ հիմայ իր հայրը . . . ա՜հ, ապերախտ աղջիկ:

ԶԱՐ· Հա՛յր, Արուսեակին փափուկ սիրտը միշտ կը խանդաղատի դիւցազուն հօր մը սիրոյն վրայ ու երբեք անզգայ չէ Թորգոմեան աշխարհին բախտին ու պարծանացը· ո՞վ իրմէ աւելի վաւվռուն հոգւով կը հռչակէր ու կերգէր քու յաղթանակներդ, զինուցդ համբաւը ու մեր արիագունդ բանակին քաջութիւնները· ո՞վ իրմէ աւելի սրտագին աչք մը կը նետէր աստեղափայլ կամարն, մաղթելով երկնաբնակ աստուածներէն յաւերժ բարերարութեան ու մշտայաղթ փառաց պսակներ Հայաստանին· բայց վերջապէս իր քնարին թելերուն մէջ խառնուեցաւ սրտառուչ ձայն մըն ալ, բոցավառ զգացում մը՝ սէրը, որ իր ծաղիկ կենացը աղետաբեր եղաւ· Հայրենիք ու սէր իրարու հետ մենամարտեցան մահացու հարուածներով այդ դիւրագորով սրտին մէջ ու արիւնլուայ ըրին զայն· զոհեց ինքը սէրը ու անոր հետ մէկտեղ իր կենաց երջանկութիւնը հայրենեաց սեղանին վրայ, ու նետահար թռչնոյ մը պէս ինկաւ Սօսեաց անտառին սրբազան ստուերացը մէջ, երկու սիրելի անուններ միշտ բերնին մէջ մրմնջելով, Վահէ եւ Արտաւազդ:

ՎԱՀ· Վահէ եւ Արտաւա՜զդ· երկու անուններ որ ատելութիւնը եւ անողոք վրէժխնդրութեան բորբոքը խլարմէ բաժներ ու անհուն խորխորատով հեռացուցեր են, կը միանա՞ն իմ աղջկանս շրթունքներուն վրայ· Արտաւազդ, որ արիւնաթոր նախատինք մը քանդակեց Վահէի ճակտին վրայ ու բոլոր իր արեամբը պիտի չկրնայ սրբել· Արտաւազդ, որ Մակեդոնական դաւողութեան ամբարտակին կռթնած, կը խոստայ Հայկեան վահանին փառքը խրամատել, որուն սրտին մէջ մատնութեան ճիւաղները որջացեր, Հայաստանին վրայ թոյն, աղէտք, աւերած ու կործանումն կը փրչեն· այդ անունը, ա՜հ, ի՞նչպէս անոյշ աղջկան մը սիրտը իր ճիրաններուն մէջ որսաց· ի՞նչպէս իր հրապուրանաց սեւորակ բաժակը արբոյց ու կախարդեց զինքը· բայց մոռցաւ անմիտը որ այս աղջկան հայրը Վահէ մըն է, արեամբ չափ վրէժխնդիր իր զարմին ու աշխարհին փառացը ու պատւոյն· այո՛, ահեղ պատերազմի մը խառնամբոխ դղորդմունքը կը լսեմ հեռուէն: Յունաստան մօտ է Հայաստանին վրայ շառաչելով գլտորելու ընկճելու համար զինքը դաւադրուժ մատնչի մը օգնութեամբ· բայց ո՛չ Արտաւազդ, ո՛չ Մակեդոնիա ո՛չ անվանելին Աղէքսանդր կրնան սարսափ մը ազդել ինծի, ու ստիպել զիս անիրաւել Արամեան գահուն փառքին դէմ:

ԶԱՐ· Սակայն կաղաչեմ հայր, քու վրիժուցդ եւ փառաց արիական խորհուրդներուդ մէջ, գթած աչք մը նետէ՛ այդ օրիորդին վրայ որ սգոյ եւ միայնութեան մէջ իր գեղածաղիկ կեանքը պիտի մաշեցնէ:

ՎԱՀ· Որովհետեւ իր հօրը կամացը դէմ ընտրեց

այդ մենաւոր կեանքը, նուիրական անտառին պահապան աստուածոց պաշտպանութեանը կը յանձնեմ զինքը։

ԶԱՐ. *Ու երկրիս վրայ ե՞ս ուրեմն մինակ մնացի անձկալի քրոջ մը օգնական ու մտերիմ. այո՛, քոյր իմ, Թող պիտի չի տամ որ մութ անտառի մը սարսափները եւ հողմակոծ տերեւոց սօսափիւնքը քու մինակ ընկերներդ ըլլան. իրեն հետ մէկտեղ երիտասարդ կենաց ամբիծ հաճոյքները վայելեցի. իրեն հետ մէկտեղ շնչեցի մեր հայրենի լերանց հովտաց ու պարտէզներու օդն ու անուշահոտութիւնը. իրեն հետ վարժեցայ մեր մանկութեան օրերը Հայկազանց նախնի քաջերու փառաւոր յիշատակաց մէջ անցընելու, իրեն հետ մէկտեղ միեւնոյն վեհազն հօր մը վրայ կը պարծիմ, ու հիմայ իրեն հետ կարեկից պիտի ըլլամ նոյն հօրը սիրոյն կորստեանը վրայ, եւ ուրիշ սիրոյ մը թշուառութեանը վրայ. ներէ՛, հայր իմ, Վահէ եւ Արտաւազդ իւր սիրոյն եւ թշուառութեանը առիթներն են. Վահէին եւ Արտաւազդին տեղը հիմա եղբայր մը միայն մնաց իրեն։*

ՎԱՀ. *Դուն Արտաւա՞զդին տեղը. բայց գիտե՞ս որ Արտաւազդին տեղը ըլլողը պէտք է Վահէին թշնամի ըլլայ, եւ մահարեր թշնամին։*

ԶԱՐ. *Ա՛հ, հայր իմ։*

ՎԱՀ. *Գիտե՞ս որ Արտաւազդ Վահէին բարերարութեան պարգեւներովը անշուք վիճակէ իշխանական պերճութեան բարձրանալով յանդգնեցաւ իւր փառամոլ բաղձանքները ինչուան Թագաւորական գահուս ոտքը հասցնել. յանդգնեցաւ իւր դաւող աչքերը մինչեւ Թորգոմեան օրիորդին վրայ վերցնել։*

ԶԱՐ. *Սակայն Արտաւազդ . . .*

ՎԱՀ. *Գիտե՞ս որ Արտաւազդին տեղը Հայոց Թըշնամեացը կարգին մէջ է, դաւաճանութեան եւ տիրադրուժ մատնութեան դրօշակին տակ եւ անոր տեղը բռնել ուզողը իրեն պէս ապստամբ, տիրադաւ եւ մատնիչ կըլլայ։* (կը նստի գահին վրայ)։

ԶԱՐ. (Ոտքը իյնալով) *Բաւական է հայր. մի՛ զարներ գլխս քու բարկութեանդ շանթերովը, որոնց արժանի չեմ ես. երբ պատերազմը բորբոքի՝ իւր ահեղ վտանգներուն մէջ պիտի տեսնաս քու որդիդ, որ քեզի համար արիւնը տալով պիտի բողոքէ իւր վրայ եղած անիրաւ կասկածներուն դէմ։*

ՎԱՀ. *Լաւ է Զարմայր, ելի՛ր ոտք. բայց հըլլայ որ Արտաւազդին անունը տաս եթէ չես ուզեր հօրդ բարկութիւնը գրգռել քեզի դէմ. Թագաւորի մը կամքն ու խորհուրդները անսասան եւ զօրաւոր պէտք է ըլլան ինչպէս իւր սուրը, եւ ոչ թէ դիւրաբեկ ինչպէս սովորական մահկանացուաց խորհուրդները. Թո՛ղ տուր ուրեմն Վահէն որ անվկանդ հաստատութեամբ յառաջ քալէ բախտին իւր դիմացը բացած ասպարէզին մէջ 'ի պայծառութիւն իւր գահուն . . . հիմա հոս պիտի գումարին իմ իշխաններս մեծամեծ իրաց վրայ խորհելու համար. դուն գունդ մը պահապան զօրքով գնա՛ եւ զգուշացի՛ր Սօսեաց անտառին եւ Արուսեակին վրայ. ահա կուգան։*

ԶԱՐ. *Ուրախութեամբ կընդունիմ այդ պաշտօնը քու ձեռքէդ հայր, բայց երբ պատերազմին փողը հնչէ, գիտցի՛ր հայր որ առաջինը պիտի ըլլամ քու քովդ վազելու։*

ՏԵՍԻԼ Բ.

ՎԱՀԷ, ԱՐԲԱԿ, ՎԱՐԱԺ, ՏԻՐԱՆ ԵՒ ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ՎԱՀ. Իշխա՛նք եւ զօրավա՛րք Հայոց. գիտէք որ բոցածաւալ պատերազմի մը հրդեհը բոլոր Ասիա ճարակեր՝ ահով ու սարսափով պաշարեր է ամեն ազգերն ու թագաւորութիւնները. բազմադարեան ինքնակալութիւնք կը դղրդին կիջնան. փառաւոր գահեր ահագին կործանմամբ իրարու վրայ կը թաւալին. թագաւորք աւերակներու վրայ կը պտըտին եւ ժողովուրդք գերութեան շղթաներու մէջ կը հեծեն. գոռոզացեալ աշխարհակալ մը մէկ ձեռքը սուր՝ միւս ձեռքը շղթաներ իւր խրոխտընթաց երիվարաց սմբակներովը կը կոխէ արքայից եւ ազգաց հողամած գլուխը. ջախջախեալ գահերու եւ թագերու վրայէն՝ իւր թագին արեւը կը փայլատակէ. Հայաստան դեռ ազատ մնաց հանրակործան աւերածէն, եւ բացուստ 'ի բաց լսեց միայն անոր արշաւասոյր կառաց որոտմունքը. վերահաս տագնապին բռնութիւնը խորտակելու համար քառասուն հազար հետեւակ եւ հինգ հազար հեծելազունդ Պարսից Դարեհ թագաւորին օգնութեան փութացի, քաջին Արդուարդայ Սիւնեաց իշխանին զօրավարութեամբը. ուրախութեամբ դիմեցին այդ դիմադրաւ արշաւանաց վտանգացը մէջ, որպէս զի հայրենի ազատութիւնը աներկիւղ ճախրէ մեր սառնասոյզ լերանցը վրայ. եւ թերեւս հիմայ անոնք դիւցազնաբար շահատակելով Սոնք բռնակալին դէմ, անոր գոռոզութեան կոթողը կը տապալեն, եւ բոլոր Ասիոյ նախատանաց վրէժը կը լուծեն իրենց արեանը հեղեղներուն

մէջ. բայց երբ անոնք հեռաւոր աշխարհքներ պատերազմին աղետից եւ վտանգներուն հետ կը մաքառին, մենք հոս անխո՞յթ պիտի կենանք, ու ան ատե՞նը միայն պիտի շարժինք երբ թշնամւոյն երիվարացը մարտորոտ խրխինջները յանկարծ մեր ականջը զարնեն, ո՛չ. ես հաստատ որոշած եմ Հայկական բանակին միահամուռ զօրութեամբը դիմել Պարսկաստան Աղէքսանդրի Մակեդոնացւոյն դէմ. մասնակից ըլլալ մեր քաջազուն օժանդակ գնդին փառացը կամ անոնց արեանը վրէժը պահանջելու. թո՛ղ թշնամին մեր դիականցը վրայէն անցնելով կոխէ Հայաստանին բլուրներն ու դաշտերը. խօսեցէ՛ք դուք ալ եւ համարձակ յայտնեցէ՛ք ձեր կարծիքները:

ՎԱՐ. (Յոտս ելանելով) Արքայ քաջ. քու քաջութեանդ եւ իմաստութեանդ արժանի խորհուրդներ յայտնեցիր մեզի. այո՛. Հայաստան աշխարհին ազատութիւնը պատերազմի մէջէն ծնաւ. պատերազմներու մէջ մեծցաւ եւ թեւատարած հովանացաւ Այրարատեան գաւառներու վրայ, եւ մեր հսկայազօր Նախահօրը Հայկին լայնալիճ աղեղան մէջէն խոյանալով գետինը փռեց ամբարտաւան հսկան. Արամ, Տիգրան, Պարոյր, Վահագն պատերազմով վանեցին խուժադուժ ազգաց արշաւանքները. փառաւորեցին իրենց հայրենիքը եւ իրենց յաղթական վահաններուն տակ պաշտպանեցին նոյն ազատութիւնը. եւ դու արքայ, եւ քու դահակալութեանդ սկիզբէն 'ի վեր միթէ պատերազմով չէ՞ որ ընկճեցիր բազմաթիւ ազգեր եւ զինուցդ սարսափը տարածեցիր անդր քան զԿովկաս եւ զՀիւսիս. եւ միթէ հիմա Հայու երակներուն մէջ սառա՞ծ է իւր նախնեաց արիւնը. միթէ մոռցա՞ւ ազգութեան եւ ազատութեան հետ դրած դաշինքը եւ ձեռ-

ուըները ինքիրեն պլոտի երկնցնէ՞ գերութեան շղթաներ ընդունելու համար, ո՛չ, քաւ լիցի հեռո՛ւ մեզմէ այդպիսի վատութեան խորհուրդներ, անփոյթ, անգործ եւ պաղարիւն ժողովրդոց կը վայելեն գերութիւնն ու թշուառութիւնը. Հայը ջանքով եւ գործունէութեամբ իւր քաղաքական կեանքը ճարեց. վա՛յ իրեն թէ որ ձեռուըները կապած նստի. Աղէքսանդր Մակեդոնացին կուզէ բոլոր ազգերն իւր կառքին ետեւը կապած քաշկռտել. Թող Հայաստան Թումբ մի կանգնի ու խորտակէ այն կառքին անիւները. ուստի իմ խորհուրդս պատերազմ է եւ յայտնի պատերազմ: (Նստի)

ԱՐԲ. Խաղաղութիւն է իմ խորհուրդս, արքայ քաջ, միթէ չե՞նք տեսնար, եւ դու ալ վեհազն տէր, միթէ քիչ մը առաջ չի՞նկարագրեցի՞ր մեզ, պատերազմաց աղէտքը, Թագաւորաց անկումը, ժողովրդոց Թշուառութիւնքը. միթէ իմաստութիւն չէ՞ ահագին փոթորիկի մը դիմացը քիչ մը ատեն ծռիլ, ինչուան որ անցնի գըլխուդ վրայէն. բնաւ չեմ տարակուսիր Հայոց գնդին հայրենասէր արիութեանը վրայ. եւ կը զարմանամ ու կը պարծիմ Հայկայ, Արամայ, Տիգրանայ ու Վահագնի վրայ. չեմ տարակուսիր որ Հայաստան զօրաւոր Թումբ մի կրնայ կանգնիլ մոլեգին Թշնամեաց դէմ. բայց ո՞ր անկործան Թումբ ու պարիսպ կայ բախտին դիմաց. եւ եթէ մէյմը անոնք կործանելու ըլլան ի՞նչ աղէտից եւ Թշուառութեանց մէջ կը Թաղենք մեր երկիրը. եւ դու տէր, քու գլխուցդ սարսափը տարածեցիր անդր քան զԿովկաս, եւ յաղթական դափնիներ կը շողան ճակտիդ վրայ. ուրեմն պատերազմը ալ կարող չէ նոր փառք աւելցնել այն պսակներուն. խաղաղութիւնը միայն

այո՛ խաղաղութիւնը միայն նոր եւ աւելի շքեղ փառք պատրաստեր է այսուհետեւ քեզի եւ Հայաստանին: (Նստի)

ՏԻՐ. (Յոտս ելանելով) Իմ խորհուրդս ո՛չ յայտնի պատերազմ է եւ ո՛չ բոլորովին խաղաղութիւն. երբ բոլոր Ասիոյ ազգերը, եւ մանաւանդ Թէ աշխարհս, վեր 'ի վայր կը վրդովի եւ հրդեհ մը բորբոքեր կը լափէ Թագաւորներն ու Թագաւորութիւնները, իմաստութիւն է հեռու մնալը սպառնացող վտանգէն, բայց ո՛չ Թէ Թուլաբարոյ խաղաղութեան եւ անգործութեան վրաններուն տակ. այլ գործունեայ խոհեմութեան արթնութեան եւ զգուշութեան. յանձնապաստան եւ գահավէժ ընթացք մը կրնայ մեծամեծ գործքերն ու խորհուրդները ժայռերու դէմ փշրել. Նոյնպէս Թուլութիւն մը, անհոգութիւն մը կրնայ խուլ ընել ազգի մը ականջները ժամանակին ազդարար ձայներուն, որ մի անգամ մինակ այնպիսեաց համար իւր բարերար պաշտօնը կատարելով անդարձ կը կորսուի դարերու հոսանքին մէջ. Ժամանակը իւր արագաթռիչ Թեւերուն վրայէն բազմաբեղուն հուներ կը ցանէ ամեն ազգաց վրայ. անոնց կրնայ քրտամբք երեսաց ոռոգել, արգասաւորել եւ բարգաւաճել իրենց բաժին ինկած սերմունքը ու յարմար ատենին անհուն հունձք մը քաղել. ժողվենք ուրեմն մեր ամեն զօրութիւնը, զէնքը ձեռուընիս սպասենք մեր հայրենի սահմանացը վրայ միշտ ապագային վրայ աչուընիս տնկած, ու պատրաստ կենալով ամեն յեղակարծ դէպքերու դիմաց: (Նստի).

ՎԱՀ. Պատերազմէ հրաժարիլ ո՛չ Վահէին յօժարութիւնը եւ ո՛չ ժամանակիս դիպաց հարկը Թոյլ կուտայ. պատերազմը արդէն սկսած է Հայաստանի եւ Յունաստանի մէջ. քառասուն եւ հինգ հազար զօրաց բանակ

մը հիմա Ասիոյ լայնածաւալ դաշտերուն մէջ Պարսից հետ Աղէքսանդրի ասպարէզ կը կարդան. Հոնք, Աղուանք, Վիրք, Կորդուացիք եւ Տմորեաց աշխարհը, իմ սուրհանդակներս ընդունած են հիմա ու իրենց գընդերը կը պատրաստին իմ բանակիս մէջ խառնուելու յորդաջուր գետերու նման. առանց Արդուարդին լուրերուն սպասելու եւ վստահ յօգնականութիւն Ողիմպեան Աստուծոց պիտի դիմեմ իրեն ձեռք երկնցնելու որ . . . . (Յոտս ելանեն ամենեքին):

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԱՐԴՈՒԱՐԴ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԱՐԴ. Կեցցէ՛ Տէր իմ արքայ:

ՎԱՀ. Ի՞նչ կը տեսնամ. դուն Արդուարդ հո՞ս:

ԱՐԴ. Այո՛, եւ մինակ եմ:

ՎԱՀ. Ու իմ քաջե՞րս:

ԱՐՏ. Ինկան ամենն ալ:

ՎԱՀ. (Յոտս ելեալ) Ի՞նչ կը լսեմ. ինկա՛ն իմ քաջերս ու ես դեռ չեմ փութար իրենց վրէժը առնելու:

ԱՐԴ. Ինկան ու իրենց մահուանը վրէժը առին կոտորածն ու մահուան սարսափը թշնամւոյն բազմամբոխ բանակին մէջ սփռելով. զուարթութեամբ թողուցին հայրենի դաշտերը Աղէքսանդրի դէմ սրանալու համար, ու զուարթութեամբ մեռան պատերազմի դաշտին վրան Հայ անուան հռչակովը Ասիոյ արձագանքները լեցնելով:

ՎԱՀ. (Նստի) Լսեմ քու բերնէդ իրենց դիւցազնական չահատակութեան պատմութիւնը ու այն բաւական մխիթարութիւն ըլլայ ինձի իրենց կորստեանը:

ԱՐԴ. Յետին ողջոյնը տալով մեր քաղցր Հայրենեացը, կանանցը եւ որդւոցը խօսք չտուինք իրենց կենդանի դառնալու. բայց խոստացանք Հայ անուան պատիւը մինչեւ գերեզման անարատ պահելու. եւ այդ խոստումը ամբողջ կատարուեցաւ. մտանք Պարսկաստան եւ Աղէքսանդրի անուանէն սարսափած ժողովրդոց մէջէն անընդոստ եւ բարձրագլուխ անցնելով յառաջացանք դէպի երկրին խորերը, գետերը, ձորերը. դաշտավէժ լեռները դիւրասահ ճամբայ մը հորդեցին մեզի եւ բնաջինջ ընելով Յունաց յառաջապահ գնդերէն մէկը, որ կուզէր արգելք ըլլալ մեր արշաւանացը, հասանք եւ միացանք վերջապէս Դարեհին աշխարհախումբ բանակին, եւ Իսոս գետին քով ճակատեցանք Աղէքսանդրին դէմ. սոսկալի եղաւ խառնուրդը, եւ հզօր դիմակալութենէ վերջը խորտակեցան Պարսիկք, եւ ցիր ու ցան եղած սկսան փախչիլ. այդ ահեղ ճակատամարտը անհնարին հարուածներով սասանեցոյց պարսկական գահը. սակայն մեր զօրքերը ժայռի պէս անսասան մնացին թշնամւոյն բուռն յարձակման դէմ. յիշեցին Հայաստանը, աչք մը դարձուցին դէպի հոն, ու իբր թէ նոր ոյժ եւ նոր կրակ մը ժողվելով անկէ իրենց սրտին մէջ, ինկան առիւծաբար մակեդոնական խուժանին վրայ եւ սկսան բիւրաւոր մահեր ցանել անոնց բազմութեանը մէջ. մինչեւ բարկութենէն Աղէքսանդր ու կարծեց որ այն առաջին անգամ է յաղթութիւնը իրմէ երես կը դարցընէ, որոտագոչ ձայնով մը խրախուսեց իւր բանակը իւր չորս կողմը պատեցան անուանի զօրավարներ, Սելեւկոս, Պարմէնիոն, Եւմենէս, Կղիտոս, եւ ինքը անոնց մէջ իբրեւ պատերազմի սպառազէն Աստուածը արամեան գնդին վրայ փայլատակեց. սակայն մեզմէ ո՛չ ոք դողաց, ո՛չ ոք սասանեցաւ, բաղդէն եւ Աղէքսանդ-

րէն պաշարուած իրենց յաղթանակին մէջ թաղուեցան ամենն ալ. դոյզն մնացորդք զօրաց. աւա՜ղ, միայն կենդանի մնացինք եւ հայկական դրօշակը թշնամի եւ բարեկամ ազգաց գլխուն վրայէն փառաւորապէս անցնելով, ահա հոս ենք, մեր հայրենեացը ու քու դիմացդ արքայ քաջ:

ՎԱՀ. Չեմ ցաւիր բանակիս կորստեանը վրայ. այդ հարուածը նոր խրախոյս մը կազդէ ինծի վրէժխնդրութեան եւ փառաց. Հայոց ոսկորներով լեցուեցան Ասիոյ դաշտերը. ո՛չ, արցունք չեմ թափեր. կը վաղեմ ես ալ հոն սուրը ձեռքս կարճ ըլլալու մեր թշնամեաց ուրախութիւնը. վրիժարբեր յաղթանակ մը թող չքեղ մահարձան մը սեպուի Հայաստանի որդւոցը դիակացը վրայ. ապա թէ ոչ՝ լաւ է իրենց հետ մէկտեղ իջնալ հողին տակը:

ԱՐԴ. Ժամանակը սոխողական է արդէն եւ իրաց հարկը տագնապող. գիտցի՛ր արքայ, որ Աղէքսանդր մեծ բանակ մը Հայաստանին վրայ յարուցած է որ մեր ետեւէն կը հասնէր. եւ Հայ մըն է այս բանակին զօրավարը, Արտաւազդ մատնիչը:

ՎԱՀ. Ա՜հ, անօրէնը ինքը անձամբ ուրեմն կը նետուի իմ կատաղութեանս ճիրաններուն մէջ. գոհութիւն ձեզ անմահ դիք. Հայաստանին եւ Վահէին վրէժխնդրութեան վայրկեանը հասաւ:

ՏԵՍԻԼ Դ.

ԶՕՐԱԿԱՆ ՄԸ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԶՕՐ. Տէր արքայ, մակեդոնացի դեսպաններ եկեր ներս մտնել կուզեն:

ՎԱՀ. Թող ներս մտնան: (Զօրականը կերթայ):

ՏԵՍԻԼ Ե.

ԱՐՏԱՒԱԶԴ, ԼԻՒՍԻՄԱՔՈՍ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԼԻՒ. Աղէքսանդր քաջազօր ինքնակալն մակեդոնացւոց իւր Արտաւազդ զօրավարն ու դեսպանը Վահէին կը խրկէ. իրմէ պիտի լսէք իւր պատգամները:

ՎԱՀ. Թոյլ կուտամ իրեն որ խօսի. միայն թէ կարճառօտ ըլլան Աղէքսանդրի զօրավարին խօսքերը:

ԱՐՏ. Աստուածափառ ինքնակալն եւ յաղթողն աշխարհի Աղէքսանդր զիս կը խրկէ քեզի՝ համար պահանջելու Պարսից հետ ըրած դաշնակցութեանդ համար:

ՎԱՀ. Աղէքսանդր նախ զիս իրեն ծառայ ընէ, եւ ետքը ինծի ծառայ մը խրկէ համար պահանջելու իմ գործոյս:

ԱՐՏ. Աղէքսանդր իւր ահեղերասասա զօրութեամբը կարող է պատուհասել իրեն դէմ եղած յանդուգն թըշնամանքը. փշրել ձեռքիդ գաւազանը եւ իւր ծառաները քու վրադ տէր ընել:

ՎԱՀ. Թոյլ կուտամ ըսի խօսելու եթէ կարճառօտ ըլլան խօսքերդ. փութա՛ ուրեմն ու մի՛ գեղծանիր իմ երկայնմտութեամբս:

ԱՐՏ. Այո՛ կարճ են Աղէքսանդրին պատգամները եւ չանթահար զանոնք մտիկ չընողին, եւ ասոնք են. դուն չանդգնեցար իրեն դէմ զէնք վերցնել Պարսից հետ նիզակակից ըլլալով. փոխարէն այդ ձեռներէց յանձնապաստան խրոխտումիդ, Աղէքսանդր կը պահանջէ քեզմէ անթերի հնազանդութիւն եւ հարկատուութիւն առ մակեդոնական գահն. մի միայն հակառակ խօսք այս իւր անդարձ պատգամին դէմ աւելի ծանր նախատինք մը կը համարի իրեն, եւ կրնայ գահավիժել զքեզ այդ գահին վրայէն որ հիմայ մեծանձն ներողամտութեամբ կը հաճի շնորհել քեզի:

ՎԱՀ. Իմ նախնեացս գահն է ասիկայ, որ ամեն օտար եւ անիրաւ յարձակմունքները վանելով ստացեր են իրենք. թշնամի ձեռքեր ասոր չի հասած կոտրեր ինկեր են ինչուան հիմայ, եւ իւր վրայ նստողները երդում ըրած են թող չի տալ որ եւ իցէ մէկու մը անպատուհաս մերձենալ իրեն. կարօտ չեմ Աղէքսանդրի շնորհքներուն. եւ մէկը չի յուսայ որ իմ ձեռքովս ծառայական լուծը անցնեմ այդ ազգին պարանոցը, որ մինչեւ ցարդ արեամբ չափ պաշտպաներ եմ ոխերիմ թշնամիներուն դէմ. ազատութիւնը նախ եւ առաջ մեր անմատոյց լեռներուն մէջ ապաստան մը գտաւ. եւ Հայերը անոր անդրանիկ ծնունդներն են. Վահէ չի կրնար մատնիչ ըլլալ իւր ազգին բախտին ու փառացը. ազատութեան կործանմանը տակ կը ճմլի, բայց ճակատը չի խոնարհեցներ հարստահար բռնութեան դիմացը:

ԱՐՏ. Ապստամբի մը խօսքեր են ասոնք:

ՎԱՀ. (Սրտմտեալ եւ յոտս ելանելով) Ապստա՛մբ. ես դեռ իմ տիրոջս ու ազգիս դէմ նիզակս չեմ վերուցեր. սուրը ձեռքս հայրենիքս չեմ արշաւեր թշնամի բա-

նակներու գլուխ անցած. աշխարհաւեր թագաւորի մը գերի եղած իւր բռնակալ բազուկը չեմ ողոքեր, որ բնիկ թագաւորիս գլխուն վրայ ծանրանայ. դեռ մատնութեան եւ դաւաճանութեան սեւ նշաններ աղտոտած չեն իմ վահանս ու լեզուագար լրբութեամբ չեմ յոխորտար իմ տիրոջս դիմաց:

ԱՐՏ. Կը մոռնա՞ս որ մեծին Աղէքսանդրի դեսպանին հետ կը խօսիս:

ՎԱՀԷ. Իմ ապստամբ ծառայիս հետ կը խօսիմ. դուն յիշեցուցիր ինձի. Աղէքսանդր ինձմէ հնազանդութիւն կը պահանջէ. ես ի՞նչ պահանջեմ իրմէ այս ամբաւ նախատանաց փոխարէն. անօրէն մատնիչ մը ինծի դեսպան խրկե՛լ. գնա՛ պահուըտէ մակեդոնացւոյն թեւերուն տակ. դողա՛, չըլլայ թէ ինչուան վերջը իբրեւ քու տէրդ խօսիմ ու վարուիմ հետդ:

ԱՐՏ. Հին նախատանաց վրայ աւելի գառն նախատինքներ կը յաւելուս, մէկ անիրաւութեան վրէժը առնելու եկայ ես հոս, ու դուն բիւրաւոր վրէժխնդրութեանց ճարակներ կը մատուցանես իմ կատաղութեանս. Աղէքսանդրի թեւերուն տակ չեմ ծածկուիր ես, անոր բանակներուն առջեւէն քալելով Հայաստան մտայ ու պիտի չելլամ անկէ, ինչուան որ Իսոսի ճակատամարտին մնացորդները բնաջինջ չըլլան Հայաստանի մէջէն:

ՎԱՀ. Իսոսի ճակատամարտին մէջ Հայոց բանակին մէկ պզտիկ մասն էր միայն որ այնչափ սուղ գնել տուաւ Աղէքսանդրի յաղթութիւնը. հոս բոլոր Հայաստան զրահաւորեալ ձեր դիմացը պիտի կանգնի, ու այդ մնացորդները պիտի սորվեցընեն իրեն թէ ինչպէս կ՚սպաննուին մակեդոնացիք:

ՏԵՍԻԼ Զ.

ԶՕՐԱԿԱՆ ՄԸ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԶՕՐ. *Տէ՛ր արքայ, Հոնաց եւ Աղուանից զօրքերը հասան բազմութեամբ ըստ քում հրամանին:*

ՎԱՀ. *Իմ ձեռքիս տակը ժողովեցաւ ուրեմն հայկական համախումբ զօրութիւնը ու պատերազմի կը հըրաւիրէ զիս.* (սուրը հանելով նոյնը կընեն ամենն ալ) *պատերա՛զմ ո՛ Արտաւազդ, անիրաւ թշնամւոյն դէմ, եւ պատուհաս դաւաճանաց գլխուն վրայ կը մաղթեմ ամենայն բազդից տէր անսասանելի Ճակատագրէն. Մասեաց ապառաժներուն կոթնած կարհամարհենք բռնութիւնն ու ազգադաւ մատնութիւնը:*

ԱՐՏ. *Աղէքսանդրի բարկացայտ շանթերը պիտի չուշանան Մասեաց խրոխտ կատարները զարնելու իմ ձեռքովս:* (Կերթայ Լիւսիմաքոսին հետ):

ՎԱՀԷ ԵՒ ԱՅԼՔ. *Պատերա՛զմ, պատերա՛զմ:*

ՁԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Բ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՎԱՀԷ ՔԱՆԻ ՄԸ ԶՕՐԱԿԱՆՆԵՐՈՎ

ՎԱՀ. *Ո՛հ, թշուառ արշալոյս. խորտակումն դժընդակ. անօգուտ եղան ամենայն քաջութեան հանդէսներ անթիւ բազմութեան դէմ. կարծես թէ դժոխք նոր զօրաց գնդեր դուրս կը ժայթքեն ինձի դէմ. դառնամ Արմաւիր, ու ինչուան վերջին շունչս պաշտպանեմ հայրենի պարիսպները:*

ՏԵՍԻԼ Բ.

ԼԻՒՍԻՄԱՔՈՍ ԵՒ ԳՈՒՆԴ ՄԸ ՄԱԿԵԴՈՆԱՑԻ ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ԼԻՒ. (Կը յարձակի վահէին դէմ) *Զգէ՛ սուրդ, ու անձնատուր եղիր:*

ՎԱՀ. *Ո՛չ երբէք.* (Կը կռուի քաջութեամբ, Հայք կը փախչին):

ԼԻՒ. (Եւ բոլոր զօրքերը վահէին վրայ կը վերցընեն սուրերնին) *Խոնարհեցո՛ւր ճակատդ Աղէքսանդրի անուան դիմացը:*

ՎԱՀ. *Վահէին ճակատը մահուան դիմացը անգամ չի խոնարհիր:*

ԼԻՒ. (Եւ զօրականք) *Մեռի՛ր ուրեմն:*

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԱՐՏԱՒԱԶԴ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԱՐՏ. (Հեռուէն) *Ի՞նչ կընէք. մինակ թշնամւոյ դէմ բազմութեամբ կռուիլ չի վայլեր Մակեդոնեան քաջերու. ի՞նչ կը տեսնամ. դուն Վահէ՞ն:*

ՎԱՀ. *Ի՞նչ ձայն է որ կը լսեմ:*

ԱՐՏ. (Կատաղութեամբ) *Ո՜վ ուրախութիւն, դուն իմ ձեռքս ես. մի միայն արժանիդ մահու մահկանացուաց մէջ. Հպարտ Թագաւոր, կործանիչ Հայաստանի, անագորոյն Հայր, որ յաւէրժ արտասուաց դատապարտեց իւր միակ աղջիկը. չարեացապարտդ իմ ցաւոցս եւ աղետից. այո՛, դո՛ւն ես այն որ նպատակ պիտի ըլլաս զինուցս կատաղութեանը:*

ՎԱՀ. *Եւ դու թշնամի Հայրենեաց, հրոսակաց գլուխ եւ առաջնորդ, քու անզգամ մատնութեանդ վրայ կը պարծիս:*

ԱՐՏ. *Իմ երիտասարդական աշխոյժ եւ բարեբաստ տարիքիս սիրեցի այդ հայրենիքը, որ հիմա կոտորածով եւ արեամբ կը լեցնեմ, պատանի հասակէս 'ի վեր քեզի հետ մէկտեղ պատերազմներու մէջ ուսայ, փառաց ասպարէզներու մէջ արշաւել. քաջ անունը որ ինծի կուտային ամէնքը, անլուր քաղցրութեամբ մը կը լեցնէր սիրտս. քու թշնամիներդ ինծմէ աւելի ահաւոր հակառակորդ մը չունէին, եւ զքեզ կը մեծարէի իբրեւ դիւցազն Թագաւոր մը:*

ՎԱՀ. *Ու կը մոռնա՛ս իմ մեծապարգեւ բարիքներս, որով վարձատրեցի քու քաջութիւններդ:*

ԱՐՏ. *Նենգամիտ Թագաւո՛ր, իրաւ է դուն ան ատեն չի համարձակեցար երեսս զարնել իմ անշուք ծննունդս. բայց խաբեբայ էին դիտումներդ. կսպասէիր յանցանք մը գտնելու իմ վրաս, թշուառութեան բաժակը խմել տալու համար ինծի. քու աղջկանդ Արուսեկին համար ամբիծ սիրով մը վառուելս մեծ ոճիր մը համարեցար դուն, եւ Հայոց քաջազունը շղթաներով կապուած անարգաբար խոր բանտերու մէջ նետուեցաւ. եւ ո՛վ ան ատենը սուրը պատեանէն հանեց իմ պաշտպանութեանս համար ... ո՛չ ոք. ան ատենը մըշտաբորբոք ատելութիւն մը երդուեցայ իմ ազգիս դէմ, օգնականութեամբ դից եւ իբր թէ սքանչելեօք փախայ իմ բանտէս. Յունաց աշխարհը հիւրընկալեց զիս. իմ ազգէս աւելի օտարները մարդասէր գտնուեցան ինծի. Աղեքսանդրին նուիրեցի աս սուրը, որուն դէմ այնչափ ապերախտ գտնուեցան հայրենիք. ու տես թէ ինչպիսի հզօր բանակի մը զօրավար եղած՝ իւր եւ իմ վրէժս կը լուծեմ միանգամայն:*

ՎԱՀ. *Ո՜վ ժպիրհ յանդգնութիւն. ու զքեզ յափըշտակելու համար չի բացուիր գետինը. Նենգախոհ սուրդ կը մղես ազգիդ սիրտը, ու ամօթը ճակատիդ վրայ դալկահար նշան մը չի՞ դրոշմեր. Հայաստանի բախտին վրայ չեմ դողար ես, երկինք թերեւս պաշտպան կենան իրեն. արեանս մէջ յագեցուր քու չարատանջ ծարաւդ. կենացս գործերը բաւական վկաներ են իմ փառացս. քեզի պէս մահաթոյն իժ մը ծոցիս մէջ սնուցանելը մի միայն ոճիրն է որ կը պղծէ իմ համբաւս, մի միայն խայթոցը, որ չարաչար պիտի տագնապէ վերջին օրհասական շունչս, զա՛րկ, ո՜վ կարգիլէ բաղուկդ. մէկ հարուածով պատուհասէ՛ առատաշնորհ պարգեւները որ այնչափ ատեն անօրէն գլխուդ վրայ թափեցի.*

տե՛ս, ասոնք են ան տեղերը ուր դուն դեռ ցածազգի զօրական մը խառնիճաղանճ ամբոխի մը մէջ խառնուած էիր, այս ապառաժները լսեցին իմ ձայնս երբ զքեզ այդ անշուք վիճակէն բարձր պաշտօններու կոչեցի. խաբուեցայ քու անվեհեր կերպարանքէդ ու քաջութիւններէդ, եւ քեզ հաւասարապատիւ ըրի Թորգոմեան բարձրագահ իշխանաց. Արտաւա՛զդ մինակ չի կրնար մատնել զիս կըսէի, վասն զի քաջ ու անկեղծ սիրտ մը ունի եւ շատ վայելեց իմ բարիքներս. աւա՜ղ, աղետալի՛ կուրութիւն. երբ դուն մոռնալով քու վիճակդ, մոռնալով իմ արքայական վիճակս, աստիճանս, յանդգնեցար իմ աղջկանս վրայ աչք վերցնել. ան ատենը բացուեցան աչքերս ու տեսայ փառամոլ խորհրդոց նպատակը. մերժեցի քու խնդիրքդ ու դուն մէկէն դաւաճանութեամբ եւ մատնութեամբ ուզեցիր վրէժդ առնուլ:

ԱՐՏ. Վատ թշնամիներուս նախանձաբեկ չարութիւնը ժպրհեցաւ արատաւորել իմ համբաւս, ու դուն այնչափ դիւրահաւան գտնուեցար որ չեմ գիտեր թէ քու՝ չէ նէ ուրիշին անզգամութիւնը առաւել թշուառացուց զիս, գաղտնի զգացում մը կարծես թէ կը դրդէ զիս մեծարել դեռ իմ Թագաւորս, զքեզ անմեղադրելի ընել խաբուած կարծելով, կարեկցութեան քան թէ ատելութեան արժանի կուզեմ դատել զքեզ, սակայն, աւա՜ղ, զքեզ ատելու կստիպէ զիս քու աղջկանդ յիշատակը. ուրախացի՛ր սրտիս տանջանքները տեսնալով . . . չեմ համարձակիր անոր վրայ լուրեր հարցնելու քեզի. կը վախնամ մահաբեր ցաւոց եւ կատաղութեան մէջ կորնչելու. ո՞ւր է ինքը. ո՞ր գազանին ճիրաններուն մատնուեցաւ այդ փափուկ սիրտը. արդեօք սո՞ւրը՝ չէ թէ թոյնը ցամքեցուց իր աչուըներուն արցունքները որ իմ յիշատակիս վրայ կը հոսէին. խօսէ՛, մեռա՞ծ է

ինքը ու պէ՞տք է որ իր գերեզմանին վրայ քու արիւնդ ցօղեմ:

ՎԱՀ. Կենդանի է ինքը. բայց քեզի համար չէ:

ԱՐՏ. Կենդա՛նի է. ո՛հ, պիտի տեսնամ զինքը, պիտի յափշտակեմ զինքը խաւարային բանտերուն մէջէն ուր թերեւս քու անգթութիւնդ զինքը թաղեր է:

ՎԱՀ. Իր ամենազօր պահապանները մէկ ակնարկութեամբ կրնան մոխիր դարձնել զքեզ քու բանակովդ հանդերձ. անլուծանելի եւ ահաւոր կապով մը ինք միացած է. . . :

ԱՐՏ. Ո՞րու հետ միացած է:

ՎԱՀ. Աստուծոյ հետ:

ԱՐՏ. Ո՜վ երջանկութիւն, Արտաւազդին 'ի զատ ոչ ոք ուրեմն արժանի գտնուեր է Արուսեկին սիրոյն:

ՎԱՀ. Ո՛չ, սնոտի յոյսերով մի՛ խաբեր քու ամբարտաւանութիւնդ, Արուսեակ կատէ զքեզ այն օրուընէ 'ի վեր որ դուն իր հօրը դէմ անօրինեցար, ու հարս պիտի երթար Ալանաց Թագաւորին, թէ որ անիկայ յանկարծադէպ մահուամբ գերեզման չի իջնար. ուրիշ արքայական ամուսնութիւն մը առաջարկեցի իրեն, բայց ոտքս ինկնալով արտասուալից, ա՜հ, հայր իմ գոչեց, թո՛յլ տուր որ Աստուծոյ նուիրեմ աս կեանքը որ երկրիս վրայ երջանկութեան համար ճակատագրեալ չէ. երկայն ատեն դէմ կեցայ իր խորհրդոցը. բայց վերջապէս անհնար եղաւ փոխել զինքը իր մտքէն. Սօսեաց անտառներուն մէջ առանձնացած լեղի տրտմութեամբ իր օրերը կանցնէ, մոռնալով զքեզ ու յիշելով քու ոճիրներդ:

ԱՐՏ. Իմ սէրս միայն կը յիշէ ինքը, ու անոր յիշատակովը կապրի. այդ սեւ անտառներուն մէջ իր ողբա-

կան մրմունջները Աստուծոյ կը թռցնէ ու սիրտն ալ ինծի։

ՎԱՀ. Իր սիրտը մի միայն Աստուծոյ նուիրեալ է. փուճ տեղը ուզեցի համոզել զինքը դառնալու աշխարհիս բերկրութեանցը մէջ, ոսկեհուռ զարդեր եւ գոհարներ իրեն դշխոյութեան շքեղ վիճակը, եւ ծայրական քաղցրութիւնները, սիրուն որդեկաց գըրգուացը մէջ. բարկութեամբ ոտքի տակ առաւ այդ փառաւորութիւնները, սեւ սգոյ զգեստ մը առաւ վըրան ու գետնի վրայ տարածուելով երկայն ատեն լուռ կեցաւ ... ետքը լսեցի իր շրթունքներուն իրարու բախիլը... թշուառ աղջիկը իր հօրը գլխուն վըրայ Աստուծոյ օգնականութիւնը կը մաղթէր ու իրեն համար ալ մահ ... (այլայլած)

ԱՐՏ. Դուն զինքը հարսանեկան վարդերու մէջէն յափշտակելով սգոյ եւ մահուան տրտմութեանցը մէջ թաղեցիր. ես կը հասկնամ այդ անմեղ շրթունքներուն խօսքերը. կը բողոքէր յերկինս անգութ հօր մը դէմ որ իր գեղեցիկ օրերը թունաւորեց. կը փախչէր իր բռնաւորին ձեռքէն ներելով անոր, ու մահը կը խնդրէր, մահը, այն յետին ապաւէնը անյոյս տարփաւորին, որ սիրով կը տոչորի ու չի կրնար խօսիլ. վատաբա՛ղդ օրիորդ, չէ, թող պիտի չի տամ որ սոսկալի անտառները յափշտակեն բնութեան ձեռքէն քու ծաղիկ երիտասարդութիւնդ, գեղեցկութիւնդ ու սիրոյ համար ստեղծուած այդ ամենափափուկ սիրտդ. դուն իմս պիտի ըլլաս, ո՛ Արուսեակ։

ՎԱՀ. Յառաջ քան քուկդ ըլլալու, գերեզմանին աւար պիտի ըլլայ Արուսեակ, թէ որ բազուկներ պակսին զինքը քու ձեռքէդ ազատելու, բոցերը կը լափեն

անտառին ծառերը ու անոնց հետ մէկտեղ Արուսեակն ալ։

ԱՐՏ. Իմ Արուսեակս բոցերու մատնուա՞ծ, ա՛հ, ծանօթ է ինծի քու կատաղութիւնդ. գնա՛ վազէ՛ ո՛ Լիւսիմաքոս Սօսեաց անտառը, հնչեցո՛ւ Աղէքսանդրի ահաւոր անունը Հայոց պահապան զօրաց մէջ. զրուցէ՛ որ յանձնեն քու ձեռքդ Արուսեակը, դողան իմ սպառնալիքներէս. ըսէ՛ որ սուրս կախուած է Վահէին գըլխուն վրայ, հիմնահատակ պիտի կործանեմ Արմաւիրը, ծերն ու մանուկը, այր եւ կին ոչ ոք պիտի զերծանի սոսկալի բարկութենէս. փութա՝ ժամանակ մի՛ կորսընցըներ։

ԼԻՒ. Կը վազեմ քու հրամանդ կատարելու. (կերթայ)։

ՎԱՀ. Վահէին որդին հոն է ու պիտի գիտնայ իր պարտքը կատարել։

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԶԱՐՄԱՅՐ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԶԱՐ. Հա՛յր իմ ...

ՎԱՀ. Ի՞նչ կը տեսնամ, այդպէ՞ս կը կատարես հօրդ պատուէրը, այդպէ՞ս անպաշտպան կը թողուս քոյրդ անօրէն թշնամեաց ձեռքը։

ԶԱՐ. Իր կողմանէ ձեզի կուգամ ես հայր իմ, պատերազմին սարսափը ինկաւ Սօսեաց անտառներուն վըրայ. այն սուրերը որ այնչափ Հայ քաջերու արիւնը խմեցին, աւելի սուր հարուածներով մխեցան Արուսե-

կին սրտին մէջ. ա՛լ չուզեր ապրիլ իր Հօրը եւ Հայաստանին թշուառութեանը վրայ. սպառեցան արտասուք աչուըներուն մէջ, ու ցաւոց բռնութենէն կիսամահ գիրկս իյնալով, գնա՛ ըսաւ, ո՛ Զարմայր, գնա՛ իմ Հօրս ու Արտաւազդին, ըսէ՛ իրենց որ իրարու արեան ծարաւը չի յագեցուցած, թող գան, տեսնան Արուսեկին մեռնիլը, վկայ ըլլան իր օրհասական ցաւոցը, ու անկէ ետքը անոր դիակին վրայ արիւնարբու սուրերնին իրարու սիրտը մխեն. ա՜հ, թէ որ տեսնայիք այդ թըշուառ օրիորդին ողեկէզ վիճակը, իր դալկահար ճակատը, դունատեալ շրթունքը, այդ երկնային գեղեցկութիւնը որ թառամելու վրայ է յուսահատութեան ժանտաբեր շնչովը, ո՜հ, անշուշտ եմ որ ատելութիւնը սիրոյ եւ գթութեան պիտի փոխուէր սրտերնուդ մէջ:

ԱՐՏ. Ո՛ Արուսեակ, Արտաւազդին օգնութիւնը չուշացաւ հասնելու քեզի. Լիւսիմաքոս ժամանակին պիտի հասնի:

ՎԱՀ. Ու այս ամեն աղետից դու ես չարեացապարտ, եղեռնաւոր եւ անզգամ գլուխ, եթէ տունս փլաւ ու գահս կործանեցաւ, բայց ատելութիւնս կենդանի է սարսուռ վազցնելու համար քու երակներուդ մէջ: Ու չիմացա՞ւ Արուսեակ (Զարմայրին դառնալով) որ իր Հօրը եւ Հայաստանին թշուառութիւնքը այս դաւաճանին վատ սրտէն դուրս սողացին. չիմացա՞ւ որ անիկայ է իր ճակտին վրայ յուսահատութեան ժանտաբեր շունչը փչողը, իր գեղեցկութիւնը թոռմեցընող դարանամուտ որդը, ո՞վ է որ Արուսեակին կենաց վտանգովը կուզէ սարսափ ազդել ինծի, ու անոր ցուրտ դիակին քովը կը հրաւիրէ զիս ու հայրենասպան չարագործ մը. եւ սակայն չէ թէ մէկ աղջկան, Հայոց ամբաւ դիակներ տարածուած են բոսորաներկ գետնին

վրայ, ու անոնց վէրքերէն ելած ծխախառն արեանց շոգին կայծակնացայտ կը պատէն ամպարշտին գլուխը ու անիծից փուշեր կը խայթեն իր սիրտը:

ԶԱՐ. Հայր իմ գթա՛ ...

ՎԱՀ. Մէկդի գնա՛, անարժան որդի Վահէի. հիմայ Արուսեակ քու պատճառովդ թերեւս գազան թշնամեաց ճիրաններուն կը մատնուի:

ԶԱՐ. Քեզի կը դառնամ ո՛ Արտաւազդ, եթէ հայրս այսչափ կանգթանայ իր որդւոյը դէմ, գոնէ դուն գթա՛ մեզի, յիշէ որ Արուսեակին եղբայրն է քեզի աղաչողը:

ՎԱՀ. Կը մոռնա՞ս ուրեմն Վահէի որդին ըլլալդ. Արտաւազդին աղաչողը իր Հօրը ու հայրենեացը մատնիչ է:

ԱՐՏ. (Զարմայրին թեւէն բռնելով) Եկու թշուառ պատանի, Արտաւազդին բազուկը պիտի պաշտպանէ զքեզ անգութ հօր մը մոլեգնութեանը դէմ:

ՎԱՀ. (Միւս թեւէն բռնելով) Հրապուրե՛լ կուզես նաեւ իմ որդիս, ա՜յ անզգամ:

ԱՐՏ. Դողա՛ իմ բարկութենէս ...

ՎԱՀ. Ո՛չ, թող չեմ տար ...

ԱՐՏ. Զօրակա՜նք:

ՎԱՀ. (Սուրը Զարմայրին կուրծքին վրայ դնելով) Մէկը չի մօտենայ. եթէ չեմ կրնար ազատել որդիս դաւաճաններու ձեռքէն որ կուզեն մատնիչ ընել զինքը իրենց պէս, եւ անշուշտ սուր մը պիտի տան ձեռքը իր ազգին դէմ դարձնելու համար զայն, լաւ է որ հիմակուընէ իր արիւնը թափուի:

ԱՐՏ. Կեցի՛ր Վահէ, հեռացէ՛ք դուք իմէ զօրականք, միմիայն Արուսեկին սէրը բուռն զօրութեամբ կստիպէ զիս քիչ մը ատեն սանձել իմ բարկութիւնս,

որպէս զի նոր խոցերով չի վիրաւորեմ իւր սիրտը, բայց չէ թէ կաղաչեմ քեզի ...

ՎԱՀ. Ձե՞ս աղաչեր ինծի. այո՛, ծունր դիր քու թագաւորիդ դիմացը, աղաչէ՛ իրեն, աղաչէ՛ Հայաստանին որ ներեն անհուն ոճիրներուդ ու դժոխոց խաւարին մէջէն զքեզ ՚ի լոյս վերակոչեն. աղաչէ՛ Աստուծոյ երկնից որ արդար վրէժխնդրութիւնը զինաթափ ըլլայ ու բանան իրենց գթութեանց աղբիւրները բիւր եղեռանցդ ապականութիւնքը սրբելու համար:

ԱՐՏ. Խրոխտ թագաւոր, որ գահիդ բեկորներուն մէջէն խիզախելով կը գրգռես աւելի զքեզ պատուհասող ձեռքը, թէ որ կատաղութեանս բոցերը ինչուան հիմայ զքեզ մոխիր չի դարձուցին, ա՛հ, Արուսեակն է միմիայն պատճառը. սոսկացի՛ր, չըլլայ թէ մոռնամ վերջապէս իրեն հայրը ըլլալդ:

ՏԵՍԻԼ Ե.

ԼԻՒՍԻՄԱՔՈՍ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԱՐՏ. Մինա՞կ կը դառնաս Լիւսիմաքոս:

ԼԻՒ. Ինչպէս որ հրամայեցիր, գունդ մը զօրքով հասայ Սօսեայ անտառը, Աղէքսանդրի անունը հնչեցուցի, ու ըսի որ շուտով յանձնեն ինծի Արուսեակը, ապա թէ ոչ Արտաւազդին բարկութենէն վախնան: Անտառին սակաւաթիւ պահապան զօրքերը առ ոչինչ դըրելով իմ սպառնալիքներս, սկսան նետեր ու նիզակներ տեղալ մեր վրայ. ան ատենը յարձակեցանք անոնց

դէմ ու սաստիկ պատերազմելով վանեցինք զիրենք ու փախչողներուն ետեւէն մտանք մինչեւ անտառին խորերը. մէյ մըն ալ աղջիկ մը տեսնուեցաւ հեռուէն որ մազերը ուսերուն վրայ թողուցած յուսահատ կերպարանօք, եւ յաւագին հեծութեանց ձայներով խռոված ու սարսափած ասդին անդին կը վազէր ցնորեալի մը պէս. իւր ազնուական ու չքնաղ դէմքէն իմացայ որ ինքն էր Արուսեակ:

ԶԱՐ. Իմ անձկալի քոյրս:

ԱՐՏ. Առաջ տար խօսքդ, Արուսեա՛կ:

ԼԻՒ. Հրաման տուի զօրացս որ վազեն բռնեն զինքը. բայց յանկարծ անտառէն դուրս փողերու ձայներ լսուեցան, ու ձիերու ոտից տրոփիւնքը. սուրեր ու վահաններ շառաչեցին, եւ մոլեգին աղաղակներ երկինք բարձրացան. ետ դարձուցինք աչուընիս ու տեսանք որ պաշարուած էինք կռնակէն Արդուարդայ ու Վարաժայ զօրքերէն. հարկ եղաւ մեզի անոնց մէջէն սրով ճամբայ մը բանալ, բայց աւա՛ղ, մեզմէ շատերը ինկան քաջութեամբ ատ արիւնահեղ կռւոյն մէջ:

ԱՐՏ. Ո՛վ կատաղութիւնս, քու վրադ պիտի թափեմ նախ վրէժխնդրութիւնս, ետքը Արմաւիր մոխիր պիտի դառնայ. կորսուի՛ անմեղը յանցաւորին հետ, անհետ ըլլայ Արուսեկին յիշատակն ալ, բարկութիւնը միայն խօսի մահաղէն քաջին սիրտը. իմ սիրոյս ձեռքէն յափշտակեցին զքեզ ո՛ Արուսեակ, անոնց հետ պիտի կորիս դուն ալ. թէ որ դուն իմինս չես, ոչ ոք, եւ ոչ իսկ Աստուածները պիտի վայելեն զքեզ մեռի՛ր դուն ... ի՞նչ կըսեմ, ո՛վ դառնութիւն. ա՛հ չէ, ապրէ՛ թշուառ օրիորդ, ու աս անգութը մինակ

Հատուցանէ բոլոր վրէժը. զօրակա՛նք, տարէք զինքը բանակին մէջ, վաղը Աղէքսանդրին բերնէն պիտի լսէ իւր յետին վճիռը:

ՏԵՍԻԼ Զ.

ՅՈՅՆ ԶՕՐԱԿԱՆ ՄԸ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԶՕՐ. *Իշխանդ քաջ, Հայոց զօրաց բազմութիւն մը հոս մեր վրայ կը յարձակի, եւ բանակին մէջ ձայն մը տարածուեցաւ թէ քաջայաղթ ինքնակալն մեր Աղէքսանդր մեծ բանակով ինքը անձամբ Հայաստան կուգայ:*

ՏԵՍԻԼ Է.

ԱՐԴՈՒԽԱՐԴ, ՎԱՐԱԺ, ՀԱՅ ԶՕՐԱՎԱՐՔ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԱՐՏ. *Ահա հոս ենք մենք, տէր արքայ, սատկին թշնամիները:*

ՎԱՀ. *Առ իս քաջքդ իմ, դեռ կորսուած չէ Հայաստան. աննկուն քաջութեամբ ստիպենք բաղդը յաղթութեան ճամբայ մը բանալու մեր դիմացը:*

ՎԱՐ. *Քեզի հետ ենք տէր, մինչեւ ցմահ:*

ՎԱՀ. *Եկէ՛ք ինծի հետ. սուրբ է այս պատերազմը թէ եւ մեր կեանքերը հնձէ:*

ԱՐՏ. *Զօրակա՛նք Մակեդոնացիք, վազեցէ՛ք կըրկին անգամ յանդգնութիւնը պատժելու, վազեցէ՛ք դարձեալ փառաց եւ յաղթութեան:* (Յունաց զօրքեր ներս կը վազեն, Հայք անոնց վրայ կը յարձակին):

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Գ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԲԵՐԴ

ԱՐՏԱՒԱԶԴ, ԼԻՒՍԻՄԱՔՈՍ

ԼԻՒ. *Հոս քիչ մը ոգի առնունք ո՛ Արտաւազդ, պատերազմաց յոգնութենէն:*

ԱՐՏ. *Ինծի համար ա՛լ հանգիստ չկայ. անծանօթ է խաղաղութիւնը յուսաբեկ սրտիս, մատնիչ հայրենեացս, ապստամբ իմ տիրոջս դէմ, ձեռքս եղբայրասպան սուր մը կրելով, դահիճ արիւնարբու հայրենեացս աւերակներուն վրայ մահ գոռալով. այս ամեն ոճիրները կը յուսայի փառաց շողշողուն քօղին տակ ծածկել, եւ սակայն ոխերիմ բաղդը զայն ալ նախանձեցաւ ինծմէ. Վահէ կապտեց յափշտակեց Արտաւազդին ձեռքէն այդ փառքը, ու Արուսեակը հոս չէ որ սփոփիչ ըլլայ այնչափ աղետից:*

ԼԻՒ. *Սակայն Աղէքսանդրը պիտի չուշանայ մեր պարտութեան վրէժը առնելու:*

ԱՐՏ. *Ի՞նչ պիտի պատասխանեմ Աղէքսանդրին երբ խնդրէ ինծմէ իւր քաջագունդ բանակը, զորն որ խոստացայ յաղթական դափնիներով իրեն դարձնելու. Վահէին սուրը հնձեց զամենն ալ. Աղէքսանդր գիտեմ որ*

իւր զօրաց կորստեանը վրէժը պիտի առնէ, բայց յաղթութիւնը իրը պիտի ըլլայ եւ ոչ Արտաւազդին իմ գլխուս վրայ եղբարցս ատելութիւնը պիտի աւելնայ սորին անարգութիւնն ալ:

ԼԻՒ. *Յաղթութիւնը քուկդ էր եթէ յանկարծ չհեռանայիր դուն պատերազմի դաշտէն. մեր զօրքերը անգլուխ մնալով շփոթեցան ու չի կրցան դէմ դնել Հայոց:*

ԱՐՏ. *Օրհասաբեր մառախուղ մը պատեր էր միտքս պատերազմին ահեղ խառնուրդին մէջ. խառնաձայն աղաղակք, նիզակներու եւ սուսերաց շառաչմունք երկինք կը բարձրանային գլխուս վրայ փլչելու ու գիս բիւր անէծքներով ու մահերով անհետ ընելու երկրիս երեսէն, դող առին ոսկորներս, քամնեցան մազերս, դողդոջ քայլերով հեռացայ բանակէն. անողոք ճակատագրին երկաթէ ձեռքը կը հալածէր զիս, բազմութիւն մը ծերոց եւ տղայոց, կանանց եւ օրիորդաց ողբական ձայներով չուրջ պատեցին զիս. տե՛ս քու ծննդեանդ տեղերն են ասոնք, կըսէին ինծի, զոր թշնամիին ոտքերը կը կոխեն հիմայ. մեր երիտասարդ որդիքը եւ նորապսակ ամուսինք ինկան դունդագունդ հայրենեաց պաշտպանութեանը համար. փութա՛, վազէ՛, խառնուէ՛ դուն ալ նահատակաց խմբին մէջ. ի՞նչ, ես անոնց խմբին մէջ խառնուի՞մ, ե՛ս որ իրենց արեամբը թաթխուած եմ. ան ատենը իմ ամեն ոճիրներս դժնեատեսիլ իմ դիմացս կանգնեցան: Արուսեակ, գոչեցի, **քեզի** համար աս սեւ անդնդոց մէջ գլտորեցայ. ա՛հ, դուն ինծի գթած ձեռք մը կարկառէ՛. ու ցնորեալ կատաղութեամբ վազեցի Սօսեաց անտառը, տեսայ Արուսեակը գետնի վրայ տարածուած ու չորս կողմը պատեր էին քրմերը. ո՛հ, իւր կուսական ճակտին վրայ մահուան ձեռքը դպեր էր, անմռունչ էին կապուտակ շրթունք-*

ները, ու իւր ամբիծ հոգին օրհասական ժամուն հետ կը մաքառէր. նուաղեալ աչուըները ինծի դարձուց, տեսաւ զիս, սարսուռ մը պատեց զինքը, ու աչուըները գոցուեցան յաւիտեան. ա՜հ, չեմ գիտեր թէ զիս տեսնելուն ուրախութիւնն՝ թէ տրտմութեան անհուն զգացումն էր որ օգնեց իւր կենացը առկայծեալ լոյսը շիջուցանել բոլորովին. չեմ գիտեր թէ այս յետին նայուածքը սիրո՞յ եթէ դառն կշտամբանաց նայուածքը մըն էր. խոյս ետու ահարեկ մահուան դիմացէն, եւ յուսահատութեանս մռնչիւնները հնչեցին խոր անտառին մէջ:

Լիի. Փարատէ՛, ո՛ Արտաւազդ, մտքիդ շփոթութիւնը. իրաւունք ունէիր սուրդ Հայաստանին վրայ վերցնելու որ այնչափ նախատեց զքեզ, ու ամենայն չարեաց պարտական Վահէն է, չի թէ դու:

ԱՐՏ. Երանի թէ ինչուան վերջը հաշտ մնայի Հայաստանի ու Վահէին հետ. երբ անտառէն դուրս ելայ՝ մտայ Հայոց գերեզմանաց դաշտը, ծանրաբեկ գլուխս հանգչեցուցի մէկ գերեզմանական քարի մը վրայ. ո՜վ աղետից, ճանչցայ իմ ծնողացս շիրիմը, կարծեցի որ հողուն տակէն անէծքներ կարձկէին ինծի դէմ, եւ ահա իւրաքանչիւր դամբաններուն վրայ հսկայաբար կանգնեցան դալկահար ուրուականք դիւցազանց Հայոց, որ իրենց սեւ պատանքները օդոյն մէջ ծածանելով մահ կը սփռէին գլխուս վրայ. ուրիշ բիւրաւոր արիւնոտ ստուերներ հետամուտ կըլլային ինծի ողբաձայն աղաղակներով, մայրերը իրենց դեռածին որդեկաց դիակները գգուելով կը ջանային զանոնք արթնցնել 'ի լոյս կենաց. իմ սուրս հնձեց բոլոր ազգի մը այդ գեղեցիկ բողբոջները ու դեռ կենդանի՞ եմ... ա՜հ, անգէտ էի իմ ոճիրներուս, խաւարային ոգի մը պատեր

էր միտքս. ո՜վ հայրենի բնագաւառք, նուիրական օթեւանք իմ հարցս եւ ազգայնոցս, զձեզ ծունր դնելով կը պաշտեմ ես. (ծունկ կը չոքի):

Լիի. Ի՞նչ կընես, կը մոռնա՞ս Յունաց հետ ըլլալդ:

Զօր. Մատնիչ մըն է, թող մեռնի:

Լիի. Քու հաւատարիմ զինուորներդ տե՛ս ինչպէս դրդուեցին քեզի դէմ. ձեզի կըսեմ, յարգութիւն առ զօրավարն մեր, վշտաց դառնութիւնն է իւր շրթանցը թելադիր:

ԶՕՐ. Ա՛լ ինքը Աղէքսանդրի զօրավարը չի կրնար ըլլալ:

ԱՐՏ. Անէծք իրեն, ձեզի, իմ անձիս, տէրութեանս ու քինախնդիր ոխութեանս, պատառեցէ՛ք զիս հոս, դաւաճանը դաւաճաններու ձեռքով թող սատկի. զարկէք:

Լիի. Ոչ ոք մերձենայ իրեն. եթէ յանցաւոր է՝ Աղէքսանդրին կիյնայ զինքը պատժելը. տանինք զինքը մեզի հետ. պատերազմաց ադմկին մէջ կը յուսամ որ վերստին կը յիշէ իւր քաջութեան ու հաւատարմութեան պարտքերը:

ԱՐՏ. Ինչ, զիս յափշտակե՞լ կուզէք այս տեղերէն որ Արուսեկին հայրենիքն է եւ ուր որ ինքը իւր վերջին շունչը արձըկեց. մի՛ մօտենաք ինծի անօրէնք, ահա ոտքիս տակը կառնեմ Աղէքսանդրին ձեռքէն ընդունած զօրավարութեան ծիրանին որ մատնութեան ծալքերուն մէջ պատեց զիս. Աղէքսանդր իւր ազգին տէրութիւնը տիեզերաց վրայ տարածեց, ես իմ ձեռքովս ուզեցի քանդել իմ ազգիս տէրութիւնը:

ԶՕՐ. Մեռի՛ր:

Լիի. Ո՛չ, երդում ըրած ենք իրեն հնազանդելու:

ԱՐՏ. Կը լուծեմ զձեզ ամենքնիդ ալ այդ երդումէն. փառասիրութեանս անչափ ցանկութեանը անսպառ նիւթ մատուցանող սիրոյս բոցերն աճիւնացան. Հոս կորսնցուցի Արուսեակը, հոս դադրեցան իմ ամեն յոյսերս, զօրութիւնս եւ փառաց ու արեան ծարաւը. Ճակատագիրս կատարուեցաւ, պէտք է որ մեռնիմ (կուզէ զարնել ինքզինքը, Լիւսիմաքոս կառնէ սուրը ձեռքէն) անգութ բարեկամ, կուզե՞ս որ հոս անփառունակ մահուամբ վերջ տամ իմ կենացս, եւ հրկիզեալ քաղաքին լուռ պարսպացը վրայ հողաթաւալ տարածուի դիակս, եւ գուցէ օդը ցնդին իմ մոխիրներս:

ՏԵՍԻԼ Թ.

ՅՈՅՆ ԶՕՐԱԿԱՆ ՄԸ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ՋՕՐ. Աղէքսանդր ինքնակալն մեր մեծ բանակով հասաւ յանկարծակի եւ յարձակեցաւ Հայոց վրայ. պատերազմը սկսած է. Թագաւորը կը հրամայէ ձեզի իրեն հետ գալու միանալու:

ԼԻԻ. Երթանք, ուր որ մեր ինքնակալին ձայնը ըզմեր կը կոչէ. հոն է յաղթութիւնը:

ԱՐՏ. Հոն պիտի գտնամ ես մահը: (կերթան)

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՋԱՐՄԱՅՐ

Պատերազմը սկսաւ, գուցէ վերջինը, որ պիտի որոշէ իմ հօրս ու Հայաստանին բաղդը, ու հայրս թոյլ չի տար ինձի որ այդ ահեղ վայրկենին իր քովը գտնուիմ, թշնամւոյն դիմացը Արամեան որդւոց մարտակից՝ որ իրենց արիական լանջացը վրայ կընդունին գոռ աշխարհակալի մը կայծակնացայտ հարուածները, ու կուզէ որ Արմաւիրը պաշտպանեմ սակաւաթիւ զօրաց գնդով. պիտի կատարեմ իմ պարտքս, անոր պարսպացը տակ պիտի սպասեմ թշնամւոյն թէպէտեւ բուռն զօրութեամբ եւ յաղթական ըլլայ. ո՛վ անմահ դիք, եթերական կամարէն հովանացէք Հայաստանին վրայ, եւ դուք Թորգոմեան նախնի դիւցազունք, թող մի՛ տաք որ ձեր համբաւով ու փառքովը լեցուած երկիրը կործանի, եւ ժանտ ոսոխին ոտքերը կոխեն ձեր փառաւորեալ փոշին. Թշուառ հայր, որ արեանց վտակներու մէջ ողողեալ, իւր կենացը, գահուն եւ հայրենեացը համար թերեւս հիմայ օրհասական ճիգը կը թափէ, ու չի գիտեր իւր բոլոր թշուառութիւնը. Արուսեակն ալ չի կայ. մեր վերջին յաղթութիւնը կատարելէն վերջը վաղեցի արիւններկ Սօսեաց անտառը աւետելու իրեն այդ բերկրաւէտ լուրը. բայց իւր վերջին շունչը քաղելու համար հասայ ես. երանի՛ թէ իմ մահս երջանկութեան զոհ մը ըլլար Հայաստանին, հօրս ու Արտաւազդին համար, ըսաւ, ու եղբօրը գիրկը թռաւ իւր մաքուր հոգին ... ո՛հ, անձկալի եւ

թշուառ քոյր ... բայց պատերազմին շշուկը կը սաստկանայ, զինուց շառաչմունքները կը մօտենան, վազեմ մտնամ Արմաւիր: (կերթայ)

ՏԵՍԻԼ Դ.

ԱՐԴՈՒԱՐԴ, ՎԱՐԱԺ

ԱՐԴ. *Յաղթանակեց դարձեալ Աղէքսանդր. ինկաւ Հայաստան ու տապալեցաւ տիեզերաց բաղդը. աշխարհի երասանակները, մէկ անձի մը բռնակալ ձեռքերուն անցաւ, ու մենք յետին ախոյեաններն եղանք ազգաց նուիրական իրաւանց. մեր Արտաւազդայ դէմ կանգնած յաղթանակը վերջին փայլն էր որ զուարթացուց Հայոց բլուրներն ու դաշտերը. Հոն ինկան մեր քաջերը, ու Վահէ արդեօք անոնց դիականցը մէ՞ջ խառնուեցաւ, յաղթանակներու սովորած դիւցազնի մը ատելի է կենաց լոյսը պարտութենէ ետեւ. երթանք Արմաւիր Զարմայրին քով. իւր վրայ միայն մնաց Հայաստանի յոյսը:*

ՎԱՐ. *Այո՛ երթանք Արմաւիր. քանի որ դեռ օդը կը շնչենք ու սուր մը կը կրենք ձեռքերնիս, հարկ է մինչեւ ցմահ չդադրիլ պատերազմելէ հայրենեաց համար:*

ԱՐԴ. *Թշնամւոյն գումարտակները հոս Արմաւրայ պարսպացը տակ պիտի խուժեն անշուշտ. մօտալուտ կործանումն հասած է Հայկազանց հոյակապ Մայր քաղաքին վրայ, մեր տեղը հոն է. վազենք ուրեմն:*

ՎԱՐ. *Վազենք հոն, դեռ արիւն ունինք թափելու:* (Կերթան):

ՏԵՍԻԼ Ե.

ՎԱՀԷ ՎԻՐԱՒՈՐԵԱԼ

Իմ քաջ զօրքերուս բազմակոյտ դիականցը վրայէն դողդոջաքայլ կը թափառիմ ու լսեցի իրենց մահուան վերջին հանչիւնները. գետնի վրայ տարածուեր էին ամենն ալ, սուրս ձեռքս չէր, որ նշան տար իրենց, ելլային ու յարձակէին պատերազմի դաշտը. սուրս փշրեցաւ, բայց թշնամւոյն արեանը մէջ ... սակայն իմ արիւնս ալ կը վազէ ... պիտի չի կրնամ հասնիլ Արմաւիր. բոցերը պիտի լափեն անոր պալատներն ու պարիսպները. ու Վահէն հոն չէ, որ կռուի, թէեւ մինակ ու անզէն, սուրերու, նիզակաց, եւ բոցերուն հետ ... Զարմայր, դուն հոն ես, դուն Վահէին որդին ես. մեռի՛ր անոր պարսպացը վրայ, ու քաղաքին աւերակներուն տակ թաղէ՛ թշնամիներն ալ. սակայն աչուըներս մթագնեցան ... կը կոչեն զիս դիւթաւալ քաջազունքս ... (կիյնայ նուաղեալ):

ՏԵՍԻԼ Զ.

ԶԱՐՄԱՅՐ ԱՌԱՆՑ ՏԵՍՆԵԼՈՒ ՎԱՀԷՆ

ԶԱՐ. *Արմաւրայ մէջ են թշնամիք, կը լսեմ իւր աղաղակները քաղաքացւոց մահուան հեծութիւններուն հետ. բոցերու մատնուած է արքայապանծ քաղաքը, փուճ տեղը իմ զօրքերս եւ ես, մեր արեամբը ներկեցինք իւր փողոցներն ու պատերը. բայց ո՞ւր ես Վահէ, հայր իմ, անշուշտ պատերազմին սուրը հնձեց անողորմ քու փառաւորեալ կեանքդ. երանի՜ քեզի որ քա-*

ղաքէդ անկումը չի տեսար… ի՞նչ, իմ հայրս մեռա՞ծ, ա՜հ, դառն է այս մտածմունքը. ո՛չ, ապրէ՛ դուն հայր իմ, ապրէ՛ Հայաստանին ու քու որդւոյդ Զարմայրի համար. քեզի հետ մէկտեղ կը վազենք Հայաստանին ամեն կողմը, նոր գնդեր յարուցանելու թշնամւոյն դէմ, նոր բանակներ կազմելու հայրենիքը կանգնելու համար. ապրէ՛ դուն հայր իմ:

ՎԱՀ. Ի՞նչ ձայն է որ կը լսեմ:

ԶԱՐ. Ո՞վ է այն, չըլլայ թէ … ո՛վ իմ հայրենիքս լափող բորբոքեալ բոցեր, արդեօք զո՞վ պիտի տեսնամ հոն ձեր նշոյլներովը. (կը մօտենայ) կը դողան ծնկուըներս … ո՛վ տեսիլ, իմ հայրս … դեռ շունչը վրան է, արիւնաթաթաւ գետնի վրայ տարածուած. բայց գուցէ մահաբեր չէ վէրքը. սիրտս կը բաբախէ, ո՛վ ուրախութիւն, ձեռքս կը սխմէ, այո՛ կենդանի է:

ՎԱՀ. Ո՞վ ես դուն:

ԶԱՐ. Քու որդիդ, քու սիրեցեալ որդիդ:

ՎԱՀ. Աղօտաձայն հառաչանք մը … ականջս զարկաւ … իմ որդւոյս անունը տուիր դուն. ո՛հ, ո՞ւր էր թէ իւր գրկացը մէջ կարենայի փչել իմ հոգիս:

ԶԱՐ. (Իւր թեւերուն կռթնելով ծնգացը վրայ կելլայ Վահէ) Աւա՜ղ, դեռ չի ճանչնար զիս. այդպէս ուրեմն զոհ ինկար դուն Հայաստանին համար:

ՎԱՀ. Ե՞ս … այո՛ ինկայ … զոհ Հայաստանին համար … որպէս զի ամեն Հայոց օրինակ ըլլամ. (կամաց կամաց ուժ կառնէ) բայց ինչո՞ւ դադրեցաւ պատերազմը. արեանց հեղեղներ վազցուցի ես թշնամեաց գնդերուն մէջ, երբ յանկարծ վէրք մը արիւնազանդ դիակնաց մէջ թողուց զիս. բայց զօրութիւնս կարծարծի … ո՞ւր է, ո՞ւր է իմ սուրս. Վահէն եմ ես, կու-

զեմ պատերազմի մէջ մեռնիլ. (Զարմայր իր սուրը կուտայ որուն վրայ կռթնելով Վահէ ոտքի վրայ կելլայ դողդողուն) բայց զինուց շառաչմունքները ալ չեմ լսեր. փախա՞ն ուրեմն թշնամիք, ազա՞տ է ուրեմն իմ դիւցազուն նախահարցս հայրենիքը … ո՛վ ցնծութիւն, թըշնամւոյն ձեռքը չէ մօտեցեր իմ գահուս. թող տուէք որ երթամ բազմիմ անոր վրան, Հայկազանց տէրութեան պանծալի գահն է անիկայ. ա՜հ, գոնէ … սակայն կը նուաղիմ դարձեալ …

ԶԱՐ. (Կը նստեցնէ զինքը քարի մը վրայ) հոս նըստէ հայր իմ ու հանգչեցո՛ւր ցաւոցդ տագնապը. բայց ինքզինքը կորսնցուց դարձեալ … հայր իմ, անձկալի հայր, ի՞նչ կընեմ, աւելի լաւ չէ՞ որ ինչուան վերջը չգիտնայ իւր թշուառութիւնը, կը կարծէ որ իւր գահը ու թագաւորութիւնը դեռ իր ձեռքն են, դեռ չի գիտեր Արուսեկին մահն ալ:

ՎԱՀ. Հո՞ս է իմ արքունիս:

ԶԱՐ. Արքունիք մահուան:

ՎԱՀ. Զարմայր … որդեակ իմ Զարմայր … դո՞ւն ես:

ԶԱՐ. Հայր իմ, գրկէ՛ քու որդիդ:

ՎԱՀ. Ո՞ւր են իմ զօրքերս:

ԶԱՐ. Հոն դաշտին մէջ:

ՎԱՀ. Անշուշտ Արմաւրայ մէջն ենք:

ԶԱՐ. Արմաւիր մեր դիմացն է հայր:

ՎԱՀ. Ա՜հ, փարատեցան մտացս ցնորքները. ի՞նչ բոցեղն լոյս է որ աչուըներուս կը զարնէ. ինկան զօրքերս, կործանեցաւ գահս, Արմաւրայ մուխերը երկինք կը բարձրանան … ո՛վ Հայաստան, Հայաստանդ իմ. (գետինը կիյնայ):

ԶԱՐ. Ո՛վ հայր իմ, ապրէ՛ իւր վրէժը առնելու համար։

ՎԱՀ. Ես պիտի մեռնիմ, ու դուն յաջորդէ՛ ինծի, իմ ու ազգիդ վրէժը առնելու. եթէ չի յաջողիս՝ մեռի՛ր դուն ալ քու հօրդ պէս. անմահ է առաքինի քաջութիւնը, ու անիծեալ են Արտաւազդի պէս հայրենեաց դաւաճանները ... որդեա՛կ, երկնից անէծքը անոր գլխուն վրայ կը պտըտի կայծակի պէս, ու Արուսեկին ...

ԶԱՐ. Ա՜հ, հայր իմ, մի՛ անիծեր Արուսեակը, այլ լա՛ց անոր վրայ։

ՎԱՀ. Ես լա՞մ Արուսեկին վրայ։

ԶԱՐ. Այո՛, մեռաւ ու սիրոյ եւ առաքինութեան մաքուր զոհ թռաւ երանութեանց դրդարանը, կրկին անգամ իւր սիրտը քու յիշատակիդ վրան բաբախեց եւ Հայաստանին. (լայ)։

ՎԱՀ. Ներէ՛ դուստր իմ ... քիչ մը ետքը քեզի կուգամ ես. Թէ որ Արտաւազդին շունչը բիծ մը թողուցած է քու կուսական ճակտիդ վրայ, իմ ուրուականիս ցուրտ համբոյրներովը պիտի մաքրեմ զայն ... ո՜հ, դուն հիմայ անշուշտ մեր հսկայազարմ դիւցազանց դիրկը նստած, անոնց գգուանքներուն մէջ կը մխիթարուիս Հայաստանին թշուառութեանցը վրայ ... բայց ես, ես անմխիթար պիտի ըլլամ երանաւէտ օթարանաց մէջն ալ իմ հայրենեացս վրայ ... ինչուան որ ... բայց զինուց ձայն է ... չըլլայ թէ թշնամիք ... որդեակ ... Զարմայր ... եկո՛ւ թեւերուդ կռթնիմ ... որպէս զի համարձակ կարենամ շարժիլ ... ա՛ւրս։

ՏԵՍԻԼ Ե.

ԱՐԴՈՒԱՐԴ, ՎԱՐԱԺ, ԶՕՐԱՎԱՐՔ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԱՐԴ. Վերջապէս գտանք զքեզ Տէր, բայց ի՞նչ վիճակի մէջ։

ՎԱՀ. Ո՛վ երջանկութիւն, իմ քաջերս են ... Հայոց դիրկը պիտի արձկեմ վերջին շունչս ... հեռու են ինձմէ թշնամիք եւ Արտաւազդ ...

ԱՐԴ. Ինկաւ դաւաճանը իւր արեանը մէջ. մեր հոս գալու ատենը տեսանք զինքը միայնակ դաշտին մէջ յուսահատ եւ խոժոռադէմ, նիզակներ եւ նետեր տեղացինք իւր վրան, ու մահացու զինուց տակ թաղուեցաւ. մօտեցանք իւր դիակին քով ու տեսանք որ անզէն էր։

ՎԱՀ. Անմահ է Աստուածոց արդարութիւնը ... Արդուա՛րդ, օրհասաբեր վայրկեանը կը մօտենայ. քեզի կը յանձնեմ իմ որդիս ... ու Հայաստանը ... մօտեցէ՛ք ինծի ... քաջ զօրականքդ իմ ... ձեր արեան մինչեւ վերջին կաթիլը ... թափեցէ՛ք ... հայրենաց համար ... որպէս զի ... ամենքը իմանան ... թէ դուք ատենօք Վահէին դրօշակին ... տակ զինուորներ էիք ... մօտեցէ՛ք ինձի ... հայ զէնքերու փայլմունքը ... վերջին անգամ ... զարնեն աչուըներս... ու անկէ ետքը ... յաւիտենական մութի ... մէջ ... ծածկուին... (կը մեռնի)։

ԶԱՐ. Հա՜յր իմ, հա՛յր իմ. (կուլայ)

ԱՐԴ. Իւր վերջին խօսքերը սուրբ պատգամներ են մեզի համար. երթանք քաշուինք մեր բարձրաբերձ լեռներուն մէջ. հոն աչուընիս Հայաստանին վրայ ըլլայ։

ՎԵՐՋ

ԱԼՖԻԷՐԻ ԻՏԱԼԱՑԻՈՅ

ՍԱՒՈՒՂ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒ՛Ն

ՀԻՆԳ ՀԱՆԴԷՍ

(ԱԶԱՏ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ)

ԱՆՁԻՆՔ

ՍԱՒՈՒՂ, *Թագաւոր:*
ՅՈՎՆԱԹԱՆ, *Որդի Նորա:*
ԱԲԵՆՆԵՐ, *Զօրապետ:*
ԴԱՒԻԹ
ԵԶՐԱՍ, *Ծեր զօրավար և թիկնապահ:*
ԱՔԻՄԵԼԵՔ, *Քահանայապետ:*
ՎՀՈՒԿ ԿԻՆ
ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ՍԱՒՈՒՂ

ՀԱՆԴԻՍ Ա.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԴԱՒԻԹ

Հօս, ուր որ առաջնորդեցիր ինձի Ամենակալ Աստուած, կուզե՞ս որ կենամ ես. պիտի կատարեմ քու կամքդ. ահաւասիկ Գեղբուայ լեռները ուր որ հիմա Իսրայէլ բանակը դրած ամպարիշտ Փղշտացւոյն դէմ կը կենայ. ա՛հ, ո՛ւր էր թէ հօս թշնամի սուրերը իմ կեանքս առնէին. բայց չէ. իմ մահս Սաւուղէն պիտի ընդունիմ ... ո՛վ անգութ ու ապերախտ Սաւուղ. ինչո՞ւ այդչափ թշնամութիւն, ինչո՞ւ քու արի զօրականդ այդպէս կը հալածես առանց վայրկեան մը զինքը հանգիստ թողլու. եւ սակայն Դաւիթ երբեմն քեզի օգնական, քեզի վահան էր. իմ վրաս դրած էիր բոլոր քու վստահութիւնդ ու ինչուան քու փեսայութեանդ գերագոյն պատւոյն բարձրացուցիր, ու երբ անոր փոխարէն հարիւր թշնամի գլուխներ պահանջեցիր ինձմէն, խնդրածիդ կրկինը բերի ես քեզի. սակայն աղէկ կը տեսնամ որ Սաւուղ ինքզինքը կորսնցուցած է. չատոնցուընէ 'ի վեր չար ոգւոյն մատնած է զինքը Աստուած. աւա՞ղ, ի՞նչ ենք մենք երբ Աստուած ալ զմեզ երեսէ

կը ձգէ: Հապա, փութացիր գիշեր· տեղի տուր պայծառ արեգական. որովհետեւ մեծ գործի մը վկայ ըլլալու համար, պիտի ծագի առաւօտը. դուն ալ Գեղբուէ ապագայ դարերուն մէջ պիտի հռչակուիս, եւ պիտի ըսեն թէ, հոս Դաւիթ ինքզինքը ամբարտաւան Սաւուղին ձեռքը մատնեց. ելի՛ր Իսրայէլ ելի՛ր քու վրաններէդ. ելի՛ր եւ դուն Թագաւոր որպէս զի տեսնաս թէ պատերազմի արհեստին մէջ դեռ հմուտ է Դաւիթ. ելի՛ր դուն ալ անօրէն Փղշտացիդ, ելի՛ր եւ տե՛ս թէ մահը իմ սրոյս դեռ հնազա՞նդ է մի:

ՏԵՍԻԼ Թ.

ՅՈՎՆԱԹԱՆ, ԴԱՒԻԹ

ՅՈՎ. Ո՞հ, ինչ ձայն է աս. կարծես թէ պիտի ճանչնամ զայն:

ԴԱՒ. Ո՞վ կուգայ հոս ... ա՛հ, ե՞րբ առաւօտ պիտի ըլլայ. չէի ուզեր որ դասալիք զինուորի մը պէս ...

ՅՈՎ. Քեզի կըսեմ. ո՞վ ես դուն. ի՞նչ բան ունիս հոս Թագաւորական վրանին քով:

ԴԱՒ. Կարծեմ թէ Յովնաթան է խօսողը· հապա, սիրտ առնեմ, որդի՛դ պատերազմի, ես եմ. կեցցէ՛ Իսրայէլ. զիս աղէկ կը ճանչնայ Փղշտացին:

ՅՈՎ. Ո՛հ ի՞նչ կը լսեմ ... Դաւիթ միայն աս պատասխանը կրնայ տալ:

ԴԱՒ. Յովնաթան, սիրելիդ իմ Յովնաթան ...

ՅՈՎ. Ո՛վ երկինք ... Դաւիթ եղբայր իմ:

ԴԱՒ. Ո՛հ, ի՞նչ ուրախութիւն ... ես քու քովդ.

ՅՈՎ. Իրա՞ւ է չէ նէ երազ կը տեսնամ, դուն Գեղբուէ կուգաս, հօրմէս չե՞ս վախնար. ա՛հ, ի՞նչ անուշ տեսութիւն ... բայց կը վախնամ որ աւելի դառն ըլլայ բաժանումը:

ԴԱՒ. Ի՞նչ. կուզե՞ս որ վախնամ ես. քանի՞ անգամ պատերազմին մէջ դէմ առ դէմ տեսայ ես ու արհամարհեցի մահը. ու ո՞րչափ երկար ժամանակ քու հօրդ անիրաւ բարկութենէն փախչելով թափառական պտըտեցայ աղդիս անդին. սակայն քաջերու առջեւ մահը երկիւղն է. ու երկիւղ ի՞նչ ըսել է չեմ գիտեր ես: Մեծ վտանգի մէջ կը գտնուի հիմա Թագաւորս ու իր ժողովուրդը, ու Դաւիթ անտառներու մէջ ապահով կենայ. մի՞թէ կը հոգամ ես կեանքը երբ ձեր գլխուն վրայ կը փայլատակէ հեթանոսաց սուրը: Մեռնելու համար եկայ ես, մեռնելու. բայց դաշտի վրայ, զէնքերու մէջ, հայրենեացս համար, քաջի մէ պէս մեռնելու, ու ապերախտ Սաւուղին համար որ իմ մահս կը փնտռէ:

ՅՈՎ. Ո՛վ սիրտ ամբիծ. դուն անշուշտ Աստուծոյ ընտրեալն ես Դաւիթ, Աստուած որ այդպիսի վսեմ իմաստներ կը շնչէ սրտիդ մէջ, քեզի առաջնորդ հրեշտակ մը խրկեց երկինքէն: Բայց ի՞նչպէս պիտի երեւնաս դուն Թագաւորին աչքին. Թշնամեաց մէջ կը կարծէ անիկայ զքեզ, ու ապստամբ մատնիչ կը կոչէ զքեզ:

ԴԱՒ. Ա՛հ, ո՞րչափ ցաւ էր ինձի բռնի ստիպուիլ Թշնամեաց քովը ապաւէն մը փնտռել· բայց երբ ազգիս դէմ զէնք կը վերցնեն անոնք, սուրը ձեռքս կառնեմ ես ալ ինչուան որ բոլորովին յաղթուին. Թող ետքը Սաւուղ հաստուցանէ ինձի իւր առաջին վարձքը նոր ատելութեամբ ու մահուամբ:

ՅՈՎ. Եղո՛ւկ իմ հօրս. վատ ու ժպիրհ Աբեններն է որ կը խաբէ ու կը Թունաւորէ զինքը. ու սուտ բարե-

կամ երբէք անոր քովէն չի բաժնուիր· չար ոգին որ հօրս սրտին վրայ տիրեր է, ատեն ատեն հանդիստ կը թողու զինքը· բայց Աբեններ ոչ բնաւ· մինակ ինքն է սիրելի, մինակ անոր մտիկ կընէ հայրս· Թագաւորին աչքին կասկածելի ըլլալու համար բաւական է Աբեններէն քիչ մը աւելի առաքինութիւն ունենալ, պարապ տեղը ես ու քու հարսդ իմ հօրս ... ։

ԴԱՒ· Ո՛վ հարսն, ո՛վ քաղցր անուն· ո՞ւր է Մաղքողն իմ հաւատարիմս· ու դեռ կը սիրէ՞ զիս հօրը կամքին դէմ։

ՅՈՎ· Քեզ կը սիրէ՞ մի ... ինքն ալ հոս է ... ։

ԴԱՒ· Երկի՜նք· պիտի տեսնա՞մ զինքը ... բա՛րէ· բայց ինչպէս հոս դաշտին մէջ ... ։

ՅՈՎ· Հօրս գութը շարժեցաւ անոր վրայ ու չուզեց մինակ թողուլ զինքը պալատը ցաւագին ողբոց մէջ· մանաւանդ որ թէպէտ միշտ տրտում ու տխուր է քոյրս սակայն մինակ ինքն է որ քիչ մը կրնայ մխիթարել հօրս սիրտը, ո՛հ, քանի որ հեռացար դուն մեզմէ, արցունքներու բնակարան եղաւ մեր տունը։

ԴԱՒ· Ո՛վ իմ սիրուն ամուսինս· քու անուշ դէմքդ տեսնամ ու անցեալ վիշտերու յիշատակը պիտի կորսուի բոլորովին մտքէս· պիտի հեռանան նաեւ գալիք թշուառութեանց սեւ գուշակութիւնները։

ՅՈՎ· Թէ որ տեսնէիր մէյմը զինքը, հազիւ թէ զքեզ կորսնցուց ալ մոռցաւ իր զարդերն ու փառաւորութիւնները, գլխուն վրայ մոխիր ցանած, մազերը թափթփած, երեսները իրենց գեղեցիկ գոյնը կորսնցուցած ինքը բոլորովին հալած ու մաշած արցունքներու ու ցաւոց մէջ օրերը կանցնէ· օրը հազար անգամ ոտքը իյնալով իր հօրը, տուր ինծի իմ Դաւիթս, հառաչանքներով կը պաղատի, դարձո՛ւր ինծի իմ փեսաս,

որ դուն տուիր, ու զգեստները պատռելով արցունքները գետի պէս կը վազցնէ հօրս ձեռքերուն վրայ, ու արցունքներով կը լեցուին հօրս աչքերն ալ· ու ո՞վ կրնայ արցունք չի թափել, մինակ Աբեններ որ հրաման կուտայ մարած ու կիսամեռ դուստրը մէկդի քաշկռտել հօրը դիմացէն։

ԴԱՒ· Ո՛վ տեսիլ, ա՛հ, ի՞նչ բաներ կը պատմես ինծի։

ՅՈՎ· Ո՞ւր էր թէ ճշմարիտ չըլլային ըսածներս· քանի որ դուն աներեւոյթ եղար մեզմէ, ի՞նչ ցաւալի փոփոխութիւններու հանդիպեցանք մենք· հանդարտութիւն, փառք ու քաջութիւն չի մնաց մեզի· Թաղուեցան Իսրայէլի սիրտերը, Փղշտացին կը դառնայ հիմայ մեզի դէմ, վասն զի ալ չունինք զքեզ մեզի առաջնորդ· հոս, աս դաշտին մէջ փակուած ամեն օր թշնամւոյն սպառնալիքներն ու նախատինքը կը լսենք մենք, զմեզ մոռցեր ենք, ու ի՞նչ զարմանք· վասն զի պակսեցաւ Իսրայէլին սուրն ու զգօնութիւնը, Դաւի՛թ, ես՝ որ քեզմէ ետքը իբրեւ երկրորդ կրնայի պարծիլ փառաց ասպարեզին մէջ, հիմայ տկար են ձեռուըներս զօրաւոր հարուածներու· երբ կը տեսնամ զքեզ ինձմէ հեռու բիւր վտանգներու մէջ դառն կեանք մը կանցնես, կարծես թէ ալ չեմ ուզեր հօրս, ազգիս ու որդւոցս համար ինքզինքս զոհել· դուն ինծի թագաւորութենէ, հօրմէ ու որդիներէ շատ աւելի սիրելի ես Դաւիթ։

ԴԱՒ· Կը սիրես դուն զիս որչափ որ արժանի չեմ· սանկ ալ սիրէ զքեզ Տէր։

ՅՈՎ· Աստուած որ առաքինւոյն վարձքը ամենեւին չուշացներ, քեզի հետ է միշտ· Սամուէլ սուրբ մարգարէն իր մեռնելու ատեն մեծամեծ գուշակութիւններ ըրաւ քեզի համար, քու կեանքդ նուիրական ու

սիրելի է ինծի. ո՛հ, քեզի համար մինակ արքունեաց վտանգներէն կը վախնամ չէ թէ պատերազմէն. հոս թագաւորական վրաններու քով դաւաճանութիւնը մահուան հետ կը բնակի, ու մահը շատ անգամ Սաւուղայ ու Աբեններայ ձեռքէն կը թռչի: Ա՛հ, պահուըտէ՛ ո՛վ իմ Դաւիթս, ինչուան որ պատերազմին նշանը տրուի. վասն զի այսօր պէտք է սկսինք կռիւը:

ԴԱՒ. Թշնամիէն առաջ պէտք է որ Սաւուղ տեսնայ զիս. եկայ ես ամչցնելու զինքը, ու քարացեալ սիրտը կակղցնելու որ զղջայ իր անգթութեանը վրայ. նախ թագաւորին բարկութեանը՝ ետքը թշնամիին սուրերուն դիմացը պիտի վազեմ ես: Ի՞նչ պիտի ըսես դուն Սաւուղ, երբ ծառայի մը պէս իմ գլուխս քեզի խոնարհեցնեմ, ես քու փեսադ ու հաւատարիմդ որ չի գործած յանցանքներուս թողութիւնը կը խնդրեմ քեզմէ, ես որ առաջ քու պահապանդ էի ու հիմայ եկեր եմ ինքզինքս քեզի զոհ մատուցանելու: Իրաւ որ սուրբ ծերունին Հռամայի մէջ ընդունեցաւ զիս, երբեւ հայր խօսեցաւ ինծի հետ, ու իմ գիրկս փչեց հոգին, ինքը որ երբեմն որդւոյ մը պէս կը գգուէր Սաւուղն ալ, բայց ի՞նչ փոխարէն ընդունեցաւ անկէ. սակայն աստուածային ծերունին մեռնելու ատենը կը պատուիրէր ինծի, սէր եւ հաւատարմութիւն առ թագաւորն եւ կոյր հնազանդութիւն առ Աստուած իր վերջին խօսքերը խորունկ տպաւորած սրտիս վրայ ինչուան գերեզման հետս պիտի տանիմ. «վա՜յ, եղո՜ւկ քեզ Սաւուղ, թէ որ չի դառնաս ու չի զղջաս, գլխուդ վրայ կախուած է Աստուծոյ բարկութեան սուրը»: Ասանկ կըսէր Սամուէլ: — Ա՛հ, զքեզ միայն Յովնաթան, գոնէ զքեզ միայն կուզէի ազատ երկնից բարկութենէն, ու կը յուսամ որ պիտի ըլլաս, ու մենք ամենքս ալ, դու-

ցէ Սաւուղ ինքնին որուն դեռ զղջալու ատեն կայ. թէ որ մէյմը Աստուած զարնէ երկնքէն իր կայծակը, շատ անգամ իր վրէժխնդրութեանը կը մտնէ արդարն ալ մեղաւորին հետ, ինչպէս մէկ սարսափելի փոթորիկ մը որ կաւրէ կը ջնջէ ապականեալ տունկերու հետ, անուշահոտ ու փափուկ ծաղիկներն ալ:

ՅՈՎ. Շատ շնորհքներ կրնայ ընդունիլ Դաւիթ Աստուծմէ, ուրիշ բան չեմ ըսեր քեզի. քանի որ կենդանի եմ, կերդնում քեզի, Սաւուղին սուրը պիտի չիջնայ երբէք գլխուդ վրայ. բայց վատ դաւաճանութիւններէն ի՞նչպէս կրնամ ազատել ես զքեզ. հոս կոչունքներուն ու երաժշտական հանդէսներու մէջ մահը շատ անգամ կը պահուըտի, ո՞վ պիտի պահէ զքեզ . . .

ԴԱՒ. Իսրայէլին Աստուածն ու տէրը, եթէ ազատիմ պիտի. իսկ եթէ պիտի կորսուիմ քաջերու բազմախումբ բանակն ալ բաւական չէ. բայց քու հօրմէդ առաջ, չե՞մ կրնար արդեօք տեսնալ սիրելի հարսս:

ՅՈՎ. Կարծես թէ փափուկ անկողնին մէ՞ջ կսպասէ ինքը որ առաւօտ ըլլայ. գիշերուան մէջ կելլայ ու հոս կուգայ քու վրադ լալու համար, ու հոս մեր հիւանդ հօրը վրայ մէկտեղ աղօթք կընենք. բայց ահա արշալոյսը կը ծագէ, ալ պէտք չէ երկայն ատեն ուշանանք հոս. պէտք է զգոյշ ըլլանք, չըլլայ թէ ժամանակէն առաջ բանսարկու դաւաճանին մէկը հօրս իմացնէ քու գալուստդ եւ կամ Աբեններին. ծածկէ՛ ինքզինքդ ու գնա՛ խառնուէ՛ զօրքին մէջ, ինչուան որ տեսնուիմ ես հօրս հետ, ու թէ որ հողմը յաջող տեսնամ, կիմացնեմ ես քեզի:

ԴԱՒ. Այնպէս թող ըլլայ, վստահ եղիր իմ վրաս, անխոհեմ գործ մը չեմ ըներ. կը սիրեմ զքեզ, ձեզի կը

պահեմ իմ անձս ու Աստուծոյ վրայ կը դնեմ յոյսս:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՅՈՎՆԱԹԱՆ

Ահա առաւօտ եղաւ. ո՛վ ամենակալ Աստուածդ Իսրայէլի արդեօք ի՞նչ վճիռ կտրեցիր այսօր մեր վրայ քու անքննելի խորհրդոցդ մէջ. ի՞նչ պիտի ըլլայ այսօր մեր բախտը. փրկութի՞ւն՝ չէ նէ կորուստ. ահա զօրքերը կելլան իրենց վրաններէն. բանակը կը շարժի. սուրերը, վահանները, նիզակները կը շողան արեւուն ճառագայթներէն. ամէնքը պատերազմի կը պատրաստուին. պատերզմ, ատեն մը պատերազմին ձայնը երբ կը լսէի, ուրախութեամբ կը թնդար սիրտս. բայց հիմա, չեմ գիտեր ինչո՞ւ կը դողայ սիրտս ... հայր իմ... Դաւիթ ... հոգ չէ, աներկիւղ կը դիմեմ ես ինձի սովորական եղած արիւնոտ ասպարեզին մէջ որ այնչափ փառքով գլխս պսակելէն վերջը, հիմա ալ թող գերեզմանս ըլլայ. դափնիներով զարդարուած մահը փառաւոր ու նախանձելի մահ է. ո՛հ, Աստուածդ Իսրայէլի. բաւական ըլլայ քեզի իմ արիւնս. դարձուր հօրս գլխէն վրէժխնդիր սուրդ. ընդունէ՛ գլխս զոհ հօրս ու Իսրայէլին փրկութեանը ... պահէ՛ Դաւիթն ալ:

ՏԵՍԻԼ Դ.

ԱԲԵՆՆԵՐ, ՅՈՎՆԱԹԱՆ

ԱԲԵ. *Դաւի՛թ. ո՞վ պահեր է Դաւիթը:*

ՅՈՎ. *Ա՛յ ներդաւոր դաւաճան. Աստուած պահեր*

է Դաւիթը. այն Աստուածը որ արդարոյն բարեկամ է ու թշնամի քեզի պէս ...

ԱԲԵ. *Պատերազմին ժամանակը կը մօտենայ Յովնաթան. ի՞նչ պէտք է լեզունիս նախատինքներով գինենք, երբ սուրը գործածել աւելի վայելուչ է մեր թագաւորին ու հայրենեաց համար:*

ՅՈՎ. *Ա՛հ, դուն չե՞ս մի Աբեններ մեր ընտանեացը թշուառութեանը առաջին պատճառներէն մէկը. բաւական չէր չար ոգիքն հօրս վրայ տիրելով զինքը թըշուառ ու յուսահատ ընելը. բաւական չէ իւր որդւոց դառն ու անմխիթար վիճակը. բաւական չէ Իսրայէլի ժողովրդին վախ ու կասկածի մէջ ծփալը, ո՛հ Աբեններ դուն ալ աս ամէն չարեաց վրայ կ'աւելցնես քու սըրտիդ չարութիւններն, նախանձն ու ատելութիւնը:*

ԱԲԵ. *Ես չեմ յիշեր ամենեւին թէ ի՞նչ ըրեր եմ այս շանթահար կշտամբանաց արժանի ըլլալու համար, չեմ յիշեր կ'ըսեմ թէ ի՞նչ չարիքներ դիզեր եմ Իսրայէլին գլխուն վրայ. մինակ աս միտքս կուգայ որ իմ արիւնս պատերազմին դաշտին վրայ ազգիս ու թագաւորիս համար թափեր եմ. իւր հայրենեաց թշնամիներուն թշնամի ու բարեկամացը բարեկամ եղեր է միշտ Աբեններ. դեռ ասկէ աւելի ի՞նչ առաքինութիւններ պէտք են Յովնաթանի աչքին սիրելի ըլլալու համար:*

ՅՈՎ. *Մարդասիրութիւն, աննախանձ ու անկեղծ սիրտ, հանդարտ ու ճշմարտասէր միտք. այսպիսի առաքինութիւններով կրնաս դուն հայրենեացդ օգտակար ըլլալ, ապա թէ ոչ, աւելի լաւ է թշնամեաց բանակին մէջ յայտնի պատերազմիս մեզի դէմ, քան թէ ժպիրհ ձեռքով անիրաւութիւն ու չարիք ցանես ազգիդ մէջ, իսկ քու իմ հօրս վրայ ունեցած հաւատարմութիւնդ,*

որով կը պարծիս, չեմ գիտեր սէր կոչեմ չէ նէ մատնութիւն:

ԱԲԵ. Հաւատարմութիւն ու սէր կոչէ՛ Յովնաթան. թէ որ ես Սաւուղը չի սիրէի, ուրիշ կերպով կը պատասխանէի իր որդւոյն նախատանացը:

ՅՈՎ. Ա՛նօրէն, կը յանդգնի՞ս սպառնալ ինծի, թէ որ Յովնաթան Սաւուղին որդին չըլլար, հիմա հոս կը սորվեցնէր քեզի քու պարտքդ:

ԱԲԵ. Իմ պարտքս զօրքիս ու թագաւորիս վրայ արթուն պահպանութիւն ընելն է. Դաւիթի անունը հոս իմ ականջս հնչեց. Դաւիթը Սաւուղին թշնամին է. ես հաւատարիմ զօրական եմ Սաւուղին, ուստի չեմ կըրնար բարեկամ ըլլալ Դաւթին որ իր տիրոջը բարկութեան արժանի խաբեբայ ու կեղծաւոր մատնիչ մըն է, որչափ ալ ճարտար երաժիշտ ու քաջ երգեցող ըլլայ. թէ որ հոս է ինքը, անշուշտ մատնելու համար եկած է զմեզ. բայց Աբեններին աչքերը իր վրան են. դողան անոնք, որոնք որ թշնամի են Սաւուղայ, թէ օտար եւ թէ ընտանի թշնամի ըլլան:

ՏԵՍԻԼ Ե.

ՅՈՎՆԱԹԱՆ

Ա՛յ խստասիրտ դաժան, դողա՛ դուն որ չարութեան մէջ քարացեր պնդացեր ես. սուրս որ այնչափ թշնամիներ ջնջեց, պէտք չէ՞ր մի այս կատաղի գազանն ալ սատկեցնել որ թշնամիէ աւելի չար է. երթամ իմ

հօրս, ու ջնջեմ եթէ կարելի է բանսարկու Աբեններին իր մտքին մէջ ցանած դառն սերմունքը. Ժողովուրդիմ, Սաւուղ, Դաւիթ ... ո՛հ, որչափ սիրելի նիւթեր. այսօր Յովնաթան պիտի փրկէ զձեզ կամ պիտի մեռնի:

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՀԱՆԴԷՍ Բ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՍԱՒՈՒՂ, ԱԲԵՆՆԵՐ

ՍԱՒ. Գեղեցիկ է արշալոյսը. այսօր արեւուն երեսը արիւնոտ չէ, ու բարերախտ օր մը կը խոստանայ. ո՛հ, իմ անցեալ օրերս ո՞ւր էք հիմա, աւա՜ղ. ո՛ւր էք դուք. Սաւուղ կեանքը աառաւօտը ու վտանգ էր որ յաղթող պիտի դառնայ անկողին:

ԱԲԵ. Ու հիմայ ուսկի՞ց է քեզի աղ երկիւղը. դու չէի՞ր մի Փղշտացիին պոռոզութիւնը գետինը զարնողը, հիմայ ալ պատերազմին բախտը ու փառքը թէպէտ եւ ուշ, բայց աւելի շքեղ պիտի փայլին գլխուդ վրայ. Աբեններն է քեզի ըսողը:

ՍԱՒ. Ո՛վ Աբեններ. երիտասարդութիւնն ու ծերութիւնը ո՛րչափ տարբեր աչքով կը դիտեն մարդկային մշտափոփոխ դիպուածները. եղաւ ատեն մը որ ես ալ կորովի բազկով դիւրութեամբ կը շարժէի աղ ահագին պատերազմական նիզակը որ հիմայ հազիւ թէ կրնամ վերցնել. ան ատենը վախ, կասկած, ի՞նչ ըսել է՝ չէի գիտեր ես. բայց կարծես թէ մինակ երիտասարդութիւնս կորսնցուցի ես ... ո՞ւր էր թէ ինծի հետ ըլլար ամենակալ Աստուծոյ անյաղթելի բազուկը ... կամ թէ հոս իմ քովս ըլլար իմ քաջ Դաւիթս:

ԱԲԵ. Իսկ մենք ո՞վ ենք ուրեմն. միթէ առանց Դաւթի յաղթութիւն չը՞լլար. եթէ այնպէս ըլլար, սու-

րը ձեռքս չէի առներ բայց եթէ սիրտս խոթելու համար. քու ամեն թշուառութեանցդ հեղինակն ու պատճառը աղ Դաւիթը չէ՞ մի:

ՍԱՒ. Է՛հ, ուրիշ աւելի սոսկալի պատճառ մը կայ իմ թշուառութիւններուս. ի՞նչ, ծածկե՞լ կուզես ինձմէ կենացս դառնութիւնները. ա՛հ, թէ որ սիրելի որդւոց հայր չըլլայի ես, ի՞նչ փոյթ էր ինծի յաղթութիւնը՝ տէրութիւնը եւ կեանքն ալ. ինչուան հիմայ թշնամեաց սուրերուն մէջ ինքզինքս նետելով կը կարճեցնէի աս ամենաթշուառ կեանքս: Այս քանի՞ տարի է որ ծիծաղիլ ի՞նչ ըսել է չի տեսնուեցաւ դէմքիս վրայ. շատ անգամ իմ անձկալի որդիքներս գիս գգուելու ատեննին սիրտս բարկութեան բոցով կը վառեն, վայրենի՝ պղտոր՝ անհամբեր՝ միշտ խռովասէր՝ ինքզինքիս եւ ուրիշներուն անտանելի եղեր եմ. խաղաղութեան ատենը պատերազմ կուզեմ, ու պատերազմի մէջ խաղաղութիւն, ամեն բաժակի մէջ կարծեմ թէ պահուըտած թոյն կայ, ու ամեն սիրելիներս թշնամի կ'երեւան ինծի. կակուղ բարձերն ու բազմոցները սուր փուշերով կը խայթեն զիս. կարճ քունս ալ տանջանքներով լեցուն է, ու երազներս սարսափով, դեռ ասկէ աւելի ինչ կըլլայ, եւ ո՞վ կրնայ հաւատալ որ պատերազմին փողն ալ կը դողացնէ Սաւուղը, Սաւուղը պատերազմին ձայնէն կը սասանի: Տե՛ս ինչպէս իւր փառքէն զրկուած այրի մնացեր է Սաւուղայ տունը. տե՛ս թէ ի՞նչպէս հեռացեր է Աստուած Սաւուղէն: Դուն ալ որ երբեմն, ինչպէս որ իրօք ալ այնպէս է, ինծի ջերմ եւ ստոյգ բարեկամ կերեւաս աչքիս, աննկուն զօրավար ու վահան փառաց Սաւուղայ, երբեմն ալ վատ չողոքորթ մը, նախանձոտ, նենգաւոր եւ թշնամի դաւաճան:

ԱԲԵ. Զգաստացի՛ր Սաւուղ. անցեալ կեանքդ մէյ-

մը աչքիդ առջեւը բեր. սրտիդ բոլոր խռովութիւններուն պատճառը Հռամայ մարգարէները չե՞ն մի. ո՞վ նախ համարձակեցաւ քեզի զրուցելու որ Աստուած երես դարձուցեր է քեզմէ. աղ լիրբ՝ նենգամիտ՝ փառամոլ՝ ժանտ ծերը Սամուէլ, որուն արձագանք կուտային իր կեղծաւոր աբբանեակները, աչուըները նախանձու թոյնով լեցուած խոժոռ կը նայէր անիկայ արքունական թագին գլխուդ վրայ շողալը. աղ թագին ինքը կուզէր ձեռք երկնցնել, բայց Իսրայէլին միակամ հաճութիւնը քեզի պարգեւեց զայն, փճացուց անոր փափաքը, ու քաջասիրտ պատերազմող մը ընտրեց իրեն թագաւոր. աս է մինակ քու մեղքդ, ու երբ դուն մերժեցիր անոր ձեռքին տակը ծառայ ըլլալ, անկէ ետքը դադրեցաւ ինքըն ալ զքեզ Աստուծոյ ընտրեալ կոչելէն: Ասանկով ինքը առաջին զուրը փորեց քեզի ու մնացածը Դաւթի լեզուն կատարեց, այո՛ Դաւիթ մեծանուն՝ պատերազմի մէջ, բայց միշտ գերի Սամուէլին. խորաններու դիմաց աւելի կորիճ քան թէ արեանց ասպարիզին մէջ, ձեռքերը զէնք գործածող բայց սրտովը քահանայ. քեզի կ'ըսեմ տէր, սուտ զարդերէն մերկացնելով ճանչցիր ստոյգը ու ճշմարիտը. ես քու արիւնէդ ծնած եմ. քեզի փառք եղածը, ինձի ալ փառք է. բայց Դաւիթ չի կրնար բարձրանալ մինչեւ որ ոտքի տակ չառնէ Սաւուղը:

ՍԱՒ. Դաւի՞թ... կատեմ ես զինքը... բայց ինծի փեսայ ըրի զինքը ... ա՛հ, դուն չես գիտեր, աղ Աստուածային ձայնը որ շատ գիշերներ ինծի հետ կը խօսէր, երբ ես թագաւորական դահոյքէն ու բաղձանքներէն շատ հեռու աննշան ու միայնակ կեանք մը կանցնէի, հիմայ նոյն ձայնը դարձեալ շատ գիշերներ ահագին որոտմամբ ականջս կը զարնէ ալէկոծ մռմռեւալ ծովու մը պէս «Ե՛լ Սաւուղ ... մարգարէին պատկա-

ռելի ու սրբազան կերպարանքը» որ դեռ թագաւոր չեղած շատ անգամ երազիս մէջ կը տեսնայի, հիմա ահաւոր դէմքով մը ինծի կերեւայ: Ես կը տեսնամ ինքզինքս մութ ու սարսափելի ձորի մը մէջ, ու անիկայ բարձր ու լուսաւոր լեռան մը վրայ կեցած դիմացը ծունկ չոքած է Դաւիթ. անոր գլխուն վրայ Աստուածային եղը կը թափէ ծերունին, ու ձախ ձեռքը անչափ հեռաւորութենէն գլխուս վրայ երկնցնելով կը յափշտակէ թագս, ու Դաւիթը կուզէ պսակել անով, կը հաւտա՞ս, Դաւիթ անոր երկրպագութիւն ընելով յանձն չառներ ու կը մերժէ. կուլայ կաղաչէ ու նշան կ'ընէ որ դարձեալ իմ գլխուս դարձնէ պսակը ... ո՛վ տեսիլ ... ա՛հ, իմ Դաւիթս. դուն ուրեմն դեռ ինծի հնազա՞նդ ես... դուն ինծի դեռ փեսայ հաւատարիմ հպատակ ու բարեկամ ... ո՛հ, ի՞նչ բարկութիւն. թագը ճակտէս յափշտակել դու որ այդչափ յանդգնեցար. գողա՛ չար ծեր. ո՞վ ես դուն. պիտի կորսուի ով որ մտքէն անցուց թէ ... բայց եղուկ ինծի, վասն զի ահա ցնորքներու մէջ ինկայ դարձեալ:

ԱԲՆ. Կորսուի՛ մինակ Դաւիթը, կորսուի՛, ու անոր հետ մէկտեղ կորսուին երազներն, ամենայն ցնորք՝ սարսափն ու թշուառութիւնք:

ՏԵՍԻԼ Թ.

ՅՈՎՆԱԹԱՆ, ՍԱՒՈՒՂ, ԱԲԵՆՆԵՐ

ՅՈՎ. Ողջոյն քեզ հայր իմ, Ամենակալը հետդ ըլլայ միշտ:

ՍԱՒ. Ինծի հետ միշտ ցաւերն են, սովորականէս աւելի կանուխ ելայ այսօր զուարթ յոյսով մը. բայց

ամեն յոյս կորաւ, ինչպէս մշուշ մը անապատին մէջ ու ի՞նչ օգուտ որդեակ իմ, ուշացնել անկէ ետքը պատերազմը· մահուան երկիւղը մահէն աւելի դժնդակ է· Թող գայ մահը, կուզեմ որ պատերազմը ըլլայ այսօր։

ՅՈՎ. Այսօր յաղթութեամբ պսակուինք մենք, դառնայ նորէն յոյսը քու սրտիդ մէջ հայր, երբէք ասանկ բարեգուշակ օր մը չի ծագեցաւ մեզի· ո՛հ զուարթանան քու աչքերդ, յաղթութիւնը իմ սրտիս մէջ ինջաւ· այս դաշտերը թշնամի դիակներով պիտի ծածկուին այսօր, գիշատիչ թռչուններու սոսկալի կերակուր մը պատրաստենք, անկէ ետքը յաղթութեամբ ու փառքով դառնաս ու հանդչիս պալատդ քու որդւոցդ հետ· դառնայ նորէն խնդութիւնը մեր տանը մէջ, երջանիկ ընես քու դուստրդ ալ՝ իր փեսան իրեն դարձնելով ու մեր ամենուն աչաց արցունքը հայրենի ձեռքովդ սրբես։

ՍԱՒ. Ի՞նչ, միթէ ամենեւին չի դադրի՞ն պիտի արցունքները ձեր աչուըներէն։ Ասո՞նք են քաղցր երեւոյթները որ Սաւուղին ցամքած ու յուսահատ սիրտը զուարթութեամբ պիտի ծաղկեցնեն. ասա՞նկ իմ ցաւերս կփոխէք դուք, արցունք չեմ ուզեր, թողուցէ՛ք գիս մինակ, գացէք, ի՞նչ կուզէք ինձմէ։

ՅՈՎ. Ո՛հ, չէ, չէ, հայր իմ, ուրախացի՛ր, խնդա՛ Սաւուղ· ահա՛ պատերազմի ու յաղթութեան անուշ հով մը կը փչէ դաշտին մէջ· այսօր արեւուն ծագելու ատենը, ինջաւ երկնքէն պատերազմին հրեշտակը, ու բոլոր Իսրայէլին վրայ թեւերը տարածելով գլխուդ վրայ յաղթական պսակը դրաւ։

ՍԱՒ. Ի՞նչ, կուզե՞ս գիս ալ անմիտ ուրախութեանդ մասնակից ընել· ի՞նչ յաղթութիւն, ի՞նչ հրեշ-

տակ· մահը կը տեսնամ ես որ գերեզմանական քարի մը վրայ նստած, արիւնախառն աչուըները իմ վրաս կը տնկէ· ուրո՞ւ համար կը սրէ ձեռքի մանգաղը, ո՛հ, նայեցէք մեծապանծ բազմամեայ կաղնին կտրեցաւ ինկաւ ու թառամած արմատը գետնին մէջէն վեր ելաւ· ո՛վ Սաւուղ, Սաւուղ, այսօր քու վերջին օրդ է։

ԱԲԵ. Քանի՞ անգամ ըսեմ որ ձեր տեսութիւնը անտանելի է Սաւուղին· վայրկեան մը հանդիստ թող չէք տար զինքը, ու իր տառապանքները կ՚աւելցնէք միշտ։

ՅՈՎ. Ի՞նչ, թողո՞ւնք ուրեմն մեր սիրելի հայրը, դո՞ւն մինակ պիտի կենաս անոր քովը, ու քու ձեռքիդ մէջ . . . ։

ՍԱՒ. Ի՞նչ կայ, որդւոյս դէմքին վրայ բարկութի՞ւն կը տեսնամ, ո՞վ կը նախատէ զինքը· արդեօք դո՞ւն ես Աբեններ, չե՞ս գիտեր իմ արիւնս է անիկայ . . մի՛ խօսիր ու լռէ։

ՅՈՎ. Այո՛, քու արիւնդ եմ, պատրաստ քեզի համար տալու զայն· ի՞նչ կը կարծես հայր, որ երբ քեզմէ Դաւիթը կը խնդրեմ, մինակ բարեկամութեան կողմնակալ սէրը կը դրդէ զիս· ես քու ախոյեանդ ու Իսրայէլին զօրութիւնը, Փղշտացւոյն սարսափը կը խնդրեմ քեզմէ· միթէ Դաւիթը չէ՞ր իր երկնային երգերովը քու յուսահատ ու խռովայոյզ միտքդ հանդարտեցնողը· ըսէ՛ հայր իմ, քու խաւարային սրտիդ մէջ մխիթարութեան ճառագայթ մը չէ՞ր Դաւիթ, ես ալ սուր մը կը գործածեմ ձեռքս, բայց ի՞նչ բանի կուգայ երբ չի տեսնամ Դաւիթին ալ սուրը պատերազմին մէջ շողալը· միթէ տարակոյս կը մնա՞ր մեզի, թէ որ անիկայ հոս ըլլար· յաղթութիւնը անշուշտ էր։

ՍԱՒ. Ո՛վ իմ անցեալ ժամանակներս, ո՛վ իմ զու-

արթացեալ յաղթութեան փառաւոր օրերս ... ահա մէկիկ մէկիկ յաղթանակներս կարգաւ դիմացս կուգան, կը դառնամ ես բանակէն արեան քրտինքի ու փոշւոյ մէջ. թշնամւոյս կործանեալ գոռոզութեանը վրայ կոխկռտելով կը պտըտիմ ես, ու Աստուծոյ օրհնութիւնը ... ես Աստուծոյ, ի՞նչ կը խօսիմ. իմ աղօթքներուս ձայնին երկըթէ են Աստուծոյ ականջները, գոցուեցան իմ շրթունքներս ... ո՞ւր էք իմ փառքերս, ո՞ւր սատկեցուցած թշնամիներուս արիւնը ...

ՅՈՎ. Ամենը կը գտնաս Դաւթին հետ, բայց Դաւիթ քեզի հետ չէ. դուն մերժեցիր ու հալածեցիր զինքը, Դաւիթ քու որդեակդ, քու հպատակներուդ ամենէն ընտիրը, այն զգօնամիտ ու հեզ Դաւիթը, որ քու որդիքներէդ աւելի հաւատարիմ սիրով կը սիրէր ու կը հնազանդէր քեզի. ա՜հ, ներէ՛ հայր... :

ՍԱՒ. Արցունքներ եկան աչքիս, ո՜հ, ո՞վ կստիպէ զիս այս անսովոր արցունքի. թող տուէք որ ցամքած մնան աչուըներս:

ԱԲԵ. Աւելի աղէկ է, Տէր, որ քաշուիս քու վրանիդ մէջ. քիչ մը ետքը ցըցունեմ քեզի ու աչքէ անցընես պատերազմի պատրաստուած բանակդ. եկո՛ւ երթանք, Տէր, ու գիտցի՛ր հաստատ որ Դաւթին քով բան մը չկայ:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԴԱՒԻԹ, ՍԱՒՈՒՂ, ԱԲԵՆՆԵՐ, ՅՈՎՆԱԹԱՆ

ԴԱՒ. Բայց միայն անմեղութիւնը:

ՍԱՒ. Ի՞նչ կը տեսնամ:
Ո՜վ երկինք. ի՞նչ ըրիր:

ԱԲԵ. Ա՜չ յանդուգն:

ՅՈՎ. Հա՛յր ...

ՍԱՒ. Ո՜վ տեսիլ:

ԴԱՒ. Տէր իմ արքայ, դուն աս գլո՞ւխս կուզես, քու չատոնցուան փնտռածդ, ահա կը բերեմ քեզի. կտրէ՛ գլուխս:

ՍԱՒ. Ո՜հ, ինչ կը լսեմ ... Դաւիթ ... Դաւիթ, Աստուած մը քեզի հետ կը խօսի. Աստուած մը զքեզ հոս բերաւ ինծի:

ԴԱՒ. Այո՛, արքայ. այն Աստուածը որ զիս, երբ դեռ մանուկ էի ամբարտաւան ու գոռոզ երկաթներով պատած հսկայազօր Գողիաթին դիմացը հանեց. այն Աստուածը որ ետքէն քու զէնքերուդ այնչափ յաջողութիւն տալով յաղթութիւն յաղթութեան վրայ դիզեց, ու իր անքննելի խորհրդովը իմ տկար ձեռքովս մեծամեծ գործեր հաճեցաւ կատարել. այո՛, նոյն ինքն Աստուած զիս հոս քեզի կը բերէ յաղթութեան հետ: Ինչպէս որ կուզես ընդունէ՛ զիս, իբրեւ զօրական կամ իբրեւ զօրավար եթէ այնչափ կ'արժեմ. կործանէ նախ թշնամին. ցնդի փարատի սատկաչունչ հողմէ մը այն մառախուղը որ քու գահիդ չորս կողմը պատեր է. ու ետքը մահուամբ վարձատրէ՛ զիս Սաւուղ. ան ատենը հրաման տուր, «Մեռնի Դաւիթը» ու մէկէն Աբեններ սպաննէ զիս: Ես ոչ սուրը ձեռքս կառնեմ ոչ վահանը. չի վայլեր ինծի որ մեծազօր արքայիս դիմացը խոնարհ աղաչանքներէն, սիրալիր մեծարանքէ ու համբերող անմեղութենէն ուրիշ զէնքեր գործածեմ: Եթէ Աստուած կամի, գուցէ աւելի արժանի ըլլամ մեռնիլ իբրեւ քու որդիդ քան թէ իբրեւ թշնամիդ: Ահաւասիկ Իսահակ մեր հօրը Աբրահամու որդին ալ Սարեկայ լեռանը վրայ պատրաստ էր նուիրել իր արիւնը, մինակ

Հնազանդութիւնն էր իր զգացմունքը, ոչ ցաւն եւ ոչ կսկիծ, հայրը մէկ ձեռքը վերուցեր էր գլուխը զոհելու համար, ու անիկայ մէկալ ձեռքը կը համբուրէր: Սաւուղը տուաւ Սաւուղը կ'առնէ. անով իմ անունս հրաչակուեցաւ, անիկայ զիս մոռացութեան մէջ կը թաղէ. անիկայ մեծ ըրաւ՝ անիկայ հիմայ ալ կոչնչացնէ զիս:

ՍԱԻ. Ո՛վ ի՞նչ խօսքեր են ասոնք որ շատոնցուընէ աչքս կուրցնող մշուշը կը պատռեն. ինչպէս զօրաւոր կը հնչեն սրտիս մէջ. Դաւիթ դուն կարիճ կը խօսիս. դուն քաջ եղար ո՛վ Դաւիթ. բայց հպարտութեամբ համարձակեցար դուն նախատել զիս, ու զէնք կանգնել Սաւուղայ կործանեալ փառքին վրայ. գողնալ իմ պարծանքներս ու իմ լուսոյս փայլիլ. Թէ եւ ես քու Տէրդ ու Թագաւորդ չըլլայի, միթէ կը վայլէ՞ր որ պատանի զինուորը ծեր պատերազմողը արհամարհէ. դուն աս բանիս մէջ միայն մածանձնութենէ պակսեցար, քու վրադ Իսրայէլին աղջիկները կ'երգէին «Դաւիթ հազար զարկաւ՝ Սաւուղ հարիւր» ա՛հ, դուն աս սիրտս սաստիկ խոցեցիր Դաւիթ. ինչո՞ւ դուն ալ անոնց պատասխան չի տուիր «Իր կարիճ տարիքին մէջ, չէ թէ հազար՝ այլ հազարներ կը զարնէր Սաւուղ. անիկայ զիս փառաւորեց»:

ԴԱԻ. Ո՛հ, իրաւ այդպէս կ'ըսէի ես. բայց անիկայ, որուն ձեռքն է քու սրտիդ բալլիքները, Աբեններ աւելի զօրաւոր ձայնով կը խօսէր քեզի: Շատ զօրացած է Դաւիթ ժողովրդին բերնին ու սրտին մէջ. դուն թէ որ զանիկայ չի մեռցնես ո՞վ կրնայ սանձել զինքը, Սաւուղ: Ինչո՞ւ աւելի ճշմարտութեամբ չէիր ըսեր Թագաւորին ո՛վ Աբեններ «Դաւիթ ինձմէ շատ լաւ է, անոր համար կ'ատեմ ես զինքը, ու կը նախանձիմ ու անոր մահը կուզեմ:»

ԱԲՆ. Ա՛նօրէն, երբ դուն գաղտուկ գացիր քու մարգարէներուդ ժողովքին մէջ որ ծածուկ ժանտ որոգայթներ լարէք ձեր տիրոջը արքային դէմ, ու երբ Փղշտացւոց գիրկը նետուելով՝ պիղծ թշնամիներուն մէջ պիղծ օրեր կ'անցնէիր, ե՞ս ըսի քեզի, չէ նէ դուն գործեցիր. դուն ինձմով Թագաւորին աչքը չմտա՞ր մի, ո՞վ յորդորեց Սաւուղը զքեզ իրեն փեսայ ընելու, ո՞վ, բայց միայն Աբեններ:

ՍԱԻ. Կրնա՞ս Դաւիթ, սուտ հանել Աբեններին ըսածները. ըսէ՛, այլազգիներուն քովը գացողը դուն չէի՞ր մի, ու ժողովուրդս ապստամբութեան դրդողը. դուն շատ անգամ իմ կեանքս ալ չուզեցի՞ր մի դաւաճանել, քու տիրոջդ ու երկրորդ հօրդ:

ԴԱԻ. Ահա իմ տեղս թող ասիկայ պատասխանէ, քու ծիրանիի զգեստիդ կտորը կը ճանչնա՞ս, ա՛ռ ու տես, քուկինդ չէ՞ մի:

ՍԱԻ. Տուր տեսնամ, ի՞նչ է այս. այո՛, իմինս է, ուսկի՞ց առեր ես դուն:

ԴԱԻ. Քու զգեստիդ վրայէն այս սրովս կտրեցի ես ասիկայ: Կը յիշե՞ս դուն տէր, երբ դուն իմ մահս փնտըռելով անգթութեամբ կը հալածէիր զիս, միայն ու անօգնական փախայ պահուըտեցայ ես Ենգադդա քարայրին մէջ, ուր դուն քու զօրքերդ ապառաժ դրանը քով պահապան դնելով հանգիստ քունի մէջ թաղուած էիր. բա՛բէ, սիրտդ արեամբ ու ոխութեամբ լեցուած, ու դուն հանգիստ քուն կը քնանայիր. տե՛ս, ի՞նչպէս

կը ծիծաղի Աստուած մարդկանց խորհուրդներուն վը-րայ· քեզ հոն զարնել սպաննել ու մէկալ դունէն փախ-չելէն դիւրին բա՞ն կար· այո՛, շատ դիւրին էր ինծի· ձեռքի զգեստիդ կտորը կը վկայէ· դուն մեծազօր ար-քայ զօրականներով պատած, աքսորուած անարդ տը-ղու մը ձեռքը ինկած էիր, բայց ո՞ւր էր քաջն Աբեններ· ասա՞նկ կը ծառայէ իր թագաւորին: Տե՛ս որուն վրայ դրեր ես քու յոյսդ, եւ որուն դէմ բարկացեր ես· հի-մա գո՞հ ես մի արքայ, իմ անմեղութեանս ու տիրա-սէր զգացմանցս յայտնի նշան է ասիկա, ու Աբեննե-րայ քիչ հաւատարմութեանը ու չարասէր եւ անխնամ պահպանութեանը:

ՍԱՒ. Յաղթեցի՛ր որդեակ իմ, ա՛հ, յաղթեցիր· տես Աբեններ ու լուռ կեցիր:

ՅՈՎ. Ո՛վ խնդութեանս, ո՛վ ուրախալի օր:

ԴԱՒ. Ա՛հ, հայր իմ, հայր:

ՍԱՒ. Այո՛, ցնծութեան եւ յաղթութեան օր է այս օրս, կուզեմ որ դուն այսօր սպարապետ ըլլաս զօր-քիս, իմ հրամանս է, թող գլուխ ծռէ Աբենները· ու-րիշ նախանձ չունենաք դուք, բայց եթէ շատ թշնա-մի կոտրել· Յովնաթան, դուն քու սիրոյ եղբօրդ քո-վը գտնուիս դաշտին մէջ· քու կենացդ երաշխաւորը Դաւիթն է ինծի ու անոր կենացը դուն:

ՅՈՎ. Թէ որ Դաւիթ զօրապետ է, իւր երաշխա-ւորն ինքն Աստուած է:

ՍԱՒ. Բաւական է ալ, եկու որդեակ, պատերազ-մէ առաջ հանգչէ՛ քիչ մը վրանին մէջ· Երկար պան-

դըլխտութեանդ ցաւերը մոռցընէ քեզի սիրուն հարսդ, եկէ՛ք երթանք:

ՁԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՀԱՆԴԷՍ Գ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԴԱՒԻԹ, ԱԲԵՆՆԵՐ

ԱԲԵ. Ահա եկայ ես. Թագաւորը սեղանէն ելաւ չելաւ, Աբենները փութաց քու հրամանիդ հնազանդիլ։

ԴԱՒ. Ուզեցի մինակ խօսիլ քու հետդ։

ԱԲԵ. Մերձաւոր պատերազմի՞ն վրայ կուզես խօսիլ։

ԴԱՒ. Այո՛, եւ միանգամայն այս ալ ըսել որ դուն իմ ձեռքիս տակը չես, բայց երկուքնիս ալ միաբան ժողովուրդին ու Թագաւորին պէտք է ծառայենք, ուրիշ մտածմունք չունենանք ո՛վ Աբեններ։

ԱԲԵ. Իմ Թագաւորիս համար որուն արիւնէն եմ, սուրս շատ անգամ փայլատակեր է Թշնամւոյն դէմ, երբ դեռ քու պարսատիկներուդ ձայնը չէր լսուեր ամենեւին։

ԴԱՒ. Թագաւորական արիւն իմ երակներուս մէջ չի խաղար, ամենուն յայտնի են իմ գործքերս, ու իմ անձիս չեմ տար փառքը, Աբեններն ալ աղէկ գիտէ։ Բայց դուն մոռցի՛ր իմ գործքերս, ու մինակ քուկիններդ յիշէ. դուն այսօր ջանա՛ նախանձաւոր ըլլալ քու անձիդ ու ինքզինքէդ մեծ ...

ԱԲԵ. Ինչուան հիմայ ես ինքզինքս զօրագլուխ գիտէի. Դաւիթը հոս չէր, անոր համար ալ համարձակեր էի մինակ ամեն բան կարգի դնել յաղթութեան

համար. թէ որ ես զօրավարի իշխանութիւն ունենայի, մտիկ ըրէ՛ ու տես իմ կարգադրութիւնս. ահա մեր դիմացը հիւսիսէն դէպի հարաւ ձորի մը մէջ տարածուեր է Փղշտացւոց բանակը. մէկ կողմէն ցած բլուր մը կը պատէ զիրենք, որուն գլուխը անկոխ ու ցցուած է. մէկալ կողմը լեռներու մէջ ընդարձակ դուռ մը կայ, ուսկից լայն դաշտին մէջէն ինչուան ծով կը հանէ ճամբան. թէ որ հոն ձգենք Թշնամին, յաղթութիւնը անշուշտ է. ուստի պէտք է նախ փախուստ ձեւացնել, երեք բաժին ընելու է զօրքերնիս. առաջինը ձախ կողմէն զանոնք դաշտը ձգելու համար փախչիլ ցուցընէ. երկրորդ գունդը մէջ տեղը մնայ անկարգ ու ցրուած Թշնամին խաբելու համար, իսկ մենք ընտիր քաջերով արեւելքի կողմէն ապառաժ բլրոյն վրայ ելլելով Թշնամիին կռնակը կ՚առնենք, ամեն կողմէն կը պաշարուի, ու բնաջինջ կը կորսուի։

ԴԱՒ. Քաջ ու խելացի ես միանգամայն, զօրութիւնը որուն վրայ ըլլայ նէ ըլլայ, գիտեմ ես յարգել ու գովել. ես քու զօրականդ ըլլամ, չէ թէ զօրագլուխ, ու քու պատերազմիդ մէջ իմ գալովս մինակ սուր մը աւելնայ։

ԱԲԵ. Դաւիթն է զօրապետ, Դաւիթն է պատերազմին յարդարիչը, ո՞վ իրմէ աւելի վարպետ զէնք կը շարժէ։

ԴԱՒ. Եւ ո՞վ Աբեններէն աւելի աննախանձ պէտք է ըլլայ այնչափ ամենամեծ ձիրքեր ունենալէն վերջը. քու խորհուրդդ ամեն կողմանէ քաջադէպ կը տեսնամ ես. Յովնաթան ու ես հոս Թագաւորական վրաններուն քով կը կենանք. Քուշը արեւելքի կողմը անցնի, Սադովկ հազար հոգիով լերանը վրայ ելլայ, ու դուն տասը հազար մարդով պատերազմին դաշտը բռնես։

ԱԲԵ. Քեզի կը վայլէ աղ նախապատիւ տեղը:

ԴԱԻ. Անոր համար զքեզ հոն կը դնեմ. արեւը դեռ նոր կելլայ, ամեն բան պատրաստէ դուն, բայց փողի ձայնը չի լսուի ինչուան որ ժամը չորս հըլլայ. տես արեւմտեան սաստիկ հով մը կը փչէ, իրիկուան դէմ փոշւոյ մըրրիկը ու արեւը Թշնամւոյն աչքը զարնելով խառն մեզի հետ մէկտեղ պիտի կռուին:

ԱԲԵ. Աղէկ կ'ըսես:

ԴԱԻ. Ուրեմն գնա՛, հրաման տուր. ու ջանա՛ Աբեններ քու արժանի փառքդ չի մթնցնել անարժան արուեստներով:

ՏԵՍԻԼ Թ.

ԴԱՒԻԹ

Խորադէտ է պատերազմին կարգաւորութեանը մէջ. բայց ի՞նչ օգուտ, երբ զօրքին սիրտը իրեն հետ միացած չէ. աս մինակ կը պակսի Աբեններէն, որն որ Դաւթի կը չնորհէ Աստուած: Այսօր յաղթութիւնը կատարենք, ու անկէ ետքը Թողում հեռանամ դարձեալ Սաւուղէն. չկայ ինծի խաղաղութիւն անոր քովը. մանաւանդ Թէ նոր յաղթանակս նոր յանցանք պիտի սեպուի ինծի:

ՏԵՍԻԼ Ժ.

ՅՈՎՆԱԹԱՆ, ԴԱՒԻԹ

ՅՈՎ. Սիրեցեալդ իմ Դաւիթ. չես գիտեր որ այն ինչ իմ հայրս կոչունքէն ելաւ, Աբեններ մէկէն անոր քովը մօտեցաւ, ու քիչ մը ատեն խօսեցաւ հետը: Ես ալ մօտ գացի, անիկայ դուրս ելաւ. ու հայրս փոխուած տեսայ:

ԴԱԻ. Ի՞նչ ըսաւ. ի՞նչպէս երեւցաւ քեզի:

ՅՈՎ. Առաջ մեզի հետ արցունք ցօղեց. կը համբուրէր ու կը գրկէր զմեզ. իբրեւ որդեսէր հայր մը կը խօսէր մեզի, հիմայ նոյն չէ:

ԴԱԻ. Տարաժամ հոգերով մի՛ ցաւցներ սիրտդ. ինքը Թագաւոր է ու ինչպէս կը հաճի Թող այնպէս վարուի մեզի հետ. բաւական է որ պատերազմը չի կորսընցնէ այսօր, վաղը իւր անգութ խորհուրդները դարձեալ ինծի դէմ 'ի գործ դնէ. Նորէն իմ առջի անարգ վիճակս կ'սպասէ ինծի. խիստ աքսոր, փախուստ եւ վիշտ. ինծի միակ ու սաստիկ մահը զձեզ Թողուլն է Յովնաթան. ու հարկ է Թողուլ ... ա՛հ՝ ընդունայն յոյսեր, Թչուառ հարսանիք ու չարագուշակ փեսայութիւն. փոխանակ երջանիկ օրեր անցնելու ձեզի հետ, միշտ աքսորեալ ու փախստական ապրիլ:

ՅՈՎ. Ա՛հ, ոչ, ալ պիտի չի բաժնուինք մէկմէկէ. ալ ոչ ոք պիտի յանդգնի յափշտակել զքեզ մեր գըրկէն. բաւական եղաւ մեր դժբաղդ կեանքը հօրս ցաւալից պալատին մէջ. ո՞վ կ'ըսէր որ երիտասարդական տարիքս, այն ոսկեզօծ յոյսերու ու փառաց տարիքը, ազատ ու լեղի օրերու պիտի դառնայ. ո՞վ կ'ըսէր որ

այն պայծառ ու գեղեցիկ առաւօտը յանկարծ տխուր ամպերով պետի գոցուի. ատեն մը հայր քոյր ու բարեկամ երջանկութեամբ կը լեցնէին զիս, հիմայ ալ դարձեալ անոնք են որ կը կորսեն սիրտս. Դաւիթ, երբ բախտը մեզմէ երեսը կը դարձնէ, թշուառութեան փշալից ճամբան դէպի գերեզման կը տանի. թշուառ ու կորիճ մարդու մը չի կայ անկէ աւելի հանգիստ ու վայելուչ տեղ. բայց դուն ապրէ՛ Դաւիթ, ապրէ՛ Իսրայէլ ազգին փառքն ու կանգնումը ըլլալու համար, ապրէ՛ ատեն ատեն Յովնաթան եղբայրդ միտքդ բերելու ու անոր վրայ լալու համար:

ԴԱՒ. Սիրտս ա՛լ չի դիմանար քու խօսքերուդ. ա՛հ, դադրէ՛, հեղեղի պէս արեան չէ թէ արցունքներու նուիրուած է այս օրս:

ՅՈՎ. Քեզի համար վախ ու արգելք մը չկայ պատերազմին մէջ. վասն զի Աստուծոյ անյաղթելի վահանը ունիս դուն, բայց կը վախնամ որ ամբարիշտ Աբենները չարիք մը չի մտածէ քու վրադ:

ԴԱՒ. Բայց ի՞նչ. Սաւուղ պատերազմի գործը ինծի յանձնելուն կասկած մը ունեցա՞ւ որ այդպէս կը խօսիս:

ՅՈՎ. Անիկայ չի լսեցի, սակայն ընքուլները կախած ինքն իրեն հետ չեմ գիտեր ի՛նչ կը խօսէր դաւաճան քահանայից վրայ. դաշտի մէջ անծանօթ մարդիկներու ու խաբեբայ կրօնքի, մութ, կորուկ ու ահեղ խօսքեր Դաւթին բարեկամ եղողի մը համար:

ԴԱՒ. Ահա ինքը:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՍԱՒՈՒՂ, ՅՈՎՆԱԹԱՆ, ԴԱՒԻԹ

ՅՈՎ. Եկո՛ւ, հայր սիրուն, հանգչեցո՛ւր միտքդ. հոս բաց ու մաքուր օդը զօրացնէ զքեզ, եկու հայր իմ, եկու նստէ՛ քու որդիքներուդ մէջ:

ՍԱՒ. Ի՞նչ խօսքեր են ատոնք:

ՅՈՎ. Ա՛հ, հայր իմ:

ՍԱՒ. Ո՞վ էք դուք. ո՞վ է պայծառ ու մաքուր օդի վրայ խօսողը. այս օդը թանձրամած մառախուղ է. խաւար ու մահուան մթութիւն... մօտ եկուր ինծի, կը տեսնա՞ս արեւուն չորս կողմը արիւնոտ պսակ մը պատեր է ... կը լսե՞ս չարագուշակ հաւերու ողբական ձայները ... օդին մէջ սուգ ու լաց կը տարածուի, կը պատէ իմ սիրտս ալ ու զիս ալ լալու կ'ստիպէ ... բայց ի՞նչ. դուք ալ կուլա՞ք:

ՅՈՎ. Աստուած հզօր Իսրայէլի. տեսա՞նկ քու երեսդ կը դարձնես Սաւուղէն. անիկայ որ երբեմն քու ծառադ էր, հիմայ այսպէս թշնամւոյն ձեռքը կը թողուս զինքը: Հայր, տե՛ս քու քովդ է սիրելի որդիդ. թէ որ դուն զուարթ ըլլաս, ինքն ալ ուրախ կ'ըլլայ, ու արցունք կը թափէ թէ որ դուն ալ կուլաս. բայց ինչո՞ւ արտասուենք, դարձաւ մեզի ուրախութիւնը:

ՍԱՒ. Դաւի՞թը կուզես ըսել. Դաւի՛թ. ա՛հ, ինչո՞ւ համար իմ որդւոյս հետ ինքն ալ զիս չի գրկեր:

ԴԱՒ. Հա՛յր, կը վախնայի որ զքեզ չի բարկացնեմ. ա՛հ, ինչո՞ւ համար սրտիս մէջ չես կրնար կարդալ, եւ քեզի հետ եմ միշտ:

ՍԱՒ. Դո՞ւն... անանկ է նէ դուն կը սիրե՞ս Սաւուղայ տունը:

ԴԱՒ. Ի՞նչ, կը սիրե՛մ. Յովնաթանը եղբայրական սիրով կը սիրեմ. աշխարհքիս մէջ ամեն վտանգ աչքս կ'առնեմ քեզի համար, ու ինքզինքիս համար բան մը չեմ հոգար:

ՍԱՒ. Բայց ինքզինքդ ալ մեծ բանի մը տե՞ղ կը դընես դուն:

ԴԱՒ. Ես իմ անձս կը մեծարե՞մ. դաշտին մէջ ոչ անպիտան զինուոր մը, ու արքունիքիդ մէջ քու փեսադ ու Աստուծոյ դիմացը ոչինչի մը տեղ դրեր եմ ինքզինքս:

ՍԱՒ. Մի՛շտ Աստուծոյ վրա՞յ կը խօսիս դուն. բայց աղէկ գիտես որ շատոնցունէ նենգաւոր քահանայից ժանտ ցասումը հեռացուց զիս Աստուծմէ. ուրեմն զիս նախատելո՞ւ համար կը յիշես դուն զԱստուած:

ԴԱՒ. Ոչ, այլ զինքը փառաւորելու համար. ա՛հ, ինչո՞ւ միտքդ դրեր ես որ Աստուած քեզի հետ չէ. ով որ զինքը չուզեր, անոր հետ չէ. բայց ով որ զինքը կը կոչէ ու անոր վրայ կը դնէ բոլոր յոյսը, ե՞րբ հեռացեր է անկէ. ինքը դաշտին վրայ հանեց զքեզ. իրմով կը թագաւորես դուն, դուն անորն ես, թէ որ մինակ իր վրայ դնես յոյսդ:

ՍԱՒ. Ո՞վ կը խօսի երկնից վրայ. արդեօք քահանա՞յ մը ես դուն որ սուրբ քարոզներ կուտաս ինծի, տեսնանք, (կը մօտենայ Դաւթին) է՛հ, ոչ. զինուոր ես դուն ու սուր կախեր ես մէջքդ, մօտեցի՛ր տեսնամ Դաւի՞թն է խօսողը չէ նէ Սամուէլ. ի՞նչ սուր է ասիկայ. ես աս սուրը իմ ձեռքովս տաճարին ընծայ չի տուի՞ մը:

ԴԱՒ. Ասիկայ ան սուրն է որ իմ տկար պարսատիկովս ստացայ, որ վայրենի հսկային ձեռքովը դըլխուս վրայ կախուած ահարկու մահ կ'սպառնար ինծի, սակայն անոր արիւնը խմեց եւ ոչ իմս:

ՍԱՒ. Բայց սուրբ տապանակին քով իբր նուիրական սուր մը չի կախուեցա՞ւ ասիկայ:

ԴԱՒ. Այո՛, բայց ...

ՍԱՒ. Անանկ է նէ ո՞ւսկից առիր դուն զայդ. ո՞վ տուաւ քեզի զայդ ո՞վ:

ԴԱՒ. Ըսեմ շիտակը. անզէն ու փախստական հասայ ես Նոմբա, ի՞նչ պատճառներու համար գիտես. ճամբաները լեցուած էին եղեռնագործ մարդիկներով, ու ես զէնք մը չունենալով քովս, ամեն մէկ քայլ առնելուս կրնայի մահաբեր վտանգի մը հանդիպիլ. սուրբ տապանակին դիմացը երկրպագելով հոն աս զէնքը խնդրեցի ես Ղեւտացիէն, որ թէ մէկուն տրուած ըլլար գործածել, անշուշտ մինակ Դաւթին կը վայլէր:

ՍԱՒ. Ու անիկա՞յ ... :

ԴԱՒ. Առաւ եւ տուաւ ինծի:

ՍԱՒ. Եւ ո՞վ էր անիկայ:

ԴԱՒ. Աքիմելեք:

ՍԱՒ. Անօրէն, վատ տիրադրուժ ...ո՞ւր է տաճարը. ո՛վ կատաղութիւն ... ա՛հ, ամենն ալ ամբարիշտ, ամենքն ալ անօրէն ու դաւաճան, թշնամիք Աստուծոյ. դուք իր պաշտօնեաները, ո՞ւր էք ... ճերմակ զգեստով սեւ հոգիներ ... ո՞ւր է տապարը, ո՞ւր է խարանը. կործանի, սպաննեմ, մորթեմ:

ՅՈՎ. Հայր իմ, ի՞նչ կ'ընես, ո՞ւր կը վազես, ի՞նչ կը խօսիս. հանդարտէ հայր, հոս խորան, զոհ չկայ:

ՍԱՒ. Ո՞վ է զիս արգիլողը, ո՞վ է որ ինծի դէմ կը կենայ:

ՅՈՎ. Հայր ... :

ԴԱՒ. Դուն երկնքէն օգնէ Աստուածդ Իսրայէլի, քու առջեւդ ծունկ կը չոքեմ տէր ու կը պաղատիմ ... :

ՍԱՒ. Խաղաղութիւնը գնաց ինձմէն. արեւ, իշխանութիւն, որդիք ամենն ալ կորսուեցան. Թշուառակա՜ն Սաւուղ. ո՞ւր է քեզի մխիթարութիւն, ո՞ւր քեզի օգնական. քու որդինե՞րդ. համր են անոնք, անգութ, ապերախտ. ամենն ալ ողորմելի ծերոյն մահը կուզեն. ամենուն աչքը աս Թագին վրան որ ալեւոր ճակատս կը պսակէ. առէ՛ք, յափշտակեցէք զայն, ու անոր հետ մէկտեղ կորեցէք դողդոջուն գլուխս ալ ... ո՜հ, իմ աղետալի վիճակս, մահը լաւագոյն է, մահը կուզեմ: (Քիչ մը ատեն այս խռոված վիճակին մէջ կենալէն ետքը կը սկսի լալ):

ՅՈՎ. Ա՜հ, հայր իմ, ամենքնիս ալ քու կենացդ կը փափաքինք. ամեն մէկերնիս ալ մեր կեանքը կուտանք որ դուն ապրիս. արդ իւր բարկութիւնը արցունքներու մէջ կը հալի. եղբայր իմ, ժամանակն է քաղցր երգերով իւր սիրտը հանդարտեցնել. շատ անգամ երկնային նուագներովդ մոռցուցեր ես դուն իւր սրտին խոցերը:

ԴԱՒ. Ո՜հ, մեր բերնովը խօսի Աստուած, եկէ՛ք ընկերք իմ ու երգենք ամենակալ Աստուծոյ օրհնութիւնը, որուն ձեռքն են Թշուառ մահացուաց տառապեալ սրտերը: (Հոս երգեցիկ տղաք կուգան ու օրհնութիւն մը կերգեն):

ՍԱՒ. Երգերու ձայն կը լսեմ ես... մահաբեր Թմրութիւնս փարատէ՛ ինձմէ, ցուցո՛ւր ինձի երիտասարդութեանս փառաւոր տարիները: (Հոս պատերազմական երգ մը կերգեն):

ՍԱՒ. Ա՜հ, այո՛, այս իմ առջի տարիներուս զուարթաբար ձայնը որ կարծես թէ գերեզմանին մէջէն գիս աշխոյժ ու եռանդուն կենաց կը կոչէ ... ի՜նչ կ՚ըսեմ, եղո՜ւկ ինձի. պատերազմի ձայնը ալ չեմ ախորժիր. պարապութիւն՝ հանգիստ ու մոռացութիւն աւելի կը վայլեն ծեր մարդու մը: (Խաղաղութեան երգ մը կերգեն հոս):

ՍԱՒ. Ո՜հ, գեղեցիկ հանգիստ, ո՜վ սքանչելի խաղաղութիւն սրտի. երակներուս մէջ կը ծաւալի անուշակ երջանկութիւն մը. բայց ի՞նչ կը կարծէք դուք. միթէ վատին մէ՞կն է Սաւուղը որ խաղաղութիւն փնտռէ. ի՞նչ, քաջայաղթ Սաւուղ Թագաւորը մէկդի նետուած պատերազմի անպիտան գործիք մը կը կարծէք դուք: (Նորէն պատերազմական երգ մը կերգեն):

ԴԱՒ. Ասանկ պիտի իյնան կործանին քու Թշնամիներդ՝ ես ալ քու քաջերուդ գլուխը անցած կը հալածեմ Փղշտացիքը, կը զարնեմ, կը կոխեմ կը ջախջախեմ, որ սորվին թէ՝ երկու ահաւոր սուրեր ունին Իսրայէլացիք պատերազմի մէջ:

ՍԱՒ. Ո՞վ է ատիկայ որ խրոխտալով կը խօսի. Սաւուղին սուրէն ուրիշ սուր կա՞յ պատերազմին մէջ. անօրէն է, Թող մեռնի՛, կորսուի գիս նախատողը: (Կը վազէ Դաւթին վրայ):

ՅՈՎ. Կեցիր հայր, ի՞նչ կ՚ընես:

ԴԱՒ. Եղո՜ւկ քեզի արքայ:

ՅՈՎ. Ո՜հ, փախի՛ր, հազիւ թէ կը բռնեմ զինքը, փախիր:

ՏԵՍԻԼ Ե.

ՍԱՒՈՒՂ, ՅՈՎՆԱԹԱՆ

ՅՈՎ. *Հայր սիրեցեալ, հանդարտէ՛։*

ՍԱՒ. *Ո՞վ կը բռնէ զիս, ո՞վ կ'աղաչէ՝ ո՞ւր է իմ սուրս, ո՞ւր է ձեզի կ'ըսեմ, տուէք ինծի իմ սուրս։*

ՅՈՎ. *Ա՛հ, եկու ինծի հետ, հայր սիրելի, թող պիտի չի տամ որ երթաս. տե՛ս, հոս օտար մարդ չկայ, քու որդւոյդ հետ դարձիր պալատդ, վասն զի հանդչելու կարօտութիւն ունիս. եկու, դադրի քու բարկութիւնդ, քու որդւոյդ հետն ես ու միշտ քու քովդ պիտի ունենաս զինքը։*

ՁԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՀԱՆԴԷՍ Դ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՍԱՒՈՒՂ, ԱԲԵՆՆԵՐ, ԱՔԻՄԵԼԵՔ, ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ԱԲԵ. *Տէր արքայ, մեծ պատճառ մը կ'ստիպէ զիս քեզի դառնալ թշնամի արեան գետեր չի վազցուցած։ Դաւիթ, այդ կորիճ Դաւիթը, որուն վրայ կեցած էր յաղթութիւնը, աներեւոյթ եղեր է. մէկ ժամ մը մնաց պատերազմին սկսելուն, բոլոր զօրքը եռանդով վառուած աղաղակներով օդը կը թնդացնէ. կը դողայ երկիր փայլակի պէս վազող ձիերուն ոտքին տակը, ամենքը մահ, կրակ ու պատերազմ կը շնչեն. բայց ո՞վ տեսաւ Դաւիթը, մէկտեղ մը չկայ Դաւիթ. բայց դուն տե՛ս արքայ, անշուշտ երկնից նպաստն է աս բանս մեզի. տես, ո՞վ անոր տեղը պատերազմի դաշտին մէջ կ'երեւայ. ասիկայ որ քահանայից փափուկ բեհեզներու մէջ պատած է, գողի մը պէս Բենիամինի գնդին մէջ պահուտեր էր. ահա լսէ՛ իմաց թէ՛ ի՞նչ կարեւոր պատճառներով այս վտանգներուն մէջ կը դնէ ինքզինքը։*

ԱՔԻ. *Այո՛, ըսեմ պատճառը թէ որ Թագաւորին բարկութիւնը թոյլ տայ ինծի։*

ՍԱՒ. *Թագաւորին բարկութի՞ւնը, ուրեմն արժանի ես դուն անոր. բայց ո՞վ ես դուն, ինծի կ'երեւայ թէ պիտի ճանչնամ զքեզ. միթէ դուն Հռամայ տեսանողաց զառանցեալ ու գոռոզ խմբէն չե՞ս մի։*

Ա.ՔԻ. Քահանայ եմ Աստուծոյ, գլուխ Ղեւտացւոց, եւ սրբազան պաշտամանցս մէջ յաջորդ մեծին Ահարոնի. միշտ տապանակին քովը կը կենամ ես. առենօք տապանակ ուխտին սովորութիւն էր բանակին մէջ կենալը, հիմայ մեծ բան մը կ'երեւայ աստուածական պաշտօնէին թէեւ գաղտուկ հոն երեւնալը. նոր ու կարգէ դուրս դիպուած մըն է սրբանուէր քահանային ներկայութիւնը հոն՝ ուր Սաւուղ կը թագաւորէ. դուն զիս չե՞ս ճանչնար, ու ի՞նչ զարմանք. դուն արդեօք ինքզինք կը ճանչնա՞ս, տուրնէրդ մոլորեցուցեր ես Աստուծոյ ճամբէն. իսկ ես կը կենամ տապանակին քով ուր մեծն Աստուած կը բնակի, հոն՝ ուր շատոնց է Սաւուղ տեսնուած չէ. իմ անունս Աքիմելէք է:

ՍԱՒ. Մատնիչ կը նշանակէ ադ անունը, հիմայ աղէկ կը ճանչնամ զքեզ, աղէկ առենին հոս հասար. ըսէ՛ ինծի, դուն չե՞ս մի աքսորեալ Դաւիթին ապաւէն՝ կերակուր ու զէնք տուողը, ու ի՞նչպիսի զէնք. Փղշտացւոյն նուիրական սուրը որ Աստուծոյ ուխտեալ նոյն տապանակին քով կախուած էր, դուն պիղծ ձեռքովդ անկէց առնելով քու տիրոջդ ու թագաւորիդ ժանտ թշնամիին մէջքը կապեցիր զայն, հիմայ ալ եկեր ես անօրէն, բանակիս մէջ ալ մատնութիւն ընելու, տարակոյս չկայ:

Ա.ՔԻ. Այո՛, զքեզ մատնելու համար եկեր եմ, վասն զի կուգամ Աստուծմէ մաղթելու համար յաղթութիւն՝ որ Աստուած չուզեր տալ. այո՛, ես եմ Դաւիթին օգնական ձեռք մատուցողը. բայց ո՞վ է ադ Դաւիթը. միթէ թագաւորին փեսան չէ՞, ու իր գործերուն ամենէն մեծանունն ու քաջը, պատերազմի մէջ քու զօրութիւնդ ու վահանդ, ու խաղաղութեան ատենը իր քաղցր երգերովը քու սրտիդ տիրողը, ժողովրդեան

ուրախութիւնն ու թշնամեաց սարսափը. ես այսպիսի անձի մը պաշտպանութիւնը ըրի, միթէ քիչ մը առաջ դուն քու ձեռքովդ զինքը իր աղջի փառքին մէջ հաստատելով պատերազմի առաջնորդ չընտրեցի՞ր մի, որ բանակիդ մէջ յաղթութիւնը նորէն բերէ, ու Աստուծոյ սրտիդ մէջ տնկած կորստեան վախը ցրուէ փարատէ. թէ որ դուն զիս կը դատապարտես ինքզինքիդ դէմ վճիռ կուտաս:

ՍԱՒ. Ուսկի՞ց կուգայ ձեզի ադ գթութիւնը, դուք անգութ քահանայներ. ամպարիշտք ու արեան ծարաւի սրտեր. մեծ յանցանք սեպեց Սամուէլ, Ամաղեկայ թագաւորին արիւնը չի թափելուս համար, որ սուրը ձեռքը գերի ընկեր էր. վսեմամիտ թագաւոր մը, վեհանձն ու առաքինի պատերազմող, բայց թշուառ ու գթութեան արժանի. խիստ շղթաներով կապուած բերին զինքը դիմացս. թէպէտ յաղթուած բայց ազնուական հպարտութիւն մը ունէր կերպարանքին վրայ. իր արիութիւնը յանցանք սեպուեցաւ Սամուէլի աչքին. երեք անգամ իր քահանայական ժանտ ձեռքովը մխեց երկաթը խեղճին սիրտը. ասո՞նք են ձեր քաջութիւնները ա՛յ վատասիրտ մարդիկ. բայց ով որ իր բնիկ թագաւորին դէմ գլուխ կը վերցնէ ու մատնիչ է, դուք զանիկայ կը պաշտպանէք ու վեր կը վերցնէք. մինակ ձեր պարտքը հոգերնիդ չէ, ուրիշ ամեն հոգերով լի է սրտերնիդ. ո՞վ էք դուք. ծնունդ չար եւ անզգամ, որ մեր վտանգներովը հանդիստ ու ապահովութիւն կը գտնայ. ու վատ զգեստներու մէջ պատած եղջիւրները մեր գլխուն վրայ կը բարձրացնէ, երբ մենք զրահներու տակ արիւն քրտինք մտած, մեր որդւոց ամուսիններուն ու նաեւ ձեզի համար աղետալի կեանք մը կանցընենք. ա՛հ, ո՞վ էք դուք:

ԱՔԻ. Եւ դուն ո՞վ ես, Թագաւոր մը երկրիս վրայ. բայց Աստուծոյ առջին ի՞նչ Թագաւոր. ինքզինքիդ դարձի՛ր Սաւուղ ուրիշ բան չես, բայց եթէ պզտիկեալ փոշի մը. ես ինքիրմէս ոչինչ եմ. բայց երբ մէյմը Աստուած շունչ տայ ինծի, կայծակ եմ մրրիկ եւ հուր. Աստուած քեզ ալ հաստատեց, բայց թէ որ մէյմը ծուռ նայի, ի՞նչ կըլլայ Սաւուղ. անիրաւութեամբ Փղշտացի Թագաւորին կողմը կը բռնես ու անոր չար ճամբուն մէջ դուն ալ մոլորեր կերթաս. ամպարիշտ Թագաւորի մը համար թշնամի սուրէն ուրիշ ի՞նչ պատիժ կրնայ ըլլալ. սարսէ՛ դուն Սաւուղ, ահա սեւ ամպերուն մէջէն կրակէ թեւերով մահուան հրեշտակը կը տեսնամ, աջ ձեռքը կը փայլատակէ վրէժխնդիր բոցեղէն սուրը ու ձախ ձեռքով ամբարիշտ գլխուդ մազերէն կը բռնէ. դողա՛ Սաւուղ ու սարսէ՛. տե՛ս ո՞վ է քեզ մահուան դիմաց քաշկռտողը, այս մարդը, սատանային եղբայրը չար Աբենները որ քու ծերացեալ սիրտդ մաղձով ու դառնութեամբ կը լեցնէ, ու պատերազմասէր Թագաւորը տղու մը պէս իրեն խաղալիք ըրեր է. ո՞ւր է Սաւուղայ տունը, ալիքներուն վրայ դրվեր է հիմը. տեսէք ինչպէս կը շարժի, իյնալու վրայ է. կործանեցաւ փոշի դարձաւ, ի՞նչ եղաւ Սաւուղայ տունը. ոչինչ:

ԱԲԵ. Տէր արքայ, հրաման տուր որ քու տեղդ ես պատասխանեմ. տեսնաս տէր, քահանայի մը լրբենի լեզուն ինչպէս գիտէ սանձել Աբեններ:

ՍԱԻ. Սաւուղն ալ գիտէ զայդ. մարգարէ գուժաբեր. մեղք որ գլխուդ գալիքներն ալ չի կրցար գուշակել. ու ես քեզի գրուցեմ ու Աբեններ ՚ի գործ դնէ: Դուն ո՛վ քաջ, փութա՛ փոխէ՛ շուտով Դաւթին հրամանները որ մատնութեամբ լեցուն են. վաղը արշալու-

սին պատերազմ ըլլայ. կուզեմ որ ցորեկուան պայծառ արեւը վկայ ըլլայ իմ պատերազմիս, քու սպառնալիքներդ իմ առջի եռանդս վառեցին. վաղը ես զօրապետ պիտի ըլլամ բանակիս, ու բոլոր օրը բաւական պիտի չըլլայ ըրած կոտորածիս: (Աբեններին) Հանէ աս մարդը դիմացէս, մէկդի տար, թող մեռնի, ու իր վատ արիւնը Փղշտացիներուն արեանը հետ խառնուի:

ԱԲԵ. Բաւական է որ Աբեններին ձեռքն է, նոյն բանն է թէ մահուան ձեռքը ըլլար:

ՍԱԻ. Բայց իմ վրէժխնդրութեանս քիչ է այսչափը, խրկէ իմ բարկութիւնս բոլոր քահանայից բնակած տեղերնին ու զարկ սպաննէ՛, ջնջէ իրենց տունը տեղը, որդիքներն՝ հայր ու մայր ու անօրէն ցեղերնին փոշի ըլլայ ու ցրուի օդին մէջ. որպէս զի իմանան թէ Սաւուղ մը կայ դեռ երկրիս վրայ. այսչափ ատեն ձեզմէ գրգռուած ձեռքս կայծակներ չի թափեց ձեր գլխուն վրայ, անոր համար այնչափ հպարտութեամբ գոռոզացեր էիք իմ վրաս:

ԱՔԻ. Ինձմէ ոչ ոք կրնայ յափշտակել արդարոյ ցանկալի մահը, իմ մահս միանգամայն քաղցր ու փառաւոր է ինծի, բայց ձեր երկուքներնուդ ալ մահը արդէն շատոնց անդարձ վճռեր է Աստուած, որով պիտի իյնաք անարգութեամբ Աբեններ ու դուն Սաւուղ, ոչ թշնամիէն եւ ոչ պատերազմի մէջ. երթա՛նք. Աստուծոյ ետքի պատգամները խօսեցայ ես ամբարշտին. անիկայ խուլ եղաւ. իմ պաշտօնս լմնցաւ. ու կեանքս աղէկ գործածեցի:

ՍԱԻ. Տա՛ր սատկեցո՛ւր զինքը շուտով անողորմ ու չարաչար մահուամբ:

ԱԲԵ. Ինծի թող աս հոգը. տեսնաս ինչպէս շուտով պիտի կատարուի հրամանդ. եկու դուն երթանք:

(խստութեամբ կը քաշէ Աքիմելեքին թեւէն ու կը տանի):

ՏԵՍԻԼ Թ.

ՍԱՒՈՒՂ

Ամենքն ալ ինծի դէմ անգութ թշնամի դարձեր են ամենքն ալ միաբաներ ժամանակէն առաջ իրենք իրենց ձեռքովը գերեզմանս կը փորեն ու կուզեն բանի գըլտորել գիս մէջը. բայց գուցէ չոգնեցան ալ երկինք գիս հալածելէն. կուզեմ իմանալ մէջմը այդ միահեծան տիրոջ անողոքելի կամքը, որ ամենազօր կը կոչեն. կուզեմ բանալ բախտին գիրքը, կարդալ իմ ճակատագիրս ու տեսնալ թէ ո՞րն է այդ աներեւոյթ ձեռքը որ ահագին հարուածներ կիջեցնէ թշուառ գլխուս վրայ:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՎՀՈՒԿ, ՍԱՒՈՒՂ

ՍԱՒ. *Դո՞ւն ես այդ մարգարէուհին, որ ապագան գուշակելով պիտի ծանուցանես Իսրայէլի թագաւորին իր ճակատագիրը:*

ՎՀՈ. *Ես եմ:*

ՍԱՒ. *Ո՞վ ես դուն:*

ՎՀՈ. *Ամենակալ Աստուծոյ ձայնը:*

ՍԱՒ. *Վա՜յ քեզի, եթէ գիս խաբելու ըլլաս:*

ՎՀՈ. *Մանաւանդ թէ վա՜յ քեզի Սաւուղ:*

ՍԱՒ. *Ուրեմն ի՞նչ կը բերես ինծի:*

ՎՀՈ. *Քու վճիռդ:*

ՍԱՒ. *Զրուցէ՛:*

ՎՀՈ. *Ո՜վ Աստուած, ինչո՞ւ համար մինակ գիս ընտրեցիր բոլոր Իսրայէլին մէջէն. տկար ու վախկոտ կին մըն եմ ես, աւելի զօրաւոր պաշտօնեայ մը ընտրէ՛ քեզի, քու աստուածային բարկութիւնդ թագաւորի մը ծանուցանելու համար ո՞վ եմ ես:*

ՍԱՒ. *Ինչո՞ւ ձեռքերդ կը դողան ու արցունք կը թափես:*

ՎՀՈ. *Մարէ՛ գութը իմ սրտիս մէջ ո՜վ Աստուած, որ համարձակ ճշմարտութիւնը կարենամ խօսիլ:*

ՍԱՒ. *Չինծու սարսափներովդ կարծես թէ պիտի վախցընե՞ս գիս:*

ՎՀՈ. *Բայց ո՜վ թագաւոր, բերանս առաջ չերթար խօսելու:*

ՍԱՒ. (Բարկութեամբ) *Դեռ կը դանդաղի՞ս. համբերութիւնս հատաւ. խօսէ՛ կամ ելի՛ր դիմացէս:*

ՎՀՈ. *Ինչո՞ւ չեմ կրնար դուրս ելլալ ու հետս տանիլ այն ամեն թշուառութիւնները որ հիմայ պիտի մարգարէանամ. կուզեմ ետ դառնալ բայց Աստուած կը բռնէ ու յառաջ կը մղէ գիս. չեմ կրնար դէմ դնել իր զօրութեանը. այո՛, կզգամ քու ներկայութիւնդ Աստուած ահաւոր ու երկնաւոր բարկութիւնդ սրտիս մէջ կանցնի: Սակայն ի՞նչ արիւնոտ ճառագայթ էր որ աչքիս դարկաւ, լուռ կեցէք: Ապագան կը բանայ իր մթին գաղտնիքները. վիհ մը կը տեսնամ ես, ու մէջը*

խառն ՚ի խուռն յեղուած են թշուառութիւնք, առաքինութիւնն եւ ոճիրք. Սաւուղ ... Դաւիթ ... ցաւալիւ Յովնաթան: Ա՜հ, ո՛վ թագաւոր, ալ մի՛ ստիպեր զիս խօսելու:

ՍԱՒ. (Դողալով) Ի՞նչ եղեր են Դաւիթը, Յովնաթանը, խօսէ՛:

ՎՀՈ. Այո՛, մէգը փարատեցաւ, ու վարագոյրը բացուեցաւ. կը տեսնամ, անիկայ է:

ՍԱՒ. Ո՞վ:

ՎՀՈ. Դաւիթը:

ՍԱՒ. Դաւիթը ի՞նչ:

ՎՀՈ. Յաղթեցիր Դաւիթ, ի՞նչպիսի փառքով կը փայլիս դուն. ի՞նչ է որ կը տեսնամ ճակտիդ վրայ:

ՍԱՒ. Լմնցո՛ւր, առաջ տար խօսքդ:

ՎՀՈ. Թագ մը:

ՍԱՒ. Անօրէն, ի՞նչ ըսիր, անիկա՞յ, Դաւիթը պսակուած:

ՎՀՈ. (Տխրութեամբ) Ու դուն կիյնաս կը մեռնիս թշուառ երիտասարդ ու կուլայ զքեզ, փափուկ ու գեղեցիկ դոշ, բոլոր Իսրայէլի ժողովուրդը. գթութի՛ւն, գթութի՛ւն ո՛վ Աստուած դարձուր քու բարկութիւնդ, բաւական են Սաւուղին իր անձին թշուառութիւնները, բայց մահը առանց գութ ունենալու Յովնաթանին ծաղիկ հասակին, կը զարնէ զինքը ու փուճ տեղ Դաւիթ արցունքի գետեր կը վազցնէ սիրելի բարեկամին վրան:

ՍԱՒ. Լռ՛ւռ կեցիր. բաւական եղան լածներս:

ՎՀՈ. Սաւուղ, քու մեղքերուդ համար զրկեց Աստուած քու որդիդ. դատապարտեցար դուն, ու երկինք երես դարձուցին քեզմէ. մէկ չնչով ցիր ու ցան ըրաւ

Աստուած քու ցեղդ ու չափշտակեց ձեռքէդ գաւազանը:

ՍԱՒ. Լռ՛ւռ կեցիր ըսի քեզի, մի՛ խօսիր:

ՎՀՈ. Սաւո՜ւղ, Սաւո՜ւղ, Աստուած է որ կը խօսի. քու տկար ձեռքերէդ պիտի իյնայ գաւազանը ու թագաւորութեանդ հետ մէկտեղ Յուդայի ցեղին պիտի անցնի. Դաւիթ եւ իր որդիքը պիտի վայելեն քու ցեղիդ խոստացուած բարիքները. ի՞նչպէս պայծառ կը փայլի Դաւիթ. արդար ու շքեղ է իւր յաղթանակը. այդ վեհ արմատէն ի՞նչ ծաղիկներ կը բուսնին. ի՜նչ կը տեսնամ. Աստուած մը ... երգեցէ՛ք, երգեցէ՛ք Դաւիթը:

ՍԱՒ. Ալ քու յանդգնութեանդ չափը անցուցիր, խաբեբայ ու նենգաւոր է քու բերանդ: Աստուած խոստացաւ ինձի գահը, Աստուած չի խաբեր:

ՎՀՈ. Աստուած իր բարկութիւնը կը խոստանայ ապերախտ թագաւորներուն:

ՍԱՒ. Կարծես թէ անպատի՞ժ պիտի մնան քու նախատինքներդ ինձի դէմ:

ՎՀՈ. Կարծես թէ պիտի կրնա՞ս փոխել Աստուծոյ պատգամները:

ՍԱՒ. Գիտե՞ս դուն գլխուդ գալիքը:

ՎՀՈ. Աս մինակ գիտեմ որ նոյն իսկ քու ձեռքերդ պիտի պատժեն զքեզ, ու արեւը մարը չի մտած պիտի կատարէ Աստուած իմ բերնովս քեզի զրուցածները. մնաս բարով վատաբախտիկ հայր, մնաս բարով թշուառ թագաւոր:

ՍԱՒ. (կը բռնէ զինքը) Ոչ, ոչ, ա՜յ նենգամիտ. մտիկ ըրէ՛ ու պատասխան տուր ինձի. բաւական համբերեցի քու լրբութիւններուդ. կուզեմ խայտառակել քու խաբէութիւնդ. թէ որ երկինք յայտնեցին քեզի,

ըսէ՛ նայիմ ո՞րո՞նք են յանցանքներս որ կը համարձակիս երեսս զարնել։

ՎՀՈ. Մթութեան մէջ ծածկուեցան, բայց երկրիս չի տեսածը երկինքը կը տեսնայ Սաւուղ։

ՍԱՒ. Զրուցէ՛ թէ որ գիտես։

ՎՀՈ. Սամուէլին ուրուականը պիտի ըսէ քեզի ո՞րո՞նք են քու չարիքներդ։

ՍԱՒ. Սամուէ՛լ, ի՞նչ ըսել կուզես։

ՎՀՈ. Դուն ինքնիրենդ չես կրնար կարդալ աղ արիւնանիշ գրերը։

ՍԱՒ. Ի՞նչ բան ունի Սամուէլ ինծի հետ։

ՎՀՈ. Ո՞վ խոթեց իւր սիրտը արիւնահեղ երկաթը։

ՍԱՒ. Ո՞վ։

ՎՀՈ. Դուն։

ՍԱՒ. (Կատղած վրան կը վազէ սրով) Ա՛չ աներեւ կնիկ. փաւեցիր իմ վրէժխնդրութիւնս. պարապ տեղը ուզեցի խնայել քեզի. գնա՛, զրուցէ՛ քու Աստուծոյդ, գնա՛ զրուցէ՛ Սամուէլին թէ ի՞նչպէս կը պատժէ Սաւուղ։ (Անոր զարնելու վայրկեանին մէջ կը տեսնայ Սամուէլին ուրուականը, սուրը ձեռքէն կիյնայ) Երկի՛նք. ի՞նչ կը տեսնամ. դո՞ւն ես. քու արիւնաթաթաւ ըստուերդ է. աղ ի՞նչ սոսկալի նայուածք է. աղ ի՞նչ ահարկու կերպարանք որ սարսափով կը լեցնէ զիս. ա՛հ. ներէ ինծի մահարեր ուրուական. ներէ՛ կաղաչեմ. ալդ՛ ես բացի, ես աղ վէրքերը. գիտեմ, կը ճանչնամ, հարկ չէ որ երեսս զարնես ինծի. ա՛հ, չէ. դուն բերանդ մի՛ բանար. աչքերէդ ու դէմքէդ կիմանամ ի՞նչ ըսել կուզես ինծի. դարձի՛ր գերեզմանիդ մէջ. հոն քիչ ատենէն պիտի տեսնուինք մէկմէկու հետ. եթէ կուզես

հիմայ, զա՛րկ, մեռցո՛ւր զիս. ա՛ռ վրէժդ։ (Կուրծքը կը բանայ ու կը չոքի. Սամուէլ աներեւոյթ կըլլայ։)

ՋԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՀԱՆԴԷՍ Ե.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԴԱՒԻԹ, ՅՈՎՆԱԹԱՆ

ՅՈՎ. Եկո՛ւ սիրեցեալ բարեկամ. գիշերը լմննալու մօտ է, կը լսե՞ս բանակին խառնաձայն աղաղակը. առաւօտը կանուխ պատերազմը պիտի սկսի. բայց լռութիւնը կը տիրէ հօրս վրանին քով. նայէ՛՝ երկինք ալ քու փախստեանդ կողմեն, լուսինը կը սահի, ու եաքի ճառագայթները մութ ամպերու տակ կը ծածկէ. փութա՛ ուրեմն փախի՛ր, մէկը չի կրնար տեսնել զքեզ:

ԴԱՒ. Ո՛վ իմ սրտիս ընտրելագոյն մտերիմ քաջդ Յովնաթան. երբ բոլոր Իսրայելի ժողովուրդը պատերազմի կը շարժի, ի՞նչպէս կարելի բան է որ Դաւիթ փախչելու պատրաստուի. ի՞նչ է մահը. կուզեմ հոս մնալ, զարնէ զիս Սաւուղ եթէ կուզէ, բաւական է որ առաջ շատ մը թշնամեաց զունդեր գետինը փռեմ:

ՅՈՎ. Ա՛հ, դուն չես գիտեր, Դաւիթ, որ հայրս սկսաւ արեան մէջ զովացնել իր բարկութիւնը, Աքիմելեք քահանայապետը հոս դնուելով, անոր ցասմանը զոհ ինկաւ:

ԴԱՒ. Ի՞նչ կը լսեմ. քահանաներու վրայ դարձուց անխկայ սուրը. վա՛յ քեզի Սաւուղ:

ՅՈՎ. Աւելին ալ մտիկ ըրէ. անգութ հրաման տըրուաւ թագաւորը Աբեններին որ եթէ դուն պատերազմի խառնուրդին մէջ երեւնաս, սպաննէ զքեզ:

ԴԱՒ. Ու դուն աս բաներուս կը համբերե՞ս Յովնաթան:

ՅՈՎ. Յովնաթան չի կրնալով աս բաներուս համբերել, յուսահատ մահուան դէմ կը վազէ զէնքերու մէջ. բայց դուն ալ մի՛ ուշանար. կասկածելի ժամը կը մօտենայ. դուցէ վրաններուն քով մէկը կը լրտեսէ զմեզ ու քեզի փախչելու ատեն չի մնայ:

ԴԱՒ. Ա՛հ, որչափ ծանր է ինծի պատերազմը թողուլ երթալ. անծանօթ ձայն մը կը լսեմ որ կը կոչէ սրտիս մէջ. հասած է սոսկալի օրը Իսրայէլին ու թագաւորին գլխուն վրայ. ո՞ւր էր թէ ... բայց ոչ. հոս քահանայից անմեղ արիւնը թափուեցաւ պիղծ է բանակը, ու աղտոտած մեր կոխած երկիրը. Աստուած վրէժխնդիր պիտի ըլլայ ադ արիւնին, Դաւիթ ա՛լ չի կրնար հոս պատերազմիլ, երթամ ուրեմն, ի՞նչու չեմ կրնար զքեզ ալ հետս տանիլ. բայց դուն ինծի մտերիմ չեղած Սաւուղին որդին էիր, նուիրէ՛ անոր քու սուրդ ու քաջութիւնդ, բայց անվնաս պահէ կեանքդ, որ ամեն բանէն աւելի սիրելի է ինծի. ո՛հ, վերջին անգամ գրկեմ զքեզ:

ՅՈՎ. Վերջին անգամ ընդունէ իմ սիրոյս բարեւը, վասն զի յետին տեսութիւնդ է աս Յովնաթանին հետ. երթանք, պիտի ընկերանամ քեզի ինչուան բանակէն հեռանալդ: (Կերթան):

ՏԵՍԻԼ Ք.

ԱԲԵՆՆԵՐ, ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ԱԲԵ. *Պատերազմը սկսելու մօտ է. երթանք լեռան անդին կողմը թշնամին պաշարելու համար. ամեն բան կարգի դրի վերջին փորձանքը բերելու անոր գլխուն վրայ ու պիտի չազատի. ուրախացի՛ր մարդակեր սուրդ Աբեններու. աղէկ գործ պիտի տեսնես դուն այսօր իմ ձեռքս. պատերա՛զմ, ո՛վ զուարճալի խաղ, ուրախական հանդէս. արիւնս կեռայ. կատաղութիւնս կը բռնկի. ու սուրս անհամբեր կը մռմռայ. բայց ո՞ւր է Դաւիթ. ո՞ւր է երաժիշտ զօրապետը. պատերազմին ձայնը իւր քնարին թելերուն ներդաշնակութիւնը չխռթեց ու քաշուեցաւ հեռու գնաց փախաւ ասկէ. դուցէ հիմայ ծառի մը շուքին տակը հանգիստ նստած կերգէ հովիւի մը պէս. երբ մենք առիւծի մը պէս պիտի մռնչենք արիւնացայտ դաշտին վրայ. եկու փափուկ պատանիդ, եկու սիրուն երիտասարդ, քիչ մը ատեն սրտիդ վախը ու վատութիւնդ մէկդի թող, եկու ու գոնէ հեռուէն ըլլայ դիտէ՛ ու տես, եթէ դուն աղէկ երգել ու պարել գիտես, Աբեններ ալ ի՛նչպէս աղէկ գիտէ պատերազմին խաղը, եկո՛ւ, չէ նէ կուգամ ես քեզի ու շղթայակապ կը քաշկռտեմ զքեզ. բայց հիմակու հիմայ ձեզի կուգամ ես, անթլփատ ու անզգամ Փղշտացիք. կուգամ ու մէկտեղ կը բերեմ ձեզի Աբեններին սովորական ընծայները, սարսափ, կոտորած, կորուստ ու մահ:*
(Կերթայ:)

ՏԵՍԻԼ Գ.

Յովնաթան վիրաւորուած ու իւր ծեր թիկնապահին կռթնած:

ՅՈՎՆԱԹԱՆ, ԵԶՐԱՍ, ԹԻԿՆԱՊԱՀ

ՅՈՎ. *Ո՞ւր ենք Եզրաս. ո՞ւր կը տանիս զիս, թո՛ղ պարապ տեղը կը ջանաս ազատել Յովնաթանը, արիւնս կը վազէ. աչուններս կը ծանրանան, ալ չեմ կրնար քալել:*

ԵԶՐ. *Զօրացի՛ր որդեակ իմ, չըլլայ որ կենդանի ձեռք իյնաս յաղթականին, մէկ քանի ոտք ալ ա՛ռ:*

ՅՈՎ. *Ալ ուժ չէ մնացեր վրաս, մահուան ձեռքը պաղած սրտիս պլլուեր է. հնար չկայ, պէտք է մեռնիլ:*

ԵԶՐ. *Ո՞վ զաւն ցաւոցս* (կիյնայ) *ես չեմ կրնար օգնել անոր. չեմ կրնար հոգեվարք տիրոջս վերջին խնամքները մատուցանել, ակար ձեռուըներս բաւական չեն զէնքը իմ ուսերուս վրայ բառնալ, ա՛հ թշուառ ծերութիւն, քեզի հետ պիտի մեռնիմ հոս տէ՛ր. ուրիշ բան չի գար ձեռքէս:*

ՅՈՎ. *Մօտիկ ըրէ՛ սիրելիդ Եզրաս, իմ ետքի խընդիրքս. եթէ աս մահաբեր գիշերուան մէջ գոնէ իմ հայրս միայն ազատեցաւ, պատմէ՛ անոր իմ մահս, զըրուցէ՛ իրեն որ Յովնաթան մեռաւ, բայց քաջութեամբ մեռաւ. զրուցէ՛ իրեն որ գթայ Դաւթին վրայ, իւր անմեղութեան վրէժը ինձմէ կառնէ Աստուած. զրուցէ՛ հօրս անտրտունջ կը մեռնիմ ես իրեն ու իւր ժողովըրդին համար բոլոր արիւնս թափելով:*

ԵԶՐ. (Լալով) Ա՜հ, տեսայ ես քու ծնունդդ ու հիմայ ալ պիտի տեսնամ քու մեռնելդ, ուրեմն ինչուան աս խոր ծերութեան հասայ ես, որ քեզմէ ետքն ալ ապրիմ, բայց կրնայ ըլլալ որ Աստուած դեռ խնայէ քեզի. ա՜հ, մէյմը առաւօտ ըլլար, ու փախստական զինուորին մէկը հոս հանդիպելով օգնէր ինծի քեզ ապահով տեղ մը տանելու, բայց ամեն կողմ լռութիւնը տիրեր է:

ՅՈՎ. Ալ օգնութիւն չեմ սպասեր ոչ բախտէն եւ ոչ մարդիկներէն, միայն թէ ո՛վ իմ հաւատարիմս քիչ մը ջուր թէ որ կրնայի գտնել ծարաւի եմ:

ԵԶՐ. (Փնտռելով) Պարապ տեղը քիչ մը ջուր կը փնտռեմ, հոս ոչ աղբիւր մը եւ ոչ ջրհոր...

ՅՈՎ. Ա՛ռ ուրեմն իմ սաղաւարտս իջիր ձորին մէջ ու Կեդրոնի հեղեղատէն քիչ մը ջուր լեցուր բեր ինծի:

ԵԶՐ. Ի՞նչպէս մինակ թողում զինքը. ո՛վ Աստուած տուր ինծի զօրութիւն դանդաղ ծերութեանս որ շուտով ետ դառնամ:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՅՈՎՆԱԹԱՆ

Թող մի՛ տար զիս Փղշտացւոց ձեռքը, ո՛վ Աստուած, Թող մի՛ տար ոսկորներս օտար երկրի մէջ. գոնէ իմ մոխիրներս ժողվէ Թշուառ հայրս. հա՜յր իմ. ա՜հ, ի՜նչ անուն ելաւ բերնէս. գուցէ հիմայ կը մեռնի ինք Յովնաթանին անունը տալով. Մեղքող, սիրելի քոյր, ո՞րչափ պիտի լաս իմ մահս. Եզրասը չիգար.

թմրութիւն կը տարածուի աչուներուս վրայ. ուսկի՞ց կուգայ աս հանդարտութիւնը որ քունի կը հրաւիրէ զիս, Եզրասը ուշ պիտի հասնի. ո՛վ Աստուած, քու գիրկդ արթննամ: (Կը քնանայ ծառի մը ոտքը):

ՏԵՍԻԼ Ե.

ՍԱՒՈՒՂ

Փախստական կամաց կամաց կը մօտենայ առանց Յովնաթանը տեսնելու

ՍԱՒ. Ո՞ւր փախչիմ. ո՞ւր գտնամ աս մահաբեր գիշերուան թանձր մթութեանը մէջ իմ զինուորներուս ողորմելի մնացորդը. ինկա՞ն ուրեմն ամենն ալ թըշնամեաց սուրին բերանը. ու ես, ես մինակ անոնց հարուածներէն ազատ մնացի. ո՞ւր եմ ես ... բանակին տեղն է հոս. ահա նոյն վրանները որ քիչ մը առաջ մարդկանց բազմութեամբ եւ ձայներով լեցուն էին, ու հիմայ լուռ եւ ամայի մնացեր են: Ժողովուրդիմ, սա՞նկ խօսք տուի դառնալու ես քեզի, քու կրտրիճ որդիքներդ հետս տարի, ու մինակ կը դառնամ. մինակ ես չի մեռայ. երկինք իրենց ոխութեան ինչուան վերջին բաժակը թափեցին գլխուս վրայ, յափշտակեցին ձեռքէս յաղթութիւնը ու ապրելու դատապարտեցին զիս, բայց ոչ, ես իմ ձեռքովս թագաւորի մը արժանի մահուամբ վերջ տուի իմ կենացս. բայց ո՞ւր երթամ ուր փնտռեմ զինքը. արշալոյսը դեռ չի ծագիր աս արիւնով ներկուած լեռներուն վրայ. ո՞վ

գիտէ գուցէ արեւուն առջի ճառագայթները օգնեն ինծի գտնալ մեռելներուն մէջ ... երկի՛նք ազատէ գոնէ Յովնաթանը:

ՅՈՎ. (Արթննալով) *Ո՞ւր եմ ես, ո՛վ է զիս կանչողը:*

ՍԱԻ. (Ապշած) *Ո՞սկից կուգան այդ հառաչանքները. խօսէ՛ ո՞վ ես դուն, ի՞նչ կընես հոն:* (Կը վազէ դէպի անոր):

ՅՈՎ. *Կը մեռնիմ ...*

ՍԱԻ. *Ի՞նչ ձայն աս:*

ՅՈՎ. *Հա՛յր ...*

ՍԱԻ. *Իրա՛ւ է, Յովնաթա՛ն ...*

ՅՈՎ. *Ես եմ:*

ՍԱԻ. (Գրկելով զինքը) *Գտայ ուրեմն զքեզ:*

ՅՈՎ. *Ու կը մեռնիմ քու գիրկդ, բայց երանի ինծի, մեռնելէս առաջ կրցայ տեսնել ու գրկել զքեզ:*

ՍԱԻ. *Ի՞նչ կը տեսնեմ. արեանդ մէջ կը լողաս. ասա՞նկ կը վարձնես զինքը ո՛վ Աստուած. ո՞ր հրէշը զարկու զքեզ. յոյս չկայ ուրեմն. ուրեմն պէտք է որ ես ալ մեռնիմ:*

ՅՈՎ. *Ապրէ՛ իմ վրէժս առնելու համար. վերջին շնորհք մը կը խնդրեմ քեզմէ. իմ տեղս Դաւիթը քեզի որդի ընդունէ. անիկայ արդէն ինծի եղբայր էր. Աստուած կը սիրէ զինքը:*

ՍԱԻ. *Ի՞նչ. աս ատելի անունը դեռ քու բերանդ է. Աստուած զինքը կը սիրէ՞. աս է պատճառը որ ես ալ կատեմ զինքը. իրեն կողմը բռնելու համար աս գիշեր Աստուած թագս կտոր կտոր ըրաւ գլխուս վրայ. իրեն համար կը մեռնիս դուն, իրեն համար կիյնամ ես ալ.*

ու դուն կուլաս որ ... ա՛հ, ո՞ւր էր թէ կարենայի իւր ատեցեալ սիրտը մխելու սուրս. աղիքները դուրս թափելու, ու երակներուն մէջ արեանը ինչուան վերջին կաթիլը պարպելու, բայց այդ մխիթարութիւնը պիտի չունենամ ես. վատը ամեն հոգ Աստուծոյ վրայ թողուցեր ու փախեր է. կը վախնայ աս դողդոջուն թեւերէս. կսպասէ որ մահուանս լուրը առնէ ժամ մը առաջ ինկած թագս գետնէն ժողվելու համար. եկո՛ւ Դաւիթ, եկո՛ւ աս արեանց հեղեղի մէջ փնտռէ ու գտիր արքայական թագն ու գաւազանը. եկո՛ւ թագաւորէ մեռելներու ոսկորներով ծածկուած դաշտերուն վրայ. սոսկալի ժառանգութիւն մը կը թողում քեզի. փութա՛ յաջորդէ ինծի, ու անապատներու աւերակներու ու մեռելներու վրայ թագաւոր եղիր:

ՅՈՎ. *Դժբաղդ հայր. վերջին շնչոյս համար ըլլայ, խնայէ՛ ինծի ինքզինքդ եկուր. մի՛ գրգռեր աւելի Աստուծոյ բարկութիւնը:*

ՍԱԻ. *Ու ի՞նչ կրնայ ընել ինծի քու Աստուածդ ասկէ աւելի. ինչուան սիրելի որդւոյս արիւնաթաթաւ մարմնոյն քով քաշկռտեց բերաւ զիս. թող գոհ ըլլայ. քանի որ քու կեանքդ ազատելու յոյս մը ունէի, վախցայ ես Աստուծմէն. դուն կը մեռնիս, ալ իրեն հետ բան չունիմ, իւր անգթութիւնը չի կրնար իմ տանջանքներս աւելցնել. կը ճզմէ զիս իւր ահաւոր ձեռքովը, բայց ես կը հայհոյեմ զինքը:*

ՅՈՎ. *Ո՛վ հայր, ի՞նչ խօսքեր կելլեն բերնէդ, դուն Աստուած մի՛ լսեր զանոնք, մէկ զոհ մը բաւական ըլլայ քեզի. արիւնս քաւէ հօրս մեղքերը:*

ՍԱԻ. *Ոչ, բան մը չեմ ուզեր քեզմէ Աստուած անողորմ,* (կատղած) *ո՛չ գթութիւն, ո՛չ ներումն. կը*

հայհոյեմ ու կը նախատեմ զքեզ. թող երկինքը որ քուկին գահդ է, գլխուս վրայ փլչի. պիտի բարձրացնեմ դարձեալ գլուխս ոխերիմ դէմ ու յուսահատութեանս զարհուրելի ձայնէն պիտի դողան աստղերը, բոլոր կայծակներդ հատուցիր իմ վրաս թափելով, բայց Սաւուղ դեռ կանգուն ու անվախ կեցեր է. վրէժխնդրութեանդ ամեն բոցերը փչեցիր ինձի դէմ, ու Սաւուղ չերեւցաւ. սակայն որդիս աչքիս առջեւը կը մեռնի. յաղթեցիր ուրեմն, յաղթեցիր անգութ հնարքով, վասն զի զաւակս սպաննեցիր, բայց երկար պիտի չվայելես այդ յաղթութիւնը. ես ինքզինքս գերեզմանին փոսը պիտի նետեմ հիմայ ու ոչնչութեան վիհը վրաս գոցելով պիտի ազատիմ ձեռքէդ:

ՅՈՎ. Ո՛վ հայր իմ. ա՛հ, ո՞րչափ կը դառնացնես ինձի իմ մահս. ու կենացս վերջին վայրկեանները լեղիով կը խառնես. ինչո՞ւ ժամ մը առաջ չեմ մեռնիր... մեռնի՞լ... ա՛հ, չէ մեռնիլ չեմ ուզեր, դեռ ատենս չէ... ի՞նչ տեսիլ է ատիկայ, մահուան հրեշտակը սեւ թեւերով գլխուս վրայ իջաւ... անուշ աչուըներ կը նետէ իմ վրաս ու կը ժպտի... բայց ձեռքը սուր մը բռնած է... դարձո՛ւր ինձմէ այդ սուրը, մի՛ զարներ, խնայէ՛ ինծի. տե՛ս դեռ երիտասարդ եմ, դեռ կենաց պարտիզին մէջ պիտի պտըտիմ ես. երջանկութիւնն ու փառքը կը հրաւիրեն զիս... տեսէ՛ք, նշանը տրուեցաւ, փողերը զարնուեցան. պատերա՛զմ. տուէ՛ք ինձի իմ սուրս... վազեմ կայծակի պէս... յաղթութի՛ւն...:

ՍԱՒ. Թշուառութիւն ինծի ու քեզի համար: (Ձեռքը ճակտին կը զարնէ):

ՅՈՎ. Դուն հո՞ս ես հայր իմ. ո՛հ, այո՛, դուն ես.

փարատեցաւ տեսիլը. ալ կը մեռնիմ ես. այո՛, կը փափաքիմ, կը ցանկամ մահը... հա՛յր, երիտասարդութեան մէջ աւելի կիմացուի եղեր մահուան վայելքը. գերեզմանին դռնէն կը տեսնամ երկինքը... հրեշտակները ձեռք կերկնցնեն ինծի... հա՛յր, մէյմըն ալ դըրկեմ զքեզ... մնաս բարով... ընդունէ՛,,,: (Կը մեռնի:)

ՍԱՒ. Մեռաւ, ու ես դեռ կապրիմ. մեծութիւնս, թագս ու փառքս եւ բոլոր տունս ջնջուած տեսնելէս վերջը, երթամ ջնջուիմ ես ալ. եկէ՛ք իմ ձեռքովս գերեզման տուած թշուառներու կատաղի ուրուականներ, եկէ՛ք, խմեցէ՛ք ու զինովցէ՛ք արիւնովս որ հիմայ գետի պէս պիտի վազցընեմ. ծափ զարկէք, երբ Սաւուղ անել փոսին մէջ ցատկէ. (Ներսէն Փղշտացւոց աղաղակը կը լսուի:) Ի՞նչ կը լսեմ, կուգան, զիս կը փընտռեն. պիտի գտնաք զիս վատ թշնամիներ, հոս, որդւոյս մարմնոյն վրայ: (Կը զարնէ ինքզինքը ու կիյնայ Յովնաթանին մարմնոյն վրայ):

ՏԵՍԻԼ Զ.

Փղշտացիք ջահերով ներս կը վազեն յաղթութեան երգ մը երգելով:

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՎԵՐՋ

ՎՈԼԹԷՐԻ

ՄԱՀ ԿԵՍԱՐՈՒ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ՀԻՆԳ ԱՐԱՐՈՒԱԾ

ԱՆՁԻՆՔ

ՅՈՒԼԻՈՍ ԿԵՍԱՐ, *Դիկտատոր:*
ՄԱՐԿՈՍ ԱՆՏՈՆԻՈՍ, *Հիւպատոս:*
ՄԱՐԿՈՍ ԲՐՈՒՏՈՍ, *Պրետոր:*
ԿԱՍԻՈՍ }
ԿԻՄԲՐՈՍ } *Սէնկլիտոսք:*
ԴԵԿԻՄՈՍ }
ՏՕԼԱՊԵԼԼԱ, *Զօրավար:*
ԶՕՐԱԿԱՆՔ
ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

ԿԵՍԱՐ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Ա.

ՍԵՆԵԱԿ

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԿԵՍԱՐ, ԱՆՏՈՆԻՈՍ

ԱՆՏ. *Ահա այսպէս պիտի թագաւորես դուն Կեսար. այս բարեպատեհ ժամուն մէջ Հռոմ իր ճակատը պիտի խոնարհեցնէ քու պսակիդ դիմացը ու զքեզ պիտի ողջունէ մշտայաղթ հզօր պահապան ու արի վրէժխնդիր Հռոմայ բարձր գահին ու միահեծան ինքնակալ: Անտոնիոս ամենեւին չի նախանձիր մանաւանդ թէ պաշտպան կը կենայ քեզի պէս դիւցազնի մը փառացը. ու իմ ձեռքերս պիտի լարեն որոգայթը, որուն մէջ դուն Հռոմը կուզես բռնել: Բաւական է ինծի քու ձեռքիդ տակը երկրորդ ըլլալ մարդկանց մէջ. կը ցանկամ մինակ գլխուդ թագ կապել ու ծառայել, քան թէ թագաւորել... բայց ի՞նչ է որ կը տեսնամ Տէր. հառաչանքներով մինակ պատասխան կուտաս ինծի. քուկին փառքդ ինծի ուրախութիւն է, ու քեզի վիշտ կը պատճառէ. ո՞ւսկից կուգայ քեզի աս տխրութիւնը. դուն որ աշխարհքիս ու Հռոմայ մեծապանծ թագա-*

ւորն ես․ Կեսար կը հառաչէ՛․ Կեսար կը վախնա՛յ․ ո՞ր բանն է քու կորիճ սրտիդ վախ տուողը։

ԿԵՍ․ Սիրեցեալդ Անտոնիոս․ առենն է ալ սրտիս խորհուրդները քեզի յայտնելու․ դուցէ քեզի անծանօթ չէ որ քիչ առենէն պիտի շարժեմ իմ բանակս գոռոզացեալ Պարթեւաց վրայ․ կերթամ Կրասոսին ու բոլոր Հռովմայ անարգանաց վրէժը պահանջել Հայերէն ու Պարսիկներէն․ իմ արծիւս, օր Հռովմէական հզօր բանակիս անպարտելի նշանն է, Վոսպորոսէն անդին կուզէ տարածել թեւերը, ու կորիճ զօրքերս գլխուս պսակուելուն կսպասեն․ կը յուսամ այս ձեռքերը՝ որ Հռենոսը գերեցին, պիտի նուաճեն Եփրատն ալ․ աս յոյսը կը քաջալերէ զիս․ բայց չի կրնար խաբել․ ո՞վ գիտէ, կրնայ ըլլալ բաղդս յոգնի ինծի հետ վազելէն․ բաղդը աշխարհքիս ամէն իմաստունները ծաղր կընէ․ ու թէ որ Պոմպէոսն ալ մատնեց նէ, չի՞ կրնար ըլլալ որ հիմայ ալ Կեսարը․ վասն զի յաղթանակէ դէպի կործանումն շատ անգամ ոտքի քայլ մը բաւական է։ Քառասուն տարի տիրեցի, կռուեցայ ու յաղթեցի․ ու աս ձեռքերս աշխարհքիս բաղդին երասանակները կառավարեցին․ իմացայ որ աշխարհքիս մէջ բաղդ ըսածը կերթայ ու կուգայ, ինչպէս չոր խոտ մը հողմէն։ Բայց ինչ պիտի ըլլայ նէ թող ըլլայ․ ասկէ ետքը բնաւ չեմ վախնար․ գիտեմ յաղթել առանց պարծենալու ու մեռնիլ առանց ցաւելու։ Իմին երթալու առենս աս մինակ կը խնդրեմ քու բարեկամութենէդ, իմ որդիքներուս վրայ ըլլան միշտ աչքերդ․ աս ըլլայ քեզի իմ վերջին կտակս․ Անտոնիոս Կեսարին որդւոցը հայր ըլլայ․ երդում չեմ ուզեր․ յիշէ՛ միայն խօսքերս։

ԱՆՏ․ Ի՞նչպէս կարելի է աս բանը․ դուն երթաս

պատերազմի, արիւն թափելու ու մահուան ու ես քու տեղդ Իտալիա մնամ, երբ փառաց հրաւէրը զքեզ Ասիա կը կանչէ․ ծանր կուգայ ինծի նաեւ տեսնելը որ բախտիդ վրայ վախնալով չարիքները կը գուշակես, թագաւորութեանդ ու որդւոցդ հայր կընես զիս․ ուրիշ որդի չունիս դուն Հոկտաւիոսէն 'ի զատ, ու որդեգիր ամենեւին։

ԿԵՍ․ Զեմ ուզեր ծածկել քեզմէ հայրենի սրտիս վիշտը․ Հոկտաւիոս իմ հարազատ որդիս է գիտեմ, անոր համար ալ Կեսար անուանեցի զինքը․ սակայն բախտը, չեմ գիտեր բարերար կոչեմ չէ նէ թշնամի, ուրիշ որդւոյ մը, ու սիրելի որդւոյ զիս հայր ըրաւ․ բայց աւա՛ղ, անիկայ ինծի սիրոյս փոխանակ չարիք կը հատուցանէ։

ԱՆՏ․ Եւ ո՞վ է անիկայ․ ո՞վ է այն ապերախտ դիւցազանց արեան անարժան որդին։

ԿԵՍ․ Մտիկ ըրէ՛․ կը ճանչնա՞ս արդեօք Բրուտոսը։

ԱՆՏ․ Ի՞նչ․․․

ԿԵՍ․ Ան Բրուտոսը, Կատոնին անաչառ օրինացը աշակերտ ու պաշտպան, ոխերիմ թշնամի միապետական տէրութեան, անիկայ որ իմ անձիս թշնամիներուն հետ միշտ ինծի դէմ հակառակ ելաւ, անիկայ որ Թեսաղիոյ դաշտերուն մէջ ձեռքս իյնալով երկու անգամ կեանքը շնորհեցի, անիկայ իմ անուանս խրոխտ թըշնամիներուն մէջ ծնած ու մեծցած, անիկայ․․․

ԱՆՏ․ Անիկայ ի՞նչ, առաջ տար խօսքդ կաղաչեմ։

ԿԵՍ․ Անիկայ իմ որդիս է։

ԱՆՏ․ Ի՞նչ կըսես։

ԿԵՍ. Կը զարմանա՞ս. բայց դուն մինակ ինծի մի՛ հաւատար. ա՛ռ կարդա՛ ու տես:

ԱՆՏ. (Բանալով ու իբր թէ մինակ վերնագիրը տեսնելով) Սերվիլիա Կատոնին քո՞յրը...

ԿԵՍ. Անկէ ծնաւ ինծի որդեակն իմ Բրուտոս. ո՛վ դիք, պահեցիք ուրեմն զինքը որ ինծի հակառակ ապըստամբ գլուխ վերցնէ, բայց կարդա՛ դուն այդ նամակը– որ իր մայրը ինծի գրեց մահուան անկողնին մէջ. կարդա՛ ու ամեն բան անկէ կիմանաս:

ԱՆՏ. (Կը կարդայ) «Սիրելիդ իմ Կեսար, ահա կը մեռնիմ ես. Աստուծոյ բարկութիւնը միանգամայն կեանքիս ու սիրոյս վերջ կուտայ. ա՛հ, միտքդ ըլլայ միշտ որ Բրուտոսին իմ որդւոյս հայրն ես, մնաս բարով, ընդունէ՛ եօքի չնչոյս հրաժարականը, լսեն Աստուածները իմ աղաչանքիս որ գրեթէ գերեզմանիս մէջէն իրենց կուղղեմ, Բրուտոս նոյն սէրը ունենայ քու վրադ, նոյն սէրը որով հիմայ հոգը կիջնամ: Քուկին Սերվիլիադ»: Զարմանալի դիպուած, ո՞ր բռնաւոր բաղդը դքեզ հայր ըրաւ այնպիսի որդւոյ մը որ քեզի հետ ամենեւին նմանութիւն մը չունի:

ԿԵՍ. Սակայն ունի անիկայ ալ առաքինութիւններ, թէպէտեւ հօրը առաքինութիւններուն նման չեն. իր անյաղթելի արիութիւնը թէպէտ ինծի հակառակ է, բայց ինծի սիրելի է շատ. բարկացած եմ իր վրան, բայց համոզուած ալ եմ որ այդ կատաղի անձը սաստիկ զարմացմամբ լեցուցած է զիս, ու թէպէտ Թագաւորութեան սէրը կը դատապարտէ զինքը, բայց մտքովս իրաւունք կուտամ իրեն կամ հայրենի սրտիս դթութենէն բռնադատուած եւ կամ Հռովմայեցի ըլլալովս հայրենեաց իշխանական ձայնը միշտ կը լսեմ սրտիս

մէջ որ ամեն բանէ աւելի պէտք էի սիրել. աւելին ալ ըսե՞մ քեզի, թէ որ Բրուտոս Կեսարու որդին է, պէտք է որ ատէ միապետութիւնը. ես ալ երիտասարդութեանս տարիքին մէջ նոյն կարծիքն ու համոզումը ունէի. ատեցի Սիլլան, զարշեցայ բռնաւորներէն. ու եթէ Պոմպէոսին անիրաւ իշխանութիւնը չուզէր ոտքի տակ առնել զիս, հիմայ Կեսար Հռովմայ քաղաքացիներուն մէկն էր. իրաւ փառասէր ու գոռոզ բնութեամբ, բայց առաքինութիւնը սիրող. հաւատա՛ ինծի Անտոնիոս, թէ որ ես Կեսար չըլլայի, Բրուտոս էի:

ԱՆՏ. Կարգէ դուրս են այդ խօսքերդ ինծի համար Տէ՛ր:

ԿԵՍ. Պէտք է անանկ սիրտ մը ունենալ, որ ամեն վիճակի յարմարի. քիչ ատենէն կը տեսնաս դուն, Բրուտոս երբ իմանայ իմ որդիս ըլլալը պիտի փոխէ իր միտքը. արքունի պսակը որ իմ ճակտիս պատրաստուած է, կը յուսամ որ կակղցնէ իր սրտին խստութիւնը. շատ անգամ երբ բաղդը կը փոխուի, կը փոխուի բընութիւնն ալ. չե՞ս յուսար որ բնութիւնը ու արիւնը, Թագաւորութեան յոյսը ու քու խրատներդ քիչ ատենէն իմ որդիս ինծի դարձնեն:

ԱՆՏ. Ես կը տարակուսիմ Տէր, աղէկ կը ճանչնամ ու ակամայ կը խոստովանիմ անոր մտքին անսասան խեռութիւնը, անանկ դպրոցի մը գնաց աշակերտ եղաւ որ չողոքորթական խօսքերու եւ ոչ ականջ կը կախէ, այդ կախարդ փիլիսոփան Ստոյիկոսը որ կը սորվեցնէ բնութեան դէմ կռուըտիլ, անիկայ միշտ անոր ականջին վար կը սուլէ. անոր սիրտը հիմայ քարացած է ու աղիքները պղինձ դարձած. նոյն ինքն Կատոն, այդ ցընորեալ դիւցազնը Ստոյիկեան վարդապետութեամբ մո-

լորած, որ ատելութեամբ մահը ընտրեց քան թէ քու բարեկամութեան սէրդ որ չըլլայ թէ ներումն խնդրելու խոնարհի, նոյն ինքը կըսեմ բոլոր իր ամբարտաւանութեամբը այնչափ երկիւղալի չէր որչափ ադ անգութ գազանը որ դուն կուզես ու կը յուսաս ընտանեցնել:

ԿԵՍ. Ո՛վ բարեկամ, ի՞նչ կը խօսիս, վիրաւորեցիր զիս:

ԱՆՏ. Կը սիրեմ քեզ ու չեմ կրնար խաբել:

ԿԵՍ. Բայց գուցէ ժամանակը խելքը գլուխը բերէ իրեն:

ԱՆՏ. Ես չեմ յուսար:

ԿԵՍ. Ի՞նչ ուրեմն. անոր ատելութիւնը...

ԱՆՏ. Այո՛, պիտի բորբոքի ու երէ զքեզ:

ԿԵՍ. Հոգ չէ. ի՞նչ պիտի ըլլայ նէ թող ըլլայ, ես անոր հայրն եմ, ու Կեսար եմ. ինծի պարծանք է, չէ թէ միայն թշնամիներուս ներել, այլ եւ բարեկամ կոչել զանոնք ինծի. կուզեմ որ Հռովմ ու իմ որդիս ակամայ բռնադատուին զիս սիրելու. ու ներող գթութեամբս խոնարհեցնեմ դիմացս Բրուտոսը ու բոլոր աշխարհք. զքեզ ինծի օգնական պիտի առնեմ ո՛վ քաջ. դուն քու ձեռքդ ինծի երկնցուցիր ապստամբներուն գլուխը ջախջախելու համար, նուաճէ՛ հիմա, նուաճէ՛ Բրուտոսն ալ. կակղցուր անոր պնդացած սիրտը ու հեզութեամբ ըսէ իւր ծննդեան գաղտնիքը, որ կուզեմ յայտնել իրեն բայց ընաւ չեմ համարձակիր:

ԱՆՏ. Ահա պատրաստ կեցած եմ, ամեն բան յանձն կառնեմ քեզի համար. բայց դարձեալ կըսեմ ես յոյս չունիմ:

ՏԵՍԻԼ Բ.

ՏՕԼԱՊԷԼԼԱ, ԿԵՍԱՐ, ԱՆՏՈՆԻՈՍ

ՏՕԼ. Վեհազն Տէր. Աւագանին ինչպէս որ հրամայեցիր հոս ժողվըւելով կուզէ ներս մտնել:

ԿԵՍ. Ինչո՞ւ համար այդչափ ուշացան, թող գան շուտով:

ԱՆՏ. (Անոնց ներս մտնելու ատենները) Ահա կուգան. երեսներնէն ատելութիւն ու լեղի կը կաթէ:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԿԵՍԱՐ, ԱՆՏՈՆԻՈՍ, ԲՐՈՒՏՈՍ, ԿԱՍԻՈՍ, ԿԻՄԲՐՈՍ, ԴԵԿԻՄՈՍ

ԿԵՍ. Առաջ եկէք, դուք որ Հռովմայ հաստատուն սիւներն ու ամրութիւնն էք, քաջ նիզակակիցք իմ, մօտեցէք ինծի, Կասիոս, Կիմբրոս, Դեկիմոս ու դուն իմ Բրուտոսս, բոլոր աշխարհքիս նուաճութեան ժամը հասաւ, թէ որ յաջողեն մեզ երկինք, ու դժոխոց մէջ Կրասոսին ոգին գոհ ընելու Պարթեւաց գահին կործանմամբը. եկաւ ժամանակը որ Հռովմայ տէրութեան պակասորդը պիտի լեցուի պատերազմի իրաւունքով. ամեն բան պատրաստ է, ու Եփրատ գետը ինծի կսպասէ. ես վաղը հոն պիտի երթամ, Կասիոս ու Բրուտոս ինծի հետ պիտի գան, Իտալիա ու Գաղղիա Անտոնիոսին

ձեռքը մնան։ Ուրիշ բան չի մնար Հռովմայ ու ինծի, բայց միայն գիտնալ թէ ի՛նչ անունով պէտք է որ տիրեմ աշխարհի. Սիլլա իշխանապետ էր, Մարիոս հիւպատոս, Պոմպէոս սպարապետ, որուն ես յաղթեցի, ու բաւական է ըսել որ նոր իշխանութեան՝ նոր անուն մը պէտք է։ Ամեն տեղ ձայն մը կը հուչակի թէ պարապ տեղը Հռովմ կը խրոխտայ Հայոց ու Պարսից դէմ, միայն մէկ թագաւոր մը բաւական է յաղթել անոնց. անոնց դէմ կը պատրաստուի Կեսար ու թագաւոր չէ. Կեսար հզօր քաղաքացի մըն է, ու իր յաղթութեանց փառքովը մինակ կրնայ պարծիլ. բայց գուցէ գայ օր մը որ ինքն ալ փոփոխամիտ ռամկին ապերախտութեանը փորձը առնէ։ Միթէ թող կուտա՞մ որ իմ կենդանութեանս առենը Հռովմ յաղթուի, մանաւանդ թէ հազար անգամ թող մեռնի Կեսար. կը լսէք իմ խօսքերս, ո՛ Հռովմայեցիք, ու կիմանա՞ք միտքս ու դիտաւորութիւնս որուն կը փափաքիմ։

ԿԻՄ. Ժամանակ է ալ խօսելու, ո՛վ Կեսար. այն ամենայն թագ ու արքունի գաւազան, որ մեր աշխատութեանցը պտուղն ու յաղթանակը պիտի ըլլան կըսես, նախանձոտ ծերակուտին ու ժողովրդեան աչքին աւելի նախատինք պիտի սեպուին քան թէ շնորհք ու բարերարութիւն։ Մարիոս, Սիլլա, Պոմպէոս իրենց անիրաւ իշխանութեամբն ալ չի յանդգնեցան Հռովմայ սահմանները ուզածնուն պէս բաժնել ու թագաւորի պէս պատգամներ որոտալ մեզի. մենք աւելի մեծ բարիքներ կը յուսայինք քեզմէ Կեսար։

ԿԵՍ. Ի՞նչ է ուզածդ, ըսէ՛ նայիմ։

ԱՄԵՆՔԸ (Բաց 'ի Անտոնիոսէն) Ազատութի՛ւն, ազատութի՛ւն։

ԿԱՍ. Դուն ալ երդումով խոստացար ջնջել բոլորովին ինքնակալ տէրութիւնը, ու մենք այս օրուան վրայ յուսերնիս դրեր էինք. ասիկայ էր նաեւ Հռովմին ուրախալի յոյսը որ հիմայ թշուառ եղած գերութեամբ արիւնոտ դիականց մէջ կը նստի ու հառաչանաց ձայնը ինչուան երկինք կը հասնի. արդ յիշեցնեմ քեզի քու երդումդ, Կեսար։

ԲՐՈ. Թող մեծնայ Կեսար, ես ալ կուզեմ, բայց ազատ ըլլայ Հռովմ, ու ի՞նչպէս կարելի բան է որ ինչուան Հնդկաստան իշխող գերի ըլլայ ինք իր մէջը. ի՞նչ օգուտ է անոր որ իւր անունէն դողայ. աշխարհք ու ամենքը պաշտեն զինքը իբր փառաւոր թագուհի մը, երբ անիկայ գերութեան շղթաներու մէջ տառապի. ի՞նչ օգուտ մեզի ալ գիտնալը որ Կեսար ամեն կողմէն շատ մը գերիներ ու հարուստ կողոպուտներ մեզի կը բերէ. Պարսիկներն ու Հայերը չեն մեր արեանը ծարաւի՝ ոխերիմ թշնամիները. անոնցմէ չարագոյն թըշնամիներ կան, այո՛ կան, ես գիտեմ ըսածս։

ԿԵՍ. Դո՞ւն ալ մի, ո՛վ իմ Բրուտոս։

ԱՆՏ. Կը լսե՞ս ասոնց յանդգնութիւնը. տե՛ս թէ թողութեան արժանի մարդի՞կք են ասոնք։

ԿԵՍ. Անանկ է նէ՝ դուք ձեր լիրբ յանդգնութեամբը կուզէք յոգնեցնել իմ մարդասէր հեզութիւնս, դուք զորոնք իմ սրովս ու աղեղամբս ստացեր եմ, դուք Մարիոսին ծառաները ու Պոմպէոսին գերիները, որ մինակ իմ գթութեամբս աս օդը կը շնչէք, ապերա՛խտ ու անսանձ լեզուներ՝ որ Սիլլայի դիմացը պապանձած կապկըպած էին ու հիմայ իմ վեհանձնութենէս համարձակութիւն առած վրաս կը դոռան, ամենեւին չի վախնալով որ Կեսար այդչափ նուաստութիւն յանձն առնէ

ձեզմէ վրէժ առնելու: Հոն Փարսաղիոյ դաշտին մէջ, հոն պէտք էիք ըլլալ այդ լրբութիւնը. հիմայ բաղդը իմ կողմս է, թէ որ չաղթել չի գիտցաք, սորվեցէ՛ք ծառայել:

ԲՐՈ. Ծառայե՛լ, ո՛հ, իմ քաջ ընկերներս, մեռնինք մանաւանդ՝ մեռնինք. հրաման տուր Կեսար, թող զարնեն մեզ, մի՛ կարծեր որ վատերու հետ կը խօսիս. Հռովմայ փառացը անարժան սրտեր չունինք մենք. Թեսաղիոյ դաշտին վրայ մեզմէ ոչ ոք իր կեանքը քեզմէ խնդրելու անարգութիւնը չունեցաւ, դուն ինքիրմէդ մեզի պարգեւ տուիր զայն որ նախատինք ըլլայ մեզի. դառն է մեզի այս կեանքը՝ թէ որ այդչափ սուղ պիտի գնենք նէ. թէ որ դուն թագաւորութեան կը փափաքիս, անանկ է նէ ա՛լ մի՛ խնայեր մեզի, զա՛րկ սատկեցուր, ու նախ ինձմէ սկսէ՛:

ԿԵՍ. Մտիկ ըրէ ինձի (մէկալներուն) գացէ՛ք դուք. այնչափ յանդգնեցա՞ր Բրուտոս, որ ինչուան զիս ալ կը նախատես. սուր խոցերով վիրաւորեցիր զիս ու չես իմանար. բայց մի՛ վախնար, չի կրնար ըլլալ որ Կեսար քու կեանքդ ուզէ: Մէկդի թող Բրուտոս այդ անմիտ կատաղի սէրը հայրենեաց՝ ծերակուտին ու Հռովմայ, (Բրուտոս կուզէ երթալ) մտիկ ըրէ՛, կեցի՛ր հոս, դուն մինակ կրնաս զէնքերս ձեռքէս առնել. (Նորէն կուզէ երթալ) կեցի՛ր, մի՛ բաժնուիր քովէս, սրտիս սիրելին, ո՛վ իմ Բրուտոսս:

ԲՐՈ. Բոլոր արիւնս քուկինդ է Կեսար, թէ որ դուն քու առջի խօսքդ պահես, իսկ թէ որ դուն բռնաւոր մըն ես, քու սէրդ զզուելի ու զարշելի է ինձի. (կուզէ երթալ):

ԱՆՏ. Կեցի՛ր մ՚երթար...:

ԲՐՈ. Ես Անտոնիոսին հետ. Հռովմայեցի չեղողին հետ չեմ կրնար կենալ, ու ով որ թագաւոր կուզէ անիկայ Հռովմայեցի չէ:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԿԵՍԱՐ, ԱՆՏՈՆԻՈՍ

ԱՆՏ. Ես քեզի չըսի՞ մի. հիմայ կարծես դուն որ բնութիւնը կակղցնէ այդ քարացեալ սիրտը, մէկդի թող այդ մտածմունքդ: Բրուտոս թէ որ կախորժի, թող լայ Հռովմայ կործանումը. բայց թող ծածուկ մնայ իրմէ իր ծնողին անունը որ կը հալածէ. մահուան արժանի է այն ապերախտ ու յանդուգն մարդը որ քու բարիքներդ ոտքի տակ առաւ. ալ մոռցիր անկէ ետքը որ անիկայ քու որդիդ է:

ԿԵՍ. Չեմ կրնար. վասն զի կը սիրեմ զինքը:

ԱՆՏ. Թէ որ սանկ է նէ, ուրեմն իջնայ թող Կեսար իր աթոռէն. միտքդ դրեր ես որ անոր ձեռքո՞վը պիտի պատրաստուի քեզի գահը. Հռովմայ իշխանը դո՞ւն ես մի, չէ նէ Կասիոս, Կիմբրոս, Դեկիմոս, անդամօթ աննշան մարդիկ որ գոռոզութեամբ համարձակեցան յանդիմանել կշտամբել զքեզ, սպառնալ քեզի որ տիեզերաց թագաւոր ես. ու դեռ կենդանի՞ են անոնք:

ԿԵՍ. Անոնք ինձի հաւատար իշխանակիցներս են. բայց իմ ձեռքիս տակը բռներ եմ զանոնք ու գիտեմ խաղաղութեամբ լուծը անոնց վիզը անցունել:

ԱՆՏ. Թէ որ քու տեղդ Մարիոսն ու Սիլլան ըլ-

լայլին մի՛ կարծեր որ այդչափ դիւթութեամբ վարուէին անոնց հետ, այլ չարաչար մահուան պատուհասով փոխարէն կը հատուցանէին անոնց:

ԿԵՍ. Բարբարոսին մէկն էր Սիղղայ. արիւն, հուր ու դաղանացեալ բարկութիւն անոր իշխանութեանը դահը պատրաստեցին, կեղեքեց անիկայ Հռոմը, ամենուն ատելի եղաւ. բայց ես կուզեմ ամենուն սիրելի ըլլալ. գիտեմ ես ռամկին բնութիւնը, որ մէկ օրուան մէջ ատելութիւնը սիրոյ կը փոխէ. թէ որ թագաւորական պատիւս իրեն ծանր կերեւայ, անուշ դայ պիտի իրեն մարդասիրութեանս գութը, ասա՛նկ ծաղկըներու տակ կը ծածկեմ ես վիհը, ուր կը գլտորեմ զիրենք: Պէտք է չոյել գազանը զինքը կապելու ատենն ալ. քաղցրութեամբ կորսամ ու գգուանքներով կը նուաճեմ, ու թշնամիներուս վրայ իմ սէրս յաղթանակ կը կանգնեմ:

ԱՆՏ. Ինչուան որ չի վարժին անոնք քեզմէ վախնալու՝ չես կրնար թագաւորել:

ԿԵՍ. Զէ. չեմ ուզեր որ վախնայ մէկը Կեսարէն, բայց միայն անիկայ որ իրեն դէմ զէնք կը վերցնէ:

ԱՆՏ. Բայց գիտնաս որ Հռոմ կրնայ դէշ գործածել քու մարդասէր քաղցրութիւնդ:

ԿԵՍ. Հռոմ ինչուան հիմայ մեծարեց իմ բարեբարութիւններս. նայէ՛ դուն մէջմը ան տաճարին որ կանգնեց Կեսարի սիրոյն:

ԱՆՏ. Վախցի՛ր գուցէ մէկ օր մը ուրիշ տաճար մըն ալ կանգնէ, փառաց՝ վրէժխնդրութեան. վախցիր անոնց սրտերէն որ նախանձու թոյնով լեցուն է. ադ ցնորեալ Կասիոսը արդէն գուշակեց որ այսօր իմ ձեռքէս պիտի ընդունիս դու արքայական թագը, ու քու

երեսիդ ալ յանդգնեցաւ մըմռալ. պէտք էր գոնէ այս ապստամբներէն աներկիւղ ըլլալ ու անոնց նետերէն ապահովել ինքզինքդ:

ԿԵՍ. Թէ որ ես վախնայի անոնցմէ, ինչուան հիմայ արժանի պատիժը անոնց գլուխը կը թափէի. բայց ինչո՞ւ ատելութեան խորհուրդներ կը թելադրես ինձի. բաւական է ալ. ելլանք երթանք, ու մէկդի դնելով փուճ կասկածներու ու վրէժխնդրութեան վախը, մարդասէր կամօք թագաւորենք աշխարհքիս վրայ, որ ինքիրենը իւր պարանոցը կը մատուցանէ ծառայութեան լուծը առնելու համար:

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Բ.

ՀԱՆԴԷՍ Ա.

ԱՆՏՈՆԻՈՍ, ԲՐՈՒՏՈՍ

ԱՆՏ. *Այդ քու խրոխտ արհամարհութիւնդ, ադ քու յանդուգն ժպրհութիւնդ, չէ թէ առաքինութենէն, այլ վայրենի գազանութենէն առաջ կուգայ. պէտք չէ՞ր մի քեզի խոնարհիլ, լինալ Կեսարու գթութեան ու զօրութեանը դիմացը. եւ կամ գոնէ պէտք չէ՞ր մի մըտիկ ընել անոր խօսքերը. բայց մե՛զք որ չես գիտեր թէ զո՞վ կը մերժես դուն, որո՞ւն դէմ գլուխ կը վերցընես. թէ որ գիտնայիր՝ շատ պիտի ցաւէիր:*

ԲՐՈ. *Բաւական է ինծի ադ ցաւը որ կը պատճառեն ինծի հիմա քու խօսքերդ, ա՛յ վատասիրտ անշնորհք քաղաքացի թշնամի Հռովմայ զոր կը մատնես դուն. ի՞նչ կուզես ինծմէ, ըսէ՛ նայիմ. թերեւս խաբել կամ որսա՞լ Բրուտոսը. գնա՛ կորի՛ր ինծմէն, գնա՛ բազմէ՛ դողալով ադ բռնաւորին ձեռքին տակը որ կը ճզմէ ըզքեզ. ասկէ ետքը խայտառակեցան քու մեքենայներդ. ծառայութեան փափաքով կը հալիս ու կը մաշիս ողորմելի թշուառական. ու դուն Հռովմայեցի՞ ես, դուն հիւպատո՞ս, ա՛յ անարժան:*

ԱՆՏ. *Մարդ եմ ես Բրուտոս, ու մտերիմ բարեկամ, ասոնցմէ աւելի մեծ առաքինութիւն չեմ ուզեր. իսկ դուն որ իբր դիւցազն կը պարծիս, տմարդի բարբարոս մըն ես. ու չեմ գիտեր ի՞նչ անուն տալ ադ լիրբ գոռոզութեանդ որ դուն առաքինութիւն կը կոչես:* (Կերթայ)

ՏԵՍԻԼ Բ.

ԲՐՈՒՏՈՍ ՄԻԱՅՆ

Ա՛յ անզգամ թունալից բերան, ահա իմ տառապեալ հայրենեացս կարծեցեալ հիմունքները. ահա ձեր յաջորդները ո՛վ դիւցազնացեալ Դեկոսք եւ Ովրատիոսք եւ դուն իմ արիւնակիցս մեծդ Բրուտոս, անաչառ վրէժխնդի՛ր օրինաց Հռովմայ, ի՞նչ մնաց մեզի Հռովմէական փառքէն. ամենքն ալ ահիւ ու դողութեամբ խոնարհած կը համբուրեն բռնաւորին անօրէն ձեռքը որ զմեզ ամենքնիս ալ Հռովմայ որդիքները երկաթի շղթաներով գերի կուզէ ընել. Կեսար վերցուց մեզմէ առաքինութեան անունն ալ, ու ես հիմայ Հռովմը կը փնտռեմ ու Հռովմը չեմ գտնար: Ո՛վ դուք հայրենեացս վեհազուն ծնունդները, որոնց մահը տեսան իմ աչուըներս, եւ որոնց յիշատակը արցունքներով կը թրջեմ. դուն արիդ Պոմպէոս, դուն աստուածացեալ հոգի Կատոնի եւ դուն Սկիպիոն դիւցազանց տոհմին վերջին շառաւիղը, վառեցէ՛ք սրտիս մէջ ձեր արիութեան անշէջ բոցը. ձեր անձինքը կրկին կենդանանան Բրուտոսին վրան. տուէ՛ք ինծի սիրտ մը արժանի պատուոյն Հռովմայ որ այս բռնաւորը ոտքի տակ առնէ. դուն չէի՞ր մի այս գիշեր քունիս մէջ ինծի երեւցողը

ո՛վ մեծդ Կատօն ու ականջէս վար պոռացիր, «Կը քընանա՞ս դուն Բրուտոս ու Հռովմ գերի է. չէ՛, դուն Բրուտոս չես», ո՛վ դառն կշտամբանք, Հռո՛վմ, իմ աչքերս ոչ երբէք պիտի գոցուին քու վրադ. իմ երեսս մի՛ զարնէք այդ գերութիւնը որ գարշելի է ինծի, ու դուն սոսկացի՛ր անօրէն բռնաւոր, սոսկացի՛ր Կեսար. ահա կերկնցնեմ ձեռքերս քու վրադ, դուն Բրուտոս չե՞ս. ես Բրուտոսը չե՞մ, այո՛ Բրուտոսն եմ ու պիտի ըլլամ միշտ. պիտի մեռնիմ, Հռովմ, կամ չէ նէ դուն պիտի փրկուիս, առաքինութիւնը սիրող կա՛յ դեռ մէկը քու ծոցիդ մէջ. Հռովմ վրէժխնդիր մը կուզէ. Հռովմ աչուըները ինծի դարձուցեր է, անիկայ իմ սըրտիս ու ձեռքիս զէնք կուտայ. Հռովմ արիւն կուզէ, այսօր իր վրէժը պիտի կատարեմ ես:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԲՐՈՒՏՈՍ, ԿԱՍԻՈՍ, ԴԵԿԻՄՈՍ

ԿԱՍ. (Կը գրկէ Բրուտոսը) *Վերջին անգամ գըրկեմ զքեզ քաջդ Բրուտոս, մեր հայրենի օրէնքները կործանեցան, պէտք է որ այսօր մենք ալ մեռնինք. ես չեմ յուսար ամենեւին թողութեան հանդիպիլ Կեսարէն. դիտէ անիկայ մեր միտքը ու քաջութիւնը, իմացաւ որ իր մեքենայները յայտնուեցան ու խաղք եղան. ո՞ւր էր թէ բոլորովին ջնջէր զմեզ Հռովմայ նշխարեալ մնացորդները. հասաւ մեր մահագուշակ ժամը. ամեն բան կորսուեցաւ, ալ յոյս չկայ, ալ չկայ մեզի համար ոչ հայ-*

րենիք, ոչ պատիւ, ոչ օրէնք, մէկ օրուան մէջ Կեսար յաղթանակեց Հռովմայ ու աշխարհի. իրեն համար էին մեր նախնեաց այնչափ արիւնով վաստկած պատերազմները. մէկ օրուան մէջ յափշտակեց կլլեց Կեսար վեց փառաւոր դարերու արդիւնքը, ո՛հ, իմ Բրուտոս, դուն ալ բռնաւորին գերի ըլլալու համար ծներ ես եղեր, վասն զի ազատութիւնը գնաց հեռացաւ մեզմէ:

ԲՐՈ. *Պիտի դառնայ նորէն, պիտի գայ, չուշանայ պիտի:*

ԴԵԿ. *Ո՞ւր էր... բայց ի՞նչ աղաղակ է աս:*

ԲՐՈ. *Թող ասոր այդ անհաստատ թեթեւամիտ ժողովուրդը... գերիներու բազմութեան ձայնը կը լսեմ ես:*

ԿԱՍ. *Այսպէս ուրեմն ազատութիւնը... բայց երթալով աղաղակը կը շատնայ...:*

ՏԵՍԻԼ Դ.

ԿԻՄԲՐՈՍ ՏԱԳՆԱՊԱԻ, ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԿԱՍ. *Դո՞ւն ես Կիմբրոս, ինչո՞ւ խռովեր ես. խօսէ՛:*

ԴԵԿ. *Արդեօք մատնուեցա՞նք մենք. ի՞նչ եղաւ, ի՞նչ տեսար, շուտ ըրէ՛, պատմէ մեզի:*

ԿԻՄ. *Հռովմայ նախատինքն ու կործանումը տեսայ ես. Կեսար ոտքի վրայ կայնած տաճարին մէջ որոտընդոստ ձայնով իբրեւ չանթընկէց Արամազդը, իր ծանծաղամիտ խորհուրդները կը քարոզէր ամենուն, իբրեւ թէ քիչ առենէն զօրաւոր բանակով Պարսից դէմ պիտի երթայ յաղթէ նուաճէ զանոնք. մէյ մ՚ալ ամեն*

կողմէն ձայն մը ելաւ, ամէնքը կը կոչէին զինքը պատերազմի կայծակ, յաղթող աշխարհի, Հռովմայ փառաց վրէժխնդիրը. բայց անոր զոռոզութիւնը ասոնցմով գոհ չէր ըլլար, ու աւելի մեծ բան մը կը պահանջէր:

ԱՄԵՆՔԸ Ա՛յ անամօթ երես:

ԿԻՄ. Աս ուրախական հանդէսին առենը Անտոնիոս բազմութիւնը ճղքելով ներս մտաւ, ո՛հ անլուր թշուառութիւն, թագ ու գաւազան ձեռքը բռնած մէկէն լռեց բազմութիւնը. իսկ անիկայ համարձակ առաջ գալով, ոտնակացէք որդիք Հռովմայ, իր ձեռքովը դրաւ թագը Կեսարու գլխուն վրայ ու անոր ոտքը լիզնալով, բարձր ձայնով կաղաղակէր, կեցցէ՛ Կեսար թագաւոր Հռովմայ եւ աշխարհի:

ԱՄԵՆՔԸ Ա՛յ անօրէն անարժան, ո՛վ անգութ բռնաւոր:

ԿԻՄ. Այս լսելով Հռովմին երեսին գոյնը նետեց, ու անոր չարագուշակ ողբոց ձայնը մինչուան երկինք հասաւ. շատ մարդիկներ վախով ու ամօթով լեցուած, երեսնին կախած, սրտերնին դողի մէջ աղէս անդին փախան ցրուեցան, գետի պէս արցունք վազցնելով: Մէկէն Կեսար գուշակելով ժողովրդեան բարկութիւնը կեղծաւոր խոնարհութեամբ իր գլխոյն թագը ու գաւազանը գետինը զարնելով կոխկռտեց: Ան առենը ամէնքը նորէն ուրախութեան դարձան, իբրեւ թէ ազատութիւննին նորէն առացան. Անտոնիոս ալչած հեռացաւ անկէց, ու Կեսար իր կեղծաւորութեան տակը ծածկելով սրտին չարութիւնը, երեսանց հրաժարիլ կը ձեւացնէր թագաւորական փառքէն, բայց սիրտը սաստիկ վիրաւորուած կատաղութեամբ կը մռնչէր ան

պատուոյն համար, որուն արժանի չէր. ու ալ չի կրնալով զսպել իր բարկութիւնը դուրս ելաւ տաճարէն, հրաման տուաւ ծերակուտին որ գան իրեն ժողվըվին մէկ ժամէ մը: Մէկ ժամէն ետք պիտի փոխէ Կեսար իշխանութիւնը. մեծերէն արդէն շատերը իր կողմը վաստկած է. Հռովմ ծախու հանուեցաւ, ու բռնաւորը անոր գին կը կարէ. ծերակոյտը ռամկէն աւելի վատ եղաւ, Կեսար բարձր 'ի գլուխ տիրաբար կիշխէ. ասիկայ բաւական չէ, կուզէ թագաւորական պատիւն ալ. ռամիկը կը մերժէ իրեն զայն ու ծերակոյտը կը պարգեւէ. ուրեմն ի՞նչ ընելու է բարեկամք քաջք, ընտրեցէ՛ք:

ԿԱՍ. Ի՞նչ ընելու է, մեռնիլ ու ջնջել մեր նախատինքը, քանի որ մնոտի յոյս մը կը ծիծաղէր հայրենեաց վրայ, համբերեցի իր կապանքներուն. հիմայ որ ամէն յոյս պարապ ելաւ, ալ ինչո՞ւ կը դանդաղիմ. Հռովմայ վերջին օրը Կասիոսին ալ վերջի օրը ըլլայ, ուր որ հայրենիքս գերի է, հոն արժանի չեմ այս օդը շընչել. թէ որ չի կրնամ ես այսօր անոր վրէժը առնել, թող մեռնիմ անոր հետ. ալ ինչո՞ւ կուշանամ, Պոմպէոս, Մետելլոս, Կատոյն, ձեր նախանձաւորն եմ ես. ժամանակն է ձեր ետեւէն գալու:

ԲՐՈ. Է, այդպէս չէ, մէկու մը նախանձաւոր հըլլանք, այլ մենք մեզմէ նոր ասպարէզի մը մէջ քաջ անուն ընենք ուրիշներուն օրինակ ըլլալու համար. բոլոր աշխարհք աչքը մեր վրայ տնկած է, չի խաբենք աշխարհքիս ու մեր հայրենեաց յոյսը:

ԿԱՍ. Ի՞նչ է քուկին խնդիրքը աս յուսահատ ժամուս մէջ:

ԿԻՄ. Աղետալի ժամը կը մօտենայ, մէկ ժամէն

ետքը պիտի կործանէ Կեսար Հռովմը:

ԲՐՈ. Մէկ ժամէ մը ետքը աս սուրը իր սրտէն անցնի, ու գլտորի Կեսար արեանը մէջ:

ԿԱՍ. Ո՛վ մեծդ, ո՛վ իմ քաջազունս, ո՛հ, դրկեմ զքեզ, կը ճանչնամ զքեզ ալ վսեմ քաջութենէդ:

ԴԵԿ. Ո՛վ քաջ, բռնաւորաց մահացու թշնամին եւ արժանի ժառանգ արեան մեծին Բրուտոսի, ես ալ նոյն խորհուրդը ունէի սրտիս մէջ:

ԿԱՍ. Արթնցուցիր զիս ալ մահացու թմրութենէս, քուկինդ է աս գործքիս փառքն ու պսակը. աս յոյսը ունէին ես քու առաքինութենէդ. Հռովմ մինակ, չէ թէ ուրիշը կրնար քեզի այսպիսի խորհուրդ մը չնչել. քու անունդ միայն մահուան վճիռ թող որոտայ բռնաւորին չար գլուխը, եկու ուրեմն Բրուտոս, սրբենք մեր նախատինքը երկրիս վրայէն, Կապիտոլիոնի փառացը վրէժը մենք առնենք, վասն զի Արամազդ կուշացնէ կայծակները թափելու. Հա՛պա, դուք ալ Դեկիմոս, Կիմբրոս, ի՞նչ է դիտաւորութիւննիդ, յայտնեցէք ձեր կարծիքն ալ:

ԿԻՄ. Մեր ամենուս խորհուրդն ու կամքը մի եւ նոյն է. ատեցինք մեր կեանքը, զարշեցանք բռնաւորէն, կը սիրենք Հռովմը, ու պիտի խնդրենք անոր վրէժը:

ԴԵԿ. Ո՛վ Հարք Հռովմայ, որ ամպարիշտները սատկեցնելով զանիկայ գերութենէ պիտի դարձնէք, բաւական եղաւ այսչափ ատեն համբերելնիս բռնաւորին անարժան ձեռքին տակը՝ որ կը ճզմէ զմեզ, ու քանի որ կուշացնենք մենք անոր մահը, անոր կեանքին ամեն մէկ վայրկեանը մեզի մեղք պիտի սեպուի:

ԿԻՄ. Հիմա պէտք է մտածենք թէ արժա՞ն է ուրիշներ ալ մեր փառացը մասնակից ընել:

ԲՐՈ. Ոչ, քաւ լիցի, բաւական է մեզի մեր եռանդը ու սիրտը հայրենեաց ազատութեան համար. Եպիդոս, Սկիլլոս, Տոլաբէլլա, Փաւլինիոս ու ծերակուտին մնացորդները վատասիրտ մարդիկներ բռնաւորէն կաշառք կերած են. մէկը բաժանորդ ըլլայ ան մեծ պատուոյս ու վտանգին. Կեսար քիչ մը ատենէն պիտի երթայ ատեանը, հոն, ո՛վ քաջք, զէնքը չորս կողմէն պատելով, զարնենք զինքը, հոն աս սուրս իր սիրտը պիտի խոթեմ մէկ հարուածով, ու իր արեանը հետ հանեմ թափեմ Պոմպէոսին՝ Կատոնին ու Հռովմայ վրէժը. վտա՛նգ մեծ. վասն զի նոյն ատենը անշուշտ իւր պաշտօնեայները պիտի բռնեն տաճարին դռները. Ժողովո՛ւրդ անմիտ ու փոփոխական որ չի գիտեր սիրո՞յ, չէ նէ ատելութեան արժանի է աս հայրենեաց մատնիչը. ես մեր մահը աչքիս առջեւը կը տեսնամ, սակայն ո՞վ ատանկ մահը կեանքի հետ կը փոխէ. ես իմ անձս կը նուիրեմ Հռովմայ կենացը. Թող խառնուի մեր արիւնը բռնաւորին արեանը հետ. ա՛հ, ի՞նչ ցանկալի է այս մահը, մեռնինք ո՛վ քաջք, մեռնինք՝ որ Կեսարն ալ մեռնի, որ մեր հայրենիքն ալ ու ազատութիւնը նորէն կենդանանան անմահ կենդանութեամբ:

ԿԱՍ. Ուրեմն ալ ի՞նչու կուշանանք, եկէք միաբան վազենք Կապիտոլիոն, հոն պատրաստուեր է ինքը նուաճելու զմեզ. հոն իրեն արեան ինչուան վերջին կաթիլը խմէ գետինը. Ժողովրդէն բնաւ մի՛ վախնաք. տարակուսանքը պատեր է զինքը. բայց երբ իյնայ իրեն պաշտելին պիտի ատէ զինքը:

ԲՐՈ. Անանկ է նէ երդում ընենք ամենքնիս ալ սուրերնուս վրայ (կը հանէ սուրը, նոյնպէս մեկալնոնք) երդում ընենք Պոմպէոսին անիրաւ մահուան,

Կատովնին անմեղ արեանը ու Հռովմայ դիւցազանց հոգւոյը վրայ. երդում ընենք անմահ Աստուածներուն վրայ ալ որ բոլոր ընելով մեզի կը խնդրեն Հռովմայ արեան վրէժը որ գաղտնաբար խմեց այդ բռնաւորը. որպէս զի Հռովմայ գունաթափ երեսը վարդերու պէս ծաղկի անոր արիւնէն:

ԿԱՍ. Ոչ այսչափ միայն, այլ եւ երդում ընենք, ո՛վ որ աս բռնաւորին պէս յանդգնի թագաւորական պատւոյն աչք տնկել ու հայրենեաց օրէնքը քակել, սատկեցնենք զինքը, ո՛վ ըլլայ նէ ըլլայ, թէ մեր եղբայրները, թէ որդիք, ու թէ եւ ծնողք ալ. վասն զի ամեն բռնաւոր մեր թշնամին է, քաջդ Բրուտոս, Հռովմայեցին չունի ուրիշ որդի, ոչ հայր, ոչ եղբայր, բայց միայն Աստուածք. ազատութիւն, օրէնք եւ Հռովմ: Ուրեմն խօսք տանք արիւննիս մէկ մէկու խառնելով հայրենեաց համար թափելու. ասկէ ետքը հայրենասիրութեան եղբայր ըլլանք մէկ մէկու որ արդէն հարազատ որդիք ենք Հռովմայ ու ամենուն հօրը վեհ Արամազդայ: Ուրիշ բան մը չի մնաց մեզի, բայց մեր երդումը բռնաւորին արեամբը կնքել: Կերդնունք ձեզի (ծունկ կը չոքեն ամենն ալ) Աստուածք եւ դիւցազունք Հռովմայ որոնց միայն յիշատակը մեր սիրտը կը բռնկցընէ, ամեն բան, չէ թէ մեր, այլ Հռովմայ փառացը համար կընենք. ապրինք ու մեռնինք իրեն համար. ու գերեզմանին մէջ մեր ոսկորները ուրախանան երբ իր ազատութեան ցնծալից աղաղակը ինչուան երկինք բարձրանայ: Երթանք ուրեմն, երթանք կատարելու մեր գործը, վասն զի ուշացաւ:

ԱՅԼՔ. Փութացէք երթանք: (Այլքն յառաջեն, Բրուտոս յետս մնայ):

ՏԵՍԻԼ Ե.

ԿԵՍԱՐ ՊԱՇՏՕՆԷԻՒՔ ՄՏԱՆԷ

ԿԵՍ. Կեցիր հոն, մ'երթար. մօտիկ ըրէ՛ ինծի ա՛յ անզգամ:

ԲՐՈ. Բռնաւորներէն հեռո՛ւ:

ԿԵՍ. (Իր մարդոց) բռնեցէք զինքը:

ԲՐՈ. Կատարէ՛ մտքիդ դրածը, ա՛ռ ինծմէ աս կեանքը:

ԿԵՍ. Կեսար թէ որ քու կեանքդ ուզէր, բաւական էր իր մէկ ակնարկութիւնը, վասն զի արժանի ալ ես. հոս Փարսաղիա չենք, կը հասկնա՞ս ըսածս, ու դուն դեռ ապերախտ մոլի յանդգնութեամբ պարծանք կը սեպես ինծի դէմ գլուխ վերցնել. երեսէդ կիմանամ սրտիդ չարութիւնը որ վերջապէս իմ բարկութիւնս պիտի վառէ:

ԲՐՈ. Իմ խորհուրդներս Հռովմայեցիի մը արժանի են. մե՛ղք որ չեն ուզեր երկինք որ դուն իմանաս զայն:

ԿԵՍ. Համբերեմ ուրեմն քու լրբութեանդ. մօտիկ ընեմ քեզի, թող խոնարհի Կեսար իր բարձրութենէն Բրուտոսին համար. (իրեններուն) հեռացէք դուք ինձմէ քիչ մը ատեն: Ըսէ՛ նայիմ, ի՞նչ բան կրնաս երեսս զարնել ինծի:

ԲՐՈ. Դեռ ի՞նչ պիտի ըլլայ. ահա երկիրս օտարներուն եւ հայրենեացդ արեանը մէջ թաթխուած. Հռովմ գերի բռնուած անլուծ երկաթներու մէջ, ու ինչուան քու քաջութիւնդ ու առաքինութիւնդ սրտիդ չարութեանը հետ խառնուած, ու արդարութիւնդ չար քան

զանիրաւութիւն, որ շողոքորթ լեզուով կը համոզէ Հռովմը սիրել իրեն տուած շղթաները:

ԿԵՍ. *Այդ լեզուդ Պոմպէոսին լեզուն է, անիկայ կախարդեց զքեզ. Պոմպէոս Հռովմայ մահաբեր դաւող թշնամին, անիկայ սորվեցուց քեզի այդ խօսքերը, վասն զի ինքը չէր ուզեր Կեսարը իրեն հաւասար իշխանակից. ի՞նչ կը կարծես. թէ որ անիկայ ինձի յաղթէր, ազատութիւն պիտի շնորհէ՞ր Հռովմայ, ո՛չ այդպէս, այլ խիստ գերութեան կապանքներով պիտի տանջէր զինքը, ու ան ատենը Բրուտոս, այն վեհ դիւցազնը ի՞նչ պիտի ընէր:*

ԲՐՈ. *Ան ատենը Բրուտոս խայտառակ մահուամբ կը ջնջէր զանիկայ աշխարհքէս:*

ԿԵՍ. *Յայտնուեցաւ ուրեմն քու մեքենայներդ որ ինծի ալ կը պատրաստես. իմացուեցաւ միտքդ, ու դեռ կը պարծիս ալ դուն. դեռ կենդանի՞ կը մնայ Բրուտոս իմ թշնամիս. ահա ես քու առջեւդ եմ, մինակ ու անօգնական, չի կան իմ քովս ոչ ծառայ՝ ոչ զօրական՝ ոչ թիկնապահ:*

ԲՐՈ. *Քաջերուն պաշտպանը իրենց արիութիւնն է, մանաւանդ երբ Բրուտոսի պէս մէկուն դիմացն են. ո՞ւր էր թէ ինչպէս որ զօրականներէ ու թիկնապահներէ ազատ ես հիմա, անանկ ալ խղճմտանքիդ տագնապէն ու սրտիդ վախէն ազատ ըլլայիր:*

ԿԵՍ. *Վա՞խ, այդ ձայնը եւ ոչ ականջս կը ճանչնայ, թող թէ սիրտս:*

ԲՐՈ. *Այո՛, վախը անծանօթ էր քեզի պատերազմին դաշտին վրայ, բայց ոչ նոյնպէս Հռովմայ քաղաքին մէջ, մէկը ինչուան որ ուրիշները զարհուրեցնէ պէտք է որ նախ ինքը սասանի. քու ձեռքդ չէ՞ մի հիմա սպան-*

նել զիս. չէ՞ս մի գիտեր որ կատեմ զքեզ, չէ՞ս գիտեր որ անօրէն խորհրդոցդ կատարմանը արգելք եմ. անանկ նէ ինչո՞ւ մէկէն հոս չես կորսնցներ զիս. յայտնի է ուրեմն որ զարհուրելով կը դողաս մեզմէ:

ԿԵՍ. *Ա՛նմիտ. միթէ հոն Փարսաղիա քու կեանքդ իմ ձեռքս չէ՞ր մի:*

ԲՐՈ. *Հիմայ ալ Բրուտոս միթէ զքեզ ծաղր չընե՞ր. թէ որ հոն վախը ձեռքդ կապեց, հոս քու բարկութիւնդ թող կատարէ զայն, ահա հոս կեցեր եմ, ի՞նչ բան ըզքեզ կարգիլէ:*

ԿԵՍ. *Բնութիւնը, սիրտս, արիւնը, ո՛վ անգութ, ա՛ռ կարդա՛, ճանչցի՛ր արիւնդ, ճանչցի՛ր ինքզինքդ. նայէ՛ զո՞վ կը հալածես, ուսկի՞ց կը գարշիս, որո՞ւն վրայ կը յարձակիս, ու անկէ ետքը ըրէ՛ ուզածդ թէ որ կրնաս:* (Կուտայ թուղթը):

ԲՐՈ. (Կը կարդայ ինքիրեն) *Ա՛հ, վա՛յ ինձ, եղուկ ինծի. ո՞ւր եմ ես, ի՞նչ էր կարդացածս, ի՞նչ էր որ տեսայ... աչք իմ... խաբուեցա՞յ արդեօք:* (Նորէն թղթին վրայ կը նայի):

ԿԵՍ. *Հիմայ ի՞նչ կըսես, որդեակ իմ:*

ԲՐՈ. *Անիկայ իմ հա՞յրս... ո՛վ ապշութիւն, ո՛վ հիացումն:*

ԿԵՍ. *Այո՛, ես քու հայրդ եմ, քու հայրդ, ո՛վ անարժան ապերախտ, ինչո՞ւ համար է այդ բարկութեամբ լեցուն անտեղի լռութիւնդ. ինչո՞ւ կը հառաչես,* (Կը գրկէ զինքը) *որդեակ իմ Բրուտոս, դուն իմ գիրկս լուռ մունջ կը կենաս, բնութիւնը վրադ սարսափ ձգեց, ու սէր ամենեւին:*

ԲՐՈ. *Ո՛վ ահաւոր եւ անյոյս բաղդս, ո՛վ երդումն ո՛հ, հայրենիք իմ սիրելի, Հռովմ, ո՛վ դիք: Կեսար...*

աւա՜ղ Թշուառիս, աւա՜ղ տառապեալ սրտիս, բաւական եղաւ ինծի աս կեանքս, ո՞ւր է մահ։

ԿԵՍ· Խօսէ՛ Բրուտոս, խօսէ՛ որդեակ իմ, գուցէ խղճմտանքդ կը խայթէ զքեզ· ըսէ՛ ինծի, բա՛ց քու սիրտդ· հաւատա՛ քու հօրդ· կը լսե՞ս տակաւին Բրուտոս, բա՛րէ, կը վախնա՞ս ուրեմն իմ որդիս ըլլալու, կը զարհուրի՞ս աս ցանկալի անունէն, կը խորշի՞ս, կը փախչի՞ս սիրոյս ձեռքէն, կը մերժե՞ս փառքիս հետ մասնակից ըլլալ, իմ արիւնս ըլլալդ քեզի նախատի՞նք կը սեպես· այն Թագը, այն գաւազանը, այս Թագաւորութիւնն ու Կեսար անունը՝ ուսկից դուն կը զարշիս, Բրուտոսին համար պատրաստուեցան, Թագաւորութեանս ժառանգութիւն քու եւ Հոկտաւիանոսին մէջ կուզէի բաժնել։

ԲՐՈ· Ո՜վ երկինք, Աստուածք…

ԿԵՍ· Կուզես խօսիլ, կը բռնադատես ինքզինքդ ու չես կրնար· սէրէ՞ն արդեօք առաջ կուգան աս հեծութիւններդ, չէ նէ ոխութենէն· ինչո՞ւ համար այլայլեր խռովեր ես, խօսէ՛, պատասխան տուր։

ԲՐՈ· Կեսար…

ԿԵՍ· Որդեակ իմ։

ԲՐՈ· Ո՛հ, չեմ կրնար խօսիլ…

ԿԵՍ· Եւ ինչո՞ւ արդեօք, ինչո՞ւ չես համարձակիր, հայր, քաղցր անունը բերնէդ հանել։

ԲՐՈ· Թէ որ դուն իմ հայրս ես, մէկ բան մը կը խնդրեմ քեզմէ։

ԿԵՍ· Զրուցէ՛ մէյմը, ու ամեն բան կը կատարեմ։

ԲՐՈ· Մեռցուր զիս հոս, կամ չէ նէ մէկդի Թող Թագաւորութեան խորհուրդը։

ԿԵՍ· Ա՛չ անօրէն զաւակ, ա՛չ ապերախտ անգութ,

անողոքելի կատաղի գազան· ո՛չ ապառաժ սիրտ· աւելի խստացած ես գթութենէս· գնա՛ ալ ասկէ ետքը իմ որդիս չես դուն· գնա՛ անողորմ քաղաքացի· յուսակտուր սիրտս հոս նոր բան մը սորվեցաւ քեզմէ· աս սիրտը, որ այնչափ առեցիր պիտի կըտրէ քեզի պէս բնութեան կապը, պիտի մոռնայ հայրական գութը։

ԲՐՈ· Իմ անունս Բրուտոս, ու ինծի հայր ու մայր Հռովմը կը ճանչնամ· մի՛ բռնադատեր զիս հայր ընդունիլ ինծի մեր նախնին Բրուտոսը որ արեամբ որդւոյն Հռովմայ ազատութիւն պարգեւեց· գուցէ ես ալ սորվիմ անկէց հօրս արեամբը, որդւոյս, ու նոյն իսկ իմ արիւնովս հալածել ջնջել Հռովմէն ինքնակալ միահեծան տէրութիւնը։

ԿԵՍ· Ու ի՞նչ· միթէ ծնա՞ւ Կեսար Բրուտոսին աղաչելու համար· սորվի՞մ ես ալ քեզմէ մարդկութեան սահմանէն դուրս ելլալ· գնա՛ աչքիս առջեւէն զաւակ ապստամբ, ալ հոգ չեմ ըներ, ալ չեմ ճանչնար զքեզ· ազատ եմ իմ իշխանութեանս մէջը, ալ ականջ չեմ կախեր անիրաւ անարժան գթութեանս· յոգնեցայ ալ ապերախտներու ներելէն· ասկէ ետքը ուրիշ լեզուով խօսիմ իրենց հետ։ Ո՜վ Սիլլա, Սիլլա, զքեզ ինծի օրինակ պիտի առնեմ· սարսեցէք ասկէ ետքը դուք երբ բարկութիւնս ու վրէժխնդրութիւնս մռնչեն ձեր գըլխուն վրայ։ Գնա՛, մի՛ երեւար աչքիս ա՛չ անգութ· գնա՛ քու ընկերներուդ· ամենքնիդ մէկտեղ շարժեցիք իմ ցասումս, ամենքնիդ ալ պիտի կորսուիք։ Կեսարին զօրութիւնը գիտէ Հռովմ, հիմայ ալ տեսնայ անոր բարկութիւնը· ասկէ ետքը մարդասիրութիւնը անգթութեան փոխեմ· ու աս ամեն բանին պատճառը դուն ես

մինակ, դուն պարտական չարեաց անօրէ՜ն գլուխ։ (կերթայ)։

ԲՐՈ. *Երթամ ես ալ անոր ետեւէն. չի բորբոքենք բոլորովին անոր բարկութիւնը. ո՜հ, ո՞ւր էր թէ կարենայի միանգամայն փրկել Հռովմը ու Կեսարը։*

ՁԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Գ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՀՐԱՊԱՐԱԿ

ԿԻՄԲՐՈՍ, ԴԵԿԻՄՈՍ

ԴԵԿ. *Իրաւ կըսեմ ես քեզի որ տեսայ Բրուտոսը խռոված կերթար հոնկէց, ու արցունքներով լեցուած էին իր աչքերը. կրնա՞յ ըլլալ արդեօք որ փոխած ըլլայ միտքը։*

ԿԻՄ. *Բաւ լիցի. Բրուտոս կը սիրէ Հռովմը. կը սիրէ անիկայ ճշմարտութիւնը ու փառքը. քիչ մը ետքը կուգայ ինքը հոս, ինչպէս որ խոստացաւ։*

ԴԵԿ. *Ահա կը տեսնամ մէկը որ արտորնօք հոս մեզի կուգայ։*

ԿԻՄ. *Անիկայ չէ՞ մի եւ կամ Կասիոս։*

ՏԵՍԻԼ Բ.

ԿԱՍԻՈՍ, ԿԻՄԲՐՈՍ, ԴԵԿԻՄՈՍ

ԿԱՍ. *Հասաւ ժամանակը, ո՛վ քաջք, Հռովմայ կենդանութիւնը՝ աշխարհքիս թագուհին պիտի ազատի այսօր իւր արքային ձեռքէն. աս պարծանքը ձերինն է քաջազունք Հռովմայ. դեռ քիչ մը ատեն ալ, ու պիտի*

կորսուի բռնաւորը, վերնայ մէջ տեղէն ան գործը որ չի կրցան գլուխ հանել Պոմպէոս՝ Կատոյին Ափրիկէ ու Սպանիա, մեր ձեռքովը պիտի կատարուի այսօր· Հայրենեաց վրէժը պիտի խնդրենք, ու աշխարհիս չորս կողմը քարոզ կարդան որ ամենքը պաշտեն մեր Հռովմը վասն զի ալ ծառայ չէ:

ԿԻՄ· Ամենքնիս ալ պատրաստ ենք քեզի հետ մահուան ու կենաց, մեռցնելու ու ապրելու, միայն թէ պաշտուի Հռովմ ու ծերակուտին ատեանը· մահուան ու կենաց խտրութիւն չենք ըներ, կամ բռնաւորը սատկի մեր ձեռքովը, եւ կամ զմեզ սատկեցնէ ինքը:

ԴԵԿ· Բայց ի՞նչ կընէ Բրուտոս· դեռ չերեւցաւ անիկայ· Բրուտոս բռնաւորին դաշինքը որ երդուընցուց զմեզ ու երդում ըրաւ ինքը նախ Կեսարին կեանքը վերցընել· ի՞նչու համար այսչափ ուշացաւ· արդեօք մէկ տեղ մը արգիլուեցաւ մնա՞ց, եւ կամ չայտնուեցա՞ւ դաւաճանութիւնը:

ԿԱՍ· Չեմ կարծեր· տեսայ Բրուտոսը որ բարկացած կուգար տաղնապով, վախ մի՛ ունենաք անոր վրայ· ես ինքզինքէս աւելի անոր վրայ յոյս դրեր եմ:

ԴԵԿ· Ահաւասիկ ինքը· բա՛րէ, ի՞նչպէս խռոված կերեւայ:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԲՐՈՒՏՈՍ, ԿԱՍԻՈՍ, ԿԻՄԲՐՈՍ, ԴԵԿԻՄՈՍ

ԲՐՈ· Աս ի՞նչ է· մինակ դո՞ւք էք հոս:

ԿԱՍ· Միթէ քի՞չ ենք մենք, երբոր դուն ալ մեզի հետ ես:

ԿԻՄ· Ի՞նչ է ադ սրտիդ տաղնապը Բրուտոս· բռնաւորը բան մը իմացա՞ւ արդեօք· մատնուեցա՞ւ Հռովմ:

ԲՐՈ· Ոչ· Կեսար չգիտեր իր մահուան մօտ ըլլալը· անիկայ վստահ է ձեր վրայ:

ԿԱՍ· Ինչո՞ւ անանկ է նէ խռովեր ես:

ԲՐՈ· Ո՞ւր է Կիկերոն, ես ինչուան հիմայ անոր ետեւէն կը պտըտէի:

ԿԻՄ· Չե՞ս գիտեր որ ծերակուտէն մէկ քանի հոգի հետը առած, ելաւ գնաց փութով Հռովմէն:

ԿԱՍ· Ծերութիւնը թոռմեցուց անոր առջի քաջութիւնը:

ԲՐՈ· Բայց չի մարեց· Հռովմայեցի մարդ չի համարձակիր արհամարհել Կիկերոն· երդում կընեմ Աստուծոյ վրայ որ Հռովմայ առաւելագոյն օգտին պահեց ինքը իւր անձը ու ազատութիւնը:

ԿԱՍ· Բայց մեզի բի՛ւր անգամ երանի, որ ապահով ենք, կամ ինչուան խոր ծերութիւն հասնիլ ազատութեամբ, կամ հիմակուընէ մեր ծաղիկ կորիճ հասակին մէջ վաղամեռիկ ըլլալ Հռովմայ հետ:

ԲՐՈ· Իրաւ երանի է ձեզի, բայց ինձի ոչ բնաւ, որ կամ անգթութեամբ մեռնիլ պէտք է եւ կամ կենդանութեամբ ծառայ ըլլա՛լ:

ԿԱՍ· Ի՞նչ կուզես ըսել:

ԿԻՄ· Բռնաւորին հետ երկայն բարակ խօսելով ի՞նչ իմացար:

ԲՐՈ· Ոչի՛նչ, Հռովմին համար, միայն ինձի համար սոսկումն ու մահուան սարսափ, ու ձեզի ատելութիւն թշնամութեան հետ խառնած:

ԿԻՄ· Որո՞ւն համար աս թշնամութիւնը:

ԲՐՈ· Ինձի, Բրուտոսի:

ԿԻՄ· Զքեզ նախատե՞լ։

ԿԱՍ· Զքեզ, որ Հռովմայ ու մեր կենդանութիւնն ես։

ԲՐՈ· Ես եմ... ո՛վ անհաւատալի բան· աւա՛ղ ինծի· ես ինչուան հիմայ կը կարծէի որ Կատովնին թոռն եմ... սակայն։

ԴԵԿ· Ի՞նչ է ,ըսէ մեզի, ի՞նչ լսեցիր, ինչո՞ւ զարհուրեր ես։

ԲՐՈ· Դառն լուր մը ականջս հնչեց, որ կարող է զձեզ ալ սարսափով լեցնել։

ԿԱՍ· Կամ բռնաւորին կամ մեր մահը անշուշտ է, մեռնինք ամենքնիս ալ, բայց զարհուրիլ ոչ բնաւ։

ԲՐՈ· Չէ, այդպէս չէ· մտիկ ըրէ՛ մէյմը ինծի ու սարսափեցնեմ զքեզ· պարտք կը սեպեմ ինծի սպաննել Կեսարը, Հռովմայ, մեր, մեր յաջորդներուն ու աշխարհիս փրկութեանը համար· ես նախ վերուցի ձեռուըներս իր վրայ, իր կորստեանը ժամն ու տեղը որոշեցի, սակայն... սակայն գիտցէք հիմայ որ Բրուտոս... Բրուտոս...

ԿԻՄ· Ի՞նչ է։

ԲՐՈ· Բրուտոս անոր որդին է։

ԿԱՍ· Դուն Կեսարու որդի՞ն ես։

ԲՐՈ· Ծնունդ եմ գառնարմատ արգանդին Սերվիլիայի։

ԴԵԿ· Ո՛վ Հռովմ։

ԿԻՄ· Բրուտոս որդի բռնաւորի՛։

ԿԱՍ· Չէ, դուն անոր որդին չես, ադ սիրտը ունեցողը անոր որդին չի կրնար ըլլալ։

ԿԻՄ· Ի՞նչ կերպով ստուգեց քեզի զայն Կեսար։

ԲՐՈ· Շատ կերպով· ինծի հետ միշտ սիրով ու հօր

պէս վարուեցաւ, իր թագաւորութեանը գիս ժառանգ կանուանէր, բայց գլուխ ամենայնի, կարդալ տուաւ ինծի չարագուշակ թուղթ մը, Սերվիլիային ձեռքովը գրած անոր, որուն մէջ գիս իրենց որդին ըլլալուն յայտնութիւնը սարսափով տեսայ։

ԿԻՄ· Ո՛վ բօթաբեր լուր, ո՛վ ահագին գաղտնիք, ինչո՞ւ համար ինչուան վերջը խաւարին մէջ թաղուած չի մնացիր։

ԲՐՈ· Բայց անիկայ հիմայ ալ իր բռնաւորութիւնը իրեն փառք կը սեպէ, յամառեր պնդեր է կա՛մ թագաւորութեան կամ մահուան հանդիպիլ։

ԿԱՍ· Ու գտնայ անիկայ մահը։

ԿԻՄ· Անողոքելի բռնաւոր մըն է, բայց յիշէ դուն Բրուտոս որ Հռովմայ որդւոցը ուրիշ հայր չի կայ...

ԿԱՍ· Ու բռնաւոր մարդը չունի որդի։

ԲՐՈ· Հիմայ դուք ականջով լսեցիք ու աչքով տեսաք իմ թշուառութիւնս· դատաւոր նստեցէք իմ բաղդիս, ի՞նչ արժան է գործել ընտրեցէք· ձեր մէջը թէ որ կայ մարդկային կարգէն գերազանց արդարակորով մարդ մը, թող ցուցնէ ինծի արժանաւոր ճամբան· ահա ես ինքզինքս ձեզի յանձներ եմ, ձեզի կապաւինիմ· բայց ինչո՞ւ ամեն մէկերնիդ աչուընիդ գետինը խոնարհեցուցեր էք, դո՞ւն ալ լուռ կը կենաս Կասիոս· այս ահագին խոր անդունդին մէջ մէկը ինծի ձեռք չի երկնցներ, գիս չարագործութենէ կամ վատութենէ մէկը չի փրկեր, տրտո՞ւմ կը կենաս Կասիոս։

ԿԱՍ· Խորհուրդ մը պիտի տամ քեզի ու անոր վրայ կը տրտմիմ։

ԲՐՈ· Ըսէ՛ կաղաչեմ։

ԿԱՍ· Թէ որ դուն ռամիկ աննշան մարդոցմէ մէկն

ես, գնա՛ ծառայ եղիր անկէ ոտքը, նմանէ՛ քու հօրդ, զա՛րկ, սատկեցո՛ւր զանոնք որ պէտք էր խնամել. Թող Հայրենիքդ ուրիշ ապերախտ բռնաւոր մըն ալ ունենայ որ շուտով ալ իր պատիժը գտնայ: Բայց ի՞նչ, իմ խօսքերս Բրուտոսին համար են, այն քաջ դիւցազին՝ Թըշնամի անօրէն բռնաւորաց, որուն վեհ սիրտը, որ արդարութեան միշտ արթուն պահապանն է, Կեսարին անարժան անունը մաքրեց ու սրբեց: Ըսէ՛ ինծի կը յիշե՞ս արդեօք դուն Կատիլինային մեր Հայրենեացը ըրած կատաղի սպառնալիքները:

ԲՐՈ. Այո՛, խիստ աղէկ կը յիշեմ:

ԿԱՍ. Ուրեմն թէ որ ադ արիւնկզակ բռնաւորին ձեռքով Հռովմայ ազատութեան կորսուելուն ատենը, ու մեր հասարակաց Թշնամւոյն գլուխը արդարադատ պատուհասով զարնուելու ատենը, անիկայ զքեզ իրեն սիրելիր որդին կոչէր, ի՞նչ կընէիր դուն ան ատենը, ո՞ւր, իր քո՞վը, չէ նէ մեր կողմը կը կենայիր դուն:

ԲՐՈ. Բա՛րէ, ի՞նչ բաներ կը հարցնէ ինծի Կասիոս՝ ա՞յդչափ ուրեմն տկար ու անարդ սեպեցիր իմ առաքինութիւնս որ վայրկեան մըն ալ չի կրնամ որոշել Հայրենիքս անօրինէն:

ԿԱՍ. Բաւական է այս չափս Բրուտոս, բաւական է. նոյն իսկ քու խօսքերդ կը ցուցնեն քեզի ընելիքդ. ազատեցաւ Հռովմ. բայց դուն ըսէ ինծի, կրեցի՞ր դուն մտքի ու սրտի խռովութիւն մը որ ռամիկը անմտութեամբ սովորած է բնութեան ընծայել. Կեսարին մինակ մէկ խօսքը՝ Հայրենեաց սէրը, քու պարտքդ ու երդումդ խլե՞ց մի քու սրտէդ: Որովհետեւ քեզի անստոյգ գաղտնիք մը յայտնեց, ու զքեզ իրեն որդի դաւանեցաւ, միթէ անով բռնաւոր ու դատապարտելի ըլլալէն

դադրեցա՞ւ մի, միթէ դուն նոյն Բրուտոսը ու նոյն Հռովմայեցին չե՞ս մի. Կեսար քու հայրդ է, բայց Հռովմն ալ քու մայրդ չէ՞ մի, մենք քու նիզակակիցներդ՝ քու եղբայրներդ չե՞նք մի. դուն մեզի հետ աս առաքինութեան օթեւանին մէջ չի մեծցա՞ր մի, ծնունդ Բրուտոսի, անունդ Սկիպիոնի, սիրելի Պոմպէոսի, Կատոնի փեսան ու բարեկամ ինձ Կասիոսի. դեռ ի՞նչ կուզես աս պաշտելի անուններէն աւելի. ի՞նչ փոյթ է քեզի որ մէկ բռնաւոր մը Սերվիլիան հրապուրելով քեզի կեանք տուեր է. բայց ադ քաջազուն սիրտդ ո՞վ տուաւ քեզի. Կատոն չէ՞ մի. անիկայ, Բրուտոս, կըրթեց զքեզ, Կատոն է մինակ քու հարազատ հայրդ. անկէց ժառանգութիւն ինկաւ քեզի քու առաքինութիւնդ. կորէ՛ ուրեմն, կորէ՛ ադ ամօթալի կապանքը որ զքեզ կապեր է. յիշէ՛ մեր երդումը, ամօթ սեպէ՛ քեզի հայր անգամ անուանել զինքը, որ չէ որդի այլ Թշնամի Հռովմայ:

ԲՐՈ. Ի՞նչ կըսէք դուք ալ մտերիմ բարեկամք:

ԿԻՄ. Թէ որ մենք ալ աս նոյն խորհուրդները չունենայինք սրտերնուս մէջ, մեզմէ աւելի Հռովմայ փառաց անարժան որդիքներ կրնայի՞ն մի ըլլալ. բայց ի՞նչ պէտք է ուրիշներուն խորհուրդ հարցնել աս բանիս համար, հարցո՛ւ քու սրտիդ, հարցո՛ւ Բրուտոսին:

ԲՐՈ. Բանամ ուրեմն իմ սիրտս ձեզի. տեսաք դուք իմ վրաս սարսափը տիրած, բարկութիւն ու ալեկոծեալ մտաց շփոթութիւն, քիչ մը ատեն սիրտս տկարացաւ, իմ խստացեալ աչքերէս արցունքի ցօղեր կաթեցին. Հռովմայ սիրոյն համար ահաւոր երդումներ ընելէն վերջը, ծնողիս մահուամբը, ամօթով լեցուած եմ, ու որդիութեանս վրայ կողբամ դառնապէս, կը դար-

չիմ կը զգուիմ անոր չարիքներէն, ու կը զարմանամ անոր առաքինութեանը վրայ. բռնաւոր եւ դիւցազն, Թշնամի ու Հայր կը ճանչնամ զինքը: Կեսար ու Հռովմ սիրտս կը պատռեն, աղիքներս կը կտրտին անոնց վըրայ ու վախով եւ գթութեամբ, սիրով եւ բարկութեամբ լեցուած, բնութեան օրէնքէն եւ ուրիշ բիւրաւոր կիրքերէն քաշկռտուած, կը բաղձամ ալ մահուան որ Կեսարին պատրաստուած է: Մտիկ ըրէք ինծի ո՛վ քաջք, ու դեռ աւելին լսեցէք. գիտցէք որ Կեսար սքանչելի մարդ մըն է աչքիս, չեմ կրնար ատել զինքը, այն վեհագուն սիրտը բաւական է մինակ կախարդելու ամենքը, ու թէ որ մէկուն տրուած ըլլար իշխել Հռովմայ, ինքը մինակ կրնար ըլլալ ներելու արժանի բռնաւոր մը... սակայն սրտերնիդ ամուր բռնեցէք, ո՛վ քաջք, մինակ այն անիծեալ բռնաւորի անունը կրակ կը կորէ գլխս, Հռովմայ, ծերակոյտին ու ամենուն աչքը իմ վրաս են, տիեզերաց օգուտը իմ ականջէս վար կը խօսի անոր դէմ. մի՛ վախնաք բնաւ, ո՛վ նիզակակիցք իմ, պիտի վառուիմ դարձեալ ես իմ արիական առաքինութեամբս, ձեր դիմացը կը հեծեմ, բայց երդմանս հաւատարմութիւնը չի պիտի մոռնամ. հիմայ հոս քիչ մը առենէն դարձեալ դէմ առ դէմ պիտի խօսիմ անոր հետ... բա՛րէ, ինչո՞ւ չեմ կրնար կակղցնել փոխել անոր միտքը, որով կարենայի փրկել զինքը ու Հռովմը. ո՞ւր էր, իմ տեղս աստուածներէն մէկը խօսէր իրեն հետ, կամ լեզուիս զօրութիւն տար. բայց թէ որ օգուտ մը չըներ խօսքերս, թէ որ յոյսս պարապ ելլայ, թէ որ չը խոնարհի գոռոզը, սուրը գետինը կործանէ զինքը. աչուըներս մէկդի պիտի դարձնեմ, բայց պիտի երկնցընեմ ձեռքերս. քաւ լիցի որ հայրենիքս հօրս

հետ փոխեմ, թող զարմանան տիեզերք կամ զարհուրին մեր նորանշան գործքին վրայ. Բրուտոսի փոյթը չէ որ փառաց կամ անարգութեան արժան կանգնէ. ես շատոնց աչքս առեր եմ փառքը ու անարգութիւնը. ազատ քաղաքացի եմ, գիտեմ ես արժանը, ուրիշ ամէն բան ոչինչ է. գացէք, գացէք, ո՛վ քաջք ու ծառայութեան լուծը թօթուելու ջանացէք:

ՋԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Գ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԲՐՈՒՏՈՍ, ԿԱՍԻՈՍ, ԿԻՄԲՐՈՍ, ԴԵԿԻՄՈՍ

ԲՐՈ. *Բարեկամք քաջք, Անտոնիոս կը ծանուցանէ ինձի որ առանձին կուզէ խօսակցիլ հետս. ի՞նչ կրնան ըլլալ իր խօսքերը. անշուշտ Անտոնիոսի մը արժանի խօսքեր, շողոքորթել վատ մարդահաճութեամբ եւ կամ դաւաճանել անզուսպ լրբութեամբ. բայց ինչ ըլլան նէ ըլլան, ուզեցի ես որ դուք ալ ներկայ գտնուիք հոս. ճշմարիտ Հռովմայեցւոց այս աննման քաջերու պզտիկ խումբը, սարսափ կամ պատկառանք ձըգէ անոր սիրտը, եթէ միայն կարենայ պատկառիլ. բայց ահա կուգայ:*

ՏԵՍԻԼ Բ.

ԱՆՏՈՆԻՈՍ, ԵՒ ԱՌԱՋԻՆՔ

ԱՆՏ. *Քեզի կուգամ Բրուտոս ու խօսք մը ունիմ ըսելու:*

ԲՐՈ. *Ահա Բրուտոս հոս կեցեր է, խօսէ՛:*

ԱՆՏ. *Բայց իշխանապետը ինձի հրաման տուաւ որ...*

ԲՐՈ. *Իշխանապետը թող քեզի հրաման տայ, ազատ ենք մենք:*

ԱՆՏ. *Պէտք է որ քեզի հետ առանձին խօսիմ:*

ԲՐՈ. *Սեպէ որ մինակ եմ հոս. Կեսար Բրուտոսին ինչ որ կրնայ զրուցել, աստոնցմէ ծածուկ չի կրնար ըլլալ. բարեկամութիւնը ու հայրենեաց սէրը զմեզ ալ մենքնիս ալ մէկ սիրտ մէկ հոգի ըրաւ, վշտացան ինձի հետ իմ որդւութեանս նախատանացը վրայ, բայց դուն ըսէ՛ ինչ պիտի ըսես նէ. ինձի այնպէս կը թուի որ Կեսար խրկեց զքեզ սրբելու համար իմ նախատինքս. փութա՛, ըսէ՛ մեզի. ի՞նչ է Կեսարուն միտքը, արդեօք նորէն վառուեցաւ սրտին մէջ Հռովմայ սէրը ու կուզէ ճշմարիտ հայրութեան ցուցեր տալ ինձի որ ես ալ օրհնեմ այն օրը որուն մէջ ծնայ:*

ԱՆՏ. *Հրաման էր ինձի իշխանապետէն որ քեզի հետ ծածուկ խօսիմ... անիկայ հայրախնամ գթով կը ջանայ որ փոխուիս այդպիսի խորհուրդներէն ու քաղցրութեամբ մտիկ ընես բնութեան ազատարար ձայնին:*

ԲՐՈ. *Ի՞նչ ընելու է բնութեան ձայնը մտիկ ընող սեպուելու համար:*

ԱՆՏ. *Ի՞նչ ընելու է. մեծարել ու սիրել ծնողքդ. կամ թէ քու երկաթէ սիրտդ սիրել չի գիտեր նէ գոնէ ապերախտութեամբ ոտքի տակ չառնել բնութեան օրէնքը:*

ԲՐՈ. *Զնչին խօսքերդ մէկդի թո՛ղ. համառօտ ըսէ՛ ու ինձի պատասխան տուր: Պատրա՞ստ է Կեսար ծերակուտի ատեանին մէջ թողուլ մերկանալ իշխանապետութիւնը. պատրա՞ստ է արձակել զօրքը ու անզէն մնալ. պատրա՞ստ է ազատել Հռովմը ադ կասկածէն որով պաշարուած է. ազատել կըսեմ իւր բարեկամները,*

Թշնամիները ու ինքզինքն ալ. ու վերստին կանգնել խախտած ու փլած Հայրենի օրէնքները ու ինքը առաջինը ըլլալ անոնց հնազանդող: Ասոնք են բարերարութիւնները որ կրնայ ընծայել Բրուտոսին թէ որ իմ հարազատ հայրս է:

ԱՆՏ. Շատ աղէկ, ուրիշ բան մը ունի՞ս ըսելու:

ԲՐՈ. Ասկէց աւելին արժանի չէ Անտոնիոս լսել Բրուտոսէն. դարձի՛ր քու տիրոջդ ու պատմէ՛ լսածդ:

ԱՆՏ. Իմացայ. պատմեմ պիտի, ինչ որ ինչուան հիմայ ալ պարապ տեղը կըսէի իրեն:

ԲՐՈ. Անիրաւ ու նենգաւոր դեսպան մը կը ճանչնամ ես զքեզ Կեսարու ու Բրուտոսին մէջ. բայց թէ որ անիկայ խրկեց նէ զքեզ առիր պատասխանդ:

ԱՆՏ. Թէ որ Կեսար ինծի ու Հռովմայ բարւոյն ականջ կախած ըլլար, ուրիշ դեսպան պէտքը չէր խրկել Բրուտոսին, բայց դաւճաններ:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԲՐՈՒՏՈՍ, ԿԱՍԻՈՍ, ԿԻՄԲՐՈՍ, ԴԵԿԻՄՈՍ

ԲՐՈ. Լսեցի՞ք:

ԿԱՍ. Ա՛հ Բրուտոս. դու ես Աստուած Հռովմայ:

ԴԵԿ. Թէ որ խօսքով մինակ կայծակի պէս կը զարնես, ի՞նչ պիտի ըլլան ձեռքիդ հարուածները:

ԿԻՄ. Ու աս ամբարտաւան անօրէն գերին ալ պէտք է կորսնցնել:

ԲՐՈ. Ատ մարդը եւ ոչ մեր բարկութեանը արժանի է. մէկ վերջին փորձ մըն ալ ընեմ, ու անկէ ետքը մէկ նշան մը տալուս պատրաստ եղէք:

ԿԱՍ. Երթանք ուրեմն ժողվել մեր բարեկամները:

ԲՐՈ. Գնացէ՛ք շուտով:

ՏԵՍԻԼ Դ.

ԲՐՈՒՏՈՍ

Հոս քիչ մը ատենէն պիտի խօսիմ Կեսարին հետ ու ետքը խորհրդոց տաճարին մէջ մահը դարանակալ պիտի ըլլայ իրեն... խնայէ՛, երկինք, խնայէ՛ ինծի քու տի ըլլալ... Հռոմանոյ...

ՏԵՍԻԼ Ե.

ԿԵՍԱՐ, ԲՐՈՒՏՈՍ

ԿԵՍ. Ինծմէ ի՞նչ կուզես, ի՞նչ կը խնդրես, մարդկային սիրտ ունի՞ս մի դուն. դուն իմ որդի՞ս ես մի:

ԲՐՈ. Այո՛ քու որդիդ եմ, թէ որ դուն ալ Հռովմայ որդին ես:

ԿԵՍ. Ա՞յ խստասիրտ դաժան. Նախատինք Նախա-

տինքի վրայ կը դիզես անգթութեամբ ինծի դէմ, թէ որ այնչափ առատապարգեւ բարերարութիւններս ու շընորհքներս, իմ սէրս ու քաղցրութիւնս ու քեզի համար պատրաստած այնչափ փառքն ու պատիւը ու թագաւորութիւնը կարող չեղան խելքդ գլուխդ բերել, ի՞նչ աչքով պիտի նայիս ուրեմն իմ թագիս:

ԲՐՈ. Ահիւ ու դողութեամբ:

ԿԵՍ. Կը ցաւիմ քու վրադ Բրուտոս. կողորմիմ կողորմիմ անմիտ մտահաճութեանդ. նա մանաւանդ կը ներեմ ալ քեզի. բայց ի՞նչպէս կրնաս զիս ատել որդեակ:

ԲՐՈ. Ո՛չ այդպէս. կը խաբուիս դուն Կեսար. ես կը սիրեմ զքեզ. քու քաջութիւններդ ու առաքինութիւնդ զարմացմամբ լեցուցին զիս մինչ զքեզ ճանչնալէս 'ի վեր ու երբ դեռ չէի գիտէր որ իմին հայրս ես, ու բողոքելով գանգատ ըրի Աստուածներուն, թէ ինչո՞ւ համար քեզի պէս դիւցազն մը միանգամայն պարծանք ու կործանումն ըլլայ Հռովմայ: Կեսար թագաւոր կը մերժեմ ես. Կեսար Հռովմայեցի, Բրուտոսին Աստուածը ըլլայ ու իրեն զոհ ընեմ իմ բախտս ու կեանքս:

ԿԵՍ. Ի՞նչ զգացմունքներ ունիս իմ վրաս:

ԲՐՈ. Բիւրաւոր զգացմունքներ բացի նախանձէն:

ԿԵՍ. Ու ի՞նչ է քեզի ատելի երեւցած իմ վրաս:

ԲՐՈ. Բռնաւորութիւնը. ո՛հ, մտիկ ըրէ ինծի միանգամ Կեսար կաղաչեմ քեզի, մտիկ ըրէ, լսէ՛ պաղատանքներուս (ծունկ կը չոքի) իմին ու բոլոր Հռովմայեցւոց. կուզե՞ս առաջին գահը ունենալ մարդոց սրտին մէջ, երջանիկ ու փառաւոր կեանք մը վայելել, ու թագաւորէն ու Կեսարէն ալ աւելի մեծ ըլլալ:

ԿԵՍ. Ի՞նչ կուզես ընել, ելիր ոտք: (Կը յարուցանէ):

ԲՐՈ. Տե՛ս, բոլոր աշխարհք քու կառքիդ գերի լծեցիր. արձկէ՛ գոնէ, արձկէ՛ աս կապանքներէն մեր հայրենիքը. Հռովմայեցիի մը հոգի ունեցիր, մէկդի կեցի՛ր թագաւորութենէն:

ԿԵՍ. Ո՛հ, ի՞նչ պահանջեցիր:

ԲՐՈ. Ինչ որ Սիլլան ալ ըրաւ. Սիլլա գիշատիչ գազան, մեր արեանը մէջ թաթխըւեցաւ երկար ժամանակ, բայց վերջապէս ազատութիւն շնորհելով Հռովմայ, մոռցուց ամեն բան. այն մարդու արիւն խմող բռնաւորը որ չորս կողմէն դիակներով պաշարուած էր, իր գահէն վար իջնալով, ամենուն մտքին մէջէն ջնջեց սրբեց իր յանցանքները. Կեսար չուզեց անոր չարութեանը նմանիլ, ուրեմն թող նմանի անոր առաքինութեանը. շատ բարիքներ պարգեւեցիր մեզի. բայց ի՞նչ օգուտ. Հռովմայ ու Հայրենեացդ պէտք էր ընել այն շնորհքները, ան ատենը մեր սրտերը քեզի ծառայ պիտի ընէս. ան ատենը թագաւոր ես, ան ատենը ես ալ քու որդիդ եմ... բայց արդեօք պարա՞պ տեղը կը խօսիմ ես:

ԿԵՍ. Հռովմայ թագաւոր մը պէտք է. դուն ալ մէկ օր մը պիտի իմանաս անձիդ վնասովը: Միթէ չե՞ս տեսնար որ մեր քաղաքացիները թագաւորէ մը աւելի բռնացեր են. երբ բնութիւնը կը փոխուի, Բրուտոս, պէտք է որ օրէնքներն ալ փոխուին, հիմայ ամենքը ադ գեղեցիկ ազատութիւնը գործիք մը առեր են զիրար վնասելու համար. Հռովմ ատեն մը ամեն բան կը քակէր ու կը կործանէր, հիմայ ինքզինքը կը կործանէ. բայց ես պիտի ըլլամ իր նեցուկը. Սիլլային ժամա-

նակէն ետքը Հռովմայ ազատութիւնը, ծերակոյտը, օրէնքը ու հասարակապետութիւնը եւ ինքն իսկ Հռովմ շուքի պէս անցան, երազի պէս թռան գացին, ու հիմայ անոնք անգոյ ու սնոտի անուննե՞ր են եւ ոչ թէ ճշմարտութիւն, ու դուն աս ապականեալ ժամանակիս մէջ ուր ամեն բան արիւն կրակ ու մրրիկ կը շնչէ, այնպէս կը խօսիս իբր թէ Դեկոսի ու Եմիլիոսի դարուն մէջ ըլլայիր: Որդեակ իմ սիրելի, Կասսիէն խաբուեցար դուն, անիկայ զքեզ մոլորցուց գիտեմ ես, ու հիմակունէ կը տեսնամ որ այդ քու կարծեցեալ մահագուշակ առաքինութիւնը սեւ օրեր պիտի բերեն քու եւ հայրենեաց գլխուն վրայ, բայց դուն մտիկ ըրէ՛ ինծի, ինծի՝ քու հօրդ մտիկ ըրէ որ կը սիրէ զքեզ ու կը ցաւի քու մոլորութեանդ վրայ. իմ հարազատ որդիս եղի՛ր Բրուտոս, տո՛ւր ինծի այսօր քու սիրտդ ու ես կուխտեմ քեզի իմինս. փոխէ՛ այդ կամակոր միտքդ, պարապ տեղը մի՛ կռուըտիր բնութեան դէմ, ինչո՞ւ լուռ կեցեր ես, պատասխան չես տար ու երեսդ մէկդի կը դարձընես:

ԲՐՈ. *Ինքզինքէս դուրս ելեր եմ* (բոլորովին այլայլած) *միտքս կը ցնորին. երկինք, փայլատակէ՛, խրկէ՛ քու կայծակներդ ու չանթահա՛ր սատկեցո՛ւր զիս. ի՞նչ ընեմ... Կեսար...*

ԿԵՍ. *Որդեակ իմ, բնութիւնը հալեցուց սառուցեալ սիրտդ, որդիական գորովանաց նշաններ կը տեսնամ քու վրադ. ա՜հ, թէ որ մէյմը քու սրտիդ տիրեմ, այդ յաղթանակը կենացս ամենէն փառաւորը պիտի ըլլայ որդեակ իմ:*

ԲՐՈ. *Կեսա՛ր, գիտե՞ս արդեօք որ մեծ վտանգի մէջ է քու կեանքդ. գիտե՞ս որ չկայ ճշմարիտ Հռովմա-*

յեցի մը որ քու արեանդ ծարաւի չըլլայ. անանկ է նէ եթէ ոչ Հռովմայ, գոնէ քու անձիդ փրկութիւնը շարժէ զքեզ. ես գիտեմ որ քեզի խնամակալ աստուածներէն մէկը կը խօսի իմ բերնովս, անիկայ զիս կը փութացնէ ու զիս հոս քու ոտուըներուդ կը խոնարհեցնէ (դարձեալ կը չոքի) *կերդունցնեմ զքեզ աստուածոց ահաւոր անուանը վրայ, որ ինչուան հիմայ մոցեր էիր. քու մեծ քաջութիւնդ Հռովմին ու նոյն իսկ Կեսարին համար ըլլայ, այլեւ աս ալ ըսեմ, քու սիրելի որդւոյդ համար ըլլայ. որ քեզի կաղաչէ, կը հառաչէ, կը պաղատի ու ըզքեզ առաջին կը ճանչնայ աշխարհքիս մէջ ու քեզմէ մեծ Հռովմը միայն. մի՛ մերժեր զիս, լսէ՛ պաղատանացս:*

ԿԵՍ. *Մէկդի դնա՛ ա՜յ անարժան, ի՞նչ կը խընդրես ինծմէ:*

ԲՐՈ. *Կը խնդրեմ որ մտիկ ընես խրատներուս ու չի յամառիս խստութեամբ ինչուան ետքը:*

ԿԵՍ. *Աշխարհքիս սիւները սասանին, Կեսար ո՛չ բնաւ:*

ԲՐՈ. *Ա՞յս է ուրեմն վերջին խօսքդ:*

ԿԵՍ. *Անիկայ է. պէտք է որ Հռովմ ծառայ ըլլայ, Կեսարին ուզածը աս է:*

ԲՐՈ. *Մնաս բարով Կեսար...:* (Կուզէ երթալ):

ԿԵՍ. *Ի՞նչ կընես* (կը բռնէ զինքը) *կեցի՛ր, ի՞նչ բանի համար են այդ արցունքներդ. կուլա՞ս դուն Բրուտոս որ թագաւոր պիտի ըլլամ ես, կուլա՞ս Հռովմին վրայ:*

ԲՐՈ. *Զքեզ միայն, քու վրադ մինակ կուլամ ես. թո՛ղ տուր զիս, մնաս բարով:*

ՏԵՍԻԼ Զ.

ԿԵՍԱՐ

Ո՛վ անդրդուելի արիութիւն, ո՛վ անսասան միտք, այս ի՞նչ կարգէ դուրս սէր է հայրենեաց:

ՏԵՍԻԼ Է.

ԿԵՍԱՐ, ՏՈԼԱՊԷԼԼԱ

ՏՈԼ. *Տէր արքայ, ծերակոյտը ու բոլոր մեծերը ժողվըվելով տաճարին մէջ, ինչպէս որ հրամայեցիր, ու դահը պատրաստելով քու գալուդ կսպասեն. Հռովմայեցւոց զօրաց գնդերը ու բոլոր քաղաքը ոտքի վրայ շարժեցաւ, ու տաճարին դուռը ծովու պէս տարակուսանաց մէջ կը ծփան. որոնք որ իրենց կեանքը քու վրադ դրած են, պատրաստ են երկրպագել քու պսակիդ: Բայց թէ որ հաճիս, տէր արքայ, հաւատալ քու մտերիմ փօրականիդ ու բօթալից գուշակութիւններուն ու աստուածոց երկնից, առ այժմ քիչ մը ետ ձգէ աս գործը, ուրիշ յաջող ժամանակի պահէ անոր կատարումը:*

ԿԵՍ. *Ի՞նչ, ուր որ թագաւորութեան վրայ է խընդիրը ուշացնե՞մ ես. եւ ո՞վ է ինձի արգելք:*

ՏՈԼ. *Նա ինքն բնութիւնը շատ գուշակութիւններով կը խրատէ զքեզ, ու երկինք քու մահդ կը գուժեն:*

ԿԵՍ. *Մէկդի թող ադ գուշակութիւնները. Կեսար մարդ է, մեծ անմտութիւն է կարծել որ երկինք այնչափ նախանձեցան Կեսարու վրայ որ ինչուան անշունչ բնութեան միտք մը ընծայեն իրեն համար, կամ թէ աշխարհքիս հիմունքը շարժեն ու տարերք իրենց տեղէն դուրս ցատկեն, որ մէկ մարդ մը օր մը աւելի կամ պակաս ապրի երկրիս վրայ: Աստուածները համրած են մեր կենաց օրերը, եղանք սիրով բախտին դիմացը, Կեսար բանէ մը չի վախնար:*

ՏՈԼ. *Կեսարին թշնամիները շատ են, որ պիտի չի համբերեն այս նոր լուծը կրելու. ո՞վ գիտէ, գուցէ վրէժխնդիր դաւաճանութիւն մը պատրաստած են քեզի համար:*

ԿԵՍ. *Ո՛չ երբէք կրնան այնչափ յանդգնիլ:*

ՏՈԼ. *Զարաչար կը յուսաս:*

ԿԵՍ. *Այնչափ երկիւղը մահուան պիտի խայտառակէ՞ զիս աշխարհքիս դիմացը:*

ՏՈԼ. *Սակայն հասարակաց օգտին համար պէտք է որ երկայն ապրիս դուն երկրիս վրայ. թո՛ղ տուր ինձի գոնէ քեզի հետ գալ ատեանը:*

ԿԵՍ. *Ո՛չ, յանձն չեմ առներ հրամաններս փոխել. խորհուրդը փոխել վատութեան նշան է:*

ՏՈԼ. *Շատ աղէկ. կը թողում ես զքեզ ինչպէս որ կախորժիս, բայց շատ վախով կը թողում:*

ԿԵՍ. *Աւելի լաւ է ինձի մեռնիլ, քան թէ մահուանէ վախնալ: Երթանք:*

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՀԱՆԴԻՍ Ե.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՏԱՃԱՐ ԽՈՐՀՐԴՈՑ

ԲՐՈՒՏՈՍ, ԿԱՍԻՈՍ

ԿԱՍ. *Ինծի այնպէս կը թուի որ այսօր քիչ մարդ պիտի ըլլայ ատեանին մէջ:*

ԲՐՈ. *Բաւական է որ քաջերու ատեան ըլլայ:* (Աղաղակ):

ԿԱՍ. *Կը լսե՞ս, Բրուտոս, ժողովրդին աղաղակը:*

ԲՐՈ. *Անոնք ալ կրնան օգնել մեզի, վտանգը մօտեցաւ:*

ԿԱՍ. *Բայց ես շատ անխռով ու աներկիւղ կը տեսնամ զքեզ:*

ԲՐՈ. *Պոմպէոս ու Կատոն ինծի հովանի ըլլան:*

ԿԱՍ. *Ահա կերեւնան պաշտօնեայք բռնաւորին:*

ԲՐՈ. *Իսկ Կիմբրոս ու Դեկիմո՞ս:*

ԿԱՍ. *Անոր հետ են, շատ աղէկ ու խորագիտութեամբ գործեցին:*

ԲՐՈ. *Մտածեցի՞ր արդեօք հեռացնել ասկէց անօրէն Անտոնիոսը:*

ԿԱՍ. *Մարկեղոսին ու Մետելլոսին հետ խօսք ըրի, որ երկայն ատեն տաճարէն դուրս խօսքի բռնեն զինքը, ու թէ որ պէտք ըլլայ, բռնութեամբ:*

ԲՐՈ. *Ուրեմն ամեն բան պատրաստ է, դեռ քիչ մը ատեն ալ, ու պիտի գրկենք ազատութիւնը եւ մէ-*

կըզմէկ կամ կենօք կամ մահուամբ. քիչ ատենէն տեսնես դու Կասիոս, որդւոյ մը ետքի հնարքները ու Հըռովմայեցի մարդու մը քաջութեան վերջին հանդէսը:

ԿԱՍ. *Ո՞վ քաջ, քու նշանիդ կսպասեն մեր սուրերը:*

ՏԵՍԻԼ Բ.

ԿԵՍԱՐ, (ծառաներով որ ետքը կերթան) ԿԻՄԲՐՈՍ, ԴԵԿԻՄՈՍ, (մէկ քանի հոգի ծերակուտէ) ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

(Կեսար կը նստի, նոյնպէս աւագանին)

ԿԵՍ. *Աս ի՞նչ է. որոշուած ժամը արդէն շատոնց անցաւ ու ծերակուտին կէսը հազիւ կերեւի, սակայն ես ալ ուշացայ շատ. կը ցաւիմ ո՛ պատկառելի ատեան որ ժամանակին չի հասնելով սպասել տուի ձեզ. բայց ինչո՞ւ համար ժողովքին կէսը հոս չէ:* (Լռութիւն):

ԲՐՈ. *Մէկը պատասխան չտա՞ր... Ամենուս ալ յայտնի է պատճառը, նոյն իսկ մեր լռութիւնը չը գուշակեր մի քեզի զայդ, Կեսար, որոնք որ հոս քու առջեւդ կը տեսնաս, վախերնէն հոս ժողվըվեցան ու որոնք որ չես տեսնար վախերնէն ցրուեցան:*

ԿԵՍ. *Բրուտոսին յանդգնութիւնը ինծի նոր բան չէ, ինչպէս քեզի ալ Կեսարի մարդասէր ներողութիւնը. սակայն պարապ տեղը կը հակառակիս, ես չեկայ հոս ձեզի հետ վիճելու համար:*

ԲՐՈ. *Եւ ոչ մենք զքեզ ծաղր ընելու համար. աղէկ բան չըրին անոնք որոնք որ աս բարենշան օրուան*

մէջ հեռացան մեզմէ. ու կը սխալին անոնք ալ որ այս ատեանիս մէջ նստելով լռութիւնը օրինաւոր կը կարծեն. ես փարատեմ անոնց անտեղի երկիւղը: Մտիկ ըրէք ինծի, ո՛վ հարք պատկառելիք եւ ժողովուրդ Հռոմայեցւոց, մի՛ կարծէք որ Կեսար չարիք կը խորհի իր սրտին մէջ մեր հայրենեաց վրայ. իւր դիմալից աչուըները մեր տառապեալ ազգին վրայ կը դարձնէ. կենդանի են երկինք. կերդնում ես որ ինքը առաջիններէն շատ աւելի շքեղ ու նոր յաղթանակ մը կուզէ կանգնել այսօր, վասն զի եկաւ հոս յաղթանակել իր անձին ու նախանձոտ չարամիտներուն. կերդնում ըսի, որ աս բանիս համար հոս ժողվեց զձեզ, որ ընտրեց ինքը յօժարութեամբ ու սրտի մտօք իր քաղաքակիցներուն հաւասար ըլլալ. սակայն եւ այնպէս Կեսարին նման մէկը պիտի չի գտնուի:

ԿԵՍ. Կրնայի կտրել քու խօսքդ...

ԲՐՈ. Իմ խօսքերս քեզի ծանր չերեւան. գիտցած ըլլաք որ Բրուտոս մէկ անձ է Կեսարին հետ. կը տեսնամ որ զարմացած կեցեր էք, մութ կերեւան ձեզի իմ խօսքերս, բայց մէկ խօսքով լուսաւորեմ ադ մթութիւնը, ես Կեսարու որդին եմ: (Աղաղակ հիացման):

ԺՈՂ. Բրուտոս Կեսարու որդի՞ն:

ԲՐՈ. Ստուգիւ անիկայ իմ հայրս է, ու հիմայ ես մեծապէս կը պարծիմ որ Կեսար իշխանապետ քաղաքացիի փոխուեցաւ:

ԺՈՂ. Կեցցէ՛ Բրուտոս, կեցցէ՛ Կեսար:

ԿԵՍ. Իրաւ իմ որդիս է Բրուտոս, ես ինքնին յայտնեցի իրեն զայդ. իւր ազգու ճարտարախօս լեզուն, արիական սիրտը, աներկիւղ համարձակութիւնը ու դիւցազնական առաքինութիւնները որ դէմքին վրայ կը

փայլին, իմ հարազատ որդիս կը քարոզեն զԲրուտոս: Ուստի ժողովուրդ Հռոմայ, փափաքելով որ իմ մահուանէս ետքն ալ իմ բարիքներս վայելէք դուք իմ դահիս յաջորդ ինձմէ արժանին կընտրեմ Բրուտոսը, անոր կը թողում իմ փառքս ու իշխանութիւնս, անիկայ երկրորդ Կեսար մը ըլլայ ձեզի:

ԲՐՈ. Բրուտոսին եւ ոչ թշնամիները կը հաւտան երբէք աս խօսքերուն: Կեսար իրեն իշխանութիւնը ինծի՞ կը թողու. այսինքն ըսել կուզէ ո՛ Հռոմայեցիք, որ իւր որդւոյն աղաչանքովը պիտի թողու այսօր Կեսար իւր իշխանութիւնը ու ազատութիւն կը շնորհէ Հռոմայ:

ԺՈՂ. Կեցցէ՛ Բրուտոս, կեցցէ՛ Կեսար:

ԿԵՍ. Բաւական է ալ, պէտք է քեզի ասկէ ետքը լռել առջեւս իբրեւ որդի եւ կրտսեր հասակաւ: Մտիկ ըրէք ինծի, ալ Կեսարն է որ կը խօսի: Ես հաստատ մտօքս դրեր եմ երթալ Պարթեւաց դէմ, վաղը իմ բանակովս պիտի չարժիմ Ասիա ու ինչ որ առաջուց հրամայեցի ձեզի, լի բովանդակ պիտի կատարէք դուք. Հռոմայ բոլոր թշնամիները գերի ընելէս ետքը, պիտի դառնամ գամ իմ ատելեացս ձեռք մատնեմ ինքզինքս, ու ան ատենը ինչպէս որ կախորժի թող ընդունի զիս, Հռոմ, ընդունի զիս կուզէ իբրեւ իշխանապետ կուզէ իբրեւ քաղաքացի կուզէ իբրեւ ոչինչ:

ԲՐՈ. Ո՛չ Հռոմայեցւոյ, ոչ հօր, եւ ոչ Կեսարու արժանի խօսքեր էին ինչ որ լսեցինք. անօրէն հրաման է այդ ինքնակալի. ո՛հ, հայր իմ, մտիկ ըրէ ինծի վերջին անգամ, տես արցունքները, տե՛ս որդւոյդ հառաչանքները. լսէ՛ ինծի, բովանդակ Հռոմ իմ բերնովս քեզի հետ կը խօսի. տե՛ս Բրուտոսը, որ կեանքին մէջ

ոչ լացեր եւ ոչ աղաչեր է երբէք, տես դու հիմայ զինքը քու ոտքդ ինկած (կը չոքի) Բրուտոսին հայրը կուզե՞ս ըլլալ եւ ո՛չ Հռովմայ:

ԿԵՍ. Մտիկ չեմ ըներ այնպիսի աղաչանքներ որ ինծի յայտնի նախատինք են. ելի՛ր ոտք, լուռ կեցիր, յանդգնեցաւ սակայն բռնաւոր կոչել զիս, բայց եթէ իրաւցնէ բռնաւոր ըլլայի, պէտք չէի ինչուան հիմայ կենդանի պահել զինքը, որ ամօթով լեցնէ զիս հրապարակաւ ձեր ամենուն առջեւ: Իշխանապետին խորհուրդը պէտք է կատարուի. Հռովմայ օգուտը զայս կը պատուիրէ, ու ով որ գլուխ վերցնելով հակառակի ինծի, անիկայ թշնամի է Հռովմայ, ապստամբ ու մատնիչ:

ԲՐՈ. Հիմայ մենք հնազանդինք իշխանապետին ինչպէս որ կը վայլէ. (կը հանէ սուրը ու դաւաճանք կը յարձակին Կեսարու վրայ:)

ԿԻՄ. Մեռի՛ր բռնաւոր, սատկէ՛:

ԿԱՍ. Զարնեմ ես ալ:

ԴԵԿ. Ուզեցիր, ընդունէ՛ ուրեմն:

ՈՄԱՆՔ. Ո՜հ, ի՞նչ բան է աս, ո՛վ արիւնալից տեսան (կը փախչին):

ԿԵՍ. Ա՜յ անօրէն դաւաճանք (կը պաշտպանէ ինքզինքը):

ԱՅԼՔ. Մեռի՛ր, սատկի բռնաւորը:

ԲՐՈ. Ես մինակ չեմ կրնար զարնել անոր:

ԿԵՍ. (Կիյնայ ու վերարկուովը կը գոցէ դէմքը) Դո՞ւն ալ, որդեակ իմ Բրուտոս. ո՜հ, կը մեռնիմ... ես:

ԲՐՈ. Ո՜հ, հայր իմ... ո՜հ, Հռովմ...

ԿԻՄ. Փախչողներուն ձայնէն հոս կը դիզուի ժո-

ղովուրդը (դուրսը աղաղակ եւ խառնակ ձայներ կը լսուին):

ԿԱՍ.. Թող գայ ժողովուրդը. սատկեցա՜ւ բռնաւորը. հա՜պա փութանք սատկեցնենք Անտոնիոսն ալ: (Կասիոս Կիմբրոս կելլան):

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԿԵՍԱՐ ՄԵՌԵԱԼ, ԲՐՈՒՏՈՍ ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

ԺՈՂ. Ի՞նչ կայ, ի՞նչ է աս աղաղակը. ի՞նչ է այս արիւնը. Բրուտոս սուրը ձեռքը կեցեր է:

ԲՐՈ. Ժողովուրդ Հռովմայ հոն դարձուցէք ձեր աչուըները, կը տեսնաք ո՞վ է ադ արիւնաթաթաւ մարմինը:

ԺՈՂ. Կեսար արիւնլուայ ինկա՜ծ. ո՜վ դառն տեսարան:

ԲՐՈ. Այո՛, այո՛, նոյն ինքն Կեսարն է գետինը փռուած. ու թէպէտեւ անարիւն երկաթ կը տեսնաք իմ ձեռքս, սակայն ես, ես ուրիշներուն հետ սպաննեցի Կեսարը:

ԺՈՂ. Ա՜յ անգութ դահիճ, մեռի՛ր դուն ալ. (վրան կը յարձակին):

ԲՐՈ. (Սուրը կուրծքին վրայ կը դնէ). Ահա իմ սուրս կուրծքիս դէմ կը դնեմ ես. թող մեռնիմ. սակայն նախ մտիկ ըրէք ինծի, ժողովուրդ Հռովմայ:

ԺՈՂ. Մեռնի՜ շուտով Կեսարու դահիճը:

ԲՐՈ. Սակայն ուրիշ տեղ մի՛ փնտռէք Կեսարու

դահիճը. ահաւասիկ ես ինքն Բրուտոս, ձեր անօթի սուրերուն կերակուր ըլլամ. թէ որ իշխանապետին արեանը վրէժը առնելու եկեր էք, ահա ձեզի Բրուտոսին գլուխը. բայց թէ որ ճշմարիտ սէր ազատութեան դեռ կը վառի ձեր սրտին մէջ, ուրեմն ուրախացէք, վասն զի մեռաւ ձեր բռնաւորը:

ԺՈՂ. Ի՞նչ կը խօսի:

ԲՐՈ. Սուտ չեմ զրուցեր. կերդնում որ Կեսար թագաւոր եղած էր Հռովմայ. Հոս իշխանաբար կը խօսէր մեզի հետ ու իբրեւ թագաւոր պատգամներ կուտար մեզի. ու գիտնալով որ ուրիշ կերպով չէր կրնար թագաւորել, բայց եթէ բռնութեամբ, հոս, աս ատեանիս մէջ, հպարտ խօսքերով հրաման կուտար նորէն պատերազմի ելլալ Պարթեւաց դէմ, մինչդեռ Հռովմայ մէջ կը պակսին գանձ, զէնք ու քաջ զինուորներ. ի՞նչ էր իր միտքը. դառնալով մեզի դէմ բռնացեալ զօրութեամբ ու գլխուն թագ կապել, իր պարգեւներովը ձեր սիրտն ալ կը ջանար գերի ընել. սակայն փճացան իր զէնքերը, վասն զի դուք երբէք յանձն չէք առներ ծախել ձեր ազատութիւնը, մանաւանդ թէ կը տեսնամ զձեզ որ ազատութեան համար մահուան դէմ կը վազէք: Արդ ահաւասիկ ազատեցա՛ւ Հռոմ. թո՛ղ ասկէ ետքը մեռնի՞ Բրուտոս, հա՛պա սպաննեցէք զանիկայ որ ձեզի կեանք ու ազատութիւն պարգեւեց. ահա կեցեր եմ. ձեր թագաւորին մահուանը վրէժը առնելու համար մեռցուցէ՛ք Բրուտոսը. ո՛վ որ ազատութեան չի փափաքիր թող զարնէ զիս:

ՈՄՆ. Աս ի՞նչ խօսքեր են. աստուածներէն մէկը կը խօսի անոր բերնովը:

ԲՐՈ. Հիմայ կը ճանչնամ զձեզ Հռովմայ մեր մօրը

հարազատ որդիքներ. բայց որպէս զի գիտնաք որ Բրուտոս ալ Հռովմայեցի է, լսեցէ՛ք ձեզի համար անակնկալ լուր մը. Կեսար իմ հայրս էր:

ՈՄՆ. Ո՛վ զարմանք. ի՞նչ կըսես, ճշմարի՞տ...:

ԲՐՈ. Ճշմարիտ կըսեմ որ անոր որդին եմ ես, իր գահին ժառանգ կանուանէր զիս ու նենգաւոր խորամանկութեամբ կը ջանար որսալ զիս:

ԺՈՂ. Ո՛վ անլուր յանդգնութիւն:

ՈՄՆ. Ուրեմն իրաւցնէ բռնաւոր էր անիկայ:

ԲՐՈ. Արցունքներ թափեցի ես, աղաչեցի իբրեւ որդի եւ իբրեւ քաղաքացի Հռովմայ՝ մէկդի դնել իր խորհուրդը, ինչե՞ր չըրի իր միտքը փոխելու համար, ինչուան մահս ալ խնդրեցի իրմէ, բայց պարապ տեղը աշխատեցայ. յամառեր պնդեր էր կամ մեռնիլ կամ թագաւորել, անոր համար ես ալ հոս նշան տուի աս մեծ գործքիս: Բայց իմ ձեռքերս իր վրան իջնալու ատեն կախուեցան անգործ:

ԺՈՂ. Ո՛հ առաքինութիւն, ո՛ ճշմարիտ Բրուտոս:

ԲՐՈ. Մեռաւ Հռովմայ բռնաւորը, գոհութիւն աստուածոց. բայց որովհետեւ հայրասպան եղաւ Բրուտոս մահապարտ է անիկայ... ձեզմէ կը յուսամ մահուան հանդիպիլ. միթէ կը փափաքի՞մ ես ապրիլ ասկէ ետքը. սակայն ներեցէք շնորհեցէ՛ք ինծի մէկ ժամ մը միայն ազատութիւնը կատարեալ ու ապահով ընելու համար. անկէ ետքը հայրասպան որդին ելլայ ողջակէզ հօրը դամբանին վրայ: (Կուլայ):

ՄԷԿ. Ո՛վ, սիրտս կը թափանցեն իր խօսքերը:

ԱՅԼ ՈՄՆ. Վախով ու զարմացմամբ կը լեցուիմ ես:

ԱՅԼ ՈՄՆ. *Տեսէ՛ք, կուլայ Բրուտոս սրտին այլայլութենէն:*

ԲՐՈ. *Արժանապէս կուլամ ո՜վ Հռովմայեցիք, կուլամ Կեսարին վրայ, վասն զի չի կար երկրիս վրայ իրեն նման դիւցազուն մը. ո՞ր անգութ սիրտը արցունք չի թափեր անոր մահուանը վրայ, բայց ով որ անոր կենդանութեանը կը փափաքի Հռովմայեցի չէ:*

ՈՄՆ. *Ո՛հ, Բրուտոս, փայլակներ կելլեն քու շըր թունքներէդ:*

ԲՐՈ. *Թող ձեր սուրերն ալ փայլատակին հիմայ, քալեցէք երթանք կանգնել բոլորովին Հռովմայ ազատութիւնը, վազենք Կապիտոլիոն, հոն է ազատութեան գահը, թողո՞ւնք մի անիկայ արիւնկզակ բռնաւորներուն ձեռքը:*

ՈՄՆ. *Զարնե՛նք, սատկեցնե՛նք, հալածե՛նք զանոնք:*

ԲՐՈ. *Մա՛հ, մա՛հ, կա՛մ ազատութիւն:*

ԺՈՂ. *Վազենք Բրուտոսին հետ կամ մահուան կամ ազատութեան:* (Կսկսին երթալ. Բրուտոս կելլայ):

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՏՈԼԱՊԷԼԼԱ ՏԱԳՆԱՊԱԻ

ՏՈԼ. *Ո՞ւր կը վազէք, ո՛ Հռովմայեցիք, մտիկ ըրէք ինծի, ի՞նչ կայ. բա՛րէ, արիւնով ներկուած է գետինը... Կեսա՛ր... վա՛հ, եղո՛ւկ ինծի. կը գրուցէր սիրտս ինծի. աս ի՞նչ էր որ եղաւ, ո՛ Հռովմայեցիք:*

ՈՄՆ. *Միթէ չե՞ս գիտեր թէ ի՞նչ եղաւ:*

ՏԵՍԻԼ Ե.

ԿԱՍԻՈՍ ԱՐԻՒՆՈՏ ՍՈՒՐԸ ՁԵՌՔԸ

ԿԱՍ. *Դուք հո՞ս էք մի, ո՜վ Հռովմայեցիք:*

ՈՄՆ. *Ի՞նչ կուզես մեզմէ անօրէն բռնաւոր:* (Վըրան կը յարձկին):

ԿԱՍ. *Ես եմ Կասիոս, ո՜վ Հռովմայեցիք. ուրախացէ՛ք, ամեն բան լմնցաւ. սատկեցաւ, վերցաւ բռնաւորը, սանկ պիտի կորսուին Հռովմայ ամեն թըշնամիները:*

ՏՈԼ. *Լսեցէ՛ք ինծի, ո՛ Հռովմայեցիք, մտիկ ըրէք, զարնենք կտոր կտոր ընենք աս անօրէն դաւաճանը:* (Կը հանէ սուրը):

ԿԱՍ. (Հռովմայեցւոց կապալինի) *Լսեցէք ինծի, ո՛ Հռովմայեցիք, նախանձաւոր եղէք Կասիոսին ծընունդք դիւցազանց, յաղթականք աշխարհի. գերութենէն ազատեցաք դուք, ալ ծառայ չէք դուք. կեցցէ՛ Հռովմ, կեցցէ՛ ազատութիւն, Կասիոսին ձեռքովը կըտրեցան կապանքները, խորտակեցան շղթայք:*

ՏՈԼ. *Դահի՞ճ կուզէք ըլլալ ուրեմն դիւցազն արեան ո՛ Հռովմայեցիք:*

ԿԱՍ. *Ես բարեկամիս դահիճ եղայ ձեր փրկութեանը համար, անիկայ զձեզ գերի ըրաւ, ես անոր արիւնը թափեցի. միթէ կա՞յ ձեր մէջը այնչափ անարգ ու վատ մէկը որ ողբայ Կեսար ու անոր մեզի պատրաստած գերութիւնը. ո՞ւր է ան մարդը, ո՞ւր է այդ վատազգի Հռովմայեցին որ բռնաւորութիւն կուզէ, թող խօսի եթէ կայ այնպիսի մէկը, ինծի, Կասիոսին դիմացը ելլայ. քա՛ւ լիցի ձեզմէ այդպիսի վատութիւն, դուք*

ամենքնիդ ալ ազատութիւն սիրող էք, ու կը զովէք ըզմեզ:

ԺՈՂ. Բռնաւոր էր Կեսար, կորսուի՛ անոր յիշատակը:

ԿԱՍ. Ո՛վ վեհագոյն իշխանք աշխարհի, երանի է ձեզի ծնունդք Հռովմայ. անմահ պիտի ըլլայ ձեր քաջութիւնը: Կը ցաւիմ շատ որ չի կրցայ գտնել անօրէն Անտոնիոսը անոր գլուխն ալ ուտելու համար. գիտեմ ես որ հիմայ պիտի գայ հոս ձեզի ապաւինելու. բայց յիշեցէք դուք որ անիկայ իր մանկութենէն սիրեց ու ծառայեց Կեսարու. անոր ձեռքին տակը վարժեցաւ ինքն ալ անօրէն բռնաւորութեան, անիկայ ալ բռնաւոր է: Անիկայ գայ պիտի հոս արդարացնել ձեր դիմացը բռնաւորութիւնը ու բռնաւորը. կը կարծէ ու կը յուսայ խաբել, խորամանկել, հրապուրել զձեզ. սուտ է, օրէնքը իրեն իրաւունք կուտայ գալ խօսիլ ձեր դիմացը. սակայն Հռովմայ ժողովուրդը թող դատաւոր նստի Կեսարու՝ Անտոնիոսի ու մեր մէջը. առէ՛ք դարձեալ ձեր ձեռքը այդ օրէնքը եւ իրաւունքը որ յափշտակեց ձեզմէ բռնութիւնը. ես ղանոնք դարձեալ ձեզի կը դարձընեմ ու յաւիտեան կուզեմ հաստատել: Կը դառնամ ես Կապիտոլիոն, հոն ծերակոյտը ինձի կըսպասէ. կերթամ ես անոնց հետ մեր տառապեալ քաղքին վրայ բերել դարձեալ փառքը, օրէնքները ու աստուածները, մարել թշնամեաց խռովութիւնը, ու միանգամ կանգնել ազատութեան կործանեալ գահը: Բաւական է ինծի, ո՛վ իմ Հռովմայեցիք, որ դուք երջանկութեան փափաքիք, դուք ձեր ձեռքովը մի՛ մատնէք զձեզ թշնամւոյն. աս միայն կը խնդրեմ ես ձեզմէ, աս միայն կաղաչեմ, մի՛ հաւտաք Անտոնիոսին, վախցէ՛ք

անկէ, եւ մանաւանդ վախցէք անոր խորամանկ խաբէութենէն:

ՈՄՆ. Թէ որ անիկայ զքեզ դատապարտէ՛ կորսուի ինքն ալ:

ԿԱՍ. Մտքերնիդ ըլլայ ձեր երդումը, ո՛ Հռովմայեցիք, ու փրկուեցաւ Հռովմ: (Կելլայ):

ԺՈՂ. Կեցցէ՛ Կասիոս. կեցցէ՛ Բրուտոս փրկութիւն Հռովմայ:

ՏԵՍԻԼ Ջ.

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆ ապա ԱՆՏՈՆԻՈՍ

ՄԷԿԸ. Ահա Անտոնիոսը կուգայ:

ԱՅԼՔ. Ի՛նչ ունի մեզի ըսելու:

ՄԷԿԸ. Տեսէ՛ք ի՞նչպէս կը հառաչէ ու կուլայ:

ԱՅԼՔ. Շատ կը սիրէր անիկայ Կեսարը:

ԱՆՏ. (Կը մտնայ) Այո՛, ո՛վ Հռովմայեցիք իմ. կը խոստովանիմ ես ալ, կը սիրէի զինքը. ու թէ որ կարելի էր իմ կեանքս ալ կուտայի իրեն տեղը. բայց աւա՜ղ. գուցէ ուրիշ կարծիքներ ունիք դուք անոր վրայ. երբ արքունի պսակը գլխէն նետելով ինքզինքը նուիրական զոհ մատուց օրինաց Հռովմայ, ո՛վ արդեօք մահը յանձն չէր առներ անոր տեղը. բայց ես չեմ ուզեր փառաւորել Կեսարու յիշատակը. Թո՛ղ խօսի աշխարհք, քարոզէ դիւցազին առաքինութեանց հանդէսը, միայն ողորմեցէ՛ք իմ կսկիծներուս, ներեցէ՛ք բնութեան, ներեցէ՛ք բարեկամութեան, դթացէ՛ք աս արցունքներուս որ աչուըներս կը ցօղեն:

ՄԷԿԸ. Պէտք էր քեզի լալ Հռովմայ դերութիւնը, դիւցազն էր Կեսարը, սակայն բռնաւոր էր:

ամենքնիդ ալ ազատութիւն սիրող էք, ու կը գովէք ըզմեզ:

ԺՈՂ. Բռնաւոր էր Կեսար, կորսուի՛ անոր յիշատակը:

ԿԱՍ. Ո՛վ վեհազուն իշխանք աշխարհի, երանի է ձեզի ծնունդք Հռովմայ. անմահ պիտի ըլլայ ձեր քաջութիւնը: Կը ցաւիմ շատ որ չի կրցայ գտնել անօրէն Անտոնիոսը անոր գլուխն ալ ուտելու համար. գիտեմ ես որ հիմայ պիտի գայ հոս ձեզի ապաւինելու. բայց յիշեցէք դուք որ անիկայ իր մանկութենէն սիրեց ու ծառայեց Կեսարու. անոր ձեռքին տակը վարժեցաւ ինքն ալ անօրէն բռնաւորութեան, անիկայ ալ բռնաւոր է: Անիկայ գայ պիտի հոս արդարացնել ձեր դիմացը բռնաւորութիւնը ու բռնաւորը. կը կարծէ ու կը յուսայ խաբել, խորամանկել, հրապուրել զձեզ. սուտ է, օրէնքը իրեն իրաւունք կուտայ գալ խօսիլ ձեր դիմացը. սակայն Հռովմայ ժողովուրդը թող դատաւոր նըստի Կեսարու՝ Անտոնիոսի ու մեր մէջը. առէ՛ք դարձեալ ձեր ձեռքը այդ օրէնքը եւ իրաւունքը որ յափըշտակեց ձեզմէ բռնութիւնը. ես զանոնք դարձեալ ձեզի կը դարձընեմ ու յաւիտեան կուզեմ հաստատել: Կը դառնամ ես Կապիտոլին, հոն ծերակոյտը ինձի կըսպասէ. կերթամ ես անոնց հետ մեր տառապեալ քաղքին վրայ բերել դարձեալ փառքը, օրէնքները ու աստուածները, մարել թշնամեաց խռովութիւնը, ու միանգամ կանգնել ազատութեան կործանեալ գահը: Բաւական է ինծի, ո՛վ իմ Հռովմայեցիք, որ դուք երջանկութեան փափաքիք, դուք ձեր ձեռքովը մի՛ մատնէք զձեզ թշնամւոյն. աս միակ կը խնդրեմ ես ձեզմէ, աս միակ կաղաչեմ, մի՛ հաւտաք Անտոնիոսին, վախցէ՛ք

անկէ, եւ մանաւանդ վախցէք անոր խորամանկ խաբէութենէն:

ՌՄՆ. Թէ որ անիկայ զքեզ դատապարտէ՛ կորսուի ինքն ալ:

ԿԱՍ. Մտքերնիդ ըլլայ ձեր երդումը, ո՛ Հռովմայեցիք, ու փրկուեցաւ Հռովմ: (Կելլայ):

ԺՈՂ. Կեցցէ՛ Կասիոս. կեցցէ՛ Բրուտոս փրկութիւն Հռովմայ:

ՏԵՍԻԼ Զ.

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆ ապա ԱՆՏՈՆԻՈՍ

ՄԷԿԸ. Ահա Անտոնիոսը կուգայ:

ԱՅԼՔ. Ի՛նչ ունի մեզի ըսելու:

ՄԷԿԸ. Տեսէ՛ք ի՞նչպէս կը հառաչէ ու կուլայ:

ԱՅԼՔ. Շատ կը սիրէր անիկայ Կեսարը:

ԱՆՏ. (Կը մտնայ) Այո՛, ո՛վ Հռովմայեցիք իմ. կը խոստովանիմ ես ալ, կը սիրէի զինքը. ու թէ որ կարելի էր իմ կեանքս ալ կուտայի իրեն տեղը. բայց աւա՛ղ. դուցէ ուրիշ կարծիքներ ունիք դուք անոր վրայ. երբ արքունի պսակը գլխէն նետելով ինքզինքը նուիրական զոհ մատուց օրինաց Հռովմայ, ո՛վ արդեօք մահը յանձն չէր առներ անոր տեղը. բայց ես չեմ ուզեր փառաւորել Կեսարու յիշատակը. Թո՛ղ խօսի աշխարհք, քարոզէ դիւցազին առաքինութեանց հանդէսը, միայն ողորմեցէ՛ք իմ կսկիծներուս, ներեցէ՛ք բնութեան, ներեցէ՛ք բարեկամութեան, գթացէ՛ք աս արցունքներուս որ աչուըներս կը ցօղեն:

ՄԷԿԸ. Պէտք էր քեզի լաւ Հռովմայ դերութիւնը, դիւցազն էր Կեսարը, սակայն բռնաւոր էր:

ԱՑԼՔ․ Բռնաւոր էր այդ կատաղին, կորսուէ՛ անոր յիշատակը․ կեցցե՛ն, կեցցե՛ն ազատարարք Հռովմայ։

ԺՈՂ․ Կեցցէ՛ Բրուտոս, կեցցէ՛ Կասիոս։

ԱՆՏ․ Քաւ լիցի որ ես զանոնք յանցաւոր ընեմ․ անոնք կուզեն հայրենիքը պաշտպանել, անոնք սպաննեցին ձեր իշխանապետը․ անկէ այնչափ բարիքներ տեսնելէն վերջը, ձեռքերնին թաթխեցին անոր արեանը մէջ․ բայց ո՞րն էր յանցանքը՝ պատճառ այդ անհագին վրէժխնդրութեան․ արդեօք Կեսար չարագործին մէ՞կն էր կամ մահապարտ․ սակայն ի՞նչ ըրաւ ձեզի այդ չարագործը, ըսէք կաղաչեմ, միթէ անողորմ ձեռամբ ծանրացա՞ւ ձեր վրան, եւ կամ իւր յաղթութեանց պտուղը մինակ ի՞նքը վայելեց․ վա՛հ, աշխարհքիս աւարէն ձեր ճակատն ալ պսակեց․ ձերինն է բոլոր աշխարհքիս ոսկին ու գանձը․ նաեւ իւր արիւնը ձեզի համար կը թափէր ՚ի սէր Հայրենեաց․ անիկայ իւր յաղթական կառքէն կը տեսնէր իւր քաղաքացիներուն սիրտը, ու վար իջնալով առատ պարգեւներով նոյն իսկ իր ձեռքովը ձեր աչքերուն արցունքները կը սրբէր։ Անով դուք յաղթական գտնուեցաք աշխարհքի, անով զօրացաք, անով երջանիկ եղաք․ անիկայ ամեն մէկերնուդ զատ զատ առատաձեռն սրտով կը հատուցանէր ծառայութեան վարձքը, ու գթութեամբ կը ներէր իւր ժողովրդին յանցանքներուն․ զձեզ, ո՛ անմահ Աստուածք, զձեզ վկայ կը կոչեմ լուսաւոր երկինք որոնց ճշմարիտ պատկերը եղաւ Կեսար երկրիս վրայ․ դուք ինքնին գիտէք թէ ի՞նչպէս մարդասէր գթած էր Կեսար որուն հաւատացին բոլոր աշխարհը։

ԺՈՂ․ Այդպէս է իրաւ, բազմագութ էր Կեսար։

ԱՆՏ․ Եթէ այդ դիւցազնը մէյմը ձեռք առած ըլ-

լար վրէժխնդրութեան սուրը, հիմայ կենդանի էր ինքը․
վասն զի ինչուան իւր թշնամիներուն ալ բարերար էր։
Երկու անգամ Կասիոսին կեանքը շնորհեց, եւ Բրու-
տոս... ո՛հ, անհնարին չարիք, ո՛վ անլուր գազանու-
թիւն․ աւա՛ղ, ալ չեմ կրնար սրտիս ցաւերը զսպել,
ո՛վ քաջք․ Բրուտոս դաւաճաններուն գլուխը, անօրէն
Բրուտոսը, այդ վայրենի ահարկու ճիւաղը... անոր
որդին էր։

ԺՈՂ․ Ո՛վ դիք։

ԱՆՏ․ Գիտեմ, ո՛վ քաջք, գիտեմ որ ձեր ոսկոր-
ները կը դողան սարսափով, սրտերնիդ կը խռովի․ կը
տեսնամ ձեր արցունքներն ալ․ Բրուտոս անոր որդին
էր․ բայց ի՞նչ․ միթէ դուք ալ անոր որդիքները չէ՞ք
մի ո՛վ Հռովմայեցիք․ անիկայ իւր սրտին մէջ զձեզ
իրեն որդեգիր ըրաւ․ ո՛հ, թէ որ գիտնայիք մէյմը ա-
նոր կամքը։

ԺՈՂ․ Ի՞նչ է։

ԱՆՏ․ Անոր ժառանգը Հռովմն է, ձեր են իր գան-
ձերը, Կեսար մահուընէն ետքն ալ աստուածային պատ-
ւոյ հասած ձեր վրայ հովանի է․ ձեզ մինակ կը սիրէր
անիկայ, ձեզի համար մինակ պիտի երթար Ասիա,
արիւն քրտինք մտնալ ՚ի փառս Հռովմայ․ իւր վերջին
կտակը ասանկ կը գրէր ձեզի․ ո՛վ Հռովմայեցիք իմ,
ժողովուրդ թագաւոր, որուն ես ծառայ եմ․ թագա-
ւորէ՛ Կեսար աշխարհքիս վրայ ու Կեսարին վրայ թա-
գաւորէ Հռովմ․ ի՞նչ ըրին ձեզի ասկէ աւելի Բրուտոս
ու Կասիոս։

ԺՈՂ․ Կը ցաւինք շատ, ու շփոթած մնացեր ենք։

ԱՑԼՔ․ Իրաւ Կեսար Հռովմայ հայրն էր։

ԱՆՏ․ Բայց ձեր հայրը գնաց, չկայ ալ, վատ դա-
ւաճանութեամբ յափշտակուեցաւ մեզմէ այդ դիւցազնը,

բնութեան, աշխարհի ու Հռովմայ պարծանքը․ ո՛հ, կրնա՞ք մերժել իրեն մահուան պատիւը․ միթէ ձեր աչքերը արցունք չի թափե՞ն մի ու ձեռքերնիդ գերեզմանի մէջ չի հանգչեցնե՞ն ձեր հայրը ու սիրելի բարեկամը․ ահաւասիկ տեսէ՛ք զինքը պառկած իւր արեանը մէջ։ (Կը մօտենայ Կեսարու դիակին)։

ԺՈՂ․ Ո՛վ ցաւալի տեսիլ, ո՛հ, արտասուելի պատկեր։

ԱՆՏ․ Ահա Հռովմայ մեծութեան եւ մանաւանդ թէ աշխարհիս մոխիր դարձած վերջին տխուր մնացորդը․ ահա այն բարերար ոգին զոր կը պաշտէիք եւ որուն երկրպագութիւն կընէին նոյն իսկ իւր սպանողները․ ասիկայ է ձեր պարծանքը, հզօր ապաւէն, պատերազմի ու խաղաղութեան մէջ ձեր ամուր վահանը, որ երբեմն դողացուց բոլոր աշխարհք ու պատրաստուեր էր գոռոզացեալ Պարթեւը շղթայակապ իւր կառքին ետեւէն քաշկռտելով հոս մեր քաղաքը բերել։ Կը ճանչնա՞ք արդեօք ձեր Կեսարը, ո՛ Հռովմայեցիք, նայեցէ՛ք մէյմը իրեն, տեսէ՛ք անոր վէրքերը, տեսէ՛ք սա արիւնը որ հիմայ հոս ձեր աչքին առջեւը թափեցին անօրէն մարդասպաններ․ սա մարմնոյն վրայ գազանացեալն Բրուտոս, իւր ծնողին անմեղ արիւնովը ձեռքերը պղծեց․ բայց Կեսար ի՞նչ ըրաւ․ անուշ ու գթած աչուըները անոր վրայ դարձընելով, արիւնը գետի պէս վազելու ատենը, կը ներէր անոր, իւր սիրելի որդին կը կոչէր զինքը․ դո՞ւն ալ որդեակ իմ, կը գոչէր, դո՞ւն ալ մի ո՛վ իմ Բրուտոսս։

ՄԷԿԸ․ Ա՛յ նենգաւոր դաւաճան Բրուտոս, Արամազդին կայծակէն զարնուելու արժանի։

ԱՅԼՔ․ Բա՛րէ․ դեռ անոր արիւնը կը վազէ։

ԱՆՏ․ Աս արիւնը ձեզմէ վրէժխնդրութիւն կը պա-

ղատի, ու ձեր կորիճ ձեռքերէն կը յուսայ վրէժխնդրութիւն․ լսեցէ՛ք, լսեցէ՛ք ինձի, ո՛ Հռովմայեցիք, արթնցէ՛ք ու լսեցէք անոր ձայնը որ ինձմով ձեզի հետ կը խօսի, եկէ՛ք ինձի հետ, վազենք կայծակի պէս անոր վայրենի սպանողներուն վրայ, Կեսարին հոգւոյն մինակ սա մխիթարութիւնը կաղաչեմ որ մատուցանէք․ սուրբ խարոյկի վրայ դնենք իւր մարմինը, ու անոր բոցէն բռնկցնելով մեր ջահերը, վազենք ամենքնիս ալ, կրակի տանք բորբոքենք քանդենք աղ մարդակոտոր գազաններուն պահուըտած տեղերնին, անխնայ ջարդենք զանոնք, ու իրենց անողորմ սրտերնին դուրս հանելով գազաններուն դիմացը նետենք պատառ պատառ ըլլալու համար․ այսպիսի զոհ կը վայլէ մեր հասարակաց հօրը ու աստուծոյն հայրենեաց անմահ Կեսարու․ հա՛պա երթանք ընկերք իմ, երթա՛նք, Անտոնիոսը ձեզի առաջնորդ առէք

ՄԷԿԸ․ Հա՛պա, երթանք, վրէժը առնենք անոնց գլխէն։

ԱՅԼՔ․ Երդում ընելով սա դիւցազնին անպարտ արեանը վրայ, հիմայ հոս անոր վրէժը առնենք, վազեցէ՛ք զէնքի։

ԺՈՂ․ Մահ, սատակումն, վրէժխնդրութիւն։

ԱՆՏ․ Մի՛ մարէք, ո՛վ քաջք, ձեր բարկութեան բոցը․ վազեցէ՛ք իմ ետեւէս, վազեցէք պատերազմի եւ վրէժխնդրութեան։ (Կերթան խառն 'ի խուռն եւ աղաղակաւ)։

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՎԵՐՋ

ԲՐՈՒՏՈՍ Ա.

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ՀԻՆԳ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՆՁԻՆՔ

ԲՐՈՒՏՈՍ.	ՎԱՂԵՐԻՈՍ.
ԿՈԼԼԱՏԻՆՈՍ.	ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ.
ՏԻՏՈՍ.	ԾԵՐԱԿՈՅՏ.
ՏԻԲԵՐԻՈՍ.	ԴԱՒԱԿԻՑՔ.
ՄԱՄԻԼԻՈՍ.	ԶՕՐԱԿԱՆՔ.

ԲՐՈՒՏՈՍ Ա.

ՀԱՆԴԷՍ Ա.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԲՐՈՒՏՈՍ, ԿՈԼԼԱՏԻՆՈՍ

ԿՈԼ. Ո՞ւր քեզի հետ բանի տանիլ զիս կուզես,
ո՛վ Բրուտոս. տուր ինձի այդ դաշոյնս որ դեռ սիրել-
ւոյս արեամբը կը ծխայ. տո՛ւր որ սրտիս մէջ...

ԲՐՈ. Այդ դաշոյնը, որ ալ սրբազան գործիք մը
եղաւ մահուան, կերդնում, որ նախ ուրիշներուն ար-
եանը մէջ պիտի լողայ: Ու այժմ պէտք է որ հոս բոլոր
Հռովմայ ժողովուրդը վկայ ըլլայ քու անհուն ցաւոյդ
ու իմ արդար սրտմտութեանս:

ԿՈԼ. Ա՛հ ոչ. ամենուն աչքէն կուզեմ պահուըտիլ
ես. չկայ մխիթարութիւն աճաւոր թշուառութեանս.
սուրը, այդ սուրը միայն արցունքներուս վերջ տալ
պիտի:

ԲՐՈ. Սարսափելի վրէժխնդրութենէ մը պիտի
բղխէ քեզի մխիթարութիւն. ու դոհ պիտի ըլլաս,
կերդնու քեզի Բրուտոս. ո՛վ պարկեշտ ու անմեղ արիւն
արխասիրտ Հռովմայեցի Տիկնոջ. Հռովմայ ազատու-
թեան կրակներ պիտի ցատկեցնես դուն այսօր:

ԿՈԼ. Երանի թէ այդ յոյսը ունենայի ես. մեռնելէս
առաջ կատարեալ վրէժխնդրութիւն...:

ԲՐՈ. Յուսա՞լ. մանաւանդ թէ ստոյգ եւ ապահով
եղիր. փափաքելի օրն ու վայրկեանը հասաւ վերջա-
պէս. հնուց 'ի վեր սրտիս մէջ պահած վտանգաւոր,

բայց վեհ խորհուրդներս կրնան վերջապէս յայտնուիլ Հռովմայ դիմացը, դուն վատաբա՛խտ ամուսին, կըրնաս, կրնաս վրէժխնդիր քաղաքացի մը դառնալ այսօր. դու ինքնին պիտի օրհնես այդ անմեղ արիւնը որ փուճ տեղը թափուած պիտի չըլլայ, թէ որ դուն ալ քու արիւնդ ուզես զոհել հայրենեացդ: Այո՛, հայրենիք, որուն համար քեզի հետ կուզէ ապրիլ ու մեռնիլ Բրուտոս:

ԿՈԼ. Ո՛հ, ի՞նչ սրբազան անուն ելաւ բերնէդ. մինակ հայրենեաց համար կերդնում ապրիլ ես ալ. մեծ ու անքաւելի է ինծի եղած նախատինքը. բայց մեծ պիտի ըլլայ նաեւ վրէժխնդրութիւնս. պիտի տեսնայ Հըռովմ որ եթէ այդ նախատինքը կայծակի պէս զարկաւ գլխս, կայծակնահար հարուածով մը կրնայ պատժել Կոլլատինոս անօրինին գլուխը, որ այնչափ յանդգնեցաւ:

ԲՐՈ. Կեցցես ուրեմն ու ինծի հետ մէկտեղ վազէ՛ այդ ասպարէզը, որուն ծայրը Հռովմայ փրկութիւնը կեցած է. Աստուած մը շունչ կուտայ ինծի, Աստուած մը կը քաջալերէ զիս ու կորոտայ սրտիս մէջ «Բրուտոսէն ու Կոլլատինոսէն կսպասէ Հռովմ կեանք ու ազատութիւն»:

ԿՈԼ. Վսեմ ու Բրուտոսի արժանի յոյս է քուկինդ. վատ է անիկայ որ կասկածով կը պաշարուի, երբ հայրենիքը վտանգի մէջ է. կամ անօրէն Տարկուինոսէն բռնութեան լուծը կը թօթվենք այսօր, կամ Հռովմայ հետ մէկ տեղ կը կործանինք մենք. բայց նախ վրէժնիս առնելով:

ԲՐՈ. Ազատ ըլլանք կամ թէ ոչ, մեր անկմանը մէջէն պիտի կանգնին բարձրանան վրէժխնդրութիւնն ու փառքը. դուն գուցէ լսած չես այդ սարսափելի եր-

դումը որ Լուկրէտիային ղողղոջուն սրտէն սուրը ետ քաշելու ատենս ըրի. այդ սուրը որ դեռ ձեռքիս մէջ կը սխմեմ, նոյն երդումը պիտի կրկնեմ ու հրապարակեմ այսօր բոլոր Հռովմայ դիմացը ու թշուառ Լուկրէտիայիդ անկենդան մարմնոյն վրայ: Երբ արեւը ծագի, ժողովուրդը գունդագունդ պիտի դիզուի հրապարակը, ու սարսափը պիտի պատէ զիրենք, արդէն Վաղերիոսի ձեռքով տարածվեցաւ աղետալի դիպուածին համբաւը. բայց ի՞նչ պիտի ըլլան ամենքը երբ լսեն գեղեցիկ ու պարկեշտ Լուկրէտիային անձնասպանութիւնը իր նախատինքը ջնջելու համար. վստահ եմ իրենց կատաղութեանը՝ որչափ իմինիս, բայց դուն պէտք է որ գերմարդկային սիրտ մը ստանաս այսօր, կրնաս աղեկտուր տեսարանէն աչուըներդ մէկդի դարձնել, կը չնորհեմ այդչափը քու անհուն ցաւոյդ, բայց պէտք չէ հեռանաս ասկէ. իմ կատաղի խօսքերէս աւելի քու տըխուր ու ցաւագին կերպարանքդ կրնայ բարկութիւնը գրգռել ժողովրդին՝ որ բռնութեան տակ կը տառապի:

ԿՈԼ. Ո՛վ Բրուտոս, այն Աստուածը որ քու բերնովդ կը խօսի, արդէն իմ ցաւս անողոքելի կատաղութեան փոխեց. մեծասիրտ Լուկրէտիային վերջին խօսքերը աւելի սաստիկ կը հնչեն ականջս ու սրտիս մէջ. կրնա՞մ ես տկարանալ իրեն վրէժը առնելու, երբ ինքը այնչափ դիւցազնական քաջութեամբ իր իսկ ձեռուըներովը ծաղիկ կենացը թելերը կտրեց. անօրէն Տարկուինոսին արիւնէն ըլլալս, ցաւ է ինծի. այդ նախատինքը իր արեանը մէջ կրնամ սրբել ես այսօր:

ԲՐՈ. Ո՛հ, անոնց պիղծ արիւնէն ծներ եմ ես ալ. բայց պիտի տեսնայ աշխարհք, որ ես աւելի Հռովմայ որդին եմ քան թէ Տարկուինեանց քրոջը. ու որչափ Հռովմայեցիի անարժան արիւն որ կայ երակներուս

մէջ կերդնում ես ամենն ալ փոխել հայրենեաց համար թափելով զայն· բայց ահա ժողովուրդը բազմութեամբ հոս կը դիմէ· ժամանակն է խօսելու:

ՏԵՍԻԼ Բ.

ԲՐՈՒՏՈՍ, ԿՈԼԼԱՏԻՆՈՍ, ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

ԲՐՈ. *Հոս եկէ՛ք, ո՛ Հռովմայեցիք· մտիկ ըրէք ինձի· մեծ ու ահաւոր պատմութիւններ պիտի լսէք ինձմէ:*

ԺՈՂ. *Ո՛վ Բրուտոս, իրա՞ւ է ինչ որ լսեցինք:*

ԲՐՈ. *Տեսէք, այս անմեղ ու անձնասպան Հռովմայեցի տիկնոջ դաշոյնը որ դեռ իր արեամբը կը ծըփայ: Ահա իր ամուսինը, լռութիւնը ցաւն ու սոսկումը զինքը պատեր են· դեռ կապրի ինքը, բայց մինակ վրէժխնդրութեան համար կապրի, ինչուան որ տեսնայ կտոր կտոր եղած ձեր բարկութեանը դիմացը ադ վատչուեր Սեստոսը· ես ալ կապրիմ, որպէս զի տեսնամ ան օրը որ Տարկուինեանք բոլորովին հալածուին Հըռովմայէն:*

ԺՈՂ. *Ո՛վ անլուր դիպուած:*

ԲՐՈ. *Դուք հիմայ ապշութեամբ ու ցաւով լեցուած, դժբաղդ ամուսնոյն վրայ տխուր աչուըներ կը նետէք: Այո, ո՛ Հռովմայեցիք, տեսէք զինքը, իր ճակտին վրայ նկարուած տեսէք դուք ամենքնիդ ալ ձեր նախատինքը· այդպիսի դառն վիճակի մը մէջ պէտքը չէ որ ինքզինքը սպաննէ· բայց չի կրնար առանց վրէժխըն-*

դրութեան ապրիլ· սակայն թող դադրին արցունքները, սգոյ ու ապշութեան ժամանակը չէ· ինձի, ո՛ Հըռովմայեցիք, իմ վրաս դարձուցէք կատաղութեամբ ձեր աչուըները· գուցէ իմ աչուըներէս ազատութեան մէկ քանի կայծեր թռչին ու բորբոքին զձեզ· ես եմ Յունիոս Բրուտոս, որ այնչափ ատեն յիմար կարծեցիք, վասն զի այնպէս կեղծեցի· միշտ բռնաւորներու մէջ գերի ապրելով կսպասէի ան ժամուն որ զիս ու հայրենիքս միանգամայն ազատեմ անոնց անգութ ճիրաններէն· Աստուածներուն որոշած ադ հանդիսաւոր ժամը հասաւ վերջապէս· գերութեան վիճակէն մարդկութեան վիճակը հասնիլ ձեր ձեռքն է հիմայ· ես ձեզի համար, մեռնիլ կը փափաքիմ միայն· միայն թէ ես ըլլամ առաջինը ազատութեան մէջ մեռնող ու քաղաքացի Հռովմայ:

ԺՈՂ. *Ո՛հ, ի՞նչ կը լսենք· ի՞նչ վեհութիւն եւ ոյժ ունին իր խօսքերը· բայց տկար ենք մենք· ի՞նչպէս կրնանք դէմ դնել զօրաւոր բռնաւորաց:*

ԲՐՈ. *Դուք տկա՞ր էք· ի՞նչ կըսէք· ա՞յդպէս կը ճանչնաք դուք զձեզ· ձեր սրտին մէջ շատոնց ճշմարիտ ատելութիւն կար անօրէն Տարկուինեանց դէմ· իրենց բռնակալ իշխանութեանը վերջին սոսկալի ու անգութ օրինակը աչուըներնուդ դիմացը բերէք մէյմը· ձեր բորբոքեալ բարկութեանը գրգիռ, համախոհ ու գլուխ ըլլայ Կոլլատինոսին ու Բրուտոսին կատաղութիւնը· ձեր ազատութիւնը կը խորհիք դուք ու ինքզինքնիդ տկար կը կարծէք ու զօրաւոր կը սեպէք բռնաւորները, ո՞ւր է իրենց ոյժը· որո՞նք են իրենց զէնքերը· Հռովմէական ոյժ եւ Հռովմէական զէնքեր· Լուկրետիոս դժբաղդ աղջկանը արիւնովը թաթխուած արդէն իմ խորհրդովս բռնաւորին բանակը գնաց· տեսան զէնքը զինուորները

ու լսեցին սոսկալի դիպուածը գուցէ հիմայ վատութեան դրօշակները պատռելով, ու ազատութեան դրօշները բացած մեզի փութով օգնութեան կը վազեն. դուք քաղաքացիք, ուրիշներուն պիտի թողուք բռնաւորաց դէմ նախ եւ առաջ զէնք վերցընելու պատիւը։

ԺՈՂ. Ո՛հ, ի՞նչպէս կը բորբոքեն մեր սրտերը քու խօսքերդ. ալ ի՞նչ բանէ կը վախնանք, եթէ ամենքս միաբան ենք։

ԿՈԼ. Ձեր ազնուական ու անհամբեր ցասումը կարծես թէ նոր կենաց կը հրաւիրեն զիս. ես բան մը չեմ կրնար խօսիլ, վասն զի արցունքը իմ ձայնս կը կտրէ. բայց թող իմ տեղս խօսի իմ Հռովմէական սուրս. ես առաջին կը մերկացնեմ զայն, ու գետնի վրայ կը նետեմ պատեանը, որ հոն կենայ ինչուան ետքը. ո՛վ սուր, զքեզ կամ բռնաւորին կամ իմ սիրտս կերդնում մխել. դուք առաջին պիտի ըլլաք ինձի հետեւելու, ո՛վ հարք եւ ամուսինք... բայց ի՞նչ տեսարան է այդ...

ԺՈՂ. Ո՛վ ահագին տեսիլ. տեսէ՛ք ազնուական տիկնոջ դագաղը կը տանին հրապարակին մէջ։

ԿՈԼ. Այո՛, ո՛ Հռովմայեցիք. այդ ազնուական տիկնոջ վրայ դարձուցէք ձեր աչուըները եթէ կրնաք. ուր անշունչ մարմինը, մահառիթ վէրքը, ու անմեղ մաքուր արիւնը կը պոռան ձեզի «Այսօր կամ ազատ պիտի ըլլաք, կամ պիտի մեռնիք, ո՛ Հռովմայեցիք»։

ԺՈՂ. Այո՛ ամենքնիս ալ կամ ազատ պիտի ըլլանք կամ պիտի մեռնինք։

ԲՐՈ. Մտիկ ըրէք հիմայ Բրուտոսին, թշուառ կնոջ արիւնալից դիակին վրայ նոյն իսկ այն սուրը որ իր սիրտը մխեց կը բարձրացնէ հիմայ Բրուտոս, ու բոլոր

Հռովմայ դիմացը կը նորոգէ ադ երդումը որ արդէն անոր օրհասական մարմնոյն վրայ երդուընցեր էր։ Քանի որ սուր մը կը կրեմ ես, քանի որ օդը կը շնչեմ, Տարկուինոս ոտք պիտի չի կոխէ Հռովմայ մէջ, եւ ոչ ոք բռնաւորի գարշելի անունը կամ իշխանութիւնը պիտի ունենայ։ Աստուածները մոխիր դարձնեն Բրուտոսը, թէ որ ճշմարիտ ու անկեղծ չխօսիր. կերդնում նաեւ Հռովմայ բոլոր բնակիչները ազատ՝ հաւասար ու քաղաքացի ընել. քաղաքացի եմ ես ալ եւ ոչ աւելի. մինակ օրէնքն է Թագաւոր ու ես անոր առաջին հպատակ։

ԺՈՂ. Այո՛ օրէնքը, ամենքնիս մէկ բերան նոյնը կերդնունք մենք ալ, ու Կոլլատինոսէն աւելի Թշուառ ըլլանք, թէ որ երդումնիս ոտքի տակ առնենք։

ԲՐՈ. Ճշմարիտ Հռովմայեցիի պէս կը խօսիք հիմայ. ձեր միութեան զօրութեանը դէմ բռնաւորն ու բռնութիւն պիտի փշրին ու կործանին. առ այժմ ուրիշ բան պէտք չէ, բայց եթէ գոցել քաղաքին դռները անոնց դէմ, ի՞նչ բարեբախտութիւն որ արդէն Հռովմէն դուրս գտնուեցան իրենք։

ԺՈՂ. Բայց դուք Հռովմայ հիւպատոս ու հայր պիտի ըլլաք միանգամայն, դուք ձեր միտքն ու իմաստութիւնը, իսկ մենք մեր սուրերն ու սրտերը պիտի մատուցանենք Հռովմայ։

ԲՐՈ. Գացէք ուրեմն ու քարոզեցէք բոլոր քաղքին մէջ, որ բռնաւորք դուրս մնացին, ու ալ պիտի չի կըրնան ներս մտնել. ազատութիւնը մեզի հետ է, բայց օրինաւոր եւ սուրբ ազատութիւնն. կտրե՛ն ամենքը գերութեան ժանգոտած շղթաները ու վախի եւ սար-

*սափի չաջորդեն քաջութիւն եւ յոյս, ու անխախտ հի-
մանց վրայ հաստատենք մեր ազատութիւնը:*

ՁԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՀԱՆԴԷՍ Բ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԲՐՈՒՏՈՍ, ՏԻՏՈՍ

ՏԻՏ. *Ինչպէս որ հրամայեցիր հայր, բոլոր ծերա-
կոյտը հրաւիրուեցան մեծ ժողովքին. բովանդակ Հը-
ռովմը քու մէկ նշանիդ հոս դիմացդ պիտի ունենաս.
միտքս ապշութեան մէջ հազիւ կրնամ ըմբռնել թէ ինչ-
Հռովմայ Տէրը եղար:
պէս յանկարծակի Հռովմայ,*

ԲՐՈ. *Ես ինքզինքիս տէրն եմ, եւ ոչ
եւ ոչ ալ ուրիշ տէր մը պիտի ըլլայ երբէք
ո՛վ Տիտոս. եւ ոչ ալ ուրիշ տէր մը պիտի ըլլայ երբէք
հոն. ես իրեն համար երդում ըրի, ես որ ինչուան հի-
մայ վատ գերի մըն էի. դուք գիս ծառայ տեսաք երբ
բռնաւորին որդւոցը հետ իւր պալատին մէջ զձեզ գե-
րութեան մէջ կը մեծցնէի. անարդ ու բռնութեան տակ
ճնշուած հայր մը չէր կրնար ազատութեան սնունդը
տալ ձեզի. ո՛հ, թէ որ հիմայ ազատութիւնը այնչափ
քաղցր ու փառաւոր կերեւայ աչքիս, դուք որդեակք
իմ, դուք էք պատճառը, աներկիւղ քաջութեան ու ա-
զատութեան տուած օրինակներս, հիմայ աւելի բորբո-
քեն զձեզ ու թօթափեցէք ձեր սրտին մէջէն ամեն վա-
տութեան խորհուրդները որ իմ առջի ծառայական վէ-
ճակս կրցաւ ազդել ձեզի, զոհ պիտի մեռնիմ ես ան
օրը, որ ազատ քաղաքացիներու մէջ պիտի թողում իմ
որդիքներս:*

ՏԻՏ. *Հա՛յր, քու վսեմ սրտիդ, որ միշտ մեր աչ-
քին դիմացը կը փայլէր, բախտը ասկէ աւելի մեծ ու
փառաւոր ասպարէզ մը չէր կրնար բանալ. երանի մեզի*

թէ որ կարենանք օգտակար ըլլալ մեր հօրը իր վեհ խորհուրդը կատարելու համար. բայց մեծ ու սոսկալի են նաեւ արգելքները. ռամիկը միշտ փոփոխական է. ո՞վ գիտէ ո՛րչափ օգնականներ ունին դեռ Տարկուինեանք:

ԲՐՈ. Թէ որ ամենեւին արգելք մը չըլլար, գործը թեթեւ ու Բրուտոսին անարժան գործ մը կըլլար. բայց թէ որ Բրուտոս արգելքներէ վախնար, արժանի չէր անանկ վսեմ խորհուրդ մը կատարելու. միացո՛ւր ուրեմն քու երիտասարդական անշէջ եռանդդ՝ հօրդ անշարժ ու անաչառ դիտաւորութեանը, ու այսպէս Բրուտոսին ու Հռովմայ որդին պիտի ըլլաս միանգամայն. բայց եղբայրդ ահա հոս կուգայ. տեսնանք ի՞նչ լուր կը բերէ մեզի:

ՏԵՍԻԼ Բ.

ՏԻԲԵՐԻՈՍ, ԲՐՈՒՏՈՍ, ՏԻՏՈՍ

ՏԻԲ. Սիրեցեալ հայր, աւելի յարմար ատեն չէի կրնար հոս հանդիպիլ քեզի. ուրախութեամբ քեզի կը փնտռէի. սաստիկ փութալէս շունչս կտրեցաւ. անսովոր զգացմունքներ սիրտս կը դրդեն. տեսայ մօտէն Տարկուինոսները, տեսայ ու չի դողացի:

ՏԻՏ. Ի՞նչ եղաւ:

ԲՐՈ. Ո՞ւր տեսար:

ՏԻԲ. Ականատես ըլլալով համոզուեցայ հիմայ որ ինքն է ցած բռնակալ մը: Գոռոզ Թագաւորը լսելուն պէս Հռովմայ ալեկոծեալ շարժումը, իր անօրէն որդ-

ւոյն հետ Թողուց բանակը. ու արտօրալով դէպի քաղաքը կը վազէր ընտիր զօրաց խումբով մը, ու արդէն հասեր էին իմ պահպանութեանս յանձնուած Կարմենեան դռանը քով. ո՛հ, ո՞րչափ բախտաւոր գտնուեցայ ես. բռնաւորաց դէմ ես նախ մերկացուցի սուրս. երկաթէ դուռը ամրացուցած ու գոց էր, ու ես քսան զօրականով ամենքնիս ալ ձիու վրայ դուրսը կեցած կսպասէինք. ու ահա յանկարծ բազմաթիւ գունդ մը դէպի մեզի կը վազէր սպառնալից աղաղակներով. լսել տեսնալ, զանոնք ճանչնալ ու սուսերամերկ վրանին յարձակիլը մէկ վայրկենի գործ եղաւ. բռնաւորք եւ դերիք ազատութիւնն ու մահը տեսան մեր սուրերուն ծայրը. իրենցմէ տասը հոգիէն աւելի գլտորեցան փոշւոյ մէջ, մնացորդը փախան ու ամենէն առաջ բռնաւորը. երկայն ատեն զիրենք հալածելէն ետքը ետ դարձայ այս յաղթութեանս աւետիսը փութով քեզի բերելու:

ԲՐՈ. Յաղթութիւնը թէպէտեւ պզտիկ է սակայն բարեգուշակ պիտի ըլլայ այս սկիզբը պատերազմին. կուզէի ես ալ մասնակից ըլլալ անոր. ճակատ առ ճակատ իրենց դիմացը կենալէն աւելի մեծ փափաք մը չկայ սրտիս մէջ. ո՛հ, ինչո՞ւ չեմ կրնար մի եւ նոյն ատեն դաշտին մէջ, հրապարակը, լեզուս միտքս ու սուրս գործածել միանգամայն. բայց այսպիսի որդիքներով շատ գործքեր մէկտեղ կրնամ կատարել:

ՏԻԲ. Հա՛յր, ադ վատերը ցրուելէս ետքը երբ կը դառնայի դէպի պարսպին, հեռուէն ձիու ոտքի մը ձայն լսեցի որ մեզի կուգար, ետ դարձայ ու տեսայ բռնաւորին կողմանէ մինակ ու անզէն մէկը կը յառաջանար ձեռքը ձիթենիի ճիւղ մը բռնած. հասաւ ինծի ու խոնարհ կերպարանքով մը խաղաղութեան պատգամաւոր ըլլալը ինծի յայտնելով, կը խնդրէր Հռովմ մտնալ. Բը-

րուտոսին ու ծերակուտին պայմաններ ու դաշինք բե-րեր եմ կըսէր:

ԲՐՈ. *Եւ ո՞վ էր այդ դեսպանը:*

ՏԻԲ. *Մամիլլիոս. ըսի իմ զօրքերուս որ հսկեն իր վրայ քաղքէն դուրս, ու ես քեզի եկայ, իմանալու համար թէ ի՞նչ պէտք է ընել:*

ԲՐՈ. *Այէկ ժամանակին հասաւ ինքը, ասկէ աւելի հանդիսաւոր օր մը չէինք կրնար ընտրել բռնաւորի մը դեսպանին աչքին ներկայանալու համար. գնա՛, փընտռէ՛, ու հետդ բեր զինքը հոս. թող խօսի բոլոր Հռովմայ դիմացը եթէ կը համարձակի. եւ յուսամ որ Հռովմայ արժանի պատասխան մը պիտի ընդունի:*

ՏԻԲ. *Կերթամ ես իրեն:*

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԲՐՈՒՏՈՍ, ՏԻՏՈՍ

ԲՐՈ. *Դուն ալ գնա՛ ծերակոյտը դիմաւորելու ու ամենէն պատուաւոր տեղը որոշէ՛ իրենց համար. ահա ժողովրդին բազմութիւնը հոս կը դիզուի. կը տեսնամ ծերակոյտի մէկ մասն ալ. փութա՛ որդեակ:*

ՏԵՍԻԼ Դ.

ԲՐՈՒՏՈՍ

ԲՐՈ. *Ո՛վ դուն մարդկային սրտին խորունկը քըննող միահեծան Թագաւորդ Ողիմբոսի, դուն որ իմ*

սիրտս կը տեսնաս ու կը վառես. ո՛վ Արամազդ, բարձր եւ յաւիտենական պաշտպան Հռովմայ. տուր ինձի հանճար, միտք եւ լեզու արժանի մեծութեան վսեմ նպատակիս այո՛ պիտի շնորհես խնդրուածքս եթէ իրաւ է, որ դուն ընտրեցիր զիս գործիք ազատութեան, քու ճըշմարիտ եւ առաջին պարգեւդ:

ՏԵՍԻԼ Ե.

ԲՐՈՒՏՈՍ, ՎԱՂԵՐԻՈՍ, ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ, ԾԵՐԱԿՈՅՏ

ԲՐՈ. *Ձեր ամենուդ դիմացը կուգամ ես խիստ համար մը տալու իմ գործոցս. դուք քիչ մը առաջ Կոլլատինոսին հետ նոր պաշտօնի մը բարձրացուցիք զիս. սակայն երբէք չեմ պարծիր անմիտ փառասիրութեամբ. չէ թէ պատուոյ ազատութեան մինակ ծառայի եմ, սէր առ Հռովմ եւ անհաշտ ատելութիւն Տարկուինեանց դէմ. ասոնց մէջ տեսնուի մինակ իմ յարգս, եւ ուրիշները ասոր համար մինակ նախանձին Բրուտոսի, ու ջանան գերազանցել զինքը. ուրիշ բանի չեմ փափաքիր:*

ԺՈՂ. *Քու վեհ եւ արի կերպարանքդ ու ազատախօս համարձակութիւնդ կիմացնեն մեզի ո՛վ Բրուտոս որ դուն ես հայր Հռովմայեցւոց եւ Հռովմայ:*

ԲՐՈ. *Որովհետեւ այդ սիրելի անունը կուտաք ինձի, ուրեմն ես ալ կը համարձակիմ որդիքս կոչել զձեզ. այո՛, որդեակք իմ, կը յուսամ քիչ ատենէն անտարակուսելի փորձերով յայտնել որ ինքզինքս ու ամեն բանէ վեր սիրելի էք դուք ինձի. իմ իշխանակիցս քաջաց*

բազմութեամբ քաղքէն դուրս ելաւ, բռնաւորին քովէն փախչող զօրականները ընդունելու համար· մեր ազատութեան լուրը բոթաբեր սուրհանդակի մը պէս հասաւ բռնաւորին ականջը· եւ յուսահատ ապշութեամբ ձեռքը ճակատը զարնելով ինքը իրեն կը հարցնէ, թէ ի՞նչպէս գերի ժողովուրդ մը կը յանդգնի խլրտիլ, ոտք ելլալ, կապերը քակել ու իր շղթաները մահացու զէնք դարձնել զինքը տանջողներուն գլուխը ջախջախելու համար· դայրագին աչքերը մեր վրայ դարձուցած կատաղութենէն կը մռնչէ իր աւարը ձեռքէ փախցնելուն ու ժանիքները կը բանայ վրան յարձակելու համար· Թո՛ղ գայ, ո՛ Հռովմայեցիք, թող գայ հոս իր գերեզմանը գտնելու· վասն զի ազատութեան հովը կենդանարար շունչ մըն է ժողովրդոց, եւ խորշակի պէս կը զարնէ բռնաւորները· Թող գայ փնտռէ հոս իր գաւազանն ու գահը, ու մեր սուրերուն ծայրը գտնայ անարգութիւնն ու մահը· սուրբ է ատելութեան բոցը երբ չարերու դէմ կը բռնկի ու կը տոչորէ զիրենք· մենք որ բռնաւորաց զոհ պատրաստուեր էինք, հիմայ բռնութիւնը մազերէն բռնած զոհ ընենք ազատութեան խորանին դիմացը:

ԺՈՂ. Բրուտոսին խօսքերը պատգամներ են մեզի համար, քու ըսածիդ պէս այդ ատելութիւնը վսեմ յաւիտենական ու սուրբ հիմունքը ըլլայ Հռովմայ, ուստի մենք յանուն դժոխային աստուածոց մեր ամենուս եւ մեր որդւոցը արեանը վրայ մէկ ձայնով կատաղաբար ատելութիւն կերդնունք Տարկուինեանց դէմ:

ԲՐՈ. Գերազանց դիւցազնական խօսքեր· գոհ կը մեռնիմ ես, վասն զի կրցայ մի անգամ խօսիլ ինչպէս որ Հռովմայեցի մը պէտք է խօսիլ· ու իմ ականջներովս լսեցի նաեւ Հռովմայեցւոց արժանի իմաստներ: Ուստի

որովհետեւ Հռովմ իր պաշտպանութեան հոգը բոլորովին մեզի կը յանձնէ վստահութեամբ, քիչ ատենէն պարսպէն դուրս կելլամ ես ա՛լ, ինչուան որ զէնքերը ձգելով անկասկած խաղաղութեան մէջ հաստատուն կառավարութիւն մը շնորհեմ Հռովմայ:

ԺՈՂ. Կոտրել, ցրուել, ջնջել պէտք է նախ բռնաւորները:

ԲՐՈ. Այդ գործքին գլուխը ես պիտի ըլլամ· առայժմ հաճեցէք ունկնդիր ըլլալ իրենց դեսպանին որ կը խնդրէ ձեզի հետ խօսիլ: Կը հաւատա՞ք, Տարկուինոս ու իր անօրէն որդին Սեստոսը, մէկ քանի հոգիով քիչ մը առաջ յանդգնեցան Հռովմայ մօտենալ, կարծելով թէ վախկոտ ոչխարներու խումբի մը պիտի հանդպին· անմիտներ, սաստիկ խաբուեցան· ու Տիբերիոս իմ որդիս հալածելով զանոնք, զինուց առաջին պարծանքը ստացաւ· բռնութեան տեղ, հիմայ խորամանկութիւնը ձեռք առնելով, կը համարձակին հոս Մամիլիոսը դեսպան խրկել· անարժան պայմանները որոնք են կուզէ՞ք լսել:

ԺՈՂ. Կամ անոնց կամ մեր մահը, ուրիշ պայման չենք ուզեր:

ԲՐՈ. Պատասխանը լսէ ինքը ուրեմն ու տանի:

ԺՈՂ. Թող գայ շուտով ծառայ դեսպանը· մտիկ ընէ Հռովմայ պատասխանը ու երթայ պատմէ զինքը խրկողին:

ՏԵՍԻԼ Զ.

ԲՐՈՒՏՈՍ, ՏԻՏՈՍ, ՏԻԲԵՐԻՈՍ, ՄԱՄԻԼԻՈՍ
ՎԱՂԵՐԻՈՍ, ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ, ԾԵՐԱԿՈՅՏ

ԲՐՈ․ *Եկու Մամիլլիոս, առաջ անցիր․ նայէ՛ որոնք են չորս կողմդ․ Տարկուինեանց պալատին մէջ մեծցած ըլլալով դուն Հռովմը չես տեսած․ տե՛ս, ասիկայ է․ հոս է բովանդակ Հռովմը, որ պատրաստ է քեզի մտիկ ընելու․ խօսէ՛։*

ՄԱՄ․ *Մեծ ու կարեւոր խօսքեր ունիմ ըսելու քեզի ո՛վ Բրուտոս, բայց այսչափ բազմութեան մէջ յանկարծակի․․․*

ԲՐՈ․ *Բարձր խօսէ՛, ու ոչ թէ մինակ ինծի․ ծերակուտին ու ժողովրդեան յայտնէ՛ արքայական պատգամները, եւ ուրիշներուն հետ Բրուտոսն ալ մտիկ կընէ քեզի։*

ԺՈՂ․ *Ամենուն խօսէ, ու կարճ խօսքով ամենուն ալ պատասխանը կառնես մեծ հիւպատոս Բրուտոսին բերնովը․ ճշմարիտ թարգմանն է ինքը մեր սրտին եւ խորհրդոցը․ խօսէ՛ ուրեմն, ու համառօտ ըսէ կատարեալ ու բացարձակ պատասխան պիտի ընդունիս մեզմէ։*

ԲՐՈ․ *Լսեցի՞ր։*

ՄԱՄ․ *Կը դողամ ես․ Տարկուինոս արքայ․․․։*

ԺՈՂ․ *Ո՛չ Հռովմայ։*

ՄԱՄ․ *Տարկուինոս Հռովմայ բարեկամն ու հայրը․․․*

ԺՈՂ․ *Անիկայ Սեստոսին անօրէն հայրն է, ոչ թէ մեր։*

ԲՐՈ․ *Հաճեցէ՛ք մտիկ ընելու իր խօսքերը մեծանձնական լռութեամբ։*

ՄԱՄ․ *Քիչ մը առաջ Տարկուինոս Հռովմին խռովութիւնը լսելուն պէս, գրեթէ մինակ ու անզէն ձեզի կուգար, իր անմեղութեանը ու ձեր հաւատարմութեանը վրայ վստահելով, բայց գինեալ բազմութիւն մը ետ մղեց զինքը․ ուստի զիս ձեզի կը խրկէ պատգամաւոր հաշտութեան․ ու իմ բերնովս կը հարցնէ ձեզի թէ ի՞նչ յանցանք գործեր է ինքը, որ պարտաւորի ձեր իրեն շնորհած գահը կորսնցնելու։*

ԺՈՂ․ *Ո՛վ կատաղութիւն․ ո՛վ յանդգնութիւն․ Լուկրետիան մեռաւ, ու դեռ կը հարցնէ՞ իր յանցանքը։*

ՄԱՄ․ *Յանցանքը Սեստոս գործեց, ոչ թէ ինքը։*

ՏԻԲ․ *Ու Սեստոսն ալ հօրը հետ հոս կուգար քիչ մը առաջ․ եւ թէ որ անոր հետ փախած չըլլար, դուք զինքը հոս կը տեսնէիք հիմայ։*

ԺՈՂ․ *Ա՛հ, ինչո՞ւ արգիլեցիք զիրենք Հռովմ մըտնելու, հազար կտոր ըրած էինք հիմայ, Սեստոսն ալ Տարկուինեանք ալ։*

ՄԱՄ․ *Իրաւ է Սեստոսն ալ հօրը հետ էր․ բայց Տարկուինոս աւելի իբրեւ դատաւոր քան թէ իբրեւ հայր, իր որդին հոս կը բերէր ձեր դիմացը արժանի պատիժը հատուցանելու իրեն։*

ԲՐՈ․ *Անամօթ եւ լիրբ ստութիւն է ըսածդ, որ զարմացմամբ կը գրգռէ զիս․ եթէ ամպարիշտ հայրը իր գահը պահելու համար, որդւոյն արիւնը թափէր, միթէ դարձեալ կընդունէ՞ինք մենք զինքը․ Լուկրետիային նախատինքն ու մահը իրաւ է որ մեր տառապա-*

նաց չափը լեցուց, բայց առանց անոր ալ, միթէ ուրիշ հաղարաւոր ոճիրներ կը պակսին հօրը, Սեստոսին ու բոլոր ադ անօրէն Տարկուինեանց ցեղին, իրենց թագաւորութիւնը արիւնահեղ բռնութեանց եւ անիրաւութեանց երկայն հիւսուածք մըն է. ո՞ր մէկը պէտք է յիշատակել հոս իրենց անթիւ սպանութիւններէն. զըրկանք անիրաւութիւնք, յափշտակութիւնք եւ բիւր չարիքներ անոնց ձեռքովը լեցուեցան Հռովմ, վերջինը եղաւ Լուկրէտիային մահը. բայց անկէ անդին պիտի չանցնի ոչ իրենց ամպարշտութիւնները եւ ոչ մեր տառապանաց ու համբերութեան չափը:

ԺՈՂ. Այո՛, վերջինն է այս, երդում կընենք բոլորնիս ալ. պիտի մեռնինք նախ, քան թէ թողունք որ Տարկուինոս կենդանի Հռովմ մտնայ:

ԲՐՈ. Ի՞նչ եղար Մամիլլիոս, լուռ ու շփոթած կեցեր ես. կրնայի՞ր այդ պատասխանը դուշակել դուն. դնա ուրեմն ու տար դայն քու տերոջդ, որովհետեւ աւելի կընտրես ծառայ ըլլալ քան թէ մարդ:

ՄԱՄ. Շատ իրաւունքներ կրնայի առաջ բերել, բայց...

ԲՐՈ. Բռնութեան տակ ճնշուող ժողովրդեան ու բռնաւորաց մէջ ուրիշ իրաւունք չկան, բայց եթէ զէնքերը. երբ ինքը գահին վրայ գոռոզութեամբ եւ անգըթութեամբ կիշխէր Հռովմայ, միթէ ականջ կը կախէ՞ր իրաւանց եւ աղաչանքներու ձայնին. մանաւանդ թէ կը խնդար ինքը երբ մենք կուլայինք::

ՄԱՄ. Ուրեմն թող ուրիշները ձեզ աւելի երջանիկ ընեն լաւագոյն թագաւորութեամբ: Մէկ առաջարկութիւն միայն ունիմ ընելու: Շատ գանձեր ունի Տարկուինոս Հռովմայ մէջ. իւր պատիւը հայրենիքը ու գահը

յափշտակելէն վերջը արդեօք իւր գանձերն ալ յափըշտակե՞լ է ձեր միտքը:

ԺՈՂ. Թող Բրուտոս պատասխանէ մեր տեղը:

ԲՐՈ. Հռովմայեցիք չի յափշտակեցին Տարկուինոսէն իւր հայրենիքը. բռնաւորք չունին հայրենիք եւ ոչ ալ արժանի են ունենալու. պատիւը շատոնց կորսընցուցին իրենք իրենց ձեռքովը, մեր կամքովը ինկան կործանեցան բռնութիւնն ու բռնակալը ու իրենց գահը մոխիր դարձած ցրուեցաւ օդին մէջ անհետ եղաւ. իրաւ է որ իրենց նախնիքներէն մնացած գանձեր ունին Հռովմ որ չարարուեստ հնարքներով քաղքին մէջ տարածուեցան ու ապականեցին մեր բարուց ամբծութիւնը ուստի Հռովմ այդ գանձերուն միակ Տարկուինոսները արժանի կը տեսնայ ու ամբողջ ետ կը դարձնէ իրենց:

ԺՈՂ. Ո՛վ վսեմամիտ Բրուտոս, Հռովմայ խնամակալ աստուած մը կը խօսի Բրուտոսին բերնովը, իւր ըսածին պէս ըլլայ ու ետ տրուին Տարկուինոսին իր գանձերը:

ԲՐՈ. Ու գանձերուն հետ հալածուին մոլութիւնք ու ամեն արքունական պղծութիւնները. գնա՛ Մամիլլիոս, իրենց ստացուածքները ժողվէ՛ որչափ կրնաս փութով. իմ որդիքներս քեզի պահապան ըլլան ու հըսկեն վրադ. (իր որդւոցը) գացէ՛ք իւր հետը:

ՏԵՍԻԼ Է.

ԲՐՈՒՏՈՍ, ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ, ԾԵՐԱԿՈՅՏ

ԲՐՈ. *Ալ պէտք է դադրեցնենք մեր ժողովքը ու ելլանք պատերազմի դաշտը, տեսնանք թէ ուրիշ պատասխան կը մնա՞յ տալու Տարկուինոսին մեր սրովը:*

ԺՈՂ. *Ահա հոս ենք մենք, ամեն բանի պատրաստ քեզի հետ:*

ԲՐՈ. *Քալեցէ՛ք երթանք ուրեմն յաղթութեան կամ մահուան:*

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՀԱՆԴԷՍ Գ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՏԻԲԵՐԻՈՍ, ՄԱՄԻԼՈՍ

ՏԻԲ. *Եկու Մամիլլիոս, պէտք է որ հնազանդիմ հօրս՝ հրաման խրկեց ինծի որ արեւը չի մտած դուն Հռովմէն դուրս պէտք է ըլլաս:*

ՄԱՄ. *Դեռ այս առտու բոլոր Հռովմայ ու ժողովրդին հետ մէկտեղ իմ խնդիրքներս ընդունելէն վերջը, ի՞նչպէս հիմայ ետ կառնէ խօսքը:*

ՏԻԲ. *Միայն քու անձիդ համար է այս պատուէրը, քաղքէն դուրս ելլալէդ վերջը պիտի տրուին քեզի Տարկուինեանց գանձերը. երթանք:*

ՄԱՄ. *Ուրեմն ի՞նչ լուր կուզես որ տանիմ քու կողմանէդ Թշուառ Արոնտին:*

ՏԻԲ. *Ըսէ՛ իրեն որ ինքը մինակ արժանի չէ Տարկուինոսին որդին ըլլալու, ու ես չի մոռնալով մեր բարեկամութեան առաջին սէրը, կը ցաւիմ իր վիճակին վրայ. աւելի մեծ օգուտ մը չեմ կրնար ընել իրեն համար:*

ՄԱՄ. *Ինքզինքիդ համար շատ մեծ օգուտ կրնաս ընել դուն:*

ՏԻԲ. *Ի՞նչ կուզես ըսել:*

ՄԱՄ. *Կուզեմ ըսել որ եթէ երիտասարդ սրտիդ գթութիւնը անծանօթ չէ, պէտք է որ գթաս քու անձիդ եւ քուկիններուդ վրայ:*

ՏԻԲ. *Ի՞նչ կը խօսիս:*

ՄԱՄ. *Արոնտէսին դթութիւնը քեզի աւելի օգտակար կրնայ ըլլալ քան թէ քուկդ անոր, ազատութեան կրակը սիրտդ կը բորբոքէ ու չես տեսնար ոչ վտանգ եւ ոչ արգելք. բայց կրնա՞ս կարծել որ երկայն ատեն կարենայ դիմանալ այս նորելուկ ռամկական կառավարութիւնը:*

ՏԻԲ. *Ազատութիւնը քեզի համար անկարելի բան մը երեւնալը զարմանք չէ, որովհետեւ դուն ծառայ ես. սակայն Հռովմայ միաբան կամքը...:*

ՄԱՄ. *Ուրիշ Հռովմայ մը կամքն ալ իմացայ ես, կը ցաւիմ քու վրադ. դուն որ հօրդ հետ անդունդին բերանը կը վազես, բայց Տիտոսը հոս կուգայ, դուցէ ինձմէ աւելի աղէկ կրնայ եղբայրդ յայտնել քեզի իրաց կասկածելի վիճակը:*

ՏԵՍԻԼ Բ.

ՏԻՏՈՍ, ՄԱՄԻԼԻՈՍ, ՏԻԲԵՐԻՈՍ

ՏԻՏ. *Զքեզ կը փնտռէի ինչուան հիմայ, հարկաւոր խօսք մը...:*

ՏԻԲ. *Հիմայ չեմ կրնար:*

ՄԱՄ. *Պէտք է որ ինքը գլխ անմիջապէս Հռովմայէն դուրս հանէ, այսպէս է եղեր ձեր հօրը բացարձակ հրամանը. ո՛հ, ո՞րչափ կը ցաւիմ ձեր վրայ ո՛վ պատանիք:*

ՏԻԲ. *Երթանք, երթանք Մամիլիոս, եղբայր իմ քիչ մը ատենէն կը դառնամ ես քեզի:*

ՏԻՏ. *Ու ի՞նչ ըսել կուզէ աս մարդը:*

ՄԱՄ. *Երթա՛նք, ճամբան ըսեմ ես քեզի, թէ ո-րո՞նք են եղբօրդ քեզի զուրցելիք հարկաւոր խօսքերը:*

ՏԻՏ. *Կեցի՛ր, կուզեմ գիտնալ...:*

ՄԱՄ. *Բոլոր չգիտցածներդ ալ գիտեմ ես, ամեն բան ինձմէ կը կախուի, մեծ վտանգներէն կրնամ ես ազատել զձեզ, ես միայն:*

ՏԻԲ. *Խորամանկ խօսքերով կուզես մեր միտքը պաշարել:*

ՏԻՏ. *Ո՞վ են անոնք որոնց բախտը քեզմէ կը կախուի:*

ՄԱՄ. *Տիբերիոս, Տիտոս, ձեր հայրը Բրուտոս, Կոլլատինոս եւ Հռոման:*

ՏԻԲ. *Ի՞նչ կը խօսիս դուն ո՛ անմիտ:*

ՏԻՏ. *Գիտեմ որ անօրէն յոյս մը կը սնուցանես սրտիդ մէջ:*

ՄԱՄ. *Ցո՞յս, ստուգութիւն է անիկայ չէ թէ յոյս. Տարկուինոսին նպաստաւոր աՀագին դաւակցութիւն մը կը պատրաստուի քաղքին մէջ, եւ մի՛ կարծեր ո՛վ Տի-տոս որ Ագուիլեանք են միայն անոր մէջ, Ոկտաւեանք Մարկլիոսեանք եւ ուրիշ հարիւրաւոր անձինք ազնուա-կաններէն եւ ժողովրդէն:*

ՏԻԲ. *Ո՛վ երկինք, ի՞նչ կը լսեմ:*

ՏԻՏ. *Իրաւ է, մեծ գրգռութիւն մը կայ Հռովմի մէջ բազմութիւն մարդկանց կը ժողովուէին Ագուիլ-եանց տունը ուր ես ալ կուզէի գտնուիլ իբրեւ իրենց բարեկամն ու ազգականը, սակայն գլխ մինակ չընդու-նեցան. ուստի մեծ կասկած մը ծագեցաւ մտքիս մէջ:*

ՄԱՄ. *Ես հոն էի, դաւակցութիւնը մեծ եւ զօրաւոր է, որ չեմ վախնար յայտնել ձեզի:*

ՏԻԲ. *Ա՛նօրէն:*

ՏԻՏ. *Վատ հնարքներդ գործածեցիր:*

ՄԱՄ. *Մտիկ ըրէք, մտիկ ըրէք, որդիք Բրուտո-
տոսի, ինչ որ կուզեմ ըսել ձեզի. եթէ կարող ըլլայի ես
իմ հնարքովս այնպէս չուտով եւ այնչափ մեծ դաւակ-
ցութիւն մը պատրաստել, ո՞վ կրնար չանդգնիլ նեն-
գաւոր կոչել զիս. միթէ նենգութի՞ւն է օրինաւոր թա-
գաւորի մը արդար իրաւունքը պաշտպանելով իւր մո-
լորեալ ու խաբուած հպատակները ճշմարտութեան եւ
արդարութեան ճամբան բերել. բայց իմինս չէ այս պա-
տիւը, ու առիթ մը չունեցայ ես գործածել ո՛չ հնարք,
ո՛չ արուեստ եւ ո՛չ ինչ եւ իցէ աշխատութիւն. հազիւ
թէ ժողովրդեան բազմութիւնը ցրուեր էր ծածուկ հը-
րաւէր մը ընդունեցայ ներկայ գտնուելու գաղտնի ժո-
ղովքի մը, զարմանքով լեցուեցաւ միտքս տեսնալով
այնչափ եռանդուն պաշտպաններ միաբանած վրէժխըն-
դիր ըլլալու աքսորեալ թագաւորին իրաւանցը. այնչափ
խոստմունքներ կընէին ինձի որչափ որ ես չէի կրնար
պահանջել իրենցմէ. միայն Սեստոսը արժանի կը կո-
չէին մեծ պատուհասի, վասն զի մինակ Սեստոսն է
յանցաւորը, ու Հռոմէն աւելի իւր հայրը անոր դէմ
բարկացած է, ու երդում ըրաւ կատարեալ վրէժխընդ-
րութիւն ընելու: Ես յայտնեցի իրենց թագաւորին աս
միտքը. ան ատենը ամենքը մէկ բերան պոռացին զինքը
վերստին իւր գահը հաստատելու համար, ամենքնիս ալ
մեր կեանքը կը զոհեն, այս եղաւ Հռովմայ լաւագոյն
եւ ամենէն ազնուական մասին միաբերան աղաղակը.
հիմայ դուք կը տեսնաք որ արուեստ կամ խորաման-
կութիւն չկայ խօսքերուս մէջ, ամեն բան յայտնեցի
ձեզի գձեզ ազատելու համար ու նաեւ ձեր հայրը եթէ
կուզէ ինքը:*

ՏԻԲ. *Որովհետեւ այսպէս ամեն բան ծանօթ է քե-
ղի, ուրեմն աւելի աղէկ է որ Հռովմ մնաս դուն ինչ-
ուան հօրս դարձը. Հիմայ կիմանամ թէ ինչո՞ւ հայրս
խստիւ պատուիրեց ինձի ժամ մը առաջ դուրս հանելու
գքեզ քաղքէն:*

ՏԻՏ. *Աղէկ մտածեցիր. առ այժմ պէտք է որ Մա-
միլիոսը Վիտիլեանց մեր ազգականներուն տունը իբրեւ
պատանդ կենայ, դուն հսկէ իւր վրան, ինչուան որ ես
քաղքէն դուրս ելլամ ու ըսեմ հօրս որ ժամանակ չէ
կորսնցնէ չուտով հոս դառնայ:*

ՄԱՄ. *Անկեղծութեամբ խօսեցայ ես ձեզի հետ
կարծելով որ ազնուական սրտերու կը խօսիմ, ու հիմայ
կուզէք մատնե՞լ զիս. հոգ չեմ ըներ. թող Բրուտոս իմ
անձիս վրայ ազդաց սուրբ իրաւունքը ոտքի տակ առնէ.
սակայն վերահաս վտանգը այնչափ մօտ է ձեր գլխուն
վրայ որ իմ անձիս վնասէն չի կրնար պզտիկ օգուտ մը
ծագել ոչ ձեզի եւ ոչ Բրուտոսին. եւ որոնք են Բրու-
տոսին ու Կոլլատինոսին պաշտպանները, վատ ու ան-
նշան խառնիճաղանճը, որոնց վրայ կռթըներ են եւ ո-
րոնցմով պիտի կործանին ու ջնջուին. գնա՛ դուն Տի-
տոս քու հօրդ. որչափ փութացնես իրեն հոս գալը,
այնչափ իւր կորստեանը պիտի մօտեցնես զինքը. ու
դուն չուտով տար զիս Վիտիլեանց տունը, գուցէ դուն
այնչափ ապահով չես ըլլար հոն որչափ ես:*

ՏԻԲ. *Ի՞նչպիսի կասկածով կը պաշարեն զիս քու
խօսքերդ:*

ՄԱՄ. *Ուր ճշմարտութիւն կայ, հոն կասկած չըլ-
լար, Վիտիլեանք ալ ձեր մօրը չորս եղբայրները որ Բը-
րուտոսին հետ արեամբ ու բարեկամութեամբ կապուած
էին, անոնք ալ Տարկուինոսին կողմն են:*

ՏԻՏ. Ճշմարի՞տ են քու խօսքերդ:

ՏԻԲ. Անշուշտ սուտ կը խօսիս:

ՄԱՄ. Կրնա՞յ զձեզ համոզել աս թուղթը որուն մէջ գրուած են իրենց ձեռքովը ամեն դաւակիցներուն անունները. ահա, տեսէ՛ք՝ կարդացէ՛ք անոնց չորսին ալ անունները:

ՏԻԲ. Ո՛վ տեսիլ...

ՏԻՏ. Երկի՛նք, ի՞նչ պիտի ըլլայ մեր հօրը վիճակը:

ՏԻԲ. Զարագուշակ օր ու թշուառ Հռովմ:

ՄԱՄ. Չի կարծէք դուք որ իմ հոս մնալովս դաւակցութիւնը չի կարենայ յաջողիլ. հաւատարիմ զօրականի մը ձեռքով ծածուկ ամեն բան իմացուցի ես Տարկուինոսին. Ետրուրացիք, Վոլսկեանք, Վէյացւոց թագաւորը ու բոլոր դրացի ժողովուրդները և Հռովմ իրեն հետ են. աս թուղթս ուրիշ բանի չի ծառայեր բայց եթէ մէջը ստորագրուողներուն վրայ թագաւորին ներումը ու գթութիւնը հրաւիրել. Բրուտոսին ձեռքը մատնեցէք զիս աս թղթիս հետ թէ որ կուզէք. քիչ մը ատեն իւր անյագ վրէժխնդրութիւնը արեամբ պիտի լեցընէ Հռովմ. բայց չի կրնաք պիտի ազատել զինքը անշուշտ մահուանէ, ու Տարկուինոս պիտի տիրէ վերջապէս:

ՏԻՏ. Ո՛հ, կանխատես եղեր էի ես այս չարիքներուն ու ըսի նաեւ հօրս:

ՏԻԲ. Կորստեան վիհ մը բացուած է մեր ոտքին տակը. խօսէ՛, ի՞նչ պէտք է ընենք:

ՏԻՏ. Մեծ վտանգի մէջ է մեր հայրը:

ՏԻԲ. Ու աւելի մեծ վտանգի մէջ Հռովմ:

ՄԱՄ. Ձեզի կըսեմ. ի՞նչ օգուտ է գաղտնի խօ-

սիլը, կամ Հռովմէն դուրս ըրէք զիս, կամ շղթաներով կապեցէք. ամեն բանի պատրաստ եմ. բայց թէ որ ճշմարիտ սէր ունիք դեռ ձեր վրայ՝ ձեր հօրը ու հայրենեաց, գիտցած եղիք որ զձեզ, ձեր հայրը ու Հռովմը ազատելը ձեր ձեռքն է:

ՏԻՏ. Ի՞նչպէս:

ՏԻԲ. Ի՞նչ է քու յոյսդ:

ՄԱՄ. Ձեր անուններն ալ աւելցուցէք հոս ու ամենն ալ կազատին:

ՏԻԲ. Ի՞նչ, պիտի մատնե՞նք մեր հայրը ու հայրենիքը:

ՄԱՄ. Այն ատենը մատնեցիք դուք ձեր հայրը, հայրենիքը, ձեր պատիւը ու խնամակալ աստուածները երբ ձեր օրինաւոր թագաւորին դէմ յանդգնեցաք ապստամբիլ. բայց թէ որ աս ապստամբութիւնը յաջողէր, գոնէ ձեր մատնութենէն պտուղ մը քաղած կըլլայիք. հիմայ դարձեալ կըսեմ ձեզի, աս յոյսը չէք կրնար ունենալ ու ձեր ողբալի յամառութիւնը փուճ տեղը անգութ կոտորուածներու պատճառ պիտի ըլլայ:

ՏԻՏ. Բայց ըսէ՛ ինձի. թէ որ ուրիշներուն պէս մենք ալ մեր անունը ստորագրենք աս թղթիս մէջ, ի՞նչ պիտի ըլլայ հետեւանքը:

ՄԱՄ. Շատ արդար հետեւանքներ. նախ թագաւորին բերնէն պիտի լսէք իւր անձին ջատագովութիւնը, դուք իւր ներկայութեամբը դատաւոր պիտի նստիք ամբարիշտ Սեստոսին անլուր յանցանացը ու արդարադատ պատուհասին: Պիտի տեսնաք ձեր հայրենիքը աւելի հեզ կառավարութեան մը տակ խաղաղ ու երջանիկ, ու ամենքը զձեզ հայրենեաց փրկիչ պիտի կոչեն որ Բրուտոսին ու Տարկուինոսին մէջ բարեկամութեան

գործիք եղաք, որով միայն կրնայ ազատիլ Հռովմ։

ՏԻՏ. Սուտ է, կրնանք բամբիշ պէս...

ՏԻԲ. Ա՛հ մտածէ՛, ո՞վ գիտէ, գուցէ ուրիշ ճամբայ մը...

ՏԻՏ. Ո՞րն է ուրիշ ճամբան. շատ զօրաւոր է դաւակցութիւնը։

ՏԻԲ. Ես քեզմէ կրտսեր եմ տարիքով. առանկ ծանր պարագայի մը մէջ չեմ ուզեր ու չեմ կրնար բաժնուիլ քեզմէ. միշտ սիրելի ես դուն ինծի. բայց սրտիս մէջ սոսկալի դուշակութիւն մը կզգամ...

ՏԻՏ. Սակայն գիշերը վրայ կը հասնի, ու դեռ չերեւցան իրենց զօրականներովը ոչ իմ հայրս եւ ոչ Կոլլատինոս. Տարկուինոս անշուշտ իմացաւ ամեն բան. չորս կողմէն պաշարուած ենք. գոնէ Թագաւորին բարկութիւնը ջանանք հանդարտեցընել...

ՄԱՄ. Ուշ է ժամանակը որոշեցէ՛ք. աւելի աղէկ է որ աս Թանկագին վայրկեանները ձեր օգտին գործածէք. ստորագրեցէք. ահա ձեզի Թուղթը, ու շուտով ելլամ Հռովմէն, որպէս զի շուտով խաղաղութիւնը Հռովմ դառնայ։

ՏԻՏ. Վկայ կը կոչեմ երկինքը որ գիտէ սրտիս անմեղութիւնը, գիտեն երկինք որ հասարակաց օգուտը կստիպէ զիս։ (Կառնէ թուղթը ու կստորագրէ)։

ՏԻԲ. Ո՛հ ի՞նչ կընես։

ՏԻՏ. Ահա իմ անունս։

ՏԻԲ. Այնպէս ըլլայ, ահա իմ անունս ալ ո՛վ Մամիլլիոս։ (Ան ալ կստորագրէ)։

ՄԱՄ. Գոհ սրտով կերթամ հիմայ։

ՏԻՏ. Դուն առաջնորդէ՛ անոր մինչ ես...

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԿՈԼԼԱՏԻՆՈՍ զինուորներովը, ՏԻՏՈՍ, ՏԻԲԵՐԻՈՍ, ՄԱՄԻԼԻՈՍ

ԿՈԼ. Ի՞նչ կը տեսնամ, դեռ Մամիլլիոս Հռո՞վմ է։

ՏԻԲ. Ո՞ւր ենք, ի՞նչ ըրինք մենք։

ՏԻՏ. Աւա՜ղ Թշուառութեանս։

ԿՈԼ. Ասա՞նկ կը կատարէք դուք ձեր հօրը հրամանը. բայց ինչո՞ւ այդչափ խռովեցաք, ինչո՞ւ լուռ կեցեր էք, ի՞նչ Թուղթ է աս. դոհութի՛ւն դիս, գուցէ ժամանակին հասայ. զօ՛րականք շղթայներու զարկէք շուտով Տիտոսն ու Տիբերիոսը։

ՏԻՏ. Մտիկ ըրէ՛ կաղաչեմ։

ԿՈԼ. Քիչ մը առենէն Թող մտիկ ընեն ձեզի Հռովմ ու Բրուտոսը. երկու եղբայրները իրենց հօրը տունը տարէ՛ք ու հսկեցէ՛ք վրանին։

ՏԻԲ. Ա՛հ, Տիտոս...։

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԿՈԼԼԱՏԻՆՈՍ ԵՒ ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ԿՈԼ. Աս անարժան մարդն ալ շուտով դուրս հանեցէ՛ք քաղքէն։

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ՀԱՆԴԻՍ Դ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ԲՐՈՒՏՈՍ, ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ԲՐՈ. Ո՛վ քաջք. Հռովմայ ազատութեանը համար բաւական արիւն թափեցինք, կրնայ ձեզմէ ամեն մէկը քիչ մըն ալ իւր տունը հանգչիլ. Թէ որ նորէն չանդըրդնի Թշնամին աչքը վերցնել դէպ 'ի Հռովմ, պիտի ժողվուինք վերստին զինքը վանելու համար:

ՏԵՍԻԼ Բ.

ԿՈԼԼԱՏԻՆՈՍ, ԲՐՈՒՏՈՍ, ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ԿՈԼ. Աղէկ ատենին հասար ո՛վ Բրուտոս, սիրտս կասկածով լեցուած քու ուշանալուդ վրայ, քիչ մնաց Հռովմէն դուրս պիտի ելլայի քեզի հանդպելու համար:

ԲՐՈ. Ուշ հասայ ես, բայց լի յուսով եւ ուրախութեամբ, մեծ դժուարութեամբ համոզեցի իմ քաջերս պարսպէն ներս մտնալ. այնչափ եռանդով եւ սաստկութեամբ կը պատերազմէին Թագաւորական դնդին հետ, որ չզգինալով Տարկուինոսին փախուստը Արտէայէն ճամբայ ելեր էին մեզի դէմ. Թէպէտեւ առջի

բերանը քաջութեամբ դիմակալեցին, բայց վերջապէս խորտակեցան չարաչար՝ բազմաթիւ մեռեալներով ծածկեցին դաշտը, ու մնացածները ցիր ու ցան եղան. երբ այն ինչ արեւը մտնելու վրայ էր յաղթութեան դափնիներով պսակուեցանք մենք, ու գիշերուան մթութինը մինակ կրցաւ ազատել Թշնամին բնաջինջ կոըըստէն:

ԿՈԼ. Ոչինչ նուազ բախտաւոր եղաւ իմ արշաւանքս ալ. գիտես որ քաղքին մէկալ դռնէն դուրս ելեր էի ես. ու ահա յանկարծ դիմացնիս ելաւ մեծ խումբ մը Հռովմայեցի զօրականաց որ բռնաւորին քովէն փախեր ու մեզի կուգային. ո՛հ, ի՞նչպիսի վսեմ ուրախութեան բարձրագոչ աղաղակներով մեկզմէկ գրկեցին ազքաջերը, զօրականք եւ քաղաքացիք ամենն ալ մէկզմէկու հետ խառնուելով, Հռովմ մտան իմ առաջնորդութեամբ ու զիրար կուզեն գերազանցել Հռովմայ պաշտպանութեանը համար:

ԲՐՈ. Անշուշտ ինչուան հիմայ որդւոյս ձեռքով դուրս վռնտուեցաւ դաւաճան Մամիլիոսն ալ. երթանք կարճ հանդիստ մը վայելելու, որ արժանապէս վաստկեցանք կարծեմ. երբ արեւը ծագի դարձեալ պիտի տեսնայ զմեզ Հռովմայ ատեանը. մեծ ու կարեւոր խընդիրներու վրայ պիտի խօսին ժողովրդին հետ:

ԿՈԼ. Ո՛վ Բրուտոս դեռ հանգստեան ատենը չէ. բայց չէի զօրքերդ Թող հեռանան քիչ մը ատեն քեզմէ. Թողուն զէնքերնին. պէտք է որ մինակ խօսիմ քեզի հետ:

ԲՐՈ. Ի՞նչ:

ԿՈԼ. Հռովմայ օգուտը կը պահանջէ...

ԲՐՈ. Գացէք ու ատեանին մօտ սպասեցէք ինձի զօ՛րականք:

ԿՈԼ. Ա՜հ Բրուտոս, փուճ տեղը այս սոսկալի գիշերուան մէջ՝ նոյն իսկ քու տանդ մէջ՝ կարճ քուն մը կը փնտռես դուն:

ԲՐՈ. Ի՞նչ կուզես ըսել. երկի՜նք. ի՞նչ կը նշանակեն դէմքիդ խռովութիւնը, անձիդ տագնապն ու սարսափը:

ԿՈԼ. Կը դողամ այո՛, Բրուտոսին համար, Հռովմին ու մեր ամենուս համար. դուն այս առաւօտ իմ անլուր աղետիցս կարեկից մտերմութեամբ յուսոյ եւ վըրէժխնդրութեան մխիթարութիւնները կը մատուցանէիր, ու ես, աւա՜ղ Թշուառիս, ես փոխարէն ուրիշ վէրքով մը պէտք է խոցեմ քու սիրտդ, ա՜հ, ինչո՞ւ չի մեռայ ես, որ չի տեսնայի այսպիսի չարագուշակ օր մը. դժբաղդ հայր, իմ խօսքերս մահառիթ նետի մը պէս պիտի զարնեն զքեզ, սակայն չեմ կրնար լռել:

ԲՐՈ. Ո՜վ աստուածք, սոսկում կը պատճառեն ինձի քու խօսքերդ. սակայն ամենէն մեծ չարիքը չարեաց սպասելն է. խօսէ՛, ինչուան հիմայ դերութեան մէջ ապրելով վարժած եմ համբերել թշուառութեանց ու զրկուիլ ամեն բանէ որ ինձի սիրելի է. անձիս թշուառութիւնը ոչինչ է Հռովմայ ազատութեանը փոխարէն խօսէ՛ ուրեմն:

ԿՈԼ. Քեզմէ կը կախուի, այո՛ ,քու ձեռքդ է Հռովմայ ազատութիւնը. բայց այնպիսի ծանր գնով... ո՜վ աղետալի օր... ես առաջին պատճառ տուի վեհ ու դիւցազնական գործոյն, ու անոր կատարմանը համար պէտք է որ Բրուտոս բովանդակ Հռովմայ մէկ անլուր ու անգութ օրինակ մը պատրաստէ արիութեան անաչառ սրտի. կրնայի՞ր հաւատալ. նոյն իսկ քու բնակա-

րանդ ապահով չես դուն. զօրաւոր ու կատաղի դաւակցութիւն մը կեփի Հռովմայ մէջ:

ԲՐՈ. Ես արդէն կասկած մը ունեցայ Մամիլլիոսին խօսքերէն. անոր համար ալ խստիւ պատուիրեցի Տիբերիոսին շուտով Հռովմէն դուրս ընելու զինքը:

ԿՈԼ. Դեռ արեւը չէր մտած երբ ես տեսայ որ Մամիլլիոս դեռ հոս էր քու որդիքներուդ հետ. կը ցաւիմ ըսելու քեզի, սակայն ստոյգ է որ դէշ հնազանդեցան քեզի:

ԲՐՈ. Ո՜հ, ինչպիսի՞ բարկութեամբ ու սարսափով կը լեցնեն զիս քու խօսքերդ:

ԿՈԼ. Թշուա՜ռ Բրուտոս, ի՞նչ պիտի ըլլայ երբ ես յայտնեմ քեզի դաւակցութիւնը, ու երբ լսես դաւակիցներուն անունները. քու մերձաւոր ազգականներուդ ու բարեկամացդ մէջ առաջին են Վիտիլեանք, գլուխ դաւաճանաց:

ԲՐՈ. Վիտիլեա՜նք...

ԿՈԼ. Եւ քու որդիքդ...

ԲՐՈ. Ի՞նչ կը լսեմ. արիւնս կը պաղեցնես երակներուս մէջ. իմ որդիքներս մատնի՞չ... ա՜հ չէ. չեմ հաւատար:

ԿՈԼ. Ո՜վ Բրուտոս. երանի թէ ստոյգ չըլլար. ես ալ նախ չուզեցի հաւատալ. սակայն հարկ եղաւ որ աչուներուս հաւատամ ետքէն, այս թուղթը մահաբեր թուղթ մըն է մեզի համար. կարդա՛:

ԲՐՈ. Սիրտս կը դողայ. ի՞նչ կը տեսնամ հոս. անուն անուան վրայ գրուած. առաջին Ակուիլեանք, ետքը Վիտիլեանք, Մարկիոսեանք եւ ուրիշներ. եւ վերջապէս... Տիտոս... Տիբերիոս... ա՜հ, բաւական է. ալ չեմ կրնար. Թշուա՜ռ Բրուտոս. ալ հայր չես դուն.

բայց դեռ Հռովմայ հիւպատոսն ու քաղաքացին ես· Տիտոսն ու Տիբերիոսը շուտով հոս իմ դիմացս բերէք: Բայց ի՞նչպէս քու ձեռքդ ինկաւ աս սոսկալի թուղթը:

ԿՈՂ· Ես աչքովս տեսայ զայն Մամիլիոսին ձեռքը, թէպէտ եւ շուտով կուզէր պահել, ու ձեռքէն առի մէկէն, հաւատարիմ պահապաններու ձեռք յանձնեցի ետքէն քու որդիներդ, ու փութով հարկաւոր եղածը կարգի դրի· մատնութիւնը մատնիչներուն գլուխը պիտի զարնէ, տարակոյս չկա՛յ, ո՛վ քաջ, ժամանակին վրայ հասայ ես· ու անշուշտ Արամազդին բարձր դթութեանը արդիւնքն է որ ինձի յայտնուեցաւ այնպիսի աղետաբեր գաղտնիք մը, վասն զի ես հայր չեմ, ցաւով ու դառնութեամբ կը պատմեմ զայն, ու կստիպուիմ իմացնելու քեզի ու քու տանդ մէջ ոտքդ...

ԲՐՈ· Ուրիշ տուն չունի ալ դժբաղդ Բրուտոսը, բայց եթէ Հռովմայ ատեանը ու գերեզմանը:

ԿՈՂ· Սիրտս չի դիմանար խօսքերուդ· մոռացուցին քու ցաւերդ իմ վիշտերս· բայց ո՞վ գիտէ դուցէ կրնան արդարանալ որդիներդ· խօսեցնել տուր մէյ մը զիրենք· դաւակցութեան խորհուրդը քեզի մինակ յայտնեցի ես· ամեն ազդու միջոցներ ձեռք առի, որպէս զի աս գիշեր մարդ դուրս չելլայ քաղքէն· առաւօտուն բոլոր ժողովուրդը պիտի ժողուըլի ատեանը:

ԲՐՈ· Ու բոլոր ժողովուրդը առաւօտուն Բրուտոսին բերնէն պիտի լսէ ճշմարտութիւնը՝ ինչ ըլլայ նէ ըլլայ:

ԿՈՂ· Ահա կը տեսնայ թշուառ երիտասարդները որ...

ԲՐՈ· Իմ որդինե՞րս, այնպէս կը կարծէի ես զանոնք դեռ այս առտու· հիմայ թշնամի՛ եղան ինձի ու մատնի՛չ Հռովմայ:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՏԻՏՈՍ, ՏԻԲԵՐԻՈՍ զօրականաց մէջ,
ԲՐՈՒՏՈՍ, ԿՈՂԼԱՏԻՆՈՍ:

ԲՐՈ· (զօրաց) Հեռացէ՛ք քիչ մը· իսկ դուք առաջ եկէ՛ք:

ՏԻՏ· Ա՜հ, հայր...

ԲՐՈ· Հռոմայ հիւպատոսն եմ· կը հարցնեմ ձեզի թէ դուք Հռոմայ քաղաքացի՞ էք:

ՏԻԲ· Այո՛, ու դեռ որդիք Բրուտոսի:

ՏԻՏ· Ու փորձով ալ կը ցուցնենք, եթէ հաճի ունկնդիր ըլլալ մեզի Բրուտոսը:

ԿՈՂ· Գութ կը շարժեն իրենց կերպարանքն ու խօսքերը:

ԲՐՈ· Տեսէ՛ք աս թուղթը որ անօրէն Մամիլիոսը Տարկուինեանց կը տանէր· ուրիշ շատ անուններու մէջ ձերիններն ալ կան, բուն իսկ ձեռքերնուդ ստորագրութեամբը· ուրեմն դուք այսուհետեւ Հռովմայ մատնիչներն էք, չէ թէ որդիք Բրուտոսի· վատանուն բռնաւորաց որդիքներ էք դուք:

ՏԻՏ· Ստոյգ է, ուրիշ երեւելի անուններու մէջ, ես նախ եւ առաջ ստորագրեցի իմ անունս ալ· իմ օրինակէս ստիպուելով ստորագրեց ետքէն եղբայրս· ինքը յանցաւոր չէ· ինծի մինակ կը վայլէ փոխարէն պատիժը· ինքը միշտ ինծի հակառակ խորհուրդ կուտար:

ՏԻԲ· Սակայն չի կրցայ ուրիշ ճամբայ մը ցուցնել քեզի· հարկ էր ազատել մեր հայրը ծանր վտանգէ մը: Մամիլիոս այնպիսի ճարտարութեամբ սուտը իրաւին

հետ խառնեց, որ մենք խաբուելով իր հնարքներէն մեծ վտանգի մէջ ու անօգնական կարծեցինք հայրերնիս. ո՛հ, շատ սիրեցինք մենք զքեզ հայր, անոր համար մոլորեցանք: Թէ որ յանցաւոր ենք, մեծ պատուհասի հաւասարապէս արժանի ենք երկուքնիս ալ. բայց հայրական ատելութիւնը որ ամենէն մեծ պատիժն է, եւ ուսկից միայն կը վախնանք մենք, ա՛հ, հայր, վկայ կը կոչեմ երկինքը ու կերդնում որ արժանի չենք մենք անոր:

ԲՐՈ. Ո՛վ կատաղութիւն. ու դուք ուրիշ նենգաւորաց հետ խօսք դրիք Տարկուինոսը նորէն իր գահը հանել:

ՏԻՏ. Ես ստորագրութիւնս դնելով կարծեցի Տարկուինոսին գութը շարժել քու վրադ:

ԲՐՈ. Տարկուինոսին գութը շարժե՞լ իմ վրաս. Թէ եւ այնպէս ըլլար, դուն անօրէն, պէ՞տք էիր հայրենիքը մատնել ինծի համար. քիչ մը առաջ դուք ինծի հետ երդում չըրի՞ք մեռնիլ քան թէ Տարկուինոսին հընազանդիլ նորէն:

ՏԻՏ. Չեմ ուրանար... ոչ...

ԲՐՈ. Երդմնազանց էք ուրեմն եւ մատնիչ. աս թղթիս մէջ իմ ու ձեր մահը ստորագրեցիք միանգամայն: (Կուլայ):

ՏԻԲ. Դուն կուլա՞ս, ո՛վ հայր իմ, ո՛հ, թէ որ հայրական արցունքներ խիստ դատաւորի մը աչքերը թրջելով կը վկայեն գոնէ որ բոլորովին գթութեան անարժան չենք մենք, ուրախութեամբ պիտի մեռնինք Հըռովմին համար:

ՏԻՏ. Բայց թէպէտ եւ յանցաւոր, Տիտոս ոչ վատ է ոչ ալ անօրէն:

ԲՐՈ. Ա՛հ որդեակք իմ, որդեակք իմ... ի՞նչ կըսեմ. դուք իմին առաջին եւ միակ նախատինքս էք. արհամարհելի կեանք մը կուզէիք ձեր հօրը իր փառացն ու ազատութեանը կորստեամբը. կուզէիք ձեզի հետ գերութեան թունաբեր օդը ընչել տալ ինծի, երբ ձեր ձեռքն էր ինծի հետ ազատ մահուան դիմաց վազել. ու այդպիսի ամբարիշտ խորհուրդ մը գլուխ հանելու համար, ձեր նորածին հայրենեաց մատնիչ եղաք. ականջնիդ գոցեցիք պատուոյ ձայնին, ստերդումն գըտնուեցաք Աստուծոյ դէմ: Ու թէեւ ես բոլոր Հռովմայ ձեռքովը մատնըվէի, ու ինչպէս որ դուք ըրիք, բըռնաւորին ոտքը իյնալով գթութիւն պաղատէի իրմէ, ա՛հ, դուք ա՛նմիտք, ի՛նչպէս չի կրցաք գուշակել որ հալածական ու վատ բռնաւորի մը սիրտը ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ, բայց եթէ անգութ ծարաւ վրէժխընդրութեան եւ արեանց. ստոյգ, անարգ եւ երկարատեւ մահուան կուզէիք դատապարտել զիս՝ ձեր հայրը, զինքը ազատելու համար:

ՏԻԲ. Չեմ ուրանար որ երբ այնչափ ազնուականաց անունները տեսայ թղթին մէջ, սիրտս վախով լեցուած անկարելի կարծեցի քու վեհ խորհրդոյդ կատարումը. արդէն գիտես թէ կասկածելի ու վտանգաւոր կը սեպէի միշտ աս ձեռնարկութիւնը, թէպէտեւ սըրտանց կը փափաքէի. ուստի երբ տեսայ որ քիչ ատենուան մէջ ամեն բան կերպարանափոխ եղաւ որ Հռովմայեցւոց երեւելիները թագաւորին կողմը կանցնին, դողացի Հռովմին վրայ որ փուճ տեղը արեամբ պիտի լեցուէր, քուկինէդ սկսելով. մեր անուններն ալ թղթին մէջ աւելցնելով գոնէ զքեզ թագաւորին վրէժխնդրութենէն կը յուսայի ազատել. ու չարաբաստ Մամիթենէն

լիոս երկայն խօսքերով այնպէս կը խոստանար մեզի:

ԲՐՈ. Ա՜հ, ի՞նչ ըրիք. ուրեմն Հռովմայ քաղաքացին չէի՞ր դուն նոյն վայրկենին, որովհետեւ կը մատնէիր Հռովմը ինծի համար. եւ ոչ ալ Բրուտոսին որդին էիր նոյն ատենը, որովհետեւ իւր պատիւը կը ծախէիր անարգ շղթայներ փոխարէն ընդունելով:

ՏԻԲ. Քու արդար բարկութիւնդ մինակ իր վրայ մի՛ դարձներ ո՜վ հայր, ես ալ նոյնպէս արժանի եմ ցասմանդ. կը խոստովանիմ որ ես ալ դողացի քեզի համար. աւելի սիրեցինք մեր հայրը քան թէ հայրենիքը, մի միայն յանցանքնիս այս է:

ԿՈԼ. Չեմ գիտեր որո՞ւ ցաւակից ըլլալ. հօ՞րը, չէ նէ որդւոց, թշուառ ու շատ թշուառ են ամենն ալ:

ԲՐՈ. Աղէկ կը տեսնամ ես ալ. աւելի Բրուտոսի որդիք ուզեցիք ըլլալ քան թէ Հռովմայ. գերութեան մէջ ծնաք ու մեծցաք դուք. ու ես չէի կրնար, ինչպէս որ քաղաքացի հօր մը կը վայլէր, վեհ ու ազնուական մտածութեանց սնունդը տալ ձեզի. որդեակք, ձեր յանցանքին ուրիշ պատճառ չեմ փնտռեր, ես ինքզինքս կը մեղադրեմ. ծառայական վիճակին մէջ համբերատարութիւնս ու դողալս, զձեզ ալ դողալու վարժեցուց: Ա՜հ, գթութիւնը մեռած չէ սրտիս մէջ. որդեակք իմ, սիրելի որդեակք, ես ձեզմէ աւելի թշուառ եմ. ո՜հ, թէ որ Հռովմը մատնելու կամ հայրերնիդ մահուընէ փրկելու ընտրութիւնը ձեր ձեռքն էր, ինչո՞ւ մտքերնիդ չի բերիք որ Բրուտոսին բաւական էր մէկ սուր մը զինքը վատութենէ ազատելու համար, որ Բրուտոս սուր մը ունէր, ու գիտէին զայն իւր որդիքը. պէ՞տք էին ուրեմն դողալ իրենց հօրը համար:

ԿԱԼ. Ալ դադրին ո՛վ Բրուտոս ցաւերդ ու բարկութիւնդ գուցէ կրնան դեռ ազատել որդիքներդ:

ՏԻՏ. Փրկութիւն չկայ ինծի համար. ալ չեմ ուզեր ապրիլ. կորսնցուցի սիրելի հօրս համարումը, ու թերեւս սէրն ալ. չէ, ալ չեմ ուզեր ապրիլ. բայց իմ տխուր օրինակովս թող արդարանա՛ կրտսեր եղբայրս ու ազատի:

ՏԻԲ. Շատ մեծ է մեր յանցանքը ո՛վ հայր. բայց հաւասար է. անիրաւ ես թէ որ հաւասար չի կշռես պատիժն ալ: Թերեւս Հռովմայ խնամածու երկնային ոգին ուզեց որ մեր արիւնը հիմն ըլլայ ցանկալի ազատութեան:

ԲՐՈ. Ո՜հ, որդեակք, ալ այսչափ բաւական է. ձեր անկեղծ ու վսեմ զղջումը կը խորովէ սիրտս. ա՜հ, կիմանամ որ դեռ հայր եմ, քան թէ հիւպատոս… ոսկորներս կը դողան գթութենէ ու չարատանջ զգացմունքներէ, քիչ ատենէն, այո՛ քիչ ատենէն բոլոր արիւնս պիտի թափեմ հայրենեաց համար…: Հռովմայ նոր կենդանութեանը վերջին հաստատութիւն մը պէտք է. ու անիկայ իմ արիւնս պիտի ըլլայ, միայն թէ ազատ ըլլայ Հռովմ. երդում կընեմ եւ ոչ մէկ օր մը ապրելու ձեզմէ ետքը. ետքի անգամ գրկեմ զձեզ սիրելի որդեակք… դեռ կրնամ գրկել զձեզ… արցունքներ կընդմիջեն խօսքերս… մնաք բարով… որդեակք իմ: Հիւպատոս Հռովմայ, ահա, քեզի կը յանձնեմ աս թուղթըս. սուրբ պարտաւորութիւն մը կը դնեմ վրադ աս թուղթս Հռովմայ դիմացը հանելու. քու պաշտպանութեանդ յանձնուած են յանցաւորներն ալ. քեզի հետ արշալոյսին պիտի գամ ատեանը: Ալ երկայն ատեն չեմ կրնար դիմանալ այս անգութ տեսարանին:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ԿՈԼԼԱՏԻՆՈՍ, ՏԻՏՈՍ, ՏԻԲԵՐԻՈՍ ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ՏԻՏ. *Յաւալի՜դ Հայր...*
ՏԻԲ. *Միայն թէ ազատ ըլլայ Հռովմ...*
ԿՈԼ. *Եկէ՛ք ինձի հետ:*

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

Ստորեւ կը հրատարակենք անունները այն գրասէր Հայերուն որոնք նպաստեցին գրքիս հրատարակութեան, իրենց բաժանորդագինը կանխաւ ղրկելով մեզ:

ԾԱՆ. ՀՐԱՏ.

ՍԵԴՐԱԿ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ
ԶԱՔԱՐ ԱԴԱՄԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Ս. ԱԴԱՄԵԱՆ
Յ. Յ. ԱԶԱՏԵԱՆ
(ՏՐ.) Կ. Յ. ԱԹԹԱՐԵԱՆ
ՃՈՐՃ ԱԹԹԱՐԵԱՆ
ՊՕՂՈՍ Յ. ԱԼԵՔՍԱՆԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ Յ. ԱԼԵՔՍԱՆԵԱՆ
ՎԱՀԱՆ Յ. ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ
ՄԿՐՏԻՉ ԱԼՋՈՒՃՈՒԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱԼՏԸՐՄԸՇԵԱՆ
ԼԵՒՈՆ Մ. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ
ՏԻԳՐԱՆ Մ. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՓԱՅԼԱԾՈՒ Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ
ՍԵՂԲՈՍ ԱՂԱՅԻԿԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Ա. ԱՂԶԱՐԵԱՆ
Մ. Խ. ԱՂՄԱՄԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՂՄԱՄԵԱՆ
ԱՍԱՏՈՒՐ ԱՂՕԵԱՆ
Կ. ԱՃԷՄԵԱՆ
ՇԱՀԷՆ ԱՃԷՄԵԱՆ
(ՕՐ.) ԵՂԻՍԱԲԵԹ ԱՃՈՒԹԵԱՆ

(ՏՐ.) Վ. Ս. ԱՄԱՏՈՒՆԻ
(ՕՐ.) ՎԱՐԴՈՒՀԻ ԱՅՃԵԱՆ
(ՏՐ.) Ա. ԱՅՎԱԶԵԱՆ
Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԱՆԱՆԵԱՆ
ՎԱՀԱՆ ԱՆԱՆԵԱՆ
ԱՆԴՐԷԱՍ Հ. ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ
ՄՈՒՍԵՂ ԱՆԹՕԵԱՆ
Լ. ԱՐՄԷՆ ԱՆՍՈՒՐԵԱՆ
ԳԷՈՐԳ ԱՆՍՈՒՐԵԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ Յ. ԱՆՍՈՒՐԵԱՆ
ԽԱՉԵՐ ԱՆՍՈՒՐԵԱՆ
ԱՏՈՒՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՇԸԳԵԱՆ
Ա. Ն. ԱՊՏԱԼԵԱՆ
ԱՍԱՏՈՒՐ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ
ՎԱՐԴԱՆ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ԷԼՄԱՍ ԱՐԱՄԵԱՆ
ՄԿՐՏԻՉ ԱՐԱՊԵԱՆ
ՀՐԱՆՏ Ս. ԱՐԾՐՈՒՆԻ
ԵՂԻԱ ԱՐՍԷՆԵԱՆ
ԱՐՇԱԿ Յ. ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ
(ՏԻԿ.) Հ. Ս. ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ
(ՕՐ.) ՎԻԳԹՈՐԻԱ ԱԿՆԷՍ ԱՐՓԻ
Կ. ԱԻԱԳԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ Մ. ԱԻԱԳԵԱՆ
Ն. Գ. ԱԻԱԳԵԱՆ
(ՏՐ.) ՈՍԿԱՆ ԱԻԱԳԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ Ս. ԱԻԱԳԵԱՆ
ՃՈՐՃ ԱԻԵՏԻՔԵԱՆ
ՄԵԾԻԿ Մ. ԲԱԼՕԵԱՆ
Ի. ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ ԲԱՇԱԼԵԱՆ
Ս. Յ. ԲԱՇԱԼԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ Ս. ԲԱՐԴԻԿԵԱՆ
ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԲԱՐԻՋԵԱՆ
Ա. ԲՈՒՋԻԿԵԱՆ
ԳԱՌՆԻԿ ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆ
ԱԼԵՔՍԱՆ Յ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ
Բ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ
ԵՆՈՎՔ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ
ՄԵԼՔՈՆ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ
ՄԻՀՐԱՆ Մ. ԳԱԼԷՆՏԷՐԵԱՆ
ԼԵՒՈՆ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ
(ՏՐ.) Կ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ
Գ. Կ. ԳԱՀԱՆԵԱՆ
Հ. Հ. ԳԱՊԱԳՃԵԱՆ
Ա. Ա. ԳԱՍԱՐՃԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ Գ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ
ՄԱՔՐՈՒՀԻ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ
Վ. Յ. ԳԱՎԱԼՃԵԱՆ
Կ. Յ. ԳԱՐԱԿԻՒԼԵԱՆ
ԹԱԳՒՈՐ ԳԱՒԷՋԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ ԳԱՖԱՖԵԱՆ
ԵՂԻԱ ԳԱՖԷՃԵԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԳՋԻՐԵԱՆ
ԱՀԱՐՈՆ ԳԷՈՐԳԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ԱՐՇԱԼՈՅՍ ԳԷՈՐԳԵԱՆ
ԳԷՈՐԳ Տ. ԳԷՈՐԳԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԳԷՈՐԳԵԱՆ
(ՏՐ.) Ա. Յ. ԳԸԼԸՃԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ԳԸՄՊԸԼԵԱՆ
Մ. Յ. ԳԼԱՈՒՏ

ՏԻԳՐԱՆ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ ՓՐԱՎԻՏԷՆՍԻ Հ. ԱՒԵՏ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
(ՏԻԿ.) Կ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
Մ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
Դ. Թ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ
ՎԱՐԴԱՆ Մ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Մ. ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ
ԹՈՐՈՍ ԴԱՒԻԹԵԱՆ
Մ. Մ. ԴԱՒԻԹԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԴԱՒԻԹԵԱՆ
ԱՏՈՒՐ Յ. ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ
ՀՐԱՆՏ Ք. ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ
ԳԻՍԱԿ ԵԱԶԸՃԵԱՆ
Յ. Պ. ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ
ԽՈՍՐՈՎ ԵՇԻԼԵԱՆ
ՀԵՆՆԷ ԵՈՒՍՈՒՖ
Ա. ԵՍԱՅԵԱՆ
ԵՓՐԵՄ ԵՍԱՅԵԱՆ
ԵՂԻՍ. ԵՍՈՅԵԱՆ
ՄԱՄԲՐԷ Վ. ԵՐԱՄԵԱՆ
Ց. ԵՐԱՄԵԱՆ
ՍՐԱՊԻՈՆ Զ. ԵՐԱՄԵԱՆ
(ՏՐ.) Օ. Յ. ԵՐԵՄԵԱՆ
ՄԻՀՐԱՆ Պ. ԶԱՐԱ
ԶԱՔԱՐ ԶԱՔԱՐԵԱՆ
ՄԱՐԳԱՐ Պ. ԶՄԵԼԵԱՆ
ԱՍԱՏՈՒՐ ԶՆՏԱՆ
ՆԱԶԱՐԷԹ ԶՈՒՐՆԱՃԵԱՆ
Խ. Կ. ԶՕԹԵԱՆ
ԳԱԲՐԻԷԼ ԷՄԼԻԿԵԱՆ
(ՏՐ.) ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Գ. ԷՐԿԱՆԵԱՆ
Կ. ԷՕՔՍԻՒԶԵԱՆ
Յ. ԹԱԳԱԳՃԵԱՆ
ՅՈՎԱԿԻՄ ԹԱԹՈՒԼԵԱՆ
ՆՇԱՆ ԹԱՇՃԵԱՆ
Ն. Ա. ԹԱՇՃԵԱՆ
(ՏՐ.) ՎԱՀԱՆ ԹԱՇՃԵԱՆ
ՔՐԻՍՏԻՆԷ ԹԱՇՃԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ ԹԵԼԵԱՆ
(ՕՐ.) ՄԱՆՈՒՇԱԿ ԹԷԼԼԱԼԵԱՆ
Ե. Յ. ԹԷԼԼԱԼԵԱՆ
ՏԻԿԻՆ ԱԶՆԻՒ Հ. ԹԷԼՖԷԵԱՆ
ՍԵԴՐԱԿ ԹԸՆԹԸՆԵԱՆ
ԱՆԱՌԻԿ ԹԻՄՈՒՐԵԱՆ
(ՕՐ.) ԳԱԼԵՆԻԿ Ս. ԹԻՄՈՒՐԵԱՆ
Յ. Պ. ԹԻՒԹԻՒՆՃԵԱՆ
Հ. Գ. ԹԻՒՖԷՆՔՃԵԱՆ
ՆՇԱՆ ԹԻՒՖԷՆՔՃԵԱՆ
Գ. Պ. ԹՈՎՄԱՃԱՆ
Խ. Գ. ԹՈՎՄԱՍԵԱՆ
ՊԵՏՐՈՍ ԹՈՐՈՍԵԱՆ
ԹՈՎՄԱՍ ԹՈՒՄԱՃԱՆԵԱՆ
ԱՐՇԱԿ Ս. ԹՈՐՈՍԵԱՆ
ՄԱՀՏԵՍԻ ԿԱՐԱՊԵՏ Ս. ԹՈՒՐՈՅԵԱՆ
Օ. Մ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ

Խ. Ս. ԺԱՄԿՈՉԵԱՆ
Մ. ԺԱՄԿՈՉԵԱՆ
(ՏՐ.) ՃԱՆ Մ. ԼԻԲՍԸՆ
ՍԻՄՈՆ ԻԳՆԱՏԻՈՍԵԱՆ
Յ. Ն. ԻՅՃԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՇՆՈՐՀԻԿ Ի. ԻՍՔԷՆՏԷՐԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Կ. ԻՍՔԷՆՏԷՐԵԱՆ
ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԽԱՉՈՅԵԱՆ
Պ. ԽԱԼՆԵԱՆ
ԼԵՒՈՆ Յ. ԽԱՅԸՐԼԵԱՆ
ԼԵՒՈՆ Յ. ԽԱՆՃԵԱՆ
ԱԶՆԻՒ Պ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Յ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ
ՎԱՀԱՆ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ
Ֆ. Գ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ
ՀՐԱՆՏ ԽԱՉԵՐԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ԱՐՇԱԼՈՅՍ ԽԱՐԱՃԵԱՆ
Տ. ԿԻՐԱԿՈՍ Յ. ԽՈՀԱՐԱՐԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ Մ. ԽՈՒԿՕԵԱՆ
Յ. ԽՕԼԼԻԿԵԱՆ
Գ. ԾԱՌՈՒԿԵԱՆ
(ՕՐ.) ՄԱՐԻ ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ
ՆՇԱՆ ԾՈՎԻԿ
ԱՆԴՐԱՆԻԿ Յ. ԿԱԿՈՍԵԱՆ
(ՏՐ.) Ա. Լ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ
ՋԱՔԱՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ
ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ԾԻԱԾԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ
Մ. Վ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ
ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԿԷԼԷՆԵԱՆ

ՏԻԳՐԱՆ Ե. ԿԷՄԷՐԷԿԵԱՆ
ՊԵՏՐՈՍ ԿԷՎՐԷԿԵԱՆ
(ՕՐ.) ՎԱՐԴԱՆՈՒՇ ԿԷՏԻԿԵԱՆ
ՀԱՅԿ ԿԷՕՎՃԵԱՆ
ԳԱՐԵԳԻՆ Մ. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ
ՅՈՎՍԷՓ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ
ՄԻՀՐԱՆ ԿԻՒՋԷԼԵԱՆ
ՎԱՀԱՆ ԿԻՒԼԵԱՆ
Ս. ԿԻՒԼԷՋԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՒԼԷՋԵԱՆ
Ս. ԿԻՒՐԵՂԵԱՆ
Վ. Կ. ԿԻՒՐԻՒՆԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿՈՍՏԱՆԵԱՆ
ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՆ
(ՏԻԿ.) Ս. Մ. ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՆ
Ս. Մ. ԿՈՒՐԱՊԵԱՆ
ՊԵՏՐՈՍ ԿՕՇԿԱՐԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ԿՕՇԿԱՐԵԱՆ
ԱՐՍԷՆ ՀԱԼԱՃԵԱՆ
ԹԱԴԷՈՍ ՀԱԼԱՃԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ԵՒԳԻՆԷ Լ. ՀԱՃԵԱՆ
ԹՈՎՄԱՍ Մ. ՀԱՄԱԼԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ Մ. ՀԱՄԱԼԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Մ. ՀԱՄԱԼԵԱՆ
ՊԵՏՐՈՍ ՀԱՄԱԼԵԱՆ
ՊՕՂՈՍ Մ. ՀԱՄԱԼԵԱՆ
Ա. ՀԱՄԱՄՃԵԱՆ
ՅՈՎՍԷՓ Մ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ
Մ. ՀԱՊՕՅԵԱՆ
ՋԱՐԼԶ ՀԱՐԲՈՒԹ
ՄԿՐՏԻՉ ՀԱՅԱԳՈՐԾԵԱՆ

(ՏԻԿ.) ՊԱՅԾԱՌ ՀԱՅԱԳՈՐԾԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՀԱՒԿԻԹԵԱՆ
ԽՈՐԷՆ Յ. ՀԷՔԻՄԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ Յ. ՀՕՏՈՅԵԱՆ
ՄԱՐԳԱՐ ՋԱԳԻԿԵԱՆ
ԱՐՏԱՇԷՍ ՂԱԶԱՆՃԵԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ՂԱԶԱՐԵԱՆ
Ի. Գ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՂԱԶԱՐԵԱՆ
(ՏՐ.) Կ. Ս. ՂԱԶԱՐԵԱՆ
ՍՏԵՓԱՆ ՂԱԶԱՐԵԱՆ
ՆՇԱՆ ՂԱՐԱՄԷՖԷՐԵԱՆ
ՊԵՏՐՈՍ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ
ԳԱՌՆԻԿ Յ. ՃԱՄՃԵԱՆ
ԵՍԱՅԻ Գ. ՃԱՐԱԽԵԱՆ
ՍՏԵՓԱՆ ՃԷԼԱԼԵԱՆ
ՍՄԲԱՏ Պ. ՃԷՄԷԼԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Կ. ՃԷՊԷՃԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՃԷՏԻՏԵԱՆ
ԱՐՄԵՆԱԿ Գ. ՃԸՂԼԵԱՆ
ՆՇԱՆ ՃԻԿԷՐՃԵԱՆ
(ՎԵՐ.) ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՃԻՆԻՇԵԱՆ
ՅՈՎՀ. Գ. ՃՈՐՃՈՐԵԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ Յ. ՄԱԼԱՐԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՄԱՔՐՈՒՀԻ ՄԱՀՃՈՒՊԵԱՆ
ՍԻՍԱԿ ՄԱՀՃՈՒՊԵԱՆ
ՆՇԱՆ ՄԱՂԱՔԵԱՆ
ՄԱՄՈՒՐ
(ՕՐ.) ԱՐԱՔՍԻ Գ. ՄԱՆԱՎԵԱՆ
(ՎԵՐ.) Կ. Մ. ՄԱՆԱՎԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՈՍԿԻ Ս. ՄԱՆԱՎԵԱՆ

ԿՈՍԴԱՆ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ
ՆԻԿՈՂՈՍ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ
Գ. Ե. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
(ՏՐ.) Գ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
Ա. Յ. ՄԱՍՏԹԷՈՍԵԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ
Յ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ
ՌՈՒԲԷՆ ՄԱՐՇԱԼԵԱՆ
ՄԿՐՏԻՉ ՄԱՐՈՒՔԵԱՆ
ԿԻԼՄԻՆԱ ՄԱՐՏԻԿ
ՄԵԼՔՈՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ
ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՄԱՐՏՈՅԵԱՆ
ԵՂԻԱ ՄԵԼԷՔԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՄԵԼՔԷՍԵԱՆ
Յ. Ա. ՄԵԼՔՈՆ
(ՏՐ.) Ա. ՄԷՐՏԻՆԵԱՆ
(ՕՐ.) Ի. Հ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՄԱՐԻԱՄ ՄԻՆԱՍԵԱՆ
(ՏԻԿ.) Փ. Ա. ՄԻՆԱՍԵԱՆ
Կ. Մ. ՄԻՍԻՐԵԱՆ
ԱՐՄԵՆԱԿ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ
ԱՐՓԻՆԷ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ
ՀԱՅԿ ՄՈՍԿՈՖԵԱՆ
Յ. ՄՈՎՍԷՍԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄՈՒՂԱՄԵԱՆ
Տ. ՄՈՒՇԵՂԵԱՆ
ԳԷՈՐԳ Յ. ՄՈՒՇՈՅԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՄԱՐԻԱՄ Յ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ
ՄԿՐՏԻՉ Գ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ
ՕՀԱՆ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

ԼՈՂՕՖԷԹ Յ. ՄՕՐՈՒՔԵԱՆ
ՄԱՐԻՈՒՍ ՄՕՐՈՒՔԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Մ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՅՈՀԹՈՅԵԱՆ
(ՕՐ.) ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ Մ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
ՍԱՀԱԿ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
ՎԱՐԴԱՆ Կ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
Ա. Յ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ Գ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ
ՅՈՎՍԷՓ Ա. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ
ՏԻԳՐԱՆ Ա. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ
ՍՏԵՓԱՆ ՆԱԳԱՇԵԱՆ
ՄԱՐԿՈՍ ՆԱԶԱՐԵԱՆ
ՆԱԶԱՐԷԹ Պ. ՆԱԶԱՐԵԱՆ
ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ
ՄԿՐՏԻՉ ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ ՆԱՀԻԿԵԱՆ
ԱԲՐԱՀԱՄ Յ. ՆԱՃԱՐԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՆԱՃԱՐԵԱՆ
ՀԱՅԿԱԶ Օ. ՆԱՃԱՐԵԱՆ
ՄԱՐԻԱՄ ՆԱՃԱՐԵԱՆ
ՄԻՀՐԱՆ Յ. ՆԱՃԱՐԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ Մ. ՆԱՃԱՐԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՍԱՐԱ Յ. ՆԱՃԱՐԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ
ՆԻՒԱՐՔԻ ՀԱՅԿ. ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԼԵՒՈՆ Պ. ՊԵՏԻԿԵԱՆԻ ԿՈՂՄԷ
ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Յ. ՆՇԱՆԵԱՆ

ՄԵՍՐՈՊ Մ. ՇԱՀԱՊԵԱՆ
ԴԱՒԻԹ Յ. ՇԱՀՐԻՍՏԱՆԵԱՆ
ԱՍԱՏՈՒՐ ՇԱՄԱՂԱՍԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՇԷՔԷՐՃԵԱՆ
ԱՐՇԱԿ ՇԻՇՄԱՆԵԱՆ
(ՊԱՏ.) Ա. Գ. ՇԻՐԻՆԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՍԱԹԵՆԻԿ ՇԻՐՎԱՆԵԱՆ
ՇԻՔԱԿՕՅԻ Հ. ԳԱՂԹԱՅԻՆ
ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՇՄԱՒՈՆԵԱՆ
(ՏՐ.) Յ. Մ. ՇՈՒՇԱՆ
ԹՈՒԽՄԱՆ ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ
ՄԻՍԱՔ ՈՒԼՈՒՀԱՃԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Կ. ՈՒՐՂԱՆՃԵԱՆ
ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՉԱԳԱՐԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՉԱԳԱՐԵԱՆ
ՄԻՀՐԱՆ Տ. ՉԱԳՄԱԳՃԵԱՆ
ՆԷԵՄԻԱ ՉԱԹԱԼՊԱՇ
ՅԱԿՈԲ ՉԱՄԱԼԵԱՆ
Մ. Ս. ՉԱՄՔԷՐԹԷՆԵԱՆ
Ե. Գ. ՉԷՐՉԵԱՆ
Յ. ՉԷՔԷՄԵԱՆ
ԽՈՍՐՈՎ Կ. ՉԸՏԻԿԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ՉԻՒՆՔՈՒՇԼԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ ՉՈՒԼՃԵԱՆ
Յ. ՉՈՒԼՃԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ Մ. ՉԱՓԱՐԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ Ն. ՉՈՓՈՒՐԵԱՆ
ՆՇԱՆ Ն. ՉՈՓՈՒՐԵԱՆ
Յ. Կ. ՊԱԼԵԱՆ
Գ. Ս. ՊԱԼԻՕՉԵԱՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԱԼՕԵԱՆ
ՏԻԳՐԱՆ Ա. ՊԱՀԱՏՈՒՐԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ
ՀՐԱՆՈՅՇ Ս. ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ
ՍԵԴՐԱԿ Տ. ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ
ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՊԱՐԱՍԱԹԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԱՐԳԵՒԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ԻՒՂԱԲԵՐ ՊԱՐՈՆԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՊԱՐՈՆԵԱՆ
(ՏԻԿ.) Պ. Ա. ՊԵԼՕԵԱՆ
ԱՆԴՐԱՆԻԿ Ա. ՊԵՏԻԿԵԱՆ
ԼԵՒՈՆ Պ. ՊԵՏԻԿԵԱՆ
Վ. ՊԵՏՐՈԵՍԱՆ
ՊՕՂՈՍ Տ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ Պ. ՊԷՋԱՋԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՎԱՐԴԱՆՈՒՇ ՊԷՅԼԷՐԵԱՆ
Յ. Յ. ՊԷՅՔԸՆ
(ՏՐ.) Լ. Կ. ՊԷՇԿԷՕԹԻՒՐԵԱՆ
(ՏԻԿ.) Մ. Յ. ՊԷՐԷՃԻԿԵԱՆ
ԼԵՒՈՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
Մ. Կ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Ա. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
ԱՀԱՐՈՆ ՊԻՆԵԱԹԵԱՆ
ԳՐԻԳՈՐԻՍ Կ. ՊՈՀՃԷԼԵԱՆ
ՀԱՅԿԱԶ Գ. ՊՈՆԱԲԱՐԹԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ ՊՈՆԱԲԱՐԹԵԱՆ
(ՏՐ.) ԳԷՈՐԳ Ն. ՊՈՍԹԱՆԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ Ա. ՊՈՍԹԱՆԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ ՊՈՒԼՏՈՒԳԵԱՆ
Ս. ՊՐԱՋԻԼԵԱՆ
Մ. Յ. ՊՕՋԵԱՆ

(ՏԻԿ.) Ա. ՊՕՂԻԿԵԱՆ
ԱԲՐԱՀԱՄ Պ. ՊՕՂԻԿԵԱՆ
ԲԵՆԵԱՄԻՆ Պ. ՊՕՂԻԿԵԱՆ
Բ. ՅԱԿՈԲ ՊՕՂՈՍԵԱՆ
ԵՂԻՍԱԲԵԹ ՊՕՂՈՍԵԱՆ
Ի. ՊՕՂՈՍԵԱՆ
Յ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆ
(ՕՐ.) Վ. Կ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ
Ա. ՊՕՅԱՃԵԱՆ
ՂԱԶԱՐՈՍ ՊՕՅԱՃԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊՕՅԱՃԵԱՆ
ՍԱՄՈՒԷԼ ՊՕՅԱՃԵԱՆ
ՍԻՄՈՆ Պ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ
Յ. Պ. ՊՕՌՈՅԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՎԱՐԴԱՆՈՒՇ ՌՇՏՈՒՆԻ
ՍՈՂՈՄՈՆ Ե. ՌՈՒՍԵԱՆ
ՏՕՆԱՊԵՏ Գ. ՌՍՏԻԿԵԱՆ
ՍԱՀԱԿ Գ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ
ԱՒԵՏԻՍ Մ. ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱՋԱԳԼԵԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ Պ. ՍԱՌՆԵՑԵԱՆ
ԵՂԻԱԶԱՐ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ
Ե. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ Գ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՄԱՐԹԱ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ
ՊՕՂՈՍ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ ՍԱՐՐԱՖ
ԽՈՍՐՈՎ ՍԱՐՐԱՖ
ՍՏԵՓԱՆ ՍԱՐԱՖ

ԱՐԱՄ ՍԵՂԲՈՍԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՍԵՊԻԼԵԱՆ
(ՏՐ.) ԹԱԴԷՈՍ Գ. ՍԷՐԻՃԱՆԵԱՆ
ՊՕՂՈՍ Ս. ՍԷՔՍԷՆԵԱՆ
Բ. Մ. ՍԸՎԱՃԵԱՆ
ԱՐԹՀԸՐ ՍԻՄՈՆԵԱՆ
Հ. Կ. ՍԻՄՈՆԵԱՆ
Կ. Յ. ՍԻՄՈՆԵԱՆ
ՍԻՄՈՆ Գ. ՍԻՄՈՆԵԱՆ
ՍՏԵՓԱՆ Տ. ՍԻՄՈՆԵԱՆ
ԳԱԲՐԻԷԼ ՍԻՎԱՍԼԵԱՆ
ՏԻԳՐԱՆ Փ. ՍԻՐԱԿԱՆԵԱՆ
ԱՐԱՄ Յ. ՍՈՂԻԿԵԱՆ
ՍՈՂՈՄՈՆ ՍՈՂԻԿԵԱՆ
ՍՈՒՐԷՆ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՍՐԱՊԵԱՆ
ԱՐԱՄ Ն. ՍՕԼԱԳԵԱՆ
Մ. ՎԱՅԿՈՒՆԻ
ՄԱՆՈՒԿ Յ. ՎԱՌԷԿԵԱՆ
ԱՐՓԻԱՐ Ա. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ
ԵԶՆԻԿ Մ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ
ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ
ՍԵԴՐԱԿ ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ Ա. ՎԱՐՊԵՏԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ԶԱՐԴՈՒՀԻ Մ. ՏԱՄՊՈՒՐԱՃԵԱՆ
ՀԱՅԿ ՏԱՄՊՈՒՐԱՃԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ Մ. ՏԱՏՈՒՐԵԱՆ
ԱՐՄԵՆԱԿ ՏԵՓՈՅԵԱՆ
ՀՐԱՆՏ Մ. ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ
(ՏՐ.) Մ. Գ. ՏԷՅԻՐՄԷՆՃԵԱՆ

(ՏԻԿ.) ՃՈՒՀԱՐ ՏԷՅՎԻՏ
ՏԷՎՐԻՇ
(ՏԻԿ.) ԵՒԳԻՆԷ Գ. ՏԷՐԵԱՆ
ՈՍԿԱՆ Ղ. ՏԷՐԵԱՆ
ՄԵՍՐՈՎՊ ՏԷՐՏԻԱՐԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ ՏԷՐ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՐ ՂԱԶԱՐԵԱՆ
ՊԱՂՏԱՍԱՐ ՏԷՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
Մ. ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
ՊՕՂՈՍ ՏԷՐ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ
ՂԵՒՈՆԴ ՏԷՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ
Տ. Ա. ՏԻՐԱՏՈՒՐԵԱՆ
(ՏԻԿ.) Մ. ՏԻՐԱՏՈՒՐԵԱՆ
Տ. Մ. ՏԻՐԱՏՈՒՐԵԱՆ
ՄԻՀՐԱՆ ՏԻՒԶԵԱՆ
ԱՐԱՄ Յ. ՏՈՆԻԿԵԱՆ
ԵՂԻԱ ՏՐԻԿԵԱՆ
Մ. ՏՕԼՄԱՃԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ ՏՕՂԱՆԵԱՆ
Ե. ՏՕՆԱՊԵՏԵԱՆ
Լ. ՏՕՆԱՊԵՏԵԱՆ
ՏԻԳՐԱՆ Պ. ՏՕՆՃԵԱՆ
(ՕՐ.) ՌԵԲԵԿԱ ՐԱԳՈՒՊԵԱՆ
ՊԱՏ. Ս. Մ. ՐԷՃԷՊԵԱՆ
ՊԱՏ. Տ. Հ. ՐԷՃԷՊԵԱՆ
ՐԷՆՃԻԼԵԱՆ ԵՂԲԱՐՔ
ԿԱՐԱՊԵՏ Յ. ՓԱՅԷԼԵԱՆ
ՕՐ. ԷԼԻԶԱ ՓԱՇԱԵԱՆ
(ՏՐ.) Ն. Ս. ՓԱՇԱԵԱՆ

Յ. Ս. ՓԱՇԿԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ՓԱՇԿԵԱՆ
Մ. Ձ. ՓԱՊՈՒՃԵԱՆ
Ա. ՓԻՐԱՆԵԱՆ
ՎԱՀՐԱՄ Մ. ՔԱՐԻՊԵԱՆ
(ՏԻԿ.) ԳԱԲՐԻԷԼ ՔԱՅԱԽԵԱՆ
ՄԿՐՏԻՉ Ս. ՔԷԼԷՇԵԱՆ
ՏԻԿԻՆ Պ. Ա. ՔԷԼՃԻԿ
ԳԷՈՐԳ Ս. ՔԷՊԱՊԵԱՆ
Ս. Պ. ՔԷՐԹԻԿ
ՄԱՐՏԻՐՈՍ Գ. ՔԷՕՍԷԵԱՆ
ԱՌԱՔԵԼ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ
(ՕՐ.) ԱՐՇԱԼՈՅՍ Վ. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ
ԼԵՒՈՆ Յ. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ
ՊԱՂՏԱՍԱՐ ՔՍՏԻԿԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Վ. ՕՀԱՆԵԱՆ
Գ. Ա. ՕՏԱՊԱՇԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՖԱՐՍԱՔԵԱՆ
ԱՐԱՄ ՖԻԹԻԼԵԱՆ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՀ-Арм. ССР
им. А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0361023

50525